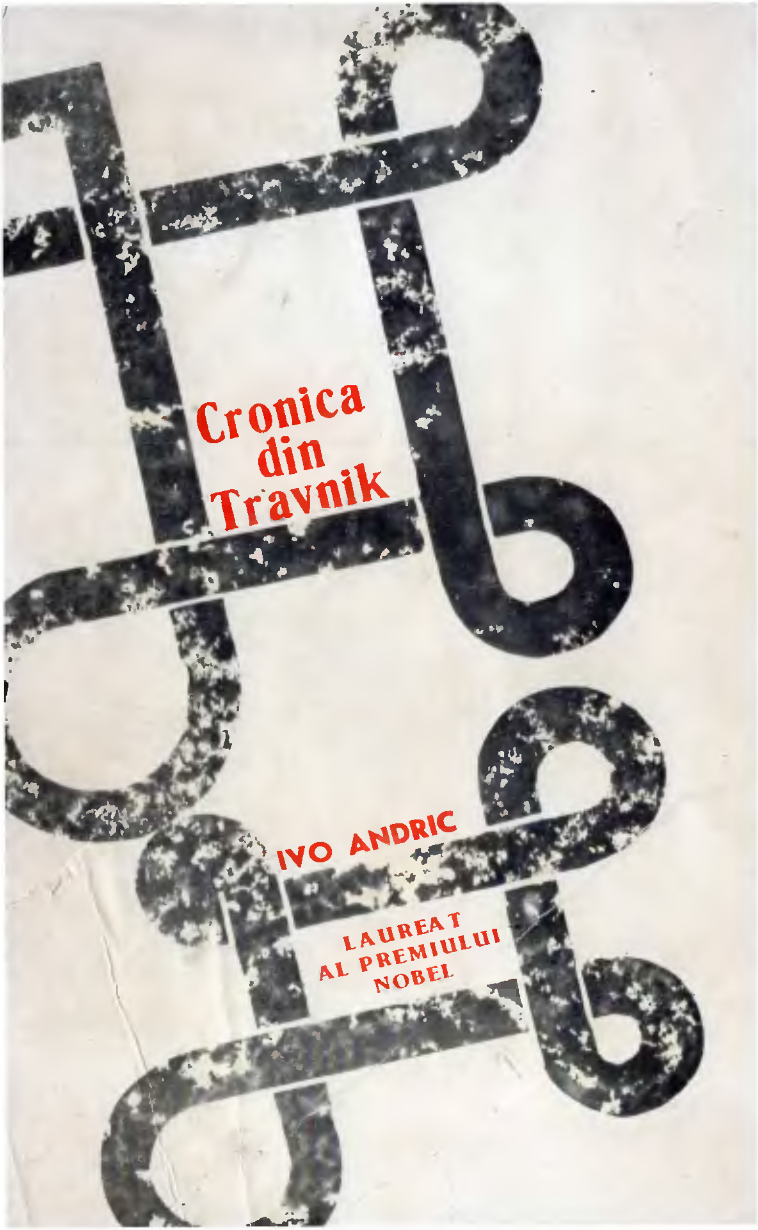

Cronica din Travnik

IVO ANDRIC

LAUREAT AL PREMIULUI NOBEL

cronică din Travnik

■

Ivo Andrić

cronică din Travnik

Viziri şi consuli

■

IVO ANDRIĆ

■

În româneşte de
VIRGIL TEODORESCU
şi
DRAGAN STOIANOVICI

Editura pentru Literatură Universală

Bucureşti — 1967

Coperta: *Anamaria Smighelschi*

Иво Андрић

ТРАВНИЧКА ХРОНИКА

консулска времена

издавачко предузеће
просвета
Београд-1961

PROLOG

La capătul tîrgului din Travnik, sub năvalnicul și recele izvor al Šumećului, își află loc de cînd se pomenește lumea un mic stabiliment botezat „cafeneaua lui Lutva". Pe acest Lutva, cel dintîi stăpîn al măruntei cafenele, nu l-au mai apucat în viață nici oamenii cei mai bătrîni din oraș ; odihnește de mai bine de-o sută de ani într-unul din cimitirele risipite pe dealurile Travnikului, dar toți se duc și acum „la Lutva" să bea o cafea, iar numele lui e ținut minte și rostit acolo unde s-a așternut negura uitării peste numele atîtor sultani, viziri și begi. În grădina cafenelei, chiar sub stîncă, la piciorul dealului, e un loc mai retras, ceva mai săltat și mai răcoros, unde crește un tei bătrîn. Jur împrejurul teiului, printre stînci și boschete, sînt înfipte bănci joase de formă ciudată, care te-mbie să te așezi și o dată așezat, nu te mai lasă inima să te scoli. Sînt mîncate de vreme, scovîrdate de ani și de prea multă folosire, făcînd parcă una cu trunchiul bătrîn al copacului, cu țărîna și piatra din preajmă.

În răstimpul zilelor de vară, adică de la începutul lunii mai și pînă către sfîrșitul lui octombrie, acesta este, potrivit unei vechi tradiții, locul unde se adună după-amiezile, pe la vremea chindiei, begii travniceni și oamenii mai de vază îngăduiți să le țină tovărășie. La acest ceas din zi, nici un alt tîrgoveț nu ar mai cuteza să se așeze ca să-și soarbă cafeaua pe acel tăpșan, zis *Sofa*. În vorbirea populară a localnicilor, cuvîntul acesta a păstrat, din generație în generație, o semnificație socială și politică bine definită, căci dacă un lucru era rostit, cumpănit și pus la cale pe *Sofa,* avea aproape aceeași tărie, ca și cum ar fi fost rostit între aiani, în Divanul vizirului.

Iată că și azi au făcut popas în acel loc vreo zece begi, deși e o zi mohorîtă și vîntul, care în anotimpul ăsta aduce mai totdeauna ploaie, suflă fără odihnă. Sîntem în anul 1806, în ultima vineri a lunii octombrie. Șezînd fiecare pe locul lui, begii tăifăsuiesc domol; cei mai mulți privesc duși pe gînduri, hîrjoana soarelui cu norii și, din cînd în cînd, tușesc posac.

Au de dezbătut o ştire importantă.

Unul din ei, anume Suleiman-beg Aivaz, fusese deunăzi la Livno după niște treburi; acolo avusese prilejul să stea de vorbă cu cineva venit din Split — om demn de toată încrederea, după spusele lui — şi aflase vestea pe care mai adineauri o împărtășise begilor. Oamenii se arătau cam nedumeriţi, îi cereau amănunte rugîndu-l să repete cele spuse. Suleiman-beg își reluă povestirea:

— Apăi, cum vă spusei. Omul mă-ntrebă frumos: „Vă pregătiţi de musafiri la Travnik, ai?" „Ioc, îi răspund eu, nu ne arde nouă de musafiri." „Ei, vă arde, nu vă arde, n-aveţi încotro: trebuie să vă pregătiți, zice el, că vă vine consul din Franţa. A cerut *Bunaparta* la Stambul, Înaltei Porţi, învoirea să trimită consul, adică să deschidă consulat la Travnik și să-l așeze acolo. Auzii că i s-a și dat încuviințare. Așa că n-ar fi de mirare să vă pomeniți cu consulul chiar în iarna asta." Mie mi s-a părut că-i arde de glumă. „Am dus-o noi, zic, sute de ani, fără să avem trebuință de consulii ăștia, așa că, de, om duce-o și de-acum încolo, și-apoi ce treabă să aibă un consul la Travnik?" El însă o ținea una și bună. „Cum veţi fi dus-o voi, treaba voastră, dar de acum încolo o să aveți consul. Așa cere vremea. Iar consulul o să-și găsească el de lucru, n-avea grijă; o să șadă lîngă vizir, să poruncească și să rînduiască, să vadă ce pun la cale begii și agii și ce face prostimea, și-o să-l înştiinţeze despre toate pe *Bunaparta*." „Aşa ceva nici că s-a pomenit la noi și nici că poate fi, zic eu iar către ghiaur. Pînă acum nimeni nu și-a vîrît nasul în treburile noastre, și nici ăsta n-o să și-l vîre, îți spun eu." „Ei, cumetre, vedeți cum faceţi, îmi zice el, dar pe consul — de voie, de nevoie — o să-l primiţi, că dacă *Bunaparta* ţine morţiş la ceva, apoi nimeni nu-i poate sta împotrivă, nici chiar Stambulul. Mă-ncearcă însă un gînd: cînd or afla austriecii că l-ați primit pe consulul francez, or să ceară

să-l primiţi şi pe-al lor, şi după asta o să vină la rînd Rusia..." „Vorbeşti în dodii", cercai eu să-l potolesc, dar el zîmbi a rîde, ceapcînul, şi-şi duse mîna la mustaţă: „Să-mi razi mustaţa, zice, de n-o fi precum îţi spun eu sau cam pe-aproape." Uite, asta am aflat, oameni buni, şi nu-mi iese din cap, îşi încheie Aivaz istorisirea.

În împrejurările de atunci — armata franceză se afla de un an de zile în Dalmaţia, iar în Serbia răscoala nu mai contenea — era firesc ca o veste de soiul acesteia să-i tulbure şi să-i pună pe gînduri pe begii şi aşa destul de îngrijoraţi. Chipurile lor liniştite şi felul molcom în care pufăiau din ciubuce nu lăsau însă să se ghicească nelinistea şi zbuciumul de care fuseseră cuprinşi. Vorbeau pe rînd, domol şi nehotărît, cu poticneli cînd şi cînd, fiecare căutînd să desluşească ce-ar putea fi la mijloc, cît adevăr şi cîtă minciună se ascunde în zvonurile astea şi ce anume ar trebui întreprins spre deplina lămurire şi stăvilirea răului chiar de la bun început.

Unii erau de părere că sînt doar scorneli şi zvonuri, că cineva, din cine ştie ce pricini, îşi pusese în gînd să-i neliniştească şi să-i sperie. Alţii, cu amărăciune în glas, ziceau că aşa sînt vremurile, că asemenea lucruri se întîmplă acum şi la Stambul şi în Bosnia şi în toată lumea, că de nimic nu mai trebuie să te miri, ci e mai bine să cauţi a fi pregătit pentru orice. Alţii, în fine, încercau să se liniştească zicînd că totuşi oraşul lor se cheamă Travnik — Travnik! — şi nu un tîrguşor oarecare uitat de Dumnezeu, că, deci, ei sînt mai la adăpost decît alţii de relele care se abat asupra lumii.

Fiecare se amesteca în vorbă, mai mult ca să zică ceva, dar nimeni nu rostea nimic lămurit, căci toţi aşteptau să audă ce va glăsui cel mai vîrstnic dintre ei. Cel mai vîrstnic era Hamdi-beg Teskeredžić, un moşneag înalt şi voinic, cu mişcări greoaie, dar cu destulă vlagă încă în trupul său uriaş. Luase parte la o sumedenie de războaie, fusese rănit, fusese nu o dată prins şi dus în robie, zămislise unsprezece flăcăi, opt fete, avînd şi de pe urma copiilor o numeroasă progenitură. Barba şi mustaţa i se răriseră, obrazul cu trăsături dăltuite era pîrlit de soare, plin de cicatrice şi de pete vineţii, urme vechi ale unei explozii

de pulbere. Pleoapele plumburii i se lăsau grele peste ochi. Vorba îi era domoală, dar limpede.

În sfîrșit, Hamdi-beg tuși de cîteva ori și deschise vorba cu glas neașteptat de tînăr :

— Eu zic, oameni buni, după spusa veche : să nu-l bocim pe hagiu cît încă n-a murit și să nu stîrnim lumea fără rost. La toate e bine să iei aminte și e înțelept a ține socoteala, dar nu-i de loc înțelept să le pui pe toate la inimă. Și cu consulii ăștia, mai știi pînă la urmă ce-o să iasă ? Pică sau nu pică ? Și chiar dacă ar veni încoace, apoi n-o să-și întoarcă Lasva undele îndărăt, spre izvor, ci tot în albia ei o să lunece, cum i-a fost dat. Noi sîntem aici în casa noastră, iar cel care-o veni, oricine o fi el, se va simți străin și prea mult n-o să rămîie. Puzderie de oști au tăbărît în ținutul ăsta, dar nici una n-a poposit lungă vreme. Mulți veniră cu gîndul să rămînă, dar îi văzurăm făcînd cale-ntoarsă și așa socot că se va întîmpla și cu cei ce-or veni de-acum încolo. Deocamdată însă nu li se zărește pe nicăieri urma. Și dacă ăl de colo a cerut nu știu ce la Stambul, asta nu înseamnă că lucrul s-a și înfăptuit. Au mai cerut și alții pînă acum cîte și mai cîte, dar nu toate cerințele sînt fapt împlinit...

Rostind cu năduf aceste vorbe, Hamdi-beg se opri și, slobozind fum din lulea, în liniștea desăvîrșită ce se lăsase, adăugă :

— Și chiar de-ar fi să se împlinească, este de văzut cum și în ce măsură. Nimănui nu i-a ars steaua pînă-n zori, și-așa socot că se va întîmpla și cu acest... cu acest...

Aici Hamdi-beg se înecă și începu să tușească din pricina supărării pe care căutase s-o ascundă, și nu mai rosti numele lui *Bunaparta,* care se afla de altfel pe buzele tuturor.

Nu mai spuse nimeni nimic și discuția în care fusese dezbătută această ultimă veste luă sfîrșit.

Curînd norii înveliră soarele și peste grădină trecu o pală de vînt rece. Frunzișul plopilor de lîngă izvor foșni cu zvon metalic. Fiorul rece care străbătu întreaga vale a Travnikului vestea că pentru acest an luaseră sfîrșit șederile și taifasurile de pe *Sofa.* Begii începură să se scoale unul cîte unul și adresîndu-și temenele mute, se risipiră fără grabă pe la casele lor.

I

Pe la începutul anului 1807, se iscară în Travnik întîmplări neobișnuite, nemaipomenite pînă atunci. Nici un locuitor al acestui oraș nu-și închipuise că Travnikul e făcut să ducă o viață anonimă și lipsită de evenimente importante. Nu, nici cel din urmă sărăntoc de sub Vilenica nu s-ar fi gîndit vreodată la așa ceva. Gîndul acesta care făcea parcă parte din ființa lor, anume că ei sînt altfel decît restul lumii, hărăziți unei mai nobile și mai înalte chemări, pătrundea în sufletul fiecăruia o dată cu vuietul vîntului rece de pe Vlásić, cu clipocitul apei limpezi a Šumećului, cu foșnetul „dulce" al holdelor de grîu însorite din jurul Travnikului, și nu-i părăsea niciodată — nici în vis, nici în vremi de restriște, nici în ceasul morții.

Așa erau în primul rînd turcii care locuiau chiar în oraș. Dar pînă și raiaua de toate cele trei credințe, risipită către marginile lui sau înghesuită în mahalale, nutrea același gînd, bineînțeles în felul său și potrivit situației sale. Chiar și orașul s-ar fi zis că are ceva aparte, osebit și semeț în felul cum fusese așezat și rînduit.

Orașul lor se asemuia, de fapt, cu o vale strîmtă și adîncă, pe care în decursul vremurilor generațiile ce se perindaseră pe-acolo o mai cioplisera schimbîndu-i înfățișarea, o trecătoare, un coridor întărit în care oamenii făcuseră popas și rămăseseră să-și ducă viața, acomodîndu-i-se de-a lungul secolelor, dar și schimbîndu-l după firea și obiceiurile lor. Valea era mărginită de dîmburi repezi care se îngemănau spre fundul ei, îmbinîndu-se în unghi ascuțit, abia lăsînd loc de trecere pîrîului subțire și fîșiei de drum de pe malul lui. Parcă ar fi fost o carte întredeschisă pe

ale cărei file, de o parte şi de alta, fuseseră ca zugrăvite grădini, uliţe, case, ogoare, cimitire, geamii.

Nimeni nu făcuse vreodată socoteala cîte ore de lumină răpea natura acestui oraş, dar era lucru neîndoios că aici soarele se înălţa mai tîrziu şi cobora mai devreme decît în oricare altul din nenumăratele oraşe şi tîrguri risipite pe întinsul Bosniei. Acest lucru nu-l negau nici travnicenii, dar susţineau, în schimb, că atunci cînd venea vremea lui, soarele nu strălucea nicăieri cu atîta putere şi semeţie ca deasupra oraşului lor.

În această vale îngustă, umedă şi răcoroasă, cu marginile brăzdate de pîraie, străpunse de iazuri şi torente, pe fundul căreia îşi mînă undele Lasva, nu vei găsi fîşie de drum drept sau loc neted, nici măcar atîta cît să-ţi sprijini fără teamă piciorul. Totul e povîrnit şi prăpăstios, întretăiat şi întortocheat, înnodat sau dezbinat de cărări şi drumeaguri, de zăplaze, fundături, grădini, pîrleazuri, cimitire şi lăcaşuri de rugăciune.

Acolo, pe apă, stihie misterioasă, puternică şi capricioasă, se nasc şi mor, generaţie după generaţie, travnicenii. Acolo cresc, firavi şi gălbejiţi, dar răzbătători şi meşteri la toate ; acolo îşi duc traiul avînd în faţa ochilor conacul vizirului, mîndri, mlădioşi, zvelţi, isteţi şi plini de ifose ; acolo se zbat şi agonisesc cîte ceva sau trîndăvesc în sărăcie, prudenţi şi sobri ; nu ştiu ce-i hohotul de rîs, dar se pricep la zeflemea, sînt zgîrciţi la vorbă, dar le place să beştelească în şoaptă ; tot acolo coboară în mormînt, cînd le vine rîndul, fiecare după datină şi credinţă, în cimitirele umede, făcînd loc altei generaţii, asemănătoare întru totul aproape cu cea dinaintea ei.

Aşa se-nlănţuie generaţiile, urmîndu-se una după alta, şi lăsîndu-şi una alteia moştenire nu doar anumite însuşiri trupeşti şi sufleteşti, ci o dată cu ele pămîntul şi credinţa, nu doar simţul ereditar al limitei şi măsurii, nu doar deplina cunoaştere şi folosirea sumedeniei de poteci, porţiţe şi trecători din întortocheatul lor oraş, ci şi aptitudinea înnăscută de a cunoaşte lumea şi-a osebi oamenii. Aceasta e zestrea cu care vin pe lume copiii travnicenilor, dar mai presus de orice, ei moştenesc de la părinţii lor o anume mîndrie. Şi această mîndrie e a doua lor natură, forţa vie

care îi însoțește și îi animă de-a lungul întregii vieți, pecetea vizibilă care-i deosebește de restul lumii.

Mîndria lor nu are nimic comun cu trufia naivă a țăranilor îmbogățiți și a tîrgoveților mărunți care, mulțumiți de ei înșiși, se fudulesc în văzul lumii și se laudă în gura mare. Mîndria lor e, dimpotrivă, pe de-a întregul lăuntrică ; e mai curînd o grea moștenire, o chinuitoare îndatorire a fiecăruia față de sine însuși, față de familia și orașul său, într-un cuvînt, față de imaginea înaltă, pretențioasă și plină de falā pe care și-au alcătuit-o în legătură cu ei și orașul lor.

Numai că orice sentiment omenesc își are măsura și hotarul său, pînă și sentimentul propriei măriri. Drept e că la Travnik se statornicise reședința vizirului și că deci lumea era aleasă, curată, cumpănită și înțeleaptă, așa încît oricine ar fi putut sta de vorbă oricînd chiar cu împăratul, dar veneau și pentru travniceni zile cînd li se făcea lehamite de semeția lor și cînd îi încerca dorința să viețuiască în tihnă și fără zbucium într-unul din acele tîrguri obișnuite și lipsite de faimă, de care nu se pomenește în zîzaniile dintre împărați, care nu cunosc niciodată marile evenimente petrecute în lume și nu stau în calea nici unuia dintre puternicii zilei.

Veniră vremuri în care nu era de așteptat nimic bun, căci binele n-avea de unde răsări. De aceea, mîndrii și vicleniі travniceni ar fi dorit acum să nu se mai întîmple nimic, ar fi dorit ca viața să-și urmeze cursul fără schimbări și surprize. Cum oare să te aștepți la bine cînd împărații se încaieră, cînd noroadele se măcelăresc între ele și pămîntul e cuprins de vîlvătaie ? Să vină alt vizir ? N-o să fie mai breaz ca acel dinainte și pe deasupra va tîrî cu el altă hoardă de curteni, mai nesătui, poate și mai plini de hachițe ca cei dinainte. („Cel mai bun fu cel care nu s-a-ncumetat a păși dincolo de Priboj, făcînd calea întoarsă la Țarigrad și lăsînd necălcat de piciorul lui pămîntul Bosniei.“) Să le sosească vreun străin ? Poate un călător de vază ? Se știe ce e și cu asta. Cheltuiește ceva parale și lasă niscaiva daruri prin oraș, dar cum își ia tălpășița, se pornește potera după el, sau chiar de-a doua zi încep cercetările și muștruluiala. Cine a fost și de unde vine, la cine a înnoptat, cu cine a stat de vorbă ? Pînă

să înlături bănuiala și să scapi cu fața curată, cheltuiești înzecit și te apucă scîrba de viață. Sau vreo iscoadă? Sau vreun sol al unor puteri necunoscute, cu gînduri îndoielnice? La urma urmei, nu știi niciodată ce hram poartă omul și în ce ape se scaldă.

Pe scurt, în vremuri ca astea să nu te aștepți la nimic bun, mai bine să-și vadă fiecare de necazurile lui, iar zilele ce i-au mai rămas de trăit să și le trăiască în tihnă în acest domnesc oraș ce n-are seamăn în lume; Domnul să ne păzească de prea mare faimă, de oaspeți de prea mare vază și de întîmplările care zguduie lumea.

Așa cugetau și doreau din suflet, la acel început de secol, locuitorii mai cuprinși ai acestui oraș, dar toate acestea rămîneau, firește, nerostite, căci pentru orice travnicean, de la gînd și dorință pînă la grai și faptă e drum lung și întortocheat, anevoie de străbătut. Iar evenimente și schimbări fuseseră în vremea din urmă — adică pe la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea — într-adevăr multe și de toată mîna. Evenimentele se îmbulzeau de pretutindeni, se ciocneau și se învolburau străbătînd Europa și întinsul imperiu otoman și ajungînd în această zănoagă, unde se opreau ca puhoaiele sau ca mîlul cărat de ape.

Încă de cînd se trăseseră turcii din Ungaria, raporturile dintre ei și creștini deveniseră din ce în ce mai anevoioase și mai complicate, iar atmosfera generală se înrăutățise. Războinicii marelui imperiu, agii și spahiii, care fuseseră nevoiți să-și părăsească moșiile întinse din șesurile mănoase ale Ungariei și să se întoarne în ținuturile lor de baștină strîmte și sterpe, se arătau inciudați și mîniați pe toată creștinătatea, și, pe deasupra, mai sporiseră și numărul gurilor care cereau de mîncare, pe cîtă vreme numărul brațelor truditoare nu se-nmulțise nici chiar cu unul. Pe de altă parte, tot războaiele din veacul al XVIII-lea, care-i scoseseră pe turci din țările creștine învecinate, întorcîndu-i în Bosnia, năşteau în sînul raialei creștine nădejdi cutezătoare și deschideau în fața ei zări nebănuite, lucru care schimba în bună măsură atitudinea pe care o avusese pînă atunci față de oblăduirea turcă. Ambele părți, dacă mai putea fi vorba de două părți în această fază a conflictului, luptau — fiecare în felul ei și

folosind mijloacele pe care le găsea pe potriva condițiilor și vremurilor. Turcii cu apăsarea și forța, creștinii cu răbdarea, viclenia și conspirația; turcii ca să-și apere dreptul la viață, iar creștinii, ca să cucereascsă acest drept. Raiaua îndura tot mai greu apăsarea turcilor, iar turcii își dădeau seama cu amar că raiaua *se nărăvise* și că nu mai e cum fusese odată. Din ciocnirea unor interese, credințe, năzuințe și speranțe atît de vrăjmașe, se închega un ghem spasmodic pe care nesfîrșitele războaie turcești cu Veneția, Austria și Rusia îl vălătuceau și-l încurcau tot mai mult. Pămîntul Bosniei parcă se strîmta din ce în ce, se micșora mereu, pîcla ce pogora asupră-i se îngroșa, conflictele sporeau, viața se-năsprise, păliseră siguranța și ordinea.

Iar începutul veacului al XIX-lea aduse cu sine răscoala din Serbia, semnul unor noi vremuri și al unor noi modalități de luptă. Ghemul din Bosnia se învălmăși și se încurcă mai vîrtos.

Această răscoală din Serbia pricinuia de la o vreme Bosniei turcești de la un capăt la altul, deci și Travnikului, tot mai multe griji și necazuri, pagube, cheltuieli și pierderi. O simțeau însă mai mult vizirul, autoritățile și celelalte orășele bosniace, decît turcii din Travnik, cărora nici un război nu li se părea destul de important și deci hotărîtor pentru a-i sacrifica averile sau propria lor persoană. Despre „zurba lui Caragheorghe“ travnicenii vorbeau cu un dispreț abia stăpînit, după cum găseau întotdeauna un cuvînt de batjocură și pentru oastea pe care vizirul o trimitea asupra Serbiei și pe care aianii, învrăjbiți între ei și nehotărîți, o duceau pe undeva, tîrîș-grăpiș și-n dezordine, tăbărînd-o în preajma Travnikului.

Războaiele purtate de Napoleon prin Europa se bucurau în schimb de mai multă considerație în discuțiile oamenilor din acest oraș. S-a vorbit la început de ele ca de niște evenimente îndepărtate povestite și tălmăcite în fel și chip, dar care nu aveau și nici nu puteau să aibă vreo legătură cu existența localnicilor. Dar iată că, pe neașteptate, sosirea armatei franceze în Dalmația îl adusese mai aproape de Bosnia și de Travnik pe acest *Bunaparta* legendar.

Cam în același timp sosi la Travnik un nou vizir, un anume Husref Mehmet-pașa, aducînd cu el respectul pentru Napoleon și interesul pentru orice era franțuzesc, într-o măsură mult mai mare decît s-ar fi cuvenit unui osmanlîu și împuternicit al sultanului.

Toate aceste lucruri îi nelinișteau și-i scoteau din fire pe turcii din Travnik, care începură să vorbească despre Napoleon și victoriile lui aruncînd fraze scurte și seci, ori țuguindu-și buzele, cu trufie și dispreț. În felul acesta însă nu izbuteau să se depărteze sau să se pună la adăpost de acel *Bunaparta* și de evenimentele care, o dată iscate, se propagau cu iuțeală uluitoare în toată Europa, ca o imensă arie de valuri avîndu-l pe el în centru, și care, asemeni pîrjolului și molimei, îl ajungeau din urmă și pe cel ce fugea mîncînd pămîntul și pe cel rămas țintuit locului. Acest cuceritor, invizibil și imaginar pentru ei, stîrni în Travnik, ca în atîtea alte orașe din lume, neliniște, vînzoleală și zbucium. Numele dur și sonor *Bunaparta* va umple pentru mulți ani și valea Travnikului ai cărei locuitori vor fi nevoiți de acum încolo, vrînd-nevrînd, să-i rumege de multe ori silabele; încă multă vreme, numele acesta le va suna vîjîind în urechi, sau le va juca prin fața ochilor. Căci se apropia *vremea consulilor*.

Tuturor travnicenilor, fără deosebire, le era pe plac să facă pe impasibilii, adică să dea de înțeles că lor nu le pasă de nimic. Dar zvonurile cum că e pe cale să le pice în oraș ba consul francez, ba austriac, ba rus, ba toți trei laolaltă, stîrneau în ei speranțe sau neliniști, iscau dorințe și așteptări, iar acestea nu puteau fi cu totul tăinuite, ci aveau darul să le agite spiritele și să înfierbînte discuțiile.

Cîțiva puteau, poate, să-și dea cu presupusul cam ce însemnau în realitate aceste zvonuri care se răspîndiseră încă din toamnă, dar nimeni n-ar fi putut să spună care anume consul urma să vină și nici ce-ar fi avut de făcut, în acest caz, în Travnik. Atmosfera era atît de încărcată, încît o veste sau un cuvînt mai neobișnuit înflăcărau cît ai clipi imaginația oamenilor, dînd loc la nenumărate discuții și presupusuri, și totodată dezlănțuind îndoieli și te-

meri, dorințe și gînduri tainice, pe care omul le poartă în sine sfiindu-se a le da în vileag.

Turcii din oraș erau, după cum s-a văzut, tare îngrijorați și nu-i prea trăgea inima să vorbească de sosirea consulilor. Bănuitori față de tot ce venea dinafară și ostili din capul locului oricărei schimbări, turcii mai nădăjduiau încă în sinea lor că poate totuși nu sînt la mijloc decît niscaiva zvonuri rele și că acești consuli s-ar putea să nici nu vină sau dacă, pînă la urmă, se vor trezi cu ei, își vor face repede calabalîcul părăsindu-i o dată cu vremurile rele care îi aduseseră.

În schimb creștinii, atît cei de rit catolic cît și ortodocșii, primeau cu bucurie asemenea vești, răspîndindu-le și trecîndu-le din gură în gură, în șoaptă și pe furiș, aflînd în ele prilej de speranțe nedeslușite și semnul unor așteptate schimbări. Iar schimbările nu puteau fi decît în bine.

Se înțelege că fiecare privea lucrurile într-un anumit fel, avîndu-și punctul său de vedere, adesea opus altora.

Catolicii, mai mulți la număr, ar fi vrut un consul austriac influent, capabil să le aducă sprijinul și oblăduirea puternicului împărat de la Viena. Ortodocșii, mai puțini la număr și, în ultimii cîțiva ani, mereu prigoniți din pricina răscoalei din Serbia, nu așteptau o îmbunătățire a soartei lor nici de la consulul austriac, nici de la cel francez, dar sosirea lor în oraș li se părea a fi un semn bun și o dovadă mai mult că puterea turcilor slăbește și că se apropie vremea unor frămîntări salvatoare. Și adăugau imediat că, firește, „fără consulul rus n-o să iasă nimic".

Pînă și evreii, sefardinii, puțini la număr, dar abili, întorși pe dos de asemenea zvonuri, nu izbuteau să-și păstreze discreția lor de oameni de afaceri, rod al atîtor veacuri ; îi frămînta și pe ei gîndul că ar putea sosi în Bosnia consulul marelui împărat Napoleon, „care e ca un tată pentru evrei".

Știrile despre sosirea consulilor, ca toate știrile care vin în ținuturile noastre, picau pe neașteptate, se umflau luînd proporții fantastice, apoi dispăreau dintr-o dată, pentru a se ivi din nou, peste cîteva săptămîni, mai îndîrjite, sub o altă înfățișare.

Cam pe la mijlocul iernii, care în acel an fusese blîndă și scurtă, aceste știri începură să capete oarecare temei.

Veni din Split un evreu pe nume Pardo, care împreună cu negustorul Jusa Atijas din Travnik porniră a răscoli orașul pentru aflarea unei case demnă de a deveni sediul consulatului francez. Colindară tot orașul, se înfățișară de cîteva ori caimacamului, examinară împreună cu muteveliul clădirile Vakufului. Alegerea căzu pe o casă mare, cam dărăpănată, aparținînd Vakufului și botezată „hanul dubrovnicenilor“ pentru că altădată aici poposeau negustorii din Dubrovnik aflați în trecere spre oraș. Casa fusese durată pe o costișă deasupra medresei, înconjurată fiind de-o grădină cuprinsă și povîrnită străbătută de-un pîrîiaș. După ce se sfîrși tocmeala, fură angajați îndată meșteri, dulgheri și zidari, ca s-o dreagă și s-o ferchezuiască. Din clipa în care mistria începu să-i netezească pereții, casa care, pînă atunci, fusese aproape uitată de toată lumea și își căsca neluată în seamă golurile ferestrelor, se umplu de mișcare, devenind punctul de atracție al mulțimii, al copiilor și-al cetelor de pierde-vară. Nu trecu mult și lumea începu a lua în dezbatere stema și-apoi steagul care se cuvenea să atîrne în văzul tuturor pe frontonul clădirii consulatului străin. Nimeni la drept vorbind, nu văzuse pînă atunci asemenea lucruri, dar li se părea tuturor din cale-afară de grave și importante : turcii vorbeau despre ele încruntîndu-și sprîncenele, iar creștinii în șoaptă, zîmbind a rîde.

Turcii din Travnik erau, vezi bine, destul de inteligenți și de orgolioși ca să nu-și dea în vileag tulburarea, pe care nu căutau s-o ascundă atunci cînd stăteau de vorbă între patru ochi.

De mult îi chinuia și-i frămînta gîndul că gardul de la granițele împărăției nu mai sta în picioare și că Bosnia începuse a fi ca o ogradă neîngrădită prin care se vîntură nu numai osmanliii, ci și ghiauri din lumea largă, ba și prostimea creștină care își ițea capul ca niciodată pînă atunci. Nu mai lipseau decît acești consuli ghiauri și iscoadele lor pentru a întări pretutindeni și la tot pasul autoritatea și forța împăraților lor. Uite-așa, puțin cîte puțin, se va nărui buna rînduială și „dulcea tihnă“ a Bosniei turcești, care și altminteri, de multă vreme, era tot mai greu de apărat și de păstrat. Dumnezeu statornicise o rînduială : turcul pînă la rîul Sava, iar de-aci încolo neam-

țul. Dar tot ce stă sub semnul crucii lucrează împotriva acestei porunci limpezi a lui Dumnezeu zgîlțîind zaplazul de la graniță, surpîndu-l zi și noapte, pe față și pe ascuns. Iar în ultima vreme pînă și voința Domnului parcă se arăta a fi tot mai tulbure și mai nedeslușită. Cîte n-au să mai vină și cîți n-au să mai dea pe aici ? se întrebau bătrînii turci cu adîncă obidă.

Și într-adevăr, ceea ce vorbea lumea creștină în legătură cu așezarea consulatelor străine adeverea că îngrijorarea turcilor nu era lipsită de temei.

Va fîlfîi steagul, șușoteau oamenii și în ochi le fulgera sfidarea, ca și cum ar fi fost vorba de steagul lor. De fapt, nimeni nu știa cum arată steagul acela și ce ar putea să se întîmple cînd va fi sumețit pe zid, dar numai gîndul că alături de steagul verde turcesc pot răsări și alte culori fluturînd în voie isca în ochii oamenilor licăriri de bucurie și în sufletul lor nădejdi pe care numai raiaua le putea nutri și cunoaște. Rostind aceste trei vorbe : *„Va fîlfîi steagul !“*, mulți calici și-au simțit, fie și pentru o clipă, bordeiul mai luminos, burta goală mai puțin supărătoare, straiele subțiri mai călduroase ; aceste trei vorbe simple și vagi făcură să tresalte inima multor sărăntoci, să le joace în fața ochilor văpaia culorilor aprinse și scăpărarea crucilor de aur, să le foșnească victorios în urechi, asemeni viforului, fîlfîitul steagurilor aparținînd împăraților și regilor creștinătății. Căci omul își poate afla hrană pentru a trăi chiar și într-un singur cuvînt, atunci cînd mai dăinuie în el hotărîrea de a lupta și de a se ține în viață.

Pe lîngă toate acestea, mai era însă ceva care-i făcea pe mulți negustori din tîrg să-și pună mari nădejdi în schimbarea pe cale de a se înfăptui. Se întrevedea perspectiva unui dever mai bun o dată cu venirea acestor oameni noi, necunoscuți, dar pesemne bogați, care, oricum, vor fi nevoiți să tîrguiască și deci să-și deșerte buzunarele. În ultimii ani negoțul se șubrezise și cîștigurile se subțiaseră. Mai ales de cînd cu răscoala din Serbia. Nenumăratele rechiziții și corvezi, precum și jafurile care se înmulțiseră, îi îndepărtaseră de oraș pe țăranii care nu mai vindeau aproape nimic și nu cumpărau decît strictul necesar. Statul, pentru ceea ce cumpăra, plătea prost și din an

în paşte. Slavonia se izolase, iar Dalmaţia, o dată cu venirea armatei franceze, devenise o piaţă capricioasă și nesigură.

Așa stînd lucrurile, negustorii din Travnik se agăţau de orice bagatelă, căutînd în toate semnul mult dorit al unei schimbări în bine.

În cele din urmă se petrecu și evenimentul de care se vorbea de luni de zile. Primul sosit fu consulul Franţei.

Era pe la sfîrșitul lui februarie, de Ramazan, în ultima zi a postului. Cu un ceas înainte de iftar [1], în amurgul rece de februarie, omenirea din partea de jos a tîrgului zări intrînd în oraș alaiul consulului. Dughengiii începuseră să-și strîngă marfa şi să tragă obloanele, cînd sosi în goană o ciurdă de puradei curioși aducîndu-le vestea.

Alaiul nu prea numeros. În frunte mergeau călare emisarii vizirului, doi icioglani [2] dintre cei mai de vază cu încă șase călăreţi. Ieșiseră în întîmpinarea consulului pînă hăt pe malul Lasvei. Erau cu toţii frumos echipaţi și călăreau cai de soi. Lateral și în spate mergeau zapciii caimacamului din Livno care-l însoţiseră pe consul tot drumul pînă-n oraș. Nu prea erau arătoși, obosiţi și rebegiţi de frig, cocoţaţi pe niște cai mărunţi, cam janghinoși. În mijlocul alaiului sălta în șa, călare pe un cal, mai bătrîn și bine hrănit, consulul general francez, domnul Jean Daville, un bărbat înalt cu ochii albăstrui, mustăţile galbene și faţa rumenă. Alături de el călărea domnul Pouqueville, tovarăș de călătorie întîmplător, aflat în drum spre Ianina, unde fratele său era consulul Franţei. La cîţiva pași în urma lor veneau evreul Pardo din Split și doi vlăjgani din Sinje, aflaţi în serviciul Franţei. Toţi trei erau înfășuraţi pînă peste ochi în mantale negre și niște fulare roșii ţărănești, iar din carîmbul cizmelor ieșeau la iveală smocuri de fîn.

Precum se vede, cortegiul nu era nici prea solemn, nici prea mare, iar, pe deasupra, frigul iernii îi mai răpise și el din strălucire și demnitate, silindu-i pe călători să îm-

[1] Masă de seară în luna Ramazanului (turc.).
[2] Curteni ai vizirului (turc.).

brace haine mai groase, să se zgribulească în șei și să-și grăbească bidiviii.

În felul acesta, dacă nu punem la socoteală pîlcul de puradei rebegiți, cortegiul defilă prin fața indiferenței generale a gloatei, intrînd în Travnik. Turcii se făceau că nu-l bagă în seamă, iar creștinii nu îndrăzneau să-l privească deschis. Dar și cei care văzuseră totul, trăgînd cu coada ochiului sau pitiți în vreun ascunziș, fură întrucîtva dezamăgiți de alaiul lipsit de strălucire și cam posac al consulului marelui *Bunaparta*, căci mai toți își închipuiau consulii niște înalți demnitari înveșmîntați în straie fastuoase împodobite cu găietane, fireturi și decorații, săltînd în șa țanțoși, călare pe cai falnici sau tolăniți în hinteuri strălucitoare.

II

Suita consulului fu găzduită la han, iar consulul și domnul Pouqueville în casa lui Iosif Baruch, cel mai bogat și mai de vază evreu din Travnik, întrucît reparațiile la clădirea cea mare destinată consulatului francez mai cereau vreo cincisprezece zile bune. Și iată cum zorii primei zile a Bairamului, care-i urmează Ramazanului, găsiră la revărsarea lor în mica, dar frumoasa casă a lui Iosif Baruch un oaspete puțin obișnuit. Întreg parterul fusese pus la dispoziția sa și a domnului Pouqueville. Daville se instalase în camera cea mare din colțul clădirii ; două ferestre dădeau spre rîu, iar alte două, cu zăbrele de lemn, spre grădina pustie și învelită în promoroacă.

De la etaj se auzeau zgomote, zbenguiala și țipetele copiilor lui Baruch și glasul ascuțit al mamei lor, care încerca zadarnic să-i potolească, ocărîndu-i în fel și chip. Din oraș răsunau salve de tun, pocnetele pușcoacelor mînuite de copii și larma stridentă a unui taraf de țigani. Două tobe bubuiau monoton, iar bubuitul lor era, din

cînd în cînd, sfîșiat de țiuitul asurzitor al surlei ce executa niște melodii necunoscute cu inflexiuni și pauze neașteptate. Era una din puținele zile ale anului, în care Travnikul irupea părăsind liniștea sa obișnuită.

Întrucît nu se cuvenea să iasă în oraș înainte de vizita solemnă pe care urma să o facă vizirului, Daville petrecu cele trei zile ale Bairamului în odaia lui spațioasă, mereu cu același rîu și aceeași grădină înghețată în fața ochilor, dar avînd în schimb urechile pline de bizara hărmălaie din casă și din oraș. Bucatele evreiești, grase și abundente, amestec de bucătărie spaniolă și orientală, răspîndeau un miros greu de ulei, zahăr ars, ceapă și condimente tari.

Daville își omora timpul discutînd cu compatriotul său Pouqueville, dînd dispoziții și primind informații în legătură cu ceremonialul prevăzut pentru prima lui vizită la vizir, care urma să aibă loc vinerea următoare, adică după cea de-a treia zi a Bairamului. Primise în dar de la Conac două lumînări înalte și cîte o oca de migdale și de stafide.

Legătura dintre Conac și noul consul o făcea medicul și dragomanul vizirului, César d'Avenat, căruia osmanlîii îi spuneau *Davna*. Numele acesta și-l luase în a doua jumătate a vieții sale. Își trăgea de fapt obîrșia din Piémont, se născuse la Savoia și era de naționalitate franceză. În tinerețe, fusese trimis să studieze medicina la Montpellier. Pe atunci se mai numea încă Cesare Davenato. Acolo își luase actualul nume o dată cu cetățenia franceză. De acolo ajunse, nici el nu înțelegea prea bine cum, la Țarigrad, unde intră ca ajutor al medicului și chirurg în serviciul marelui capudan-pașa, Kuciuk Husein. De la capudan-pașa trecu în slujba lui Mehmet-pașa, atunci cînd acesta fu trimis ca vizir în Egipt, și tot el îl adusese mai tîrziu la Travnik unde îl folosea ca medic, interpret și om priceput la toate, folositor în orice împrejurare.

Era un bărbat înalt și bine legat, cu pielea feței negricioasă și părul negru pudrat și răsucit cu dibăcie în zulufi. Avea ochi învăpăiați, gură senzuală, iar obrazul proaspăt bărbierit era presărat cu semne de vărsat rare, dar adînci. Se îmbrăca cu grijă, după moda franțuzească veche.

D'Avenat depunea o sîrguință sinceră în ceea ce făcea și căuta să fie mereu util distinsului său concetățean.

Toate acestea erau noi și ciudate și îi umpleau timpul lui Daville, cu toate că nu izbuteau să-i acapareze și gîndurile care, mai ales în orele lungi ale nopții, îi fulgerau prin minte alergînd fără noimă din prezent în trecut sau își dădeau silința să întrezărească contururile viitorului.

Nopțile erau chinuitoare și păreau fără sfîrșit.

Nu se putea obișnui cu culcușul așternut pe podea — îl durea capul și îl lua cu amețeli din cauza izului lînii din perne și saltea. Se trezea deseori nădușit sub povara pernelor și a plăpumii bucșite cu lînă cît și din pricina bucatelor orientale greu de înghițit și cu atît mai greu de mistuit.

Se scula pe întuneric și bea cîte un pahar cu apă rece ca gheața, care-i luneca pe gîtlej apăsîndu-i dureros stomacul.

Ziua, cînd discuta cu Pouqueville sau cu d'Avenat, era un om calm și degajat, avînd un nume, o funcție, un rang, un scop clar și sarcini concrete în virtutea cărora se deplasase pînă în această provincie turcă înapoiată, așa cum s-ar fi dus în orice altă parte a lumii. Noaptea însă Daville se vedea, așa cum era în prezent și, totodată, ceea ce fusese el altădată sau ce-ar fi trebuit să fie, încît omul acesta culcat în pat, în bezna nopților lungi de februarie, i se părea chiar și lui un străin, greu de deslușit și cîteodată cu desăvîrșire necunoscut.

Chiar și după ce îl trezea în zori zarva Bairamului, bubuitul tobelor și țipătul strident al surlei sau hîrjoana copiilor din odaia de deasupra capului, trebuia să mai treacă destul timp pînă să-și vină în fire și să se dezmeticească. Lupta mult între veghe și somn, căci visele aveau mai multă legătură cu realitatea vieții lui de pînă acum, iar viața de acum semăna mai degrabă cu un vis în care omul se pomenește picat, ca din senin, pe un tărîm îndepărtat și bizar, pus într-o situație cu totul neobișnuită.

Așa că trezirea prelungea mai degrabă starea de vis din timpul nopții, făcînd anevoioasă trecerea la realitatea vieții de consul din depărtatul oraș otoman Travnik.

În mijlocul acestui vălmășag de impresii noi și neobișnuite năvălea irezistibil cîrdul de umbre al amintirilor, încrucișîndu-se cu treburile și grijile prezentului. Frînturi

din viaţa lui se succedau la iuţeală şi fără nici o ordine, înfăţişîndu-se într-o lumină nouă şi într-o altă perspectivă.

Avea în urma sa o viaţă agitată şi plină de evenimente.

Jean Baptiste-Étienne Daville era un bărbat de vreo patruzeci de ani, înalt, bălan, cu statura dreaptă şi privirea deschisă. La şaptesprezece ani părăsise oraşul natal aflat pe coasta de nord a Franţei şi venise la Paris, ca atîţia alţii înaintea lui, pentru a-şi trăi viaţa şi a cuceri gloria. După primele căutări şi experienţe, alături de milioanele de sanchiloţi, fu atras curînd de revoluţie şi îşi făcu din ea ţelul vieţii sale. Caietul cu versuri, crîmpeie din cele două sau trei îndrăzneţe drame istorice şi sociale, începute, rămaseră să zacă în sertar. Jean Daville părăsi modesta situaţie de practicant de birou şi se făcu ziarist. Începu să publice versuri şi recenzii, dar se consacră îndeosebi lucrărilor Legislativei, despre care scria ample relatări, punînd în ele tot entuziasmul şi pasiunea tinereţii. Sub tăvălugul revoluţiei însă totul se fărîma, se prefăcea şi dispărea repede, nelăsînd nici o urmă. Ca într-un vis oamenii treceau dintr-o funcţie într-alta, din onoare în onoare, din ruşine în moarte, din mizerie în glorie, unii într-un sens, alţii în sens invers.

În aceste vremuri neobişnuite şi în împrejurări despre care vom mai avea prilejul să vorbim, Daville fu, rînd pe rînd, ziarist, militar, voluntar în războiul din Spania, funcţionar la Ministerul de Externe, atunci improvizat, trimis cu o misiune în Germania, apoi în Italia, pe vremea Republicii Cisalpine şi pe lîngă Ordinul de Malta. Pe urmă lucrează iarăşi o vreme ca ziarist şi referent literar la *Moniteur*. Iată-l, în cele din urmă, consul general la Travnik, cu misiunea de a deschide consulatul, de a crea şi dezvolta legături comerciale cu aceste ţinuturi otomane, de a sprijini autorităţile de ocupaţie franceze din Dalmaţia şi de a urmări mişcările raialei din Serbia şi Bosnia.

Cam aşa s-ar înfăţişa viaţa acestui oaspete al casei Baruch dacă ar trebui să fie prezentată în cîteva cuvinte pentru un scurt *curriculum vitae*.

Dar acum, din această ciudată perspectivă şi neaşteptată detenţiune impusă de ultimele trei zile, Daville însuşi

trebuia să facă un efort pentru a-și aminti bine cine este și de unde vine, ce fusese rînd pe rînd în viață și ce anume îl adusese aici, ce caută în odaia încăpătoare pe care o străbate într-una în lung și-n lat, călcînd pe acest covor bosnian, roșu ca para focului.

Căci atîta vreme cît omul se află în atmosfera sa obișnuită și în împrejurările de fiecare zi, aceste date din al său *curriculum vitae* nu sînt nici pentru el decît crîmpeie și etape mai mult sau mai puțin importante din viața sa. Dar cînd întîmplarea, cerințele slujbei sau boala ne smulg din cotidian și ne însingurează, aceste date încep dintr-o dată să pălească și să se stingă, se ofilesc și se destramă cu o repeziciune de necrezut, ca o mască inexpresivă din carton și lac folosită demult, altădată. Și de undeva, de sub ele, începe să se ivească cealaltă viață, știută numai de noi, adevărata istorie a duhului și a cărnii noastre, nescrisă nicăieri, de nimeni bănuită, străină aproape de succesele sau insuccesele noastre sociale, dar totuși singura reală și de primă importanță pentru noi, singura care decide, în ultimă instanță, răul și binele.

Pierdut în aceste ținuturi primitive, noaptea, cînd se potoleau toate zgomotele, Daville își îndrepta privirea înapoi, cercetîndu-și viața trăită, asemeni unui lanț de avînturi și căderi, de lupte, vitejii, zile norocoase și succese, cotituri, păcate, ciocniri, jertfe inutile, compromisuri zadarnice — trăite de el și numai de el știute.

Din bezna și liniștea acestui oraș, pe care nici nu apucase să-l vadă bine, dar în care îl așteptau, de bună seamă, griji și greutăți, părea că nimic pe lume nu poate fi pus în ordine și statornicit. Lui Daville i se părea uneori că viața necesită prea multe eforturi și că pentru fiecare efort se cere prea mult curaj. Din acest întuneric nu se zărea capătul nici unui efort. Ca să nu se oprească înfrînt, omul se amăgește singur, grămădește peste sarcinile încă neduse la bun sfîrșit altele noi pe care de asemeni nu va apuca să le împlinească, căutînd în noi întreprinderi și eforturi noi forțe și mai mult curaj. Așa se amăgește omul și, cu timpul, devine în așa măsură propriul său datornic, încît nu-și mai poate acoperi datoriile față de sine însuși și față de cei din jurul său.

Dar pe măsură ce se apropia ziua primei vizite, aceste amintiri şi meditaţii cedau tot mai mult locul noilor impresii, grijilor și treburilor la ordinea zilei. Încetul cu încetul Daville își revenea. Sensibilităţile și amintirile se retrăgeau în adîncul conştiinței, de unde se vor ivi adesea pentru a se amesteca în chip ciudat și neașteptat cu întîmplările zilei sau cu evenimentele neobișnuite din noua sa viață dusă în Travnik.

Trecură în cele din urmă și aceste trei zile lungi cu nopţile lor stranii. (Cu o presimțire care nu-i înșală niciodată pe oamenii încercați în viaţă, Daville se gîndise în dimineața aceea : „poate că acestea au fost, la urma urmei, cele mai liniștite și mai bune zile din cîte mi-e dat să trăiesc în această văgăună".)

Așadar, în acea zi, dis-de-dimineață, răsună sub ferestre tropot și fornăit de cai. Solemn, cu o ţinută ireproșabilă, consulul îl întîmpină pe comandantul mamelucilor, pe care îl însoţea *Davna*. Veniseră doisprezece mameluci din detașamentul pe care și-l adusese Mehmet-paşa din Egipt ca escortă personală și de care era deosebit de mîndru. Turbanele lor dintr-o țesătură fină — un fir de aur, unul de mătase — înfășurate cu dibăcie, săbiile încovoiate care atîrnau pitoresc pe crupa cailor și uniformele largi de culoarea vişinei putrede atrăgeau toate privirile. Calul lui Daville și cei ai suitei sale erau acoperiți din cap și pînă în coadă cu harşale de postav. Comenzile răsunau ritmic, într-o desăvîrșită ordine. Daville se strădui să se suie cît mai degajat în șaua calului său — un murg blînd, mai bătrîior și lat în spate. Consulul îmbrăcase uniforma de gală. Mantaua sa de un albastru-închis era larg descheiată la piept, lăsînd să se vadă bumbii auriţi, fireturile de argint și distincţiile. Daville se ţinea drept în șa, iar chipul lui bărbătesc făcea bună impresie.

Pînă nu cotiră pe strada principală, totul merse bine și consulul era pe bună dreptate mulţumit. Dar cum ajunseră în preajma caselor turcești, auziră strigăte dubioase, zgomot de porţi și obloane trîntite. Chiar la prima casă o fetiță crăpă doar puţin canatul ferestrei şi, rostind cuvinte nedeslușite, începu să stupească mărunt în stradă, ca și cum ar fi făcut farmece. Așa se deschideau pe rînd

porţile şi se ridicau obloanele, unul după altul, scoţînd pentru o clipă la iveală chipuri pline de ură şi de excitare fanatică. Femei cu feţele îmbrobodite scuipau şi boscorodeau, rostind descîntece, iar băieţii aruncau sudalme însoţindu-le de gesturi obscene şi de ameninţări făţişe, plesnindu-se cu palmele peste şezut sau arătînd cu mîna cum se taie beregata.

Strada fiind îngustă, iar casele avînd de ambele părţi sacnasie, cortegiul trecu printre două şiruri de înjurături şi ameninţări. Chiar de la început, uluit, consulul încetini pasul calului, însă d'Avenat se apropie repede de el şi, fără să facă vreun gest sau să-şi schimbe cîtuşi de puţin expresia feţei, îl imploră, şoptindu-i emoţionat :

— Rog pe excelenţa voastră să-şi continue liniştit drumul şi să nu ia în seamă ce se întîmplă. Popor de sălbatici, vulg ignorant ; haini cu tot ce vine dinafară, aşa întîmpină pe oricine. Vă rog, aşadar, nu-i luaţi în seamă. E lucrul cel mai înţelept. Aşa procedează şi vizirul. Astea sînt obiceiurile lor sălbatice. Rog pe excelenţa voastră să-şi continue drumul liniştit.

Încurcat şi iritat, deşi încerca să-şi ascundă tulburarea, consulul continuă să înainteze văzînd că nimeni dintre oamenii vizirului nu se sinchisea de cele ce se întîmplau, dar simţea cum sîngele îi năvăleşte în cap. Gîndurile i se învolburară, ciocnindu-se şi învălmăşindu-se. Se gîndi mai întîi dacă, în calitate de reprezentant al marelui Napoleon, se cuvenea să îndure toate acestea sau era mai bine să se întoarcă degrabă acasă şi să provoace scandal. Nu putea găsi un răspuns la această întrebare, întrucît se temea deopotrivă ca, fiind prea răbdător, să nu ştirbească prestigiul Franţei sau, pripindu-se, să nu provoace un conflict care să-i dăuneze, stricînd chiar din prima zi relaţiile cu vizirul şi turcii. Neizbutind să găsească o soluţie şi să ia o decizie, se simţea înjosit şi furios pe sine însuşi. Încerca un sentiment de scîrbă şi de teamă în acelaşi timp faţă de levantinul d'Avenat care îi tot repeta din spate :

— Rog pe excelenţa voastră să-şi vadă în linişte de drum. Aşa sînt obiceiurile la aceşti bosniaci sălbatici. Mergeţi înainte şi nu le daţi atenţie !

Stînd în cumpănă, incapabil de a găsi o ieșire, Daville simțea cum îi ard obrajii și cum asudă pe la subțiori, cu tot gerul aspru de afară. Îl scotea din sărite șoapta stăruitoare a lui d'Avenat, i se părea perversă și respingătoare. Ghicea și-nțelegea cum trebuie să fie viața unui occidental pe care soarta vitregă îl aruncă în Orient, legîndu-l pe veci de aceste ținuturi.

Între timp, din ultimele case, femei pitite după obloane scuipau pe geam spre cai și călăreți. Consulul se mai opri o dată o clipită, dar o porni și de data aceasta, cedînd rugăminților lui d'Avenat și împins de trapul liniștit al suitei. Aci se curma șirul de case și începea tîrgul cu dugheni scunde. În cepenakuri [1] stăteau dughengii turci, fumînd și tocmindu-se. Daville avu senzația omului care trece dintr-o încăpere supraîncălzită într-una înghețată. Dintr-o dată dispărură privirile sălbatice, gesturile care arătau cum se taie capul ghiaurului sau stuchitul superstițios al femeilor. În schimb, de ambele părți ale străzii se înșirau acum chipuri nemișcate, rigide. Daville le zărea ca printr-un văl stînjenitor, care-i tremura în fața ochilor. Nimeni nu se opri din treburi și din fumat, nimeni nu catadicsi să arunce măcar o privire spre o apariție atît de neobișnuită cum era acest cortegiu solemn. Cîte un dughengiu întorcea spatele, chipurile, ca să caute ceva printre mărfurile înșirate pe rafturi. Numai orientalii pot urî și disprețui atît de intens, numai ei sînt în stare să-și manifeste în felul acesta ostilitatea și disprețul.

D'Avenat tăcuse și luase din nou distanța regulamentară, însă pentru Daville, disprețul acesta crîncen și mut al tîrgului nu era mai puțin dureros și jignitor decît ura pe care ocările o vărsaseră asupră-i puțin înainte. În cele din urmă cotiră la dreapta și zăriră deodată zidurile lungi, înalte și silueta albă a Conacului — o clădire mare și armonioasă, cu un șir lung de ferestre. Daville răsuflă ușurat.

Drumul acesta penibil, pe care-l lăsase acum în urmă, avea să rămînă multă vreme în amintirea lui Daville și va stărui ca un vis rău și plin de tîlc. De-a lungul anilor,

[1] Prag sau ușă în magazin (turc.).

el va mai străbate de sute de ori același drum în aceleași condiții. Căci ori de cîte ori va trebui să se ducă la vizir, și vizitele acestea se țineau lanț, din pricina vremurilor tulburi, va fi nevoit să străbată călare mahalaua și tîrgul. Va fi nevoit să se țină neclintit în șa, să nu privească nici în dreapta, nici în stînga, nici prea sus, dar nici între urechile calului, nici distrat, nici îngrijorat, nici zîmbitor, nici ursuz, ci serios, atent și calm. Cam aceeași căutătură o au în tablouri conducătorii de oști, care-și ațintesc privirea pe deasupra bătăliei, departe, undeva între drum și linia orizontului, de unde urmează să vină un ajutor sigur și bine calculat. Încă multă vreme, imitîndu-i pe cei vîrstnici, copiii turci își vor scoate capetele pe la porți, scuipînd mărunt și repede între picioarele cailor, ca și cînd ar închega vrăji. Dughengiii turci vor întoarce spatele, cotrobăind, chipurile, prin rafturi. Îl va saluta doar ici și colo cîte un evreu care se va nimeri să-i iasă în cale, neavînd cum să-l ocolească. De nenumărate ori va fi nevoit să treacă pe aici, arătîndu-se calm și plin de demnitate, dar tremurînd în sine din pricina urii și batjocoritoarei indiferențe care-l împresurau din toate părțile, cu gîndul la eventuale incidente neplăcute ce puteau să survină în orice clipă, simțindu-se dezgustat de munca asta și de viața asta, străduindu-se din răsputeri să-și ascundă neliniștea și scîrba.

Chiar și mai tîrziu, cînd anii și schimbările aduse de ei vor fi făcut ca localnicii să se obișnuiască cu prezența străinului și cînd Daville va fi cunoscut și-și va fi apropiat multă lume, acest prim cortegiu solemn va rămîne crestat în mintea lui ca o cicatrice neagră, fierbinte și dureroasă, pe care uitarea o va șterge cu multă trudă.

Cortegiul solemn trecu tropăind peste podul de lemn și ajunse în fața porții mari a Conacului. Se auzi scrîșnetul drugilor de fier, forfota servitorilor, și cele două canaturi ale porții fură date în lături.

Astfel se deschise scena pe care opt ani în șir Jean Daville avea să joace, în ipostaze diferite, același rol greu de jucat și ingrat.

Această poartă disproporționat de largă se va mai deschide de multe ori în fața lui. Ori de cîte ori se deschidea, îi făcea impresia unei guri gigantice și hidoase din care

năvăleau duhorile a tot ce odrăslea, creştea, se consuma, putrezea sau bolea în acest imens Conac. Ştia că tot oraşul şi împrejurimile, obligate să-l hrănească pe vizir şi toată şleahta lui, vărsau zilnic în Conac ca la şapte sute şi cinci-zeci de ocale de merinde felurite şi că totul era împărţit, furat, mistuit. Ştia că pe lîngă vizir şi rudele lui apropiate se mai oploşeau în Conac unsprezece demnitari, treizeci şi doi de paznici şi tot atîţia sau şi mai mulţi pierde-vară şi linge-blide turci sau argaţi şi slujbaşi creştini. Se mai aflau în grajdurile şi atenansele Conacului sumedenie de cai, vaci, cîini, pisici, păsări şi maimuţe. Peste toată această adunătură domnea o miasmă grea şi greţoasă de unt şi seu topit, din pricina căreia celor neobişnuiţi le venea cu leşin. După fiecare vizită la vizir, izul acesta malefic îl urmărea pe consul o zi întreagă şi numai la amintirea lui îi venea să-şi verse maţele. Tot Conacul i se părea îmbibat de această duhoare, ca o biserică de mirosul tămîiei, de la oameni şi straiele lor pînă la obiecte şi ziduri.

Acum cînd se deschise pentru prima dată în faţa sa această poartă necunoscută, pîlcul de mameluci se despărţi în două, oamenii descălecară, iar Daville cu mica lui suită intră în curte. Această primă curte, îngustă, zăcea în penumbră, avînd deasupra sa, pe toată lăţimea, catul superior al casei. Abia mai încolo venea adevărata curte neacoperită, cu fîntînă, cu iarbă şi flori pe de margine. În fund, un gard mare, opac, ascundea de ochi curioşi grădinile vizirului.

Daville, care nu-şi revenise încă din emoţia pe care i-o pricinuise trecerea prin oraş, era năucit acum de politeţea excesivă şi de atenţia solemnă cu care-l întîmpina la Conac gloata de icioglani şi de demnitari. Toţi se agitau şi foiau în jurul lui cu un zel şi o vioiciune cum nu se obişnuia în ceremonialul occidental. Primul care-l salută pe consul fu teftedarul[1]. (Chehaiaua vizirului, Suleiman-paşa Skopljak, lipsea din Travnik.) După el veniră la rînd silahdarul, ciohodarul, haznadarul, muhurdarul, în urma cărora se îmbulzea grămada de slujitori, cu grade şi funcţii

[1] Controlor-şef în domeniul finanţelor (turc.).

necunoscute sau nedefinite. Unii, plecîndu-și fruntea, mormăiau cuvinte neînțelese de bun venit, alții își deschideau larg brațele și toți înaintau spre marea sală unde se ținea Divanul. Prin mulțime își făcea loc în toate direcțiile, dibaci și energic, d'Avenat, cu statura lui înaltă și fața negricioasă, împingîndu-i în lături și admonestîndu-i pe cei ce închideau drumul, dînd dispoziții și porunci mai tare și cu mai multă ostentație decît ar fi fost nevoie. Daville, tulburat în sinea sa, dar în aparență demn și calm, se asemui cu acei sfinți din icoanele catolice, pe care un stol fremătînd de îngeri îi înalță la ceruri. Torentul mulțimii îl purtă într-adevăr peste cele cîteva trepte lungi ce duceau din curte spre Divan.

Încăperea Divanului se prezenta ca o sală spațioasă, la catul de jos al clădirii, cufundată în semiîntuneric. Pe dușumea erau așternute cîteva peșchire. Pe de margini minderlîcuri acoperite cu postav vișiniu. În colț, lîngă fereastră, se aflau perne ticluite pentru vizir și pentru oaspete. Singura podoabă a pereților era o tura imperială : monograma sultanului scrisă cu litere de aur pe hîrtie verde. Dedesubt o sabie, două pistoale și un biniș roșu cadorisite de Selim al III-lea preafavoritului său Husref Mehmet-pașa.

Deasupra acestei încăperi, la catul de sus, se găsea alta la fel de mare, mai sumar mobilată, însă mai luminoasă. Acolo se ținea numai vara Divanul vizirului. Doi din pereții acestei săli erau din sticlă : ferestre privind unele spre grădină și spre coastele povîrnite, altele spre apa Lasvei și spre tîrgul de peste rîu. Acestea erau vestitele geamlîcuri despre care vorbeau multe basme și cîntece și care nu-și aveau seamăn în toată Bosnia ; Mehmet-pașa le comandase la Viena pe socoteala sa și adusese un meșter anume, neamț, ca să le monteze. Șezînd pe pernă, oaspetele putea privi prin aceste geamuri divanhanaua deschisă și sub acoperiș, pe grinda de brad, un cuib de rîndunele din care răzbea ciripit de pui și răsăreau smocuri de paie, urmărind cum rîndunica sprintenă și circumspectă poposește la cuib și piere în zbor, iute ca săgeata.

În spatele acestor geamuri era întotdeauna foarte plăcut. Găseai acolo lumină, verdeață, flori, adiere de vînt

și susur de apă, ciripit de păsări, odihnă și liniște pentru cugetare și taifas. În locul ăsta s-au luat multe hotărîri grele și cumplite, și totuși orice lucru, dacă era dezbătut aici, părea mai ușor, mai limpede și mai omenesc decît atunci cînd se punea la cale în Divanul de la parter.

Acestea erau singurele încăperi ale Conacului pe care avea să le cunoască Daville în timpul șederii sale în Travnik, două scene pe care avea să guste de atîtea ori dureri și mulțumiri, încercînd succese și eșecuri. Aici avea să-i cunoască peste ani nu numai pe turci, cu măruntele lor virtuți și uriașele lor slăbiciuni, ci și pe sine însuși, măsura și hotarul puterilor sale, oamenii în genere, viața, lumea întreagă și raporturile dintre oameni.

Ca întotdeauna în vreme de iarnă, această primă recepție se ținea în Divanul aflat la parter. Se simțea după miros că încăperea fusese acum pentru prima oară deschisă și încălzită anume în vederea acestui eveniment.

Chiar în clipa cînd consulul trecu pragul, în partea opusă a Divanului se deschise o altă ușă pe care își făcu apariția, în haine fastuoase, vizirul, însoțit de icioglani care își țineau capul ușor plecat și mîinile încrucișate pe piept a evlavie.

Aceasta era marea concesie protocolară pe care o obținuse Daville în tratativele purtate prin intermediul lui d'Avenat în aceste trei zile și cu a cărei descriere își pusese în gînd să înceapă primul său raport către ministru. Turcii ținuseră morțiș ca vizirul să-l întîmpine pe consul șezînd pe perna sa, așa cum făcea cu toți ceilalți vizitatori. Consulul însă își arătă dorința ca vizirul să-l salute ridicîndu-se în picioare. El invoca în acest sens puterea Franței și gloria militară a suveranului său, iar turcii tradițiile lor și granițele imperiului. Pînă la urmă conveniră ca vizirul să-l conducă pe consul pînă la podiumul de lîngă fereastră, unde erau pregătite două perne pe care urmau să se așeze amîndoi, în aceeași clipă.

Așa s-a și întîmplat. Vizirul care șchiopăta de piciorul drept (mulțimea îl poreclise din această pricină Topal-pașa) se mișca sprinten și energic, așa cum se-ntîmplă de multe ori cu șchiopii. Se apropie de consul și-l pofti cordial să se așeze. Între ei doi, dar cu o treaptă mai jos, luă loc drago-

manul d'Avenat. Stătea ghemuit, cu mîinile în poală, cu privirea plecată, dorind să pară mai scund și mai mărunt decît era și să răsufle numai atîta cît era nevoie pentru ca acești doi demnitari să-și poată comunica nestingheriţi unul altuia gîndurile și mesajele. Între timp ceilalți se retraseră în liniște. Rămăseseră doar servitorii, înșiruiţi la distanţe mici unul de altul, așteptînd porunci să aducă cele de cuviință. În tot timpul convorbirii, care ţinu mai bine de un ceas, slugile se mișcară ca niște umbre mute, transmițînd de la unul la altul și servind consulului și vizirului cele cerute de ceremonial.

Sosiră mai întîi ciubucele aprinse, cafeaua și șerbetul. Apoi unul dintre feciori, tîrîndu-se pe genunchi, apropie un vas nu prea adînc care răspîndea o aromă puternică și-l plimbă ca pe o cățuie pe sub barba vizirului și pe sub mustața consulului. După aceea aduseră din nou cafea și alte ciubuce. Toate astea fură servite în timpul discuţiei, cu cea mai mare atenție, pe nesimţite şi cu multă dibăcie.

Pentru un oriental, vizirul se arăta deosebit de vioi, amabil și deschis. Cu toate că era la curent cu aceste însușiri ale vizirului, și fiind încredinţat că nu trebuiesc luate de bune și adevărate, Daville, surprins de înjosirile pe care le încercase în timpul trecerii sale prin oraș, se simţea, fără vrere, copleșit de atîta atenție și amabilitate. Sîngele care-i năvălise în cap se domoli încetul cu încetul. Cuvintele vizirului, aroma cafelei și a ciubucelor aveau un efect plăcut și liniștitor, deși nu puteau șterge cu totul impresiile penibile. În timpul convorbirii vizirul nu uită să sublinieze barbaria acestui ţinut, grosolănia și înapoierea băștinașilor. Natura era vitregă și oamenii neajutoraţi. La ce să te aștepți de la niște femei și copii, făpturi cărora Dumnezeu nu le hărăzise prea multă minte, într-o țară unde chiar și bărbații sînt necioplţi și zurbagii. Faptele și vorbele acestor oameni n-aveau nici o noimă și nici o însemnătate și nu puteau înrîuri în nici un fel treburile puse la cale de niște oameni serioși și luminaţi. „Cîinii latră, caravana trece", încheie vizirul care, evident, fusese informat despre tot ce se întîmplase în timpul trecerii convoiului prin oraș și acum se străduia să mai atenueze și să îndulcească impresia lăsată de această întîmplare. Apoi de la aceste amănunte

neplăcute trecu îndată la laude, ridicînd în slavă măreţia unică a izbînzilor lui Napoleon şi stăruind asupra importanţei roadelor pe care le-ar da o colaborare strînsă şi chibzuită a celor două mari imperii — otoman şi francez.

Lui Daville îi plăcură aceste vorbe, rostite deschis şi fără emfază, socotindu-le drept o scuză învăluită pentru jignirile ce i se aduseseră în tîrg. Ele avură darul să micşoreze în ochii săi proporţiile înjosirii îndurate. Acum, după ce se mai liniştise şi era mai bine dispus, se uita cu atenţie la vizir şi recapitula în minte ceea ce aflase despre el de la d'Avenat.

Husref Mehmet-paşa, poreclit Topal, era gruzin. De mic copil fusese dus în robie la Ţarigrad şi slujise la marele Kuciuk Husein-paşa. Aci îl remarcase Selim a III-lea, înainte de a sui pe tron. Curajos, inteligent, viclean şi înzestrat cu meşteşugul vorbirii, cu toată fiinţa devotat stăpînilor săi, acest gruzin deveni vizir în Egipt la vîrsta de treizeci şi unu de ani. Afacerea, ce-i drept, sfîrşise prost, căci o mare răscoală a mamelucilor îl silise pe Mehmet-paşa să fugă din Egipt, dar nu căzuse cu totul în dizgraţie. După o scurtă şedere la Salonic, fu numit vizir în Bosnia. Pedeapsa era relativ uşoară, iar el se pricepu s-o facă mai uşoară, prefăcîndu-se cu isteţime în faţa lumii că nu îl supără întru nimic mustrarea. Adusese cu el din Egipt un detaşament de vreo treizeci de mameluci fideli cu care-i plăcea să facă exerciţii pe maidanul de lîngă Travnik. Purtînd veşminte de soi şi bine hrăniţi, mamelucii stîrneau curiozitatea şi sporeau prestigiul paşii în ochii lumii. Turcii bosniaci îi priveau cu ură, dar cu frică şi cu ascunsă admiraţie.

Mai admirată încă decît mamelucii era herghelia vizirului, căci nu se mai pomenise în Bosnia una asemuitoare, avînd cai atît de mulţi şi atît de frumoşi.

Vizirul era încă tînăr şi părea mai tînăr decît era. Destul de scund, izbutea ca prin întreaga sa ţinută, dar mai ales datorită zîmbetului său, să adauge în ochii celui care îl privea mai bine de un lat de palmă staturii sale nicidecum semeţe. Piciorul drept îl avea mai scurt, dar cu ajutorul hainelor croite într-un anumit fel şi folosind mişcări repezi şi iscusite, îndepărta în bună măsură meteahna. Cînd era

nevoie să stea în picioare, știa să se țină întotdeauna în așa fel, încît defectul mai că nu se observa, iar cînd se mișca, părea plin de neastîmpăr, sprinten, vioi, ceea ce împrumuta făpturii lui un aer de prospețime și de tinerețe. Nu avea nimic din acea demnitate otomană rigidă despre care Daville citise și auzise atîta... Croiala și culorile veșmintelor erau simple, dar alese cu grijă. Există oameni care prin felul cum poartă straiele adaugă hainelor și podoabelor un spor de strălucire și distincție. Fața neobișnuit de roșie, ca de marinar ars de vînt, cu barba neagră și scurtă, cu ochi de tăciune, luminoși și ușor alungiți, era deschisă și zîmbitoare. Se număra și el printre acei oameni care își ascund sub un zîmbet neîntrerupt adevărata stare sufletească, iar tumultul gîndurilor sau lipsa lor le învăluie într-o elocință vioaie. Vorbea cu aceeași ușurință despre orice și lăsa întotdeauna impresia că știe mai mult decît spune. Orice amabilitate, orice atenție sau invitație pe care ți-o făcea, păreau să fie doar o introducere, înainte de a se hotărî să atace subiectul propriu-zis. Oricît ar fi fost de informat și prevenit, nimeni nu se putea sustrage impresiei că are în fața sa un om plin de noblețe și inteligență care nu se mulțumește cu făgăduiala, ci e oricînd gata să treacă la faptă, deși niciodată nu se putea desluși și determina hotarele acestor făgăduieli și adevăratul miez al faptei.

Atît vizirul cît și consulul căutau să îndrume discuția spre lucruri despre care aflaseră că sînt slăbiciunea nemărturisită sau subiectul de predilecție al fiecăruia. Vizirul aducea mereu vorba despre excepționala măreție a personalității lui Napoleon și despre victoriile lui, în timp ce consulul, care aflase de la d'Avenat slăbiciunea vizirului pentru mare și corăbii, aborda chestiuni legate de navigație și de lupte navale. Într-adevăr, vizirul iubea pătimaș marea și viața de marinar. Pe lîngă durerea ascunsă pe care i-o pricinuise eșecul său din Egipt, suferea mult din pricină că fusese nevoit să părăsească marea și să se închidă în aceste ținuturi reci și muntoase. În cel mai ascuns ungher al sufletului său, vizirul nutrea speranța de a-l moșteni într-o zi pe marele său stăpîn Kuciuk Husein-pașa, pentru ca, în calitate de capudan-pașa, să-și continue

planurile și proiectele întru edificarea marinei militare turcești.

După ce discutară astfel o oră și jumătate, consulul și vizirul se despărțiră ca buni amici, fiecare încredințat deopotrivă în sinea sa că va putea să obțină multe de la celălalt și mulțumit fiecare de interlocutorul său ca și de sine însuși.

La plecare fu încă mai multă zarvă și forfotă ca la venire. Li se aduseră daruri într-adevăr de mare preț — pentru consul un biniș de jder, iar pentru cei din suită giubele de postav căptușite cu blană de vulpe. Cineva rostea rugăciuni cu voce tare, cerînd binecuvîntarea lui Alah pentru oaspetele imperial, iar ceilalți, împletindu-și glasurile, îi țineau isonul. Funcționarii superiori îl conduseră pe Daville pînă în mijlocul curții, unde se găsea lespedea pe care urma să se sprijine pentru a încăleca. Toți mergeau cu brațele larg desfăcute, ca și cum l-ar fi purtat pe mîini. Daville urcă în șa. Binișul de jder îl îmbrăcase peste manta. Afară așteptau mamelucii călări. Cortegiul făcu calea întoarsă pe același drum pe care venise.

Cu toate că era gros îmbrăcat, acoperit acum și cu binișul, Daville se simți străbătut de un fior rece la gîndul că va trebui să treacă din nou printre cele două șiruri de cepenak-uri coșcovite și de ferestre zăbrelite și să îndure iar ocările și hula mulțimii. Se părea că primii lui pași în Travnik trebuiau să fie însoțiți de surprize, plăcute sau nu. Turcii de prin dugheni erau, și de astă dată, nemișcați și întunecați, cu privirile pironite dinadins în pămînt, dar din case nu se mai auziră nici sudalme, nici amenințări. Cu pielea trupului încrețită, Daville avea senzația că din dosul zăbrelelor de lemn îl urmăresc o mulțime de ochi curioși și vrăjmași, dar amuțiți și împietriți. Se gîndi dintr-o dată că binișul vizirului îl apără de mulțime, și îl săltă cu o mișcare involuntară pe umeri, se îndreptă în șa, înălță capul și astfel ajunse în fața curții lui Baruch, împrejmuită cu zid.

Cînd rămase, în sfîrșit, singur în odaia caldă, Daville se așeză pe canapeaua tare, își descheie vestonul și suspină adînc. Era sfîrșit de oboseală după emoțiile trăite. Simțea un gol în piept și era năucit, ca și cum ar fi fost aruncat de la mare înălțime pe această canapea și nu izbutea să-și

vină în fire și să priceapă limpede cum de ajunsese acolo. Acum era în fine liber, dar nu știa cum să se folosească de acest răgaz. Vru să se culce, să se odihnească, dar privirea îi căzu pe cuier, unde atîrna binișul pe care îl primise în dar de la vizir și-i fulgeră prin minte gîndul dureros că despre toate acestea trebuie să întocmească un raport în scris atît ministrului de la Paris cît și ambasadorului de la Istambul. Așadar, va fi nevoit să retrăiască totul din nou și să înfățișeze lucrurile în așa fel, încît să nu-și știrbească prea mult nici din prestigiul său, dar nici să se depărteze mult de adevăr. Această obligație stătea acum în fața lui ca un munte imposibil de trecut, dar pe care trebuia totuși să-l treacă. Consulul își acoperi ochii cu palma. Mai trase de cîteva ori cu putere aer în piept și, dîndu-i drumul afară, zise mai mult în șoaptă :

— Doamne, Dumnezeule !

Și rămase așa, șezînd pe canapea. Asta i-a fost odihna și somnul.

III

Precum li se întîmplă eroilor din basmele orientale, cele mai multe greutăți Daville trebui să le înfrunte chiar de la începutul șederii sale în Travnik. Parcă toate i se ridicaseră împotrivă, uneltind să-i slăbească voința și să-l întoarcă din drumul pe care pornise.

Toate cîte-l întîmpinaseră în Bosnia, tot ce primea de la minister, de la ambasada din Istambul și de la comandantul din Split se arătau a fi tocmai pe dos față de cele ce i se spuseseră la Paris înainte de plecare.

Peste cîteva săptămîni, Daville se mută din casa lui Baruch în clădirea destinată consulatului. Mobilă și aranjă două-trei camere cum putu și cum se pricepu mai bine, rămînînd doar el cu servitorii în această casă imensă și pustie.

Venind încoace, fusese nevoit să-și lase soția la o familie de francezi din Split. Doamna Daville aștepta un copil, pe cel de al treilea, și într-o asemenea stare nu îndrăznise s-o ia cu el într-un oraș otoman necunoscut. Între timp femeia născu, dar avea acum nevoie de întremare, așa încît, de comun acord, hotărîseră ca ea să mai rămînă o vreme în Split.

Daville se obișnuise cu viața de familie și pleca acum pentru prima oară undeva fără să-și ia cu el nevasta. În actualele împrejurări îi îndura greu lipsa. Din zi în zi îl chinuiau tot mai mult singurătatea, dezordinea din casă, grija pentru soție și copil. Domnul Pouqueville părăsise Travnikul la cîteva zile după sosire, continuîndu-și drumul spre răsărit.

Și altminteri Daville se simțea părăsit și lăsat în voia soartei. Ajutoarele care-i fuseseră făgăduite în preajma plecării sale în Bosnia sau pe care cutezase a le cere ulterior, deși i se păreau acum neîndestulătoare, nu i se trimiteau.

Neavînd funcționari și colaboratori, scria toate rapoartele cu mîna lui, le trecea pe curat și singur îndeplinea toate treburile de cancelarie. Cum nu știa limba și cum nu cunoștea țara și obiceiurile, nu-i rămăsese altceva mai bun de făcut decît să-l angajeze pe d'Avenat ca interpret. Vizirul i-l cedă cu mărinimie pe medicul său, iar d'Avenat fu încîntat că i se ivise prilejul să intre în slujba Franței. Daville îl primi la început cu multă neîncredere și cu o repulsie abia stăpînită, hotărît să-i încredințeze numai chestiunile de minimă importanță, despre care putea să afle și vizirul. Dar curînd își dădu seama că omul acesta îi este indispensabil și într-adevăr folositor. D'Avenat izbuti repede să facă rost de doi cavași de încredere, un albanez și un herțegovean, să muștruluiască servitorii și să-l scutească pe consul de o mulțime de treburi mărunte și sîcîitoare. Lucrînd cu el zi de zi, Daville nu pierdea prilejul să-l cerceteze cu atenție, așa încît începu a-l cunoaște din ce în ce mai bine.

Ajuns în Orient încă din fragedă tinerețe, d'Avenat căpătase multe din trăsăturile de caracter și obiceiurile levantinilor. Iar levantinul e om lipsit de scrupule, fără obraz sau, mai bine zis, cu obrazul gros, silit să mimeze

cînd umilința, cînd vitejia, cînd resemnarea, cînd entuziasmul. Căci toate acestea nu sînt pentru el decît mijloace indispensabile pentru a se descurca în viață, care în Levant e mult mai grea și mai complicată decît în oricare altă parte a lumii. Străinul aruncat în vîltoarea acestei lupte grele și inegale se afundă cu totul în ea și își pierde adevărata personalitate. Chiar dacă-și face veacul în Orient, abia ajunge să-l cunoască în parte și unilateral, adică numai prin prisma folosului și daunei în lupta pe care e osîndit s-o poarte. Acești străini care, asemeni lui d'Avenat, rămîn să trăiască în Orient, își însușesc în majoritatea cazurilor de la turci tot ce e mai rău și mai josnic în caracterul acestora, nefiind în stare să descopere și să deprindă nici una din înclinările superioare ale firii lor.

D'Avenat, despre care vom mai avea prilejul să vorbim, era în multe privințe un astfel de om. Dedat plăcerilor încă din tinerețe, nu putuse să deprindă în această privință nimic bun din contactul cu osmanlîii. Iar cînd se domolește tumultul patimilor și pălălaia simțurilor începe să se stingă, acest soi de oameni devin posomorîți și închiși — o povară pentru ei înșiși și pentru ceilalți. Supus pînă la servilism și mic pînă la lașitate în fața puterii, autorității și bogăției, era în schimb insolent, crud și necruțător față de tot ce i se părea slab, sărman și bicisnic.

Și totuși exista ceva care-l susținea și-l înălța deasupra acestui trist complex. Avea un fiu, un băiat chipeș și dăruit de fire. D'Avenat se îngrijea cu devotament de sănătatea și educația lui. Pentru el ar fi fost în stare să facă orice. Acest sentiment puternic al dragostei paterne îl sustrăgea treptat viciilor, făcîndu-l mai bun și mai omenos. Pe măsură ce băiatul creștea, viața lui d'Avenat se curăța de zgură. Și ori de cîte ori i se întîmpla să facă cuiva vreun bine sau să se abțină de la vreo pehlivănie, o făcea cu gîndul superstițios că „băiatul va fi răsplătit pentru asta". Cum se întîmplă deseori în viață, acest tată destrăbălat nutrea dorința ca fiul lui să ducă o viață dreaptă și cinstită. N-ar fi precupețit nimic să-și vadă această dorință împlinită.

Acest copil orfan de mamă avusese parte de toată grija și atenția pe care și-o poate dori un băiețandru și creștea

alături de tatăl său ca o mlădiță încolăcită în jurul unui stîlp uscat, dar rezistent. Și era chipeș băiatul, avea trăsăturile tatălui, dar mai blînde, înnobilate, și, fiind sănătos trupește și sufletește, nu vădea nici înclinări rele, nici complexe paralizante.

D'Avenat purta în suflet o dorință tainică, un scop suprem : ca băiatul lui să nu-i calce pe urme, să n-ajungă sluga unuia sau altuia în Levant, ci să urmeze mai întîi o școală undeva în Franța, iar apoi să intre în serviciul statului francez.

Acesta era motivul de căpetenie al rîvnei și abnegației sale în slujba pe care o îndeplinea la consulat și principalul reazem al încrederii că-i va rămîne sincer devotat.

Și în privința procurării banilor necesari, noul consul avea destule greutăți și bătaie de cap. Banii i se expediau neregulat și cu întîrziere, iar pierderile la preschimbare erau împovărătoare și neprevăzute. Creditele aprobate soseau cine știe cînd, iar cele pe care le solicita pentru noile nevoi erau îndeobște refuzate. Soseau în schimb dispoziții confuze și incoerente din partea vistieriei ; circulări fără sens care i se păreau lui Daville, solitar și părăsit cum era, adevărată bătaie de joc. Într-una i se dădea, bunăoară, indicația strictă de a nu întreține relații decît cu consulii străini, recomandîndu-i-se să nu participe la recepțiile date de ambasadorii și trimișii străini decît dacă primește o invitație din partea ambasadorului sau trimisului Franței. În alta se arăta cum anume să fie sărbătorită ziua de naștere a lui Napoleon, 15 august. „Consulul general va suporta personal cheltuielile pentru orchestră și împodobirea sălilor la balul pe care îl va organiza cu acest prilej.“ Citind această dispoziție, Daville zîmbi cu amărăciune. Îi apăru în fața ochilor taraful de muzicanți din Travnik : trei țigani zdrențăroși, doi bătînd în tobe și unul suflînd în surlă, torturînd cu bubuitul și țiuitul lor, de Bairamul Ramazanului, auzul bietului european osîndit să-și ducă viața aici. Își aduse aminte și de prima sărbătorire a zilei de naștere a împăratului, mai bine zise, de lamentabila sa tentativă de a o înjgheba.

Zadarnic stăruise din timp pe lîngă d'Avenat să poftească și să aducă în ziua aceea pe careva din turcii

mai de vază. Chiar și unii de la Conac, deși făgăduiseră, nu catadicsiseră să se înfățișeze. Frații catolici și enoriașii lor refuzară politicos, dar fără echivoc. Ieromonahul Pahomie nici nu acceptase, nici nu refuzase, dar nu veni. Doar evreii dădură curs invitației. Erau paisprezece la număr ; unii, contrar obiceiurilor din Travnik, își aduseseră chiar și nevestele.

La data aceea doamna Daville nu sosise încă în Travnik. Daville, în uniformă de gală, asistat de d'Avenat și de cavași, își asumase rolul de gazdă prevenitoare, servind oaspeților bunătăți și umplîndu-le cupele cu un vin spumos pe care-l primise de la Split. Ținu și o scurtă cuvîntare, întru slăvirea suveranului său. În cuvîntare se strădui să-i măgulească pe turci și lăudă Travnikul ca pe un oraș de seamă, în timp ce-i trecea prin gînd că cel puțin doi dintre evreii aflați de față sînt în slujba vizirului și deci îi vor transmite totul de-a fir-a-păr, iar ceilalți vor povesti prin oraș ce anume vorbise consulul. Evreicele, așezate pe minderlîc cu mîinile încrucișate pe pîntec, clipeau din ochi în timpul alocuțiunii și-și mișcau capetele de pe un umăr pe altul. Evreii priveau fix, drept în fața lor, ceea ce trebuia să însemne : e întocmai așa, și nici nu poate fi altfel, însă noi n-avem nimic de zis.

Vinul spumos și tare îi cam încălzise pe toți. D'Avenat, care nu-i avea la inimă pe evreii din Travnik și acum tălmăcea fără chef declarațiile lor, abia pridideа să mulțumească pe toată lumea, căci fiecare dorea să-i spună o vorbă consulului. Se porniră apoi să vorbească și spaniolește și atunci femeile își dezlegară limbile, iar Daville se căzni să-și recheme în memorie cele cîteva sute de cucuvinte spaniole pe care le învățase pe vremea cînd fusese ostaș în Spania. De la un timp oaspeții mai tineri începură să fredoneze încet. Era neplăcut că nimeni nu știa nici un cîntec franțuzesc, iar cîntece turcești nu voiau să cînte În cele din urmă, Mazalta, nora lui Bențion, cîntă o romanță spaniolă gîfîind din pricina emoției și a obezității pretimpurii. Soacra ei, o femeie vioaie și inimoasă, se lăsă atît de antrenată, încît începu să-și lovească palmele una de alta, legănîndu-și torsul și îndreptîndu-și mereu te-

peluk[1]-ul care din pricina vinului spumos îi tot luneca într-o parte.

Modesta și nevinovata petrecere a acestor tîrgoveţi simpli și bonomi fu tot ce s-a putut încropi la Travnik întru slăvirea celui mai mare dintre stăpînii lumii. Consulul fu în același timp mișcat și cuprins de mîhnire.

Daville prefera să nu-și amintească de acest eveniment și informînd ministerul, potrivit uzanţelor, asupra modului cum decursese prima sărbătorire a zilei de naștere a împăratului, așternu cu jenă pe hîrtie o formulă voit vagă, și anume că această importantă zi fusese celebrată „ţinînd seama de împrejurările și potrivit obiceiurilor și datinilor acestei ţări". Dar acum, recitind această circulară întîrziată și nelalocul ei despre baluri, orchestră și pavoazări, se simţi din nou rușinat și avu o strîngere de inimă deși-i venea totodată să plîngă și să rîdă.

Se iveau tot timpul greutăţi și avea multă bătaie de cap cu ofiţerii și soldaţii care, venind din Dalmaţia, treceau prin Bosnia, urmîndu-și drumul spre Ţarigrad.

Între guvernul turc și ambasadorul francez de la Ţarigrad exista o convenţie potrivit căreia armata franceză urma să pună la dispoziţia turcilor un număr de ofiţeri, instructori și tehnicieni, artileriști și pionieri. Cînd flota engleză pătrunsese prin Dardanele amenințînd să asedieze Ţarigradul, sultanul Selim, cu ajutorul ambasadorului francez, generalul Sébastiani și al unui mic număr de ofiţeri francezi, se apucase să organizeze apărarea capitalei. Atunci fu adresată guvernului francez o cerere cu rugămintea de a le trimite de urgenţă un număr de ofiţeri și soldaţi. Generalul Marmont primi de la Paris ordinul să-i expedieze fără întîrziere prin Bosnia, în grupuri mici. Daville primi la rîndu-i dispoziţii să le asigure trecerea, să le procure cai și însoţitori. Cu această ocazie a putut să-și dea seama ce înseamnă, atunci cînd e vorba de aplicarea ei reală, o convenţie încheiată cu guvernul din Ţarigrad. Teșcherelele necesare pentru trecerea ofiţerilor străini nu soseau la timp, așa că aceștia erau nevoiţi să întîrzie în Travnik. Consulul căută să urgenteze treburile

[1] Podoabă pe care femeile căsătorite o poartă pe cap (turc.).

și interveni pe lîngă vizir, iar acesta la Țarigrad. Dar chiar și atunci cînd permisele de călătorie soseau la timp, lucrurile cereau încă destulă cazná pînă a fi rezolvate, deoarece se iveau mereu alte și alte dificultăți, iar ofițerii se vedeau puși în situația de a-și întrerupe drumul, pierzîndu-și vremea de pomană prin tîrgurile Bosniei.

Turcii din Bosnia priveau cu ochi răi prezența armatei franceze în Dalmația. Agenți austrieci răspîndiseră în rîndul populației zvonul că generalul Marmont pusese să se construiască de la un capăt al Dalmației la altul o șosea largă în vederea cotropirii Bosniei. Cînd se iviră ofițeri francezi în Bosnia, zvonul acesta cîștigă credit. Iată din ce pricină acești ofițeri francezi, care veneau ca aliați la cererea guvernului turc, erau întîmpinați de mulțime, încă de la Livno, cu huiduieli, pentru ca pe măsură ce pătrundeau pe teritoriul Bosniei să fie primiți din ce în ce mai rău.

I se întîmpla uneori lui Daville să fie nevoit a adăposti la Travnik, în același timp, cîteva zeci de asemenea ofițeri și soldați care n-aveau cum să-și continue drumul, dar nici nu puteau face calea întoarsă.

Zadarnic îi convoca vizirul pe aiani și pe ispravnici, amenințîndu-i și cerîndu-le să nu se procedeze în acest fel cu niște prieteni care vin cu știrea și voia Înaltei Porți. În vorbe, toate erau la locul lor și rînduite de minune. Aianii promiteau vizirului, vizirul consulului, consulul ofițerilor, că va înceta atitudinea ostilă a populației. Iar a doua zi, cînd ofițerii plecau mai departe, chiar în primul tîrgușor întîlnit în cale li se făcea o atît de haină primire, încît se întorceau revoltați înapoi la Travnik.

Degeaba trimitea Daville rapoarte arătînd adevărata stare de spirit a turcilor autohtoni precum și neputința vizirului de a-i potoli sau de a le impune sau porunci vreun lucru. Țarigradul continua să ceară, Parisul dădea ordine, iar Splitul le executa. În Travnik răsăreau pe neașteptate ofițeri și rămîneau acolo mîniați foarte, așteptînd noi instrucțiuni. Totul mergea anapoda, fără nici un Dumnezeu și toate se spărgeau în capul consulului.

Zadarnic tipăreau autoritățile franceze din Dalmația proclamații amicale către populația turcă. Nimeni nu voia să citească aceste proclamații, scrise într-o turcă literară

aleasă, iar cine le citea nu le-nțelegea tîlcul. Nimic nu putea să înlăture suspiciunea înnăscută a întregii populații musulmane care nu voia nici să citească, nici să audă, nici să vadă, urmîndu-și adîncul ei instinct de autoapărare și de ură față de străinul și necredinciosul care se apropiase de graniță și începuse să i se strecoare în țară.

Abia cînd avu loc la Țarigrad lovitura din mai și se schimbă Sultanul, se sfîrși cu ordinele de a se trimite ofițeri în Turcia. Ce-i drept, noi ordine n-au mai venit, dar cele vechi erau executate în continuare orbește, mecanic. Așa se face că încă multă vreme, executînd vreun ordin dat de cine știe cînd, răsăreau pe neașteptate în Travnik doi-trei ofițeri francezi, cu toate că acum călătoria lor nu mai avea nici un rost.

Dar dacă evenimentele din Țarigrad îl scăpară pe consul de-o dandana, ele puteau să-i aducă pe cap o belea și mai mare.

Singurul reazem, Daville îl găsise pînă atunci în persoana lui Husref Mehmet-pașa. Ce-i drept, consulul avusese destule prilejuri să-și dea seama de limitele autorității vizirului și de adevăratul său prestigiu în ochii beilor bosniaci. Multe făgăduieli nu fuseseră împlinite și multe porunci de ale vizirului rămăseseră vorbe-n vînt, cu toate că el se prefăcea a nu lua în seamă lucrul acesta. Dar, bunele intenții ale vizirului erau evidente și mai presus de orice bănuială. Dorea, dintr-o înclinație lăuntrică, dar și din calcul, să fie socotit un prieten al Franței și ținea să-și arate prietenia prin fapte. Pe deasupra, firea agreabilă a lui Mehmet-pașa, optimismul său viguros, zîmbetul nesilit cu care aborda lucrurile și trecea peste toate adversitățile aveau asupra lui Daville efectul unui balsam și-l făcea să suporte mai ușor nenumăratele greutăți mici și mari ale noii sale existențe.

Evenimentele amenințau să-i răpească acum consulului și acest neprețuit ajutor și unica mîngîiere.

În luna mai a aceluiași an avu loc la Țarigrad o lovitură de stat. Luminatul sultan și reformator, Selim al III-lea, fu smuls de pe scaunul împărătesc de fanaticii săi adversari și închis în Serai, iar în locul lui fu înscăunat Mustafa. Influența franceză la Țarigrad slăbi și, lucru care însemna pentru Daville o adevărată nenorocire, fu

pusă sub semnul întrebării poziția lui Husref Mehmet-pașa, care prin căderea lui Selim își pierduse sprijinul la Țarigrad, iar ca prieten al francezilor și adept al reformelor avea destui dușmani în Bosnia.

E drept că vizirul se arăta și acum în fața lumii cu zîmbetul său larg, de marinar, pe buze, și nu-și pierduse optimismul oriental care n-avea rădăcini altundeva decît în însăși ființa lui, dar nimeni nu se lăsa amăgit de aparențe. Turcii din Travnik, pînă la unul ostili reformelor lui Selim și vrăjmași lui Mehmet-pașa, șopteau peste tot că „vizirul e pe ducă". În Conac se instală o tăcere apăsătoare. Fiecare se pregătea în taină pentru plecarea ce putea surveni din clipă în clipă. Tăceau cu toții pironindu-și ochii-n pămînt, gîndindu-se fiecare cum să-și salveze pielea. Vizirul însuși, în discuțiile cu Daville, era distrat și absent, dar se străduia printr-o excesivă amabilitate și rostind vorbe mari să-și ascundă neputința de-a-i veni în ajutor lui sau altuia.

Soseau curieri speciali și vizirul trimitea ceauși la Țarigrad cu mesaje secrete și cu daruri pentru prietenii pe care-i mai avea. D'Avenat află unele amănunte în această privință și era încredințat că vizirul luptă pentru a-și salva viața, dar și pentru a-și menține poziția sub noul sultan.

Dîndu-și prea bine seama ce ar fi însemnat pentru el și pentru munca lui înlocuirea actualului vizir, Daville trimise dintru început mesaje urgente atît generalului Marmont cît și ambasadei de la Țarigrad, în care le dădea a înțelege că trebuia folosită toată influența pe care o aveau la Poartă, pentru ca, oricare ar fi schimbările politice la Țarigrad, Mehmet-pașa să rămînă în Bosnia. Le demonstra că rușii și austriecii procedează la fel cînd e vorba de prietenii lor și că în funcție de aceste schimbări se judecă aici influența și forța unei puteri a creștinătății.

Turcii bosniaci nu mai puteau de bucurie.

„S-a isprăvit cu ghiaur-sultanul", spunea hogea prin tîrg. „Vine vremea să se curețe tot noroiul care s-a lipit în anii din urmă de credința cea curată și de bunul adiet : iaca o să plece Topal-vizir și o să-l ia cu el pe bunul său prieten consulul, așa precum l-a și adus." Gloata răspîndea aceste vorbe și devenea tot mai nestăpînită. Începură să-i ia în zeflemea și să-i atace pe servitorii consulului. Pe

d'Avenat îl bombardau cu glume nesărate și ocări cînd îl întîlneau pe stradă și-l întrebau dacă nu cumva consulul și-a strîns catrafusele, iar de nu și le-a strîns, să dea zor. Dragomanul, matahală tuciurie, călare pe calul său nărăvaș, îi privea cu dispreț și răspundea scurt și cuprinzător : că oamenii nu-și dau seama ce spun, că vorbele astea nu le-a putut rosti decît un nerod care și-a băut mințile o dată cu rachiul, că noul sultan e prieten la cataramă cu împăratul Franței, că din Țarigrad s-a dat înștiințare ca de aci încolo consulul francez din Travnik să fie socotit „devlet-musafir", iar dacă i s-o întîmpla ceva, toată Bosnia va fi pîrjolită, nefiind cruțat nici pruncul din leagăn. D'Avenat nu înceta să-l piseze pe consul spunîndu-i că tocmai acum trebuia să acționeze cu curaj și chiar cu brutalitate, știut fiind că numai astfel te poți impune în fața acestor sălbatici care se năpustesc orbește asupra celui ce dă înapoi.

Același lucru îl făcea în felul său și vizirul. Detașamentul de mameluci ieșea în fiecare zi la exerciții pe maidanul de lîngă Turbe, și travnicenii se uitau cu ură, dar și cu teamă la acești călăreți atleți, cu arme grele și sclipitoare, îmbrăcați și dichisiți ca niște nuntași. O dată cu ei ieșea la cîmp și vizirul, urmărind exercițiile, luînd parte el însuși la întreceri și trăgînd la țintă ca un om lipsit de griji căruia nici prin gînd nu-i trece să-și părăsească obijduit și cu ochii-n pămînt postul, ci, dimpotrivă, se pregătește să-nfrunte primejdia.

Ambele părți, și turcii din Travnik și vizirul așteptau judecata noului sultan și vești de la Țarigrad, nerăbdători să afle rezultatul încrîncenatei încăierări de acolo.

Pe la mijlocul verii sosi un emisar al sultanului, un capugibașa întovărășit de escortă. Mehmet-pașa îi făcu o primire deosebit de sărbătorească. Întreg detașamentul de mameluci ai vizirului, toți demnitarii și icioglanii îi ieșiră întru întîmpinare. De sus, de pe fortăreață răsunau salve de tun. Mehmet-pașa îl întîmpină pe capugibașa în fața Conacului. Prin oraș se răspîndi numaidecît zvonul că vizirul, pesemne, intrase în grațiile noului sultan și că deci va rămîne mai departe în Travnik. Turcii nu voiau să creadă. Capugibașa, ziceau ei, se va întoarce la Țarigrad cu capul lui Mehmet-pașa în traistă. Și totuși zvonul se

adeveri. Capugibașa adusese firmanul prin care Mehmet-pașa era întărit în postul său din Travnik și în același timp îi înmînă solemn vizirului o sabie scumpă, dăruită lui de noul sultan, o dată cu porunca de a porni în primăvară cu oaste mare asupra Serbiei.

Acest eveniment fericit fu întunecat pe neașteptate și într-un mod ciudat.

A doua zi după sosirea emisarului — într-o vineri — Daville urma să aibă cu vizirul o întrevedere dinainte stabilită. Mehmet-pașa nu numai că nu amînă întrevederea, ci îl primi pe consul în prezența capucibașei pe care i-l prezentă ca pe un vechi prieten și fericit sol al milei sultanului. Îi arătă și sabia pe care o primise în dar de la sultan.

Capugibașa, care îl încredință pe consul că e și dînsul, ca și Mehmet-pașa, un admirator al lui Napoleon, era un bărbat înalt, pesemne mulatru — caracteristicile tipului negroid ieșeau puternic în evidență. Pielea lui galbenă avea o lucire cenușie, buzele și unghiile erau vineții, iar albul ochilor tulbure și pătat.

Capugibașa vorbi mult, plin de însuflețire, despre simpatiile sale pentru francezi și despre ura pe care o nutrea împotriva rușilor. În timp ce vorbea, în colțurile adînci ale buzelor lui negroide mult arcuite se închega o spumă albă. Privindu-l, Daville dorea în sinea sa ca acest om să se oprească o clipă din vorbă și să-și șteargă buzele, dar capugibașa vorbea înainte ca într-un delir. D'Avenat, care făcea pe tălmaciul, abia reușea să-l urmărească. Cu o ură de loc potolită, capugibașa povestea despre bătăliile pe care le purtase cîndva cu rușii, despre victoria pe care-o repurtase asupra lor undeva pe la Oceakov, cînd fusese rănit. Și nici una, nici două, el își sumese iute mîneca anteriului arătîndu-i pe antebrațul stîng o cicatrice lată lăsată de sabia unui rus. Mîna lui neagră, subțire, dar puternică, tremura.

Mehmet-pașa se delecta ascultînd discuția cordială a prietenilor săi și rîdea parcă mai mult ca de obicei, ca un om care nu poate să ascundă cît se simte de mulțumit și de fericit că s-a învrednicit de grația sultanului.

Divanul din ziua aceea se lungi peste măsură. În drum spre casă, Daville îl întrebă pe d'Avenat :

— Ce impresie vă face acest capugibașa ?

Știa că astfel întrebat, d'Avenat își va deșerta sacul, înșirîndu-i în amănunt tot ce izbutise să afle pînă atunci în legătură cu omul acesta.

De astă dată însă, omul fu neobișnuit de laconic :

— E foarte grav bolnav, domnule consul general.

— Da, un oaspe ciudat.

— E un om foarte, foarte rău bolnav, murmura d'Avenat privind drept înainte și temîndu-se să continue discuția.

Peste două zile, înainte de ora obișnuită, d'Avenat ceru să intre de urgență la consul. Daville îl primi în sufragerie, unde tocmai sfîrșea de luat masa.

Era într-o duminică, o dimineață de vară care prin frumusețea și prospețimea ei vrea să te răsplătească parcă pentru tot ce ai îndurat în mohorîtele și recile zile de iarnă și toamnă. Nenumărate ape nevăzute umpleau văzduhul de răcoare, susur și scînteieri albastre. Daville dormise zdravăn, era odihnit și mulțumit că lucrurile se întorseseră spre bine și că Mehmet-pașa avea să rămînă mai departe stăpîn în Travnik. Pe masă se aflau resturile micului dejun, iar el își ștergea buzele cu mișcările unui om sănătos care tocmai își astîmpărase foamea, cînd intră d'Avenat negru-palid ca întotdeauna, cu buzele strînse și fălcile încleștate.

Cu glas scăzut, d'Avenat îl înștiință că în timpul nopții capugibașa își dăduse obștescul sfîrșit.

Daville se ridică brusc, mai să răstoarne măsuța la care dejuna, iar d'Avenat, țintuit în loc, fără să-și schimbe glasul și rămînînd neclintit, îi da răspunsuri scurte și vagi la toate întrebările lui alarmate.

În după-amiaza zilei precedente, capugibașa, care, de altminteri, nu stătea bine cu sănătatea în ultima vreme, se simțise dintr-o dată rău. Făcu o baie caldă și se culcă, iar în timpul nopții muri subit, cînd nimeni nu se aștepta și înainte de a i se putea veni în ajutor. Se hotărîse ca înmormîntarea să aibă loc după-amiază. D'Avenat încheie spunînd că va comunica ulterior tot ce-o să mai afle în legătură cu cauza morții și cu ecoul care-l va stîrni fără-ndoială în tîrg această funestă întîmplare.

Consulul nu izbuti să scoată de la el nimic mai mult. Fiind întrebat dacă, potrivit uzanţelor, nu cumva ar trebui exprimate condoleanţe sau procedat într-un fel, d'Avenat îi răspunse că nu e cazul să se întreprindă nimic, deoarece ar fi contrar bunelor obiceiuri îndătinate. Aici moartea e ignorată şi tot ce ţine de ea se petrece la repezeală, fără multe vorbe şi fără multă ceremonie.

Rămas singur, Daville simţi că ziua care începuse atît de frumos se întunecă dintr-o dată. Nu putea să nu se gîndească la bărbatul înalt şi dezagreabil cu care stătuse de vorbă abia cu două zile în urmă şi care acum zăcea fără suflare. Se gîndi şi la vizir, care avusese nenorocul ca demnitarul acesta să-şi dea duhul tocmai în casa lui. Şi chipul palid, cadaveric al lui d'Avenat îi stăruia în faţa ochilor, ca şi insensibilitatea şi muţenia lui ; se gîndea şi la felul cum se închinase şi ieşise, întunecat şi rece, întocmai cum intrase.

Urmînd sfatul lui d'Avenat, consulul nu întreprinse nimic, dar nu-i ieşea din minte moartea de la Conac.

Abia a doua zi înainte de amiază, d'Avenat îşi făcu iar apariţia şi trăgîndu-se în firida unei ferestre îi povesti în şoaptă consulului, încremenit de uimire, adevăratul ţel al misiunii capugibaşei şi de ce anume murise.

Capugibaşa adusese de fapt sentinţa de condamnare la moarte a vizirului. Firmanul de întărire şi sabia dată în dar erau menite doar să ascundă această osîndă, să înlăture bănuielile vizirului şi să arunce praf în ochii lumii. În ajunul plecării sale din Travnik, după ce vizirul pe deplin încredinţat de bunăvoinţa sultanului îşi va fi slăbit vigilenţa, capugibaşa urma să dea la iveală celălalt firman, catil-firmanul, prin care vizirul, o dată cu toţi ceilalţi colaboratori direcţi şi indirecţi ai fostului sultan, era condamnat la moarte, şi să ordone unui bostangibaşa din suita sa să-i reteze capul lui Mehmet-paşa înainte de a-i putea sări în ajutor vreunul din oamenii lui. Dar vicleanul vizir, care mirosise cum stau lucrurile, îl covîrşi pe capucibaşa cu atenţii şi onoruri, dîndu-i a înţelege că se încrede pe deplin în spusele lui şi că bunăvoinţa sultanului i-a înseninat sufletul. În acelaşi timp, mitui suita capugibaşei. Îl plimbă apoi prin oraş şi-i făcu cunoştinţă, în sala Divanului, cu consulul francez. A doua zi orîndui un zaiafet

de toată frumuseţea pe o pajiște de lîngă drumul ce duce la Turbe. După ospăţul acesta, burduşit cu mîncăruri vîrtoase, în timp ce se înapoiau la Conac, capugibaşa, „din pricina apei bosniace prea aspră" se simţi scuturat de friguri. Vizirul îl pofti pe oaspetele său să facă o baie caldă în harmanul lui frumos amenajat. În timp ce capugibaşa stătea tolănit pe lespezile de piatră fierbinţi şi aştepta să sosească maserul, pe care Mehmet-paşa i-l lăudase în mod deosebit, oamenii iscusiţi ai vizirului descusură căptuşeala mantiei sale, unde, aşa cum le vînduse pontul un bostangibaşa mituit, fusese pitit catil-firmanul. Hîrtia fu aflată şi predată vizirului. Iar cînd capugibaşa ieşi din baie sleit după atîta năduşire, simţi deodată o sete fierbinte, dureroasă, pe care nu putu să i-o astîmpere nici o băutură. Cu cît bea mai mult cu atît se otrăvea mai tare. Pe la asfinţit căzu gemînd, ca un om căruia i se aprinseseră gura şi măruntaiele, apoi amuţi şi rămase nemişcat. Cînd cei de faţă văzură că şi-a pierdut graiul şi trupul îi înţepeneşte, că nu mai scoate nici un sunet şi nu mai face nici o mişcare, porniră să alerge, care mai de care, după doctori şi după hoge. Era însă prea tîrziu ca să mai poată fi doftoricit şi tocmai bun pentru a fi dezlegat de hoge.

Vînăt şi ţeapăn ca un peşte zvîrlit la mal, capugibaşa zăcea pe o saltea subţire în mijlocul camerei. Doar pleoapele îi mai tremurau uşor, iar el le ridica din cînd în cînd cu mare caznă, îşi rostogolea bulbucii ochilor şi rotea prin odaie o uitătură fioroasă căutîndu-şi poate mantia sau pe vreunul din devotaţii săi. Ochii aceştia holbaţi şi tulburi ai omului înşelat şi ucis, care venise să ucidă prin înşelăciune, erau tot ce mai rămăsese viu în el şi dădeau în vileag ceea ce el nu mai putea nici să rostească, nici să făptuiască. În jurul lui se mişcau călcînd în vîrful picioarelor servitorii vizirului, dîndu-i toată atenţia cuvenită în asemenea împrejurări, cuprinşi de o spaimă evlavioasă, înţelegîndu-se numai prin semne şi şoapte. Nimeni nu luă seama cînd anume îi zbură de pe buze ultima suflare.

Vizirul se arătă o gazdă nemîngîiată. Năprasnica moarte a vechiului său prieten tulbură bucuria pe care i-o aduseseră veştile bune şi înaltele onoruri. Dinţii lui albi

și lucii erau acum acoperiți tot timpul de mustața stufoasă și neagră. Schimbat întru totul, fără zîmbet, vizirul stătea de vorbă cu toți, însă pe scurt, cu voce slabă, arătîndu-se zguduit pînă-n străfundul sufletului și plin de durere stăpînită. Îl chemă pe caimacamul Resimbeg, un om uscățiv și îmbătrînit înainte de vreme, scoborîtor dintr-o veche stirpe, și-l rugă să-i stea în preajmă în aceste zile și să-i dea o mînă de ajutor, deși știa prea bine că acesta nu se pricepe să-și ducă la bun sfîrșit nici măcar propriile sale treburi. Și se jelui cu durere acestui caimacam.

— Fostu-i-a oare scris să străbată atîta drum și să moară aici, sub ochii mei ? Dacă așa i-a fost scrisa, n-avem încotro, dar, pare-mi-se, că mai ușor mi-ar fi venit să îndur moartea unui frate, îi spunea vizirul ca un om care, deși știa a-și stăpîni simțămintele, în zadar încerca să-și ascundă durerea.

— Ce să-i faci, pașă ? Știi doar zicala : toți sîntem morți, numai că intrăm în groapă rînd pe rînd, îl consola caimacamul.

Catil-firmanul aducător de moarte pentru Mehmet-pașa fu din nou cusut cu grijă la loc, în căptușeala mantiei. Capugibașa urma să fie înmormîntat în cursul după-amiezii într-unul din cele mai de vază cimitire din Travnik. Iar întreaga lui suită, mituită și răsplătită cu daruri bogate, se hotărîse a porni chiar în seara aceleiași zile spre Țarigrad.

Așa își încheie d'Avenat raportul asupra celor mai recente întîmplări desfășurate la Conac.

Daville era uluit și descumpănit. Totul i se părea o poveste fantastică și de cîteva ori fu cît p-aci să-l întrerupă pe dragoman. Socotea fapta vizirului nu numai cumplită și criminală, dar și primejdioasă și absurdă. Cu pielea trupului încrețită, consulul pășea înfrigurat prin odaie, oprindu-se din cînd în cînd în fața lui d'Avenat, ca și cum ar fi vrut să se încredințeze că spusele lui nu sînt vorbele unui om care-și ieșise din minți.

— Cum ? Ce spui ? Dar e oare posibil ? Cum se poate una ca asta ? Cum de a cutezat ? O să se afle ! Și la urma urmei, la ce o să-i folosească ?

— O să-i folosească. Se pare că o să-i folosească, răspundea liniștit d'Avenat.

— Calculul vizirului, deși nemaipomenit de îndrăzneț, nu e chiar atît de greșit pe cît ar părea la prima vedere, încerca să-i explice d'Avenat consulului care se oprise iarăși din mers.

Mai întîi, vizirul scăpase de o primejdie iminentă, și scăpase într-un fel destul de dibaci, dejucînd manevra dușmanilor săi și luîndu-i-o înainte capugibașei. Vor fi, fără îndoială, unele bănuieli, unele presupuneri, dar nimic sigur și în orice caz nu se va putea dovedi nimic. În al doilea rînd, capugibașa adusese în mod public vizirului vești îmbucurătoare și-l copleșise cu onoruri. De aceea vizirul ar fi trebuit să fie printre cei din urmă care să-i dorească moartea. Iar cei care îl investiseră pe capugibașă cu această perfidă misiune și-l trimiseseră încoace nu vor cuteza, cel puțin deocamdată, să întreprindă nimic împotriva vizirului, căci procedînd astfel s-ar da de gol, dezvăluindu-și regretul că intențiile lor mîrșave și tainice dăduseră greș. În al treilea rînd, acest capugibașa era un om detestat, cu faimă proastă, mulatru, lipsit de prieteni adevărați, căci pîra și mințea pe toată lumea, cu ușurința cu care respira și vorbea. Nu fusese apreciat niciodată nici măcar de cei a căror unealtă era. Iată de ce moartea lui nu va surprinde pe nimeni, nu va indigna pe nimeni și nu-i va trezi nimănui dorința de răzbunare. De asta va avea grijă și suita lui generos mituită. Și, în fine, în al patrulea rînd, și lucrul acesta atîrna cel mai greu pe cîntar, la Țarigrad anarhia era în floare, iar prietenii lui Mehmet-pașa, cărora el le trimisese chiar cu cîteva zile înainte de sosirea neașteptată a capugibașei „tot ce era de trebuință“, vor avea astfel prilej să cîștige timp pentru a duce pînă la capăt „contramina“ aruncată, obținînd de la noul sultan grațierea vizirului și, dacă va fi cu putință, firmanul de întărire în postul pe care-l deținea.

Daville asculta expunerea calmă a lui d'Avenat și simțea pe frunte o sudoare rece. Neputînd să-l contrazică, el îngîna doar :

— Și totuși, și totuși !

D'Avenat nu socoti de cuviință să mai stăruie cu explicațiile. Se mulțumi să adauge că în tîrg domnește calmul, iar vestea morții subite a capugibașei nu a provocat o emoție deosebită, cu toate că fusese comentată în fel și chip.

Abia cînd rămase singur, Daville își dădu în sfîrșit seama de înfricoșătoarea semnificație a celor auzite. Și cu cît ziua pogora spre asfințit, cu atît creștea în el zbuciumul. Mîncă de mîntuială. Nu-și mai găsea astîmpăr. De cîteva ori vru să-l cheme pe d'Avenat și să-l ia din nou la întrebări, să se asigure încă o dată că tot ce-i povestise în acea dimineață se întîmplase cu adevărat. Începu să cugete cumpănind cum o să întocmească raportul și ce să spună în legătură cu ultimele întîmplări ieșite din comun, dacă nu cumva era mai bine să le treacă sub tăcere. Totuși se așeză la masă și începu a scrie : „În Conacul vizirului s-au petrecut în seara zilei de...". Nu ! Prea banal, plat. „Evenimentele din ultimele zile concură în a arăta că Mehmet-pașa, prin procedee și mijloace curent uzitate în aceste ținuturi, va izbuti să-și păstreze poziția și în noile condiții, încît putem conta și pe viitor pe sprijinul acestui vizir care, pînă în prezent, ni s-a arătat favorabil..." Nu, nu. Prea sec, prea vag. În cele din urmă își dădu seama că cel mai nimerit ar fi să descrie lucrurile așa cum se înfățișau și cum le vedea toată lumea : anume că de la Țarigrad sosise un capugibașa cu o anume însărcinare aducînd firmanul prin care vizirul era întărit în postul său și înmînîndu-i totodată o sabie, simbol al grației sultanului și îndemn spre a porni în primăvara anului următor cu oaste împotriva Serbiei ; va scoate în evidență, spre sfîrșitul expunerii, că acest eveniment poate fi favorabil creșterii influenței pe care Franța începuse s-o cîștige în aceste ținuturi, menționînd în treacăt că, spre consternarea generală, capugibașa murise pe neașteptate în timpul misiunii sale la Travnik.

Pritocind în minte raportul oficial, Daville se mai liniști. Crima care se săvîrșise cu o zi înainte, aproape sub ochii lui, i se păru dintr-o dată mai puțin cumplită și odioasă acum, cînd o examina pe toate părțile în vederea întocmirii raportului. Consulul căuta zadarnic în sinea sa

perplexitatea și indignarea de care fusese cuprins dimineața.

Se așeză și dădu curs raportului, prezentînd lucrurile așa cum își pusese în gînd. Apoi, în timp ce transcria ciorna pe curat, se simți și mai liniștit, ba chiar oarecum mulțumit de sine, zicîndu-și că izbutise să învăluie în vorbe meșteșugite niște secrete atît de uluitoare și de grave.

Între timp coborîse tihnitul amurg de vară, cu palide reflexe țesute în umbra densă a costișelor povîrnite. Recules, consulul privea amurgul, stînd în picioare în fața ferestrei deschise. Auzi pașii servitorului care intrase în odaie să aprindă lumînările din feșnicarul de pe masă. Și în clipa aceea un gînd îi fulgeră prin minte : cine putuse oare să-i pregătească capugibașei otrava, să o decanteze și să-i calculeze cu atîta precizie efectul, încît decesul să survină atît de repede (fiecare fază declanșîndu-se la momentul stabilit) și totuși atît de bine ticluit încît moartea să pară absolut firească ? Cine altul dacă nu d'Avenat ? Era doar specialitatea lui. Fusese pînă nu de mult și poate mai era încă în slujba vizirului.

Toată pospăiala de liniște a lui Daville se risipi într-o clipă. Se simți iar uluit și năuc la gîndul că aici, în preajma lui și în strînsă legătură cu situația lui, deci și cu persoana lui, se săvîrșise o crimă teribilă și că tălmaciul lui ar putea fi o unealtă atît de josnică. Această senzație îl învălui ca o văpaie. Dar cine oare era aici într-adevăr sigur de viața lui și la adăpost de a fi ucis ? Și dacă așa stăteau lucrurile, atunci ce preț mai avea viața ? Rămăsese țintuit locului sub flăcăruia lumînărilor înalte care se aprindeau una după alta în timp ce ultima licărire a zilei se stingea dincolo de coastele abrupte ale dealurilor.

Se lăsa seara și Daville se pregătea să întîmpine una din acele insomnii chinuitoare pe care le cunoscuse abia la Travnik, atunci cînd te zbați între trezie și somn, nefiind în stare nici să adormi, dar nici să judeci cu mintea limpede. Dacă după atîta frămîntare se-ntîmpla să ațipească o clipă, prin fața ochilor începeau să i se perinde, alandala și fără noimă, cînd zîmbetul larg și bucuros care înflorise cu două zile în urmă pe buzele lui Mehmet-pașa, cînd mîna sub-

ţire şi vînoasă a capugibaşei cu crestătura lată însemnată de sabie, cînd întunecatul şi misteriosul d'Avenat rostind în şoaptă : „E un om foarte, foarte rău bolnav".

Îl zăpăcea această lipsă de ordine şi coerenţă. Fiecare imagine trăia prin sine, fără legătură cauzală cu celelalte, ca şi cum nu era încă nimic cert şi nimic hotărît, ca şi cum omorul ar fi avut sorţi de izbîndă, dar tot atît de bine putea fi înlăturat.

Şi Daville se chinuia îngrozitor rătăcind între veghe şi somn, dorind din tot sufletul ca omorul să fie înlăturat şi presimţind undeva, în adîncul conştiinţei, că el fusese totuşi săvîrşit.

Nopţile acestea grele de nesomn sînt adeseori decisive atunci cînd te afli la un impas în viaţă, căci ele pot fereca evenimentele, închizîndu-se asupra lor ca o poartă grea de fier.

În zilele care urmară, d'Avenat veni ca de obicei să-i aducă veşti. Părea neschimbat. De altminteri, moartea subită a capugibaşei nu stîrnise nici un fel de indignare printre turcii din oraş, iar zvonurile şi presupunerile nu dăinuiră prea mult nici ele, căci soarta acestui osmanlîu le era indiferentă. Un singur lucru ştiau : că vizirul detestat de ei rămînea mai departe în Travnik, ba că pe deasupra mai fusese şi răsplătit. Îşi făceau deci socoteala că după lovitura din mai nu se schimbase nimic la Ţarigrad. De aceea se cufundară într-o muţenie mohorîtă, încleştîndu-şi dinţii şi coborînd privirea. Pentru ei era acum limpede că şi noul sultan se afla sub înrîurirea ghiaurilor sau a unor colaboratori corupţi şi vînduţi şi că victoria cauzei drepte se amîna din nou. Dar nu-şi pierduseră nicidecum nădejdea, credeau cu tărie că pînă la urmă credinţa cea dreaptă şi curată va izbîndi dacă vor avea răbdare. Şi nimeni nu se pricepe mai bine să aştepte ca „turcii" bosniaci, turci adevăraţi, adică oameni statornici în credinţă şi neclintiţi în mîndria lor, năprasnici ca şuvoaiele dezlănţuite şi răbdători ca ţărîna.

Daville nu scăpase de zdruncin, mai avu prilejul să încerce o dată spaima care-i îngheţase sufletul în prima zi. După moartea capugibaşei socoti de datoria lui să-i facă o vizită vizirului. Trecuseră douăsprezece zile. Vizirul era

neschimbat și-l primi cu zîmbetul pe buze. Îi vorbi de pregătirile întreprinse în vederea campaniei din Serbia și se arătă de acord cu planurile de colaborare turco-franceză la granița Bosniei cu Dalmația.

Făcînd eforturi să-și păstreze calmul și naturalețea, către sfîrșitul convorbirii Daville își arătă în treacăt regretul său sincer că demnitarul împărătesc și prieten al vizirului murise în împrejurări atît de tragice. Înainte chiar ca d'Avenat să traducă aceste cuvinte, vizirului îi pieri zîmbetul. Mustața neagră se lăsă grea peste dinții albi și lucioși. Fața lui cu ochi oblici, migdalați, se făcu dintr-o dată parcă mai scurtă și parcă se lăți, rămînînd neclintită pînă cînd tălmaciul sfîrși de tradus vorbele lui Daville. Apoi zîmbetul răsări iar pe chipul lui smead.

Nepăsarea tuturor în fața tragicului eveniment avu darul să-l liniștească și pe Daville. Văzînd că viața își urmează neschimbată cursul, el își spunea : se poate deci și așa. Numai discută nici cu d'Avenat despre crima de la Conac. Se luă cu treburile. Pe zi ce trecea, Daville se elibera încetul cu încetul de acel zbucium misterios al conștiinței și de acel sentiment de uluire și revoltă care-l stăpînise la început, lăsîndu-se tîrît de torentul vieții cotidiene, după legile care guvernează toate făpturile umane. I se părea, ce-i drept, că niciodată de-acum încolo nu-l va mai putea privi în față pe Mehmet-pașa fără să-i vină în minte că omul acesta, după spusele lui d'Avenat, „fusese mai iute și mai dibaci, luîndu-le înainte dușmanilor săi", dar va trebui să lucreze cu el și să vorbească despre toate în afară de întîmplarea cu pricina.

În vremea asta se înapoie de la Drina și chehaiaua vizirului, Suleiman-pașa Skopljak, după ce-i făcuse una cu pămîntul, așa cum mergea vorba la Conac, pe răsculații sîrbi. Suleiman-pașa era însă mai reținut și mai vag cînd discuta despre această campanie.

Locțiitorul vizirului, bosniac de obîrșie, cobora dintr-o familie de bei dintre cele mai de vază. Avea moșii întinse în localitatea Skoplje-pe-Kupres din Bosnia și zeci de case și prăvălii la Bogojno. Înalt, vînos, subțire în talie în ciuda vîrstei înaintate, cu ochi albaștri și căutătură aprigă, era un om hîrșit în războaie, strînsese avere și ajunsese pașă

fără ploconeli și fără multe rușfeturi. Era sever în timp de pace și crud la război, avid după pămînt și lipsit de scrupule în a-l agonisi, dar incoruptibil, teafăr și neatins de viciile osmanlîilor.

Nu s-ar fi putut spune că era prea agreabil acest pașă pe jumătate țăran, cu ținuta lui rigidă, cu căutătura aprigă a „celui mai bun țintaș din toată Bosnia". Cu străinii se purta și el, ca toți osmanlîii, cu prudență, era îndărătnic, viclean, bănuitor, și, pe deasupra, răstit și scurt la vorbă. De altfel, cea mai mare parte din an, Suleiman-pașa și-o petrecea războindu-se în campaniile din Serbia ori plugărind pe moșiile sale, iar în Travnik poposea doar în lunile de iarnă. Sosirea sa la Travnik însemna și de astă dată că se pusese capăt războiului, cel puțin pînă la sfîrșitul anului în curs.

Între timp, evenimentele se mai domoliseră. Venea toamna. Mai întîi toamna timpurie, cu nunțile, strînsul bucatelor, cu pazarlîc mai viu și cu cîștiguri zdravene, apoi toamna tîrzie cu ploile lungi și necazurile. Trecătorile din munți deveneau impracticabile, iar oamenii mai greu de urnit și mai puțin întreprinzători. Tot omul se pregătește să-și petreacă iarna acolo unde s-a nimerit și-și face socoteala cum s-o scoată la capăt. Daville avea impresia că pînă și uriașa mașinărie a imperiului francez își încetinise mersul. Se încheiase Congresul de la Erfurt, iar Napoleon își întorcea privirile spre Spania, ceea ce însemna că, cel puțin deocamdată, furtuna se deplasa spre Apus. Curierii veneau mai rar, ordinele de la Split se împuținaseră. Vizirul, din pricina căruia Daville se neliniștea atîta, rămăsese neschimbat la postul său ; zîmbetul senin care-i înflorea pe buze nu-l părăsise. (Pesemne reușise „contramina" prietenilor săi de la Țarigrad.) Consulul austriac, de a cărui sosire se vorbea mai de mult, nu se ivise încă. De la Paris, Daville primi înștiințarea că i se va trimite înainte de sfîrșitul anului un funcționar de carieră care cunoștea limba turcă. În zilele grele, d'Avenat se arătase priceput, statornic și devotat. Dar cea mai mare bucurie Daville o avu înainte de venirea toamnei. Sosise, discret și aproape neobservată, doamna Daville cu cei trei copii ai lor. Toți băieți : Pierre, Jules-François și Jean-Paul. Primul împlinise patru ani, al

doilea doi, iar prîslea se născuse cu cîteva luni înainte, la Split.

Doamna Daville era o femeie blondă, măruntică și slabă. Părul nu prea bogat, strîns într-o pieptănătură nu tocmai la modă, încadra o faţă mică, vioaie, plină de sănătate, cu trăsături fine și ochi albaștri cu scăpărări metalice. Chipul acesta, la prima vedere șters și nearătos, aparţinea totuși unei femei deștepte, cu mintea limpede și sprintenă, voluntară și harnică. Una din acele femei despre care se spune în popor că „sînt meștere la toate". Își dedicase viaţa, într-o pornire pătimașă, însă lucidă și răbdătoare, căminului și familiei. Căminului și familiei își închinase toate gîndurile și simţămintele, iar mîinile ei subţiri, mereu stacojii și în aparenţă fragile, niciodată astîmpărate, lucrau ca niște instrumente de oţel. Vlăstar al unei familii destoinice de burghezi care se ruinaseră într-o afacere în timpul Revoluţiei, fusese crescută de unchiul său, episcop de Avranches și era sincer evlavioasă, pătrunsă de acea cucernicie tipic franceză — statornică, dar umană, de nezdruncinat, dar niciodată bigotă.

O dată cu sosirea doamnei Daville, începură alte vremuri în clădirea mare și părăginită a consulatului francez. Fără multă vorbă, fără să-și precupeţească forţele și fără să ceară ajutorul ori sfatul cuiva, trudea din zorii zilei pînă noaptea tîrziu. În casă se făcea curăţenie și lucrurile fuseseră așezate la locul lor; clădirea suferi cîteva modificări, pentru a răspunde mai bine la nevoile noilor locatari. Cîteva camere fură compartimentate, unele ferestre și uși zidite, deschizîndu-se altele noi. În lipsă de mobile și ţesături, fură utilizate laviţe turcești, pînzeturi și covoare bosniace.

Curăţită și dichisită, casa căpătă cu totul altă înfăţișare. Pașii nu mai răsunau prin ea a pustiu, ca nu prea demult. Bucătăria fu zidită din nou, din temelie. Toate căpătau încetul cu încetul pecetea vieţii franceze, raţională și cumpătată, dar confortabilă în toată puterea cuvîntului.

Primăvara anului următor avea să găsească clădirea cu interiorul ei și tot ce se afla în preajmă de nerecunoscut.

Pe tăpșanul din faţa casei plănuiseră să răsădească două grădiniţe. Prin orînduirea straturilor de flori, prin amena-

jarea de spaliere și organizarea spațiilor, grădinile trebuiau să fie o imagine, modestă desigur, dar cît mai exactă a grădinilor franceze. În spatele casei înjghebaseră o poiată pentru păsări, magazii și cămări.

Totul fu executat după planurile și sub directa supraveghere a doamnei Daville, care avu de învins greutăți de tot soiul, mai cu seamă în legătură cu servitorii. Nu era vorba de obișnuitele necazuri cu servitorii de care se văicăresc de cînd e lumea toate gospodinele, ci de greutăți reale. La început nimeni nu primi să intre servitor la consulat. În privința turcilor lucrul era lesne de înțeles. Dar nici din sînul celor cîtorva familii ortodoxe nimeni nu catadicsi să se angajeze, iar fetele catolice, pînă și cele care serveau prin case turcești, nu îndrăzneau la început să pună piciorul în clădirea consulatului, fiind amenințate de popii lor cu excomunicarea și afurisenia. Nevestele negutătorilor evrei izbutiră, cu chiu, cu vai, să convingă niște țigănci să slujească la consulat în schimbul unei simbrii ademenitoare. Abia după ce doamna Daville, frecventînd biserica din Dolac și făcîndu-i daruri substanțiale dovedi că, deși soție de „consul iacobin", a rămas o adevărată catolică, frații catolici se mai îmbunară și consimțiră în mod tacit ca toate femeile să slujească la doamna consulului francez.

Femeie înțeleaptă, doamna Daville se strădui să stabilească și să întrețină legături cît mai bune cu parohul din Dolac, cu călugării de la Guca Gora și cu enoriașii lor. În pofida greutăților, ignoranței și a neîncrederii de care se lovea mereu, Daville spera că va izbuti, înainte de sosirea în Travnik a consulului austriac, să-și asigure, cel puțin prin soția sa, evlavioasă și inteligentă, o oarecare influență asupra călugărilor catolici și turmei păstorită de ei.

Într-un cuvînt, o dată cu primele zile de toamnă, atmosfera deveni mai calmă și mai plăcută, atît în cămin cît și în treburile de cancelarie. Pe Daville nu-l părăsea sentimentul vag, dar statornic că lucrurile merg spre mai bine, că în orice caz va fi scutit în viitor de prea mari neplăceri.

Deasupra Travnikului stăruia un cer de toamnă șters, sub bolta palidă ulițele cu caldarîmul spălat de ploi

păreau luminoase și curate. Tufișurile și răsurile își schimbau culoarea devenind aeriene și străvezii. Lasva, scăldată-n soare, își purta grăbită la vale apele limpezi ; subțire, adunată în matca ei de baștină, vibra ca o strună întinsă. Drumurile erau uscate și bătătorite, cu urme de struguri striviți sub roțile căruțelor și smocuri de fîn agățate pe măcieșii și ulucile din margine.

Daville făcea plimbări lungi în fiecare zi. Ieșea călare pe Kupilo și o lua agale pe drumul drept, pe sub zaplazele înalte, privind în vale casele cu acoperișuri negre și hornuri slobozind fuioare de fum vinețiu, geamiile și cimitirele albe, risipite. I se părea că toate acestea : clădiri, ulițe, grădini se încheagă treptat într-un fel de tablou pe care încetul cu încetul îl simte mai aproape, mai deslușit. Dăinuia peste toate un suflu de tihnă și de ușurare. Consulul îl trăgea în piept cu nesaț, o dată cu aerul toamnei și simțea nevoia să se întoarcă în șa și, măcar printr-un zîmbet, să-i împărtășească mulțumirea cavasului care îl urma călare.

De fapt era doar un scurt răgaz.

IV

În primele luni, Daville nu osteni să se plîngă în rapoartele sale de tot ce putea nemulțumi pe un consul nevoit să-și facă datoria în condiții atît de vitrege. Se plîngea de răutatea și ura populației turcești indigene, de inerția și nesiguranța autorităților, de lefurile mici și creditele insuficiente, de acoperișul hărtănit al casei, de clima rea care-i îmbolnăvea copiii, de intrigile agenților austrieci, de neînțelegerea de care dădeau dovadă superiorii lui din Țarigrad și din Split. Pe scurt, pretutindeni domnea dezorganizarea, zăpăceala și graba, totul i se părea că merge anapoda dîndu-i mereu prilej de văicăreală.

Între altele, Daville se arăta nespus de îngrijorat că ministerul întîrzie să-i trimită un om de încredere, funcționar de carieră și bun cunoscător al limbii turce.

În lipsă de altceva mai bun, consulul îl folosea mai departe pe d'Avenat, dar nu se încumeta să-i acorde încredere deplină. Zelul de care dădea dovadă nu izbutise încă să spulbere toate bănuielile consulului. Şi apoi, d'Avenat ştia franţuzeşte cît să vorbească, dar nu era capabil să rezolve corespondenţa oficială.

Ca mijlocitor în contactul cu populaţia locală, Daville îl angajase pe Rafo Atijas, un tînăr evreu din Travnik, care fusese bucuros să scape din atelierul unchiului său, preferînd să fie tălmaci de limba „ilîră" decît să argăsească piei. El nu inspira nici măcar atîta încredere cît d'Avenat. Iată de ce Daville stăruia în fiecare raport să i se trimită un funcţionar de carieră.

În cele din urmă, cînd începuse să-şi piardă orice speranţă şi se obişnuise întrucîtva cu d'Avenat, prinzînd treptat încredere în el, sosi tînărul Desfossés trimis spre a-i folosi ca tălmaci şi secretar.

Amédée Chaumette Desfossés aparţinea celei mai tinere generaţii de diplomaţi francezi, numărîndu-se printre cei care, după frămîntaţii ani ai Revoluţiei, beneficiaseră cei dintîi de studii în condiţii normale, căpătînd o pregătire temeinică pentru a putea lucra în Orient. Scobora dintr-o familie de bancheri care şi în timpul Revoluţiei, şi sub Directorat ştiuseră să-şi păstreze intactă averea moştenită din moşi-strămoşi. În şcoală fusese socotit un fel de copil-minune, uimindu-i pe profesori şi pe colegi prin memoria sa prodigioasă, prin sprinteneala gîndirii şi prin uşurinţa cu care izbutea să-şi însuşească o sumedenie de cunoştinţe din cele mai variate domenii.

Tînărul era înalt de statură, atletic, rumen în obraji, cu ochi mari căprui, arzînd de curiozitate şi neastîmpăr.

Daville se gîndi îndată că are de-a face cu un veritabil produs al vremurilor noi, cu un tînăr parizian, îndrăzneţ şi degajat în vorbă şi gesturi, fără griji, cu picioarele pe pămînt, încrezător în forţa şi cunoştinţele sale şi înclinat să le supraestimeze.

Tînărul puse pe masă corespondenţa şi povesti în vorbe puţine ceea ce i se păru strict necesar, fără să ascundă că e obosit şi îngheţat de frig. Mîncă cu poftă, servindu-se fără sfială, şi, cînd sfîrşi masa, mărturisi, fără fasoane, că e obosit şi că abia aşteaptă să se culce. Dormi tun toată

noaptea și a doua zi pînă aproape de prînz. Se sculă proaspăt și odihnit, exteriorizîndu-și mulțumirea la fel de firesc și fără sfială cum își recunoscuse în ajun oboseala.

Vechii locatari ai casei fură oarecum descumpăniţi de simplitatea, siguranța și naturaleţea cu care se purta tînărul. Știa întotdeauna fără greș ce vrea și ce-i lipsește și cerea întotdeauna ce-i trebuie fără să se codească și fără să facă risipă de vorbă.

Chiar în primele zile și după primele discuții, se întrezări că între consul și noul său funcţionar nu există și nu pot exista puncte de contact, cu atît mai puțin o apropiere. Numai că fiecare din ei înțelegea în felul său acest lucru.

Lui Daville, care trecea acum prin acea perioadă a vieții în care orice lucru ți se-ntîmplă poate deveni o problemă de conștiință și un chin sufletesc, sosirea tînărului Desfossés, în loc să-i aducă o ușurare, îl împovără, dimpotrivă, cu noi necazuri, silindu-l să-ncerce a dezlega o serie de probleme noi, irezolvabile și obsedante, lărgind golul și îngroșînd singurătatea din juru-i. Pentru noul secretar, dimpotrivă, nimic nu părea să fie prea greu de rezolvat. Așadar, nici șeful său Daville nu-i dădea prea mare bătaie de cap.

Daville se apropia de patruzeci de ani, iar Desfosssés nu împlinise încă douăzeci și patru. Această diferenţă de vîrstă n-ar fi fost mare lucru în alte vremuri și în alte condiții. Dar epocile agitate, zguduite de profunde schimbări și răsturnări sociale cască un abis de netrecut între două generații și fac din ele două lumi osebite.

Daville ținea minte vechiul regim, deși pe atunci era doar un copil, trăise Revoluția în toate etapele ei, ca pe ale propriului său destin, se întîlnise cu Primul consul și-i îmbrăţișase regimul cu o rîvnă în care îndoieli înăbușite se amestecau cu o încredere nețărmurită.

Avea doisprezece ani cînd, aliniat în rînd cu alți copii din familii burgheze, avu norocul să-l vadă cu ochii lui pe Ludovic al XVI-lea care le vizita orașul. Întîlnire de neuitat pentru spiritul și fantezia unui băiat care auzise acasă spunîndu-se mereu că familia trăiește la urma urmei „din mila și grația regelui". Iată-l acum în carne și oase trecînd prin fața sa pe acest rege, întruchiparea a tot ce-nseamnă

măreție și frumusețe în viață. Fanfare nevăzute se auzeau cîntînd, răsunau salve de tun, și dangătul clopotelor răscolea orașul. Mulțimea îmbrăcată sărbătorește fremăta de însuflețire. Prin pînza lacrimilor, băiatul vedea lacrimi în ochii tuturor, și simțea cum îi joacă-n gîtlej nodul înecăcios care apare în clipele de mari emoții. Regele, mișcat și el, poruncise ca faetonul să meargă la pas și, în timp ce mulțimea striga într-un glas „Trăiască regele !", el își scotea pălăria cu un gest larg și răspundea cu voce limpede : „Trăiască poporul meu !" Băiatul privea și asculta, plutind pe aripi de vis, pînă cînd gloata nerăbdătoare și înfierbîntată îl înghionti și-i smuci de pe cap pălăria nou-nouță și un pic prea înaltă, care-i căzu peste ochi, așa încît nu mai izbuti să vadă altceva decît pîcla propriilor sale lacrimi, străbătută de scînteieri galbene și unduiri violete. Cînd reuși în sfîrșit să-și așeze pălăria pe cap, visul se risipise, doar mulțimea de oameni se mai îmbulzea în jurul lui cu fețele îmbujorate și ochii învăpăiați.

La vreo zece ani după aceea, Daville, acum tînăr corespondent al unui ziar parizian, îl ascultase, cu același nod înecăcios jucîndu-i în gîtlej și ochii împînziți de lacrimi, pe Mirabeau, tunînd și fulgerînd împotriva vechiului regim, veștejindu-i abuzurile.

Entuziasmul tînărului se adăpa la același izvor, numai că acum căpătase altă îndrumare. Schimbat el însuși, Daville se pomeni într-o lume pe de-a-ntregul schimbată, în care-l aruncase Revoluția, cuprinzîndu-l în vălmășagul ei, laolaltă cu sute de mii de tineri de seama lui. O dată cu tinerețea lui, părea că întinerește lumea întreagă și că pe tot globul pămîntesc se deschid pretutindeni zări noi și posibilități nebănuite. Tîlcul tuturor lucrurilor părea acum ușor de dezlegat, nespus de simplu, avînturile căpătară noblețe, orice pas și orice gînd împrumutau o măreție și demnitate de-a dreptul supraomenească. Acum nu mai era vorba de mila și grația regală care se revărsau asupra unui număr restrîns de oameni, fericind cîteva familii, ci de o explozie generată de justiția divină în toată omenirea. Ca atîția alții, Daville se simțea cuprins de vîrtejul unei fericiri neînțelese, cum se simt de obicei firile slabe cînd iz-

butesc să găsească o formulă comună și îndeobște recunoscută, capabilă să le satisfacă nevoile și pornirile în dauna și spre ruina altora, scăpîndu-i totodată de remușcări și răspunderi.

Deși nu era mai mult decît un reporter printre atîția reporteri de gazetă, care urmăreau ședințele Constituantei, tînărul Daville avea impresia că relatările lui, rezumînd cuvîntările marilor oratori sau descriind scene palpitante, rezultat al entuziasmului patriotic și revoluționar al auditoriului, se bucură de atenția întregii lumi și se vor bucura pe vecie, iar inițialele numelui său, aflate dedesubtul acestor relatări, i se înfățișau la început ca doi munți semeți, cu neputință de clintit. Era un cronicar de gazetă, dar lui i se părea că plămădește, cu propriile-i mîini și cu o forță de gigant, sufletul omenirii, ca pe un aluat ascultător.

Dar anii trecură unul după altul și el ajunse să vadă, mai repede decît ar fi crezut, reversul acestei Revoluții care îi captivase spiritul. Ținea minte cum începuse. Într-o dimineață, sculat din somn de strigătele mulțimii, se dădu jos din pat și deschise larg fereastra. În fața sa apăru dintr-o dată o căpățînă de om retezată, palidă, năclăită de sînge, bălăbănindu-se într-o lance de sanchilot. La vederea ei, din stomacul lui de boem, gol din ajun, se prelinse în piept, apoi în tot trupul, ceva înfricoșător și dureros, ca un lichid rece și amar. Din clipa aceea, încă multă vreme, viața nu încetă să toarne în măruntaiele lui această oribilă băutură, care-l încrîncena. Își văzu înainte de treabă, redactă articole și izbucni în urlete o dată cu gloata, fiind însă mereu chinuit de o sfîșiere lăuntrică pe care se îndărătnicea să și-o tăinuiască atît sieși cît și celor din jur. Iar cînd sosi momentul să se decidă soarta regelui și a regatului, cînd fu pus să aleagă între băutura amară a Revoluției care-i insuflase atîta elan și „grația regală“, sub oblăduirea căreia crescuse, tînărul se trezi făcîndu-i pavăză acesteia din urmă.

În iunie 1792, atunci cînd răsculații forțară porțile palatului, așa-zișii moderați se împotriviră cu îndîrjire și înjghebară la repezeală un text prin care își arătau simpatia față de rege și de casa regală și începură să strîngă sem-

nături de adeziune. Tînărul, tîrît de acest val îndreptat împotriva dezordinii și violenței, iscăli și el acest protest, alături de alți douăzeci de mii de cetățeni ai Parisului. Această hotărîre fu precedată de atîtea frămîntări lăuntrice, încît tînărului Daville i se părea că numele lui nu se pierdea nicidecum printre cele douăzeci de mii de semnături aproape toate reprezentînd persoane mai cu greutate și mai cu vază ca el, ci, dimpotrivă, ieșea într-atît în evidență, încît oricine îl zărea scris cu litere de foc pe cerul serilor pariziene. Își dădu seama atunci de capacitatea de dedublare a omului sfîșiat de ezitări, care ba cade, ba se înalță în propriii săi ochi, pe scurt, își dădu seama cît de efemeră poate fi pasiunea pentru ceva, cît de confuză și de întortocheată îi e calea, cît de scumpă e plătită și cîtă îndurerare lasă în urma ei.

Peste o lună de zile începură persecuțiile și arestările printre persoanele suspecte și, în primul rînd, printre cei douăzeci de mii de semnatari ai textului cu pricina. Dornic să scape basma curată și încercînd cu-nfrigurare să afle o soluție care să pună capăt zbuciumului său lăuntric, tînărul ziarist Daville hotărî să intre voluntar în armata din Pirinei, la granița cu Spania.

Acolo se convinse că războiul este lucru brutal și groaznic și totodată un leac tămăduitor. Acolo cunoscu prețul și măsura efortului trupesc, se căli înfruntînd primejdiile, învăță să asculte și să dea porunci, încercă suferința sub toate chipurile ei, dar dscoperi frumusețea prieteniei și sensul disciplinei.

La trei ani după primele sale zguduiri lăuntrice, potolit și oțelit de viața dusă în ostășie, Daville simți din nou sub piciorul lui pămîntul ferm. Întîmplarea îl duse la ministerul afacerilor externe, unde domnea vraiștea și zăpăceala, căci nimeni, începînd de la ministru și pînă la ultimul practicant de birou, nu se pricepea în treburile diplomatice, toți fiind niște bieți începători în această meserie pe care o practicaseră pînă atunci, cu drept de privilegiu, oamenii vechiului regim. O dată cu numirea lui Talleyrand ca ministru, se petrecu însă o înviorare care împinse lucrurile înainte. Tot întîmplarea puse sub

ochii lui Talleyrand articolele din *Moniteur* ale tînărului Daville, după lectura cărora ministrul îl luă sub protecția sa.

Ca atîtea firi slabe, zdruncinate și chinuite de frămîntările acelor ani, Daville, hărțuit de ezitările sale lăuntrice, zări și el un punct luminos și statornic : tînărul general Bonaparte, învingătorul din Italia și speranța tuturor celor care, asemeni lui Daville, căutau un drum de mijloc, pîndiți de suspiciune și surghiun, pe de o parte, pe de altă parte de Revoluție și teroare. Iar cînd Talleyrand îl făcu secretar al proaspetei Republici Cisalpine, înainte de plecarea sa la Milano, Daville fu primit de general, care ținuse să-i înmîneze chiar el instrucțiunile pe care urma să i le comunice ambasadorului său, cetățeanul Trouvé.

Daville îl cunoștea îndeaproape pe fratele lui Napoleon, Lucien, și, recomandat de el, fu primit numaidecît, după cină, în locuința particulară a generalului.

Cînd se găsi în fața acestui bărbat uscățiv, cu fața palidă ca de martir, cu ochii învăpăiați și cu privirea tăioasă, cînd auzi cuvintele lui inteligente și calde, cuvinte îndrăznețe, limpezi, seducătoare și deschizătoare de zări nebănuite, pentru care merita să lupți și să-ți dai viața, lui Daville i se păru că ezitările și nedumeririle pier ca fumul în vînt, că totul se limpezește și capătă echilibru, că toate țelurile sînt la îndemînă și că n-ai dreptul să-ți precupețești eforturile, ele fiind dinainte încununate de succes. Vorbele rostite de omul acesta fură ca un balsam tămăduitor. Tot mîlul adunat în sufletul său în ultimii ani se urni și pieri fără urmă, toate elanurile frînte, toate îndoielile chinuitoare își găsiră un înțeles și o justificare. Omul acesta neobișnuit îi arăta o cale sigură între extreme și contradicții, pe care Daville, ca și atîția alții, o căuta în zadar din răsputeri de ani de zile. Cînd, pe la miezul nopții, noul secretar al Republicii Cisalpine părăsi locuința generalului din strada Chantraine, simți că îl podidesc lacrimile, și în gîtlej îi joacă iar același nod înecăcios, ca și atunci cînd, în copilărie, avusese norocul să-l vadă pe Ludovic al XVI-lea sau cînd, în tinerețe, asculta, mișcat pînă la lacrimi, cîntecele revoluționare și cuvîntările lui Mirabeau. Se simțea înari-

pat, ameţit ca după o băutură tare, i se părea că sîngele care-i zvîcnea în gît şi în tîmple bate la unison cu pulsul uriaş al universului, pe care-l auzea zvîcnind undeva, sus, sub bolta înstelată a nopţii.

Trecură alţi ani. Uscăţivul general se înălţase pe firmamentul lumii şi plana ca un soare fără amurg. Daville schimba locuri şi funcţii, plămădea planuri literare şi politice, rotindu-se, ca tot restul lumii, în jurul acestui soare scăpărător. Dar cum se întîmplă întotdeauna cu oamenii slabi în vremurile tulburi de răscruce, pasiunea lui îl trădă şi nu împlini cele făgăduite, iar Daville simţea la rîndu-i acelaşi lucru, simţea cum se înstrăinează de ea încetul cu încetul. Ce se petrecea cu el ? De cînd începuse această schimbare şi pînă unde ajunsese răcirea lui lăuntrică ? Nu ştia să răspundă lămurit, dar din zi în zi îşi dădea mai limpede seama că schimbarea se petrecuse. Revoluţia spulberase ca o vijelie turbată vechiul regim, iar Napoleon venise ca o unanimă salvare, ca un har trimis de providenţă, întruchipînd mult dorita „cale de mijloc", drumul demnităţii şi al raţiunii. Acum începuse să încolţească în Daville gîndul că şi acest drum s-ar putea să nu fie decît o fundătură, una din nenumăratele iluzii spulberate, că aşa-zisul drum drept s-ar putea să nici nu existe şi că omul îşi iroseşte viaţa încercînd necontenit să afle un drum care să-l scoată din strîmba cărăruie pe care merge. Aşadar, acest drum drept nu fusese aflat, trebuia căutat încă. După atîtea avîntări şi căderi însă nu mai e atît de uşor şi simplu să dai de el ca pe vremuri. Daville nu mai era tînăr, iar anii şi zbuciumul lăuntric prin care trecuse îl istoviseră ; ca atîţia alţii din generaţia sa, era dornic de muncă tihnită şi de stabilitate. Dar între timp viaţa poporului francez pulsa într-un ritm tot mai trepidant şi se avînta pe căi tot mai neobişnuite. Iar Franţa contamina cu spiritul său intrepid un număr tot mai mare de naţii, ţările lumii se adunau în juru-i într-un cerc tot mai larg, dîndu-şi ghes una alteia să urce în acest carusel îndrăcit şi ameţitor. Iacă, se împliniseră şase ani de cînd se încheiase pacea de la Amiens, şase ani în care speranţa şi îndoiala vizitau rînd pe rînd sufletul lui Daville ca un joc de lumini şi de umbre. După fiecare victorie a Primului consul, sau mai tîrziu,

a împăratului Napoleon, părea să se contureze un drum ferm și statornic, salvatoarea cale de mijloc, pentru ca numai după cîteva luni totul să recadă în haos. Teama începu să pună stăpînire pe oameni. Toți mergeau înainte, dar mulți începură să arunce priviri neliniștite în jurul lor. În cele cîteva luni de zile petrecute la Paris, înainte de a fi numit consul la Travnik, Daville avusese putința să vadă în ochii multora dintre prietenii săi, ca într-o oglindă, pîlpîind aceeași teamă care, nemărturisită și reprimată, sălășluia și în sufletul lui.

Cu doi ani în urmă, la scurtă vreme după marea victorie a lui Napoleon în Prusia, Daville scrisese poemul „Bătălia de la Iena“, împins poate de dorința de a-și înfrînge îndoiala și de-a izgoni teama slăvind și preamărind pe împăratul învingător. Tocmai atunci cînd se pregătea să-și trimită poemul la tipar, un concetățean și vechi prieten de-al său, ofițer superior în ministerul marinei, îi spuse la un pahar de calvados :

— Știi tu pe cine glorifici și preamărești ? Știi tu că împăratul e nebun — nebun de legat ! — și că se menține doar prin sîngele vărsat pentru izbînzile lui care n-au nici un rost și nu duc nicăieri ? Știi tu că sîntem cu toții pe punctul de a ne prăvăli într-un abis căruia nu-i cunoaștem înfricoșătoarea adîncime ? Îți dai seama ce cumplită catastrofă ne așteaptă la capătul tuturor victoriilor noastre ? Habar n-ai ! Ei vezi, de aceea îți dă ghes inima să scrii poeme în cinstea acestor victorii.

Prietenul băuse mai multișor în seara aceea, dar Daville avea mereu în fața ochilor pupilele lui dilatate, de vizionar, ațintite în depărtare, și șoapta lui întețită de alcool, dar și de suflul unei convingeri. Iar oamenii treji își spuneau fiecare sieși în șoaptă același gînd, folosind doar alte cuvinte, sau și-l ascundeau în privirile neliniștite.

Daville hotărî totuși să-și publice poemul, dar o făcu după multe tărăgăneli, îndoindu-se mereu de valoarea lui ca și de trăinicia victoriilor. Acest sentiment de îndoială, care abia începuse să-și arate capul în lume, răsări chinuitor în sufletul lui. În starea aceasta de spirit grea și complicată, sosise la Travnik și este lesne de înțeles că necazurile de care-i fu dat să se lovească n-avură darul să-i

insufle curaj și să-l liniștească, ci, dimpotrivă, să-l zdruncine și să-l descumpănească și mai mult.

Iar prezența tînărului Desfossés, cel care-i fusese trimis spre a-i sluji de sfetnic și ajutor, avu darul să răscolească, de la bun început, toate aceste neliniști, stîrnindu-le și învolburîndu-le. Privindu-l cît de firesc se poartă, cît de nestînjenit și de ușor vorbește despre orice, Daville se gîndea în sinea lui : „Nu, nu bătrînețea, slăbiciunea și moartea ar trebui să ne-ngrozească, ci faptul că în urma noastră vin oameni noi, mai tineri și altfel plămădiți. La urma urmei asta înseamnă moartea. Nimeni nu ne trage de mînecă în mormînt, ci sîntem îmbrînciți din spate." Consulul se mira singur de unde-i veneau gîndurile astea care semănau atît de puțin cu obișnuitul lui mod de a judeca lucrurile și le alunga îndată, punîndu-le pe seama „otrăvii orientale" care mai devreme sau mai tîrziu își face efectul și care, iată, pătrundea treptat și în creierul lui.

Acest tînăr, singurul francez în deșertul acesta și singurul lui colaborator apropiat, era întru totul atît de deosebit de el (sau cel puțin așa părea), încît Daville avea cîteodată impresia că trăiește lîngă un străin și lîngă un vrăjmaș. Dar ceea ce îl contraria și îl irita mai cu seamă la acest tînăr era atitudinea lui (sau, mai bine zis, lipsa lui de atitudine) față de „chestiunile vitale" care făceau parte integrantă din propria-i viață, adică față de Regalitate, de Revoluție și de Napoleon. Aceste trei noțiuni întruchipau pentru consul și pentru generația sa un vălmășag de pătimașe ciocniri, avînturi înflăcărate și izbînzi strălucite, dar și de șovăieli, dezertări lăuntrice, de invizibile poticniri ale cugetului, fără o soluție clară, cu tot mai puține nădejdi întru aflarea unui echilibru trainic ; aceste trei cuvinte îngemănate erau marea lor suferință care-i încerca din copilărie și n-ar fi fost exclus să-i însoțească pînă în mormînt. În același timp, și tocmai de aceea, această suferință le era scumpă ca viața. Dar tînărul acesta, și toți cei de vîrsta lui nu găseau, cel puțin așa credea Daville, nu descopereau aici nici pic de suferință, nimic enigmatic, nici un motiv de lamentări sau reflecții. Zbuciumul grav și nepotolit însemna pentru ei un lucru simplu și firesc, iar ca să-l înțelegi socoteau că n-are rost să-ți irosești vorbele și să-ți bați prea mult capul. Regalitatea : un

basm ; Revoluția : o amintire tulbure din copilărie ; Imperiul : viața însăși, viața și cariera, tărîmul posibilităților nelimitate, al acțiunii, al triumfului și-al gloriei. Într-adevăr, pentru Desfossés, regimul în care trăia, adică Imperiul, reprezenta singura și unica realitate, care se întindea în sens spiritual și material de la o zare la alta confundîndu-se cu viața însăși. Pentru Daville însă, el însemna doar o ordine de lucruri întîmplătoare și fragilă a cărei geneză chinuitoare o trăise și o văzuse cu ochii săi și al cărei provizorat îi rămăsese întipărit în minte o dată pentru totdeauna. Spre deosebire de tînărul Desfossés, el își amintea foarte bine ce fusese înainte de Imperiu și se gîndea adesea ce ar putea să mai fie.

Lumea „ideilor", care pentru generația lui Daville constituia o patrie spirituală și întruchipa viața autentică, părea că nici nu există pentru această generație, care se da în vînt, în schimb, după „viața vie", lumea materială a faptelor palpabile și a succeselor sau insucceselor vizibile și măsurabile, o lume nouă și cumplită care i se înfățișa lui Daville ca un pustiu de gheață, mai groaznic decît vărsările de sînge, patimile și zguduirile sufletești pricinuite de Revoluție. Această generație născută din sînge, lipsită de orice și avidă de toate, se arăta călită, ca și cum ar fi trecut prin foc și pîrjol.

De bună seamă, sub apăsarea mediului neobișnuit și a împrejurărilor grele în care se afla, Daville generaliza și exagera și aici, cum făcea îndeobște. De multe ori lua singur seama, căci prin firea lui era refractar contradicțiilor, pe care nu le socotea veșnice și de neocolit. Dar în fața sa stătea ca un argument viu tînărul acesta cu privire ageră, nepăsător și senzual, degajat și plin de încredere în sine, neîmpovărat de temeri sau șovăieli, privind toate lucrurile din jurul său în toată goliciunea lor, așa cum erau, și spunîndu-le, fără să-i pese, pe nume. Cu tot talentul și bunătatea de care da dovadă, era totuși un reprezentant al noii generații, al „generației abrutizate" cum o botezaseră cei de vîrsta lui Daville. Era deci un vlăstar al Revoluției, cetățean liber, un om nou, cugeta Daville cînd rămînea singur, după fiecare discuție pe care o avea cu proaspătul lui secretar. „Poate într-adevăr revo-

luțiile generează monștri!" se întreba atunci speriat. „Da, ele se plămădesc în măreție și puritate morală, dar zămislesc monștri", își răspundea el adesea.

Și atunci simțea cum în timpul nopții îl năpădesc gînduri tot mai negre, amenințînd să-l covîrșească, în loc ca el să le domine.

În vreme ce Daville se lupta cu gîndurile și sentimentele pe care le trezise în el sosirea tînărului secretar, acesta notă despre Daville doar atît, în jurnalul său laconic destinat prietenilor din Paris: „Consulul e așa cum mi l-am închipuit". Și-l închipuise așa citindu-i rapoartele expediate din Travnik și ascultînd spusele unui coleg mai vîrstnic de la minister, un anume Kerenne, care-i cunoștea pe toți funcționarii din ministerul de externe și-și făcuse o faimă din faptul că se pricepea să schițeze în cîteva cuvinte, mai mult sau mai puțin exact, „portretul fizic și moral" al fiecăruia din ei. Kerenne era un om inteligent și spiritual, dar altminteri steril, pentru care această succintă portretizare verbală a foștilor lui colegi devenise o pasiune și-i intrase în sînge. Se dăruia cu totul acestei îndeletniciri deșarte care aducea cînd a știință exactă, cînd a bîrfeală de cea mai josnică speță, și putea să repete oricînd, de-a fir-a-păr, descrierea aceleiași persoane, fără nici un adaos și nici o scăpare, ca și cum ar fi avut un text tipărit în creier. Lui Desfossés, Kerenne i-l zugrăvi pe viitorul său șef în felul următor:

— Jean Daville a venit pe lume ca un om drept, sănătos și mediocru. Prin întreaga sa fire, prin obîrșia și educația lui, era sortit unei vieți simple și tihnite, fără mari ascensiuni și ireprobabile prăbușiri, așadar, fără zdruncinări violente. O plantă căreia îi priește o climă moderată. Cu aptitudinea înnăscută de a se înflăcăra repede ridicînd în slava cerului idei și oameni, cu o deosebită înclinare spre poezie și poetizarea realității. Toate acestea nu trec însă de hotarul fericitei mediocrități. Pe oamenii mediocri vremurile pașnice și împrejurările stabile îi fac să fie și mai mediocri, iar epocile furtunoase și de mari prefaceri îi zăpăcesc de-a binelea. La fel a pățit-o și Daville al nostru, care s-a aflat mereu în miezul marilor evenimente. Impetuoasa lor perindare n-a fost în stare să-i mo-

difice adevărata fire, dar a adăugat însușirilor lui înnăscute noi trăsături cu caracter contradictoriu. Neputînd și neștiind să fie un om lipsit de scrupule, crud, fără conștiință sau perfid, ca să se apere și să se mențină, Daville deveni închis în sine și prudent pînă la superstiție. La început sănătos, onest, vesel și întreprinzător, el deveni cu timpul susceptibil, șovăitor, greoi, neîncrezător și predispus la melancolie. Dar cum toate acestea nu se potriveau cu adevărata sa fire, în ființa lui s-a produs o ciudată dedublare. Pe scurt, se numără și el printre acei oameni sortiți s-ajungă victime sigure ale marilor evenimente istorice, căci nu sînt în stare nici să reziste presiunii lor, cum se întîmplă cu personalitățile excepționale și viguroase, nici să se împace pînă la capăt cu ele, cum se întîmplă cu oamenii de rînd. El e „tipul omului care se plînge" și se va plînge cît va trăi de tot ce întîlnește în drumul său, blestemîndu-și pînă și viața.

Un caz foarte frecvent în vremurile noastre, își încheie Kerenne relatarea.

Sub semnul acestei deosebiri radicale începu conviețuirea celor doi bărbați între pereții clădirii consulatului francez. Deși era o toamnă rece și umedă, Desfossés colindă orașul și împrejurimile făcînd cunoștință cu o sumedenie de lume. Daville îl prezentă vizirului și oamenilor mai importanți de la Conac. În rest, tînărul se descurcă singur. Făcu îndată cunoștință cu parohul fra-Ivo Jancović din Dolac, un bărbat care cîntărea o sută patru ocale, dar ager la minte și răspicat la vorbă. Se întîlni cu ieromonahul Pahomije, un călugăr sobru, palid la față, care slujea pe atunci la hramul pravoslavnic al Sf. Arhanghel Mihail. Intră prin casele cîtorva evrei. Vizită mănăstirea de la Guca Gora și se împrieteni acolo cu cîțiva călugări care-i dădură date prețioase în legătură cu țara și locuitorii ei. O dată cu topirea zăpezii, avea de gînd să cerceteze așezările străvechi și cimitirele din împrejurimi. Abia trecuseră trei săptămîni de cînd sosise și iată că într-o bună zi tînărul îi comunică lui Daville intenția sa de a scrie o carte asupra Bosniei.

Consulul, care crescuse și își făcuse studiile înainte de Revoluție, deși participase la marele eveniment, nu

depășise niciodată hotarele impuse gîndirii și vorbirii de educația clasică pe care o primise. De aceea îl privea bănuitor și oarecum ostil pe tînărul acesta, fără îndoială înzestrat, căruia nu se putea opri să nu-i admire curiozitatea sa spirituală, uluitoarea memorie, spontaneitatea plină de cutezanță a cuvîntului, mintea ageră și într-o continuă efervescență. Era chiar speriat de atîta energie dezlănțuită, pe care nu se simți în stare s-o stăvilească sau s-o tulbure. Îi venea greu s-o suporte, dar își da seama că n-are cum s-o zăgăzuiască. La Paris, tînărul studiase timp de trei ani limba turcă și se adresa localnicilor în turcește, intrînd în vorbă fără sfială. („A învățat limba turcă așa cum se preda la Colegiul Ludovic cel Mare de la Paris, nu cum o vorbesc turcii în Bosnia", notă Daville.) Dacă nu izbutea întotdeauna să se facă prea bine înțeles, în orice caz îi cucerea pe oameni cu zîmbetul său deschis și ochii săi luminoși. Cu el stăteau de vorbă și călugării catolici care-l evitau pe Daville, precum și ieromonahul posac și bănuitor; numai begii din Travnik rămîneau mai departe inabordabili. După o vreme pînă și tîrgul își arătă simpatia față de „consulul cel tînăr".

În zilele de tîrg, Desfossés nu scăpa niciodată prilejul să străbată în lung și în lat bazarul. Se interesa de prețuri, examina mărfurile și își nota diferitele denumiri. Oamenii se strîngeau în jurul acestui străin îmbrăcat „nemțește" și făceau ochii mari atunci cînd încerca o sită să vadă dacă-i în bună stare sau examina cu luare-aminte burghiurile și răzușurile expuse spre vînzare. „Consulul cel tînăr" privea captivat la vreun țăran care își cumpăra coasă, cum îi pipăia încetișor tăișul cu policarul bătătorit al mîinii, cum lovea de cîteva ori încet lama încovoiată de pragul de piatră ciulind urechea să-i prindă sunetul, cum, în sfîrșit, închizînd dintr-un ochi, privea în lungul tăișului, ca și cum ar fi luat ceva la țintă, cercetîndu-l încă o dată spre a se încredința de calitatea oțelului. Intra în vorbă cu țăranii și cu femeile lor muncite, îmbătrînite înainte de vreme, interesîndu-se cu ce preț vînd lîna îndesată în sacii din fața lor, care duhnea a stînă. Țărăncile se sfiau la-nceput să-i răspundă crezînd că tînărul domn face haz de ele. Pe urmă însă, la

stăruința cavasului, spuneau prețul și se jurau pe lună și stele că lîna e „moale ca mătasea", numai că ar mai trebui puțin spălată. Se interesa de asemeni ce nume poartă cerealele și grăunțele, și-i plăcea să cîntărească în palmă boabele fragede și grele. Întreba din ce soi de lemn sînt meșterite mînerele, cozile de topoare, de sape, de tîrnăcoape și alte felurite unelte.

„Consulul cel tînăr" făcu totodată cunoștință cu principalele figuri ale bazarului : cantaragiul Ibrahim-aga, telalul Hamza și nebunul tîrgului, „neamțul cel zărghit".

Ibrahim-aga, un moșneag costeliv, înalt și adus de spate, cu barba căruntă, ținuta sobră și demnă, fusese cîndva bogat și luase în arendă cantarija orașului. Feciorii și ajutoarele lui cîntăreau tot ce se vindea în bazar, în timp ce el nu-i scăpa din ochi. Mai tîrziu sărăcise, îl lăsară și feciorii, și ajutoarele, așa încît cîntarul primăriei fu luat în arendă de niște evrei care încasau taxele, iar Ibrahim-aga deveni angajatul lor. Dar nimeni in bazar nu lua în seamă lucrul ăsta. Pentru țărani ca și pentru toți cei care vindeau sau cumpărau, tot Ibrahim-aga rămăsese adevăratul cantaragiu, de neînlocuit pînă la moarte. În fiece zi de tîrg nu se mișca de lîngă cîntar din zorii zilei pînă seara. Cînd începea să cîntărească, în jurul său se instala o liniște pioasă. În timp ce potrivea cîntarul, își oprea respirația, devenea solemn și concentrat, urmărind oscilațiile ușoare ale greutății. Închidea un ochi, mișca încet și cu multă luare-aminte greutatea ovală pe vergeaua cîntarului, puțin, încă puțin, pînă cînd limba înțepenea într-o cumpănire fără greș. Atunci Ibrahim-aga ridica mîna, își îndrepta umerii, fără să-și ia ochii de la cifră, și striga răspicat, cu glas tăios și irevocabil numărul de ocale.

— Șaizeci și una, mai puțin douăzeci de drame.

Oamenii erau pe deplin încredințați că Ibrahim-aga în treaba asta nu greșește niciodată. În zarva bazarului, în jurul lui se închega, ca o insulă, o zonă de ordine, liniște și respect, răsplata tuturor pentru priceperea lui, rîvna și dreapta măsură. De altfel, persoana lui Ibrahim-aga solicita, din cap pînă-n tălpi, o asemenea purtare. Iar dacă vreun țăran neîncrezător, cînd i se cîntărea marfa, se apropia prea mult de cîntar, să vadă mai bine, sau verifica peste umărul cantaragiului numă-

rul de ocale, Ibrahim-aga se oprea îndată din lucru, punea mîna pe greutate, și se răstea la el :

— Ia dă-te mai încolo ! Ce mi te bagi în suflet și-mi tușești peste terezie. Măsura e precum credința ; și o suflare cît de slabă poate să-i dăuneze. Iar pentru asta sufletul meu va da socoteală în fața lui Alah, nu al tău. Dă-te la o parte !

Așa își petrecea veacul Ibrahim-aga, veghind lîngă cîntar și trăind cu el, pentru el și din mila lui, pildă vie a rîvnei și dragostei de muncă omenești în orice domeniu s-ar exercita.

Și totuși pe acest Ibrahim-aga, atît de grijuliu să nu păcătuiască nici cît negru sub unghie la cîntărit, Desfossés îl văzu snopind în bătaie pe un țăran creștin în mijlocul bazarului și în văzul întregii lumi. Țăranul acesta adusese la tîrg vreo zece cozi de secure și le rezemase de zidul părăginit care împrejmuia un cimitir părăsit și ruinele unei străvechi geamii. Ibrahim-aga, care supraveghea piața, se năpusti mînios asupra lui, și zvîrli cît colo, izbind cu piciorul, cozile de secure, ocărînd de mama focului și amenințîndu-l cu pumnii pe bietul om care-și aduna marfa risipită.

— Da ce credeai tu, porc nerușinat, că zidul geamiei e făcut ca să-ți sprijini de el dîrjalele tale scîrnave ? Mai lipsește clopotul și trîmbița ghiaură, pui de lele ce-mi ești !

Lumea își vedea mai departe de pazarlîc, tocmindu-se, cîntărind marfa și socotind, fără să ia aminte la ceartă. Țăranul izbuti să-și adune în grabă marfa și ce mai avea și se pierdu în mulțime. (Întorcîndu-se la consulat, Desfossés făcu această însemnare : „Puterea turcă are două fețe. Nouă faptele lor ne apar ilogice și de neînțeles, uimindu-ne și nedumerindu-ne fără-ncetare.“)

Cu totul alt om, și ursit altui destin, era Hamza telalul.

Renumit altădată pentru glasul său și pentru frumusețea sa virilă, dar iubitor de bairamuri și lenevealǎ din fragedă tinerețe, deveni unul dintre cei mai mari bețivani din Travnik. În tinerețe fusese cunoscut pentru curajul și istețimea sa. Și acum se mai țineau minte și erau rostite, din cînd în cînd, răspunsurile lui obraznice

și pline de haz. Cînd fu întrebat, bunăoară, o dată, de cineva cum de și-a ales tocmai meseria de telal, el i-a răspuns : „Căci n-am aflat alta mai ușoară“. O dată, cu mulți ani în urmă, cînd Suleiman-pașa Skopljak se ridicase cu oastea asupra Muntenegrului și pîrjolise Drobnjakul, Hamza primi poruncă să vestească marea izbîndă și să strige în gura mare că o sută optzeci de capete de muntenegreni căzuseră la pămînt sub hangerele turcilor. Unul dintre cei care se învîrteau în jurul telalului întrebă în auzul tuturor : „Dar dintr-ai noștri cîți și-au aflat moartea ?“ „Ei, despre asta va da de veste telalul de la Cetinje“, răspunse Hamza netulburat și strigă din rărunchi mai departe ce i se poruncise.

Din pricina băuturii, a cîntatului fără măsură și a răcnetelor pe care le slobozea în calitate de telal, în cursul anilor Hamza își strică vocea și ajunse să anunțe în tîrg știrile oficiale și noutățile cu un glas dogit și hîrîit, pe care nu-l auzeau decît cei aflați prin apropiere. Nimeni totuși nu se gîndea că Hamza ar trebui înlocuit cu un alt telal mai tînăr și cu voce mai răsunătoare. Nici chiar el nu părea să observe că-l părăsise vocea. Luîndu-și aceeași poziție marțială și folosind aceleași gesturi ca pe vremea cînd tîrgul întreg răsuna de glasul lui tunător, dădea și acum de știre, umflîndu-și bucile obrajilor, ceea ce i se poruncea. Copiii se țineau cîrd după el făcînd haz de gesturile lui mărețe care se potriveau ca nuca-n perete cu hîrcîiala lui chinuită, iar alteori holbînd speriați ochii, cum i se umflă gîtlejul din pricina sforțării, ca o bășică de porc gata să plesnească. Totuși el n-alunga copiii, era nevoit să-i îndure, căci ei singuri îi auzeau strigătele hîrîite și răspîndeau ca fulgerul știrile prin oraș.

Desfossés se împrieteni repede cu Hamza, deoarece „consulul cel tînăr“ cumpăra din cînd în cînd cîte un giuvaer sau covor pe care telalul i le lăuda cu gura pînă la urechi și astfel se-alegea cu ceva cîștig.

„Neamțul cel zărghit“ se pripășise cu mulți ani în urmă în tîrgul din Travnik. Un biet om sărman cu duhul, venit nu se știe cum și în ce fel, de prin părțile Austriei. Și cum turcii nu se atingeau de oamenii betegi la minte, rămăsese să trăiască acolo, dormind pe sub cepenakuri și hrănin-

du-se din pomeni. Avea o forţă de gigant şi cînd se ameţea puţin de băutură, dughengiii făceau cu el totdeauna aceeaşi glumă grosolană. În zilele de tîrg îi dădeau să bea un ţoi sau două de rachiu şi-i puneau un ciomag în mînă. Nebunul îi oprea atunci pe ţăranii creştini şi se stropşea la ei, răcnind :

— *Halbrechts ! Links ! Marsch !* [1]

Ţăranii se fereau din calea lui sau o luau la fugă care încotro, căci aflaseră cum că neamţul cel zărghit era aţîţat dinadins de turci împotriva lor, iar el se lua după ei cu ciomagul, în hohotele de rîs ale dughengiilor mai tineri şi ale agiilor trîndavi.

Într-o asemenea zi de tîrg, după ce colindase şi cercetase iar cu de-amănuntul bazarul, Desfossés se întorcea la consulat, cu cavasul călcîndu-i pe urmă. Cînd ajunse acolo unde bazarul se îngustează şi începe tîrgul, îi răsări în faţă neamţul cel slab de minte. Tînărul văzu în faţa sa un munte de om cu ceafa groasă, cu nişte ochi verzi şi răi. Nebunul tîrgului, beat, se zgîi o vreme la el, apoi se repezi, apucă o prăjină din faţa unei prăvălii şi veni drept spre Desfossés răcnind ca de obicei :

— *Halbrechts ! Marsch !*

De pe cepenakurile lor dughengiii începură să-şi lungească gîturile, nerăbdători să-l vadă pe „consulul cel tînăr" executînd comenzile nebunului. Dar lucrurile se petrecură cu totul altfel. Înainte de a apuca să intervină cavasul, Desfossés se plecă ferindu-se de lovitura prăjinii pe care neamţul o rotea pe deasupra capului său şi cu o mişcare iute şi iscusită îl înşfăcă de încheietura mîinii, apoi se răsuci cu tot trupul, învîrtindu-l în juru-i ca pe o păpuşă. Prăjina zbură din mîna nebunului şi, descriind un arc prin aer, căzu pe pămînt. Între timp se apropiase şi cavasul cu pistolul în mînă. Dar nebunul fusese ţintuit locului, mîna dreaptă răsucită la spate ca o rufă udă i-o ţinea tînărul consul. În această stare, Desfossés îl dădu în seama cavasului, apoi ridică de jos prăjina, fără să dea semne de nerăbdare şi o rezemă de zidul prăvăliei. Cu chipul schimonosit de durere, nebunul îşi arunca ochii ba

[1] Jumătate la dreapta ! La stînga ! Marş ! (Germ.)

la mîna suferindă, ba la tînărul care-l amenința cu degetul ca pe un copil, dojenindu-l într-o turcească rigidă și livrescă :

— Tu ești rău. Nu este voie să fii rău!

Pe urmă își chemă cavasul și-și văzu liniștit de drum, sub privirile uluite ale dughengiilor așezați pe cepenakuri.

Aflînd de cele întîmplate, Daville îl mustră aspru și-i dovedi tînărului că avusese dreptate cînd îl sfătuise să nu umble pe jos prin tîrg, căci nu știi niciodată la ce te poți aștepta din partea acestor fluieră-vînt necioppliți și înrăiți. În schimb d'Avenat, căruia altminteri nu-i plăcea Desfossés cu felul său degajat de a se purta, fu nevoit să recunoască în fața lui Daville că în tîrg se vorbește cu admirație despre „consulul cel tînăr".

Iar acesta continuă să colinde împrejurimile, pe ploaie și prin zloată, apropiindu-se de oameni fără să șovăie, intrînd în vorbă cu ei, ajungînd să vadă și să afle lucruri pe care Daville, grav și rigid cum era, n-ar fi izbutit niciodată să le vadă sau să le audă. Daville care, dezamăgit, privea cu neîncredere și repulsie tot ce mirosea a turc sau bosniac, socotea că aceste plimbări cu caracter documentar ale lui Desfossés n-aveau nici un rost și nu-i erau de nici un folos pentru munca ce-i fusese atribuită. Îl scotea din răbdări optimismul tînărului, dorința lui nepotolită de a răscoli tainițele trecutului spre a da la iveală datinile și credințele acestui popor, străduindu-se apoi să aleagă grîul de neghină, să-i afle fondul nativ plin de noblețe, deformat și umbrit de împrejurările vitrege în care fusese nevoit să trăiască. Această îndeletnicire însemna pentru Daville pierdere de vreme și totodată o abatere dăunătoare de la drumul drept. Iată de ce, discuțiile pe care le purta cu secretarul său, în legătură cu acest subiect, degenerau întotdeauna în controversă, sau sfîrșeau într-o tăcere posacă.

În serile reci de toamnă, Desfossés se întorcea din plimbările sale, ud leoarcă, îmbujorat la față și rebegit de frig, dar cu sacul plin de impresii pe care simțea nevoia să le împărtășească și celorlalți. Daville, care de ore întregi se plimba prin sufrageria puternic luminată, frămîntat de gînduri negre, îl întîmpina cu o uimire pe care nici nu încerca s-o disimuleze.

În timp ce înfuleca cu poftă, tînărul povestea cu vioiciune cum ajunsese în Dolac, așezare catolică foarte populată, și cît de greu îi fusese să străbată drumul scurt de la Travnik la Dolac.

— Cred că nu se află în toată Europa un ținut cu drumuri mai proaste ca în Bosnia, spunea Daville, care mînca în silă abia atingînd bucatele. Poporul acesta, mai mult ca oricare altul din lume, Dumnezeu știe din ce pricină, urăște cu îndărătnicie căile de comunicație, care, precum e știut, înseamnă progres și prosperitate, și în acest nefericit ținut, drumurile lăsate în paragină se strică de la sine, devenind curînd impracticabile. Generalul Marmont ne face un rău construind în Dalmația șoseaua aceea pe care pînă și vizirul nu o privește cu ochi buni și care ne dăunează mai mult decît își pot închipui întreprinzătorii și lăudăroșii domni din Split. Acestui popor nu-i plac nici drumurile din ținuturile învecinate. Dar cum să-i faci să priceapă pe cei din Split lucrul acesta ? Ei se laudă în gura mare că durează drumuri care vor înlesni traficul între Bosnia și Dalmația, dar habar n-au că turcii se uită chiorîș la toate astea.

— Nici nu e de mirare. Pentru mine e lesne de înțeles. Cît timp va dăinui în Turcia o astfel de guvernare, iar în Bosnia situația nu se va schimba, asta și nu alta va fi soarta drumurilor. Din motive diferite, și turcii și creștinii sînt ostili, deopotrivă, acțiunii întreprinse în vederea sporirii căilor de comunicații. Astăzi mi-am putut da seama mai bine de acest lucru în urma discuției pe care am avut-o cu prietenul meu, parohul fra-Ivo din Dolac. Mă plîngeam de drumul prăpăstios și desfundat care duce de la Travnik la Dolac, arătîndu-mi mirarea că oamenii din Dolac, nevoiți să străbată zilnic drumul ăsta, nu s-au gîndit să-l dreagă măcar cît de cît. Auzindu-mă, călugărul zîmbi a rîde, mă privi ironic, ca pe unul care nu prea știe ce spune, și făcîndu-mi șiret cu ochiul, îmi șopti la ureche : „Află, domnule, că cu cît e mai rău drumul cu atît sînt mai rari musafirii turci. Am fi fericiți dacă am fi în stare să așezăm între ei și noi un zid de nestrăbătut. Cît despre noi, la nevoie putem înfrunta cu puțină osteneală orice drum, oricît de prăpăstios. Sîntem obișnuiți cu dru-

murile rele și cu necazurile de tot soiul. Să nu zic vorbă mare, dar asta ne-ajută să trăim. N-aș vrea să împărtășești nimănui spusele mele, dar sînt încredințat că atîta vreme cît turcii stăpînesc în Travnik, noi n-avem trebuință de altfel de drumuri. Între noi fie vorba, chiar dacă turcii s-ar apuca să le dreagă, oamenii noștri abia ar aștepta să înceapă ninsoarea și zloata ca să le umple de gropi și de hîrtoape, micșorînd măcar așa numărul oaspeților nepoftiți". Zicînd acestea, părintele clipi viclean din ochi și mă rugă încă o dată să nu-i împărtășesc nimănui spusele. Iată dar unul din motivele în virtutea cărora drumurile sînt așa cum sînt. Și acum să vedem ce spun turcii. Pentru ei orice comunicație cu străinătatea creștină înseamnă o ușă deschisă prin care pătrunde influența inamică ațîțînd sărăcimea păzitoare a credinței creștine și punînd deci în primejdie dominația turcă. De altminteri, domnule Daville, noi, francezii, am înghițit jumătate din Europa și nu-i de mirare că țările pe care nu le-am cotropit încă nu privesc cu ochi buni drumurile pe care armata noastră le construiește îndesîndu-se în granițele lor.

— Bine, bine, îl întrerupse Daville, dar se cere neapărat să construim drumuri în Europa și doar n-ai să ții seama de părerile unor popoare înapoiate cum sînt turcii și bosniacii.

— Cine crede că e absolută nevoie de drumuri, acela le și construiește. Le construiește pentru că nu poate altfel. Dar eu încerc să vă explic de ce, la rîndul ei, lumea de aici nu le dorește, și de ce socotește că nu-i sînt de trebuință, că-i aduc mai mult rău decît bine.

Ca întotdeauna, pe Daville îl supăra insistența tînărului de-a găsi explicații și justificări pentru tot ce întîlnea în juru-i.

— N-ai cum apăra asemenea porniri, zise consulul, și nici nu le poți afla o explicație rezonabilă. Înapoierea acestui popor își are izvorul în primul rînd în hainia lui, în acea „răutate înnăscută", ca să folosesc cuvîntul vizirului. Această răutate explică totul.

— Bine, dar această răutate are și ea o explicație. Nu ? De unde vine ?

— De unde vine, de unde vine ? Nu v-am spus că din naștere ? Veți avea prilejul să vă convingeți.

— Ei bine, dar pînă m-oi convinge, îngăduiţi-mi să rămîn la părerea mea că răutatea sau bunătatea unui popor e rezultatul împrejurărilor în care trăieşte şi se dezvoltă. Nici noi nu construim drumurile din îndemnul inimii noastre bune, ci pentru că ne-mpinge nevoia. Vrem să avem cît mai multe legături, vrem să încheiem cît mai multe contracte avantajoase lărgindu-ne sfera de influenţă, lucruri pe care unii le-ar putea explica invocînd „răutatea noastră înnăscută". Aşadar, construim drumuri împinşi de răutatea noastră, iar ei împinşi de răutatea lor le urăsc şi încearcă să le distrugă.

— Mergi prea departe, tînărul meu prieten!

— Nu, viaţa merge departe, mai departe decît putem noi vedea. Eu îmi dau silinţa doar să explic anumite fenomene izolate, deoarece nu izbutesc să le înţeleg în totalitatea lor.

— Nu poţi explica şi înţelege totul, răspunse Daville obosit, privindu-l cam de sus.

— Chiar dacă nu îţi e cu putinţă, trebuie totuşi să te străduieşti.

Desfossés, pe care, după ce îl răzbise frigul în timpul plimbării sale călare, îl încălzise acum mîncarea şi vinul, luat de elanul tinereţii, îşi continuă povestirea, meditînd cu glas tare:

— Cum să-ţi explici, de pildă, o trăsnaie ca asta? Acelaşi paroh inteligent şi discret amintit adineauri, om cu scaun la cap şi cu picioarele pe pămînt, a rostit duminica trecută o predică în biserica din Dolac. Din cîte mi-a povestit cavasul meu, un îndătinat catolic, parohul a încercat să le dovedească enoriaşilor că un preacuvios călugăr din mănăstirea Fojnica, al cărui suflet s-a urcat mai deunăzi la ceruri, era, dacă nu un sfînt în carne şi oase, în orice caz în directă legătură cu tagma sfinţilor, întrucît sînt dovezi sigure că un înger trimis anume din împărăţia cerului îi aducea în fiecare noapte scrisori de la sfinţi, ba chiar şi de la Maica Domnului.

— Nu cunoşti încă bigotismul acestui popor.

— Bine. Să zicem că asta s-ar chema bigotism, dar cuvîntul în sine nu explică nimic,

Daville, care era „un om chibzuit și un liberal moderat“, nu se lansa niciodată cînd se-ntîmpla să se dezbată chestiuni religioase, oricît ar fi fost discuția de inofensivă.

— Asta explică totul, stărui el ușor iritat. De ce predicatorii noștri nu răspîndesc și ei asemenea baliverne ?

— Pentru că noi trăim în alte împrejurări, domnule Daville. Mă întreb ce-am fi în stare să născocim și să predicăm dacă am trăi și noi așa cum trăiesc creștinii de pe aceste meleaguri de mai bine de trei secole. Nici pe pămînt, nici în ceruri nu s-ar găsi destule miracole pentru arsenalul nostru religios în lupta împotriva cotropitorului turc. Credeți-mă, cînd îi văd și-i ascult pe oamenii aceștia, mă conving tot mai mult de eroarea pe care o facem cînd, cucerind Europa, țară după țară, vrem să sădim pretutindeni ideile noastre, obiceiurile moștenite, felul nostru de trai, lucruri care ne aparțin numai nouă, avînd un caracter riguros și exclusiv național. Mi se pare a fi cel mult un efort zadarnic și lipsit de sens, căci e absurd să încerci a înlătura abuzurile și prejudecățile, cînd n-ai putința și posibilitatea să elimini condițiile care le-au generat.

— Discuția ne-ar duce prea departe, îl întrerupse Daville. Fii fără grijă, avem cine să se gîndească și la asta.

Consulul se ridică și agită nervos clopoțelul poruncind să se strîngă masa.

Ori de cîte ori tînărul, împins de firea lui sinceră și deschisă pe care Daville i-o invidia, cu atît mai mult cu cît părea că nici nu și-o cunoaște, ajungea să critice imperiul, consulul tresărea, pierzîndu-și stăpînirea de sine și răbdarea. Nu era capabil să asculte cu răbdare criticile altora tocmai pentru că-și dădea seama că oscilează, hărțuit într-una de îndoieli nemărturisite. Avea senzația că tînărul acesta, care-și da pe față gîndurile cu o sinceritate dusă pînă la imprudență, îi descoperă și-i pune degetul pe rană, rana asta urîtă pe care el dorea atît s-o ascundă de ochii lumii, căznindu-se s-o dea uitării.

Nici despre literatură Daville nu reușea să discute cu Desfossés ; cu atît mai puțin despre propria sa muncă literară.

Acesta era pentru Daville punctul nevralgic. De cînd se știa pe lume, plăsmuise opere literare de diferite genuri, meșteșugise versuri și construise situații. Cu vreo zece ani în urmă, fusese un timp redactorul rubricii literare la *Moniteur* și frecventase grupări și saloane literare. De cînd își reluase munca la ministerul de externe și de cînd fusese numit însărcinat cu afaceri la Malta și apoi la Neapole, părăsise orice activitate de acest gen, dar rămăsese credincios propriilor sale preocupări literare.

Versurile pe care le publica din cînd în cînd în ziare sau pe care le trimitea caligrafiate cu îngrijire unor personalități de vază, superiorilor și prietenilor, nu erau nici mai bune, nici mai rele ca atîtea alte mii de încercări poetice din vremea sa. Daville se intitula „discipol convins al marelui Boileau" și în articole pe care nimeni nu se gîndea să le combată milita pentru o orientare riguros clasică, apărînd poezia de invazia excesivă a fanteziei și licențelor poetice. Inspirația e necesară, scria Daville în articolele sale, dar se cere călăuzită de cumpăna rațiunii și de bunul-simț, fără de care nu există și nu poate exista operă de artă. Daville stăruia atît de mult asupra acestor principii, încît lăsa cititorului impresia că îl preocupă mai mult ordinea și măsura riguroasă a versului decît poezia în sine, ca și cum ordinea și măsura ar fi fost necontenit amenințate și de bard și de poezie și, întrucît se aflau în primejdie de moarte, se cuvenea să le sari în ajutor apărîndu-le prin toate mijloacele. Modelul său era printre contemporani Jacques Delille, autorul „Grădinilor" și care tălmăcise din Virgiliu. Întru susținerea poeziei lui Delille, Daville publicase de asemenea în *Moniteur* o sumedenie de articole de nimeni luate în seamă, nici lăudate, nici ponegrite.

Lucra de ani de zile la o amplă epopee despre Alexandru cel Mare. Concepută în douăzeci și patru de cînturi, epopeea aceasta devenise un fel de jurnal spiritual deghizat al lui Daville. Toate experiențele sale în lume, toate gîndurile sale despre Napoleon, despre război și politică, dorințele și protestele sale, Daville le strămuta în vremurile depărtate și împrejurările nebuloase în care

trăise eroul său principal, dîndu-şi frîu liber imaginaţiei, străduindu-se să le toarne în versuri regulate şi folosind un sistem de rime respectat cu oarecare severitate. Daville își trăia atît de intens opera, încît fiul său mijlociu purta pe lîngă numele de Jules-François și pe acela al regelui macedonean Amintas, bunicul lui Alexandru cel Mare. În *Alexandriada* lui trăia și Bosnia, ținut arid cu climă aspră și oameni hapsîni, botezată însă Taurida. Erau acolo și Mehmet-paşa, și begii din Travnik, și călugării bosniaci, și toți ceilalți cu care Daville conlucrase sau se înfruntase, tăinuiți sub chipul vreunui demnitar de-al lui Alexandru cel Mare sau al vreunuia din vrăjmașii cuceritorului. Era acolo și toată repulsia lui Daville față de spiritul asiatic și față de Orient în general, evidentă în descrierea luptei duse de eroul său împotriva Asiei îndepărtate.

Plimbîndu-se călare pe colinele din jurul Travnikului și privind acoperișurile și minaretele orașului, Daville compunea deseori în minte crîmpeie de versuri năzuind să rotunjească imaginea orașului fantastic pe care-l cucerise în vremea de demult Alexandru. Șezînd în Divanul vizirului și uitîndu-se la icioglani și la slugile tăcute și agile, el își completa de multe ori în minte imaginea Senatului din Tir, orașul asediat, descrisă în cîntul trei al eposului său.

Ca toţi scriitorii lipsiţi de talent și chemare, Daville își închipuia că cineva poate deveni poet condus de o serie de operaţii conștiente ale spiritului și că în creaţia poetică poţi afla o consolare sau răsplată pentru necazurile și încercările la care te supune viaţa.

În tinereţe Daville se-ntrebase adesea dacă e într-adevăr poet ; dacă are rost să stăruie în acest meșteșug, dacă are sau nu vreo perspectivă. Acum, după atîția ani și după atîtea sforțări care nu-i aduseră nici un succes, și nici măcar un insucces, nu i-ar fi fost greu să-și dea seama că n-are nici o legătură cu poezia. Dar cum se întîmplă adesea, cu cît treceau anii cu atît Daville trudea cu mai multă îndărătnicie, făcînd acum versuri în virtutea inerţiei și pierzînd din vedere să-și mai pună acea întrebare capitală, pe care tinerețea, onestă, curajoasă și dornică să găsească o dezlegare i-o șoptise la ureche deseori. Cînd era tînăr și

cînd se mai întîmpla ca cineva să-i dea curaj într-un fel sau altul, scria mai puțin, pe cîtă vreme acum, deși după scurgerea atîtor ani nimeni nu-l luase în serios ca poet, scria cu mai multă rîvnă și continuitate. Nevoia inconștientă de exprimare și imboldul amăgitor din tinerețe cedaseră locul obișnuinței și sîrguinței. Căci sîrguința, virtute care apare atît de des acolo unde nu trebuie sau atunci cînd nu mai este de nici un folos, a fost din totdeauna mîngîierea scriitorilor lipsiți de talent și totodată o pacoste pentru artă. Împrejurările neobișnuite, singurătatea și lîncezeala la care fusese osîndit, ani de-a rîndul, l-au împins tot mai mult pe această potecă deșartă, spre păcatul acesta inocent, numit poezie.

La drept vorbind, Daville apucase pe un drum greșit în ziua cînd se apucase să scrie versuri, căci înclinarea spre poezie nu era decît o închipuire a minții lui înfierbîntate. Nu fusese niciodată capabil să guste farmecul secret al poeziei și cu atît mai puțin să plămădească versuri.

Răutatea lumii trezea în Daville mîhnire și durere, iar izbînda binelui — entuziasm și mulțumire, un soi de încîntare morală. Dar din aceste reacții morale, într-adevăr vii și treze, chiar dacă nu statornice și întotdeauna sigure, el crea versuri văduvite de cel mai mic grăunte de poezie. Trebuie să recunoaștem însă că și moda epocii îi hrănise această eroare.

Daville continuă astfel, tot mai stăruitor o dată cu trecerea anilor, să-și transforme virtuțile, care nu erau de aruncat, în slăbiciuni mediocre, încercînd cu înfrigurare să-i smulgă poeziei ceea ce nu-i putea dărui : euforie morală ieftină, precar și nevinovat joc al spiritului.

Se înțelege că tînărul Desfossés, așa cum i se înfățișase, nu putea fi pentru el ascultătorul sau criticul dorit, nici măcar un partener potrivit pentru discuții literare.

Aici se căsca între consul și tînărul său secretar o altă prăpastie uriașă față de care cel dintîi era deosebit de sensibil.

Inteligența tînărului se distingea printr-o vastă cunoaștere în domeniul faptelor și al datelor istorice, prin promptitudinea judecății și prin concluzii îndrăznețe. Conștiința și intuiția își dădeau mîna și se completau în chip miraculos. Cu toate nepotrivirile și repulsia personală,

consulul fu nevoit să observe lucrul acesta. Î se părea uneori că tînărul de douăzeci și patru de ani citise biblioteci întregi, dar că nu atribuia acestui fapt o importanță prea mare. Într-adevăr, tînărul îl uimea de fiecare dată pe interlocutorul său prin varietatea cunoștințelor sale și prin sentințele sale cutezătoare. Vorbea ca în joacă de istoria Egiptului, de atitudinea coloniilor spaniole din America de Sud față de metropolă, despre limbile orientale sau despre ciocnirile dintre religii și rase, petrecute pe suprafața globului, despre scopurile și perspectivele sistemului continental elaborat de Napoleon sau despre căile de comunicație și tarife. Își presăra expunerile cu citate din clasici, nicidecum comune, într-o conexiune întotdeauna îndrăzneață și punîndu-le într-o lumină nouă. Chiar dacă în toate acestea consulul descoperea uneori mai multă poză și exuberanță tinerească decît ordine și autentică valoare, el asculta de fiecare dată expunerile tînărului cu o admirație superstițioasă și sîcîitoare, dar în același timp cu sentimentul penibil al propriilor sale slăbiciuni și lipsuri, pe care zadarnic încerca să le învingă și să le alunge.

Și iată că tînărul acesta se dovedea surd și orb față de un lucru pe care Daville îl socotea, lăsînd la o parte îndatoririle lui civice, bunul cel mai de preț și mai demn de respect. Desfossés recunoștea deschis că nu-i plac versurile și că poezia franceză contemporană i se pare confuză, nesinceră, searbădă și superficială. Dar tînărul nu-și răpea niciodată dreptul și plăcerea de a lua în răspăr, fără urmă de răutate, însă tot atît de nestăpînit, de firesc și plin de ironie ca de obicei, lucruri pe care nu le agrea, ba s-ar putea spune dimpotrivă.

Astfel, de pildă, cînd veni vorba de Delille, idolul lui Daville, nu se sfii să-i spună că după părerea lui nu e decît un iscusit om de lume, un salonard, că fiecare vers al lui e plătit cu șase franci, fapt pentru care doamna Delille îl ține încuiat în odaie și nu-i dă drumul decît după ce se convinge că a confecționat un număr satisfăcător de versuri.

Pe consul, această purtare ireverențioasă a „tinerei generații“ ba îl irita, ba îl îndurera. Oricum, îi da prilejul să se simtă și mai însingurat.

Se întîmpla uneori ca Daville, mînat de nevoia de a se exprima și a-și împărtăși gîndurile, să dea uitării toate acestea, să deschidă vorba și să se înfierbînte, dîndu-și la iveală, fără reticențe, opiniile și proiectele literare. (O slăbiciune lesne de înțeles în astfel de împrejurări.) Astfel, într-o seară se lansă expunînd amănunțit planul epopeii sale al cărei erou era Alexandru cel Mare, insistînd mai ales asupra argumentelor morale care stăteau la baza acțiunii epice. Fără a aprecia în nici un fel ideile vehiculate sau concepția operei care încerca să închege tot ce era mai luminos în viața consulului, tînărul începu deodată să recite cu zîmbetul pe buze, din Boileau :

Que crois-tu qu'Alexandre, en ravageant la terre,
Cherche parmi l'horreur, le tumulte et la guerre ?
Possédé d'un ennui qu'il ne saurait dompter
Il craint d'étre à lui même et songe à s'éviter.[1]

Și adăugă îndată, scuzîndu-se, că citise cîndva aceste versuri într-una din satire și le reținuse din pură întîmplare.

Iar Daville se simți dintr-o dată jignit și infinit mai singur decît fusese chiar cu cîteva minute înainte. I se părea că îi stă în față întruchiparea leită a noii generații și că o atinge cu degetul. Iată, gîndea în sinea lui, această generație diabolic de intrepidă, cu gînduri rebele, cu asociații rapide, dar bolnăvicioase, o generație căreia „nu-i plac versurile“, și care totuși le știe pe de rost, gata să le folosească, împinsă de impulsurile ei nesăbuite care o trag în jos, pentru a minimaliza și bagateliza elanurile nobile, reducîndu-le la nivelul celor mai josnice și lamentabile porniri.

Fără să-și arate supărarea (deși mînia clocotea în el), Daville curmă discuția și se retrase în camera sa. Multă vreme nu izbuti să adoarmă, iar după ce adormi simți și

[1] Măreţul Alexandru, dînd lumii foc, ce oare
Voia să afle-n spaimă, măcel şi încleştare ?
Cuprins de-un rău ce-n suflet i se-nfipsese bine,
El căuta uitarea şi se ferea de sine. (Din Epistola a V-a)

în somn veninul pe care e-n stare să-l toarne în suflet o observație nevinovată. Apoi cîteva zile lăsă în părăsire manuscrisul prins într-o copertă de carton, îl legă cu șnur verde, ferindu-se parcă să-l atingă, în așa măsură i se părea că fusese pîngărită și terfelită scumpa lui operă.

Desfossés nu se gîndi măcar o clipă că vorbele lui îl răniseră atît de greu pe consul. Dimpotrivă, versurile erau marfa de care fenomenala lui memorie dispunea cel mai puțin. Și era mulțumit că-și amintise din întîmplare cele cîteva versuri, fără să-i treacă prin minte că ele ar putea avea vreo legătură intimă cu opera lui Daville sau că l-ar fi putut supăra cît de cît, înrăutățind relațiile dintre ei.

Așa a fost de cînd lumea : două generații care se ating și se succed se suportă extrem de greu și punțile dintre ele sînt extrem de fragile. Și totuși o sumedenie dintre divergențele și conflictele iscate între generații se întemeiază de cele mai multe ori pe simple neînțelegeri.

Consulul se zvîrcolea chinuit de insomnie și plin de amărăciune, mai ales la gîndul că tînărul acesta, care-l jignise și-i otrăvise sufletul, dormea dus, ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat, nepăsător și mulțumit de felul cum își petrecuse ziua. Consulul nu știa însă că se-nșală și că amărăciunea care-l încerca era gratuită. Cel care pare nepăsător, mulțumit, și-și poartă printre oameni în timpul zilei chipul luminos și zîmbetul senin nu doarme-ntotdeauna dus în timpul nopții. Căci Desfossés nu era numai un tînăr viguros și plin de sănătate „de tip nou“, un copil prea fericit al fericitului Imperiu, precoce și doldora de cunoștințe, așa cum i se părea lui Daville. În noaptea aceea, fiecare dintre cei doi francezi se zvîrcolea în culcuș, chinuit fiecare de frămîntările lui, și fiecare în felul lui, fără putință de a se-nțelege pînă la capăt unul cu altul. În felul lui și Desfossés plătea tribut noului mediu și împrejurărilor neobișnuite. Chiar dacă mijloacele sale de luptă erau mai puternice și mai numeroase decît ale lui Daville, suferea și el din pricina plictisului și a „liniștii bosniace“, simțea cum țara asta cu tot ce se-ntîmpla în ea îl macerează și-l vlăguiește, simțea cum încearcă să-l încovoaie, să-l frîngă și să-l teșească, aducîndu-l la nivelul tuturor celor din preajmă. Căci nu e ușor și simplu ca

la vîrsta de douăzeci și patru de ani să fii azvîrlit din vîrtejul Parisului într-un oarecare Travnik turcit, cu sufletul şi mintea pline de dorinţe şi planuri ţintind departe, planînd peste mizeria care te înconjoară, și să fii nevoit să aştepţi răbdător, cînd avalanşa forţelor încătuşate şi pretenţiile nesatisfăcute ale tinereţii se răzvrătesc luptînd împotriva oricărei aşteptări.

Asta începuse încă de la Split. Ca strînsoarea unui cerc invizibil : orice lucru îţi cerea un efort tot mai mare, în timp ce forţele tale se-mpuţinau ; orice pas nou era mai greu de făcut, orice decizie mai anevoioasă, iar îndeplinirea ei incertă, în timp ce deasupra ta atîrna în permanenţă, ca sabia lui Damocles, suspiciunea, te pîndeau necontenit lipsurile și ghinionul. Așa i se înfățișa Orientul.

Comandantul garnizoanei care-i pusese la dispoziţie o trăsură nu prea arătoasă (și asta numai pînă la Sinj), cai pentru bagaje și patru însoţitori, era un om morocănos, posac, de-a dreptul răutăcios. Deşi tînăr, Desfossés cunoştea aceste trăsături pe care războaiele le înrădăcinaseră. De ani de zile povara sporea pe umerii oamenilor, fiecare avea ceva pe suflet, nimeni nu se simţea în apele lui, fiecare căuta să scape cu fața curată pe spinarea altuia, să mai reteze din povară, ca să-i fie lui mai ușor, răzbunîndu-se dacă nu altfel, măcar printr-o vorbă răstită, printr-o înjurătură porcească. Căci astfel bolovanul acesta enorm al nevoilor și necazurilor, dat de-a berbeleacul, se sprijină cînd de un umăr, cînd de altul și, mișcată din loc în loc, povara devine dacă nu mai ușoară, cel puţin mai ușor de-ndurat.

Desfossés simţi acest lucru chiar în clipa cînd avu nesocotinţa să întrebe dacă trăsura are arcuri bune și canapea ca lumea. Comandantul îl fulgeră cu privirea ochilor săi sticloși ca de om ameţit de băutură.

— E tot ce s-a putut găsi mai bun în ţara asta afurisită. Și apoi, cine-i trimis să facă slujbă în Turcia, trebuie să aibă șezutul de oţel.

Fără să clipească, surîzînd și privindu-l în albul ochilor, tînărul îi răspunse :

— În instrucţiunile pe care le-am primit la Paris lucrul acesta n-a fost menţionat.

Ofițerul își mușcă ușor buza văzînd că dăduse peste unul bun de gură, dar îi răspunse numaidecît, la fel de artăgos :

— Vedeți, domnule, nici în instrucțiunile noastre nu scrie multe lucruri. Dar sînt și paragrafe care se introduc ulterior. La fața locului...

Și făcu, în derîdere, cu mîna gestul unui om care însemnă ceva pe hîrtie.

Însoțit de această acră binecuvîntare, tînărul porni pe drumul colbăit care, ieșind din Split, începu curînd să urce o coamă stîncoasă, îndepărtîndu-se treptat de mare, de casele mai confortabile și de ultimele pîlcuri de vegetație sădită de mîna omului, pentru a coborî după coama muntelui, ca într-o altă mare, în această Bosnie unde avea să-și treacă examenul cel mai greu pentru intrarea în viață. Afundîndu-se tot mai mult în peisajul acesta stîncos și sălbatic, întîlnea colibe scunde și, din cînd în cînd, de-a lungul drumului, ciobănițe pierdute între stînci și mărăcini, sfîrîind din fus, păstorind turme nevăzute. Și privind toate astea, asemeni celui care, fiind nevoit să suporte o operație grea de tot întreabă dacă nu cumva durerea o să-l dea gata pînă cînd trece de punctul culminant, se întreba și el dacă trecuse hopul sau trebuia să se aștepte la încercări și mai dure.

Erau însă emoții și temeri pe care și le îngăduia tinerețea. Căci tînărul se simțea pregătit pentru orice și *știa* că nu va fi doborît.

Cînd, după nouă mile de drum, se opri pe șoseaua stîncoasă, dincolo de Klis și privi cuprinsul sterp și prăpăstios care se deschidea în fața sa, gorganele sure stropite cu pete rare de verdeață fumurie, îl izbi adînca tăcere, necunoscută lui pînă atunci, care venea din părțile Bosniei. Și se înfioră, nu din pricina suflării reci a vîntului care străbătea strîmtoarea, ci din pricina insondabilei tăceri stăpînă peste priveliștea sălbatică și pustie care se întindea pînă-n fundul zării. Își adună mantaua pe umeri, se lipi mai strîns de coapsa calului și păși în această lume nouă a tăcerii și incertitudinii. Începea să se întrevadă sufletul Bosniei, ținutul tăcerii, și în văzduh rătăcea parcă o suferință glacială, mută și anevoie de înțeles.

Trecură cu bine de Sinj și de Livno. La Kupreško Polje se dezlănțui vijelia. Turcul care-i așteptase la graniță să le fie călăuză îi îndrumă cu chiu, cu vai pînă la primul han. Acolo, înghețați bocnă și sleiți de puteri, se oploșiră lîngă vatră în jurul căreia își dezmorțeau oasele cîțiva oameni.

Deși obosit și flămînd, tînărul se ținea drept, căci nu voia să lase o impresie proastă drumeților străini. Își împrospătă fața frecînd-o cu spirt aromat și se lăsă de cîteva ori pe vine, desfăcîndu-și brațele, sub privirile piezișe ale străinilor care își închipuiau pesemne că îndeplinește un ritual potrivit legii sale. Abia după ce se așeză și el, unul dintre cei ce se-ncălzeau în jurul focului rosti într-o italiană aproximativă cîteva cuvinte din care se înțelegea că e călugăr catolic la mănăstirea Guca Gora, că-l cheamă Iulian Pašalić și că pornise la drum avînd de rezolvat niște treburi de-ale mănăstirii. Ceilalți erau cărăuși.

Încropind la rîndu-i cîteva fraze în italiană, Desfossés spuse cine e și unde se duce. Monahul, care avea mustățile mari, țepoase și sprîncene stufoase de sub care, ca de sub o mască, surîdea un chip tineresc, cînd auzi cuvîntul „Paris" și „Consulatul general imperial francez din Travnik" se încruntă dintr-o dată și tăcu.

O clipă, tînărul și călugărul se priviră muți, cu neîncredere.

Călugărul era foarte tînăr, bine făcut, înfășurat într-o pelerină neagră, din postav gros, sub care se zărea anteriul albastru-închis și sileaful cu arme. Tînărul îl privi bănuitor, întrebîndu-se dacă are într-adevăr de-a face cu o față bisericească sau poate i se năzare. Monahul se uita și el cu luare-aminte la tînărul înalt, cu fața îmbujorată, cu înfățișarea frumoasă, calmă și degajată, măsurîndu-l din ochi și dîndu-i a înțelege că nu-i făcuse nici o plăcere să afle din ce țară sosește și cine-l trimite.

Ca să curme tăcerea, Desfossés îl întrebă pe călugăr cum o duce cu slujba.

— Păi de, nu ne vine prea ușor. Avem de luptat cu multe greutăți, dar le răzbim și izbutim să păstrăm neștirbit prestigiul sfintei noastre Biserici, în timp ce domniile voastre, acolo în Franța, trăind în deplină libertate, o surpați și o prigoniți. Păcat, mare păcat, domnule!

Desfossés care, din discuțiile pe care le avusese la Split, cunoștea atitudinea ostilă a călugărilor și a întregii populații catolice din aceste ţinuturi faţă de autorităţile de ocupație franceze, ai căror funcţionari erau socotiţi atei și „iacobini", fu totuși surprins de răspunsul lui tăios și se întrebă în sinea sa cum ar trebui să procedeze într-o astfel de împrejurare un slujbaș din consulatul Imperiului. Uitîndu-se în ochii vii și ciudați ai călugărului, el făcu o ușoară plecăciune :

— Sfinția voastră se pare că nu e prea bine informat în ce privește afacerile ţării mele...

— Deie Domnul să fie așa, dar din cîte auzim și citim, multe nedreptăți s-au făptuit și se făptuiesc încă împotriva Bisericii, fiind năpăstuiţi deopotrivă capii cît și turma drept credincioșilor. Din năpăstuirea cuiva nimeni n-a văzut vreodată să iasă un bine.

Călugărul se tot poticnea căutînd cuvintele în italiană, și poticneala aceasta nu se potrivea de loc cu expresia furioasă, aproape sălbatică a feței sale.

Rachiul pe care-l aduseră flăcăii și ceaunul cu nărujnic, care începu să sfîrîie pe pirostrii, puse capăt acestui dialog. Îmbiindu-se unul pe altul să mănînce și să bea, călugărul și străinul își aruncau din cînd în cînd priviri furișe, dezmorţindu-și mădularele ca niște oameni flămînzi și pătrunși de frig ce se aflau.

Tînărul simțea că-l învăluie pe-ncetul un abur fierbinte și o toropeală grea. Vîntul gemea și ofta izbind în bageaca înaltă și neagră, iar chiciura se rostogolea cu zgomot pe acoperiș, asemeni grăunţelor mari de nisip. Gîndurile se învălmășeau în mintea tînărului. „Iată că slujba a și început, se gîndea el, și iată că s-au ivit greutăţile și piedicile pe care consulii de odinioară trimiși în Orient le-au consemnat în memoriile lor." Încerca să se dumirească unde se află. Da, se afla undeva în inima Bosniei, troienit de zăpadă, obligat să discute în contradictoriu, într-o limbă străină, cu acest călugăr ciudat. Ochii i se închideau de la sine și creierul lucra greu ca într-un vis încîlcit în care ești supus la încercări grele și nedrepte. Știa un singur lucru : că nu trebuie să-și plece capul în piept, deși devenea tot mai greu, nici să-și coboare privirea dîndu-i putință interlocutorului său să rostească ultimul cu-

vînt. Era buimac, dar mîndru totuși că așa, pe neașteptate, în societatea asta bizară, își făcea datoria, că are prilejul să-și dovedească îndemînarea dînd peste cap argumentele preopinentului, deși cunoștințele sale de italiană căpătate la colegiu nu erau prea temeinice. Și i se părea în același timp că simte cu toată ființa lui, chiar de la primul pas, cît sînt de uriașe și de necruțătoare răspunderile destinate fiecărui individ și presărate, ca niște capcane, pretutindeni în lume.

Mîinile înghețate îi ardeau. Fumul îl îneca, îi lăcrimau ochii. Îl dobora somnul și lupta cu toropeala, ca o santinelă în post, dar nu-și lua privirea de la ochii călugărului, ațintindu-i într-una. Plutind ca printr-un lichid cald, lăptos, care-i încețoșa văzul și-i umplea auzul de foșnet, tînărul se uita la ciudatul călugăr și-i auzea, ca venind de departe, frazele întrerupte, pline de citate latinești. Înzestrat din fire cu darul observației, tînărul se gîndea : călugărul acesta a grămădit în el citate cu duiumul și se vede treaba că n-a prea avut cui să le spună. Iar monahul îi dădea înainte, demonstrînd că toți cei care s-au ridicat împotriva Bisericii s-au dat pînă la urmă înfrînți, că deci asta este și soarta Franței, căci sta scris : *Quod custodiet Christus non tollit Gothus* [1]. Tînărul încercă din nou să-i explice, amestecînd vorbe franțuzești și italienești, că Franța lui Napoleon a dovedit că nu dorește altceva decît o conciliere confesională și că îi conferise Bisericii locul ce i se cuvine, îndreptînd greșelile și abuzurile comise în timpul Revoluției.

Dar sub acțiunea mîncării, a băuturii și-a focului, totul se topea și se potolea. Și privirea călugărului era mai puțin dură : aspră încă, ea licărea acum tinerește. Privindu-l, Desfossés se gîndi că acesta ar putea fi semnalul unui armistițiu, că licărul acesta voia poate să-i dea de-nțeles că pînă una alta problemele mari și eterne mai pot aștepta și că, oricum, nu într-un han turcesc, în timpul unei întîlniri întîmplătoare între un funcționar consular francez cu un monah „ilir", pot fi puse la punct și că deci accepta să fie mai îngăduitor fără să afecteze întru nimic

[1] Ce păzește Hristos, nu poate smulge gotul. (Lat.)

onoarea și prestigiul cinului său. Mulțumit de sine și legănat de acest gînd, cedă oboselii și se cufundă într-un somn adînc.

Cînd îl treziră din somn, îi trebuiră cîteva clipe pînă să-și revină și să se dumirească unde se află. Focul se stinsese în vatră. Drumeții ieșiseră mai toți în ogradă de unde se auzeau strigătele lor iar bagajele erau tocmai urcate pe cai. Ostenit și înțepenit, tînărul se sculă și începu să se pregătească de drum. Își pipăi chimirul și își strigă oamenii cu glas puternic și strident. Îl obseda gîndul vag că uitase sau omisese să facă ceva. Se liniști abia cînd văzu toate lucrurile la locul lor și oamenii ținînd de dîrlogi caii înșeuați. Călugărul cu care stătuse de vorbă ieși din grajd ducînd de căpăstru un murg bine hrănit. După veșminte și ținută putea fi luat drept grănicer morlac[1] sau haiduc, așa cum sînt ei înfățișați și în poze. Ca niște vechi cunoștințe și ca doi oameni între care s-a hotărît tot ce era de hotărît, își zîmbiră unul altuia, iar tînărul îl întrebă, foarte firesc, dacă nu cumva au același drum. Călugărul îi răspunse că trebuie s-o ia prin altă parte. Voi să spună pe scurtătură, dar nu găsi cuvîntul potrivit și se mulțumi să arate cu mîna pădurea și povîrnișul. Neînțelegînd bine, tînărul flutură pălăria în semn de salut.

— *Vale, reverendissime domine !*[2]

Viscolul trecuse ca o glumă răutăcioasă. Numai pe curmăturile munților se zăreau fîșii albe și subțiri de zăpadă. Pămîntul era moale, ca primăvara, zarea curată și adîncă, munții vineți, iar pe cerul senin și albastru se desenau două-trei dîre înväpăiate de nori luminoși, de după care se ivea soarele risipind asupra întregii priveliști o lumină zgîrcită și bizară. Te-ai fi crezut undeva, într-un ținut din miazănoapte. Tînărul își aduse aminte că, în rapoartele sale, consulul din Travnik îi numea deseori pe turci și bosniaci — sciți sau hiperboreeni sălbatici — și că atunci cînd lucra în minister, de cîte ori citea lucrul ăsta, îi venea să rîdă.

[1] Populație de origine latină din nordul Dalmației, slavizată în secolele XV—XVI.

[2] Cu bine, mult stimate domn ! (Lat.)

Astfel puse piciorul în Bosnia tînărul Desfossés. Bosnia își ținu făgăduiala pe care i-o făcuse la prima lor întîlnire : pe zi ce trecea, se izbea de tot mai multe greutăți, atmosfera devenea tot mai aspră, mai rece, tăcerea se-ngroșa, lîncezeala din juru-i creștea. Nopți la rînd somnul îi fugea de pe pleoape și tînărul se zbătea în culcuș, deznădăjduit că nu poate afla nicăieri un sprijin.

Dar despre asta vom mai aduce vorba într-unul din capitolele următoare. Deocamdată vom fi martorii unui eveniment mai important, care va zgudui din temelii viața consulatului francez și anume : sosirea consulului general austriac, adversarul care se lăsase așteptat atîta vreme.

V

Trecu o lună după alta, anul se apropia de sfîrșit, iar consulul austriac, despre care se credea înainte că va sosi îndată după cel francez, se lăsa mereu așteptat. Lumea începu chiar să uite de el. Către sfîrșitul verii se zvoni din nou că trebuie să vină. Vestea făcu ocolul tîrgului. Unii zîmbiră, iar alții strîmbară din nas, și iar se întețiră șușotelile. Trecură alte săptămîni de așteptare. Și acum iată că, o dată cu sfîrșitul toamnei, sosi și el.

Pe cînd se afla încă la Split, deci înainte de a pune piciorul pe pămîntul Bosniei, Daville auzise că guvernul austriac se pregătește să trimită și el un consul în Travnik. Mai tîrziu, după ce se instală în Travnik, se gîndi tot timpul la lucrul ăsta, pe care-l simțea planînd deasupra capului său ca o amenințare. Acum însă, cînd după atîtea luni de așteptare, amenințarea deveni fapt împlinit, constată cu uimire că îngrijorarea lui scăzuse. Căci, cu trecerea timpului, se împăcase cu acest gînd. Și pe deasupra, după ciudata logică a slăbiciunilor omenești, se simțea măgulit oarecum că o mare putere acordă la rîndu-i atîta importanță acestui pierdut colț de lume. Crescu în ochii săi și totodată îi sporiră puterile și dorința de acțiune.

Încă de pe la mijlocul verii, d'Avenat începuse să strîngă date, să răspîndească zvonuri denigrînd intențiile Austriei, întinzînd capcane în așteptarea noului consul. Căută să afle mai întîi cum era privită sosirea consulului de către diferitele categorii ale populației orașului. Catolicii jubilau, iar călugării lor se arătau gata să se pună în slujba noului consul cu un zel și un devotament care egalau răceala și neîncrederea pe care-o vădiseră cînd sosise în oraș consulul francez. Ortodocșii, prigoniți din pricina răscoalei din Serbia, se fereau să se pronunțe pe față, dar pe ascuns spuneau și mai departe că „nu-i nimic de făcut fără un consul rus". Osmanlîii de la Conac se închiseseră într-o muțenie plină de demnitate și dispreț, văzîndu-și fiecare de treburile lui și trăgînd mai departe sforile. Turcii băștinași fură și mai tulburați decît fuseseră la sosirea consulului francez. Dacă Bonaparte era o forță îndepărtată și oarecum fantastică de care, vremelnic, erau nevoiți să țină seama, Austria constituia, dimpotrivă, un pericol apropiat, real și binecunoscut. Cu instinctul sigur al rasei care ținea și stăpînea de secole aceste ținuturi doar pe temeiul unei rînduieli de mult statornicite, ei adulmecau orice pericol, oricît de mic, care amenința temeinicia acestei vechi rînduieli, periclitîndu-le dominația. Își dădeau bine seama că orice străin care vine în Bosnia bătătorește drumul către străinătățile dușmănoase, iar consulul, cu împuternicirile și mijloacele pe care le avea la îndemînă, lărgește drumul ăsta, vrăjmaș intereselor și credinței lor și deschis tuturor relelor. Priveau cu amărăciune faptul că Țarigradul și osmanlîii nu fac nimic pentru a schimba mersul evenimentelor. Dar și ei se fereau să-i arate lui d'Avenat tot zbuciumul și îngrijorarea. La întrebările lui stăruitoare dădeau răspunsuri ocolite, ascunzîndu-și ura față de această invazie a străinilor, dar nu și disprețul față de insistența lui supărătoare. Iar cînd vru să afle cu orice preț de la un dughengiu pe care anume dintre cei doi consuli îi are la inimă, pe cel francez sau pe cel austriac, acesta îi răspunse pe șleau că amîndoi îi sînt la fel de dragi : „Tot un drac, cumetre. Unu-i cîine, ălălalt zăvod. Amîndoi îmi sînt dragi ca sarea-n ochi."

D'Avenat înghiți hapul. Acum știa lămurit ce gîndește și ce simte poporul, dar nu știa cum să-și aleagă vorbele

și cum să-i spună consulului său toate astea, fără să-l jignească.

Francezii întreprinseră tot ce stătu în putință ca să-i facă adversarului lor viața amară și să-i bage bețe-n roate. Daville se strădui multă vreme, însă fără folos, să-i dea de înțeles vizirului că sosirea noului consul înseamnă o primejdie de moarte pentru turci și să-l convingă că cel mai înțelept lucru ar fi să nu i se dea berat, adică să nu i se îngăduie șederea în Travnik. Vizirul ținea ochii în pămînt, și tăcea mîlc. Știa că i se și dăduse berat consulului austriac, dar îl lăsa pe franțuz să turuie din gură, socotind în gînd, în vremea asta, cu ce foloase și ce pagubă o să se aleagă din bătălia care trebuia să înceapă, fără îndoială, între cei doi consuli.

Totuși, prin multiplele sale relații și mișcînd vîrtos din urechi, d'Avenat izbuti să întîrzie trimiterea beratului. Iată de ce domnul colonel von Mitterer, consulul general austriac, avu la Brod o surpriză neplăcută : comandantul austriac de acolo nu primise încă firmanul împărătesc făgăduit și nici beratul pentru consul. O lună de zile stătu von Mitterer în Brod, mînînd zadarnic curieri la Viena și la Travnik. În cele din urmă fu înștiințat că beratul fusese înmînat căpitanului Nail-beg din Dervent, acesta urmînd să-l predea consulului pentru a-și putea face intrarea în Travnik. Atunci von Mitterer porni din Brod, întovărășit de tălmaciul său, un anume Nikola Rotta și încă de doi oameni. La Dervent îl aștepta altă surpriză. Căpitanul se jura că nu primise nimic pentru consul — nici berat și nici un fel de instrucțiuni. Se oferi să-l găzduiască împreună cu escorta în fortăreața din Dervent, mai bine zis o cazemată umedă, dat fiind că singurul han din localitate fusese mistuit de foc nu demult. Deși era om cu experiență, hîrșit în lupta îndelungă cu autoritățile turcești, deși nu-și pierdea sărita cu una, cu două, colonelul era negru de supărare. Căpitanul, un bosniac posac și încruntat, îi vorbea răstit trăgînd din filigeană.

— Așteaptă, domnule. Dacă-i adevărat, precum spui, că ți s-a trimis firman și berat, au să sosească, vezi bine. Nu se poate altfel. Că ce trimite Înalta Poartă, apoi sosește negreșit. Iar matale așteaptă aici. Că doar nu te dă nimeni afară.

Cam așa-i vorbea, șezînd pe salteaua sub care odihneau, frumos învelite în mușama, firmanul și beratul trimise pe numele domnului Joseph von Mitterer, învestit consul general chesaro-crăiesc la Travnik.

Consulul, descumpănit și deznădăjduit, expedie din nou de urgență scrisori la Viena, implorînd să i se ceară beratul de la Țarigrad, și să se pună capăt odată acestui provizorat care dăunează prestigiului țării și-i subminează viitoarea activitate consulară în Travnik. Scrisorile se încheiau toate astfel : „Scrisă în fortăreața Dervent, într-o chilie întunecoasă, de-a dreptul pe podea". În același timp plătea și trimitea emisari speciali cu mesaje către vizir, rugînd să i se trimită beratul sau să i se îngăduie să se instaleze deocamdată, pînă la sosirea lui, la Travnik. Nail-beg aținea calea emisarilor colonelului, îi deposeda de scrisori, sub cuvînt că sînt suspecte, și le vîra sub saltea, lîngă firman și berat.

Colonelul fu nevoit să rămînă la Dervent paisprezece zile. În acest răstimp fu vizitat de un evreu din Travnik, care-i oferi serviciile sale, asigurîndu-l că are posibilitatea să-l spioneze pe consulul francez. Prudent și experimentat în munca de spionaj, colonelul respinse serviciile dubioase ale acestui individ, dar îl folosi ca mesager, trimițîndu-i prin el o scrisoare vizirului. Evreul își primi recompensa, iar scrisoarea o duse la Travnik și i-o înmînă lui d'Avenat, care de fapt îl și plătise și-l trimisese la Dervent să-și ofere serviciile consulului austriac. Din cuprinsul acestei scrisori Daville putu să-și dea seama în ce situație grea și ridicolă se află adversarul său și-i citi cu satisfacție rugămințile și plîngerile neputincioase adresate vizirului. Scrisoarea fu sigilată din nou și dusă la Conac. Vizirul, surprins, porunci să se întreprindă imediat o șprafcă și să se vadă ce se făcuse cu firmanul și beratul, pe care căpitanul Nail-beg din Dervent le expediase cu două săptămîni înainte pentru a fi predate consulului austriac în momentul sosirii lui acolo. Tefter-chehaiaua vizirului scotoci de cîteva ori prin arhiva sa colbăită și se chinui zadarnic să-și dea cu presupusul unde anume s-ar fi putut împotmoli plicul cu pricina. Arnăutul care dusese scrisoarea la Dervent și se înapoiase, aduse

dovezi că poșta vizirului fusese predată căpitanului în bună regulă. Toate deci erau în bună regulă, numai că, pînă una alta, consulul austriac continua să stea ca pe ghimpi la Dervent așteptînd zadarnic să-i sosească beratul.

Chestiunea era de fapt cît se poate de simplă. Prin d'Avenat și evreul mai sus-pomenit, Daville îl mituise pe căpitanul din Dervent arătîndu-și dorința ca beratul să ajungă cît mai tîrziu cu putință în posesia consulului. Răsplătit împărătește, căpitanul consimți bucuros să șadă douăsprezece zile pe saltea, cu firmanul și beratul sub el și să-i răspundă în fiecare zi, insolent și cu sînge rece, colonelului că nu sosise încă nimic. Pentru fiecare zi de amînare primea cîte un galben și nu putea nimeni să-i aducă vreo învinuire. De altfel, de multă vreme nu mai răspundea la plîngerile și la scrisorile care nu-i erau pe plac, iar la Travnik nici nu mai voia să se ducă.

Dar tărăgăneala avu și ea un sfîrșit. Colonelul primi scrisoarea vizirului, prin care acesta îl informa că începuse căutarea celor două documente și-l invita să vină la Travnik chiar și fără berat. În aceeași zi, colonelul părăsi bucuros Derventul și porni spre Travnik. A doua zi, căpitanul din Dervent expedie vizirului documentele consulului, cerîndu-și scuze că se rătăciseră fără voia lui.

În felul acesta, consulul general austriac pățise ceea ce pățeau mai întotdeauna străinii care soseau în Turcia pentru vreo treabă mai însemnată. Pe un asemenea om, în parte cu intenție și cu bună știință, în parte fără voia lor și numai prin simplu concurs de împrejurări, turcii îl dezamăgesc, îl obosesc și-l înjosesc chiar de la primul pas, încît străinului i se se face lehamite, se simte vlăguit de puteri și își pierde încrederea în sine.

E drept că și von Mitterer, pe cînd se afla încă la Brod în așteptarea beratului său, începuse să deschidă pe ascuns plicurile care soseau din Ljubljana pentru consulul Franței.

Consulul general chesaro-crăiesc își făcu intrarea la Travnik cam ca și Daville cu un an mai înainte. Atîta doar că von Mitterer nu fu nevoit să tragă la o casă evreiască, întrucît obștea catolică se întrecu cu firea și negustorii

proprietari de case cuprinse se înghesuiră care mai de care oferindu-se să-l găzduiască. Recepția de la Conac, din cîte izbutise să afle d'Avenat, fusese mai scurtă și mai rece decît cea dată în cinstea consulului francez. Turcii din oraș nu-l întîmpinară însă nici mai bine, nici mai rău. („Ăla e cîine, ăsta-i zăvod!") Noul consul fu însoțit și el pe ulițe de ocările și amenințările femeilor și ale copiilor, indivizi ascunși după obloanele ferestrelor îl binecuvîntară scuipînd asupră-i, iar dughengiii nu se-ndurară să-i arunce măcar o privire.

Noul consul austriac vizită mai întîi pe doi dintre beii cei mai de vază și pe nunțiul apostolic care se nimerise să facă tocmai atunci popas la mănăstirea Guca Gora și abia pe urmă pe colegul său, consulul francez. Agenții lui d'Avenat îl urmăriră îndeaproape cu prilejul acestor vizite, transmițînd consulului francez tot ce izbuteau să afle, iar ce nu izbuteau scorneau și adăugau de la ei. Oricum, nu era greu de văzut că von Mitterer intenționa să-i coalizeze pe toți cei care erau ostili consulului francez, dar că lucra totuși cu multă prudență și discreție, fără să rostească un singur cuvînt dușmănos împotriva colegului său sau activității lui, înregistrînd doar tot ce spuneau alții. Ba, cînd se ivea prilejul, se arăta înduioșat de soarta colegului său, pe care-l compătimea că este nevoit să reprezinte un guvern înscăunat de Revoluție, ateu în esență. Asta cînd li se adresa catolicilor. În fața turcilor îl căina pe Daville pentru faptul că-i revenise ingrata sarcină de a pregăti pătrunderea treptată a trupelor franceze din Dalmația în Turcia și de-a abate astfel asupra pașnicei și frumoasei Bosnii toate chinurile, necazurile și calamitățile pe care le aduc cu ele armata și războiul

Într-o marți, exact la ora 12, von Mitterer îi făcu în sfîrșit o vizită de curtoazie lui Daville.

Afară strălucea un soare de toamnă tîrzie, iar în odaia mare de la parterul casei lui Daville era răcoare bine, aproape frig. Cei doi consuli nu se scăpau din ochi, căutînd fiecare să alunge rigiditatea, să se poarte cît mai natural și să rostească cît mai firesc cuvintele pregătite dinainte anume pentru această ocazie. Daville povesti despre șederea sa la Roma și adăugă, ca în treacăt, că suveranul

său încheiase în chip fericit cu Revoluția și restabilise nu numai ordinea socială, ci totodată și prestigiul religiei în Franța. Găsi, ca din întîmplare, pe biroul său decretul privind constituirea în Franța a noii nobilimi imperiale, și-i dădu oaspetelui său ample explicații în acest sens. Von Mitterer, la rîndul său, tot după un formular dinainte conceput, ținu să evidențieze politica înțeleaptă a curții de la Viena, care nu dorea altceva decît pacea și colaborarea pașnică, dar era nevoit să instruiască totuși o armată puternică, conform poziției sale de mare putere în estul Europei.

Ambii consuli erau pătrunși de importanța funcției lor socotindu-se pionieri plini de zel în această parte a lumii. Lucrul acesta îi împiedica să vadă cît erau de ridicule tonul lor grav și ținuta solemnă, dar îi îndemna să se observe mai bine și să se aprecieze unul pe celălalt la justa valoare.

Lui Daville, von Mitterer îi păru mult mai bătrîn decît și-l închipuise din auzite. Și tot ce avea pe el — uniforma militară de un verde-închis, pieptănătura demodată, mustața răsucită și parcă lipită pe fața-i galbenă — totul îi părea desuet și searbăd.

La rîndul său, lui von Mitterer, Daville i se păru prea tînăr și insuficient de sobru. Mustața roșcată „pe oală", bucla de păr blond care-i flutura deasupra frunții înalte, lipsa perciunilor, obrazul nepudrat, chiar și felul de a rosti cuvintele, erau pentru colonel tot atîtea dovezi de neglijență revoluționară, dovezile unei fantezii care se complăcea într-o libertate supărătoare.

Cine știe cînd s-ar fi oprit consulii din depănatul nobilelor intenții ale suveranilor lor, dacă nu i-ar fi întrerupt țipetele și zarva izbucnite în curte.

În ciuda interdicțiilor severe, o droaie de copii, creștini și evrei, se îmbulzeau pe stradă, cățărîndu-se pe gard, curioși să-l vadă ieșind pe consul în uniforma lui fastuoasă. Cum nu-și găseau astîmpăr și așteptarea se prelungea, cineva îl împinse pe un țînc care se împletici și căzu de pe gard jos în curte, unde se aflau servitorii lui Daville și suita lui von Mitterer. Ceilalți copii se risipiră ca vrăbiile. Copilașul evreu care căzuse în curte, după ce-și veni în fire, începu să urle, de parcă-l jupuia cineva de viu, iar

cei doi frați ai lui țopăiau afară în fața porții închise, plîngînd în hohote și zbierînd cît îi ținea gura. Vaietele și zarva care se auzeau din curte dădură alt curs discuției purtate de cei doi consuli. Începură a vorbi de copii și chestiuni domestice. În clipa aceea amîndoi semănau cu niște soldați cărora după un exercițiu chinuitor li se comandă „pe loc repaus“.

Zadarnic încercară în cîteva rînduri și unul și celălalt să reia ținuta rigidă și solemnă, avînd în vedere funcția și obligațiile oficiale. Destinele ce se asemănau și necazurile comune se dovediră mai tari. Peste toate ținutele protocolare, uniformele, distincțiile și expresiile învățate, se revărsa ca un torent amarul vieții grele și nedemne pe care erau osîndiți s-o ducă amîndoi. În zadar ținu să sublinieze Daville deosebita cordialitate cu care a fost primit chiar de la început la Conac, în zadar insista von Mitterer asupra totalei simpatii pe care, deși pe ascuns, i-o arătau catolicii. Timbrul vocii, expresia ochilor trădau numai compasiunea ascunsă și adînca înțelegere umană, ca între doi tovarăși de suferință. Și numai considerente de ordin superior, legate de funcția deținută și de tact îi împiedicară să nu-și pună unul altuia mîna pe umăr, așa cum se susțin unul pe altul, la nevoie, doi oameni lucizi și rezonabili, aflați la impas.

Prima vizită se încheie astfel cu o dezbatere asupra bolilor și alimentației copiilor și, în general, asupra condițiilor grele în care erau constrînși să trăiască la Travnik.

Apoi, chiar în aceeași seară, cei doi consuli stătură aplecați îndelung, cam în același timp, peste colile de hîrtie ieftină, de ciornă, expunînd în lungi rapoarte oficiale această primă întrevedere. În rapoarte lucrurile erau înfățișate cu totul altfel. Pe hîrtie, întrevederea lor lua aspectul unui duel, fără vărsare de sînge, între doi titani pe care nimeni nu-i întrecea în perspicacitate, finețe și zel. Fiecare conferea rivalului său puteri și însușiri ce corespundeau întru totul înaltei păreri pe care o avea despre sine însuși și despre misiunea sa. Numai că în încheierea raportului întocmit de francez, austriacul zăcea, moralmente, la pămînt, în timp ce în raportul austriacului, francezul rămăsese mut și descumpănit în fața expunerii ru-

tinate și plină de demnitate a consulului general chesaro-crăiesc.

Se înțelege că și unul și altul subliniară cum se pricepură mai bine că rivalul se arăta descurajat din pricina condițiilor deosebit de grele în care un european civilizat, căsătorit și cu copii, este constrîns să viețuiască în acele îndepărtate ținuturi muntoase și sălbatice. Se înțelege, de asemeni, că fiecare își ascunse cu grijă propria-i descurajare.

Astfel, cei doi consuli avură în acea zi, fiecare în parte, o mîngîiere și o satisfacție : își împărtășiseră, omenește, unul altuia necazurile, atît cît le îngăduia această primă întrevedere și se zugrăviseră unul pe altul în culorile cele mai negre, fiecare căutînd să-și facă sie însuși un portret cît mai măgulitor. Făcînd astfel, și unul și altul încercau să-și satisfacă necesitățile vane și contradictorii, dar totodată umane și firești. Dar și lucrul acesta căpăta însemnătate în viața aceea neobișnuită, în care satisfacțiile, adevărate sau închipuite, erau atît de rare pentru amîndoi și se părea că vor fi tot mai rare.

Din ziua aceea, pe cele două maluri opuse ale Lasvei — cu casele față în față — își vor duce viața cei doi consuli înconjurați de familiile și colaboratorii lor. Fuseseră anume trimiși pentru a se împotrivi unul altuia, înfruntîndu-se ca doi neîmpăcați adversari și încercînd să-și pună bețe-n roate în scopul de a lărgi, în rîndurile populației și printre mai-marii zilei sfera intereselor suveranilor și ale țărilor ai căror reprezentanți erau, să sape, prin orice mijloace, unul în detrimentul celuilalt, respectul cuvenit fiecăruia. Așa și făceau, după cum am văzut și cum vom mai vedea, fiecare dîndu-și silința să-și împlinească misiunea cum se pricepea mai bine, după cum îl ajuta firea, educația primită și puterile. Se vor lua la harță de multe ori, luptînd cu înverșunare și fără scrupule, uitînd totul și lăsîndu-se în voia impulsurilor personale și supunîndu-se instinctului de conservare, ca doi cocoși ațîțați, coborîți de mîini nevăzute în această umbrită și strîmtă arenă. Orice succes al unuia însemna pentru celălalt un insucces și invers : fiecare insucces, un mic triumf. Loviturile primite le tăinuiau, căutînd fiecare față de sine însuși să le reducă proporțiile, în timp ce exagerau cu bună știință loviturile

aplicate adversarului, lucru pe care nu se sfiau să-l sublinieze în rapoartele trimise la Viena și Paris. De obicei, în aceste rapoarte, și unul și altul își zugrăvea rivalul și activitatea acestuia în culori sumbre. În aceste jalnice documente, acești doi capi de familie, oameni necăjiți și cetățeni pașnici și respectabili, se arătau cel mai adesea cumpliți și fioroși, asemeni unor lei înfuriați sau mai siniștri în vicleșugurile lor ca Machiavel. Cel puțin așa se hotărîseră să se încondeieze unul pe altul, covîrșiți fiecare de propriul său destin vitreg și împinși spre fabulație de mediul neobișnuit în care fuseseră aruncați și unde amîndoi pierdeau deopotrivă de repede simțul măsurii și respectul cuvenit adevărului.

Ne-am risipi vremea și-ar fi inutil să povestim cu de-amănuntul toate aceste furtuni într-un pahar cu apă, toate luptele pe care le-au dus și toate tertipurile de care s-au folosit cei doi consuli, unele din ele ridicole, altele triste, și mai toate fără rost și fără valoare. Trebuie spus însă că vom fi obligați să amintim de unele din ele în cursul istorisirii noastre. Cei doi consuli își doreau fiecare ca influența lui să precumpănească asupra vizirului și a colaboratorilor săi celor mai de seamă, îi ungeau pe aianii din localitățile de frontieră și-i îndemnau să făptuiască incursiuni și jafuri pe teritoriul adversarului. Francezul năimea oameni pe care-i trimitea în nord peste granița austriacă, iar austriacul îi mîna pe ai săi în sud, spre Dalmația, unde stăpîneau francezii. Fiecare, prin oamenii săi de încredere, răspîndea în popor zvonuri mincinoase și le combătea pe cele potrivnice. Pînă la urmă se dedară și la calomnii, bîrfindu-se unul pe altul mai rău ca niște țațe. Fiecare aținea calea curierilor celuilalt, fiecare își băga nasul în corespondența celuilalt, își disputau sau își cumpărau slugile. Dacă e să credem ce vorbeau unul despre celălalt, se pare că-și preschimbaseră viața în iad sau cel puțin așa năzuiau.

Și cu toate acestea erau și lucruri care îi apropiau, ba chiar îi legau pe cei doi consuli rivali. Căci la urma urmei, acești doi oameni, trecuți de prima tinerețe, „împovărați de familii", fiecare cu viața sa complicată, cu planurile, grijile și necazurile sale, erau puși să lupte unul împotriva celuilalt, fără tragere de inimă și cu înverșunare, pe acest

pămînt străin și vitreg, imitînd cu bietele lor mijloace grandioasele gesturi ale celor din partea cărora primeau porunci, personaje invizibile și deseori de neînțeles. Viața grea și ursita maşteră îi asmuțeau unul împotriva celuilalt. Și dacă existau pe lume doi oameni care să poată avea înțelegere unul pentru altul, să-și poată spune păsul și chiar să-și vină într-ajutor, apoi erau acești doi consuli care-și iroseau puterea, zilele și adesea chiar nopțile hărțuindu-se reciproc și amărîndu-și unul altuia viața cu o încăpățînare demnă de o cauză mai bună.

La drept vorbind, numai țelurile activității lor oficiale erau osebite, căci restul părea a fi asemănător pînă la identificare. Luptau sub aceleași clauze, cu mijloace asemănătoare, cu succese alternînd dintr-o parte în alta. Amîndoi, pe lîngă lupta reciprocă, erau nevoiți să susțină zilnic o crîncenă bătălie cu autoritățile turce, greoaie, bănuitoare și versatile, și cu populația turcă băștinașă, neînchipuit de haină și de îndărătnică. Fiecare ducea pe umeri o familie, fiecare avea cam aceleași necazuri cu guvernul respectiv care întîrzia cu instrucțiunile, cu ministerul respectiv care se lăsa greu cînd era vorba să aprobe credite, și cu autoritățile de frontieră, mereu dispuse să comită boacăne, erori și omisiuni. Și mai ales, și unul și altul erau siliți să-și ducă viața în acest orășel oriental, fără prieteni, fără distracții, fără nici o înlesnire, ba deseori lipsiți chiar de strictul necesar, înconjurați de munți sălbatici și de oameni cruzi, să facă față suspiciunii, să lupte cu incorectitudinea, murdăria, bolile și mizeriile de tot felul. Pe scurt, să trăiască într-un mediu neprielnic unui om din Occident, un mediu care îl macină făcîndu-l bolnăvicios de irascibil, pînă-ntr-atît, încît nu se mai poate suporta nici pe sine, nici pe ceilalți și care, în decursul anilor, îl întoarce pe dos, îl sleiește și-l încovoaie, săpîndu-i mormîntul cu mult înainte de vreme, în mijlocul nepăsării celor din jur.

Nu-i de mirare deci că cei doi consuli erau bucuroși să se apropie unul de altul, ori de cîte ori se ivea prilejul și relațiile politice mereu schimbătoare dintre țările lor îngăduiau această apropiere. În clipele de armistițiu și repaus ei se priveau încurcați și stînjeniți, ca treziți din somn, încercînd fiecare în sufletul său un alt sentiment,

plin de căldură, pentru adversarul de pînă ieri, dar întrebîndu-se totuși în ce măsură îi poate da frîu liber. Atunci își făceau vizite, se consolau unul pe altul, își ofereau mici daruri, corespondau, închegau o corespondență afectuoasă și amicală, ca doi oameni care s-au năpăstuit fără vrere, știind întotdeauna că îi leagă unul de altul, indestructibil, aceeași soartă vitregă și că sînt asmuțiți din motive independente de voința lor unul împotriva celuilalt.

Dar cînd acest răstimp de acalmie se apropia de sfîrșit, adică atunci cînd relațiile dintre Napoleon și Curtea de la Viena începeau din nou să se încordeze, cei doi consuli o răreau cu vizitele, își dozau amabilitatea nemaiîngăduindu-și nici un moment de efuziune, pînă cînd înrăutățirea relațiilor dintre țări sau izbucnirea războiului aduceau iar vrajba între ei și ruperea relațiilor. Cei doi bărbați se înfruntau atunci din nou fără nici o tragere de inimă, imitînd însă, ca două păpuși docile trase de sfori, gesturile marii și îndepărtatei lupte, al cărei țel final nu-l cunoșteau, dar care, prin amploarea și înverșunarea ei copleșitoare, le turna amîndurora în suflete aceleași sentimente de teamă și incertitudine. Totuși nici în răstimpurile de înverșunare firul nevăzut și durabil care-i lega pe cei doi consuli, „doi surghiuniți“ cum se numeau în scrisorile lor, nu se rupea. E drept că nu se mai întîlneau și nu-și mai făceau vizite, nici ei, nici membrii familiilor lor, ci, dimpotrivă, se săpau reciproc folosind toate mijloacele oricînd și oriunde. Noaptea, tîrziu, cînd în Travnik cobora bezna de nepătruns, doar în clădirile celor două consulate se mai puteau zări două-trei ferestre luminate. Cei doi consuli vegheau aplecați deasupra hîrtiilor, cercetînd informările oamenilor de încredere și întocmind rapoarte. Și atunci, simțindu-se înconjurați de beznă, se întîmpla deseori ca domnul Daville sau von Mitterer, părăsind lucrul, să se apropie de fereastră și să-ncerce a străpunge întunericul cu privirea pînă zăreau lumina singuratică, la scăpărarea căreia vecinul-rival alcătuia rapoarte și urzea capcane, cu gîndul să-și submineze colegul de pe malul celălalt al Lašvei și să-i încurce cît mai mult socotelile.

Orășelul înghesuit care-i despărțea părea să piară și între ei se căsca un gol de tăcere și întuneric. Ferestrele lor se priveau strălucind ca ochii celor angajați într-o încăierare. Dar ascunși după perdea, unul sau altul dintre consuli, sau poate amîndoi în același timp, priveau în noapte mărunta pată de lumină pîlpîindă și, rezemați de pervazul ferestrei, rămîneau nemișcați gîndindu-se unul la altul cu adîncă înțelegere și sinceră compasiune. Apoi se smulgeau din visare și se întorceau la masa de lucru, continuînd să-și scrie rapoartele sub flacăra șovăitoare a lumînărilor pe jumătate arse, rapoarte în care sentimentele de mai adineauri erou înlocuite cu minciuni și calomnii, rostite de la acea falsă înălțime oficială a funcționarilor cînd se adresează ministrului într-un raport oficial, despre care știu prea bine că nu va fi citit niciodată cum trebuie, dar care le dă totuși impresia că au sub ochii lor omenirea întreagă.

VI

Ca și cum numai destine vitrege și mohorîte și-ar fi dat întîlnire în strîmta vale a Travnikului, în anii aceștia chinuitori de război crîncen, consulul austriac Joseph von Mitterer nu se bucura nici el de o viață ușoară, căci întîmpinase destule necazuri, printre care trimiterea sa la Travnik nu era cel mai mic.

Era un bărbat brun, cu fața smeadă, cu niște mustăți negre răsucite în sus, cu privirea imobilă, cumpănit la vorbă și sobru în ținută: totul pe el părea măsurat cu compasul, totul era scrobit, curat și îngrijit, însă modest și „regulamentar“, de parcă și omul fusese proaspăt scos dintr-un magazin militar chesaro-crăiesc pentru confecționarea de urgență a unui colonel. Numai ochii săi căprui și rotunzi, cu pleoapele veșnic roșii și inflamate, trădau o bonomie mută și o căldură sufletească ascunsă pentru totdeauna. Erau ochii tulburi ai unui om suferind de ficat, osteniți în lunga-i carieră de ofițer de grăniceri și de sclav al scriptelor, ochi ce se irosiseră veghind cu străș-

nicie la granița veșnic primejduită a Imperiului, ochi triști și tăcuți, care în atîția ani de slujbă văzuseră multe rele și cunoscuseră limitele puterii omenești, ale libertății și omeniei.

Născut cu cincizeci de ani în urmă la Osijek, unde tatăl lui era ofițer în regimentul slavon de husari, fu trimis la școala de cadeți, și la absolvirea ei deveni *Fähnrich*[1] de infanterie. Avansat locotenent, fu transferat la Zemun ca ofițer în serviciul de informații. Acolo, cu mici întreruperi, petrecu douăzeci de ani, ani grei de războaie cu turcii și cu răsculații sîrbi. În acest răstimp lucrase cu nenumărați agenți, strînsese informații, menținuse legăturile și întocmise rapoarte, iar în cîteva rînduri trecuse chiar el în Serbia, travestit în țăran sau călugăr, pentru a cerceta în condiții extrem de grele puterea de șoc a forțelor turcești, pentru a-și da seama de poziția fortificațiilor și punctelor strategice mai importante sau pentru a studia starea de spirit a populației. În munca aceasta, care ruinează omul înainte de vreme, von Mitterer avusese succes. Și cum se întîmplă des în viață, succesul fu cel care-i veni de hac. După cîțiva ani de activitate, cei de la minister fură atît de mulțumiți de informațiile pe care le furniza, încît fu chemat la Viena unde primi gradul de căpitan și o sută de ducați recompensă. Succesul acesta trezi în sufletul tînărului ofițer speranța cutezătoare că ar putea să iasă din făgașul monoton și greu pe unde își duseseră povara, din tată în fiu, toți înaintașii lui.

Ofițerul de grăniceri în vîrstă de treizeci de ani, cu recompensa de o sută de ducați și cu înalta mențiune în buzunar, își dorea multe, dar mai presus de orice își dorea o viață mai liniștită și mai frumoasă, într-un mediu superior. I se păru că vede întruchiparea acestei vieți într-o domnișoară vieneză, fiica unui polonez germanizat, ofițer în aparatul justiției militare și a unei baroane maghiare scăpătate. Părinții frumoasei dar un pic prea zvăpăiatei și romanticei domnișoare Anna-Maria consimțiră fără ezitare, ba chiar cam prea ușor și prea repede, să-și dea fiica după acest ofițer de grăniceri insignifiant,

[1] Cel mai mic grad ofițeresc (germ.).

însă destoinic, de la periferia Imperiului. Parcă destinul pîndise de mult momentul prielnic să-i atîrne de gît această femeie pentru a-l ţintui trainic şi pentru totdeauna de făgaşul mort, al vieţii de subaltern, de unde voise să se smulgă cu orice preţ. Căsătoria aceasta, care ar fi trebuit să-i deschidă porţile spre o viaţă mai bună şi o lume mai înaltă, îi stăvili drumul, tăindu-i aripile şi răpindu-i pacea şi liniştea sufletească, aceste unice bunuri şi supreme demnităţi ale destinelor modeste şi anonime.

Ofiţerul de informaţii care „avusese succes" descoperi în curînd că există ceva neprevăzut şi imposibil de bănuit şi anume toanele şi accesele unei femei capricioase, bîntuită de gînduri stranii. Această „nefericită mixtură polono-maghiaro-vieneză", cum o numise o dată pe doamna von Mitterer comandantul garnizoanei din Zemun, suferea de un exces de fantezie şi de o nevoie bolnăvicioasă, irezistibilă şi nesăţioasă de a se entuziasma. O entuziasma muzica, natura, filantropia nesănătoasă, tablourile vechi, ideile noi, Napoleon sau orice altceva dinafara ei şi a cercului său, în contrast cu viaţa de familie, cu prestigiul şi bunul renume al soţului. Această nevoie de entuziasm care domina viaţa doamnei von Mitterer îmbrăca foarte des forma unor amoruri efemere şi capricioase. Dintr-o necesitate fatală şi irezistibilă, această femeie cu trupul frigid şi cu mintea aprinsă, se pasiona după cîte un bărbat, de obicei mai tînăr ca ea, crezînd de fiecare dată că în omul acela, în care ea bănuia un spirit viguros şi o inimă vitează, plină de simţăminte curate, găsise pe cavalerul visurilor ei şi un suflet înrudit cu al său. Şi în virtutea aceleiaşi fatalităţi, oamenii aceştia de obicei tineri, talentaţi şi fără scrupule, încercau pentru ea o pasiune scurtă, repede spulberată, sau, mai bine zis, doreau de la ea un anumit lucru, aşa cum ar fi dorit de la orice altă femeie care le-ar fi ieşit în cale şi nu le-ar fi opus rezistenţă. După entuziasmul iniţial, de la primul contact, cînd ieşea invariabil la iveală pe de-a-ntregul deosebirea dintre pasiunea ei sublimă şi platonică şi adevăratele intenţii ale bărbatului visat, Anna-Maria cădea în dezamăgire şi deznădejde. „Iubirea" se prefăcea în ură şi repulsie faţă de idolul de pînă atunci, faţă de sine însăşi, faţă de dragoste şi faţă de viaţă. Apoi, după o perioadă de

chin și dezgust, căuta și găsea hrană în pasiuni și suferințe de alt ordin, potolindu-și astfel nevoia organică de crize și de frămîntări violente. Și așa pînă sosea un alt prilej, cînd totul era reluat de la capăt.

Von Mitterer încercase de nenumărate ori să-i explice soției sale că e stăpînită de o iluzie, să-i întărească luciditatea, făurindu-i o pavăză, dar fără nici un rezultat. Căutînd să afle drumul iubirii curate, acest „copil bolnav“ care trecuse, de altfel, de vîrsta primei tinereți, era cuprins de crize din vreme în vreme, cu automatismul unui epileptic. Colonelul avusese destul timp de observație și cunoștea pe dinafară atît primele simptome, cît și desfășurarea completă și pe etape a „rătăcirilor“ soției sale și putea să prevadă dinainte clipa în care ea va veni, dezamăgită, să i se arunce de gît, cu ochii scăldați în lacrimi, spunîndu-i printre sughițuri de plîns că toți o doresc, dar nimeni n-o iubește.

Cum de se putuse înjgheba o căsnicie în asemenea condiții, cum putuse să dureze, și prin ce miracol von Mitterer bărbatul acesta corect și-n toate mințile, suporta mendrele neveste-si, și o ierta de fiecare dată, nimeni nu va afla în vecii vecilor. Va rămîne una din acele enigme de nedezlegat care înnoadă adesea în mod inexorabil și definitiv destinele a doi oameni.

Încă în primul an de căsnicie, Anna-Maria se înapoie la Viena la părinții ei și le împărtăși că amorul trupesc o scîrbește de moarte și că în această privință nu va recunoaște soțului său nici un fel de drepturi. Acceptînd toate condițiile ei, căpitanul izbuti s-o convingă și s-o aducă înapoi. După aceea nevastă-sa îi născu o fată. Urmă un interval de acalmie. Peste doi ani totul fu luat de la capăt. Căpitanul își plecă fruntea și se cufundă în treburi, ocupîndu-se în Zemun cu carantina și lucrînd, totodată, la serviciul de informații, încercînd să se împace cu gîndul că e nevoit să trăiască alături de un balaur care zvîrlă foc, căruia trebuie să-i sacrifice totul și care nu-l va răsplăti decît cu noi neplăceri și necazuri.

Ca toate femeile zănatice și nestăpînite, frumoasa, capricioasa și cocheta doamnă von Mitterer făcea tot ce-i plăcea, fără să știe vreodată prea bine ce anume îi place. Se arunca orbește în „entuziasmele“ ei repetate, pentru

a cădea repede în dezamăgire. Nu s-ar fi putut spune ce era pentru von Mitterer mai greu și mai penibil de suportat : exaltările sau dezamăgirile ei. Căpitanul le îndura și pe unele și pe celelalte cu o resemnare de martir. În fond, pe femeia aceasta hărăzită lui de soartă ca nemeritată caznă, el o iubea nemărginit și statornic, așa cum își iubește un părinte copilul bolnav. Tot ce-i aparținea ei îi era scump, i se părea de nepreţuit și sublim. Tot ce era pe ea, în ea și în jurul ei, pînă și obiectele care-i aparţineau, totul îi impunea ca ceva de esenţă superioară și divină, demn de a fi adorat, meritînd orice sacrificiu. Suferea din pricina toanelor și mendrelor ei, se rușina de lume și se chinuia în sinea sa, dar, în același timp, tremura la gîndul că această femeie dezechilibrată l-ar putea părăsi sau ar putea să-și facă vreun rău, dispărînd pentru totdeauna din casa lui și pierind din lume. El urca în slujbă, treaptă după treaptă, fetiţa creștea, măruntică, serioasă și tăcută, în timp ce doamna von Mitterer își vedea mai departe de nebunia ei, încăpăţînîndu-se să ceară de la viaţă ce nu-i putea da, aprinzîndu-se de pasiune pentru orice fleac sau gîrbovindu-se de durere, chinuindu-se cumplit și zadarnic pe sine și pe cei din preajma sa. Pornirea oarbă și neîmblînzită de care fusese cuprinsă această femeie își schimba o dată cu anii aspectul exterior și chiar felul de a se manifesta, dar nu dădea nici un semn de slăbire sau de domolire.

Cînd von Mitterer fu numit, oarecum pe neașteptate, consul general la Travnik, Anna-Maria, care tocmai trecea printr-una din marile sale deziluzii, căzu, întîi într-un acces de furie, și, printre sughițuri de plîns, îi aduse la cunoștinţă că n-are de gînd să se mute dintr-un orășel pe jumătate turcit, în care tînjise pînă atunci, „într-un cimitir turcesc" și că se-mpotrivește să-i fie tîrît copilul tocmai „în Asia". Colonelul căuta să-și liniștească soţia, arătîndu-i că această numire înseamnă o schimbare importantă și un salt în cariera sa, că vor avea, firește, de învins multe greutăţi, dar că, sporindu-le veniturile, vor fi în stare să-i asigure copilului o creștere aleasă pregătindu-l pentru un viitor fericit. În cele din urmă îi propuse să rămînă cu copilul la Viena, dacă ţinea cu tot dinadinsul. Anna-Maria acceptă această soluţie, dar își schimbă repede

gîndul. Alese calea jertfei. Așadar, nu-i fu dat colonelului să apuce să mai trăiască pe acest pămînt cîteva luni de liniște în paradisul creat de absența soției lui.

Von Mitterer găsi o casă de locuit, o puse în ordine la repezeală și Anna-Maria se înfățișă numaidecît cu copilul.

Chiar de la prima ochire se putea lesne observa că această femeie avea, mai mult decît altele, nevoie de spațiu. Se păstrase fragedă și chipeșă, deși la trup se împlinise peste cerințe. Întreaga ei înfățișare : albul imaculat al pielii, sclipirea neobișnuită a ochilor, cînd verzui, cînd ca de aur întunecat, culoarea și pieptănătura părului, ținuta și mersul, felul ei nesilit de a vorbi, avură darul să aducă în Travnik, pentru întîia oară, un crîmpei din forța și fastul pe care travnicenii, în închipuirea lor, le atribuiau consulilor străini.

Alături de doamna von Mitterer pășea fiica ei Agatha, o fetiță de vreo treisprezece ani, care nu-i semăna întru nimic maică-si. Posacă, tăcută, precoce și sensibilă din cale afară, cu buzele subțiri lipite de dinți și privirea fixă a tatălui ei, își însoțea mama ca o mustrare mută și vie, fără să-și trădeze vreodată prin ceva simțămintele și, în aparență, nepăsătoare la tot ce se petrecea în juru-i. Din fașă, copila fusese speriată și descumpănită de temperamentul maică-si și, mai tîrziu, începu să bănuiască ce se petrecea între părinții ei. Pe taică-său îl iubea cu o dragoste pasivă și neputincioasă. Făcea parte din soiul acela de fete mărunțele și slăbuțe, care însă se dezvoltă de timpuriu și devin niște femei mature în miniatură, surprinzînd și înșelînd ochiul privitorului căruia i se înfățișează, cînd ca un copil plin de naivitate, cînd ca o ființă cu mintea coaptă. Spre deosebire de maică-sa, fetița nu simțea nici un fel de atracție pentru muzică, plăcîndu-i, în schimb, singurătatea și lectura.

Numaidecît după sosire, doamna von Mitterer dădu zor să amenajeze casa și să înfrumusețeze grădina. Mobila fu comandată la Viena, și fură aduși meșteșugari de la Slavonski Brod. Totul fu întors pe dos, modificat și altfel orînduit. (La Consulatul francez, cînd începeau bîrfelile la adresa „celor de peste Lasva“ se spunea că : „doamna von Mitterer ține morțiș să dureze aici un nou

Schönbrunn". E drept că doamna von Mitterer, care adora limba franceză și practica ceea ce i se părea ei a fi spiritualitatea franceză, nu le rămînea datoare. Ridiculizînd mobilierul doamnei Daville, alcătuit, așa după cum s-a mai spus, și dintr-un număr de lăzi disimulate cu dibăcie, ea spunea că doamna Daville își mobilase casa în stil „Louis Caisse"[1]. Grădina fu despărțită printr-un gard înalt de curtea plină de zarvă și glod a hanului și grajdurile acestuia fură izolate. Casa bătrînească a lui Hafizadic fu împărțită după planurile doamnei von Mitterer, cărora nimeni nu le putea descoperi rațiunea și finalitatea, dar care corespundeau sau trebuiau să corespundă concepțiilor ei superioare în legătură cu perfecțiunea, strălucirea și fastul, concepții de loc clare, nici chiar în propria-i minte.

Cum se întîmplă adesea cu femeile de soiul ăsta, o dată cu trecerea anilor, ciudățeniile sporeau. Anna-Maria suferea acum de mania curățeniei excesive. Și nu era numai o suferință a ei, ci și un chin atroce pentru cei din jur. Nimic nu i se părea destul de bine șters, destul de bine spălat, destul de curat. Se aruncă în lupta împotriva dezordinii și murdăriei cu toată înverșunarea de care era în stare. Schimba servitorii, îi teroriza pe toți cei din casă, n-avea o clipă astîmpăr, își dădea sufletul combătînd praful, noroiul, insectele și calamitățile impuse de nemaipomenitele obiceiuri ale băștinașilor. Veneau apoi zile cînd Anna-Maria, descurajată subit, cu speranțele spulberate, se retrăgea într-un ungher și-și încrucișa mîinile în culmea deznădejdii, convinsă că duce o bătălie dinainte pierdută, că nimeni nu-i poate veni de hac dezordinii și jegului oriental, care năvăleau din toate părțile, răsăreau din pămînt și se prăvăleau din văzduh, se strecurau pe sub ușă și pe fereastră, prin cea mai infimă fisură și invadau încet și implacabil casa cu tot ce era în ea, oamenii, lucrurile și lighioanele. Avea senzația că și lucrurile personale, de cînd intrase în această hardughie de casă, prinseseră mucegai și că se acoperă treptat cu o pojghiță

[1] „Ludovic Ladă" (fr.).

subțire de impuritate insensibilă la peria de haine și cîrpa de șters.

Din scurtele ei plimbări, se întorcea aproape întotdeauna răvășită și deznădăjduită, căci, cum scotea nasul din casă, ca un făcut, nu se putea să nu întîlnească ori un cîine rîios și șchiop cu ochi triști și halucinați de spaimă, ori o haită de jigodii încăierate pe uliți mîrîind cu colții înfipți într-un ghemotoc însîngerat de măruntaie de vită pe care și-l disputau, hărtănindu-l și tîrîind mațele pe caldarîm. Ieșea uneori călare în afara orașului și se străduia să nu privească de pe murgul ei înalt la nimic din ce întîlnea în cale. Zadarnic însă.

Într-o zi de primăvară, cînd răpăiala ploii se potoli, urcă în șa și, chemîndu-și însoțitorii, o luă pe strada mare. Cînd să iasă din oraș, le aținu calea un milog. Desculț, în zdrențe, speriat de fornăitul cailor, milogul, care părea bolnav și scrîntit la cap, se trase repede din drum și urcă în goană dîmbul care-l mărginea. Cînd se opri pe cărare, degetele picioarelor crăpate se nimeriră drept în fața femeii călare pe cal. O clipă picioarele lui desculțe, mutilate, murdare de lutul clisos, picioarele lui bătrîne, trudite, enorme, îi acoperiră cîmpul vizual. O clipă numai, dar după asta multă vreme nu putu să alunge din minte tălpile acestea, colțuroase, sucite, noduroase, schilodite de drumurile lungi și de intemperii, care nu mai aveau în ele nimic omenesc. Semănînd cu o scoarță de copac, cenușie, zbîrcită, aceste picioare istovite abia mai puteau susține greutatea trupului, călcînd greoi și nesigur, parcă măsurînd pașii spre groapă.

Toate primăverile și tot soarele lumii n-ar mai putea să le vină în ajutor acestor sărmane picioare, se gîndise atunci Anna-Maria ; nici hrană, nici leacuri, nici oblojeli, nimic nu le-ar mai fi de folos. Și orice s-ar mai întîmpla în lume, oricîte flori minunate ar răsări pe pămînt, picioarele astea ar fi tot atît de vinete, de schiloade și de cumplite la vedere.

Gîndul acesta nu-i mai da pace, iar imaginea monstruoasă și apăsătoare o urmări zile în șir. Cînd da să se apuce de vreo treabă sau să cugete la ceva, îi înțepeneau

mîinile și mintea, paralizată la gîndul că lucrul acela „există".

Așa se chinuia biata doamnă von Mitterer și suferința ei sporea cînd se gîndea, jignită și îndurerată, că nimeni nu-i înțelege repulsia și dezgustul, nimeni nu-i împărtășește năzuința spre perfecțiune și puritate. Cu toate acestea, ori poate tocmai din această pricină, simțea într-una nevoia să abordeze acest subiect, să se plîngă la toată lumea că orașul e în ultimul hal de murdărie și că servitorii sînt leneși din cale-afară, deși vedea bine că nimeni nu sta s-o asculte și nimeni nu clintea un deget ca s-o ajute.

Parohul din Dolac, trupeșul și durduliul fra-Ivo Janković asculta politicos și distrat plîngerile și tînguirile ei, și o consola ca pe un copil, rostind cîteva banalități ce-i treceau prin minte, amintindu-i, de pildă, că omului îi e dat să îndure cu smerenie multe necazuri, că trebuie să se supună împrejurărilor și să se resemneze și că, la urma urmei, atît noroiul cît și murdăria sînt date de Dumnezeu.

— De altminteri, se știe de cînd e lumea : *Castis omnia casta.* Totul e curat pentru cei cu inima curată, îi tălmăcea parohul cu indolența sa măsurată de călugăr bine hrănit.

Apoi, speriată și necăjită pe tot ce vedea în jur, doamna von Mitterer se închidea în casă zile în șir, evitînd oamenii și refuzînd priveliștea orașului. Cu mănușile trase pe mîini, ședea toată ziua într-un fotoliu cu învelitoare albă, deseori schimbată și nu lăsa pe nimeni să se apropie de ea. Cu toate acestea avea într-una senzația că o îneacă noroiul, praful și aerul stătut. Cînd nu mai putea îndura chinul, ceea ce i se întîmpla destul de des, sărea în picioare, și năpustindu-se în camera soțului ei, îl smulgea din fața hîrtiilor și începea să turuie, învinuindu-l că n-are pic de inimă de vreme ce nu-i fusese milă s-o tîrască aici și-l implora printre lacrimi să părăsească imediat țara asta infectă și jalnică.

Aceste scene se repetau pînă cînd intra în acțiune puterea obișnuinței sau pînă cînd le lua locul o altă manie.

Personajul ce urma imediat ca importanță după consulul general, în ierarhia diplomatică, era interpretul și

totodată secretarul său, Nikola Rotta. Lucrase înainte la carantina din Zemun, de unde von Mitterer îl luase cu el la Travnik.

Era un om scund, ghebos, deși cocoașa nu-i ieșea prea mult în evidență, cu piept puternic dezvoltat și căpățîna repezită pe spate, pierdută între umeri ; gura mare, ochii vii, părul creț și sur ieșeau în evidență. Avea picioarele scurte și subțiri, uneori vîrîte în cizme joase cu carîmbii răsfrînți sau, cînd purta ciorapi de mătase, în pantofi cu pafta mare, aurită.

Spre deosebire de superiorul său, von Mitterer, om blînd și lesne abordabil, cu un fel de bonomie tristă în felul său de a fi, Rotta vădea aroganță în relațiile cu turcii și creștinii. Tăcerea ca și cuvîntul lui erau la fel de apăsătoare, pline de dispreț sau de-a dreptul jignitoare. Scund și ghebos, părea totuși că se uită de sus chiar la omul cel mai înalt. Căpățîna puternică, repezită pe spate și bine înfiptă între umerii țuguiați, se bucura de o rară mobilitate și ochii lui aprigi, străjuiți de pleoape grele, te ținteau încărcați de plictis jignitor, de dispreț ucigător, ca și cum cel privit s-ar fi aflat undeva, departe, la o mare distanță sub ei. Numai cînd se afla în fața unor personalități înalte și influente (știa el bine cine sînt și cine se prefăceau numai că sînt), de cele mai multe ori ca tălmaci, numai atunci își pleca ochii-n pămînt, și potolindu-le insolența, și-i ridica din cînd în cînd plini de lingușitoare admirație.

Rotta vorbea mai multe limbi (se zvonise în Travnik că vreo zece). Dar marea lui dibăcie nu consta în a tălmăci cu exactitate cuvintele celor care vorbeau, ci în puterea magică pe care o avea de a-l reduce la tăcere pe dușman oricînd dorea. Atunci își zvîrlea capul pe spate și-l măsura pe cel din fața lui din creștet pînă-n tălpi printre genele strînse, ca pe cineva aflat la mare depărtare, strecurînd printre dinți, sec și insolent :

— Ei și ? Și mai departe ? Și mai ce ?

Aceste cuvinte lipsite în sine de importanță, prin felul cum erau rostite, puneau deseori în încurcătură și pe oamenii cei mai îndrăzneți, argumentele lor cele mai puternice păleau și se alegea praful de pretențiile lor bine fundate.

Numai în César d'Avenat, Rotta își găsise un partener pe măsură. De cînd le jucase d'Avenat renghiul cu firmanul și beratul, momindu-l pe căpitanul din Derventa și silindu-i să rămînă acolo două săptămîni ca niște coate-goale, el crescuse în ochii lui Rotta pînă la proporțiile unui adversar de talie superioară, pe care nu-l puteai răzbi cu una, cu două. Nici d' Avenat nu-l subaprecia pe Rotta, despre care strînsese informații de la niște neguțători din Belgrad. Cînd se aflau între patru ochi se purtau altfel decît cu restul lumii. În relațiile reciproce foloseau de obicei un ton ușuratic și hazliu în care trebuia să răsune disprețul și nepăsarea, dar fiecare știa că după nonșalanța aceasta sta la pîndă o teamă nemărturisită. Se adulmecau ca două sălbăticiuni și se cercetau reciproc ca doi escroci : amîndoi știau bine că sînt vulpoi bătrîni, dar nici unul nu știa prea bine care sînt mijloacele și tertipurile celuilalt.

Discutau de obicei în limba franceză, respectînd ținuta protocolară și vocabularul diplomatic, dar cîteodată discuțiile acestea degenerau în certuri de toată frumusețea, susținute în dialectul venețian, stropșit și vulgar, folosit pretutindeni pe țărmurile Mediteranei. Măștile simandicoase arborate cu atîta pompă cădeau atunci cît ai clipi și din gurile lor slobode de levantini țîșneau apostrofele, căci uitînd cu totul de buna-cuviință, dădeau frîu liber celor mai nerușinate expresii, însoțite de gesturi și grimase tot atît de neobrăzate.

— Binecuvîntează sfinția ta pe sluga preaplecată a preasfintei noastre Biserici — începea d'Avenat, făcînd plecăciuni deșucheate în fața lui Rotta și luînd astfel în zeflemea bunele lui relații cu monahii.

— Binecuvîntat să fii de toți dracii iacobini ai iadului, răspundea Rotta calm, ca și cum i-ar fi dat o replică în sfînta sacristie.

— Care va să zică nu vă dați în lături să lingeți altarele cuvioșilor călugări, spunea d'Avenat.

— Voi le-ați linge preacuvioșilor și ce nu e de lins, de s-ar învoi. Dar uite că se țin tare ! Nu le place limba franțuzilor. Dar pe cît auzii, voi deschideți o sinagogă într-o aripă a consulatului francez.

— Nici gînd. Ce nevoie avem de sinagogă ? Mai bucuroși ne ducem la biserica din Dolac să-l auzim pe excelența sa consulul general chesaro-crăiesc și pe onoratul dumisale dragoman cum țin isonul la liturghie lui fra-Ivo.

— De ce nu ? Ce mă-mpiedică să-i țin isonul ?

— Știu, știu. Niciodată nu te-mpiedică nimic. Le-ai face pe toate. Un singur lucru nu poți face : să crești.

— Asta așa e. Aici ai dreptate, nu pot, răspundea cocoșatul fără să clipească, dar de cînd te văzui pe tine coșcogea namilă, crede-mă, sînt foarte bucuros că nu pot. Și cînd mă gîndesc că o să te mai lungești încă p-atît cînd oi da ortul popii ! Teamă mi-e că nu se va afla coșciug pentru asemenea huidumă de hoit.

— Eh, de-aș apuca eu să te văd țeapăn, nu mi-ar părea rău de bani și de osteneală, ți-aș face eu rost de un sicriaș pe cinste, uite cam pe-atît și d'Avenat îi vîra sub ochi brațul pînă la cot.

— A, nu. Nu-mi arde mie de moarte. Și-apoi, nici n-aș avea cum, că doar, slavă Domnului, nu mă doftoricește vraciul d'Avenat.

— Mi-ar fi și scîrbă. Să te doftoricească holera !

— Știu că vă aveți bine. Numai că ea nu cere bani pentru treaba asta. Acum, nu-i vorbă, tu ai mînă mai sigură. Holera mai dă chix cîteodată, și mai scapă vreunul, pe cînd din mîinile tale nu scapă nici dracul.

Și o țineau așa, pînă cînd amîndoi izbucneau în hohote de rîs, aruncîndu-și priviri obraznice și sfredelitoare.

Dar nu-și îngăduiau să vorbească astfel decît atunci cînd se aflau între patru ochi, căci asta însemna pentru cei doi dragomani o destindere și un exercițiu plăcut. Apoi, spre sfîrșit, deveneau iarăși politicoși și solemni, exprimîndu-se în franceză. Și văzîndu-i cum se salută la despărțire, cum se-nclină de adînc unul în fața altuia, smulgîndu-și pălăriile de pe cap, travnicenii nu se-ndoiau de fel de impecabila ținută a discuției lungi și amicale dintre acești distinși funcționari aflați în serviciul celor două puteri creștine.

Cu toți ceilalți oameni din Travnik Rotta se purta întotdeauna la fel : insolent, încruntat, bănuitor, grav și laconic.

Se născuse în Triest, fiind al doisprezecelea copil al unui cizmar năpăstuit care murise din pricina beției, pe nume Giovanni Scarparotta. Acest al doisprezecelea copil al cizmarului venise pe lume infirm ; era cocoșat și atît de plăpînd în primele luni, încît de nenumărate ori i-au aprins lumînarea la căpătîi, ba o dată chiar l-au îmbăiat pregătindu-l de înmormîntare. Cînd însă micuțul spelb și cocoșat, scăpînd cu bine, fu dat la școală, se văzu îndată că e cel mai deștept dintre toți frații lui și că ar putea ieși din el om de ispravă, în orice caz, ceva mai de soi decît tatăl și bunicul lui. Și-n timp ce toți ceilalți frați, băieți zdraveni și voinici, se făcură marinari sau meseriași, sau se apucară de felurite îndeletniciri vagi de pe urma cărora, la Triest, se cîștigă tot atît cît se cîștigă prin muncă cinstită, băiețandrul cu gheb în spinare fu primit să lucreze în birourile unei societăți de navigație.

Aici, distribuind poșta și ascuțind penele de scris, băiatul prizărit și taciturn, cu ochii mari și gura senzuală pe fața-i palidă, văzu pentru întîia oară cum trăiesc cei bogați, casele lor dichisite și încăpătoare, văzu viața lumii acesteia de oameni înstăriți și binecrescuți, care vorbeau fără să ridice glasul și fără să pună mîna pe gîrbaci, luă seama la purtările lor alese, la felul cum mănîncă și cum se-mbracă și înțelese că pentru ei nevoile de fiecare zi ale vieții nu constituie o problemă, de multe ori irezolvabilă, ci trebuințele acestea se împlinesc ca de la sine și că deci au destul răgaz să-și îndrepte gîndurile spre țeluri mai înalte și mai nobile. Și nu se putu opri să pună alături viața aceasta asupra căreia deschidea pe furiș ochii cu jalnica viață din cocioaba strîmtă, murdară și sărăcăcioasă a părinților săi, plină de certuri și răutăți, de ocări și de grosolănii. Această comparație îi pricinui o durere cumplită. Acum, cînd știa că există și o altfel de lume, îi venea din ce în ce mai greu să îndure mizeria neagră în care se născuse și cu atît mai puțin să o accepte stînd cu mîinile-n sîn. Într-o noapte, înainte de ivirea zorilor, după ce veghease îndelungă vreme chinuit de gînduri negre, băiatul zvîrli de pe el zdrențele în care se învelea și care-l umpleau de scîrbă și, ridicîndu-se din culcuș, îngenunche cu fața scăldată în lacrimi, făcînd jurămînt, nici el nu știa

cui, că dacă nu va izbuti să se smulgă din mizeria care-l înconjoară își va face seama.

La dreapta și la stînga lui, înghesuiți unii într-alții, dormeau adînc frații săi mai mari și mai mici, unii ucenici istoviți de muncă, alții haimanale nespălate și răpănoase, înveliți și ei în zdrențe. Îi simțea nu ca pe frații săi născuți din aceeași mamă, ci ca pe niște sclavi odioși între care nu mai putea rămîne. Trebuia deci să fugă cît mai repede, cu orice preț, fără gînd de întoarcere.

Din ziua aceea, băietanul cu gheb în spinare nu mai avu alt țel decît să cunoască viața ușoară și frumoasă pe care o întrezărise. Deveni devotat și ascultător, muncind cu rîvnă și căutînd să ghicească din ochi dorințele stăpînilor săi, luă aminte la tot și la toate, deschise ochii și trase cu urechea făcînd sforțări deznădăjduite să afle unde anume este ușa spre lumea aceasta a desfătării și a rafinamentului și cum s-ar putea deschide. Dorința inconștientă, dar adîncă de a găsi intrarea spre viața aceasta, de a pătrunde și de a se menține în ea îl trăgea înainte și cu tot atîta putere îl împingea de la spate ura și sila pentru cealaltă viață din casa părintească, repulsia nestăvilită față de tot ce era legat de ea.

Energia și zelul lui fură curînd remarcate. Băiatul se familiariză treptat cu treburile de birou. Începură să-i încredințeze misiuni mai mărunte pe nave și pe lîngă autorități. Se arătă discret, neobosit, foarte dotat în deprinderea limbilor străine și posedînd o scriere frumoasă. Superiorii îl prețuiau. Ivindu-se prilejul să învețe germana, nu-l scăpă. Simbria îi fu majorată. Începu să ia lecții de limba franceză de la un emigrant regalist. Bătrînul acesta, paralitic, nevoit să-și cîștige existența dînd lecții, făcuse parte pe vremuri din buna societate cultivată a Parisului. Pe lîngă cunoștințele de limbă, tînărul Nicola Scarparotta află de la el o mulțime de date folositoare în domeniul geografiei, al istoriei, într-un cuvînt, în vastul domeniu pe care bătrînul îl numea „cunoașterea lumii".

Cînd socoti că a învățat îndeajuns ca să se poată descurca, tînărul părăsi cu inimă ușoară casa părintească din mahalaua sărăcimii și închirie o cameră modestă, dar curată, în casa unei văduve. Făcea primul pas în lumea mult dorită pe care trebuia s-o cucerească.

Cu timpul, deveni indispensabil în birourile societății de navigație și la sosirea vaselor, în convorbirile de afaceri cu străinii. Vorbea ușor și cursiv cinci limbi și cunoștea amănunțit numele tuturor instituțiilor de pe teritoriul Imperiului, gradele și titlurile tuturor funcțiunilor. Memora toate acele lucruri pe care alții din plictiseală nu voiau să le țină minte, dar de care aveau nevoie în fiece clipă. Se arătă mai departe la fel de tăcut și de discret, fără pretenții și mari nevoi personale, săritor și serviabil cu toată lumea, atent să nu supere pe careva.

Într-o bună zi îl remarcă comandantul orașului, maiorul Kahler, căruia tînărul cocoșat îi făcuse cîteva servicii și-i dăduse numeroase informații utile în legătură cu străinii care soseau ori plecau folosind ambarcațiunile societății. Iar cînd maiorul fu mutat după cîteva luni la Zemun, îi propuse tînărului să intre în serviciul comenduirii de acolo, în calitate de interpret și informator.

Fiul cizmarului, care fugea dintr-o lume și încerca să se pripășească în alta, văzu în această propunere un semn al providenței și un binevenit prilej de a se îndepărta de mizeria casei părintești, aflată la numai cîteva străzi depărtare de locuința lui.

Plecă deci la Zemun. Zelul și priceperea lui fură și aici curînd remarcate. Trecea granița ducîndu-se la Belgrad cu misiuni delicate, interoga străinii aflați în carantină. (Învățase în ultima vreme grecește și spaniolește.) Ca să șteargă orice urmă a obîrșiei sale, fiul cîrpaciului din Triest lepădă primele două silabe ale numelui său. Se numea acum pur și simplu Rotta. De la un timp începu să se iscălească *de* Rotta. La Zemun se însură cu o levantină, fiica unui exportator din Țarigrad, care venise în vizită la niște rude. Tatăl ei se născuse la Țarigrad, fiind însă dalmatin de origine, iar maică-sa grecoaică.

Fata era cuminte, frumușică, durdulie și avea pe deasupra zestre bună. Rotta se gîndi că, încheind această partidă, va pune în sfîrșit piciorul în lumea bună pe care o visa, și că după atîtea chinuri și renunțări va ajunge în sfîrșit la liman.

Dar iată că tocmai în această perioadă a vieții sale, Rotta începu să-și dea seama că nu acolo era capătul visat al drumului și răsplata mult așteptată. În fața acestui om

de pe acum obosit, viața se înfățișa ca o linie fără sfîrșit, nesigură și lipsită de trăinicie, ca un joc perfid de oglinzi care-ți deschide noi perspective mereu mai depărtate și la fel de amăgitoare.

Nevastă-sa se dovedi o femeie fără voință, leneșă, bolnăvicioasă, risipitoare și greu de împăcat. (Dacă Rotta n-ar fi rupt cu atîta înverșunare toate firele care-l mai țineau legat de copilărie, și-ar fi adus poate aminte de un proverb mediteranean pe care-l auzise deseori, cînd era mic, rostit în casa părintească : *Chi vuol fare la sua rovina prende la moglie levantina* [1].) Munca sa de la Zemun nu era nici atît de ordonată și nici atît de lipsită de riscuri ca cea de la Triest. I se încredințau chestiuni spinoase și primejdioase care-i măcinau nervii, îi răpeau toată ziua și-l munceau noaptea, alungîndu-i somnul. Lumea pestriță, vicleană și vulgară care, trecînd de la Belgrad la Zemun și de la Zemun la Belgrad, se perinda în susul și în josul Dunării, încrucișîndu-se la răspîntii, era o lume pestriță, dubioasă, dificilă. Mereu se nășteau animozități, se iscau ciocniri neașteptate, aveau loc răzbunări mîrșave. Pentru a-i face față, Rotta era nevoit să uzeze de aceleași mijloace. Puțin cîte puțin, glasul lui căpătă tonul acela sec și răstit pe care-l au cavasii și dragomanii din Orientul Apropiat și care nu e decît expresia exterioară a unui suflet ros de suspiciuni, lipsit de încredere în oameni și de orice iluzii.

Cînd al doilea copil, o fetiță, le muri numai la cîteva luni după naștere, în căsnicia lor se instală o atmosferă apăsătoare de dușmănie. Începură neînțelegerile care degenerară curînd în certuri violente, cu nimic mai prejos în hidoșenie și grosolănie de gîlcevile pe care Rotta le ținea minte din copilărie. În cele din urmă soția îl părăsi, fără regrete și fără să-i facă scandal, plecînd la Țarigrad, pe care, după părerea amîndurora, n-ar fi trebuit să-l părăsească niciodată.

Rotta își dădu atunci bine seama că jurămîntul unui copil sensibil și ghebos, exasperat de sărăcie, rostit în genunchi, într-o noapte, printre sughițuri de plîns, nu-i de ajuns, ba că nu-s de ajuns nici douăzeci de ani de caznă

[1] Cine vrea să se piardă pe sine, să-și ia nevastă levantină (ital.).

istovitoare și fără crîcnire, ca cineva să treacă dintr-o lume în care s-a născut în alta zărită din întîmplare și care-i furase inima. Și a înțeles tot atunci că această lume „nouă" nu există ca ceva separat, determinat și imuabil, ceva care ar putea fi obținut și cucerit o dată pentru totdeauna, cum i se părea lui în primii ani ; după cum nici lumea aceea „veche", de mizerie și înjosire, de care fugea cu prețul celor mai mari sforțări, nu se lasă părăsită atît de ușor și fără complicații cum se lepădase el de frații, de surorile lui și de zdrențele din casa părintească, ci te urmărește mereu, nevăzută, ca o fatalitate, de-a lungul tuturor schimbărilor și succeselor aparente.

Nu trecuse încă de patruzeci de ani, dar se simțea înșelat și secătuit, ca un om care se angajase într-un efort peste puterile sale și nu fusese răsplătit așa cum merita. Era străin de orice meditații abstracte, dar nu putea să nu cugete la soarta lui și să nu se simtă însingurat și dezamăgit. Fugind de aceste gînduri și de sine însuși, se cufundă cu totul în viața tulbure și crudă a orașului aceluia de frontieră rezervat carantinei, care-l abrutiza îmbătrînindu-l înainte de vreme. Deveni avid de bani și de cîștig, nemulțumit de slujbă, țîfnos și irascibil, pus pe ceartă, intolerant, dur, superstițios în sinea lui, hărțuit de spaimă. Aerele pe care și le dădea păreau cu totul exagerate, căci trufia lui venea nu din ceea ce reușise să obțină, ci se bizuia pe niște sforțări de nimeni știute, pe tributul sîngeros pe care fusese nevoit să-l plătească pentru a putea ajunge unde ajunsese.

Dar nici această vanitate nu i-a rămas fidelă, căci o dată cu anii ne părăsesc pînă și satisfacțiile pe care ni le furnizează viciile noastre. Pierzîndu-și credința în planul inițial de a parveni, văzînd că n-are nici un rost să continue ascensiunea pe calea care-l ispitise atîta fără să-i dea ceea ce așteptase de la ea, Rotta se lăsă în voia curentului, nemaidorindu-și altceva decît să fie scutit de boli și de lipsuri, s-o scoată la cap fără prea multă trudă și fără să-și bată prea mult capul, mulțumindu-se cu un cîștig bun și stabil capabil să-i ofere o sumă de plăceri mărunte.

Ca și dragomanul consulatului francez, d'Avenat, se obișnuise și el cu populația turcă, se deprinsese cu obiceiurile și felul de a fi al oamenilor acestora, cu viața aproape

inumană care se scurgea sub semnul unei permanente comuniuni, dar și al urii neîncetate, al hărțuielii, certurilor și explicațiilor zgomotoase cu turcii, cu raiaua de toate credințele și călătorii întîmplători de tot soiul.

Istovit înainte de vreme, încărunțise și devenise ipohondru, ursuz și egoist, plin de manii mărunte și de pedanterie funcționărească. Suferea de boli închipuite, se temea de deochi și de semne rele, ura Biserica și tot ce era în legătură cu ea. Se simțea părăsit și singur, își aducea aminte cu dezgust de soția sa și de viața pe care o duseseră împreună, îl treceau fiori de groază cînd se gîndea la sărăcimea murdară și gălăgioasă pe care o lăsase odinioară în urma sa la Triest și-și da silința să dea uitării numele său de familie. Se apucă să facă economii și curînd plăcerea se transformă în rutină — economisea cu furie închipuindu-și că astfel îndreaptă măcar întrucîtva tot ce era strîmb și anapoda în viață și că banul rămăsese singurul lucru în stare să mai înalțe cît de cît omul, să-l scape de la ananghie și să-l ocrotească.

Îi plăcea să mănînce și să bea bine, dar nu voia să risipească bani pe hrană, se temea într-una că bucatele ar putea fi otrăvite sau băutura l-ar putea ameți și atunci l-ar lua gura pe dinainte. (Teama nemotivată că ar putea muri otrăvit ajunsese să-l obsedeze, deși se străduia să-și alunge gîndul ăsta din minte, să scape de această manie care îl înfricoșa, mai mult chiar decît posibilitatea de a fi într-adevăr otrăvit.)

În tinerețe punea mare preț pe ținuta sa vestimentară și-i făcea plăcere să uluiască lumea cu albul orbitor al cămășilor sale bine scrobite, cu plastronul și manșetele impecabile, cu mulțimea batistelor fine de mătase, cu luciul pantofilor sclipitori ca oglinda. Acum puțin îi păsa cum e îmbrăcat. Patima de a economisi bani învinsese toate celelalte preocupări.

Dar pînă și bogăția lui, agonisită cu atîta trudă și pe care o veghea cu gelozie, se convertea în ochii săi în teamă de sărăcie. Era adevărat că avusese pe vremuri, în tinerețe, o sută și una de cămăși și treizeci perechi de încălțăminte. Cuferele erau și acum pline. Era adevărat că strînsese mulți bani de aur. Dar ce rost aveau toate astea, cînd în mintea lui încolțise și nu-l părăsea o clipă gîndul că, încet,

dar fără putință de scăpare, cămășile se uzează și se scămoșează, că talpa și pielea pantofilor se scorojește și se tocește, că banii sînt primejduiți în permanență. Ce rost aveau strădaniile lui ? La ce bun douăzeci de ani de muncă istovitoare, chinuri și renunțări, cînd nici banii, nici situația, nici îmbrăcămintea nu pot schimba soarta omului („parșiva soartă“, cum îi spunea Rotta în chinuitoarele sale monologuri nocturne), căci, iată, totul se sfîșie, scade, se uzează, iar prin bortele și crăpăturile hainelor și ale botinelor își arată chipul nerușinat, în pofida belșugului, sărăcia cu lustru de odinioară care-i sărea mereu în ochi, deși crezuse că o lăsase departe, la Triest, pentru vecie. Grija asta de a strînge bani și de-ai chivernisi, tremurînd pentru fiecare gologan, semăna ca două picături de apă cu spaima pe care o încercase pentru fiecare bănuț cheltuit în plus sărmana lui mamă, iar chinurile economisirii dusă pînă la avariție, cu chinurile pe care ți le dă lipsa și sărăcia. Ce rost aveau toate astea ? Și la ce foloseau, de vreme ce după atîtea sforțări, zbateri și urcușuri zadarnice, erai nevoit să te-ntorci acolo de unde plecaseși, iar în minte îți picura, strecurîndu-se pe altă cale, aceeași vulgară otravă, aceeași cruzime prostească invadîndu-ți gesturile și vorbele ? La ce foloseau toate astea, dacă pentru a-ți spori agoniseala trebuia să înduri aceleași cazne și înjosiri, ca și cei care n-aveau după ce bea apă ? Într-un cuvînt, ce rost să strîngi avere și să fii cineva, cînd spaima de sărăcie, gîndurile netrebnice, vorbele cu dublu înțeles, nesiguranța în ceea ce întreprinzi, spaima de un eșec inexorabil și invizibil se țineau scai de tine, în timp ce tihna acelei vieți plină de desfătări și satisfacții te amăgea ca o fata morgana în pustiu ?

Văzînd, așadar, că se chinuise zadarnic atîta amar de vreme și că de obîrșia și copilăria ta nu te poți descotorosi cu una, cu două, Rotta își sumețea și mai dîrz capul, călca mai apăsat, privea cu mai mult dispreț pe cei din jurul său, strîngînd din răsputeri băierile pungii, priveghind cu strășnicie sporită respectarea ordinii în slujba pe care o îndeplinea, arătîndu-se aspru și necruțător cu funcționarii mai tineri și lăsîndu-se greu cînd era vorba să rezolve un lucru care depindea de el.

În afară de Nicola Rotta, la consulatul general austriac lucrau doi slujbași inferiori.

Funcționarul de cancelarie Franz Wagner, fiul unui imigrant neamț din Slavonski Brod, mărunțel, blond, serviabil, plin de rîvnă și, pe deasupra, bun caligraf. Un omuleț cenușiu și prizărit, care se topea sub privirile superiorilor, gata să le lingă tălpile, dar care ascundea în sine ca pe un cocoloș fierea birocratului, surdă și inofensivă în aparență, dar cruntă și ucigătoare în realitate, pe care mai tîrziu, după ce va izbuti să urce în grad, o va prăvăli cu înverșunare peste capul cine știe cărui biet subaltern, astăzi poate încă un sîrguincios elev de școală. În Wagner, Rotta își aflase principalul rival. Cei doi slujbași se hărțuiau și se-nfruntau necontenit ca doi vrăjmași înverșunați.

Celălalt funcționar era subofițerul Petar Markovac, de neam slav, un tînăr chipeș, rumen la față, cu mustață neagră-n furculiță, îngrijit și ferches, absorbit cu totul de propria-i persoană, și într-atît de mulțumit de sine, încît nu mai simțea nevoia să cugete la altceva.

VII

Nu se sfîrșise bine toamna și nici iarna nu-ncepuse cum trebuie ; răstimpul acesta blestemat, nici toamnă, nici iarnă, mai păcătos și decît una și decît alta, acest bizar anotimp hibrid dura de zile, de săptămîni ; zile lungi cît săptămînile, săptămîni mai lungi ca lunile. Ploaie și glod. Fulguială de omăt schimbîndu-se în văzduh în ploaie și pe pămînt, în noroi și zloată. De după nori soarele șters și fără vlagă abia rumenea cerul în zorii zilei și se ivea, spre scăpătatul ei mohorît, ca o mică pată de lumină gălbuie, puțin înainte ca lumina sură să se preschimbe în întuneric. Ziua și noaptea, apa năvălea de pretutindeni, din pămînt și din cer, șiroind, bolborosind, acoperind orașul și înecînd tot ce-ntîlnea în cale ; invizibilă și atotputernică, umezeala schimba culoarea și forma lucrurilor, năravul animalelor, gîndurile și simțirea oamenilor. Vîntul care se abă-

tea prin zănoagă de două ori pe zi n-avea putere să urnească din loc umezeala, ci, dimpotrivă, o sporea, aducînd o dată cu lapovița și suflul pădurilor jilave, mereu alte valuri de boare rece ; peste umezeala stătută și rîncedă a orașului se suprapunea boarea rece și proaspătă adusă de vînt din munte. Luncile care mărgineau valea musteau de apă, izvoarele țîșneau impetuoase, strîngîndu-se în pîraie. Firicele de apă subțiri abia vizibile la început se transformau curînd în șuvoaie groase, care se prăvăleau, mugind pe tihăraie, dînd buzna în tîrg ca un mocîrțan beat și scos din fire. Omul n-avea unde se ascunde spre a scăpa de vuietul și zarva apei, de frigul și umezeala pe care o răspîndea oriunde, căci pătrundea în case și se furișa în așternut. Vietățile de orice fel încercau să-i țină piept apărîndu-se cu propria lor căldură, piatra zidurilor se învelea cu o sudoare rece, lemnul devenea slinos și fărîmicios. În fața acestei invazii ucigătoare, toată ființa se trăgea înlăuntrul său încercînd să-i reziste prin orice mijloc ; lighioanele se lipeau una de alta, îngemănîndu-se, sămînța se pitea în pămînt, iar pomii zgribuliți și cu scoarța șiroind de apă își trăgeau suflarea tăinuind-o în miezul adînc și-n rădăcina caldă.

Localnicii, oameni înăspriți și obișnuiți cu asemenea vreme, țineau piept acestei invazii lichide, hrănindu-se și adăpostindu-se din instinct și sfătuiți de experiență, fiecare pe unde nimerea, mai bine sau mai rău, după avut și starea socială. Cei cu dare de mînă nu ieșeau din casă decît la mare nevoie. Își petreceau zilele între cei patru pereți ai odăii dormitînd, așezați în jurul sobelor de lut, încălzindu-și palmele de ulcioarele verzi și așteptînd cu răbdare să mai treacă o zi, o zi mai lungă decît nopțile lungi de iarnă. Nimănui nu-i era teamă că va scăpa din mînă ceva, sau că altul mai grăbit i-o va lua înainte, căci toți trăiau urmînd aceeași lege și aceleași impulsuri statornicite de viață. Tot ce le trebuia aveau la îndemînă, ținut sub cheie, în pivniță, în pod, în hambar sau în chiler, știau că vremea rea nu va întîrzia să vină și se pregăteau dinainte s-o primească.

Altfel o duceau oamenii sărmani : ei n-aveau cum să strîngă provizii pentru vreme rea. Cel care vara umbla cu nasul pe sus era nevoit să iasă din casă și să facă rost de

hrană, muncînd sau cerînd de pomană, să „agonisească“ ceva pentru îndestularea celor de acasă. Calicii, gîrbovi și zgribuliți de frig, umblau cu capul plecat după hrană și vreascuri, acoperindu-și spinarea și creștetul cu o pînză peticită de sac în loc de glugă, înfășurîndu-și grumazul și șalele, înfofoliți în trențe pînă peste ochi, cu picioarele vinete în încălțări de piele, de cîrpă sau lemn, strecurîndu-se pe sub streșini și sacnasie, ocolind cu grijă băltoacele, trecînd peste pîrîiașe, din piatră în piatră, scuturîndu-se de apă ca pisicile, suflîndu-și în palme sau frecîndu-și pulpele, dîrdîind sau îngînînd un cîntec, alergînd și trebăluind sau cerșind milostenie și găsind destulă putere să îndure totul numai la gîndul că-și vor putea potoli foamea și dezmorți ciolanele la căldură.

Obișnuiți din născare cu vremea asta păcătoasă, travnicenii izbuteau pînă la urmă s-o scoată la capăt.

Străinii însă pe care soarta îi azvîrlise în această oală strîmtă, întunecoasă, procedau altfel în acest anotimp „plin de umezeală și de curenți, ca un coridor înghețat de pușcărie“.

La Conac, unde altminteri era liniște și pace ca într-o cazarmă de cavalerie, umezeala și lîncezeala pătrundeau ca o boală. Mamelucii vizirului întîmpinau prima iarnă din viața lor, tremurau palizi și năuci, rostogolindu-și în orbite ochii triști și bolnavi, ca niște lighioane de la tropice transplantate într-o țară nordică. Cei mai mulți rămîneau tot timpul culcați, cu pătura trasă peste cap, tușind și mistuindu-se de dorul îndepărtatelor meleaguri arse de soare.

Pînă și animalele pe care vizirul le adusese la Travnik, pisici de Angora, papagali și maimuțe, încremeneau locului, nu mai scoteau nici un sunet pentru a-și distra stăpînul, se ghemuiau posomorîte prin unghere, așteptînd ivirea soarelui dătător de căldură și voie bună.

Teftedarul și ceilalți demnitari nu ieșeau nici morți din odăi, parcă de frica potopului. Camerele lor erau prevăzute cu sobe mari de lut avînd gura în tindă, în care slugile îndesau butuci grei de carpen, care țineau jarul cît era noaptea de lungă, așa încît dimineața din tăciunii rămași sub spuză, răscoliți cu vătraiul, țîșnea iar flacăra. Din aceste odăi, în permanență dogoritoare, era plăcut să as-

culți cînd se crăpa de ziuă, cum se deschide în tindă ușa sobei, cum se trage cenușa afară și cum, peste jarul răscolit, bucățile de lemne cad una după alta. Dar urîtul pătrundea și aici, cu mult înainte de a se lăsa amurgul. Oamenii încercau să-l alunge, născocind jocuri și diferite distracții, făcîndu-și vizite, pălăvrăgind. Pînă și vizirul își pierdea buna dispoziție și cunoscuta lui vitalitate. De cîteva ori pe zi intra în Divanul întunecos de la catul de jos, cu ziduri groase și ferestruici rare, căci cel de sus, mai luminos, rămînea iarna încuiat și fără foc. Își chema slujitorii mai vîrstnici și mai apropiați să-și omoare vremea stînd cu ei la taifas. Flecărea despre lucruri lipsite de importanță, ca să nu-și amintească de Egipt și să-și alunge din gînd dorul după țărmul fierbinte al mării, care-l chinuia pînă și în somn. De cîteva zeci de ori pe zi rostea ironic adresîndu-se ba unuia, ba altuia dintre oamenii săi :

— Frumoasă țară, dragul meu. Binecuvîntată țară! Cu ce-om fi păcătuit noi față de Dumnezeu și de soartă ?

Iar ei îi răspundeau, la rîndul lor, rostind vorbe grele, blestemînd țara asta frumoasă și clima ei. „Cîinos ținut", zicea teftedarul. „Pînă și urșii ar izbucni în lacrimi", se văita compatriotul vizirului, sileafdarul Yunuz-beg. „Acum văd eu că ne-au pus gînd rău, cînd ne-au trimis aici", zicea și Ibrahim-hogea, bun prieten al vizirului, pungindu-și fața galbenă ca de năut, brăzdată de cute, ca și cum s-ar fi pregătit cu adevărat de moarte.

Așa, întrecîndu-se în tînguiri, își alungau plictiseala care devenea de nesuportat.

Glasurile lor erau înăbușite de vuietul apei și susurul ploii și răzbătea de afară umezeala cumplită care împresura Conacul de zile și zile strecurîndu-se prin fiecare gaură, prin cea mai mică crăpătură întîlnită în cale.

Cînd sosea chehaiaua Suleiman-pașa Skopljak, care în fiecare zi străbătea de cîteva ori călare orașul, neluînd în seamă ploaia, își întrerupeau taifasul privindu-l ca pe-o minune.

De cîte ori vorbea cu chehaiaua, un bosniac simplu și robust, vizirul se străduia să fie atent și cumpănit, dar nu se putea reține să-l întrebe în glumă :

— Spune-mi, te rog, urgia asta se-abate mereu peste oraș ?

Suleiman-pașa îi răspundea serios în turceasca lui stîlcită :

— Slăvit fie Domnul, pașă, asta nu-i urgie, ci doar un semn că începe iarna și încă un semn bun ; cînd începutul iernii e plin de umezeală și sfîrșitul plin de uscăciune, nimeni nu se mai îndoiește că anul va fi rodnic. Mai așteaptă puțin să pornească zăpada și gerul, și să scapere pe boltă soarele. Să vezi atunci cum scîrțîie sub picioare omătul, de sar scîntei, mai mare dragul. O frumusețe, un dar dumnezeiesc ! Nici nu poate fi ceva mai frumos !

Pe vizir îl treceau fiorii auzind ce noi grozăvii îi făgăduia chehaiaua cu atîta însuflețire, frecîndu-și mîinile uscate și roșii și încălzindu-și tuzlucii umezi de marginea sobei.

— Uuh, nu mă omorî cu zile, prietene, las-o și tu un pic mai moale, îi spunea hîtru vizirul.

— Aaa, nu, nu ! Las' să fie cum a dat Dumnezeu. Nu-i bine cînd iarna nu-i iarnă, îi da înainte chehaiaua, surd la subtilitățile osmanliilor și insensibil la necazurile lor. Și ședea, rece și aspru, între străinii aceștia frigurosi și puși pe zeflemea care-l priveau cu teamă și curiozitate, ca și cum el ar fi rînduit cu atîta neîndurare vremea și perindarea anotimpurilor.

Iar cînd chehaiaua se scula și, învelindu-se în mantaua largă de culoare cărămizie, ieșea călare prin ploaia rece de afară, pornind pe drumul desfundat care ducea spre Conacul său, ei se uitau lung unul la altul, înfiorați și deznădăjduiți, și cum se închidea ușa în urma lui, nu mai pridideau să ia în bășcălie și să ocărască bosniacii și Bosnia lor, cerul și văzduhul ei, pînă cînd ocările și vorbele în doi peri le dădeau senzația unei ușurări aparente.

La consulatul francez, viața devenea, de asemeni, mai ascunsă și mai tăcută. Doamna Daville cîștigă primele experiențe cu iarna travniceană și numaidecît luă în seamă totul, memorînd pentru viitor și găsind la toate leac. Înfășurată într-un șal de cașmir cenușiu, sprintenă și inimoasă, alerga cît era ziua de lungă prin uriașa hurdubaie turcească, dînd porunci servitorilor cu care se înțelegea anevoie, fiindcă nu cunoștea limba, iar oamenii aceștia erau nepricepuți la treburi, dar izbutind pînă la urmă să-și impună întotdeauna voința și să obțină mai mult sau mai

puţin ceea ce dorea. Pe o vreme păcătoasă ca aceasta, o casă cum era aceea în care stăteau își da în vileag toate hibele și cusururile. Ploaia se infiltra prin acoperiș, dușumelele ajungeau ca vai de lume, ferestrele nu se mai închideau cum trebuie, pereţii se coșcoveau și tencuiala se fărîmița, iar sobele refuzau să mai tragă. Doamna Daville izbuti însă pînă la urmă să cîrpească, să dreagă și să pună totul la punct; mîinile ei uscate, întotdeauna roșii, erau acum învinețite de frig, dar nu-și găseau astîmpăr nici o clipă, împotrivindu-se risipei, stricăciunilor și dezordinii.

La parterul întrucîtva igrasios, dar bine încălzit și bine iluminat, stăteau de vorbă Daville și tînărul său cancelar. Discutau despre războiul din Spania și despre autoritățile franceze din Dalmaţia, despre curieri care nu veneau sau veneau cu mare întîrziere, despre obiceiurile proaste ale celor din minister, care nu catadicseau să răspundă la cererile și memoriile lor, dar cel mai adesea despre vreme, despre Bosnia și bosniaci. Discutau calm și pe îndelete, în timp ce așteptau să intre feciorul cu lumînările sau să fie invitați la masă, pînă cînd conversația aluneca pe nesimțite spre chestiuni generale, degenerînd în controversă și arțag.

La ceasul acela ziua se îngînă cu noaptea, lumînările încă nu sînt aprinse, dar lumina zilei e prea slabă ca să mai poți citi. Desfossés se întorsese cu puțin înainte acasă, căci nici pe vreme rea el nu scăpa prilejul să iasă călare și să dea o raită prin împrejurimi, măcar o dată pe zi. Fața sa era încă rumenă de vînt și umedă de ploaie, iar părul scurt ud și încîlcit. Daville își ascundea cu greu nemulţumirea în legătură cu aceste excursii pe care le socotea dăunătoare sănătății și păgubitoare pentru prestigiul consulatului. Tînărul acesta energic și întreprinzător, plin de curiozitate și de vioiciune spirituală, avea darul să-l scoată mereu din sărite. Tînărul însă, insensibil la reproșuri și total impermeabil la ideile consulului, povestea cu însuflețire ce descoperiri și ce cunoștințe făcuse în ultima vreme în timpul plimbărilor sale prin Travnik și împrejurimi.

— Ah, îl întrerupse acru Daville, și în Travnikul ăsta și la o sută de mile în jurul lui, nu afli decît același deșert mocirlos populat cu aceleași mizerabile ființe împărțite în

două categorii : călăi și martiri, iar noi sîntem niște năpăstuiți nevoiți să trăiască în mijlocul lor.

Neînduplecat, Desfossés îi argumenta că ținutul acesta, deși înțepenit și rupt de lume, nu e nicidecum un deșert, ba, dimpotrivă, foarte variat, interesant din toate punctele de vedere, revelator în felul său ; poporul, ce-i drept, era divizat din pricina credinței, plin de superstiții, supus celei mai retrograde guvernări din lume și de aceea în multe privințe înapoiat și năpăstuit, dar în același timp plin de bogății spirituale, cu trăsături de caracter nespus de interesante și cu obiceiuri ciudate, în orice caz, un popor pentru care merită să-ți dai osteneala cercetînd cauzele nenorocirilor și stării sale de înapoiere. Că pentru niște străini ca domnii Daville, von Mitterer și Desfossés, viața din Bosnia era neplăcută și grea, asta nu demonstra nimic. Nu poți măsura valoarea și importanța unui ținut luînd în considerare doar faptul că un consul al unei țări străine, trimis acolo s-o reprezinte, se simte prost sau nu.

— Dimpotrivă, zicea tînărul, eu cred că nu există în lume multe ținuturi mai puțin pustii și mai puțin monotone. E de ajuns să întorci o brazdă de pămînt ca să dai de mormintele și vestigiile vremurilor apuse. Aici orice ogor e un cimitir și încă unul suprapus : pretutindeni necropolă peste necropolă, așa cum s-au născut și au murit băștinașii acestor locuitori de-a lungul veacurilor. Epocă după epocă, generație după generație. Iar cimitirele risipite pe dîmburi sînt dovada vieții acerbe și nicidecum a pustiului...

— Eh, dădea din mînă consulul, apărîndu-se ca de o muscă sîcîitoare de năvala vorbelor acestui tînăr, cu care nu se putea obișnui.

— Da, cimitirele ! Dar nu numai ele ! Iată de pildă : azi, în drum spre Kalibunar, am dat peste un loc unde ploile au surpat taluzul șoselei. Cam la vreo șase coți adîncime, se puteau vedea, ca niște depuneri geologice, una peste alta, vestigiile drumurilor ce treceau altădată prin văiuga aceasta. Pe fund zăceau lespezile masive, urme ale șoselei romane, de odinioară, cu vreo trei coți mai sus, resturi din caldarîmul medieval și, în fine, pietrișul și prundul căii turcești din zilele noastre. Astfel mi s-au înfățișat, în-

tr-o secțiune transversală întîmplătoare, două mii de ani de istorie umană și în ei, trei epoci înmormîntate una de alta. Vedeți !

— Văd. Dacă ar fi să privim lucrurile din acest punct de vedere... mormăi Daville, ca să răspundă ceva, căci, la drept vorbind, nici n-auzise bine ce spusese tînărul, preocupat să-i prindă licărul rece din ochii căprui, ca și cum ar fi vrut să se dumirească ce fel de ochi erau aceștia care priveau, așa cum priveau, lumea din jurul lor.

Tînărul povestea mai departe despre vestigiile așezărilor neolitice descoperite de el în satul Zabilje, unde găsise, înainte de începerea ploilor, lame și bucăți de ferăstraie fabricate din cremene, care zăcuseră poate zeci de mii de ani îngropate în argilă. Le găsise pe ogorul unui anume Karahodžić, un moșneag încruntat și orgolios care nici nu vru să audă că s-ar putea face săpături și cercetări pe pămîntul lui. Și rămăsese multă vreme în drum uitîndu-se supărat după străinul care se depărta călare spre Travnik, urmat de cavasul său.

Iar cavasul îi povestise pe drum despre obîrșia și soarta neamului Karahodžić.

Cu mai bine de două veacuri în urmă, în timpul marilor încleștări, ei părăsiseră ținuturile acestea și se așezaseră în Slavonia, în apropiere de Požega, unde căpătară moșii întinse. Peste o sută și vreo douăzeci de ani, cînd turcii fură nevoiți să se retragă din Slavonia, își părăsiră și ei mîndrele moșii de lîngă Požega, înapoindu-se pe pămîntul lor mai sterp și mult mai puțin întins, din Zabilje. Și acum se mai păstra încă în familia lor o aranie, un cazan de aramă pe care-l aduseseră cu ei, ca semn al averii și nobleței pierdute, cînd s-au întors în Bosnia, sub bătrînul Karahogea, umiliți și nemîngîiați. Împreună cu acest cazan Karahogea le lăsase diata să nu lipsească niciodată din războiul ce se va purta cu neamțul și să facă fiecare tot ce-i va sta în putință spre a dobîndi într-o bună zi ighemoniconul pierdut în Slavonia ; dacă norocul și voia Domnului ar fi să-i ajute neamțului să treacă vreodată apele rîului Sava, le lăsase cu limbă de moarte porunca să apere din răsputeri aceste ogoare sărăcăcioase din Zabilje, iar de vor fi răzbiți, să scape cu fuga, fugind unde-or

vedea cu ochii chiar de-ar fi să pribegească prin toată țara turcească și pînă dincolo de hotarul Împărăției, prin necunoscutele ținuturi ale Cinului și Măcinului.

Și în timp ce-i povestea toate astea, cavasul îi arătă deasupra drumului, lîngă o livadă de pruni, un mic cimitir turcesc unde se vedeau bine două movilițe cu pietre albe la căpătîi. Mormîntul bătrînului Karahogea și al fiului său, bunicul și tatăl acestui moșneag care mai stătea încă, zbîrlit lîngă zăplaz fulgerîndu-l din ochi și mișcîndu-și mînios buzele.

— Vedeți, continuă tînărul privind afară prin geamul aburit, nu știu ce m-a captivat mai mult, acele vestigii ale epocii de piatră, vechi de zeci de mii de ani, sau moșneagul care păzea cu sfințenie amanetul străbunilor și nu lăsa pe nimeni să se atingă nici cu un deget de ogorul lui.

— Văd, văd, zise iar Davile, distrat, uimit de observațiile tînărului.

Cum discutau așa plimbîndu-se prin odaie, se opriră deodată amîndoi în dreptul ferestrei.

Ziua scăpăta. Dar nicăieri nu se zăreau încă lumini aprinse. Numai jos în vale, chiar în malul rîului, clipea o licărire slabă la turbea lui Abdulah-pașa — feștila mereu aprinsă pe mormîntul său. Flăcăruia plăpîndă se zărea de la geamul consulatului la scăpătatul zilei, atunci cînd luminile încă nu răsăreau la geamuri sau tîrziu în noapte după ce se stingeau.

Stînd așa în fața ferestrei, în așteptarea nopții, cei doi oameni de vîrste diferite vorbeau deseori despre acest pașă și această „lumină veșnică", aprinsă pe mormîntul lui, care le devenise familiară, ca și cum ar fi cunoscut-o din totdeauna.

Desfossés aflase și istoria vieții acestui pașă.

Abdulah-pașa își trăgea obîrșia din acele ținuturi. Dobîndise de tînăr faimă și bogăție. Cutreierase mult lumea ca oștean și valiu, iar cînd fu întărit vizir la Travnik, muri pe neașteptate, în floarea vîrstei și fu înmormîntat în cimitirul de pe malul apei. (Murise otrăvit, zice-se.) Se spunea despre el că fusese un dregător blînd și drept. Un cronicar din Travnik scrisese că „sub dregătoria lui Abdulah-pașa omul sărman n-a cunoscut obida". Înainte de a muri, și-a lăsat toată averea tekiei din Travnik și

altor așezăminte obștești. Lăsă de asemeni o însemnată sumă de bani pentru zidirea acestei preafrumoase turbe din piatră de soi, iar din venitul pe care-l aduceau casele și clăcașii săi lăsă vorbă să-i țină aprinsă zi și noapte la căpătîi o lumînare groasă de ceară. Mormîntul era învelit cu postav verde și pe velința aceasta fusese brodată inscripția: „Atotputernicul să-i lumineze mormîntul". Inscripția fusese întocmită de oamenii învățați ai tekiei în semn de recunoștință veșnică față de binefăcătorul lor.

Desfossés aflase și locul unde se găsește testamentul acestui vizir și îl socotea un document interesant, caracteristic pentru oamenii acestor locuri și împrejurările prin care trecuseră. Povestindu-i consulului toate acestea, i se plîngea că nu i se dă voie cu nici un preț să-l vadă și să-l copieze.

Discuția se frînase. În tăcerea care se lăsă pentru o clipă, în amurgul tot mai dens, se auzi de afară glasul tînguitor al unui cîntec nedeslușit, ca un vaiet venit din străfundul apei. Cineva, un bărbat, cînta, văzîndu-și de drum ; se oprea din cînd în cînd și, după cîțiva pași, începea iarăși să cînte ; încet-încet vocea lui se auzi tot mai slab, apoi pieri cu totul.

Daville scutură nervos clopoțelul și porunci să fie aduse lumînările.

— Ah, muzica asta ! Doamne, ce muzică ! se văita consulul, pe care cîntecele bosniace îl aruncau în desperare.

Bărbatul acela nu era altul decît Musa zis Cîntărețul, care trecea, în fiecare seară, pe hudița strîmbă. Trăia într-una din cele cîteva cocioabe risipite prin grădinile povîrnite de deasupra clădirii consulatului.

Desfossés, a cărui curiozitate n-avea margini, cunoștea povestea acestui bețiv nelipsit din crîșme care trecea în fiecare seară spre casă urmînd același drum, împleticindu-se și cîntînd pe apucate și răgușit tînguitorul lui cîntec.

Trăise cîndva în Travnik un bătrîn pe nume Krdjalija, om de rînd și fără multă trecere, dar putred de bogat. Făcea negoț cu arme, marfa cea mai bine plătită, căci dacă-i trebuie cuiva arme, acela nu întreabă cît costă, ci scoate din pungă oricît i se cere, numai să le capete atunci cînd îi sînt de trebuință.

Feciorul cel mai mare al numitului Krdjalija rămăsese să-i ajute tatălui său, în timp ce Musa fu trimis la Sarajevo, la învățătură. Pe cînd se afla el acolo, bătrînul muri fără veste și cu totul inexplicabil. Se culcase seara zdravăn, iar dimineața îl găsiră în așternut înțepenit. Musa se lăsă de învățătură, înapoindu-se în Travnik. Cînd fu să împartă moștenirea, se văzu că bătrînul lăsase foarte puțini bani peșin. Porniră să circule fel de fel de zvonuri în legătură cu moartea bătrînului Krdjalija. Lumea nu voia să creadă în ruptul capului și era într-adevăr greu de crezut că bătrînul nu avusese bani lichizi, așa că mulți începură să-l bănuiască pe feciorul lui cel mare de furt, îndemnîndu-l pe Musa să-l dea în judecată și să-și ceară dreptul.
Pe deasupra, feciorul cel mare căutase și la împărțeala restului averii să-și păgubească și să-și jecmănească fratele. Feciorul cel mare era un bărbat voinic și chipeș, dar se număra printre oamenii aceia cu inimă rece al căror zîmbet seamănă cu o sticlire de gheață. Cît timp ținu împărțeala, Musa se zbătu între nepăsarea sa înnăscută pentru bani și tot ce era în legătură cu banii și între sfaturile și îndemnurile tîrgului. Apoi lucrurile se agravară, căci o fată, odrasla soților Vilić îi căzu dragă și lui Musa și fratelui său. O pețiră amîndoi, în același timp. Părinții hotărîră să i-o dea de nevastă fratelui mai mare. Atunci Musa se făcu nevăzut, fugind din Travnik. Despre împărțeala de pomină dintre cei doi frați și strania moarte a bătrînului nu s-a mai vorbit. Fratele cel mare își văzu de treabă și își spori avutul. Musa se înapoie acasă peste vreo doi ani, schimbat la față, bărbos, palid, supt, cu privirea grea și nesigură a omului nedormit, căzut în patima beției. Rămase să-și ducă viața muncind fîșia de pămînt moștenită de la tatăl său, destul de măricică, părăginită însă și prost chivernisită. Tînărul chipeș, fecior de om bogat, înzestrat cu glas dulce și înclinat spre muzică, își pierdu cumpătul și cu timpul ajunse un prăpădit, care nu trăia decît pentru băutură, un biet suflet însingurat și cam într-o ureche, după care copiii tîrgului se țineau ca după urs. Numai glasul lui dulce nu suferi nici o schimbare, multă vreme. Dar din pricina enormei cantități de rachiu pe care o sorbise în ultimii ani începuse și glasul

să se resimtă, dînd semne că în curînd îl va părăsi, așa cum îl lăsase sănătatea și-l părăsise averea.

Servitorul intră cu sfeșnicele. Umbrele obiectelor din odaie jucară o clipă nebunește pe pereți, apoi se domoliră. Dincolo de ferestre se lăsă dintr-o dată, ca o perdea grea, întunericul. Glasul cîntărețului beat pierise în noapte; tăcuseră și cîinii care-l însoțiseră cu hămăitul lor.

Din nou liniștea învălui orașul. Consulul și tînărul tăceau. Fiecare se gîndea la altceva, dar amîndoi voiau în sinea lor să fie cît mai departe de aici, dorindu-și și unul și altul alt partener.

Desfossés rupse cel dintîi tăcerea. Începu a vorbi despre Musa Cîntărețul și despre oamenii de soiul lui. Daville îl întrerupea mereu spunîndu-i că vecinul acesta al lor bețiv și chefliu nu constituie o excepție, ci e un rezultat firesc al mediului, că beția, trîndăvia, grosolănia pot fi întîlnite pretutindeni în orașul acesta. Desfossés îl contrazicea. Oameni ca el, zicea tînărul, au existat întotdeauna în diferite medii, căci ei nu sînt numai un rezultat al ambianței. Lumea îi privește cu teamă și milă, dar și cu un fel de respect aproape pios, cam în felul cum vechii greci venerau *enlisionul*, adică locul lovit de trăsnet. Dar ei nu sînt nicidecum tipici pentru o anume societate. Dimpotrivă, sînt socotiți pierduți și ieșiți din comun. Existența unor astfel de oameni excluși din mediul lor și solitari, abandonați, lăsați pradă patimilor și rușinii lor și sortiți pierzaniei grabnice, ilustrează doar cît de implacabile și de severe sînt legile societății, cît de puternice sînt legăturile între religie și familie într-o societate patriarhală — lucru valabil pentru turci, ca și pentru raiaua de toate credințele. În astfel de medii lucrurile se leagă strîns unul de altul, se încastrează unul în altul, totul se susține și se supraveghează reciproc. Fiecare individ veghează asupra obștii și obștea, la rîndul ei, veghează asupra fiecărui individ. O casă observă casa vecină, o uliță ulița vecină, fiecare răspunde pentru fiecare și obștea pentru toți, fiecare e legat cu toată făptura sa nu numai de soarta familiei și a rudelor sale, ci și de cea a vecinilor săi, a coreligionarilor și concetățenilor săi. Aici stă puterea de înrobire a lumii acesteia. Viața individului e posibilă numai în acest ansamblu și viața obștii numai respectînd aceste clauze. Cel

care se desprinde din întreg și o pornește după capul său, ascultînd de impulsurile sale, se află în situația unui sinucigaș și naufragiază inevitabil și fatal, mai devreme sau mai tîrziu. E legea de fier a acestor medii sociale, pomenită încă în Vechiul Testament. Legea după care se conducea antichitatea îi semăna întru totul. Marc Aureliu spune undeva : „Asemeni unui surghiunit este cel ce ocolește îndatoririle orînduirii sociale". Musa a călcat această lege, iar legea pîngărită și societatea ultragiată se răzbună asupră-i și-l pedepsesc.

Ca și înainte, Daville era mai curînd preocupat să-l observe pe tînăr decît să-i asculte vorbele. Se gîndea în sinea sa : junele meu amic și-a pus în gînd, astă-seară, să explice și să justifice toate grozăviile și hidoșeniile acestei nefericite țări. Pesemne că în cartea sa despre Bosnia a ajuns tocmai la acest capitol și simte acum nevoia să-mi țină mie sau altcuiva o prelegere amănunțită. S-ar putea tot atît de bine ca lucrul ăsta să-i fi răsărit acum în minte. Dar așa e tinerețea. Amestec de ușurință, infatuare, expunere avîntată, fermitate în convingeri. Da, așa e tinerețea.

— Nădăjduiesc, dragă prietene, că vom citi toate acestea în cartea dumitale, iar acum să vedem cum stăm cu cina, curmă Daville prelegerea tînărului și, totodată, reflecțiile sale.

În timpul mesei, vorbiră despre lucruri și întîmplări curente. La discuție luă parte și doamna Daville, făcînd scurte observații pline de bun-simț în legătură cu viața de toate zilele. Vorbiră mai ales despre arta culinară, despre bucatele și băuturile obișnuite în diferite colțuri ale Franței, în comparație cu alimentația turcă, regretînd cu toții lipsa legumelor, a vinurilor bune și a condimentelor franțuzești. Puțin după ce pendula bătu ora opt, doamna Daville își ascunse un căscat, dîndu-le astfel de înțeles că cina se sfîrșise și în curînd se va retrage în camera copiilor. După o jumătate de ceas consulul și Desfossés își spuseră și ei noapte bună. Trecuse încă o zi. Începea reversul nocturn al vieții din Travnik.

Doamna Daville ședea lîngă pătucul mezinului și tricota foarte conștiincios, fără a pierde timpul, tăcută și sîrguincioasă ca o furnică, așa cum împlinise toate celelalte treburi de peste zi pînă la cină.

Consulul se retrase în odaia sa, se așeză la masa de scris și se apucă de lucru. Avea în față manuscrisul epopeii sale, al cărei erou era Alexandru cel Mare. Lucra de ani de zile la acest op început în tinerețe ; lucra încet și cu mari întreruperi, dar se gîndea în fiece zi la lucrarea sa, punînd-o în legătură cu tot ce vedea și auzea, cu tot ce i se întîmpla în viață. Așa cum spuneam mai înainte, eposul acesta devenise pentru el ca un fel de altă realitate, mai lesnicioasă și mai binevoitoare, pe care o stăpînea după voința sa, care nu-i opunea rezistență și nu-i făcea greutăți, unde afla ușor soluții pentru tot ce i se părea nerezolvat și nerezolvabil în existența lui și a celor din jur, unde căuta mîngîiere pentru tot ce-l apăsa și compensație pentru tot ce nu-i oferea sau nu-i îngăduia viața reală. De cîteva ori pe zi, Daville se refugia în această „realitate pusă pe hîrtie“, rezemîndu-se în sinea sa pe cîte o idee din epos ca ologul pe cîrje. Și invers, aflînd știrile despre operațiile militare, uitîndu-se la vreo scenă din tîrg sau prins cu vreo treabă, el se transpunea adesea cu gîndul în paginile epopeii sale. Împingîndu-le cu cîteva mii de ani în urmă, necazurile existenței sale își pierdeau ceva din povara și acuitatea lor și i se păreau mai lesne de suportat. Procedînd astfel, e de la sine înțeles că nici necazurile vieții nu deveneau mai ușoare, nici poemul nu progresa dînd semne că s-ar putea transforma într-o operă de artă. Dar la urma urmei, sînt destui oameni în lumea asta care se reazemă, în sinea lor, pe o iluzie, mai bizară și mai nebuloasă chiar decît o epopee, cu conținut oarecum arbitrar, dar cu metrica rigidă și rime severe.

Și în seara asta Daville așeză pe masă în fața sa voluminosul manuscris cu copertă verde, cu un gest pe care i-l dicta de mult obișnuința. Dar de cînd venise în Bosnia și se încurcase în aceste treburi consulare avînd de înfruntat îndărătnicia turcilor, ceasurile acelea de seară erau tot mai sterpe și-i dăruiau tot mai puțină delectare. Nu-l mai asaltau imaginile, versurile se urneau anevoie înghesuite în șabloane și ieșind din ele ciuntite, rimele refuzau să scapere una de alta și strofa rămînea neisprăvită, ca o dihanie cu un singur picior. De multe ori nici nu desfăcea șnurul verde și manuscrisul zăcea pe masă în fața lui, ca un suport pentru fițuicile pe care consulul își

nota tot ce avea de făcut a doua zi sau ceea ce omisese să facă în ziua care se sfîrşise. În aceste clipe, după masa de seară i se perinda din nou în minte tot ce spusese şi făcuse peste zi, și în loc de odihnă și destindere veneau să se adauge noi eforturi și ieșeau la iveală necazurile pe care le socotise încheiate. Scrisorile expediate în timpul zilei la Split, Ţarigrad sau Paris îi răsăreau din nou în minte rînd cu rînd, şi dintr-o dată își dădea limpede seama că omisese să spună cutare sau cutare lucru sau că o idee fusese formulată în grabă și cu totul impropriu. Din pricina frămîntării și a nemulţumirii de sine sîngele îi năvălea în cap. Discuţiile pe care le purtase peste zi cu diferiţi oameni îi veneau iarăși în minte, pînă în cele mai mici amănunte, atît discuțiile serioase şi importante, în legătură cu slujba lui, cît și cele mărunte, sau întîmplătoare. Vedea clar chipul interlocutorului, deslușea orice nuanță a glasului său, se vedea pe sine însuși și își dădea bine seama unde anume greșise şi cu cîtă ușurinţă trecuse peste lucruri de primă importanță pe care din motive de neînțeles nu le rostise. Și dintr-o dată i se înfăţișau frazele puternice și desăvîrșite pe care ar fi trebuit să le spună sau care ar fi trebuit să ia locul replicilor slabe și anemice rostite în realitate. Consulul le murmura în șoaptă simțind în același timp că totul e zadarnic și vine prea tîrziu. Într-o asemenea dispoziţie sufletească nu poţi alcătui poeme, gînduri de felul ăsta tulbură somnul și iscă vise urîte dacă omul izbutește în cele din urmă să adoarmă.

În seara aceasta, în auzul consulului învie din nou discuția pe care o avusese puțin mai înainte cu Desfossés. Deodată văzu limpede cîtă fanfaronadă puerilă ascundea povestea triplei stratificări a drumurilor din diferite epoci și existența uneltelor din neolitic, istoria bătrînului Karahogea și a lui Musa Cîntăreţul, teoria în legătură cu familia și orînduirea socială din Bosnia. Şi la toate aceste elucubraţii ale tînărului, care, după cum i se părea acum, s-ar fi spulberat la cea mai slabă atingere a criticii, el răspunsese doar, ca un paralitic și un hipnotizat, ca un bicisnic : „Văd, văd, însă..." Ce dracu văzuse ? se întreba acum. Se simţea ridicul şi umilit, mîniindu-se în același timp pe sine că dă o atenţie nemeritată acestei insigni-

fiante conversații. La urma urmei, ce discuție importantă mai era și asta ? Și cu cine discutase ? Nici cu vizirul, nici cu von Mitterer, ci cu mînzocul ăsta, niște chestiuni lipsite de valoare. Gîndurile însă nu se lăsau a fi înlăturate și zăgăzuite. Tocmai cînd începuse să prindă nădejde că izbutise să dea uitării aceste fleacuri, se pomeni sărind de la masă și oprindu-se în mijlocul odăii, cu mîna întinsă, ca să-și spună din nou : „Ar fi trebuit să-i răspund pe loc, tăindu-i perorațiile copilărești ; uite cum stau lucrurile, să-i fi zis, și să-l pun imediat la punct. Chiar și în chestiunile cele mai mărunte trebuie să dai curs liber gîndirii, să te exprimi complet, să le spui oamenilor verde în față ce crezi și lasă-i să se perpelească pe urmă din pricina ta. Ce rost are să-ți păstrezi gîndurile înăuntrul tău și să le dai putință să te hărțuiască și să te sugă de sînge ca vampirii ? Da, așa ar fi trebuit să facă, dar nu cutezase pesemne și n-o să cuteze nici mîine, nici poimîine, niciodată, nici pălăvrăgind cu acest copilandru, nici discutînd cu oamenii serioși, și abia seara, după cină, înainte de culcare, cînd va fi prea tîrziu, cînd vorbele obișnuite, de fiecare zi, devin uriașe și inexpugnabile ca niște năluci, atunci abia își va da seama că-i lipsise curajul.

Așa își vorbea Daville în timp ce se pregătea să se așeze din nou la măsuța de lîngă fereastră. Gîndurile însă nu voiau să-l părăsească ; în zadar căuta să le alunge căci ele îi dădeau necontenit tîrcoale.

— Pînă și felul ăsta groaznic de a cînta al bosniacilor lui i se pare interesant. Și e gata să-l apere — se lamenta consulul în sinea sa.

Mînat de această nevoie bolnăvicioasă de a se lua la harță și război *post festum* cu tînărul, consulul scria înfrigurat și fără oprire pe hîrtia albă, în loc de versuri în care să laude faptele de arme ale lui Alexandru cel Mare, următoarele :

„Am ascultat cîntecele acestui popor, le-am ascultat intonațiile. E limpede pentru mine că oamenii aceștia toarnă în cîntecele lor aceeași sălbăticie și furie brutală ca și în orice altă manifestare a funcțiunilor spirituale sau fizice. În însemnările sale, un călător francez care-a cutreierat aceste ținuturi acum o sută și mai bine de ani, și i-a auzit cîntînd pe oamenii aceștia, nu se sfiește să ase-

muiască felul lor gutural de a cînta cu urletul unui cîine, cu care se înrudește mai mult decît cu glasul omenesc. Cît despre mine, fie că lumea aceasta s-o fi schimbat în rău, sau că acel blajin călător francez de altădată nu cunoscuse îndeajuns această țară, nu mă sfiesc la rîndu-mi a spune că urletul unui cîine mi se pare că secretă mai puțin venin și hainie decît răcnetul emis de gîtlejurile acestor oameni cînd se îmbată sau cînd dau curs liber furiei lor native. I-am privit în timp ce cîntă : își rostogolesc ochii-n orbite, scîrșnesc din dinți, izbesc cu pumnul unde nimeresc, fie că sînt amețiți de băutură, sau mînați pur și simplu de nevoia lăuntrică de a urla, de a răcni, de-a se văita și de-a sfărîma totul. Am ajuns la concluzia că toate aceste manifestări nu au nici o legătură cu muzica sau cîntecul, așa cum ne-am deprins a le auzi la alte popoare, ci sînt doar un mod de a da glas patimilor ascunse și pornirilor naive care mocnesc în ei și pe care nu izbutesc totuși, cu toată deșănțarea, să le exprime în totalitatea lor, dat fiind că însăși natura le impune anumite limite. În sensul acesta am avut, nu demult, o discuție cu consulul general austriac. Cu toată rigiditatea sa militară, mi-a mărturisit că e și el speriat de cîte ori aude noaptea, pe ulițí, sau ziua, prin grădini și crîșme, sfîșiind văzduhul aceste înfricoșătoare vaiete și hăulituri. *Das ist ein Urjammer*[1], îmi spunea el. Mă gîndesc totuși că von Mitterer se înșală, ca de obicei, prețuind mai mult decît trebuie poporul acesta. Eu cred că e vorba, pur și simplu, de furia unor sălbatici, care și-au pierdut inocența."

Fila de hîrtie îngustă se umpluse. Ultimul cuvînt abia încăpu în colțul de jos al paginii. Înfrigurarea cu care scrisese și ușurința cu care aflase cuvintele și comparațiile îl încălziseră, și consulul simți un fel de ușurare. Istovit, otrăvit de griji, împovărat de obligații care în seara aceasta i se păreau peste puteri, avînd drept companie doar insomnia și indigestia, stătea aplecat deasupra manuscrisului, dus pe gînduri, nemișcat, cînd ciocăni în ușă doamna Daville.

Nevastă-sa se pregătise de culcare. Sub scufia albă, fața îi părea mai mărunțică și mai ascuțită. Înainte de a ieși

[1] Eterna durere (germ.).

din dormitorul copiilor, îi învelise bine cu plapuma, făcînd deasupra semnul crucii și, îngenunchind lîngă pătucurile lor, rostise o străveche rugă de seară, implorîndu-l pe bunul Dumnezeu să le ocrotească somnul, pentru a se scula din așternut, a doua zi de dimineață, odihniți „precum cu tărie crede că se va scula din mormînt în ziua cumplitei judecăți". Acum, cu lumînarea în mînă, își vîrîse capul pe ușa întredeschisă.

— Ajunge pentru azi, Jean. Ar trebui să te culci.

Daville o liniști cu o mișcare a mîinii și, zîmbindu-i, o trimise la culcare, rămînînd mai departe singur cu filele de hîrtie umplute cu slove pînă cînd literele începură să-i joace în fața ochilor și rîndurile să se suprapună, încîlcindu-se, și totul deveni ilizibil, cețos, ca imaginea nocturnă a unei lumi care ziua pare clară și ușor de deslușit.

Atunci se sculă de la masă, se duse la fereastră și, ridicînd un colț al perdelei, privi în bezna deasă de afară, să vadă dacă se mai zărește lumină la Conac și la consulatul austriac, ultimele urme ale lumii diurne. Dar nu zări în sticla aburită a geamului decît odaia lui luminată și conturul vag al propriului său chip.

Dacă cineva, în clipa aceea, ar fi privit prin bezna și burnița rece de afară spre consulatul francez și ar fi văzut dîra aceasta de lumină, nu și-ar fi putut închipui de ce anume veghează noaptea tîrziu și de ce anume gînduri este frămîntat omul grav și lucid, preocupat în timpul zilei doar cu rezolvarea chestiunilor concrete, de imediată utilitate și în strînsă legătură cu treburile lui consulare.

Dar consulul nu veghea de unul singur în vasta clădire. La etaj, deasupra camerei sale, prin perdelele grele de pînză de Bosnia la cele trei ferestre se zărea lumină. Desfossés stătea și el la masă aplecat deasupra hîrtiilor. Veghea și el, din alte motive, și muncit de altfel de gînduri, petrecîndu-și treaz noaptea, așa cum nu și-ar fi dorit și cum nu-i făcea plăcere. Tînărul nu recapitula în minte discuțiile de peste zi ; dimpotrivă, după numai cinci minute, dăduse uitării și pe consul și conversația pe care o avusese cu el. Nu-l apăsa nici oboseala, nici nevoia de liniște, nici grija zilei de mîine, dar era plin de zbucium și asaltat de dorințele tinereții lui nesatisfăcute.

Își amintea în noapte chipuri de femei, sau mai bine zis nu și le amintea, ci le vedea aievea, le vedea carnea lor albă și văpaia surîsului, sfîșiind, ca un țipăt, penumbra calmă a camerei spațioase. Îi răsăreau în minte vastele și cutezătoarele planuri tinerești pe care și le făcuse înainte de-a pleca din Paris și de-a ajunge să se împotmolească în orășelul acesta uitat de lume și se închipuia în birourile fastuoase ale unei ambasade sau într-un salon parizian, acolo unde ar fi trebuit să fie, așa cum își dorise.

În fiecare noapte închipuirea lui se juca de-a v-ați ascunselea cu simțurile și cu ambiția lui, ca să-l părăsească apoi, lăsîndu-l în prada sinistrei liniști bosniace; și acum vibrarea acestei necuprinse tăceri îl chinuia și-i măcina nervii. În timpul zilei se amăgea îngropînd-o sub treburi, scăpa de ea plimbîndu-se, discutînd, dar noaptea rămîneau față-n față, și, dacă izbutea s-o alunge după o luptă crîncenă și istovitoare, lucrul acesta se-ntîmpla tot mai rar, căci necuprinsa liniște covîrșea, anihila, năruia pînă și viața tăcută și părelnică a orașului, strecurîndu-se pretutindeni, strivind sub carapacea ei lucruri și vietăți.

Din ziua cînd, după cum văzurăm, părăsise Splitul, și cînd, ajungînd dincolo de Klis, își mai întorsese o dată capul măsurînd pentru ultima oară cu privirea dulcele peisaj din vale și depărtata imensitate a mării, el era în necontenit contact cu această liniște, angajat într-o permanentă luptă.

Era prezentă pretutindeni în jurul său. O afla în arhitectura caselor, cu calcanul mut și sfidător spre stradă și intrarea prin curte, în portul bărbaților și al femeilor, în privirile lor atît de grăitoare tocmai pentru că erau zgîrciți la vorbă. Apoi chiar și în glasul lor, cînd se încumetau să vorbească, el distingea mai bine pauzele pline de înțeles decît vorbele rostite. Simțea cu urechea într-un anumit fel cum tăcerea pătrundea în fiecare frază, cum se instala între cuvinte, între silabe și litere, infiltrîndu-se ca apa într-o corabie fragilă, gata să se scufunde. Căuta să distingă vocalele, incolore și difuze, din pricina cărora vorbele băieților și fetițelor semăna cu un gungurit neglijent, înecat de tăcere. Pînă și cîntecul lor, care răsuna pe uliță sau venea din vreo curte, părea un vaiet prelung, care izbucnea din liniștea aceasta și se-ntorcea să se verse

în ea, elementul primordial și cel mai expresiv al cîntecului lor. Chiar și micile crîmpeie de viață ce se lăsau zărite la lumina zilei, neputînd în nici un chip să fie ascunse și îngropate — sărmane podoabe sau scurte fulgerări de frumusețe senzuală — chiar și acestea tînjeau să-și afle un ascunziș în marea tăcere și fugeau cu degetul la gură, dornice să intre în azilul rîvnit. Orice făptură vie, ba chiar și lucrurile nesimțitoare, parcă respingeau cu scîrbă sunetele, se fereau de priviri, tremurînd de teamă că ar putea fi nevoite să rostească o vorbă, să fie numite pe numele lor adevărat.

Privind acești bărbați și aceste femei, făpturi gîrbove, înfofolite în cîrpe, întotdeauna mute, lipsite de zîmbet și mișcare, se simțea îndemnat să cunoască mai degrabă temerile și speranțele lor decît viața lor reală, atît de molcomă și împietrită, încît nu era viață decît cu numele. Obsedat de gîndul acesta, el începu în cele din urmă să-i afle pretutindeni întruchipare și temei. Chiar și în cruzimea evidentă și în actele de violență ale oamenilor acestora descoperea fuga de exprimarea firească, o formă aparte, dură și aspră, a tăcerii. Și propriile lui gînduri asupra acestor oameni (De unde răsăriseră ? Cum se născuseră ? Spre ce năzuiau ? În ce credeau ? Cum iubeau și cum urau ? Cum îmbătrîneau și cum mureau ?) se pierdeau și ele, neîntregite, și nerostite, în atmosfera mocnită și apăsătoare îmbibată de tăcerea care-l înconjura din toate părțile, umplea totul în juru-i și tindea să acopere totul în sufletul lui.

Într-adevăr, îl cuprindea teama, căci simțea tot mai deslușit cum îl invadează și cum se molipsește de liniștea aceasta, atotputernică, simțea cum îi pătrunde în pori, cum îi transformă inima și cugetul într-un sloi de gheață.

Îl apăsau, cu osebire, nopțile. Se auzea din cînd în cînd, ce-i drept, un sunet ascuțit și ciudat : un foc de armă undeva la marginea orașului, lătratul vreunui cîine tulburat din somn de un trecător necunoscut sau de nălucirile din visul său. Irupea numai pentru o clipă, după care liniștea se împlinea la loc și mai surdă, acoperindu-l ca o apă grea, fără fund. Întocmai ca orgia zgomotului, nici liniștea nu te lăsa să dormi. Nevoit să stai în așternut în capul oaselor, o simțeai cum pîndește să te dizolve, să te

strivească sub ea, să te șteargă de pe suprafața pămîntului din rîndul ființelor vii și conștiente. Noapte de noapte, stînd astfel în fața lumînărilor ce se mistuiau cu repeziciune, i se părea că aude cum liniștea i se adresează în graiul ei lipsit de sunete.

— Peste puțin timp n-ai să mai calci zvelt, cu fruntea sus, cu zîmbetul fluturîndu-ți pe buze, n-ai să mai stăpînești multă vreme gîndul slobod, nici cuvîntul limpede și răspicat. Așa cum ești nu poți rămîne prea mult aici. Am să-ți încovoi spinarea, am să-ți plec privirea în pămînt, am să ți-l alung sîngele din vine ; voi face din tine o buruiană amară răpită de pămîntul pietros, șfichiuită de vînturi. Zadarnic vei încerca să-ți afli imaginea în oglinda ta adusă de la Paris : n-o vei afla nici în ea, nici în ochii propriei tale mame.

Așa-i vorbea fără să-și iasă din fire, fără să-ncerce să-l jignească, neîndurătoare, în șoaptă ; și în timp ce-i vorbea, parcă și începea să-l supună și să-l silească să-i dea ascultare, ca o mamă vitregă atunci cînd îmbracă pruncul străin. Își da, desigur, seama că liniștea aceasta era o altă înfățișare a morții, năzuind să facă din viața omului o cochilie goală și răpindu-i astfel posibilitatea de a trăi.

Totuși, nimeni nu cedează fără a-ncerca să se-mpotrivească și nimeni nu moare fără a încerca să se apere ; cu atît mai puțin un om tînăr și avînd o educație aleasă. Tinerețea și firea lui sănătoasă se împotriveau acestui rău, cum se împotrivește un organism sănătos unui mediu insalubru. Și chiar dacă se întîmpla cîteodată, noaptea, să-l părăsească puterea și să-l trădeze judecata, dimineața se simțea întotdeauna salvat, soarele îl îndemna să sară din așternut, apa rece îl întrema, dorința de muncă și nesățioasa-i curiozitate îi veneau într-ajutor.

Și în seara aceea încercă și izbuti să-și smulgă gîndurile din ghearele tăcerii și ale urîtului, să le îndrume ducîndu-le în domeniul lucrurilor vii, sonore, vizibile și palpabile ale realității diurne, să scape astfel de sub carapacea liniștii care strivea și îngropa totul, nerăbdătoare să pătrundă în conștiința lui, așa cum pătrunsese în odaie. Își revedea însemnările de peste zi, le tria și le împlinea. Încet și anevoie, creștea cartea lui despre Bosnia, plămădită toată „din substanța realității“. În ea totul se spriji-

nea pe argumente, pe cifre exacte, fiind susţinut de exemple. Fără a face paradă de elocinţă şi zorzoane stilistice, lăsînd altora grija de a trage consideraţiile generale, în ea se urmau una după alta file dure, solide, ca nişte vergi, constituind o pavăză împotriva acestei linişti orientale, perfide şi totodată seducătoare, înceţoşînd, diluînd, tulburînd, estompînd toate lucrurile, făcîndu-le ambigue, multiplicîndu-le sensurile şi răpindu-le în cele din urmă orice sens, pentru a le transporta într-o sferă unde privirea şi raţiunea noastră nu ajung, într-un neant surd, lăsîndu-ne orbi, muţi şi neajutoraţi, îngropaţi de vii şi trăind în lume despărţiţi de lume.

Iar cînd isprăvi de clasat şi de transcris ceea ce-şi notase în ziua aceea, se găsi din nou faţă-n faţă cu liniştea nopţii lunecînd în juru-i încet. Rămase aşa cu braţele încrucişate deasupra manuscrisului său. plutind în meditaţii, „ireale“, pînă cînd oboseala îi împînzi ochii. şi literele energice, mari ale prozei sale lucide începură să-i joace pe dinainte, ca nişte fantasme pitice.

— Travnik ! Trav-nik ! repeta în sinea sa, cu glas scăzut, ca pe-o formulă magică greu de reţinut, sortită uitării. Şi pe măsură ce-o rostea, vorba asta i se părea tot mai bizară : două vocale atone între consoanele surde. Şi formula aceasta cuprinde acum pentru el mai mult decît putuse bănui vreodată, încăpea în ea toată lumea. Acesta nu era un cuvînt, numele aspru şi indiferent al unui tîrguşor uitat de Dumnezeu, Travnik însemna acum pentru el Parisul şi Ierusalimul, capitala lumii şi centrul vieţii. Aşa visează omul, începînd din copilărie, oraşe mari şi cîmpuri de luptă glorioase, dar luptele reale şi decisive pentru menţinerea fiinţei sale şi realizarea năzuinţelor intrinsece, ascunse în ea, va fi nevoit să le poarte acolo unde-l azvîrlă soarta, deseori într-un spaţiu strîmt şi anonim, fără strălucire şi frumuseţe, fără martori şi fără arbitri.

Tînărul se sculă maşinal în picioare şi, ajuns lîngă fereastră, ridică un capăt al perdelei şi-şi oglindi privirea în întuneric, neştiind nici el ce căuta în noaptea aceea întunecată şi mută.

Prin bezna şi zloata de afară nu se zărea licărul slab de la ferestrele perdeluite ale consulatului austriac. Dar şi în

casa aceea mare ardeau lumînări și lîngă ele ședeau oameni aplecați peste hîrtii și răscoliți de gîndurile lor.

Odaia de lucru a consulului era o încăpere lungă, de loc atrăgătoare, lipsită de soare și aer, căci ferestrele dădeau toate într-o livadă povîrnită. Acolo sta, așezat în scaun de cîteva ore, consulul general von Mitterer, la masa cotropită de schițe, regulamente și cărți militare.

Focul din sobă fusese uitat, pipa lui lungă zăcea stinsă pe masă ; în odaie se făcu repede frig. Consulul își aruncă mantaua pe umeri și continuă să scrie, umplînd una după alta filele galbene ale hîrtiei veline. După ce umplu o filă, își încălzi la flacăra lumînărilor mîna înghețată și amorțită, apoi trase în fața sa altă coală, curată, netezind-o cu dosul palmei, stabili prima linie și apoi umplu repede și a doua filă cu scrisul lui mare, regulat, așa cum scriu mai toți ofițerii și subofițerii din armata chesaro-crăiască.

În seara aceasta, în timp ce luau cina, doamna von Mitterer plînsese din nou, cum făcea de atîtea ori, ziua sau noaptea, și îi ceruse iar colonelului, amenințîndu-l și implorîndu-l să scrie cît mai grabnic la Viena spre a fi mutat din acest ținut fioros și sălbatic. Ca în fiecare seară, consulul încercă să o consoleze, arătîndu-i că nu-i atît de ușor și de simplu cum își închipuia ea să fii mutat scăpînd de greutăți, că asta ar însemna sfîrșitul carierei sale, un sfîrșit nu tocmai onorabil. Anna-Maria îl copleși cu reproșuri, rămînînd surdă la toate argumentele lui și-l amenință printre lacrimi că-și va lua fetița și va părăsi Travnikul și Bosnia lăsîndu-l și pe el în plata Domnului. În cele din urmă, ca să-și liniștească soția, consulul îi făgădui, ca de atîtea ori pînă atunci, că va întocmi chiar în seara aceea un memoriu. Ca întotdeauna însă, nu-și ținu nici de data asta făgăduiala, căci nu-i venea ușor să facă un asemenea pas. Își lăsă soția și fiica în sufragerie, își aprinse pipa și se retrase în odaia sa de lucru, dar nu ca să scrie memoriul atît de greu de întocmit, ci ca să-și reia îndeletnicirea care-i procura atîta satisfacție și-i umplea toate serile.

De zece nopți von Mitterer lucra la alcătuirea unui amplu referat destinat autorităților militare din Viena, în care descria în amănunt împrejurimile Travnikului, sub aspectul lor militar și strategic. Ajunsese să înfățișeze a paisprezecea poziție, a cărei descriere era însoțită, ca de

obicei, de numeroase desene, schițe, tablouri de cifre și date utile, luînd în considerație înaintarea unei ipotetice armate care ar veni prin valea Lasvei, spre Travnik, în eventualitatea că orașul s-ar afla în apărare. În introducerea amplei sale lucrări arăta că se apucase de această muncă avînd în vedere foloasele pe care le-ar putea trage de pe urma ei comandamentul suprem, dar și „pentru a-și face mai scurte nesfîrșitele seri înghețate și monotone la care e osîndit orice străin care-și duce viața în Travnik".

Și noaptea trecea, într-adevăr, deși lent, iar von Mitterer scria fără întrerupere și fără odihnă. Descria pînă în cele mai mici amănunte fortăreața din Travnik, făcea istoricul ei, însemna ce se crede și ce se spune despre ea, arăta care e capacitatea ei reală, valoarea strategică a pozițiilor, grosimea zidurilor, numărul tunurilor, cantitatea de muniții, posibilitățile de aprovizionare cu apă și alimente. Pana scîrțîia pe hîrtie, lumînările sfîrîiau, rîndurile se înșiruiau, unul după altul, în slove regulate, cifre exacte, date limpezi, și teancul de file creștea văzînd cu ochii.

Așezat acolo, în fața mesei, von Mitterer se simțea în largul lui și ceasurile acestea lungi de noapte îi erau cele mai dragi. Aplecat peste filele scrise, cu lumînările aprinse, înconjurat de liniște, se simțea el însuși ca într-o cetate, ferit și apărat de primejdii, departe de toate meschinăriile și echivocurile, avînd de cucerit obiective clare. Începînd cu caligrafia și modul de exprimare și terminînd cu ideea pe care o expunea și cu devotamentul de care era călăuzit, absolut totul îl lega de marea armată chesaro-crăiască, ca de ceva solid, trainic și sigur de care te puteai sprijini și în care puteai să-ți afunzi noianul grijilor și ezitărilor personale. Știa și simțea că nu e singur și lăsat în voia soartei. Deasupra lui veghea un lung șirag de superiori, iar sub el alte șiraguri de subalterni. Faptul acesta îi da aripi și reazim. Totul era impregnat, legat, înnodat de nenumărate reguli, tradiții și obișnuințe, totul aparținea tuturor și totul era prevăzut, trainic, neschimbător și bucurîndu-se de viață lungă, mai lungă decît viața oricărui muritor.

Într-o astfel de noapte și într-un asemenea loc, unde fiecare își caută salvarea în iluzie, nu există o mai mare fericire și o uitare de sine mai frumoasă. Și von Mitterer

scria rînd după rînd, coală după coală, întocmind amplul său referat asupra pozițiilor strategice din Travnik și împrejurimi, pe care nimeni nu-l va citi vreodată și care va rămîne să zacă în „fasciculă“ feciorelnică sub colbul arhivei și sub parafa indolentă a nu știu cui, nevăzut și necitit, cît va exista lumea și cît vor exista în lumea asta manuscrise și hîrtii.

Von Mitterer scria. Și noaptea trecea parcă în galop. Mantaua grea îi încălzea spatele, gîndul lui treaz nu-l chinuia și nu-i făcea rău, ci îl calma dînd pinteni ceasurilor de noapte, obosindu-l poate, dar dîndu-i sentimentul plăcut al datoriei împlinite și hărăzindu-i un somn fără vise.

Colonelul von Mitterer scria și nu simțea oboseala, privirea nu i se împăienjenea, literele nu-i jucau în fața ochilor, și parcă, printre șirurile regulate de slove, întrezărea pînă în zare șiruri nesfîrșite de oameni, disciplinați și bine echipați, îmbrăcați în sclipitoarea uniformă imperială. În timp ce scria, o atmosferă calmă și sărbătorească se țesea în juru-i, ca și cum ar fi lucrat în prezența întregii forțe armate, de la comandantul suprem pînă la ultimul recrut slavon. Și atunci cînd se oprea pentru o clipă, el se uita lung la manuscris, fără să citească însă, măsurîndu-l încîntat cu privirea și se lăsa furat de închipuire, uitînd de noaptea travniceană, de sine și de toți ai lui.

Din această plăcută visare îl treziră pașii mărunți, dar apăsați care se apropiau pe culoarul lung, ca un tunet vuind în depărtare. Ușa se deschise brusc și în cameră năvăli doamna von Mitterer cu chipul răvășit de zbucium. În odaie răbufnise parcă furtuna, droaia de cuvinte mînioase și incoerente, pe care femeia le zvîrlise cum pășise pragul, începură să zboare prin aer amestecate cu pocnetul tocurilor ei pe dușumeaua goală. Pe măsură ce se apropia de masă von Mitterer se ridica încet de pe scaun și cînd ea ajunse în dreptul lui, sări, ca un automat, în poziția de drepți. Fericitele lui clipe sărbătorești dispăruseră fără urmă. Totul păli și se întunecă pierzîndu-și sensul, valoarea și importanța. Manuscrisul din fața lui se prefăcu într-o grămăjoară neînsemnată de hîrtie. Întreaga armată

dădu înapoi retrăgîndu-se în dezordine și se topi într-un nouraș roșietic-argintiu. Simți că-l supără din nou ficatul.

Anna-Maria se-nfipsese în fața lui și-l fulgera cu privirea ei mînioasă, chioambă și tremurătoare, așa cum pe chipul ei tremurau de-a valma : pleoapele, buzele și bărbia. Pete roșii i se iviră pe obraji și pe gît. Era îmbrăcată într-o rochie albă de casă, din lînă fină, decoltată și strînsă pe talie cu un cordon de mătase verzuie. Pe umeri avea un șal de cașmir alb, încrucișat la piept și prins cu o broșă mare de ametist, încrustată cu aur. Părul tapat era încins cu o fîșie lată de muselină de sub care se revărsau în neorînduială pitorescă șuvițele bogatului ei păr castaniu.

— Iosef, pentru numele lui Dumnezeu !... Așa începea întotdeauna. Acestea erau cuvintele introductive însoțite de o năvală turbată și pocnetul furios al tocurilor prin casă. Urmau apoi cuvinte grele și urîte, fără legătură și logică, afirmații fără temei și plînsete fără motiv, o ceartă chinuitoare, nesfîrșită.

Colonelul stătea în poziție de drepți, ca un cadet, știind că orice mișcare și orice vorbă provoacă explozii, întețindu-le din ce în ce.

— Iosef, pentru numele lui Dumnezeu ! repetă femeia plîngînd înăbușit.

Mîna colonelului abia apucă să schițeze un gest slab de înțelegere, cînd vijelia se abătu asupra-i, prin aerul rece al camerei îmbibat cu duhoare de pipă stinsă, clintind obiectele și spulberînd manuscrisul de pe masă. Femeia se dezlănțuise. Mînecile largi ale penioarului alb fîlfîiau năprasnic prin odaie și zbuciumul lor pleca flacăra luminărilor cînd într-o parte, cînd în alta; din cînd în cînd mîna ei energică și frumoasă dezgolită pînă la umăr țîșnea ca un fulger. Șalul spumos îi fremăta pe umeri, iar broșa de ametist sălta și-i izbea pieptul. Șuvițele de păr castaniu, scăpate din strînsoarea benzii, îi jucau pe frunte ca electrizate.

Slobozea cuvinte, cînd murmurîndu-le nedeslușit, cînd strigîndu-le, cuvinte schimonosite, muiate în lacrimi și salivă. Colonelul nu le lua în seamă dat fiind că le știa pe de rost, și aștepta încordat momentul cînd, domolită, va da semne de oboseală anunțînd finalul acestei scene, căci cele cîteva mii de cuvinte rostite nimeni nu le-ar fi putut

repeta, nici chiar doamna von Mitterer pînă la următoarea criză.

Deocamdată, vijelia era în toi și bîntuia cu furie.

Da, spunea ea, nu se îndoise o clipă că el va lăsa baltă și în seara aceea cererea pentru transfer, deși îi făgăduise la cină pentru a cincisprezecea oară. Și totuși ținuse să vină în camera lui, să vadă cu ochii ei monstrul mai indiferent ca un călău, mai crud ca un turc, să-l vadă cum zace tihnit în duhoarea lulelei scriindu-și prostiile pe care nimeni nu le ia în seamă (și foarte bine că nu le ia nimeni în seamă !) numai ca să-și satisfacă ambiția neînfrînată, biata ambiție de om incapabil, neînstare să-și ajute și să-și ocrotească măcar propria-i familie, nevasta și copila care se prăpădeau cu zile sub ochii lui și care, care...

Tot ce-ar mai fi trebuit să urmeze se pierdu în hohotele de plîns și în izbiturile veninoase și repezi ale pumnilor mici, dar puternici, lovind masa și hîrtiile împrăștiate.

Colonelul schiță un gest, încercînd să-i pună, blînd, mîna pe umăr, dar își dădu repede seama că e prematur și că norul vînăt nu se deșertase.

— Lasă-mă, temnicerule, gîde fără suflet, fiară inconștientă, fiară, fiară !

Urmă un nou torent de cuvinte ; apoi un altul de lacrimi, abundente și grele, pe urmă vocea începu să-i tremure și, în fine, încet, încet, furia se domoli. Femeia mai sughița încă, dar acceptase ca soțul ei s-o ia de după umeri și s-o conducă la fotoliul de piele. Se lăsă să cadă în fotoliu, suspinînd.

— Iosef... pentru numele lui Dumnezeu !

Era semnul că accesul luase sfîrșit și că soția sa e gata să primească fără împotrivire orice fel de explicații. Colonelul îi mîngîie părul și-o asigură că se va așeza numaidecît să schițeze cererea, fără urmă de ezitare, că a doua zi o va copia și o va expedia neîntîrziat. O mîngîia cum se pricepea mai bine, făcîndu-i promisiuni, cu inima cît un purice la gîndul că ar putea să izbucnească din nou în țipete și lacrimi. Anna-Maria însă era obosită și somnoroasă, tristă, mută și sfîrșită. Primi s-o conducă în dormitor, să-i zvînte ochii și obrajii de lacrimi și s-o așeze în pat, s-o învelească și să o adoarmă cu dezmierdări și vorbe dulci lipsite de semnificație.

Cînd se înapoie în odaia sa și puse sfeșnicul pe masă, simți un zvîcnet și o durere ascuțită sub coaste, în partea dreaptă. Momentul cel mai neplăcut era sfîrșitul acestor accese. După ce colonelul izbutea să-și liniștească soția și rămînea singur, de fiecare dată își dădea limpede seama că în felul acesta nu se mai poate trăi.

Acum își zvîrli iar pe umeri mantaua grea și rece, parcă și ea înstrăinată, se așeză la masă, scoase o foaie curată de hîrtie și începu de-adevărat să scrie suplica prin care își cerea mutarea.

Scria din nou la lumina pîlpîitoare a luminărilor care începuseră să picure. Mai întîi înșiră toate meritele în cadrul serviciului și, subliniind apoi că e gata și de-aci înainte să se dăruiască slujbei cu trup și suflet, își imploră superiorii să-l mute totuși din acel loc, oriunde în altă parte, străduindu-se să le argumenteze că la Travnik, în condițiile actuale, nu poate trăi și lucra „decît cineva care n-are familie". Și literele egale, reci și întunecate ca verigile unui lanț se înșiruiau cuminți pe hîrtie. Nu mai rămăsese nimic din strălucirea de mai înainte, nici din sentimentul forței și al coeziunii părții cu întregul. Strivit, așternea pe hîrtie propria sa slăbiciune și rușine, forțat de o presiune irezistibilă pe care nimeni nu o știa și nu o vedea.

Sfîrși de scris cererea și recitind-o, cum și-ar reciti osînditul sentința de moarte, se hotărî s-o expedieze, într-adevăr, a doua zi. În timp ce citea, gîndul lui părăsea mereu textul plîngăreț și se întorcea în trecut.

Se vedea pe sine, locotenent spelb și negricios, stînd la popotă, cu fața săpunită în fața frizerului, care-și dădea silința să-i potrivească părul des și frumosul favorit regulamentar de care era atît de mîndru ; apoi se vedea altă dată lăsîndu-l pe același bărbier să-i radă capul pentru ca, travestit în „flăcău sîrb" să poată cutreiera tîrgurile turcești, satele și mănăstirile sîrbești. Îi veniră în minte necazurile și primejdiile care-l pîndiseră, își aminti pribegiile și spaimele prin care trecuse. Și se văzu, din nou, în garnizoana din Zemun, scăpat teafăr din recunoaștere, auzi parcă sunîndu-i în urechi felicitările camarazilor și cuvintele calde ale superiorilor.

Își aminti noaptea ploioasă și apăsătoare cînd trecuse, într-o barcă, rîul Sava, însoțit de doi soldați, și se văzu

sub Kalemegdan, la poartă, primind din partea legăturii sale tiparul de ceară al cheilor de la toate porțile cetății Belgradului. Se văzu înmînînd maiorului aceste chei, beat de fericire, dar răpus de friguri și de oboseală.

Se văzu în diligență, în drum spre Viena, ca unul care „repurtase succese" și urma să fie recompensat. Ducea el însuși comandantului scrisoarea, în care se vorbea despre el. Acesta îl lăuda cum nu mai făcuse niciodată, înfățișîndu-l ca pe un tînăr ofițer pe cît de lucid, pe atît de cutezător.

Se vedea pe sine...

Afară, în hol, se auzi o trosnitură ușoară. Colonelul tresări speriat și se cutremură la gîndul că vor bubui iar pe dușumele pașii vijelioși ai soției. Ciuli urechea. Liniște. Îl înșelase un zgomot fără importanță. Dar imaginile de adineauri se risipiră și nu mai voiau să-i răsară în minte. În fața sa stăteau acum rîndurile manuscrisului său, acum moarte și încîlcite sub privirea lui ostenită. Ce se întîmplase cu tînărul ofițer aflat în drum spre Viena? Unde pieriseră avîntul și cutezanța tinereții?

Colonelul se sculă brusc de la masă, ca un om care caută cu deznădejde o scăpare, se apropie de fereastră, dădu încet la o parte perdeaua verde, dar dincolo de geam, la două degete de ochii lui se înălța noaptea ca un zid de gheață și de întuneric. Von Mitterer îl privea ca un osîndit, neîndrăznind să se întoarcă și să revadă șirurile negre ale cererii de pe masă.

Stînd așa și gîndindu-se la mutare, nu bănuia, spre norocul lui, cîte nopți, cu toamne și ierni avea să mai petreacă acolo, încolțit între zidul acesta de gheață, întunecos și masa lui de lucru, așteptînd zadarnic să i se rezolve cererea. Cererea sa va rămîne să zacă la *Geheime Hof und Staatskanzlei*[1], la arhivă, ca și amplul său referat asupra pozițiilor strategice din jurul Travnikului, dar într-o altă secție. Cererea aceasta va sosi neîntîrziat și în bună regulă la Viena și va fi înmînată referentului respectiv, un *Sectionschef*[2] obosit și încărunțit. Referentul

[1] Cancelaria secretă a curții și a statului (germ.).
[2] Șef de secție (germ.).

îi va da citire într-o dimineață de iarnă, în biroul său spațios, luminos și cald, cu vedere spre biserica minoriților, se va mărgini să sublinieze ironic, cu creion roșu, fraza în care von Mitterer propunea ca în locul lui să fie trimis *„ein familienloses Individuum*[1], iar pe verso va scrie că *Herr* consul trebuie să mai aibă răbdare.

Căci acest *Sectionschef* era un holtei imperturbabil și răsfățat, meloman și estet rafinat care de la înălțimea postului său sigur și lipsit de griji, oricît s-ar fi căznit, nu-și putea imagina chinurile prin care trecea consulul, nici cum arăta Travnikul, nici cine era Anna-Maria von Mitterer, și, mai ales, nesfîrșitele înfățișări ale obidei și suferinței omenești. Nici în ceasul morții un om ca acesta nu se va găsi față-n față cu zidul de gheață și întuneric pe care colonelul von Mitterer îl măsura din ochi în noaptea aceea.

VIII

Anul 1808 nu împlinise nici una din acele vagi promisiuni pe care Daville crezuse a le desluși în văzduhul calm al toamnei anului precedent, în timp ce se plimba călare dincolo de Kupil. Într-adevăr, nimic nu ne poate amăgi mai rău decît propriul nostru sentiment de calm și mulțumire în legătură cu mersul lucrurilor. Sentimentul acesta de satisfacție îl înșelase și pe Daville.

Chiar la începutul anului primi cea mai grea lovitură din cîte se puteau abate asupra lui în ingrata muncă pe care o îndeplinea la Travnik. S-a întîmplat un lucru la care Daville, după toate cîte le știa, putea să se aștepte cel mai puțin. D'Avenat aflase din sursă sigură că Mehmet-pașa fusese mazilit. Firmanul de mazilire nu sosise încă, dar vizirul se pregătea discret de plecare, cu tot calabalîcul și toată suita.

Mehmet-pașa nu voia ca firmanul de mazilire să-l mai găsească la Travnik, îi explica d'Avenat. Asadar, va pă-

[1] O persoană fără familie (germ.).

răsi din timp orașul, sub un pretext plauzibil, și, o dată plecat, n-avea de gînd să se-ntoarcă niciodată. Mehmet-pașa știa bine ce se petrece în orașele turcești în ziua cînd sosește solul cu firmanul imperial de mazilire a vechiului vizir și de întărire a celui care îi lua locul. Parcă-l vedea pe beșliul nerușinat, care trăia numai din astfel de vești și din curiozitatea bolnăvicioasă a tîrgului și a prostimii, plesnind de plăcere. Parcă-l vedea și-l auzea cum dă buzna în tîrg călare, pocnind din bici și strigînd cît îl ținea gura numele vizirului mazilit și al celui nou numit.

— *Mahzul* Mehmet-pașa, *mahzul !* *Hazul* Suleiman-pașa, *hazul !*

Lumea îl privește plină de curiozitate și de admirație, ia în dezbatere hotărîrea sultanului, se bucură cuprinsă de însuflețire, vînzolindu-se pe uliți. Cel mai adesea îl hulesc pe cel care pleacă și-l ridică în slavă pe cel care urmează să-i ia locul.

Aceasta e clipa cînd numele vizirului mazilit e aruncat mulțimii trîndave și neroade, ca un stîrv cîinilor hămesiți, iar mulțimea, ațîțată și fără teamă de pedeapsă, îl tăvălește în noroi, făcînd glume nereușite, bătîndu-se cu pumnii-n piept, dîndu-și ifose, dedîndu-se la fapte josnice și deșucheate. Oamenii cei mai umili, care n-ar fi cutezat să ridice măcar privirea cînd trecea pașa călare, răsar ca din pămînt, puși pe răzbunare, ocărînd și blestemînd, cu toate că n-avuseseră de îndurat nici o nedreptate din partea celui mazilit, căruia pînă atunci nici nu-i trecuse prin minte că există și ei pe lume. Deseori ai prilejul să vezi în astfel de ocazii pe vreun softa [1] ajuns ca vai de capul lui, sau pe vreun negustor scăpătat ieșindu-și din fire și răcnind în fața paharului plin cu rachiu, bătîndu-se cu pumnii în piept și luîndu-l la trei păzește pe vizirul mazilit, ca și cum s-ar fi încăierat cu el și l-ar fi răpus în luptă.

— Frate-meu, juma' de Bosnie să-mi fi dat cineva și nu m-aș fi bucurat atîta !

Mehmet-pașa știa că așa se întîmplă pretutindeni și din totdeauna, că acești oameni mărunți și anonimi calcă peste cadavrele celor răpuși în lupta ascunsă purtată între

[1] Elev la școala religioasă (turc.).

cei mari. Era deci firesc să-și dea silința să evite lucrul acesta.

Daville îi ceru neîntîrziat o întrevedere. La acest Divan, vizirul îi mărturisi, în mod confidențial, că într-adevăr va părăsi Travnikul, sub pretextul că se duce să supravegheze pregătirile pentru campania de primăvară împotriva Serbiei și că înapoi nu se va mai întoarce. Din spusele vizirului reieșea că prietenii săi din Țarigrad îi dăduseră de știre că acolo domnește haosul și că au izbucnit mîrșave lupte intestine între grupările și personalitățile care-l zvîrliseră de pe tron anul trecut, în mai, pe sultanul Selim. Căzuseră de acord doar asupra unui singur lucru și anume prigonirea tuturor celor care dăduseră de înțeles într-un fel sau altul că aprobau reformele și planurile sultanului alungat. În asemenea condiții, plîngerile begilor bosniaci împotriva lui, ca prieten al Franței și om de încredere al lui Selim, fură bine primite. Știa că firmanul de mazilire fusese semnat. Spera că prietenii lui obținuseră să fie scutit de surghiun și să i se încredințeze un alt pașalîc, nu departe de Țarigrad. În orice caz, era ferm decis să părăsească Travnikul, înainte de sosirea firmanului, în modul cel mai discret, pentru a nu da prilej vrăjmașilor săi bosniaci să se bucure de înfrîngerea lui și să-l sfideze. Iar pe drum, undeva pe la Sjenica sau Prijepolje, va întîmpina firmanul cu noua sa numire.

Toate acestea Mehmet-pașa le rosti, adresîndu-se lui Daville cu același ton de oriental, nedefinit, care chiar atunci cînd certitudinea își spune ultimul cuvînt nu pierde speranța că lucrurile s-ar mai putea totuși schimba, fiind posibile tot soiul de surprize. De pe fața vizirului nu dispăruse zîmbetul, mai bine zis, nu înceta să-și arate șiragul de dinți albi și drepți care sclipeau necontenit între barbă și mustața lui deasă, neagră și îngrijită, căci de zîmbit nu le ardea nici vizirului, nici consulului francez.

Daville se uita la vizir, asculta vorbele dragomanului și dădea din cap politicos, aproape mecanic. Fapt e că mărturisirea lui Mehmet-pașa îi înghețase sîngele-n în vine. Acea apăsare rece și neplăcută din măruntaie, cînd mai domoală, cînd mai violentă, nelipsită ori de cîte ori se afla în vizită la Conac sau purta tratative cu turcii, îi în-

cinsese mijlocul ca un cerc de fier, paralizîndu-l și făcîndu-l incapabil să gîndească sau să rostească ceva.

Mazilirea vizirului din Bosnia, Daville o socotea un ghinion personal și totodată un insucces vădit al guvernului francez. Ascultîndu-l pe Mehmet-pașa cît de liniștit și meșteșugit vorbea de plecarea sa, el se simțea înșelat, neînțeles și părăsit în ținutul acesta glacial, în mijlocul acestei lumi perfide, dușmănoase, insensibile, despre care nu știi niciodată sigur ce gîndește și simte, căci oamenii aceștia, cînd vorbesc de plecare, se pot gîndi că, dimpotrivă, vor rămîne pe loc, cînd zîmbesc nu știi dacă zîmbesc, cînd spun „da“ nu știi dacă spun „da“, după cum nici cînd spun „nu“, nu ești sigur că spun într-adevăr „nu“. Abia izbuti să încropească vreo cîteva fraze și să-i spună vizirului cît de mult regretă plecarea lui, exprimîndu-și speranța că lucrurile se vor întoarce poate în bine, și asigurîndu-l că oricare ar fi situația se va bucura de prietenia și simpatia statornică a guvernului său. Ieși de la Conac cu senzația că nu mai are nimic de sperat în viitor.

În această stare de spirit, Daville își aminti deodată de capugibașa pe care cu timpul izbutise să-l uite. Moartea acestui ins nenorocit, care nu tulburase cugetul nimănui, începu din nou, acum, cînd se dovedea zadarnică, să-l neliniștească.

La începutul noului an, vizirul își expedie în taină lucrurile mai de valoare, iar apoi, însoțit de mamelucii săi, părăsi el însuși Travnikul. Șușoteala dușmănoasă și zeflemitoare care începuse între turcii din oraș nu mai putu să-l ajungă din urmă. Singurul care cunoscu ziua plecării și care-l petrecu pe vizir fu Daville.

Despărțirea fu cît se poate de cordială. În luna lui ianuar, într-o zi însorită, Daville ieși călare împreună cu d'Avenat și se opri la patru mile depărtare de Travnik. În fața unui han singuratic din margine de drum, în foișorul lăsat într-o rînă sub apăsarea zăpezii, vizirul și consulul schimbară ultimele cuvinte de rămas bun.

Vizirul își freca palmele înghețate și se străduia să-și mențină viu zîmbetul.

— Transmiteți salutări generalului Marmont, rosti el cu vocea lui plină de căldură care semăna cu sinceritatea

ca două picături de apă și avea darul să-l convingă și să-l liniștească și pe cel mai bănuitor dintre oameni, vă rog să-i transmiteți domniei sale și tuturor celor cărora credeți de cuviință, că eu rămîn nestrămutat prieten al nobilei dumneavoastră țări și fidel admirator al marelui Napoleon, oriunde ar fi să mă arunce soarta și împrejurările.

— Fiți fără grijă, așa voi face, spunea Daville, tulburat pînă-n adîncul sufletului.

— Iar dumitale, dragă prietene, îți doresc sănătate și succes, și regret că nu voi putea fi alături de dumneata, căci cunosc greutățile pe care le vei avea și de acum încolo de întîmpinat în relațiile cu ignoranta și barbara lume bosniacă. Chestiunile dumitale i le-am încredințat lui Suleiman-pașa, care îmi va ține locul deocamdată. Poți avea în el toată încrederea. E simplu și cam budulac, cum sînt toți bosniacii, dar e un om de onoare pe care te poți bizui. Îți spun încă o dată, că, plecînd, numai de dumneata mă despart cu regret. Dar n-am încotro. De-aș fi vrut să fiu tiran și călău, puteam să rămîn aici și să fac să se dea ascultare legilor arogante și neprielnice, dar nu sînt și n-am vrut să fiu. De aceea plec.

Tremurînd de frig, palid și vînăt, învelit în șuba sa neagră, lungă pînă la pămînt, d'Avenat traducea, repede și cam mecanic, ca un om care știa toate astea pe de rost și cu mult înainte.

Daville își dădea bine seama că ceea ce îi spunea vizirul nu e și nu poate să fie întregul adevăr, și totuși îl emoționa fiecare cuvînt pe care-l rostea. Orice despărțire iscă în noi o dublă iluzie. Omul căruia îi spunem bun rămas, mai cu seamă dacă ne gîndim că-i spunem, poate, pentru totdeauna, ni se pare atunci mai prețios și mai demn de atenția noastră, iar noi înșine ne simțim mai capabili de o prietenie devotată și generoasă decît sîntem în realitate.

Apoi, cu mișcări iuți și sprintene, ca să-și ascundă beteșugul de la picior, vizirul încălecă pe roibul său semeț. Numeroasa sa suită îl urmă la trap. Iar după ce se depărtară ca la vreo jumătate de milă, unul dintre mamelucii vizirului ieși din pîlcul de călăreți, porni glonț înapoi și îl ajunse din urmă pe Daville, care se oprise în clipa aceea. În fața lui își struni calul cabrat și rosti cu voce tare aceste

cuvinte : „Fericitul meu stăpîn Husref Mehmet-pașa mai trimite o dată frumoase salutări stimatului reprezentant al marelui împărat francez, dorind din suflet ca bunele sale urări să-l însoțească la fiece pas“.

Surprins și întrucîtva descumpănit, Daville își scoase ceremonios pălăria, în timp ce călărețul dispăru cu aceeași vertiginoasă iuțeală intrînd în rîndurile suitei vizirului care se depărta spre zarea cîmpiei înzăpezite. În relațiile cu orientalii întîlnim întotdeauna astfel de amănunte care ne surprind plăcut și ne emoționează, chiar dacă știm că nu sînt atît un semn de atenție și de respect personal, ci că fac parte doar din străvechiul și inepuizabilul lor ceremonial.

Mamelucii înfășurați în mantale semănau, văzuți din spate, cu niște femei. De sub copitele cailor se ridica o pulbere de zăpadă care, pe măsură ce se depărtau, se prefăcea într-un nor roz-alb sub razele soarelui de iarnă. Pîlcul de călăreți devenea tot mai mic, iar norul de zăpadă afînată se înălța tot mai sus în văzduh. Curînd apoi pîlcul călăreților se mistui în norul acela.

Daville făcea calea-ntoarsă pe drumul înghețat care abia se deosebea de restul cîmpului înzăpezit. Acoperișurile caselor țărănești, rare, gardurile și crîngurile de pe margine zăceau sub zăpadă, abia conturate cu o slabă linie cenușie pe fundalul alb al împrejurimilor. Umbrele galbene și roșietice deveneau repede vineții și sure. Cerul se întuneca. După-amiaza însorită se grăbea să dea locul înserării hibernale.

Picioarele cailor zvîcneau ritmic și mărunt ; mai sus de copite le săltau smocurile de păr vîrtoase de care se prinseseră bucăți de gheață.

Lui Daville i se părea că se întoarce de la un prohod. Și, deși îl părăsise mai adineauri, i se părea că se despărțise de vizir de foarte mult timp și că este iremediabil pierdut. Îi veneau în minte amănunte din nenumăratele discuții cu el. Îi răsări în fața ochilor zîmbetul lui, masca de lumină care-i juca toată ziua între gură și ochi și pe care și-o da jos poate numai în timpul somnului.

Își aminti de asigurările pe care i le dăduse vizirul, pînă în ultima clipă, încredințîndu-l că iubește Franța și-i prețuiește pe francezi. Și acum, în lumina acestei despărțiri,

verifica sinceritatea acestor mărturisiri. I se părea că vede limpede imboldurile vizirului, curate și neafectate de obișnuitele complimente de rigoare. I se părea că înțelege mai bine cum și de ce străinii iubesc Franța, felul de viață al francezilor și ideile lor. O iubeau în virtutea legii contrastului ; iubeau o dată cu ea toate acele lucruri pe care n-aveau cum să le afle în propria lor țară, și după care spiritul lor năzuia cu nesaț ; o iubeau, pe bună dreptate, ca pe imaginea frumuseții desăvîrșite și a vieții armonioase și rafinate, pe care nici un fel de eclipse efemere nu o pot schimba sau diforma, și care, după fiecare potop și fiecare eclipsă, se arată din nou lumii întregi ca o forță nepieritoare și o bucurie veșnică ; o iubeau și atunci cînd o cunoșteau superficial, prea puțin sau chiar de loc. Și o vor iubi întotdeauna, deseori din motive și îndemnuri contradictorii, căci oamenii nu vor înceta niciodată să caute ceva mai bun și mai înalt decît le oferă destinul. De altfel, și el se gîndea acum la Franța nu ca la patria sa, pe care o cunoștea bine și din totdeauna și în care văzuse și bune și rele, ci la Franța, minunata și îndepărtata țară a armoniei și a perfecțiunii, la care oamenii visează ori de cîte ori se află în mijlocul barbariei și al sălbăticiei. Cît va exista Europa, va exista și Franța și nu va putea să dispară niciodată, decît dacă într-un anumit sens (adică în sensul armoniei luminoase și al prefecțiunii) Europa întreagă ar deveni aidoma ei. Dar acest lucru nu e posibil. Prea sînt deosebiți și depărtați oamenii unii de alții.

Ajungînd aici, Daville își aminti dintr-o dată o întîmplare din vara trecută. Plin de vioiciune și curiozitate, vizirul se interesa mereu de viața în Franța, și astfel, într-o bună zi, îi spuse că auzise mult vorbindu-se despre teatrul francez și că i-ar face plăcere să afle măcar cît de puțin cum se prezintă în Franța viața teatrală, de vreme ce n-are posibilitatea să vadă aievea o piesă de teatru.

Încîntat să-l audă vorbind astfel, Daville se înfățișă chiar a doua zi, cu un volum de Racine la subțioară, hotărît să-i citească vizirului cîteva scene din „Baiazid". După ce fu servită cafeaua și fură aduse ciubucele, servitorii ieșiră și nu rămase decît d'Avenat, care trebuia să traducă. Consulul se strădui să-i explice vizirului, cum se pricepea mai bine, ce înseamnă teatrul, ce este și cum arată, care

sînt sarcinile actorului și sensul jocului actoricesc. Apoi începu să citească scena în care Baiazid îl lasă pe Amurat sub ocrotirea sultanei Roxana. Vizirul se încruntase, dar continua să asculte traducerea searbădă a lui d'Avenat și totodată patetica lectură a consulului. Cînd ajunseră însă acolo unde femeia sultanului și marele vizir încearcă să se explice, Mehmet-pașa întrerupse lectura, rîzînd cu poftă și dădu din mînă contrariat.

— Asta habar n-are ce spune, rosti el, totodată sever și ironic. De cînd e lumea și pămîntul, nu s-a pomenit ca marele vizir să intre în harem și să stea de vorbă cu femeia sultanului.

Vizirul mai rîse apoi mult timp cu poftă, fără să ascundă că e dezamăgit și că nu pricepea sensul și valoarea unui asemenea divertisment spiritual. O spunea deschis, cu duritatea și lipsa de politeță a omului adăpat la izvoarele altei civilizații.

Neplăcut surprins, Daville încercă zadarnic să-i lămurească semnificația tragediei și înțelesul ei poetic. Vizirul dădu iar din mînă, nerăbdător și plictisit.

— Avem, avem și noi fel de fel de pelerini și derviși care recită versuri melodioase ; noi îi milostivim, dar nici prin gînd nu ne trece să-i socotim de o seamă cu oamenii serioși și de vază. Nu, nu, nu înțeleg, și pace.

Întîmplarea aceasta i se păru atunci lui Daville de-a dreptul jignitoare și, într-ascuns, o trecu în rîndul eșecurilor sale. Acum însă era înclinat să privească lucrurile cu mai multă îngăduință, așa cum privește omul matur situațiile hazlii din copilăria sa cărora le dăduse, pe vremuri, prea mare importanță. Se mira doar cum de-și amintise tocmai acum întîmplarea asta, la drept vorbind neînsemnată față de atîtea alte lucruri într-adevăr importante pe care le dezbătuse cu Mehmet-pașa.

Acum, cînd după despărțirea de vizir se întorcea în orașul acoperit de zăpadă, toate i se păreau limpezi, motivate și la locul lor. Neînțelegerile i se păreau firești, iar insuccesele, inevitabile. Pînă și această dureroasă plecare a lui Mehmet-pașa îl durea acum parcă altfel. Era o pierdere, bineînțeles, o pierdere grea, știa prea bine. Începuse să-și facă gînduri negre, temător că s-ar putea întîmpla alte asemenea incidente nedorite. Acum însă gîndurile ne-

gre se estompau și de îndepărtau și ajunse să-și spună că, la urma urmei, așa e viața, pierzi sau cîștigi după un calcul rămas ție necunoscut.

Cu mintea plină de aceste gînduri, care i se păreau lui însuși noi și bizare, dar deocamdată consolatoare, intră în Travnik înainte de căderea nopții.

Plecarea lui Husref Mehmet-pașa fu ca un semn de răscoală pentru turcii din Travnik. Nimeni nu se mai îndoia că vizirul fugise în mod perfid și laș de mînia tîrgului. Se știa, de asemenea, că-l petrecuse consulul francez. Lucrul acesta puse paie pe foc.

Se putu atunci vedea ce înseamnă răzmerița tîrgului turcesc într-un oraș bosniac.

Cîțiva ani în șir tîrgul lucra și tăcea, mocnea și vegeta, negustorind și socotind, comparînd un an cu altul, atent însă tot timpul la ce se întîmpla, informîndu-se, „cumpărînd" vești și zvonuri, transmițîndu-le în șoaptă din dugheană în dugheană, ferindu-se să tragă concluzii și să-și exprime părerea. Astfel se închega și prindea chip, încet și pe nesimțite, spiritul colectiv al tîrgului. La început el se prezenta ca o simplă stare de spirit comună și vagă, care se manifestă doar prin gesturi scurte și prin înjurături fără adresă, apoi se transforma, treptat, în opinie fățișă, pentru ca, în cele din urmă, să devină convingere fermă și definitivă asupra căruia nu mai avea nici un rost să se mai discute și care așteaptă să-și afle înfăptuire.

Uimit și pătruns de această convingere, tîrgul murmura, se pregătea și aștepta, așa cum așteaptă albinele clipa roirii. E imposibil de pătruns logica acestor răzmerițe din tîrguri, oarbe, furibunde și de obicei sterile, dar ele își au totuși logica lor, așa cum au o tehnică a lor, invizibilă, întemeiată pe tradiție și instinct. Le vezi doar cum răbufnesc, cum se umflă și cum se domolesc.

Și așa te trezești într-o bună zi, care începe la fel cu celelalte, că lunga liniște somnolentă a orășelului se sparge-n țăndări și văzduhul se umple de larmă : uruit de cepenacuri urnite, zgomote de uși izbite, scrîșnet de zăvoare pe la prăvălii. Dughengiii sar deodată în sus de pe locurile lor, pe care ani de zile au stat cuminți și ascultători, cu picioarele îndoite sub ei, serviabili și mîndri în ceacșirii

lor de dimie, în fermenele împodobite cu găitane sau în anterie lucioase, vărgate. Gestul acesta de ritual și zgomotul asurzitor al ușilor și cepenacurilor sînt de ajuns, ca, prin tot orașul și prin împrejurimi, să se răspîndească fulgerător vestea :

— S-a închis tîrgul.

Sînt cuvinte grele, cuvinte fatidice ; semnificația lor e limpede pentru oricine.

Femeile și copiii coboară atunci în pivnițe. Tîrgoveții mai cuprinși se zăvorăsc în casele lor, gata să-și dea viața apărîndu-le. Iar din cîrciumioare și din mahalalele mărginașe prinde a mișuna sărăcimea turcă, natul care nu are nimic de pierdut și care numai în timpul răzmerițelor și al schimbărilor violente mai poate cîștiga ceva. (Căci și aici, ca în toate mișcările și răzvrătirile din lume, unii sînt cei care le pun în mișcare și le conduc și alții, cei care le fac și le duc la îndeplinire.) În fața acestei mase răsar de undeva una sau două căpetenii. Sînt de obicei niște oameni gălăgioși, violenți, nemulțumiți, oțărîți și stranii pe care nimeni pînă atunci nu i-a văzut și nu i-a luat în seamă și care, după ce zurbaua se va fi domolit, se vor cufunda din nou în sărăcimea anonimă a mahalalei povîrnite de unde au ieșit sau vor lîncezi în vreo pușcărie.

Și asta ține o zi, două, trei sau cinci, depinde cînd și unde izbucnește, pînă se sparge ceva sau se pune foc pe undeva, pînă cînd se varsă sînge de om sau pînă cînd zurbaua se golește de înverșunare și se potolește de la sine.

Dughenile se deschid atunci una cîte una, gloata se retrage, iar negustorii din tîrg, parcă rușinați și mahmuri, gravi și palizi, își reiau trebile și viața de totdeauna.

Astfel și numai astfel iau naștere, se desfășoară și sfîrșesc răzmerițele din orașele noastre.

Nici de data aceasta nu s-a întîmplat altfel. Tîrgul din Travnik și toți begii din Bosnia, urmăriseră ani de zile încercările lui Selim al III-lea de a reclădi Imperiul turc pe baze noi, potrivit cerințelor și nevoilor vieții europene moderne. Ei nu-și ascundeau neîncrederea și ura față de străduințele sultanului și-și exprimaseră nu o dată părerea în jalbele trimise la Țarigrad, precum și în relațiile lor cu trimisul sultanului, vizirul din Travnik. Nu se îndoiau o clipă că reformele sînt făcute numai în folosul străinilor,

cu scopul de a surpa și destrăma pe dinăuntru împărăția și că, la urma urmei, din pricina acestor reforme lumea islamică, deci fiecare dintre ei, își va pierde credința, averea, familia și în sfîrșit viața, blestemat pentru vecie.

Îndată ce se află că vizirul plecase, pasămite, pe Drina, să vadă cum merg pregătirile și să examineze pozițiile, în tîrg se instală tăcerea aceea echivocă, tăcerea care precede exploziile de mînie ale mulțimii ; și oamenii începură a șușoti între ei și a schimba priviri al căror tîlc nu-l puteau decît ei pricepe. Răscoala era gata, aștepta doar momentul prielnic să izbucnească.

Ca de obicei explozia fu declanșată de un pretext mărunt și fără importanță.

Printre feciorii și oamenii de încredere aflați în serviciul lui César d'Avenat se afla și un anume Mehmet, poreclit Brko [1], de fel din Herțegovina, zvelt și lat în spete. Turcii din oraș erau mînioși pe toți cei aflați în solda consulatelor străine, dar acestui Mehmet îi purtau sîmbetele în mod deosebit. În iarnă Mehmet se însurase cu o turcoaică tînără și frumoasă care venise de la Belgrad să-și vadă niște rude aflate în Travnik. Femeia fusese măritată cu unul Bekri-Mustafa, care ținea o cafenea într-un cerdac de pe Dorćol. Patru martori, toți turci din Travnik, confirmară prin jurămînt că Bekri-Mustafa murise de beție și că deci femeia nu mai are bărbat. Atunci cadiul o cunună cu Mehmet.

Dar iată că tocmai în vremea cînd plecă vizirul, apăru dintr-o dată la Travnik numitul Bekri-Mustafa, beat criță, nimic de zis, însă în carne și oase și îi ceru lui Mehmet să-i dea înapoi nevasta. Văzîndu-l beat și fără hîrtii la el, cadiul mai întîi îl alungă. Cafegiul însă, bun de clanță, începu să turuie, zicînd că pierduse unsprezece zile încheiate cu drumul de la Belgrad la Travnik, că abia răzbise prin nămeți și că răzbit de ger se văzuse nevoit să dea pe gît ceva mai mult rachiu și că din pricina asta nu-i cu mintea prea trează. Dar că el își cere dreptul lui : să i se dea nevasta pe care altul i-o luase prin înșelăciune.

Tîrgul se băgă și el pe fir. Toți își dădură seama că se

[1] Mustață (sîrbo-croată).

ivise prilejul cel mai nimerit să se răfuiască în sfîrşit cu cavasul Mehmet, pe care nu-l aveau la inimă, cu stăpînul său d'Avenat și în general cu consulii ajunși mari și tari și consulatele lor. Așadar, toți socotiră de datoria lor să sară în ajutorul unui musulman cinstit și să-i apere dreptul împotriva străinilor acestora şi slugilor lor. Bekri-Mustafa, care umbla și acum fără dulamă și încălțări ca lumea pe un frig năprasnic, gol ca un șoarec, și-și ținea zilele mîncînd ceapă și încălzindu-se cu rachiu, se pomeni dintr-o dată luat sub aripa ocrotitoare a tîrgului, căci tîrgoveții, care mai de care, se întreceau cu firea ca să-i dea un țol mai gros, mîncare mai bună și băutură mai tare. Un tîrgoveț îi dărui chiar o șubă cu guler de blană de vulpe, năpîrlit, pe care Bekri-Mustafa o purta plin de falã. Icnind și clipind din ochi, trecea din dugheană în dugheană, înconjurat de atenția și milostenia generală, purtat ca un fel de steag și îndemnat să nu se lase pînă nu-și capătă dreptul, fie ce-o fi. E adevărat că de beat ce era uitase cum îl cheamă, dar nici nu era nevoie să fie treaz ca să-și ceară ce i se cuvenea, căci tîrgul se angajase să-l susțină, luînd afacerea în mîinile sale.

Cînd cadiul refuză hotărît să-i înapoieze bețivului nevasta și să-l creadă pe cuvînt, tîrgul sări ca ars. De mult așteptau zurbaua și iată că se ivise un pretext pentru a izbucni și-a se dezlănțui în voie. Și într-adevăr izbucni, cu toate că zilele de iarnă nu sînt prielnice pentru astfel de răzmerițe, care au mai mulți sorți de izbîndă cînd pornesc vara sau toamna.

Nimeni dintre străini n-ar fi putut să-și imagineze ce chip poate lua și pînă unde poate merge acest acces de nebunie colectivă căruia-i cad pradă din cînd în cînd locuitorii orășelelor pierdute și înghesuite între munții înalți. Chiar şi pentru d'Avenat, care cunoștea Orientul, dar nu și Bosnia, fu un lucru nou care-i dădu de gîndit. Iar Daville se ferecă împreună cu familia în clădirea consulatului, așteptînd să se-ntîmple o nenorocire.

În acea zi de iarnă, cu un ceas înainte de amiază, tîrgul se închise ca la un semn tainic, nevăzut. Peste oraş răsuna clămpănit de cepenacuri, pocnet de uși și de zăvoare, ca o furtună în miez de vară cu tunete și grindină, de parcă o avalanșă de pietre s-ar fi pornit din toate părțile pe cos-

tișele din jurul Travnikului, uruind fioros și amenințînd să îngroape orașul cu tot ce mișcă în el.

În liniștea care se lăsă numaidecît după acea, răsunară împușcături și urlete sălbatice, după care, mai întîi cu prudență, apoi cu zarvă asurzitoare, începu să se-nchege o gloată de sărăntoci, țingăi și băietani brudii. După ce crescu ca la două-trei sute de capete, gloata o porni, la început șovăind, apoi iuțind pasul și călcînd apăsat, spre consulatul francez. Dădeau din mîini și unii învîrteau ciomege. Cel mai vîrtos îl ocărau pe cadiu care îndrăznise s-o cunune pe nevasta lui Bekri-Mustafa și care era cunoscut, de altminteri, ca susținător al reformelor lui Selim și om al vizirului.

Un individ necunoscut, cu niște mustăți lungi, striga în gura mare că din cauza unor asemenea oameni va veni vremea cînd drept-credincioșii nu-și vor putea ridica nici capul, iar copiii lor vor răbda de foame ; îl ocăra de mama focului pe odiosul Mehmet care se-njosise să intre slugă la un ghiaur și se spurcase mîncînd carne de porc, striga că trebuie luat pe sus fără întîrziere și pus în fiare ca și cadiul care răpea nevestele turcilor spre a le cununa cu veneticii, pe bani, un cadiu care, la drept vorbind, nici nu era cadiu, ci mai degrabă vînzător de neam, mai spurcat decît cel mai spurcat popă. Un omuleț gălbejit, altminteri abagiu fricos și tăcut din tîrgul de jos, care niciodată nu deschisese gura ca lumea în propria-i casă, după ce-l ascultă ca vrăjit pe oratorul acesta mustăcios, strînse deodată pleoapele, își ridică fruntea și răcni cu o putere nebănuită, cu glas sălbatic și dogit, răzbunîndu-se parcă pentru îndelungata-i tăcere.

— La Vranduk [1] cu papaz-cadiul !

Ceilalți prinseră curaj și îndată începu să plouă cu sudălmi și urlete împotriva cadiului, vizirului, consulatului și, mai ales, împotriva lui Mehmet-Brko. Flăcăiandrii mai fricoși mai întîi bolboroseau în șoaptă între ei, făcînd parcă un exercițiu și, abia după aceea, se repezeau, sumețindu-și capul, ca și cum s-ar fi pregătit să înceapă un cîntec, și slobozeau strigătul pe care-l chibzuiseră cu atîta

[1] Fortăreață turcească la nord de Senica.

trudă. Apoi, aprinşi de emoţie, ascultau ecoul mai puternic sau mai slab al strigătului lor însoţit de murmurul aprobator al gloatei. Aşa se încurajau şi se aţîţau reciproc şi-i cuprindea tot mai mult ameţeala, năzărindu-li-se că li se deschid toate porţile, că sînt liberi să răcnească şi să facă tot ce doresc, zvîrlind afară din ei durerea şi chinul.

Chehaiaua Suleiman-paşa Skopljak, care ştia bine ce înseamnă zurbaua travniceană şi nu pierdea din vedere răspunderea sa faţă de consulat, procedă cum nu se poate mai înţelept într-o asemenea ocazie. Porunci să fie arestat Mehmet, servitorul consulului şi închis în cetate.

Mulţimea care se strînsese în jurul consulatului fremăta de furie, deoarece clădirea era înconjurată de ogradă şi apoi de o grădină întinsă, aşa încît nu puteai arunca piatra pînă la zidurile casei. În timp ce gloata forfotea neştiind ce să facă, cineva veni cu vestea că Mehmet şi cavaşii lui se îndreaptă spre cetate pe uliţe lăturalnice. Gloata se îmbulzi la deal şi ajunse în fugă lîngă podul din faţa cetăţii. Mehmet fusese însă băgat înăuntru şi poarta mare de fier se închisese în urma lui. Nu mai ştiau ce să facă. O bună parte porniră îndărăt, spre oraş, lălăind, în timp ce alţii rămaseră mai departe în faţa şanţului, privind geamurile culei de la intrare, aşteptînd să se-ntîmple ceva, vociferînd, cerînd să i se aplice cele mai crude torturi şi cazne cavasului arestat.

Tîrgul pustiu, ca măturat de vifor, se umplu de zarvă şi de strigătele gloatei de pierde-vară care nu fusese decît pe jumătate satisfăcută de arestarea lui Mehmet. Deodată se potoliră şi aceste zgomote, iar oamenii începură să schimbe priviri între ei şi să se strige. Îşi suceau, curioşi, capetele în toate părţile. Gloata se găsea în acea clipă de descumpănire şi oboseală cînd orice schimbare ar fi survenit i-ar fi fost pe plac, fie ea crudă ori blajină, sîngeroasă sau hazlie. În cele din urmă privirile tuturor se îndreptară spre uliţa povîrnită care cobora pornind de la consulatul francez în inima tîrgului.

Pe uliţa aceea se ivi făcîndu-şi loc prin mulţimea împuţinată, solemn şi înarmat, d'Avenat, călare pe bidiviul lui înalt şi nărăvaş. De uimire, fiecare rămase ţintuit locului, holbînd ochii la călăreţul care trecea calm şi nepăsător, de parcă l-ar fi urmat buluc de călăraşi. Dacă unul

singur din mulţime ar fi strigat atunci indiferent ce, toţi ar fi pornit să zbiere, s-ar fi stîrnit o zarvă şi o învălmăşeală de nedescris şi pietrele ar fi început să zboare prin aer. Ca o apă, mulţimea ar fi înghiţit cal şi călăreţ. Dar acum, fiecare voia să vadă mai întîi ce are de gînd să facă îndrăzneţul dragoman al consulului, şi abia apoi să ia parte la învălmăşeală, urlete şi tot ce-ar mai fi urmat. Şi cum nu se întîmpla nimic deosebit, oamenii se holbară mai departe, fără un scop precis. În schimb porni să strige d'Avenat, tare şi plin de trufie, înfruntîndu-i, aşa cum numai un levantin e-n stare, plecîndu-se cînd în dreapta, cînd în stînga în şea, parcă ar fi gonit o ciurdă de vite. Obrazul său prinsese o culoare cadaverică. Ochii îi ardeau, iar gura i se întinsese de la o ureche la alta :

— Să nu vă pună dracul cumva să vă atingeţi de consulatul imperial francez, striga el, pironindu-şi privirea drept în ochii celor care se aflau mai aproape de el. Apoi : Aşa, care va să zică ! V-aţi ridicat împotriva noastră, prietenii voştri de nădejde ? Numai un nerod care şi-a băut minţile o dată cu holerca voastră bosniacă s-a încumetat să vă bage una ca asta în cap. Voi nu ştiţi că noul sultan şi împăratul francez sînt prieteni la cataramă şi că la Stambul s-au dat porunci ca toată lumea să-l respecte şi să stimeze pe consulul francez ca pe-un *devlet-musafir ?*

Cineva din mulţime rosti ceva cu jumătate gură, ceva nedesluşit, dar gloata nu-i răspunse, iar d'Avenat, fără a pierde prilejul, se întoarse spre cel care crîcnise şi-i vorbi numai acestuia, ca şi cum toţi ceilalţi ar fi fost de partea lui şi deci îi vorbea în numele lor.

— Cum ? Ce-ai zis ? Vrei să tulburi şi să strici ce-au hotărît şi rînduit împăraţii între ei ? Aşa ! Atunci arată-te, să vedem şi noi cine împinge în prăpastie oamenii cumsecade. Căci aflaţi de la mine, asemenea ocară sultanul nu va putea răbda şi teamă mi-e că dacă i s-ar întîmpla ceva consulatului nostru, toată Bosnia ar fi trecută prin foc şi sabie şi n-ar scăpa cu viaţă nici pruncul din leagăn.

Din nou se auziră cîteva glasuri, dar înăbuşite şi răzleţe. Mulţimea se da în lături făcînd loc călăreţului care făcea impresia că nici prin gînd nu-i trece că i s-ar putea întîmpla ceva. Străbătu tîrgul, răcnind fioros că se repede

chiar acum să-l întrebe pe Suleiman-pașa cine-i stăpînul aici, după care — nu mai încăpea vorbă — mulți își vor da cu pumnii în cap că se luaseră după o minte seacă, nesocotind poruncile împărătești.

Și d'Avenat trecu podul și se făcu nevăzut. Brazda pe care o tăiase prin gloată, îndemnîndu-și calul, se pierdu și gloata se simți înfrîntă și se îmblînzi, cel puțin pentru un răstimp. Acum se întrebau cu toții de ce-l lăsaseră pe ghiaurul ăsta să treacă slobod și trufaș prin mijlocul lor, de ce nu-l striviseră ca pe un păduche. Era însă prea tîrziu. Scăpaseră prilejul. Prima lovitură dăduse greș, gloata era buimacă și descumpănită. Trebuia luat totul de la capăt.

Profitînd de această zăpăceală și de buimăceala mulțimii, d'Avenat trecu călare înapoi spre consulat, la fel de dîrz și de fără grabă. Acum nu mai striga, ci-i înfrunta doar cu privirea pe cei din jurul său, dînd din cap amenințător, cu subînțeles, ca un om care aranjase lucrurile la Conac și care, știind ce-i așteaptă, le plînge de milă.

În realitate, tentativa lui d'Avenat de a discuta și cu Suleiman-pașa ceva mai aspru și luîndu-l de sus — eșuase. Chehaiaua nu se lăsă intimidat nici de amenințările lui d'Avenat, nici de zurbaua travnicenilor. Așa cum odinioară, în fața vizirului, apărase iarna travnicească și susținuse că nu-i de loc o urgie, ci un lucru absolut necesar și dat de la Dumnezeu, așa vorbea și acum despre răzmerița care izbucnise. „Nu face nimic, spunea el, s-a clintit norodul, gloata și prostimea. Se întîmplă din cînd în cînd. Au să răcnească și-au să huiduiască, apoi au să se liniștească, iar din pricina răcnetelor nimeni n-a pățit nimic niciodată. De consulat nu va cuteza nimeni să se atingă. Iar pricina cavasului Mehmet o va judeca șeriatul ; dacă se va dovedi vinovat, va fi pedepsit și va trebui să-i dea celuilalt înapoi femeia ; dacă se va dovedi că nu-i vinovat, n-o să i se întîmple nimic. Toate celelalte rămîn ca înainte, în bună rînduială, așa cum au fost din vechi statornicite.

Suleiman-pașa vorbea astfel știind că Daville va afla tot ce spunea. Grăia tărăgănat în turceasca lui stîlcită și guturală, folosind o mulțime de provincialisme ininteligibile. Refuză să-i dea lui d'Avenat alte explicații, oricît

se străduise dragomanul să i le smulgă. Îl lăsă să plece, ca și cum ar fi fost un servitor turc:

— Așa! rosti el făcîndu-i semn că poate pleca. Ține bine minte ce ți-am spus și ai grijă să-i tălmăcești întocmai stimatului consul.

Dar răzmerița nu se potoli totuși. Ba parcă dimpotrivă. Nu ajutară la nimic nici semeția lui d'Avenat, nici voita minimalizare și mușamalizare turcească, la care recursese Suleiman-pașa.

În seara aceleiași zile o gloată mai numeroasă coborî dezlănțuită din mahala și năvăli în tîrg însoțită de chiotele băietanilor zvînturatici. În timpul nopții indivizi suspecți dădură tîrcoale consulatului. Cîinii lătrară în cîteva rînduri, iar slugile consulului rămaseră de strajă. Dimineața găsiră în grădină cîlții și păcura cu care cineva voise pesemne să dea foc consulatului.

A doua zi d'Avenat străbătu ulița cu același curaj și fu lăsat să intre în cetate la flăcăul întemnițat. Îl găsi legat într-o celulă întunecoasă, botezată puț, în care erau coborîți condamnații la moarte. Flăcăul era, într-adevăr, mai mult mort decît viu, căci muteselimul, necunoscînd adevăratul motiv al arestării, poruncise să i se aplice, pentru orice eventualitate, o sută de lovituri de nuia la tălpi. D'Avenat nu izbuti să-l scape pe nefericitul fecior, dar făcu ce făcu și-l unse pe unul din paznici, înțelegîndu-se cu el să-l ocrotească și să-i ușureze viața.

Colac peste pupăză, se nimeri ca tocmai în acele zile să sosească la Travnik doi ofițeri francezi venind din Split și îndreptîndu-se spre Țarigrad. Daville turba de necaz. Deși trimiterea acestor ofițeri nu mai avea de mult nici un rost, ba chiar devenise dăunătoare, deși Daville se tot ruga de luni de zile să nu mai fie trimiși oameni, sau cel puțin să nu fie trimiși prin Bosnia, unde ivirea lor stîrnea ura și bănuielile norodului, se mai întîmpla încă și acum ca doi sau trei ofițeri s-o pornească la drum în baza vreunui ordin răsuflat.

Pe ofițerii aceștia, ca și pe toți ceilalți, răzmerița îi obligă să rămînă închiși în clădirea Consulatului. Ofițerii însă, oameni nechibzuiți, înfumurați și nerăbdători, încercară totuși în prima zi să iasă călare prin împrejurimile orașului, nețimînd seama de tulburarea apelor.

Cum se depărtară de consulat și intrară în mahalale, începură să zboare după ei bulgări de zăpadă. În urma călăreților se ținea o droaie de copii din mahala, bombardîndu-i fără încetare. Din toate ogrăzile ieșeau în fugă puștani cu obrajii rumeni și uitătură sălbatică, hăulind și urlînd :

— Uite crucea ! Arde-i !

— Arde-i pe ghiauri !

— Dă-le la moacă ! Fă-le nasul boiangerie !

Ofițerii se uitau la ei cum alergau la cișmea să umezească bulgării de zăpadă, ca să-i întărească și să-i îngreuieze. Se văzură la ananghie, căci nu le venea la îndemînă nici să dea pinteni cailor dînd bir cu fugiții, nici să se bată cu niște copii, nici să îndure îngerește ștrengăriile lor pline de cruzime. Se înapoiară la consulat rușinați și clocotind de furie.

Și în timp ce în tîrg, zbieretele mulțimii se întețeau, maiorul de pionieri, închis în clădirea consulatului, raporta în scris comandamentului său de la Split :

„E încă bine, scria el, că a nins și au găsit zăpadă căci altminteri sălbaticii aceștia ar fi aruncat în noi cu bolovani și noroi. Fierbeam de mînie și de rușine și cînd n-am mai putut îndura această situație ridiculă, am aruncat cu bățul în pîlcul de copii, care s-au împrăștiat pentru o clipă, dar s-au adunat din nou numaidecît huiduindu-ne cu și mai multă înverșunare. Abia am reușit să ajungem în oraș. Noroc că n-ai nimerit cu bățul în vreun copil, îmi spunea mai tîrziu dragomanul consulatului. N-ar fi fost de mirare să plătești cu viața, căci copiii aceștia fuseseră asmuțiți de părinții lor, cu nimic mai buni decît pruncii."

Daville se strădui să-i explice ofițerului cum stau lucrurile, dar în sinea lui murea de rușine că cei doi francezi se aflau de față martori ai neputinței și umilinței sale.

A treia zi tîrgul își reîncepu activitatea. Soseau dughengiii, unul cîte unul, ridicau cepenacurile, se așezau pe locurile lor și își vedeau de treburi. Păreau cu toții mai rigizi și mai gravi, palizi și rușinați oarecum, ca după chef.

Era semnul că lucrurile intrau în normal. Din mahalale mai coborau încă pîlcuri de copii și de pierde-vară, învîrtindu-se prin oraș și suflîndu-și în palmele înghețate. Uneori mai striga cîte unul ceva împotriva cuiva, dar stri-

gătele rămîneau fără ecou. De la consulat nu se ivise încă nimeni pe uliță, în afară de d'Avenat și de cîțiva servitori, primiți îndată cu amenințări, bulgări de zăpadă și cîte o împușcătură trasă în aer. Răzmerița se apropia de sfîrșitul ei firesc. Îi dăduseră o lecție consulului francez, arătîndu-i ce cred oamenii despre el și prezența lui în Travnik. Sluga lui d'Avenat, urîtă de localnici, își primise de asemenea pedeapsa. Nevasta îi fusese luată, dar nu predată lui Bekri-Mustafa, ci trimisă acasă, la părinți. Iar Bekri-Mustafa își pierdu dintr-o dată orice însemnătate în ochii tîrgului. Nimeni nu se mai uita la el. Lumea, dezmeticită parcă, se întreba cine-i haimanaua asta veșnic beată și ce căuta aici. Nimeni nu-l lăsa să se apropie de cepenac și să se încălzească la mangal. Se mai învîrti prin tîrg cîteva zile, schimbîndu-și pe băutură straiele pe care i le dăduse lumea la început, cînd se milostivise de el ; apoi pieri din Travnik pentru totdeauna.

Astfel răzmerița se domoli de la sine. Dar necazurile care se abătură asupra consulatului nu se micșorară. Dimpotrivă, se înmulțiră, devenind mai greu de înfruntat. Daville le întîlnea la tot pasul.

Mehmet-Brko scăpă în cele din urmă din închisoare, dar frînt în bătăi și amărît că-și pierduse nevasta. Ce-i drept, la protestele vehemente ale lui Daville, Suleiman-pașa îi porunci muteselimului să se înfățișeze consulului și să-i ceară scuze că servitorul său fusese trîntit la beci și clădirea consulatului împresurată de mulțimea care se dedase la fapte jignitoare, însă muteselimul, un moșneag mîndru și îndărătnic, nu se clinti spunîndu-i că mai degrabă își lasă slujba, și, la nevoie, își dă chiar capul, decît să se înfățișeze consulului, ghiaur și să se umilească cerîndu-i iertare. Nu mai era nimic de făcut.

După pățania lui Mehmet-Brko și ceilalți servitori ai consulatului fură speriați în fel și chip. Cînd ieșeau pe uliță asupra lor se abăteau priviri pline de ură. Dughengiii le întorceau spatele, nemaivoind să le vîndă nimic. Cavasul Husein, un arnăut, mîndru de slujba lui, trecea prin tîrg vînăt de furie, și se proțăpea în fața tarabelor, dar orice ar fi vrut să cumpere, negustorul turc îi răspundea încruntat, că n-are. De multe ori marfa pe care o avea atîrna în cîrlig, la doi pași de el, și cînd cavasul, atrăgîndu-i

atenția, îl lua la rost, dughengiul îi răspundea, făcînd pe niznaiul că marfa fusese acontată sau izbucnea răstit :

— Degeaba îți pierzi timpul ! Doar îți spusei că n-am. Pentru tine n-am.

Cele necesare traiului le procurau pe sub mînă, ajutați de catolici și evrei.

Daville vedea bine că ura împotriva lui și împotriva consulatului creștea din zi în zi. Și uneori i se părea că ura aceasta înverșunată îi va veni de hac și-l va izgoni din Travnik. Îi alunga somnul, îi paraliza voința și-i anihila orice hotărîre sugrumînd-o în fașă. Servitorii se simțeau și ei neputincioși, prigoniți și rămași aproape fără ocrotire în fața acestui zid de ură. Numai simțămîntul înnăscut al devotamentului datorat unor stăpîni buni la inimă și al rușinii îi împiedica să lase slujba de la consulat, care devenise o pacoste. Singur d'Avenat rămăsese neclintit și dîrz, păstrîndu-și intactă cutezanța. Ura care prindea cheag, învîrtoșindu-se tot mai mult în jurul solitarului consulat din Travnik, nu-l intimida și nu-i slăbea voința. Inflexibil, d'Avenat rămase fidel principiului său : cei cîțiva puternici, ajunși în vîrful piramidei, trebuie necontenit măguliți, dincolo de orice scrupule, pe cînd toți ceilalți nu merită decît dispreț și trebuie supuși prin forță și dispreț, pentru că turcii nu ascultă decît de cel care s-arată neînfricat și nu dau înapoi decît în fața unuia mai tare ca ei. Această inumană lume se potrivea întru totul cu concepțiile și deprinderile lui.

IX

Istovit de sforțările la care-l supuseseră gravele evenimente din ultimele luni, dezamăgit că nu afla înțelegere și nemulțumit de slabul sprijin pe care-l găsise la Paris, la generalul Marmont din Split și la ambasadorul din Țarigrad, mîhnit din pricina urii și suspiciunii turcimii din Travnik, care-i urmărea fiecare pas și se părea că le pusese gînd rău franțujilor, Daville resimțea tot mai dureros plecarea lui Mehmet-pașa. Solitar și crispat, el vedea acum

toate lucrurile într-o altă lumină și dintr-un unghi neobișnuit. Orice fleac începu să capete dintr-o dată proporții în ochii săi, totul i se părea de o importanță capitală, deosebit de grav, iremediabil, tragic aproape. Considera mazilirea vizirului „prieten al francezilor" nu doar ca pe un ghinion personal, ci totodată ca pe o mărturie indubitabilă că influența francezilor la Țarigrad slăbise și, deci, ca pe un eșec al politicii dusă de țara sa.

În sinea lui, Daville regreta nespus acum că primise postul acesta care se dovedea atît de dificil, încît pesemne nimeni nu voise să-l accepte. Regreta îndeosebi că-și luase cu el familia. Își dădea seama că se înșelase și că fusese înșelat, că, după toate aparențele, aici avea să-și îngroape prestigiul și sănătatea soției și a copiilor. Se simțea la tot pasul prigonit, neputincios și i se părea că viitorul îi rezervă o soartă și mai sumbră.

Tot ce izbutise pînă acum să audă și să afle în legătură cu noul vizir îl tulbura și-l neliniștea. Ibrahim-Halimi-pașa era, ce-i drept, unul din oamenii lui Selim al III-lea, o vreme fusese chiar mare vizir al acestuia, dar nu se dădea în vînt după reforme și nu se arăta a fi un prieten adevărat al francezilor. Devotamentul său total și necondiționat față de Selim era binecunoscut, aceasta fiind, de altfel, singura lui faimă. După alungarea lui Selim de pe tron, se povestea că, o vreme, fusese şi el mai mult mort decît viu, întrucît noul guvern al sultanului Mustafa îl trimisese ca valiu, mai întîi la Solun, iar apoi numaidecît în Bosnia, voind parcă să scape de el, ca de prezența unui cadavru. Din cîte se spunea, se trăgea din stirpe înaltă, dar se dovedise a fi lipsit de însușiri strălucite și lesne de înfrînt, arătîndu-se încă și acum descumpănit de recenta răsturnare și mereu mîhnit că i se încredințase un post atît de ingrat. Ce sprijin putea să mai aștepte Daville pentru cauza Franței și ce putea nădăjdui pentru el de la omul acesta, cînd nici iscusitul și ambițiosul Mehmet-pașa nu izbutise să facă mare lucru ? Aștepta deci cu teamă și neliniște sosirea noului vizir, ca pe încă o neplăcere în lungul șir de necazuri pe care le-nfrunta de cînd fusese numit consul la Travnik.

Ibrahim-pașa sosi pe la începutul lui martie, aducînd cu el sumedenie de slujitori și o caravană întreagă de lucruri. Își lăsase haremul la Țarigrad. După ce se instală la Conac și se odihni puțin, noul vizir le dădu de veste celor doi consuli că e gata să-i primească în vizita de curtoazie.

Daville fu invitat primul.

Nici de astă dată, suita solemnă a consulului nu scăpă de amenințări și de ocări în timp ce străbătu orașul. (Daville nu uitase să-l prevină pe tînărul său secretar.) Totuși, mulțimea nu mai fu atît de înverșunată ca prima dată. Se auziră și acum sudălmi strigate cu glas tare, cuvinte de batjocură și unii ridicară amenințător pumnii, dar ura mocnită a gloatei împotriva consulului străin nu depăși marginile. Cu răutăcioasă bucurie, Daville află că nici adversarul său, consulul austriac, primit de vizir în ziua următoare, nu se bucură de un tratament mai bun din partea prostimii turcilor.

Daville fu întîmpinat la Conac după același ceremonial, aidoma cum fusese întîmpinat de fostul vizir. Doar darurile fură mai bogate și bucatele oferite mai îmbelșugate. Tînărul funcționar al consulatului primi în dar o giubea cu căptușeală de hermină, iar Daville și de data aceasta o blană de jder care-i fu așezată pe umeri. Dar lucru căruia Daville îi atribuia o importanță deosebită, a fost faptul că proaspătul vizir conversă cu el aproape trei sferturi de oră, iar a doua zi consulului austriac îi rezervă mai puțin timp.

Încolo, proaspătul vizir i se înfățișă lui Daville cu totul altfel decît și-l închipuise, atît la fire cît și la chip. Ca și cum soarta s-ar fi decis să-i joace o farsă consulului trimițîndu-i plocon un ins tocmai contrariul lui Mehmet-pașa care fusese vioi și plăcut la vorbă, săritor la nevoie chiar dacă nu întotdeauna cu folos. (Consulii însingurați încep lesne să se socotească nu numai părăsiți de guvernul lor și hărțuiți de adversar, ci de-a dreptul niște victime ale destinului care ține morțiș să le caute nod în papură.) Așadar, în locul gruzinului tînăr, vioi și plăcut la vorbă, Daville se găsi în Divan în fața unui osmanlîu țeapăn, greoi și rece, cu o înfățișare care te băga în sperieți și-ți producea aversiune. Discuțiile cu Mehmet-pașa, chiar dacă

pînă la urmă se dovedeau sterpe, provocau întotdeauna în sufletul consulului o anume bună dispoziție, nu-l încurcau în munca lui și lăsau o poartă deschisă spre noi tratative. După discuția cu Ibrahim-pașa, i se păru că băuse otravă; ea lăsă în sufletul lui numai mîhnire și deznădejde.

Părea o epavă mișcătoare. O epavă jalnică, lipsită de măreție sau poate înzestrată doar cu unica măreție a spaimei. Dacă morții s-ar putea mișca, ei ar inspira poate celor vii mai multă teamă și uimire, dar nicidecum acea spaimă rece care-ți îngheață privirea, îți înțepenește limba-n gură și-ți oprește mîna atunci cînd vrei s-o ridici. Vizirul avea o față lată, gălbejită, brăzdată de cute puține, dar adînci, împodobită cu o barbă rară, la fel de incoloră ca iarba scorojită și spălăcită din crăpăturile stîncilor. Chipul acesta constrasta bizar cu uriașul cauc îndesat pîn-la sprîncene și peste urechi. Pe caucul acesta, artistic răsucit, din cea mai fină țesătură, albă cu reflexe trandafirii, se vedea, abia schițată, o egretă brodată în fir de aur și mătase verde. Și acest cauc stătea pe capul său într-un fel ciudat, ca și cum o mînă străină l-ar fi așezat pe întuneric și de mîntuială pe creștetul unui cadavru o dată pentru totdeauna, spre a fi îngropat și a putrezi dimpreună cu el. Întreaga făptură a acestui om, din creștet pînă-n tălpi, alcătuia un singur bloc în care cu greu puteai deosebi mîinile, picioarele și mijlocul. Nu puteai înțelege cum nu se înăbușă trupul acesta sub mormanul de haine din postav, din piele, argint și găitane. Puteai crede că-i mărunțel și slab sau, dimpotrivă, zdravăn și puternic. Și ce era mai curios, masa aceea grea de straie și podoabe avea, în rarele clipe cînd se punea în mișcare, gesturile iuți și energice ale unui om tînăr și plin de neastîmpăr. Iar în răstimpul acesta, fața mare, îmbătrînită și încremenită rămînea nemișcată și inexpresivă. Părea că arcuri și pene invizibile pun în mișcare, pe dinlăuntru, chipul acesta cadaveric și grămada țeapănă de haine.

Una peste alta și adunate la un loc straiele împrumutau vizirului o înfățișare de nălucă, iar cel care-l privea încerca, în același timp, teama, repulsia, compasiunea și stînjeneala.

Iată impresia pe care o făcu consulului persoana noului vizir, cu ocazia primei lor întrevederi.

O dată cu scurgerea vremii, trăind alături de Ibrahim-pașa și lucrînd cu el, Daville se va obișnui cu înfățișarea și felul lui de a fi, ba chiar se vor împrieteni de-a binelea și consulul va lua seamă că sub înfățișarea-i neobișnuită se ascunde un om nu lipsit de inimă, nici de inteligență, al cărui suflet nefericit și zdrobit de multă vreme nu era totuși străin de cele mai alese sentimente cunoscute și îngăduite de rasa și casta lui. Acum însă, trăgînd concluziile după această primă impresie, Daville vedea în cele mai negre culori viitoarea sa colaborare cu noul vizir care semăna cu o sperietoare de păsări, ceva mai bine echipată, hărăzită nu holdelor sărăcăcioase, ci unor lanuri de soi, fantastice, și menite să sperie nu ciorile, ci niscaiva zburătoare paradiziace avînd forme și culori bizare.

În forfota de la Conac, Daville mai observase și multe alte chipuri noi și puțin comune. D'Avenat, care acum nu mai putea intra la Conac după cum îi era voia, ca pe timpul lui Mehmet-pașa, căci trecuse cu tot calabalîcul în serviciul consulului francez, dibui totuși, cu timpul, posibilități pentru a fi informat cum se cuvine în legătură cu viața vizirului și a personajelor principale, a relațiilor dintre ele și felul cum erau rezolvate chestiunile mai importante.

Împins pe de o parte de sîrguința și de curiozitatea lui înnăscută, dar pe de altă parte și din dorința nelămurită de a-i imita pe vechii ambasadori regali ale căror rapoarte îi plăcea să le răsfoiască, Daville se străduia să pătrundă în viața personală a vizirului, în intimitățile casei sale și, după rețeta vechii diplomații, să afle „firea, deprinderile, patimile și înclinațiile domnitorului pe lîngă care fusese acreditat", ca să-și poată astfel exercita mai lesne influența și promova mai lesne dorințele și intențiile sale.

D'Avenat, care regreta că e nevoit să trăiască în acest deșert bosniac, în loc să-și facă veacul la vreo ambasadă sau în slujba vreunui vizir, la Țarigrad, așa cum credea că s-ar fi potrivit aptitudinilor sale, pe care el, cel dintîi, nu înceta să le admire, era parcă făcut anume să afle și să descopere toate aceste dedesubturi. Cu lipsa de scrupule

a levantinului, cu meticulozitatea medicului și istețimea piemontezului, el știa să afle și să relateze totul întocmai, sec și amănunțit, cu detalii uneori interesante pentru consul, de regulă utile, dar nu o dată penibile și respingătoare.

Așa cum între noul și vechiul vizir nu existau asemănări, nici între colaboratorii lor nu se putea afla vreuna. Oamenii pe care-i adusese cu sine și cu care plecase apoi Mehmet-pașa, erau, mai toți, relativ tineri, mai toți slujiseră în armată, și nu se putea spune despre nici unul că nu e călăreț și vînător strălucit. N-ai fi găsit printre ei un om neobișnuit, care să iasă prin înfățișarea lui sau trăsăturile lui sufletești sau trupești, bune sau rele, din rîndul celorlalți și să-ți sară în ochi. Erau cu toții oameni îndemînatici și mediocri, ascultători, devotați trup și suflet lui Mehmet-pașa, semănînd între ei aproape la fel ca acei treizeci și doi de mameluci ai vizirului, niște păpuși, cu fețe inexpresive, aidoma la statură și înfățișare.

„Curtea“ lui Ibrahim-pașa era cu totul altfel alcătuită. Avea mult mai mulți oameni, deosebiți prin caracter și înfățișare. Pînă și d'Avenat, care-i cunoștea pe turci pînă-n măruntaie, se întreba uneori uimit de unde strînsese vizirul o adunătură atît de bizară, de ce o cară cu el prin lume și cum de izbutea s-o țină laolaltă. Ibrahim-pașa nu era, cum se întîmplă cu majoritatea vizirilor, un parvenit de obîrșie necunoscută. Și tatăl și bunicul său fuseseră înalți demnitari și oameni cu stare. De-a lungul anilor s-au strîns în jurul casei lor mulțime de robi, oameni de încredere, protejați și slujitori, unii pripășiți și ținuți de milă, sumedenie de neamuri apropiate, depărtate sau unele bănuite, tot soiul de paraziți, de lingavi și linge-blide. În cursul vieții și-n timpul carierei sale lungi și sinuoase, vizirul fusese nevoit să recurgă la serviciile a fel de fel de oameni, mai ales cît fusese mare vizir al sultanului Selim al III-lea. Cei mai mulți dintre oamenii aceștia pe care-i folosise, într-un fel sau altul, rămăseseră pe lîngă el, deși nu-i mai puteau fi utili, lipindu-se de casa vizirului „ca scoicile de o corabie veche“, legîndu-și soarta de soarta vizirului, sau, mai bine zis, de bucătăria și haznaua lui. Erau între ei bătrîni și neputincioși care trebuiau în-

grijiți în odăița lor, aflată undeva în fundul ogrăzii Conacului. Fiind în slujba lui Ibrahim-pașa, făcuseră pe vremuri cine știe ce serviciu important pe care vizirul îl uitase de mult și nici ei nu prea îl mai țineau minte. În casa vizirului se aflau și tineri plesnind de sănătate, fără o funcție sau treabă anume. Unii din ei se și născuseră acolo, la „curtea" lui Ibrahim-pașa, unde slujiseră părinții lor, unde crescuseră și unde-și vor petrece viața neștiind bine în virtutea căror legi și drepturi. Mai erau printre ei și intruși obraznici sau simpli derviși-cerșetori.

Într-un cuvînt, d'Avenat nu exagera mult cînd, relatîndu-i lui Daville, cu zîmbetul său insolent, ce se petrecea la Conacul noului vizir, îl numea „muzeu de monștri".

Pe toți oamenii aceștia vizirul îi primea fără rezerve, îi tolera și-i tîra după sine, suportînd cu o răbdare superstițioasă metehnele lor, harțele și conflictele, dihoniile și certurilor lor.

Și cei care ocupau funcții mai înalte și erau într-adevăr buni la ceva trăiau cum îi tăia capul, rareori aflîndu-se printre ei oameni la locul lor și în rînd cu lumea.

În fruntea acestora se afla, ținînd seama atît de importanța funcției cît și de influența pe care o avea în treburile Conacului, teftedarul vizirului, Tahir-beg, omul de încredere al lui Ibrahim-pașa și primul lui sfetnic. Bolnav și plin de ciudățenii, însă cu suflet nobil și minte deosebit de ageră. În oraș și la Conac, atunci cînd venea vorba de el, părerile se băteau cap în cap, dar toată lumea spunea, și travnicenii și consulii, că Tahir-beg era creierul Conacului, „mîna dreaptă și condeiul" vizirului.

Cum se întîmpla cu toți dregătorii osmanlîi mai de vază, zvonurile sosiseră înaintea lui și fuseseră umflate sau deformate trecînd din gură-n gură. Ulemalele din Travnik, pe cît de numeroși, pe atît de invidioși, își mușcau buzele veninoase și se consolau cu gîndul că, la urma urmei, e și el un om ca toți oamenii, că doar bolții cerești care se înalță deasupra noastră nu-i poți smulge sau adăuga nimic. Și într-adevăr, mai înainte ca Tahir-beg să fi ajuns la jumătatea drumului, ei izbutiră să-i smulgă sau să-i adauge cîte ceva. Unii dintre cei care veneau de la Stambul și se-apucaseră să povestească

despre Tahir-beg lăudîndu-i înțelepciunea și marea învățătură, spuneau că în școală fusese poreclit Puț de Știință. La Travnik fu poreclit îndată Bunar[1]-efendi.

Așa se arătau a fi fruntașii și oamenii de viță din Travnik, mai ales cei învățați și cu știință de carte. Pentru tot ce le lipsea, nu știau sau nu puteau să știe, ei se pricepeau să scornească vorbe veninoase și porecle de bășcălie. În felul acesta luau și ei parte la orice daraveră, chiar ceva mai însemnată, unde altminterea n-ar fi putut să-și vîre coada niciodată și cu nici un preț.

Dar iată că atunci cînd Tahir-beg sosi la Travnik, porecla zeflemitoare nu se menținu în popor, ci se sparse în capul ulemalelor care se grăbiseră s-o scornească. În fața personalității noului teftedar, orice intenție jignitoare și orice gînd de zeflemea se spulberau de la sine. După numai cîteva săptămîni, lumea începu să-i spună simplu *efendi*, rostind acest cuvînt obișnuit cu deosebit respect și într-un fel aparte. Așa că în vremea aceea se găseau la Travnik o mulțime de efendi, calemgii mai breji și mai ageamii, hafizi, mualimi și hogi, dar un singur *efendi* adevărat.

Învățătura, cunoașterea atîtor limbi străine și meșteșugul scrisului deveniseră o tradiție în familia lui Tahir-beg. Bunicul său se îndeletnicise cu întocmirea de slovare și comentarii, tatăl său fusese prim-secretar al Înaltei Porți, iar către sfîrșitul vieții, *reis-efendi*. Tahir-beg ar fi moștenit înalta slujbă a părintelui său dacă n-ar fi avut loc răzmerița care-l detronase pe sultanul Selim și-l azvîrlise pe marele vizir Ibrahim-pașa mai întîi la Salonic, iar apoi la Travnik.

Tahir-beg abia trecuse de treizeci și cinci de ani, dar părea mult mai bătrîn. Adolescentul precoce devenise repede și aproape fără tranziție un om bătrîn, greoi și bolnav. Așa trăia și muncea. Acum, după toate cîte le îndurase alături de Ibrahim-pașa, cît acesta fusese mare vizir în vremuri grele, precum și din pricina bolii care punea stăpînire tot mai mult pe trupul său, de la natură zvelt și viguros, se simțea ruinat fizicește, umbla puțin

[1] Puț (turc.).

și anevoie, și totuși întreaga lui făptură răspîndea setea de viață, iar spiritul său dădea dovadă de o neobișnuită agerime.

Dacă ar fi dus o viață mai liniștită și dacă s-ar fi hotărît să-și părăsească dregătoria, poate că, luînd-o din pripă, medicul său de la Țarigrad ar fi izbutit să-i alunge boala. Acum însă boala de care suferea progresase și se învechise, iar Tahir-beg neavînd încotro, o suporta, împăcîndu-se cu gîndul că poate trăi și boli în același timp. Pe șoldul stîng purta o rană vie care se închidea și se deschidea de cîteva ori pe an. Din această cauză era adus de spate și se clintea greoi. Iarna și în răstimpul cît bătea vîntul de miazănoapte îl apucau durerile și nemaiputînd dormi se vedea nevoit să sporească doza de alcool și să ia somnifere.

De cînd rămăsese fără medicul său din Țarigrad, Tahir-beg își spăla și-și oblojea singur rănile, îndurînd cu stoicism durerile, fără să-și dea în vileag boala, fără să se vaite sau să supere pe cineva.

E drept că la curtea lui Ibrahim-pașa exista și funcția de medic al vizirului, ocupată însă de bătrînul și spiritualul Eșref-efendi care nu avusese niciodată legături prea strînse cu medicina și care, acum, la bătrînețe, uitase și ce bruma mai știuse cîndva. În tinerețe fusese ca un fel de spițer, dar jumătate din viață și-o petrecuse în armată, pe cîmpul de luptă și prin taberele militare, unde „vindeca“ mai mult ca om cu inimă de aur și o neistovită bunăvoință decît cu știința și cu leacurile. Ibrahim-pașa îl luase demult din armată și-l tîrîse cu sine pretutindeni, mai mult ca pe-un prieten agreabil decît ca medic. Odinioară vînător pasionat, mai ales de rațe sălbatice, ajunsese acum aproape damblagiu din pricina reumatismului care-i înțepenise picioarele și obișnuia să șadă mai tot timpul pe undeva, la soare, sau, în lipsa acestuia, într-o odaie caldă, cu picioarele vîrîte în cizme înalte cu carîmbi groși de pîslă. Era un om vioi, spiritual și capricios, însă iubit și respectat de toți.

Firește că lui Tahir-beg nici prin gînd nu-i trecea să-și încredințeze sănătatea în mîinile acestui Eșref-efendi, cu care, de altfel, nu se da în lături să glumească și să stea la taifas.

Într-o lădiță comandată anume erau pregătite și așezate cu grijă fîșii de pînză mai late și mai înguste, vată, comprese și alifii. Era o lădiță lucrată cu multă finețe și mult meșteșug, dintr-o esență de lemn nobil și care cu cît trecea timpul prindea un lustru tot mai frumos. În această lădiță își ținuse manuscrisele bunicul lui Tahir-beg ; tatăl său își ținuse în ea banii, iar el, iată, își ținea acum leacurile și oblojelile.

În perioadele cînd boala se agrava, în fiecare dimineață la aceeași oră i se aducea teftedarului apă fiartă lăsată apoi să se încropească și începea lunga, dureroasa, aproape evlavioasa îmbăiere, curățire și oblojire. Încuiat singur în odaie, cu fălcile strînse spasmodic și sprîncenele încruntate, el își spăla cu grijă rana, schimba alifia și pansamentul. Această caznă dura adesea ore întregi.

Acestea erau ceasuri tainice și chinuitoare din viața teftedarului. Acolo însă rămîneau îngropate toate chinurile și suferințele lui nerostite. Căci după ce termina astfel de oblojit rana, după ce se îmbrăca și se încingea strîns peste mijloc, teftedarul ieșea din nou în lume, primenit, calm și impunător. De pe fața rece și nemișcată priveau plini de văpaie ochii lui aprigi, iar buzele sale subțiri tremurau abia perceptibil. Atunci pentru el nu exista pe lume nimic prea greu și nimic înspăimîntător, nu existau nici probleme insolubile, nici oameni primejdioși, nici chinuri de neînvins. Omul acesta greu încercat și veșnic bolnav părea atunci mai plin de sănătate decît cel mai sănătos dintre oameni, mai viguros decît cel mai puternic.

Dar mai ales, în ochii lui scăpăra ca într-un focar, văpaia adevărată a vieții și a puterii. Cînd mari și luminoși ca ochii oamenilor avîntați pe care forța gîndului lor îi înalță mai presus de toate ; cînd mijiți, sfredelitori, cu reflexe aurii, ca ochii animalelor rare, jderul și nevăstuica, sticloși și reci, fără iertare și fără milă ; cînd ochi visători și surîzători de băietan capricios, dar bun la suflet, plini de nepăsarea și frumusețea pe care tinerețea le-o împrumută. Întreaga sa făptură trăia prin ochii aceștia. Avea glasul dogit, se mișca greoi și cît mai puțin cu putință.

Tahir-beg avea asupra vizirului o influență infinit mai mare decît toți ceilalți colaboratori ; sfatul său era

întotdeauna binevenit și întotdeauna ascultat; lui i se încredințau chestiunile dificile și spinoase despre care chehaiaua de multe ori n-avea habar. El le rezolva, firesc și cu ușurință, fără multă tevatură, cu acea licărire aurie în ochi și nu mai revenea asupra lor niciodată. Generos și binevoitor, îi lăsa și pe alții să se adape din cunoştinţele și inteligența sa, ca un om bogat, obișnuit să împartă, fără să ceară nimic în schimb. Cunoștea deopotrivă șeriatul, milităria și finanțele. Știa persana și greaca. Scria desăvîrșit și avea Divanul său de versuri, mult apreciate și iubite de Selim.

Ca foarte puțini dintre osmanlîii de la Conac, Tahir-beg nu se plîngea niciodată că fusese surghiunit în Bosnia, nu blestema sălbăticia ţinutului și grosolănia localnicilor. În sinea sa regreta Țarigradul, căci era mai mult ca oricine obișnuit cu luxul și cu plăcerile vieții din capitală. Dar și dorul acesta îl ținea ascuns, cum își ţinea ascunse rănile, îl „oblojea“ și pe el, în taină, neștiut de nimeni.

Haznadarul Baki, adversarul neîmpăcat și neputincios al lui Tahir-beg, pe care cei de la Conac îl porecliseră Kaki, avea o fire cu totul opusă. Era infirm trupeşte și sufletește, o monstruoasă mașină de calculat, un om pe care toată lumea îl ura și care nici nu dorea ca lumea să-i ofere altceva. Mai mult în virtutea obișnuinței decît a nevoii, devenise de mult indispensabil vizirului. Fără să-și mărturisească măcar sieși, vizirul, căruia, de altminteri, îi plăceau numai oamenii cumsecade și cu suflet nobil, îl răbda și-l tolera în preajma sa pe acest maniac veninos, dintr-un îndemn superstițios, ca pe-un talisman care atrage asupră-i toată ura și tot răul, din apropiere sau de mai departe. Acesta era „șarpele de casă al vizirului“, cum îi spunea Tahir-beg.

Holtei și fără prieteni, Baki ţinea de ani de zile contabilitatea vizirului, conștiincios și meticulos de felul său, economisind orice gologan cu o cerbicie de avar maniac și apărîndu-l de toată lumea, inclusiv de vizir. Întreaga sa viață, lipsită de satisfacții, ca să nu mai vorbim de fericire, și-o dedicase venerației egoiste a propriei sale persoane și luptei împotriva oricăror cheltuieli suplimentare, neținînd seama cine le făcea și ce scop aveau. Rău

pînă la cruzime, nu trăgea nici un folos de pe urma acestei răutăți, căci nu-i cerea nimic altceva vieții decît prilejul de a-și exercita răutatea.

Era un om scund și îndesat, fără barbă și fără mustăți, cu pielea feței galbenă, subțire și străvezie, umplută parcă nu cu oase și carne, ci cu aer sau o zeamă incoloră. Obrajii gălbejiți i se fleșcăiseră, buhăiți și căzuți ca două pungi. Deasupra lor înotau doi ochi jucăuși, albaștri și limpezi, ca ochii de prunc, dar mereu neliniștiți și bănuitori. Ochii aceștia nu rîdeau niciodată. Minteanul și cămașa erau adînc răscroite în jurul gîtului umflat pe care se încolăceau trei cute adînci, ca la femeile grase și anemice. Tot trupul lui semăna cu un burduf mare și zbîrcit care se dezumflă, fîsîind, cînd cineva îl înțeapă cu acul. Tremura tot din pricina propriei răsuflări și de teama oricărui contact cu altcineva decît cu propria-i persoană.

Nu știa de glumă și nu-i plăceau distracțiile. Vorbea puțin, numai ceea ce-și pregătea dinainte și atît cît îi era necesar. Se observa și se asculta cu extaz pe sine și tot ce considera că-i aparține. Două vieți să fi avut și tot nu i-ar fi fost de ajuns pentru asta. Mînca puțin și bea numai apă, căci nu avea nici dinți pentru mestecat, nici stomac pentru digerat, iar dumicatul pe care-l economisea îi era mai dulce decît cel pe care-l băga în burtă. Și pentru că, oricum, trebuia să mănînce, migălea, rotunjea și privea cu gingășie orice firimitură, căci trebuia să devină o parte a trupului său.

Omului acesta îi era întotdeauna frig, oriunde s-ar fi aflat și în orice anotimp. Pielea sensibilă și trupul molatic nu-i îngăduiau să îngrămădească pe el atîta îmbrăcăminte cît ar fi vrut. Îl durea atingerea cusăturilor și tivurilor, umplîndu-l de o amară compasiune și înduioșare față de făptura lui. Toată viața căutase țesături calde, dar moi și ușoare, se îmbrăcase și se încălțase într-un anumit fel, cu lucruri largi, comode, simple și fără să-i pese de obiceiuri, de modă, sau de gura lumii. Căldura era unul din visurile dragi ale vieții lui. Visa o odăiță mică, mobilată, încălzită din toate părțile de un foc invizibil, egal și statornic, o odăiță luminoasă, curată și mereu plină de aer proaspăt. Un fel de templu închinat lui, un fel de cavou încălzit din care să poată însă influența lumea — puternic, con-

stant, procurîndu-şi plăceri şi făcînd altora rău. Baki nu era numai un avar ridicol şi un maniac egoist, ci şi un detractor, delator şi clevetitor care înveninase multe vieţi, uneltind să le zboare multora capul de pe umeri. Aşa era mai cu seamă în vremurile de glorie ale haznadarului, cînd Ibrahim-paşa fusese înscăunat mare vizir, iar el, Baki, se învîrtea în preajma marilor personalităţi aflîndu-se în miezul evenimentelor. „Dacă Baki ţi-a răsturnat sahanul, s-a zis cu mîncarea“, se spunea pe atunci despre el. Dar şi acum, azvîrlit atît de departe şi lipsit de legături şi de orice influenţă, continua să trimită scrisori mărimilor de la Ţarigrad puternicilor zilei informîndu-i, mai mult în virtutea obişnuinţei, despre tot ce credea el că ştie, semănînd bănuieli, şi calomnii, ori de cîte ori îi sta în putinţă. Izbutea şi acum să se delecteze astfel în cîte o noapte, chircit şi încovoiat peste un petic de hîrtie, aşa cum alţii se desfată la petreceri sau în beţia dragostei. Şi făcea asta cu totul firesc, mai întotdeauna fără să tragă vreun folos personal, dintr-o nevoie lăuntrică, fără ruşine, fără remuşcări, ba chiar fără pic de teamă.

Toată omenirea de la Conac îl ura pe acest haznadar şi el îi ura pe toţi deopotrivă, ca şi restul creaţiei. Maniac în zgîrcenia lui, nu voia să ţină ajutoare şi calemgii. Tot timpul şi-l petrecea făcînd socoteala banilor, bolborosind ca într-o rugăciune, numărînd şi făcînd însemnări cu un chiştoc de creion bont pe nişte petice de hîrtie prăpădite. (Hîrtia o fura de la alţi funcţionari). Îi spiona pe toţi cei din Conac, pe inferiori îi bătea şi-i alunga, pe vizir, îl sîcîia şoptindu-i că toţi îl fură, calomniindu-şi superiorii şi implorîndu-l neîncetat să pună capăt dezmăţului şi risipei. Lupta împotriva cheltuielilor suplimentare, ceea ce însemna în mintea lui cea mai deşănţată risipă, se împotrivea să i se facă o mică plăcere cuiva, lua în răspăr orice încercare de acţiune spre binele cuiva, socotindu-i pe oameni, atît pe cei mulţumiţi şi lipsiţi de griji cît şi pe cei harnici şi întreprinzători, nişte pierde-vară, mînă spartă şi elemente primejdioase, care nu fac altceva decît s-arunce banii pe fereastră. Făcea şi lucruri demne de plîns în lupta asta crîncenă dusă împotriva vieţii însăşi. Plătea spioni să-i aducă la cunoştinţă în ce odaie lumînările ard mai mult decît trebuie,

ţinea socoteala cît bea şi cît mînca fiecare, număra firele de ceapă cum le vedea că răsar din brazdă. E lesne de-nţeles că toate aceste măsuri neghioabe cereau mai multă cheltuială şi efort decît ar fi valorat, ca să zicem aşa, risipa pe care izbuteau s-o prevină. (Tahir-efendi spunea în glumă că rîvna lui Baki aduce vizirului mai multă pagubă decît metehnele şi viciile tuturor celorlalţi funcţionari, puse la un loc.) Gras şi astmatic cum era, nu pregeta să coboare toată ziulica în beci şi să urce în pod. Inventaria, însemna şi supraveghea totul şi cu toate acestea, oriunde-şi întorcea privirea, vedea în juru-i numai risipă. Lupta cu îndîrjire împotriva mersului firesc al vieţii şi ar fi fost fericit din cale-afară dacă ar fi putut să stingă chiar viaţa lumii întregi aşa cum stingea prin odăi lumînările inutile, strîngîndu-le feştila între degetele umezite-n scuipat, să rămînă singur, în întuneric, lîngă lumînarea stinsă, jubilînd că toţi şi-au găsit moartea şi că, în sfîrşit, curmîndu-li-se tuturor zilele, nu mai consumă nimeni nimic, că numai el există şi numai el respiră, pe toată suprafaţa pămîntului, el, învingătorul, el, unicul martor al triumfului său.

Era pornit împotriva celor bogaţi, căci, avînd de unde cheltui, risipeau banii, dar îi ura cu aceeaşi patimă şi pe cei care nu aveau nici după ce bea apă, sărăcia neagră, nomadă, eternă, balaur nesăţios cu milioane de guri. Cînd cei de la Conac voiau să-l înfurie, puneau pe unul să se ducă la el şi să-i spună cu lacrimi în glas că s-ar cuveni să fie ajutat cu ceva cutărică, „biet om sărman". Cu precizia unui arc, Baki sărea atunci de la locul lui şi, cuprins de năbădăi, pornea să ţipe cu glasul lui subţire :

— Ce-ţi pasă de oamenii sărmani ? De ce vrei să fii cobe ? Dacă-i sărman, ducă-se pe apa sîmbetei. Ce-s eu, Dumnezeu din cer, să fac din sărac bogat ? Şi nici el n-ar mai face una ca asta ! I s-a acrit şi lui.

Apoi îşi pleca într-o parte devla şi-şi potrivea o voce rugătoare, luîndu-l în rîs pe aşa-zisul mijlocitor :

— „Biet om sărman !" Şi dacă-i sărman, ce-i cu asta ? Mă rog frumos, de cînd este o cinste să fii sărman, de cînd un titlu de glorie care-ţi dă nu ştiu ce drepturi ? Auzi acolo : „om sărman !" Parc-ar zice că e „hagiu" sau „paşă".

Apoi ridica glasul și, spumegînd de furie, se înfigea în fața celuilalt :

— Dacă-i om sărman de ce îndeasă-n el cu nemiluita ? Nimeni nu bagă-n burdăhan cît săräntocii ăștia ! De ce nu ține cumpăna ?

Îi lăuda pe bosniaci, zicînd despre ei că-s simpli și stăpîniți și că sărăcimea lor e răbdătoare, nu se milogeau și nu se țineau scai de tine ca cei din Țarigrad sau Salonic. Tăceau și răbdau. Pe travniceni nu putea însă să-i sufere, de cînd luase seama că se dădeau în vînt după dichisuri, făcînd pe dracu-n patru să poarte straie cît mai arătoase. Bărbații, tarabuluse largi și ceacşiri împînziți cu găitane de mătase, iar muierile, feregele din postav scump și pe față văluri brodate cu fir de aur. Asta-l scotea din sărite, căci zadarnic își spărgea capul încercînd să-nțeleagă de unde făceau rost de bani oamenii ăștia, cum de erau în stare să-și cumpere lucruri atît de scumpe și nefolositoare și cum o scoteau la capăt cînd cheltuiau atît de ușor mergînd spre ruină. Îl apuca amețeala sucindu-și și răsucindu-și creierii fără nici un rezultat. Și dacă vorbind cu cineva acesta se-apuca să-i apere pe travniceni, să spună de pildă, că e o plăcere să-i vezi prin tîrg, curați și totdeauna bine îmbrăcați, Baki sărea ca ars.

— Las' să fie curați ! Dar de unde au bani pentru asemenea straie ? Ai ? Spune-mi, rogu-te, de unde fac rost de bani în tîrgul ăsta nenorocit ?

Și dacă celălalt continua, dinadins acum, să-i laude pe travniceni și să justifice într-un fel straiele lor frumoase, haznadarul se făcea foc și pară. Ochii lui albaștri, neliniștiți și în același timp irezistibil de caraghioși, deveneau dintr-o dată violeți, răi și scăpărători. Ca un derviș în delir, sălta iute pe picioarele-i mici și invizibile, înecate-n grăsime, și-și agita ca un dement mîinile scurte. În cele din urmă se oprea în mijlocul camerei, crăcănîndu-și picioarele, cu mîinile zvîrlite în lături și degetele boante rășchirate, șuierînd înciudat și repetînd tot mai repede, tot mai tare și mai tăios :

— De unde iau banii ? ! De unde iau ba-nii ? ! !

În clipa aceea pehlivanul, care voise numai să-l înfurie și să-l scoată din pepeni, o ștergea lăsîndu-l pe biet haznadar fără răspuns, în mijlocul camerei, ca pe un om

care se sufocă, fără nădejdea vreunui ajutor, în valurile oceanului furios al nesfîrșitelor cheltuieli și infinitelor calcule, răscolit de păcătoșenia lumii acesteia jalnice și neghioabe.

Eșref-efendi, medicul suferind al vizirului, îl cunoștea pe haznadar ca nimeni altul și știa multe despre el. De la așa-zisul medic aflase d'Avenat ce fel de om e haznadarul.

Șezînd la soare, cu picioarele întinse băgate în cizmele cu carîmbi de pîslă, ținîndu-și pe genunchi mîinile lungi și uscăţive, pline de vine și cicatrici Eșref-efendi povestea cu vocea lui de vînător încercat, groasă și răgușită :

— Da, însă acum s-a boșorogit și s-a prostit. Nici porcul nu s-ar scărpina de el, dar să-l fi văzut dumneata cum era pe vremuri. De altfel, nici acum nu-i chiar de lepădat. Zice lumea că-i gălbejit și că-i tremură mîinile. Așa o fi. Dar dacă, ţinînd seama de asta, te-ai apuca să-i faci socoteala că nu mai are mult de trăit și că deci, slăbindu-i puterea de vătămare, primejdia pentru tot ce e viu și mișcă în jurul lui s-a micșorat, te-ai înșela amarnic. Da, e galben ca o gutuie veștedă, dar nu a fost niciodată altfel. Așa l-a slobozit mă-sa din pîntec : galben. De mai bine de cincizeci de ani se tîrăște prin lumea asta, tușește, gîfîie, chițcăie, pufăie și sîsîie ca un burduf ciuruit. Din prima zi, de cînd a mînjit pentru întîia oară dușumeaua, pe care l-a slobozit maică-sa, murdărește tot ce-ntîlnește în cale și bolește într-una. Jumătate din viață a dus-o cu mațele încuiate, iar cealaltă jumătate cu mațele prea descuiate, așa încît curgea din el într-una, nevoit fiind s-alerge toată ziua și toată noaptea cu țucalu să-l verse în privata din fundul ogrăzii. Dar nici constipația, nici diareea nu l-au împiedicat, ca de altfel nici necurmatele dureri de măsele, insomniile, eczemele și hemoragiile, să se rostogolească întocmai ca un butoiaș, să se repeadă cu iuțeala unui șarpe și forța unui taur, făcînd numai rău și iar rău, în fel și chip, fără să-i pese în cine lovește. Cînd aud însă spunîndu-se despre el că-i un zgîrcit de n-are pereche, ei bine, protestez cu tărie. Să spui despre el că-i un zgîrcit înseamnă să le aduci adevăraților avari o gravă jignire. Căci adevăratul avar iubește banul sau măcar avariția sa, pe cînd ăsta nu iubește pe nimeni și nimic în afară de făptura lui, și urăște tot, absolut tot ce

se află în lumea asta : vietățile și lucrurile neînsuflețite. Nu, ăsta nu-i un zgîrcit, e ciuma și holera puse la un loc, e cumplita rugină care mănîncă fierul pînă-l fărîmă.

Eșref-efendi își încheia istorisirea cu un rîs tăios.

— Ah, îl știu pînă-n străfundul măruntaielor și știu cîte parale face, deși mie n-a izbutit să-mi facă niciodată vreun rău. Eu, de, de cînd mă știu am iubit viața slobodă și mi-a plăcut să vînez, iar pe de-alde ăștia îi am colea, la degetul mic.

D'Avenat se străduia să afle cît mai multe despre aceste marcante persoane cît și despre ceilalți slujitori mai importanți și ajunsese să-i prezinte consulului informații amănunțite.

Se afla printre ei negriciosul și costelivul tefter-chehaia Ibrahim-efendi căruia-i mersese vestea că este incoruptibil ; un om tăcut și retras care se preocupa numai de numeroasa sa progenitură, precum și de corespondența și arhiva vizirului. Își consumase viața în lupta cu calerugii, ceaușii și mezilgii indolenți și nepricepuți și cu afurisitele de hîrțoage ale vizirului în care nu pridìdea să pună rînduială. Toată ziua și-o petrecea într-o încăpere obscură plină de rafturi și dulapuri. Acolo domnea o ordine știută numai de el, și cînd i se cerea copia vreunui document sau vreo scrisoare datînd de cine știe cînd, îl cuprindea un fel de nerăbdare de fiecare dată, ca și cum i s-ar fi întîmplat ceva cu totul neașteptat și nemaipomenit. Sărea ca un smintit de la locul lui, se oprea în mijlocul camerei, își cuprindea tîmplele în plame și cădea pe gînduri. Ochii săi negri deveneau atunci dintr-o dată sașii, căci „privea în același timp două rafturi, în două părți opuse", cum zicea Eșref-efendi. Între timp rostea, încet, în neștire, numele documentului care i se ceruse, întîi rar, apoi tot mai repede, mai scurt și mai confuz, pînă cînd totul se prefăcea într-un zumzet nazal, prelung. Apoi, dintr-o dată mormăitul confuz înceta brusc, tefter-chehaiaua făcea un salt prin aer, ca și cum da să prindă o pasăre și se repezea cu brațele înainte spre unul din rafturi. Înscrisul căutat era de obicei în locul pe care-l viza. Dacă se întîmpla cumva să nu fie acolo, tefter-chehaiaua se înapoia în mijlocul odăii, se concentra din nou prinzîndu-și tîmplele în palme, peste puțin se auzea iar zumzetul nazal, urmat de același

salt prin aer, însă îndreptat în altă direcţie. Şi repeta acest ciudat ceremonial pînă afla hîrtia cu pricina.

Comandantul „gărzii“ vizirului era veselul şi fluşturaticul Behget, un om cu sănătatea de fier, voinic şi roşu la faţă, curajos, dar leneş şi, pe deasupra, cartofor incorigibil. Cele două duzini de tălpaşi şi de călăreţi care alcătuiau pestriţa gardă a vizirului nu-i dădeau lui Behget prea multă bătaie de cap. Aranjaseră ei lucrurile în aşa fel, încît nici Behget să nu le poarte lor de grijă, nici ei lui. Jucau cărţi, mîncau, beau şi dormeau pe ruptelea. Lucrul de căpetenie şi cel mai greu pe care-l avea de făcut comandantul acesta era înfruntarea cu haznadarul Baki, atunci cînd trebuia să-i smulgă solda lunară sau vreo altă sumă de bani pentru nevoile lui sau ale ostaşilor, fără multă tărăgăneală. Se petreceau scene de necrezut. Haznadarul izbutea cu sîcîiala lui răutăcioasă să-l scoată din răbdări şi pe blîndul şi domolul Behget, pînă într-atîta că flăcăul scotea jungherul, ameninţîndu-l că-l taie în bucăţi pe titiz-haznadar „precum chebabul“. Iar Baki, de felul lui slab şi fricos, înfrunta cutezător primejdia şi jungherul lui Behget apărîndu-şi cu înverşunare sertarele, orbit de ura şi de repulsia pe care o simţea pentru risipitorul acesta şi se jura că orice s-ar întîmpla cu el n-o să moară pînă nu va apuca să vadă, cu ochii lui, căpăţîna lui Behget înfiptă în ţeapă pe costişa de deasupra cimitirului, acolo unde se răsfăţau în soare capetele tăiate ale tîlharilor. Pînă la urmă, comandantul gărzii căpăta banii şi ieşea din camera haznadarului rîzînd în hohote, în timp ce Baki rămînea aplecat deasupra sertarului cercetînd golul rămas ca pe o jalnică rană şi pregătindu-se să se ducă pentru a suta oară la vizir ca să-l facă de două parale pe zdrahonul acesta hain şi ursuz care de ani de zile îi seacă haznaua şi-i otrăveşte viaţa. Din adîncul sufletului său de haznadar dorea să apuce ziua dreptăţii şi a ordinii cînd căpăţîna seacă şi neruşinată a lui Behget se va legăna rînjind în ţeapă.

Slujba de chehaia, şi locţiitor al vizirului, o îndeplinea Suleiman-paşa Skopljak, care ocupase, cum am văzut aceeaşi funcţie şi pe vremea vizirului mazilit. Venea rareori în Travnik. Iar cînd se afla în oraş, se arăta mai înţelegător şi mai plin de consideraţie faţă de consulul aus-

triac decît față de consulul francez. Și cu toate astea, în pestrița adunătură de la Conac, bosniacul era singurul om în care te puteai încrede că pînă la un punct își va ține promisiunile și poate chiar va căuta să le-ndeplinească.

X

Instalarea consulatelor aduse freamăt și neliniște în orașul acesta viziresc ; în directă sau indirectă legătură cu ele, mulți s-au înălțat în acel timp, iar alții s-au poticnit și au căzut la pămînt, mulți le vor pomeni vorbindu-le de bine și mulți alții vorbindu-le de rău.

Dar de ce oare îi fu dat calfei de frizer Salko Maluhija, fiul unei biete văduve, să fie bătut măr de niște feciori de begi ? De ce-i fu lui hărăzit să țină minte astfel vremurile consulilor, cînd nu se număra nici printre funcționarii Imperiului, nici printre begi și aiani, nici printre ulemale și negustori ?

Aici acționase una din acele forțe vitale care circulă în noi și în preajma noastră, care ne înalță, ne mînă înainte, ne pun piedici sau ne doboară. Forța aceasta, pe care am botezat-o „dragoste“, îl făcuse și pe Salko să se furișeze și să se vînzolească printre boschete, în spatele hanului și să se cațere în pomi ca măcar de departe să o poată zări pe Agatha, fiica consulului.

Ca toți îndrăgostiții adevărați, Salko nu-i mărturisise nimănui dragostea lui și nici n-o trădase în vreun fel, dar găsise o cale ca să și-o satisfacă într-o măsură.

În ceasul de răgaz al amiezii, el se strecura pe furiș în grajdurile hanului, iar de acolo, prin spărtura pe unde se arunca bălegarul, cobora într-un tufiș de unde putea să privească în grădina consulului și să-i vadă fiica spre care se simțea atras cu violență ca spre ceva mai grozav și de-o mie de ori mai puternic decît toată vlaga ce sălășluia în firavul lui trup de biată calfă de frizer.

Între gardul acela și grădina consulatului se întindea o livadă de pruni, lăsată în paragină, a begilor Hafizadić, și dincolo de ea se vedea bine grădina consulatului, ame-

najată după moda europeană. Mușuroaiele de pămînt fuseseră nivelate. Cărări drepte străbăteau grădina, iar în centrul ei se așterneau alei circulare sau stelare, plantate cu flori, printre care răsăreau, din loc în loc, bastoanele cu globuri de sticlă roșie sau albastră în vîrf.

Fîșia aceea de pămînt era întotdeauna umedă și bătută de soare, așa încît tot ce se semăna prindea repede rădăcină, creștea frumos, dînd flori și fructe din belșug.

Acolo o zărise calfa de frizer Salko pe fiica domnului von Mitterer. La drept vorbind, o zărise și prin oraș cînd se întîmpla să iasă la plimbare întovărășită de tatăl ei. Dar asta se întîmpla rar și totul ținea numai o clipă. Zăpăcit și tulburat, băiatul nu știa la ce să se uite mai întîi : la uniforma strălucitoare a consulului, la trăsura lăcuită în galben, sau la domnișoara din fundul trăsurii care își strîngea înfrigurată în jurul picioarelor pătura sură brodată cu monogramă și coroană roșie. Pe fata aceasta inaccesibilă, căreia nu izbutea să-i deslușească nici culoarea ochilor, putea acum s-o privească din ascunziș cum se plimbă singură la doi pași de el, nebănuind că cineva o vede, trecînd pe alei și prin fața terasei scunde renovată la începutul primăverii și închisă cu geamuri.

Nevăzut de nimeni, Salko se așeza pe vine, și, ținîndu-și răsuflarea, privea încordat printre uluci. Iar fata, încredințată că nimeni n-o vede, trecea visătoare printre flori și mîngîia scoarța copacilor și sărea de pe o margine a drumeagului pe alta. Uneori se oprea o clipă și se uita la cer sau își privea mîinile. (Așa se opresc din zbenguială și puii de animale, nemaiștiind cum să-și petreacă timpul.) Și din nou începea să se plimbe măsurînd aleea, legănîndu-și brațele și lovindu-și palmele una de alta, ba în față, ba la spate. Iar globurile lucioase și colorate răsfrîngeau, o dată cu cerul și verdeața, făptura ei în rochie pastelată.

Salko uita de lume și uita unde se află, uita de sine și habar n-avea că timpul trece. Abia cînd se scula să plece, simțea că-l dor picioarele amorțite și degetele mîinilor cu unghiile pline de pămînt și scoarță de copac. Și după ce ajungea în dugheană, unde era deseori chelfănit că întîrziase, simțea încă mult timp zvîcnindu-i inima în piept. A doua zi abia aștepta să-și termine prînzul sărăcăcios ca s-o

tulească și, strecurîndu-se prin grajdul hanului, să sară gardul grădinii lui Hafizadić, fremătînd de teamă că ar putea fi prins dar mai ales de bucuria care-l aștepta.

Într-o după-amiază calmă și luminoasă, după ce bolta cerului, spălat de ploaia care căzuse în zori, se înseninase, fata nu se afla în grădină. Straturile de flori se umeziseră și nisipul aleilor se-mbibase cu apă. Globurile de sticlă străluceau curate în lumina soarelui oglindind vesele norii albi și rari. Văzînd că fata întîrzie să se ivească, împins de dorință și de nerăbdare, Salko se cățără pe gard, sări între crengile unui pom bătrîn care creștea lîngă ulucă, înconjurat de o tufă învoaltă de soc, și cercetă grădina ascuns de frunzișul des.

Ferestrele verandei erau larg deschise, soarele și cerul senin se oglindeau în geamuri. Interiorul răcoros al verandei se oferea privirilor lui flămînde. Salko putea să vadă deslușit orice amănunt. Pe podea era întins un covor roșu, iar pe pereți atîrnau tablouri reprezentînd ceva de neînțeles pentru el. Fata consulului ședea pe un scăunel. Ținea în poală o carte mare, dar își ridica într-una ochii de pe file lăsîndu-i să rătăcească prin verandă și dincolo de geamuri. N-o mai văzuse niciodată stînd jos. Lucrul acesta îl tulbură din cale-afară. Și pentru că se aflã, mai departe, umbrită de zidurile verandei, făcea eforturi ca s-o cuprindă cu ochii. Se ținea bine, temîndu-se să nu-i lunece piciorul și să rupă vreo creangă. Se topea de plăcere privind-o cum stă așa nemișcată, cu chipul umbrit, parcă mai prelung și mai palid, zicîndu-și într-una că trebuie să se întîmple ceva, tulburător și neobișnuit, ceva minunat ca amiaza aceasta spălată de ploaie. Dar speriat de gîndul lui, încerca apoi să se convingă că n-o să se întîmple nimic. De altfel, ce s-ar fi putut întîmpla ? Și totuși...

Iată că fata își încrucișă mîinile pe filele cărții. Lui i se tăie răsuflarea. — Așadar se va întîmpla totuși ceva. — Și într-adevăr, fata se ridică încet și nehotărît, își împreună palmele, apoi le desfăcu și își lipi unul de altul numai vîrful degetelor. Își privea unghiile. Da, o să se întîmple ceva ! Ea își desfăcu degetele, ca și cum ar fi rupt un lujer subțire și invizibil, apoi își înălță privirea și, depărtîndu-și

puțin mîinile de trup, începu să danseze ușoară pe covorul roșu.

Își ținea capul puțin aplecat într-o parte, de parc-ar fi tras cu urechea, apoi își pleca ochii spre vîrful pantofilor. Chipul ei nemișcat plutea parcă-n extaz ; umbra și lumina îl înveleau rînd pe rînd, după cum se mișca pe covor.

Iar Salko, văzînd că presimțirea nu-l înșelase, uită cu totul ce-i cu el, uită că se află pe trunchiul copacului, și se ridică tot mai sus pe deasupra gardului, legănîndu-se, ori de cîte ori ea își ridica piciorul în timpul dansului. Își lipise fața de frunza și coaja fragedă a crenguțelor. Simțea cum îi freamătă și-i tresaltă pieptul. Greu să suporți atîta nesperată plăcere într-o poziție atît de incomodă ! Iar fata nu mai contenea să danseze. Cînd executa a doua și a treia oară aceeași figură, îl treceau fiori de plăcere, de parcă revedea un lucru drag și de mult cunoscut.

Deodată copacul pîrîi. Craca de sub el se rupse, se desprinse și căzu jos. Se pomeni în tufișul de soc, zgîriat și sfichiuit de crengi. Parcă cineva îl plesnea după ceafă și-n cap.

Se prăvăli peste gard în grădina lui Hafizadić. Căzu mai întîi pe ulucă, apoi de pe ulucă pe pămînt, între niște scînduri putrede și mucede care acopereau un jgheab. Scîndurile se sfărîmară sub greutatea trupului și el se înfundă pînă la genunchi în mîlul de sub ele.

Cînd își ridică fața năclăită și zgîriată și deschise ochii, văzu aplecată deasupră-i pe o slujnică din mutvacul lui Hafizadrić, o mătușă cu fața galbenă și zbîrcită ca a maică-si.

— Ce făcuși, nepricopsitule ? Cine, păcatele, te-a-ndemnat să-mi umbli pe streașină !

El însă holba ochii în jur, căutînd să mai zărească măcar o rază din frumusețea care-l fascinase cu o clipă înainte, cînd se afla în copacul de unde se prăvălise. Bătrîna vorbea mereu, dar el nu înțelegea ce-i spune, cum nu înțelegea de ce veneau în fugă spre el, de la celălalt capăt al grădinii, feciorii lui Hafizadić cu ciomege în mîini, încercînd zadarnic să-și vină în fire și să priceapă ce s-a întîmplat și ce vor de la el oamenii ăștia.

Fetița cea măruntică, tristă și singuratică, își continuă plimbările și jocurile nevinovate prin grădină și în verandă, neștiind nimic din ceea ce se petrecuse din pricina ei în grădina vecină, după cum nici înainte nu bănuise că o privea cineva.

După chelfăneala pe care o căpătă de la slugile lui Hafizadić şi după palmele încasate apoi la frizerie pentru că iar întîrziase, Salko rămase pe deasupra și nemîncat în seara aceea. Așa-l pedepsea de fiecare dată maică-sa, o femeie gălbejită și îmbătrînită înainte de vreme, pe care sărăcia o măcinase, o acrise și o înrăise. De la întîmplarea asta, băiatul nu s-a mai furișat prin livezi, nu s-a mai cățărat pe garduri și nu s-a mai ascuns în frunzișul pomilor ca să privească-n extaz făptura minunată și stranie, care nu era de nasul lui. Își ducea viața de calfă de bărbier mereu mai trist și mai tras la față, gîndindu-se la ea zi și noapte. În închipuirea lui, fetița dansa așa cum voia el, făcea tot ce dorea el, iar primejdia de a cădea în jgheab, de-a fi prins și ciomăgit, dispăruse.

Dar pînă și frumusețea visată se plătește. În timp ce el stătea, ținînd în mîinile sale subțiri și vinete castronelul cu clăbuc de săpun, lîngă meșterul gras care rădea creștetul vreunui efendi, acestuia nu-i scăpa privirea lui absentă și-i tot făcea semn din ochi sau mișcînd din mînă într-un anumit fel să se uite la el și să prindă meseria, nu să caște ochii pe pereți sau să-și furișeze privirea pe ușa dughenii. Băiatul tresărea, se holba speriat la stăpînu-său și se căznea să urmărească briciul care luneca pe creștetul săpunit al clientului. Dar un minut mai tîrziu, privirea lui, din nou absentă, plutea pe țeasta netedă, lucind albăstriu de pe urma briciului, a vreunui efendi de pe scaun, ca și cum ar fi zărit acolo o grădină paradiziacă, iar în grădină o fată cu pas ușor și înfățișare stranie. Iar cînd meșterul îl surprindea din nou pierdut în visare, îl plesnea peste obraz cu mîna stîngă liberă, de arătătorul căreia ștergea lama briciului, plină de păr și săpun. Acum lucrul cel mai important era să nu scape din mînă farfurioara și să primească resemnat palma, atunci neplăcerile numai la atîta se rezumau. În caz contrar, loviturile se întețeau și cădeau ca grindina, iar, uneori intervenea și imameaua ciubucului.

În felul acesta meşterul Hamid îşi lecuia ucenicul de blestemăţii, băgîndu-i minţile-n cap şi scoţîndu-i din tigvă gărgăunii şi farafastîcurile, silindu-l să ia aminte şi să prindă meseria.

Dar forţa neadormită de care vorbeam la început se ivea pe neaşteptate, izbucnind la suprafaţă ca o apă subterană, ori de cîte ori avea prilejul, căutînd să-şi lărgească albia şi încercînd să pună stăpînire pe cît mai multe făpturi omeneşti, bărbaţi sau femei. Şi cîteodată răsărea şi acolo unde nu-i era locul şi unde, din pricina asprei împotriviri de care se lovea, zadarnic făcea eforturi să se menţină.

Doamna von Mitterer îşi luase obiceiul să viziteze bisericile şi capelele catolice din împrejurimile Travnikului, aducîndu-le cîte ceva în dar. Făcea lucrul acesta nu atît pentru că-i da ghes inima, cît mai ales pentru a răspunde la stăruinţele colonelului, care urmărea astfel să-şi sporească influenţa asupra clerului catolic şi a turmei pe care-o păstorea.

Comanda de la Viena vaze din imitaţie de porţelan, sfeşnice subţiri şi rămurele aurite, tot lucruri ieftine şi banale, însă rare şi nemaivăzute pe aceste meleaguri. De la Zagreb îşi procura brocart, patrafire şi odăjdii, lucrate de călugăriţe, pe care doamna von Mitterer le dona mănăstirii din Guca Gora sau parohilor de prin sărăcăcioasele biserici de ţară din jurul Travnikului.

Dar nici chiar în această îndeletnicire cucernică şi care ar fi trebuit să-i aducă folos, Anna-Maria nu ştiu să păstreze măsura. Se lăsa şi acum în voia firii sale stranii, din pricina căreia tot ce întreprindea ieşea pe dos, ajungînd mai totdeauna să se-ntoarcă împotrivă-i. Zelul ei trezi repede suspiciuni printre turci şi teamă printre călugării şi credincioşii din Dolac care şi aşa erau destul de sperioşi şi circumspecţi. Ea împărţea darurile fără nici o socoteală şi cum îi trăsnea prin cap, dădea buzna în biserică, trîntea lucrurile peste odoarele altarului şi se apuca să-i ia de scurt pe slujitorii Domnului, poruncindu-le să aerisească încăperile, să spele podelele şi să văruiască pereţii. Fraţii catolici care nu se dădeau în vînt după asemenea lucruri şi cărora nu le plăcea să se amestece nimeni în tre-

burile lor, chiar dacă era animat de cele mai bune intenții, o priviră la început cu oarecare stînjeneală, apoi începură să schimbe priviri îngrijorate și să șoptească între ei pregătindu-se să-i opună rezistență.

Capelanul din satul Orašje, de pildă, socotea rîvna neobișnuită a doamnei von Mitterer o năpastă și o pacoste. Capelanul, pe nume fra-Mijat Baković, rămăsese în vremea aceea să slujească singur, deoarece parohul lui, care se chema tot fra-Mijat și căruia i se spunea pe scurt Kolar, lipsea fiind plecat să rezolve niște pricini mănăstirești. Capelanul era un tînăr miop și uscățiv, înclinat spre visare. Suporta cu greu lîncezeala și duritatea vieții de la țară, iar ca preot nu stătea prea ferm pe propriile-i picioare.

Asupra acestui tînăr capelan tăbărî Anna-Maria cu tot focul ei ocrotitor și cu acea atenție pe jumătate maternă, pe jumătate erotică în stare să zăpăcească bărbați cu mai multă experiență și mai stăpîni pe sine, pricinuindu-le destule neplăceri. Pe la începutul verii, făcea de cîte două, trei ori pe săptămînă drumul pînă la Orašje, descăleca împreună cu cei care-o însoțeau lîngă tinda bisericii, și chemîndu-l pe tînărul capelan, îi dădea instrucțiuni, învățîndu-l cum să-și rînduiască biserica și locuința. Începuse să se amestece în viața lui, îl întreba cum își împarte timpul, cîte ore pe zi și le conferă lui și cîte bisericii. Tînărul călugăr se uita speriat la ea ca la o vedenie uluitoare și fascinantă, prea frumoasă și plină de măreție ca s-o admire fără să-l sfîșie durerea. Dantela albă și îngustă ce-i mîngîia gîtul strălucea ca o materie luminescentă pe țesătura neagră a costumului ei ecvestru, orbindu-i ochii care nu cutezau să cerceteze chipul femeii. În fața ei capelanul tremura ca scuturat de friguri. Iar doamna von Mitterer privea cu delectare mîinile uscățive, tremurătoare și obrazul călugărului, în timp ce el murea de rușine că nu se poate stăpîni.

După ce urca în șa și dispărea cu însoțitorii ei pe drumul ce cobora spre Travnik, capelanul se prăbușea pe banca din fața vechii case parohiale ca un copac trăsnit. Totul i se părea atunci pustiu, apăsător și searbăd — satul, biserica și îndatoririle lui ecleziastice. Și totul prindea din nou viață și se umplea de lumină cînd răsărea iar din

vale pîlcul de călăreţi. Dar atunci reîncepea să-i tremure mîinile şi carnea de pe el şi-l cuprindea totodată dureroasa dorinţă de a scăpa cît mai curînd şi pentru totdeauna de această frumuseţe care-l orbea şi-l răpunea.

Norocul lui că fra-Mijat Kolar se înapoie curînd. Capelanul i se spovedi, deschizîndu-şi sufletul. Kolar, bărbat vînjos şi vioi, trecut de cincizeci de ani, cu faţa lată, nasul cîrn şi ochii alungiţi, isteţ şi perspicace, sănătos, hîtru şi pus pe şotii, citit şi înzestrat cu darul vorbirii, înţelese numaidecît cum stăteau lucrurile şi în ce jalnică situaţie se afla bietul capelan.

Fără să piardă vreme îl trimise înapoi la mănăstire. Iar cînd doamna von Mitterer se înfăţişă din nou cu suita sa, în locul capelanului descumpănit şi tremurînd tot, îi ieşi în întîmpinare Kolar, calm şi surîzător. Şezînd pe o buturugă şi slobozind rotocoale groase de fum din luleaua-i scurtă, el ascultă cu luare-aminte propunerile ei în legătură cu amenajarea bisericii şi a locuinţei, iar cînd ea tăcu, îi spuse :

— Stau şi mă mir, cucoană, ce-ţi veni să te osteneşti pe drumurile astea păcătoase cînd Dumnezeu ţi-a ocrotit casa în care te-ai putea hodini avînd toată înlesnirea şi tot ce ţi-ai putea dori. Nu vei răzbi, fata mea, să pui rînduire în bisericile şi capetele acestea ale noastre, chiar de-ai cheltui toată haznaua împărăţiei. Cum sîntem noi, aşa ne sînt şi lăcaşurile ; de-ar fi mai de soi, s-ar strica potriveala. Iar cînd te-ndeamnă inima să faci cîte un dar acestei biserici ţărăneşti, mai bine trimite-l prin cineva. Noi îl vom primi cu bucurie, iar bunul Dumnezeu nu va întîrzia să te răsplătească.

Deşi jignită, doamna von Mitterer încercă să aducă iar vorba de biserică şi de mulţimea credincioşilor, însă fra-Mijat întorcea în glumă spusele ei. Cînd în sfîrşit, scoasă din fire, încălecă şi dădu să plece, parohul îşi săltă de pe capul ciufulit tichiuţa de călugăr, se înclină adînc cu zeflemitoare politeţe, şi-i zise :

— Bun cal ai, cucoană. Nici episcopul nu s-ar da în lături să-l încalece.

De atunci Anna-Maria nu s-a mai abătut niciodată pe la biserica din Orašje.

Cam în același timp parohul din Dolac se hotărî să-i aducă la cunoștință lui von Mitterer ce gînduri o paște pe nevastă-sa. Călugării catolici îl prețuiau pe consul ca pe-un prieten și un protector, încît, ca să nu-l jignească, îl însărcinară pe grăsunul, dar șiretul și iscusitul fra-Ivo să se ducă el și să-i comunice că zelul doamnei von Mitterer nu le prea vine la îndemînă, însă în așa fel, încît să nu se simtă nici el jignit și să n-o supere nici pe doamna von Mitterer. Fra-Ivo, căruia turcii nu-i spuneau de pomană *muzevir*, își îndeplini misiunea cum nu se poate mai bine. Întîi îi arătă consulului că ei, de teama turcilor, trebuie să fie cu ochii în patru și să vegheze și cum calcă pe pămînt, cu atît mai mult cu cine anume se întîlnesc și stau de vorbă. Apoi îi spuse că darurile aduse de doamna von Mitterer sînt binevenite și că nu contenesc să înalțe rugi Domnului spre a-i ocroti viața atît ei cît și celor apropiați. Se înțelegea din spusele lui, deși lucrul acesta nu fusese rostit, că ei vor primi și pe viitor bucuroși darurile doamnei von Mitterer, dar că ar fi mai bine să nu le împartă chiar ea cu mîna ei și ar fi mai cuminte să-i lase să-și orînduiască ei singuri, cum cred de cuviință, viața de slujitori ai Domnului.

Dar doamna von Mitterer se săturase să mai colinde bisericile, căci primirea, făcută de către călugări și enoriași, o dezamăgise. Într-o bună zi năvăli iar asupra colonelului, vărsîndu-și năduful și aruncîndu-i în față un potop de jigniri și vorbe grele. Striga cît o ținea gura că are dreptate consulul francez să și-i facă prieteni pe evreii din oraș, mai plini de bun-simț decît catolicii ăștia turciți. I se băga în suflet întrebîndu-l mereu dacă e consul general sau nu cumva *sacristan* ? Se jura că n-o să mai calce în viața ei în biserică, sau în vreo casă din Dolac.

Așa izbuti să scape tînărul capelan din Orašje de cazna și năpasta care pentru Anna-Maria nu erau decît o simplă distracție. Totodată luă sfîrșit și impulsul evlavios de care fusese cuprinsă doamna von Mitterer în noua ei existență din Travnik.

Dar forța neadormită despre care vorbim aici nu cruță nici consulatul francez, de pe celălalt mal al Lašvei, căci ea nu ține seama de steaguri și embleme.

În timp ce doamna Daville își vedea de copii în camerele de jos ale „hanului dubrovnicenilor“, în timp ce Daville stătea aplecat deasupra mesei întocmind ample rapoarte consulare și complicate planuri literare, sus, „consulul cel tînăr“ lupta cu urîtul și cu dorințele pe care acesta le zămislește, incapabil de a le satisface. Făcea tot ce putea să-și umple zilele și nopțile ; îl ajuta pe Daville în treburile consulatului, cutreiera călare ținutul, studiind limba și obiceiurile populației, lucra de zor la cartea sa despre Bosnia. Dar oricît și-ar da silința un om tînăr și sănătos să-și omoare timpul, îi rămîne încă destulă vreme și destulă vlagă pentru reverie și lîncezeală, pentru închipuiri și dorințe pe care numai tinerețea le cunoaște.

Așa se face că o Desfossés o remarcă într-o zi pe Jelka, o fată din Dolac.

Am însemnat mai înainte că, sosind la Travnik, doamna Daville avusese nevoie de multă răbdare și timp ca să-și cîștige încrederea călugărilor catolici și bunăvoința oamenilor din Dolac. La început nici oamenii cei mai săraci nu voiau să-și dea copiii să slujească la consulatul francez. Dar după ce o cunoscură mai bine pe doamna Daville și cînd văzură cîte lucruri frumoase învățaseră fetele care slujeau sub supravegherea ei, care mai de care dădu buzna la consulat, încercînd să capete ceva de lucru pentru odraslele lor. Iată de ce în jurul doamnei Daville se găsea, acum, mai tot timpul un cîrd de fete care o ajutau și deprindeau, totodată, o sumedenie de lucruri necesare într-o gospodărie.

În lunile de vară, de pildă, fetele învățau să tricoteze și să brodeze. Se așezau lîngă geam pe veranda largă, și, văzîndu-și de treabă, îngînau cîntece. Ieșind din odaia lui Daville, Desfossés trecea deseori pe lîngă ele. Fetele își plecau atunci ochii rușinoase, iar cîntecul începea să se destrame. Măsurînd cu pașii săi coridorul lung, tînărul se uita cîteodată mai stăruitor la ele și obișnuia să le arunce vreo vorbă, în semn de salut, la care ele, zăpăcite, nu izbuteau să-i răspundă. De altfel, era și greu de răspuns, căci de fiecare dată el folosea alt cuvînt, pe care îl învățase chiar în ziua aceea și care le punea în mare încurcătură, de altfel ca și felul lui firesc de a se purta, iuțeala

mişcărilor şi îndrăzneala glasului. Avînd prilejul deci să le vadă destul de des, Desfossés, după o logică proprie relațiilor de acest fel, remarcase tocmai pe fata care, cînd trecea el, îşi pleca fruntea, mai sfioasă ca celelalte.

O chema Jelka şi era fiica unui mic negustor care avea în Dolac o cocioabă plină de copii. O şuviţă desprinsă din părul ei castaniu cobora pînă deasupra ochilor. Ceva nedefinit o deosebea de celelalte fete, ceva care ţinea şi de felul ei de a se îmbrăca, şi de frumuseţea ei. Tînărul începuse să distingă părul ei castaniu, ceafa albă şi grumazul puternic printre capetele plecate ale suratelor ei. Şi cînd într-o bună zi privi ceva mai îndelung ceafa ei albă, fata ridică fără veste capul, ca şi cum această privire i-ar fi pîrjolit carnea, dînd la iveală, pentru o clipă, chipul ei tînăr, cu faţa lată, ochii căprui, învăpăiaţi, dar supuşi, nasul drept, dar croit cam ciudat şi gura mare, desăvîrşit arcuită, cu buze egale care abia se atingeau una de alta. Surprins, tînărul stărui cu privirea asupră-i şi luă seama că buzele-i tremură uşor, ca într-un plîns reţinut, în timp ce în ochii căprui licărea un surîs pe care în zadar încerca să-l ascundă. Tînărul îi zîmbi şi-i aruncă o vorbă în graiul „ilir", pe care nici el n-o înţelegea prea bine, dar care se dovedi bine-venită, căci la vîrsta tinereţii şi în astfel de ocazii toate cuvintele sînt nimerite şi pline de tîlc. Ca să-şi ascundă ochii care rîdeau şi gura în jurul căreia juca aproape invizibil ceva ca o umbră de plîns, fata îşi plecă din nou capul şi el zări iar ceafa albă pe care tremurau zulufii castanii.

Jocul acesta se repetă de cîteva ori în zilele următoare, de fiecare dată ameninţînd să se prelungească. Nici nu se putea altfel cînd ne gîndim că fata era frumoasă, iar bărbatul tînăr, singur şi plin de dorinţă. În felul acesta, cuvinte neînsemnate, priviri lungi şi zîmbete inconştiente se împleteau aruncînd o punte sigură care se înfiripa de la sine.

El începu să se gîndească la ea noaptea şi dimineaţa cînd se trezea din somn, începu s-o caute întîi cu gîndul, apoi în realitate, şi, ca prin minune, îi întîlnea tot mai des chipul şi o privea tot mai lung. Cum în vremea aceea natura îmbrăca straie noi, iarba dădea colţ şi copacii înver-

zeau, lui i se păru că ființa fetei, intră și ea, deși într-un chip deosebit, în circuitul acestei exuberanțe vegetale. „E și ea o plantă"... își spunea el în sinea sa, ca atunci cînd rostești cuvintele în transă, fără să-ți dai bine seama de semnificația lor. Îmbujorată, surîzătoare și rușinoasă, ascunzîndu-și repede fața ca florile suava lor coroniță, fata semăna într-adevăr în mintea lui cu florile și fructele, dar semăna cu ele într-un sens mai ciudat și mai adînc, pe care nici el nu-l putea desluși, ca și cum ea ar fi fost sufletul și viața tuturor fructelor și tuturor florilor.

După ce vremea se mai încălzi și mugurii plesniră, fetele își schimbară locul, mutîndu-se în grădină. Și așa rămâneau acolo, împungînd la gherghef cît era vara de lungă.

Dacă ai fi stat de vorbă cu doi călători, dintre care unul să fi petrecut în Travnik iarna, iar celălalt vara, ai fi aflat de la cel dintîi că orașul ăsta e un adevărat iad, iar de la cel de-al doilea că paradisul trebuie să fie aidoma lui.

Așezările acestea înconjurate de un peisaj aspru și traversate de o climă ingrată, cîteva săptămîni pe an se bucurau mai toate, de zile frumoase și pline de încîntare, dăruite parcă de natură pentru a-și răscumpăra toanele aducătoare de necazuri din restul anului. La Travnik, răstimpul acesta pică între începutul lui iunie și sfîrșitul lui august, ținînd de obicei mai toată luna iulie.

După ce zăpada se topește pînă și în văgăunele cele mai ferite, după ce contenesc ploile și ninsorile de primăvară, după ce se domolesc vînturile — cînd reci, cînd călduțe, cînd aspre și vijelioase, cînd adieri dulci și ușoare, — după ce se retrag pentru multă vreme norii către înaltele granițe ale amfiteatrului abrupt pe care-l formează munții în jurul orașului, după ce ziua învinge noaptea înstăpînindu-și strălucirea și căldura, cînd costișele de deasupra orașului se învelesc în galbenul holdelor, iar pomii grei de rod încep să-și scuture prin miriști poamele coapte — atunci începe scurta și frumoasa vară travniceană.

Desfossés își scurtase plimbările prin împrejurimi și acum petrecea ore întregi în grădina mare și povîrnită a consulatului, umblînd pe poteci, printre tufișurile binecunoscute, dar cercetîndu-le cu alți ochi, ca pe niște lucruri ciudate și nicăieri văzute. Jelka venea înaintea celor-

lalte fete sau căuta să întîrzie după plecarea lor. De pe tăpşanul pe care lucrau, ea cobora tot mai des spre consulat să ia apă, aţă sau cîte ceva de mîncare. Tînărul o întîlnea pe cărările strîmte, năpădite de verdeaţă. Ea îşi pleca sfioasă capul castaniu, iar el rostea zîmbind o vorbă în graiul „ilir", în care sunetul „r" era surd şi rostogolit, iar accentul cădea întotdeauna la sfîrşitul cuvîntului.

Într-o după-amiază rămaseră ceva mai mult singuri pe una din cărările mărginaşe, împrejmuite cu frunziş şi învăluite în umbra caldă. Fata purta şalvari de dimie albăstrie şi ilic strîmt din atlas alb, prins într-o copcă numai. Cămaşa încreţită era prinsă la gît cu un fiong de argint Mîinile ei, acoperite de mînecile cămăşii pînă la coate, erau tinere, fragede, cu o pînză de sînge desenată sub piele. Tînărul îi apucă mîna de după cot. Sîngele fugi îndată şi pe piele rămaseră întipărite urmele degetelor lui.

Buzele ei — trandafirii, stranii, pline şi egale tresăriră uşor şi în colţul gurii apăru zîmbetul acela rugător şi parcă gata de plîns. Apoi fata lăsă capul în pămînt şi se lipi de el, mută şi ascultătoare ca iarba şi crengile copacilor. „E ca o plantă..." îi fulgeră iar prin gînd, dar ceea ce se lipise de el nu era un fir de iederă, ci o făptură omenească, o femeie înduioşată pînă la durere, cu un suflet care se zbătea încă, dar care se împăcase cu înfrîngerea şi căderea. Ţinea mîinile atîrnîndu-i neputincioase, de-a lungul trupului, gura întredeschisă şi ochii pe jumătate închişi, ca într-un leşin. Se lipise de el, fremătînd de dragoste, de voluptatea pe care i-o făgăduia dragostea, de spaima înfrîngerii şi a deznădejdii, dar şi de ameţeala pe care ţi-o dau culmile foarte înalte.

Tînărul simţi sîngele clocotindu-i şi-l copleşi nestăpînita fericire a triumfului. Se aprindeau şi se stingeau în el, ca licuricii, nemărginite orizonturi. Iată, aşadar ! Simţise de la început şi spusese de atîtea ori şi altora că ţinutul acesta sărac, arid şi părăginit ascunde în el comori şi bogăţii. Şi iată-l revelîndu-i acum, una din tainicele lui splendori.

Pantele verzi şi înflorite înfloriră a doua oară şi prin văzduh trecu un suflu necunoscut, îmbătător care, cel puţin aşa i se păru în clipa aceea, sălăşluia de la înce-

putul vremii ascuns în adîncul văilor. Se ivi și dădu în vileag necercetata bogăție a unui ținut, la prima vedere sumbru și arid, și se vădi dintr-o dată că îndărătnica lui tăcere veghea cu gelozie răsufletul acesta, iute și întretăiat, al dragostei în care se luptau scîncetul refuzului și voluptatea cedării, că înfățișarea lui veșnic mohorîtă și cenușie nu era decît o mască sub care lumina luneca fremătînd, rumenită de sîngele fierbinte.

La picioarele lor zăcea trunchiul gros și răsucit al unui păr bătrîn ; culcat pe malul teșit, seamănă oarecum cu o sofa. Partea lipită de sol se uscase, dar ici-colo făceau ochi, de sus de sub scoarța zbîrcită, cîteva frunzulițe. Se rezemară de trunchi și se lăsară să cadă îmbrățișați în scorbura lui putrezită, ca într-un așternut anume pregătit pentru ei ; întîi fata, apoi tînărul, strîngînd-o la piept. Mută și nemișcată, ea i se dăruise dinainte și totuși, cînd mîinile lui îi pipăiră trupul și-i cuprinseră mijlocul, lunecînd între șalvari și ilic, dîndu-i la o parte cămașa, fata zvîcni ca o creangă îndoită la cules și scăpată din mînă. Se ridică și el fără să știe cum și se pomeniră din nou pe potecă. Fata îngenunche la picioarele lui, cu mîinile împreunate și cu fața ridicată implorător ca într-o rugă. Obrazul ei păli deodată, ochii i se umplură cu lacrimi care nu se-ndurau să curgă. Stînd în genunchi, cu mîinile împreunate, fata rostea cuvinte necunoscute lui, dar pe care în clipa aceea le înțelegea mai bine decît dacă i le-ar fi spus în propria-i limbă : îl implora să-i fie milă de ea și s-o cruțe, să nu o împingă la pierzanie, căci se află în fața lui fără apărare, nefiind în stare să alunge dulcea patimă care o stăpînea, implacabilă ca moartea, dar mai grea și mai teribilă decît ea. Îl conjura pe viața mamei lui și pe tot ce avea mai scump în lumea asta și repeta într-una cu glasul sugrumat de patimă și durere :

— Nu, nu... !

Tînărul simțea cum îi zvîcnește sîngele în gîtlej, dar încerca să se stăpînească și să înțeleagă neașteptata și fulgerătoarea schimbare care intervenise. Se întreba uluit ce anume smulsese de sub el femeia aceasta aproape leșinată de dorință și din ce pricină îi căzuse-n genunchi țintuindu-l pe loc într-o poziție ridicolă, țeapăn și tulburat, ca

un împărat al păgînătății, în timp ce ea, prăvălită alături, cu mîinile împreunate, îl privea cu ochii înlăcrămați, ațintiți în sus, spre fața lui, ca o mucenică din tablourile religioase. Ar fi vrut s-o ridice de jos, s-o tragă din nou spre el și s-o culce pe trunchiul bătrîn, dar nu mai avea nici putere și nici chef. Totul se schimbase dintr-o dată, într-un chip de neînțeles.

N-ar fi știut să spună cum și cînd s-a întîmplat schimbarea asta, dar vedea limpede că fata aceasta, slabă și docilă ca o trestie sub adierea vîntului, trecuse în chip miraculos din „lumea vegetală“, în care se aflase pînă atunci, într-o cu totul altă lume, fugise prin vicleșug să se pună la adăpostul sigur al unei voințe mai puternice, care o apăra împotriva oricui. Se simți înșelat cu premeditare și dezamăgit. Fu întîi rușinat, apoi se mînie pe ea, pe sine însuși, pe lumea întreagă. Se aplecă și o ridică încetișor de jos, îngăimînd cîteva cuvinte fără noimă. Ea era la fel de docilă și de ascultătoare, se mlădia după fiecare mișcare a mîinii lui, ca și adineauri, neîncetînd să-l roage cu vorba și din priviri să-i fie milă de ea și s-o cruțe. Însă tînărul nu mai avea de gînd s-o îmbrățișeze. Încruntat și dîndu-și silința să se poarte cît mai frumos, el o ajută să-și îndrepte cutele șalvarilor și-i încheie fiongul de argint de la gît, care se desfăcuse. Apoi, la fel de brusc și de neînțeles pentru el, fata dispăru luînd-o la fugă pe cărare, spre clădirea consulatului.

Cîteva zile tînărul nu-și găsi astîmpărul. Se gîndea într-una cît de mult îl năucise întîmplarea asta din grădină și nu-și ierta furia neputincioasă și rușinea care-l cuprinsese. Și se întreba necontenit : oare ce se petrecuse atunci între el și fată ? Încerca din răsputeri să dea uitării scurta întîlnire de pe cărarea lăturalnică a grădinii, dar ea îi răsărea mereu în minte și atunci își spunea ironic și a batjocură :

— Da, da, ești într-adevăr un psiholog fără pereche și un amant desăvîrșit. Ai scos-o nu știu de unde că face parte din lumea vegetală, că e duhul păgîn al acestui pămînt, că-i o comoară ascunsă care abia așteaptă să fie dată la iveală. Și ai vrut s-o descoperi tu. Dar cînd ai dat s-o smulgi din ascunzișul tainic, totul s-a schimbat dintr-o

dată. Ea s-a prăvălit în genunchi la picioarele tale asemenea lui Isaac pe care tatăl său, Avraam, l-ar fi jertfit Domnului, dacă în ultima clipă nu l-ar fi scăpat îngerul de la moarte. Da, îngenunchease asemeni lui. Iar tu stăteai în fața ei întocmai ca Avraam. Felicitări ! Ai început să te complaci în roluri de personaje din tablourile vivante cu conținut biblic și tendință profund morală și cucernică. Încă o dată : felicitări !

Numai lungile plimbări prin crîngurile din împrejurimi izbuteau să-l liniștească întrucîtva, dînd alt curs gîndurilor lui.

Dorința neîmplinită și vanitatea tinereții îl chinuiră cîteva zile, apoi se sfîrși și cu asta. Se potoli și începu să uite. Trecea și acum pe lîngă fetele care brodau în grădină, zărea capul plecat și ceafa albă a Jelkăi, dar nu-și pierdea cumpătul și nu se oprea, ci le arunca vesel, fără să-i pese, vreo vorbă, învățată în ziua aceea, și-și vedea de drum, întotdeauna zîmbitor, proaspăt și grăbit.

Atîta doar că, într-una din acele nopți, adăugă în manuscrisul cărții sale despre Bosnia, acolo unde vorbea despre tipurile și particularitățile rasiale ale bosniacilor, următorul pasaj :

„Femeile sînt, de regulă, chipeșe ; multe din ele se remarcă prin trăsături fine și regulate ale feței, prin frumusețea trupului și albul orbitor al pielii care scoate în evidență ochii umbriți."

XI

Totul în țara asta lua cu timpul o întorsătură surprinzătoare și totul putea deveni în orice clipă contrariul a ceea ce părea să fie. Daville începuse chiar să se împace cu gîndul că-l pierduse pe Husref Mehmet-pașa, om vioi și deschis la minte de la care se putea aștepta întotdeauna la o primire caldă, la înțelegere, ba cîteodată chiar la sprijin, și îi luase locul asprul, glacialul, nefericitul Ibrahim-pașa, povară pentru el însuși și pentru ceilalți

și de la care greu puteai stoarce o vorbă bună sau un sentiment uman, cum nu se poate scoate apă din piatră seacă. Părerea aceasta i-o întărea prima întrevedere cu vizirul și, mai cu seamă, ceea ce află despre el de la d'Avenat. Dar nu peste multă vreme, consulul fu nevoit să recunoască, și în cazul de față, că d'Avenat, în aprecierile sale, în aparență realiste și exacte, se dovedea a fi un cunoscător unilateral al sufletului omenesc. La drept vorbind, ori de cîte ori erau la mijloc lucruri obișnuite și relații curente din viața cotidiană, judecata lui nu dădea greș, fiind necruțător de precisă și de sigură. Dar cînd se pomenea pus în fața unor chestiuni mai complexe și mai fine, lenea lui spirituală și indiferența lui morală îi jucau renghiul, îndemnîndu-l să generalizeze și să emită judecăți pripite și simpliste. Ca, bunăoară, în cazul de față. Nu după mult timp, la a doua sau a treia întrevedere, consulul constată că vizirul nu e inabordabil, cum părea la prima vedere. În primul rînd, noul vizir avea și el „calul lui de bătaie". Doar că acesta nu era marea, ca în cazul lui Husref Mehmet-pașa. Punctul de plecare și de încheiere al oricărei discuții îl constituia pentru Ibrahim-pașa debarcarea suveranului său Selim al III-lea și propria-i tragedie, strîns legată de această năprasnică întîmplare. Pornind de aici, unghiul său de privire se deschidea în toate direcțiile. Prin prisma acestui eveniment privea el tot ce se întîmpla pe lume și în jurul său și este lesne de înțeles că din această perspectivă fatală totul părea sumbru, apăsător și fără nădejde. Pentru consul însă era important că vizirul nu este pur și simplu „un monstru fizic și o mumie spirituală", și că există lucruri și cuvinte în stare să-l miște și să-l emoționeze. Ba mai mult, cu timpul, consulul își putu da seama că vizirul acesta posac și închis în el, cu care orice discuție se preschimba într-o prelegere asupra deșertăciunii deșertăciunilor, era în multe privințe mai bun și mai de nădejde decît sclipitorul și veșnic surîzătorul Mehmet-pașa. Felul în care Daville știa să-i asculte sentințele întunecate și reflecțiile pesimiste începu să-i placă lui Ibrahim-pașa, îi mergea la inimă și îi inspira încredere. Niciodată nu sta de vorbă vizirul atît de îndelung și de confidențial nici cu von Mitterer, nici cu alt-

cineva, cum sta de vorbă, din ce în ce mai des, cu Daville. Iar consulul începuse, la rîndu-i, a se obişnui cu aceste discuții, în care și unul şi altul meditau asupra vicisitudinilor vieții într-o lume imperfectă, dar în care totuși izbutea să tragă mici foloase, deoarece aveau plăcerea de a sta împreună de vorbă.

Discuțiile acestea începeau de regulă cu elogierea vreuneia din izbînzile recente ale lui Napoleon pe cîmpul de luptă sau în politica internaţională, dar, potrivit înclinației sale, vizirul trecea îndată de la lucruri pozitive și îmbucurătoare la subiecte negre și întristătoare. Se referea, de pildă, la Anglia, condamnîndu-i cerbicia, lăcomia şi lipsa ei de scrupule, împotriva cărora, zicea el, zadarnic încerca să lupte pînă și un om de geniu, ca Napoleon. De aici pînă la reflecții cu caracter general, asupra teribilei sarcini de a guverna popoarele și a îndruma milioanele de oameni, asupra ingratei sarcini de cîrmuitor și de comandant, și asupra strîmbătății acestei lumi în care toate merg anapoda și oricine se trezeşte mai întîi calcă în picioare legile și năzuințele firilor nobile — nu mai era decît un pas. Ajungînd la acest punct, vizirul trecea uşor la soarta lui Selim al III-lea și a colaboratorilor săi. Daville asculta amuțit de atenție și plin de sinceră compasiune, în timp ce vizirul rostea cuvintele cu patos amar.

— Lumea nu vrea să fie fericită. Popoarele nu vor o guvernare chibzuită și nici stăpîni cu suflet nobil. Bunătatea e în lumea asta un orfan năpăstuit. Atotputernicul să-l ajute pe împăratul vostru, dar eu am văzut cu ochii mei ce i s-a întîmplat stăpînului meu, preaslăvitului sultan Selim, un om pe care Dumnezeu l-a înzestrat cu toate harurile trupești și sufletești. Ardea şi se topea ca o lumînare pentru fericirea și propășirea Imperiului. Înțelept, blînd și drept, nici prin gînd nu i-ar fi trecut vreodată să facă rău cuiva sau să-l vîndă, nu bănuia ce abisuri de venin, de fățărnicie și de mîrșăvie ascunde sufletul omenesc ; de aceea nu s-a priceput să se păzească singur, iar noi, ceştilalți, n-am avut cum să-l ferim de primejdie. Dăruindu-și toate puterile trudei cerute de îndatoririle sale de suveran și ducînd o viață neprihănită cum nu s-a pomenit din vremea primilor califi, Selim n-a întreprins nimic pentru a preveni atacul venit prin sur-

prindere și trădarea oamenilor haini. Așa s-a făcut că o ceată de ieniceri, drojdia oștirii, în fruntea căreia se afla un zamparagiu bezmetic, a fost în stare să-l izgonească din scaunu-i împărătesc și să-l închidă în Serai, zădărnicind poate pentru totdeauna planurile lui salvatoare și luminoase și să aducă pe tron un neisprăvit și un senzual, înconjurat de bețivani, de nătîngi și trădători de profesie. Iată, dar, cum merg toate în lumea asta ! Și cît sînt de puțini, vai, oamenii care își dau seama de lucrul ăsta, cît de puțini sînt cei care ar vrea și ar avea putința să-l împiedice !

Din nenorocire în nenorocire ajungeau, firește, să vorbească de Bosnia, de condițiile în care erau nevoiți să trăiască în țara asta blestemată atît vizirul cît și consulul. Ibrahim-pașa nu găsea vorbe îndeajuns de tari și imagini îndeajuns de sumbre cînd vorbea despre Bosnia și bosniaci, iar Daville îl asculta cu sinceră simpatie și deplină înțelegere.

Vizirul nu putea să uite faptul dureros că Selim fusese răsturnat în timp ce el se găsea în fruntea oștirii care se pregătea tocmai să-i alunge pe ruși din Moldova și din Valahia, într-un moment, cînd izbînda se arăta a fi neîndoielnică și că această lovitură năprasnică răpise în același timp Imperiului pe cel mai luminat dintre sultani, și-l împiedicase pe el, pe Ibrahim-pașa, să culeagă o mare victorie ca și cîștigată, pentru a-l zvîrli, fără veste, zdrobit și umilit, în ținutul acesta sărac și uitat de Dumnezeu.

— Vezi și dumneata, nobilul meu prieten, unde trăim și cu cine avem de-a face aici. O turmă de bivoli sălbatici ar fi mai ușor de stăpînit decît begii și aianii bosniaci. Oameni sălbatici, sălbatici și nechibzuiți, din topor și proști, dar țîfnoși și obraznici, îndărătnici și fără minte. Se întrec în cîrcoteli și viclenii, asta-i tot ce știu să facă. Și cu soiul ăsta de oameni eu trebuie să sting acum răscoala din Serbia ! Așa merg treburile în Imperiul nostru de cînd a fost doborît și închis sultanul Selim și numai bunul Dumnezeu știe ce nenorocire ne mai așteaptă.

Vizirul se opri din vorbire, iar pe fața-i nemișcată licăriră pentru o clipă, ca luciul unor cristale fumurii, ochii lui adînc înfundați în orbite pe care doar deznădejdea îi mai putea aprinde.

Daville curmă tăcerea și zise prudent și discret :

— Dacă însă printr-un fericit concurs de împrejurări s-ar schimba lucrurile la Țarigrad, iar domniei voastre vi s-ar încredința din nou funcția de mare vizir...

— Tot aia e ! dădu din mînă vizirul, pornit în dimineața aceea să-l aducă pe consul o dată cu sine, pe culmile celei mai negre deznădăjduiri. Tot aia e ! continuă el cu voce surdă. Zadarnic aș trimite firmane, căci ele ar rămîne literă moartă. Apoi ar trebui să apăr țara de ruși, de englezi, de sîrbi și de toate liftele care ar tăbărî asupră-i. Într-un cuvînt : să salvez ce nu se mai poate salva.

Cînd aceste lungi convorbiri se apropiau de sfîrșit, consulul punea, de obicei, pe tapet chestiunea pentru care venise, adică : o autorizație pentru export de grîu în Dalmația, rezolvarea unui conflict de frontieră sau altceva, cam de același fel, iar vizirul, cufundat în negrele sale meditații, își da consimțămîntul fără să stea pe gînduri.

Se mai întîmpla ca vizirul să abordeze în timpul întrevederilor și alte subiecte, dar resemnarea grea, deznădăjduită și amărăciunea din suflet îi erau nedespărțiți tovarăși. Vorbind despre proaspătul mare vizir, care îl ura pizmuindu-l pentru că fusese mai norocos în războaie decît el, îi mărturisi că din această pricină nu-i trimite nici instrucțiuni, nici informări, nici măcar suficiente mijloace de luptă pentru campania împotriva Serbiei. Altă dată îi comunică lui Daville știrile aflate în legătură cu soarta predecesorului său la Travnik, Husref Mehmet-pașa, pe care același mare vizir îl surghiunise departe, tocmai la Keser.

Toate acestea se grămădeau și se strîngeau în sufletul consulului, care, deși de obicei se întorcea de la vizir cu treburile aranjate, umbla prin casă de parcă luase otravă, nu era în stare să mănînce nimic, iar noaptea visa numai nenorociri, surghiun și calamități spăimîntătoare.

Și totuși Daville era mulțumit că găsise, fie și pentru scurt răstimp, în incurabilul pesimism al vizirului un punct de contact, un locșor aparte unde se întîlneau doar ei doi, vorbindu-și de la om la om, în mijlocul acestei grosolane lumi turcești fără o rază de înțelegere și fără urmă de omenie pentru el, nefericit consul străin. I se părea uneori că nu mai e nevoie decît de puțin timp și

de un minim efort ca între el şi vizir să se dezvolte și să se statornicească o prietenie autentică și o legătură umană, sinceră și loială.

Dar tocmai atunci, de fiecare dată se ivea cîte ceva care dădea în vileag distanța ireductibilă ce-i separa, cîte ceva care arunca asupra persoanei vizirului o lumină nouă, și sub strălucirea ei crudă el apărea mai înghețat la suflet și mai rău decît îl zugrăvea d'Avenat; atunci Daville intra iar în derută, i se părea că orice ieșire este închisă și speranța că aflase în sfîrşit în aceste aspre ținuturi o „rază de omenie" care să trăiască măcar cît durata unei lacrimi, să dăinuie măcar cît un surîs sau o privire, se spulbera cu desăvîrșire. Uimit și deznădăjduit, consulul își spunea atunci că aspra şcoală a Orientului n-are sfîrșit, că în aceste ținuturi nenorocirile n-au limită, că oricînd te puteai aștepta la orice din partea acestor oameni care n-aveau nici măsură, nici judecată statornică în viață și deci nici o valoare trainică în relațiile dintre ei.

Orice previziune, oricît de aproximativă, era exclusă.

Într-una din zile, vizirul îi chemă pe neaşteptate la el pe cei doi consuli în același timp, contrar obiceiului. Se întîlniră în fața porții, fiecare însoțit de suita lui. Divanul avea o înfățișare festivă. Icioglanii pășeau în vîrful picioarelor, vorbind în șoaptă. După ce narghilele și cafelele fură aduse, sosiră caimacamul și teftedarul, așezîndu-se în ultimele rînduri. Vizirul le aduse consulilor la cunoștință că chehaiaua sa, Suleiman-paşa, trecuse Drina cu o săptămînă în urmă în fruntea trupelor bosniace și nimicise cel mai puternic și mai disciplinat detaşament sîrbesc, instruit și comandat de „ofițeri ruși". El își exprimă speranța că în urma acestei victorii rușii părăsiseră Serbia pînă la unul și că lucrul acesta ar însemna pentru răscoală începutul sfîrșitului. Vizirul dădea mare importanță acestei victorii, fiind încredințat că ceasul cînd ordinea și pacea vor domni în Serbia nu mai era departe. Știind că și consulii, ca niște buni prieteni și vecini, vor fi bucuroși să afle asemenea vești, îi chemase cît mai grabnic spre a le afla din gura lui și a se bucura împreună.

Vizirul tăcu. Și atunci, ca la un semn, pătrunseră în Divan, aproape alergînd, o ceată de icioglani. În mijlocul odăii încăpătoare fu așternută o rogojină. Servitorii adu-

seră cîteva coșuri, cîțiva saci din păr de capră și niște burdufuri de porc negre și unsuroase. Burdufurile fură într-o clipă dezlegate și desfăcute și conținutul lor deșertat pe rogojină, în timp ce consulii erau serviți cu limonadă și al doilea rînd de ciubuce.

Pe rogojină se rostogoliră urechi și nasuri tăiate, o masă jalnică de carne omenească pusă-n saramură și înnegrită din pricina sîngelui închegat. Un miros rece, grețos de sare umedă și de sînge coagulat inundă odaia. Din coșuri și din saci fură scoase pălării, cingători și cartușiere purtînd pe ele un vultur metalic, apoi prapuri roșii și galbeni, înguști și cu chenare de aur, cu chipul Mîntuitorului zugrăvit. La sfîrșit căzură pe podea, cu sunet surd, cîteva *sipide*. Cînd sfîrșiră cu deșertatul, icioglanii aduseră un snop de baionete legate cu sfoară.

Acestea erau trofeele victoriei repurtate asupra oastei răsculaților sîrbi, „organizată și comandată de ofițeri ruși".

Dinspre peretele din fund se auzi o voce adîncă, intonînd ca la rugăciune: „Domnul a binecuvîntat armele Islamului!" Toți turcii aflați în Divan răspunseră printr-un mormăit confuz.

Daville, care nici nu s-ar fi așteptat la o asemenea priveliște, își simți mațele urcate în gîtlej, iar limonada care între timp se făcuse amară ca fierea fu gata să-i țîșnească pe nas. Uită cu totul de ciubuc și-și îndreptă ochii spre von Mitterer, ca și cum de la el ar fi așteptat salvarea. Austriacul se făcuse și el palid la față, părul i se zbîrlise în cap, dar cum se obișnuise de mult cu surprize de felul acesta, își veni repede în fire și avu puterea să găsească cuvinte prin care să exprime felicitări vizirului pentru victoria oastei bosniace. Zelul și străduința de a nu rămîne mai prejos ca rivalul său învinseră în Daville teama și scîrba, așa că se grăbi să rostească și el cîteva fraze în cinstea victoriei, însoțite de urarea ca oastea sultanului să obțină noi succese și pacea să fie cît mai repede stăpînă în întregul imperiu otoman — toate acestea cu o voce inexpresivă. I se părea că aude deslușit fiecare cuvînt al său, ca și cum l-ar fi spus altcineva. Toate acestea fură traduse în limba turcă. Atunci vizirul luă iar cuvîntul. El le mulțumi consulilor pentru felicitările și bunele lor urări și-i vesti că se socotea fericit să-i aibă

alături de el în clipa cînd, adînc mişcat, cercetează cu privirea aceste arme părăsite în chip ruşinos pe cîmpul de bătaie de sperjurii muscali.

Daville se încumetă să se uite o clipă la el. Ochii vizirului erau într-adevăr mai vii şi luminile lor luceau ca nişte cristale.

Aceeaşi voce profundă rosti din nou cîteva cuvinte solemne, neînțelese.

O rumoare abia auzită trecu prin Divan. Întrevederea luase sfîrșit. Luînd seama că von Mitterer privește obiectele întinse pe rogojină, Daville își luă inima-n dinți și-și întoarse ochii spre mormanul atroce al trofeelor. Obiectele neînsuflețite din piele și metal erau parcă de două ori neînsuflețite așa cum zăceau acolo, jalnice și părăsite, ca și cum ar fi fost dezgropate după lungi secole și scoase la lumina zilei. Alături, în nemişcare, strania şi spăimîntătoarea grămadă de urechi și nasuri tăiate ; în jurul ei se risipiseră zgrunţuri de sare înnegrită de sînge ca firele de țărînă și amestecată cu pleavă. Din toate acestea emana o duhoare grețoasă, rece, pătrunzătoare.

Daville se uită de cîteva ori la von Mitterer, apoi la rogojina din faţa sa, cu speranţa ascunsă că priveliștea aceasta se va mistui deodată ca o năzărire înfricoșătoare, însă mormanul de obiecte, incredibile, dar reale şi neîndurătoare în nemișcarea lor, îi izbea mereu privirea.

„Trebuie să-mi vin în fire !“ se gîndea cu înfrigurare Daville. „Să mă trezesc, să scap de coșmarul ăsta și să ies la soare, să-mi frec ochii şi să trag în piept aer curat !“ Dar n-avea cum să se trezească — oroarea mîrșavă din fața sa fiind realitatea însăși. Așa erau oamenii aceștia. Asta era viaţa lor. Și cei mai buni dintre ei așa procedau.

Daville simți din nou că stomacul i se urcă-n gîtlej și o pînză de negură îi învăluie ochii. Izbuti cu toate acestea să-şi ia rămas bun în mod politicos și să ajungă cu bine acasă, întovărășit de suită. Dar în loc să se așeze la masă, se întinse numaidecît în pat.

A doua zi Daville şi von Mitterer se întîlniră, fără să se mai întrebe căruia din ei îi venea rîndul să se ducă în vizită la celălalt şi uitînd cu desăvîrşire cît timp trecuse de la ultima lor întrevedere. Alergară, mînaţi ca de-o catastrofă unul spre altul. Își strînseră mîinile și se priviră

îndelung, în tăcere, ca doi naufragiați. Von Mitterer aflase între timp ce era cu victoria aceasta a turcilor și de unde își procuraseră trofeele. Armele fuseseră capturate de la o ceată de răsculați sîrbi, în timp ce prapurii și toate celelalte fuseseră smulse într-un măcel la care se dedase o trupă din oastea pricopsită, trîndavă și dezmățată asupra raialei bosniace, undeva pe la Zvornik, în timpul unei sărbători religioase.

Von Mitterer nu era un om înclinat spre meditație, n-avea nici un rost să lungească vorba cu el pe această temă. Daville suferise crunt după acea recepție la vizir și se întreba într-una : Ce rost să aibă minciuna asta ? De unde atîta cruzime zadarnică și aproape copilărească ? Ce înseamnă rîsul și ce înseamnă plînsul acestor oameni ? Ce ascunde tăcerea lor ? Și cum de erau în stare vizirul acesta, cu vederi înalte, înteleptul Tahir-beg și Suleiman-pașa, care i se păruse om de onoare, să se preteze la astfel de lucruri, ba mai mult, să asiste la astfel de scene parcă dintr-o altă lume, inferioară și spăimîntătoare ? Care era adevărata lor față ? Acesta era oare adevăratul lor chip sau o mască sub care-și ascundeau chipul dintr-un anumit calcul ? Cînd mințeau și cînd spuneau adevărul ?

Și pe lîngă suferința fizică, simțea cum îl roade în același timp gîndul că în neputința lui nu va izbuti niciodată să găsească un etalon rațional și o măsură pentru oamenii aceștia și pentru faptele lor.

Mai grele încă și mai dureroase deveneau lucrurile de acest fel cînd se gîndea la interesul Franței, și deci la mîndria personală și la succesul misiunii sale.

Prin oamenii lui de încredere, Daville întreținea legături permanente cu comandanții orașelor de la granița austriacă. Orice incursiune de jaf, cît de măruntă, pornită din aceste orașe sau chiar numai zvonul că se pregătește o incursiune îi obliga pe austrieci să trimită trupe de pază în ținuturile amenințate. În felul acesta, prin legăturile pe care le avea, făcea tot ce-i stătea în putință să slăbească forța armatei austriece și menținea o încordare permanentă la hotarele cu Bosnia.

Printre căpitani se remarca în mod deosebit Ahmet-beg Cerić din Novi. Daville îl cunoștea personal. Era un om foarte tînăr, abia fusese numit căpitan după moartea ta-

tălui său. Bine făcut, mîndru, elocvent şi avîntat, făcea bună impresie. Ardea de dorința să dobîndească glorie în luptă la frontierele pe care le trecuseră și le cuceriseră de atîtea ori străbunii lui. Nu se sfia să spună că are strînse legături cu francezii și-i plăcea să expedieze comandantului austriac, aflat de cealaltă parte a graniței, amenințări şi mesaje jignitoare care se sfîrşeau, invariabil, cu fraza: „De la Ahmet-beg Cerić și împăratul francez, Napoleon". După datinele căpitanilor de regiuni, îl ura și-l disprețuia pe vizir, venea rareori la Travnik și refuza să primească, indiferent de la cine, ordine sau instrucțiuni.

Pe căi ocolite, prin oamenii lor de la Poartă, austriecii izbutiră să-l defăimeze pe Ahmet-beg și să-l înfățișeze ca pe un trădător vîndut francezilor. Folosiră acest mijloc mai ieftin, mai sigur și mai expeditiv decît să-și bată capul ani de zile cu tînărul și nesupusul căpitan. Capcana fu bine lucrată. La Travnik sosise catîl-firmanul pentru Cerić. iar vizirul primi o mustrare pentru că tolera astfel de căpitani și pentru că Poarta era nevoită să afle din altă parte vești despre netrebnica lor purtare. Existau două soluții arătate pe șleau : ori să fie înlocuit şi executat odiosul căpitan, ori, dacă nu, vizirul să se pregătească de plecare.

Ușor nu era să-l ademenești pe Ahmet-beg la Travnik, dar austriecii se grăbiră să dea și aici o mînă de ajutor. Căpitanul fu înștiințat că-l cheamă, chipurile, consulul francez, avînd a-i comunica ceva. Cum sosi la Travnik, fu prins îndată, pus în fiare și aruncat în temnița cetății.

Cu acest prilej își putu da seama Daville ce înseamnă teroarea turcă, ce pot face cînd își dau mîna minciuna și violența, și cu ce fel de forțe malefice are de luptat în orașul acesta blestemat.

Chiar a doua zi după arestarea lui Ahmet-beg un țigan fu spînzurat dincolo de cimitir și telalul striga pe uliță cît îl ținea gura că fusese agățat în ștreang „pentru că dăduse binețe căpitanului din Novi" în timp ce-l tîrau spre cetate. Știrea aceasta fu răspîndită spre a se da tuturor a înțelege că de fapt căpitanul fusese condamnat la moarte. Îndată pătrunse în sufletele tuturor spaima rece și oarbă care cuprinde din cînd în cînd Travnikul și Bosnia, oprind și înghițind pentru cîteva ore sau zile orice pîlpîit de viață, ba chiar și mersul gîndului, îngăduind astfel ne-

văzutei puteri care a răspîndit-o să pună la cale şi să ducă la îndeplinire nestingherită şi cît mai degrabă ceea ce își propusese.

Toată viața sa Daville avusese oroare și căutase să evite dramatismul. I-ar fi fost greu şi să conceapă că un conflict ar putea să aibă un deznodămînt tragic. Lucrul acesta era contrar întregii sale firi. Iar acum se găsea implicat, indirect, într-o tragedie reală de neînlăturat și fără ieșire. În starea de surescitare în care se găsea, înconjurat de munți, derutat și hărţuit de necazurile şi încercările prin care trecuse în ultimii doi ani, Daville se simțea amestecat în drama căpitanului din Novi, mai mult decît era de fapt. Se simțea interesat mai ales că, din cîte-i spusese d'Avenat, căpitanul fusese ademenit la Travnik fiind folosit în mod mîrşav numele lui, încît bietul om putea crede că şi el, Daville, consulul Franţei, îi pregătise împreună cu ceilalți nenorocirea.

După o noapte de nesomn, hotărî să-i ceară o audienţă vizirului şi să încerce să intervină pentru a-i uşura soarta căpitanului, dar cu mult tact şi chibzuinţă, ca nu cumva să-i dăuneze şi mai mult. Discuția aceasta dădu în vileag o nouă faţă a lui Ibrahim-paşa. Înaintea sa nu se mai afla Ibrahim-paşa cel care abia cu cîteva zile în urmă stătuse cu el de vorbă ca de la om la om deplîngînd strîmbătatea lumii şi deplin convins că numai buna învoire între toţi oamenii inteligenţi şi cu sufletul nobil o mai poate salva. Cum veni vorba de căpitan, vizirul îngheţă şi se retrase în sine. Îl ascultă apoi, nerăbdător şi aproape uimit, pe „nobilul său prieten“ care, din cîte se vedea, nu înţelesese nici măcar atîta, că în viață discuţiile sînt discuţii, iar treburile, treburi şi că fiecare trebuie să se descurce singur, după cum îl ţin puterile şi îl duce mintea.

Adunîndu-şi puterile, Daville se căzni să se arate cît mai hotărît, mai dîrz și mai impunător, dar simţea cum gîndul și voința îi slăbesc și se moaie, ca într-un vis, și cum un torent năvalnic îl răpeşte dintre vii pe chipeşul și surîzătorul căpitan. Rosti de cîteva ori, dinadins, numele lui Napoleon, întrebîndu-l pe vizir, ce va spune lumea văzîndu-l osîndit la cea mai grea pedeapsă pe unul dintre dregătorii de vază numai pentru că își arată pe faţă prietenia pentru Franţa, ştiut fiind că austriecii îi purtau

sîmbetele din această pricină şi izbutiseră să arunce asupra lui o acuzaţie mincinoasă. Dar orice cuvînt al consulului se îneca neputincios în tăcerea fără fund a vizirului. În sfîrșit vizirul vorbi :

— Am socotit, zise el, că e mai bine pentru el să-l ţin aici pînă se mai domolește zarva și acuzaţiile aduse împotrivă-i, dar dacă vă exprimaţi dorinţa că pot să-l trimit acasă să aştepte acolo sentinţa, îl pot trimite. Voi proceda apoi întocmai cum vor hotărî judecătorii din Ţarigrad.

Lui Daville i se părea că toate aceste vorbe încîlcite nu au nici o legătură cu soarta căpitanului şi cu ceea ce-l frămîntă pe el, dar mai mult nu putu smulge de la vizir.

Consulul se întîlni cu Suleiman-paşa, care se întorsese tocmai din Serbia, și cu Tahir-beg, și rămase surprins și consternat întîlnind și la ei aceeaşi muţenie şi aceeaşi privire mirată. Și ei se uitară la el ca la un om care-și irosește cuvintele pentru o cauză de mult apusă şi iremediabil pierdută, dar pe care, din politeţe, îl lasă să vorbească, ascultînd cu răbdare şi milă să sfîrşească ce are de spus.

Încă în drum spre consulat, consulul îl întrebă pe d'Avenat care-i părerea lui. Dragomanul, care tradusese toate cele trei convorbiri din dimineaţa aceea, îi răspunse calm :

— După ce l-am auzit pe vizir, pun mîna-n foc că soarta lui Ahmet-beg e pecetluită. Nu se mai poate face nimic. Dacă scapă de moarte, îl aşteaptă în cel mai bun caz surghiunul în Asia.

Lui Daville îi năvăli sîngele în cap.

— Cum ? Doar mi-a făgăduit că o să-i dea drumul să se întoarcă acasă, la Novi !

Dragomanul își opri pentru o clipă pe faţa consulului privirea ochilor săi ca mistuiţi de flacără și zise sec :

— Cum o să-i dea drumul la Novi, unde căpitanul poate să-și afle scăparea în chip şi fel ?

Și consulul simţi în vocea și privirea dragomanului ceva din acea mirare nerăbdătoare care-l tulburase şi-l jignise atît de adînc în timp ce stătea de vorbă cu vizirul și cu colaboratorii lui.

Îl aștepta iar o noapte de insomnie, cu ceasuri lungi și încete și cu sentimentul umilitor al eşecului total, al

neputinței și incapacității de a găsi o soluție. Deschise de cîteva ori fereastra, căutînd parcă ajutor în bezna de afară. Respira adînc și privea întunericul nopții. Acolo pe undeva era şi mormîntul acelui ţigan care avusese ghinionul să-l întîlnească pe căpitan pe podul din fața cetății și să-i spună un umil şi speriat „merhaba“, căci, deşi ţigan, nu avusese inima și obrazul să nu-i dea binețe unui om care-i făcuse odată un bine în viaţă. În bezna nopţii se pierdea, nevinovat și nejudecat, pentru totdeauna, și tînărul căpitan. Ca și cum ar fi citit în întuneric mai limpede decît la falsa lumină a zilei, Daville zări scrisă cu litere citețe şi neputinţa sa de a interveni în soarta căpitanului.

La Paris, în timpul Revoluţiei, și mai tîrziu în timpul războiului din Spania, văzuse multe omoruri, schingiuiri și nenorociri, vieți nevinovate dispărînd în urma unor fatale neînţelegeri, dar niciodată nu văzuse atît de aproape ca acum cum se prăbușește un om de onoare sub presiunea evenimentelor. În împrejurări nesănătoase și în astfel de medii unde domnesc întîmplarea oarbă, arbitrariul și instinctele josnice, se întîmplă ca în jurul unui om, care a fost din întîmplare arătat cu degetul, să se învolbure deodată evenimentele, ca bulboanele unui rîu sau ca vîrtejurile de praf stîrnite de vînt, şi omul se duce la fund fără nădejde de scăpare. Iată, căpitanul acesta chipeş, voinic, bogat, se pomenise într-o vîltoare ca asta. Nu făcuse nimic altceva decît ce făceau toţi căpitanii aflaţi la frontieră din totdeauna şi toată viaţa lor, dar în jurul lui se împleti, ca din întîmplare, un șir de evenimente care se legaseră într-un lanţ puternic.

Întîmplător, un căpitan de grăniceri austriac găsise la superiorii săi înţelegere atunci cînd venise cu propunerea să-l doboare pe tînărul căpitan din Novi ; întîmplător autoritățile superioare atribuiau în clipa aceea o mare importanță liniştii la frontiera aceea ; întîmplător, cei de la Viena ceruseră agentului lor secret de la Poartă lichidarea căpitanului ; întîmplător, acest funcţionar superior necunoscut, și dornic să capete șpagă cît mai mare de la austrieci, îl strînsese cu uşa pe vizirul din Travnik ; întîmplător, Ibrahim-pașa, descurajat şi speriat de cele petrecute în viață, lăsase afacerea în seama asprului și neînduratului caimacam pentru care era un fleac să omoare un om ne-

vinovat, şi care, tot întîmplător, umbla după o pildă teribilă, căci voia să-şi arate puterea şi să-i bage în sperieţi pe aianii și pe căpitanii de la graniţă.

Fiecare din indivizii aceştia lucrase independent, exclusiv pentru sine, fără nici o legătură cu persoana căpitanului, dar, lucrînd aşa, strînseseră laolaltă laţul de gîtul căpitanului. Totul ca din întîmplare şi fără intenţie.

Aceasta fusese soarta nefericitului protejat al consului. Privind în noaptea umedă, Daville înţelese limpede ceea ce nu putuse să priceapă în dimineaţa aceea din tăcerea nerăbdătoare şi căutările mirate pe care le întîlnise la Conac.

Iar de partea cealaltă a Travnikului, ca pe celălalt ţărm al întunericului, şedea încă treaz, sub flacăra lină a luminărilor, domnul von Mitterer întocmind un raport către superiorii săi în legătură cu cele întîmplate lui Ahmet-beg Cerić. Cercă să sublinieze meritele sale în afacerea asta care ducea la înlăturarea căpitanului din Novi, dar avea tot timpul grijă să păstreze măsura ca nu cumva să-l jignească pe comandantul din Croaţia şi pe ceilalţi care lucraseră efectiv la înfăptuirea mîrşăviei. „Căpitanul acesta neastîmpărat și ambiţios, şi mai ales duşman înverşunat al nostru, zace acum legat în cetate, sub o acuzaţie gravă. Aşa cum stau acum lucrurile n-are şansă să scape cu viaţă. Din cîte am aflat eu, vizirul a hotărît să termine cu el. Eu nu voi stărui în mod special şi făţiş în acest sens, dar înţelegeţi, desigur, că nu voi întreprinde nimic pentru a-i împiedica să-i facă seama o dată pentru totdeauna."

A doua zi în zori, căpitanul din Novi fu împuşcat în timp ce dormea și înmormîntat în aceeași dimineaţă la cimitirul aflat între şosea şi Lašva. În oraş fu răspîndit zvonul că încercase să fugă în timp ce era dus înapoi la Novi şi că soldaţii din escortă fuseseră nevoiţi să tragă în el.

Daville își simţea trupul cuprins de fierbinţeală. Pica de-a-npicioarelea de oboseală şi nedormire. Dar cum închidea ochii, i se părea că e singur pe lume, înconjurat de complotul unor forţe diabolice şi că luptă cu ultimele puteri, cu simţurile istovite, prin pîclă şi zloată.

Tresări la gîndul că trebuie să trimită fără întîrziere rapoarte şi încă în trei locuri diferite — la Paris, la Ţarigrad şi la Split. Trebuia să se aşeze la masă şi să scrie,

să arate demersurile sale pe lîngă vizir, prezentîndu-le ca pe-o luptă dramatică dusă pentru prestigiul Franței, neizbînda punînd-o în seama împrejurărilor neprielnice.

Moartea căpitanului din Novi răscoli adînc făptura lui Daville. După ce își reveni, își spuse în sinea lui : într-un ceas rău ai pus piciorul în țara asta și acum nu mai poți da înapoi, dar obișnuiește-te și bagă-ți în cap să nu mai măsori niciodată cu etalonul tău faptele acestor oameni și să nu le mai cerni prin sensibilitatea ta, căci altminteri vei sfîrși lamentabil și în scurtă vreme. Luînd această hotărîre, porni din nou la lucru. De altfel, în astfel de vremuri o grijă o îngroapă pe alta în uitare. Consulul primea noi sarcini și instrucțiuni. Luînd seama că superiorii lui nu atribuie morții căpitanului din Novi importanța pe care i-o atribuise el în singurătatea și deruta în care se găsea, Daville căută el însuși să nu se mai gîndească la această înfrîngere și la chinuitoarele întrebări pe care i le stîrnise. Nu-i venea ușor să uite fața rumenă, feciorelnică a lui Ahmet-beg, șiragul de dinți strălucitori, ochii lui căprui și limpezi de muntean, zîmbetul lui deschis, zîmbetul omului care nu se teme de nimic, și nici sinistra tăcere a vizirului în fața căreia se simțise neputincios, umilit si incapabil să-și apere dreptul său și cauza țării sale. Și totuși, în fața grijilor, care se iveau mereu mai multe de la o zi la alta, fu nevoit să dea uitării cumplita întîmplare.

Vizirul se arătă dintr-o dată la fel ca odinioară, ca și cum nimic nu se petrecuse. Îl invita mereu la el pe Daville, se purta amabil cu el, îi făcea diferite servicii și vorbi cu el atacînd obișnuitele subiecte. Daville se străduia să alimenteze această ciudată amiciție. Conversațiile amicale care nu erau de multe ori decît monologurile pesimiste ale vizirului, dar în timpul cărora Daville izbutea de fiecare dată să strecoare măruntele sale doleanțe consulare, pentru care și venea în audiență, țineau uneori ore întregi. Erau și zile cînd vizirul îl invita la el pe consulul francez, sub un pretext oarecare, doar ca să mai stea de vorbă. În această privință, Daville îl lăsase mult în urmă pe rivalul său von Mitterer : consulul austriac era primit numai cînd cerea audiență, iar în convorbirile sale

cu vizirul, scurte, purtate pe un ton de politeţe rece, nu erau atinse decît chestiunile strict oficiale.

Nici chiar faptul că Napoleon, împăcîndu-se cu ruşii, provocase la Ţarigrad o mare dezamăgire şi un puternic resentiment împotriva Franţei, n-a influenţat prea multă vreme relaţiile amicale dintre vizir şi consul. Aşa cum obişnuiesc turcii, trecerea fu bruscă şi surpriza totală. Îndată ce primi de la Ţarigrad vestea asta vizirul se retrase iarăşi în sine. Nu-l mai invita pe Daville la Conac; iar cînd se întîmpla ca acesta să-i ceară audienţă, îl primea posac şi-i răspundea sec. Purtarea aceasta nu ţinu însă mult şi, urmînd iarăşi moda turcească, se transformă în contrariul ei. Fără un motiv vizibil, vizirul deveni din nou prevenitor. Fură reluate discuţiile amicale şi schimbul de amabilităţi. Pînă şi reproşurile pe care vizirul le adresă cînd şi cînd consulului, făcînd aluzie la atitudinea adoptată de Franţa, nu erau acum decît un prilej pentru reflecţii melancolice, în doi, pe tema nestatorniciei relaţiilor umane. Daville dădea toată vina pe Anglia, iar Ibrahim-paşa îi ura pe englezi cu aceeaşi tărie ca şi pe ruşi, încă de pe vremea cînd, în calitatea sa de mare vizir, văzuse flota militară engleză pătrunzînd în Bosfor.

Pînă la urmă, Daville începuse să se obişnuiască cu surprizele, cu aceste fluxuri şi refluxuri pe care le observa în atitudinea vizirului faţă de el.

Încercările lui von Mitterer de a-l cîştiga pe vizir de partea lui prin daruri şi de a-l îndepărta de Daville rămaseră fără efect. Primise din Slavonski Brod o caleaşcă frumoasă, pe care i-o dărui vizirului. Era prima trăsură cu adevărat elegantă din Travnik. Vizirul îi mulţumi pentru dar. Oamenii se duceau la Conac să vadă „hinteiul" negru şi lăcuit. Vizirul însă rămase impasibil şi von Mitterer încercă o mare umilinţă, pe care o ascundea în rapoartele oficiale, cînd văzu că Ibrahim-paşa nu vrea să se aşeze în caleaşcă şi să străbată oraşul la trapul cailor. Trăsura rămase părăsită în curtea Conacului ca un cadou primit în silă, splendid, dar nelalocul lui.

Cam în aceeaşi vreme Daville, care avea mai puţine mijloace şi mai puţină influenţă pe lîngă guvernul său, reuşi să obţină de la Paris un mic telescop şi un *astrolab*, instrument folosit pentru aflarea poziţiei şi înălţimii ste-

lelor deasupra orizontului, trimis spre a-i fi înmînat vizirului. Consulul nici nu se pricepu să-i explice prea bine manipularea telescopului, și i se păru chiar că lipsesc unele piese și că altele sînt defecte, dar vizirul primi darul mulțumindu-i din toată inima. Pentru el însă toate lucrurile din lume erau moarte și fără semnificație ; le prețuia numai în funcție de personalitatea și intențiile celui care i le dăruia. Telescopul fu doar un nou prilej de a lega discuții căci, vorbind despre stele, vizirul nu pierdu prilejul să spună că soarta omului poate fi cetită în stele și că adeseori aștrii sînt vestitorii marilor catastrofe și violentelor schimbări care se petrec pe suprafața pămîntului.

Încă în cursul acelui an, primul de la sosirea sa, vizirul primi o nouă și puternică lovitură care-l zdrobi cu totul, dacă mai rămăsese ceva de zdrobit în ființa lui.

În vara aceea vizirul plecă cu mare alai pe Drina. Avea de gînd ca prin prezența sa să rețină cît mai mult trupele bosniace, oprindu-le să se întoarcă înainte de vreme în Bosnia, la iernat. Și poate că ar fi izbutit dacă la Zvornik nu i-ar fi sosit știrea că o nouă lovitură de stat avusese loc la Țarigrad și că fostul sultan Selim al III-lea își aflase moartea în împrejurări tragice.

Solul care-i adusese amănunte în legătură cu grozăvia petrecută la Țarigrad spre sfîrșitul lui iulie, neștiind că vizirul plecase spre cîmpul de luptă, poposi mai întîi la Travnik, iar de aici porni în goană spre Zvornik, unde se găsea vizirul. Prin solul acesta Daville îi trimise vizirului o ladă cu lămîi și un răvaș în care nu erau menționate recentele evenimente de la Țarigrad, dar care, scris cu căldură, însemna, în mod evident, o expresie a atenției și compasiunii față de vizir acum, cînd își pierduse pentru vecie stăpînul. Înapoindu-se la Travnik, solul îi aduse consulului o scrisoare din partea vizirului în care acesta îi mulțumea pentru dar, menționînd că nu e bucurie mai mare ca darul făcut de un prieten sincer și că „îngerul luminos călăuzește pașii dăruitorului". Daville, care își dădea bine seama cît de năprasnic fusese lovit vizirul prin cumplita moarte a lui Selim, citi uimit și dus pe gînduri această amabilă și senină scrisoare. Încă o ciudată surpriză din multele pe care le poți întîlni în Orient. Între ade-

vărata viață lăuntrică a omului și cuvintele puse de el pe hîrtie nu era nici o relație.

Dar uimirea consulului ar fi întrecut orice margini dacă ar fi putut să-l vadă pe vizir numaidecît după ce primise veștile din Țarigrad. Corturile pentru vizir și pentru suita lui fuseseră înălțate pe o șestină, la gura unei ocne părăsite. Acolo chiar și în nopți de zăduf era întotdeauna răcoare, căci prin valea îngustă trecea toată noaptea un șuvoi de aer aducînd cu el prospețimea apei și a zăvoiului de sălcii. Vizirul se retrase grabnic în cortul său, îngăduindu-le să intre la el numai cîtorva dintre colaboratorii săi cei mai apropiați și mai fideli. Tahir-beg le poruncise ostașilor să se gătească pentru a porni înapoi la Travnik, dar, din pricina stării sufletești în care se afla vizirul, socoti că, deocamdată, nu putea fi vorba să purceadă la un drum atît de greu.

Vizirul ascultă liniștit tragicele vești, rosti, tot atît de liniștit, surdun pentru odihna sufletelor celor răposați, fără măcar a privi la cei din jurul său, și dădu rahmed pentru izbăvirea celui pe care-l iubise mai mult ca pe oricine și pe orice în lumea aceasta. Apoi, cu pasul său halucinat de nălucă, porni spre cortul său și cînd aripa grea de pînză se închise în urma lui, căzu ca un buștean pe saltea și începu să-și smulgă straiele și armele, ca un om care simte că se înăbușă. Bătrînul servitor, mut din naștere, căută în zadar să-l dezbrace și să-l acopere, căci vizirul nu-l lăsa nici să se atingă de el, ca și cum orice atingere, cît de ușoară, i-ar fi căşunat dureri insuportabile. Cu o mișcare spasmodică dădu la o parte paharul cu șerbet. Zăcea ca un pietroi prăvălit din munte, cu ochii închiși și buzele strînse. Culoarea pielii i se schimba brusc, devenind rînd pe rînd galbenă, apoi verde, apoi pămîntie, din pricina fierei revărsate în organism. Zăcu așa, mut și nemișcat, cîteva ceasuri. Abia către seară începu întîi să scîncească ușor și să geamă prelung și monoton, cu întreruperi scurte și rare. Dacă ar fi cutezat cineva să treacă atunci prin fața cortului, ar fi putut crede că un miel slab și zălud se rătăcise în sihlă și acum mehăia căutîndu-și mama. Dar în afară de teftedar și de bătrîna slugă nimeni n-avea îngăduința să se apropie de cort și nici măcar să-l zărească sau să-l audă de departe pe vizir.

Toată ziua şi toată noaptea zăcu aşa, refuzînd orice ajutor, ţinîndu-şi ochii închişi şi scoţînd din fundul gîtlejului acel sunet prelung şi brutal, ca vaietul unui animal rănit : „ăăăăăă“.

Abia a doua zi în zori, Tahir-beg, după multe cazne, izbuti să-l facă să-şi deschidă ochii şi să-şi dezlege limba. Venindu-şi în fire, vizirul se îmbrăcă la repezeală, reluîndu-şi vechea înfăţişare. Ca şi cum o dată cu straiele şi-ar fi îmbrăcat şi ţinuta rigidă, redobîndindu-şi mişcările încete şi ţepene de automat. Nici suprema nenorocire care-l năucise de-a binelea nu mai avea ce schimba în el. Se hotărî să pornească fără întîrziere la drum, însă fură nevoiţi să încetinească ritmul călătoriei, făcînd popas mai la fiecare conac.

Cînd vizirul sosi la Travnik, Daville îi trimise ca urare de bun venit tot o ladă cu lămîi, însă nu-i ceru să-l primească, socotind că, în urma loviturii care-l îndurerase atîta, era mai cuminte să-l lase să decidă singur, deşi ardea de nerăbdare să dea ochii cu el şi să-l audă vorbind, spre a-i comunica ambasadorului de la Ţarigrad impresiile sale, povestindu-i, pînă în cele mai mici amănunte palpitante, conversaţia cu fostul mare vizir al sultanului Selim. Această înţeleaptă hotărîre avu darul să-i aducă lui Daville o îndoită satisfacţie cînd află că von Mitterer ceruse să fie primit de vizir în audienţă şi fusese imediat primit, însă în silă şi cu vădită răceală, neprimind răspuns la nici una din întrebările pe care i le adresase în legătură cu recentele evenimente petrecute la Ţarigrad. Peste numai cîteva zile, Daville culese roadele înţeleptei sale purtări.

Vizirul îl invită pe consulul francez în ajunul zilei de vineri, sub pretextul că, întorcîndu-se de pe cîmpul de luptă, ar dori să-l informeze asupra mersului operaţiunilor militare împotriva răsculaţilor din Serbia. Îl întîmpină cordial şi la început vorbi într-adevăr numai despre situaţia războiului cu sîrbii. Din spusele vizirului toate cîte se-ntîmplaseră acolo păreau mărunte şi lipsite de importanţă. Cu glas adînc şi surd, el îi prăvăli sub acelaşi dispreţ şi pe răsculaţi şi armata bosniacă îndreptată împotriva lor.

— Am văzut ce trebuia să văd și prezența mea în ținuturile acelea adosite devenise de prisos. Rușii care-i ajutaseră pe răsculați în desfășurarea operațiunilor au părăsit Serbia. A rămas doar raiaua răsculată și ațîțată și n-ar fi demn de Imperiul Otoman ca un fost mare vizir s-o înfrunte răfuindu-se cu ea. Niște nenorociți învrăjbiți între ei, care se vor căsăpi unii pe alții și vor cădea apoi la picioarele noastre sleiți de putere. Nu merită să ne mînjim mîinile cu sîngele lor.

Daville se uita fascinat la această statuie a durerii, care mințea cu atîta calm și demnitate. Spusele vizirului erau în totală contradicție cu realitatea, dar calmul și demnitatea cu care le rostea alcătuiau prin ele însele o realitate puternică și sfidătoare.

„Observi !“ își reluă Daville un gînd al său de demult, în timp ce dragomanul tălmăcea ultimele cuvinte, — „Vezi ! Mersul lucrurilor în viață nu depinde de noi, sau depinde foarte puțin, dar felul în care știm să-l suportăm depinde aproape numai de noi înșine, așadar, în direcția aceasta trebuie să ne îndreptăm atenția și să ne încordăm puterile.“

După ce cuvintele de dispreț la adresa răscoalei sîrbești precum și a oștirii bosniace trimisă s-o înăbușe se risipiră, discuția alunecă de la sine spre evenimentele legate de moartea sultanului Selim. Nici acum nu se observă vreo schimbare în glasul sau pe chipul vizirului. Chipul său părea suprasaturat de o durere mortală fără putința nuanțării.

În marele Divan de la catul de sus rămăseseră cîtva timp singuri. Pînă și servitorii cu ciubucele dispăruseră ca la un semn nevăzut. Numai vizirul și consulul și între ei, cu un lat de palmă mai jos, ghemuit pe picioarele îndoite sub el, cu mîinile încrucișate pe piept și ochii în pămînt, d'Avenat, preschimbat într-un murmur monoton, îi traducea consulului istorisirea vizirului.

Vizirul îl întrebă pe Daville dacă cunoștea amănunte în legătură cu cele petrecute la Țarigrad. Consulul răspunse că nu le cunoaște, dar că e dornic să le afle cît mai curînd, fiind încredințat că poporul francez deplîngea moartea unui prieten atît de sincer și a unui suveran atît de luminat cum fusese sultanul Selim.

— Aveți dreptate, rosti vizirul dus pe gînduri, răposatul sultan, al cărui suflet se-mpărtășește acum din desfătările paradisului, a iubit și a prețuit sincer țara dumneavoastră, și pe padișahul ei. Toți cei cu inima nobilă şi cugetul curat, fără osebire, au pierdut în el un mare prieten.

Vizirul vorbea domol și în surdină, ca și cum răposatul zăcea în odaia de alături, însă povestea în amănunțime faptele, apropiindu-se, cu grijă, de momentul principal și cel mai grav.

— Cine nu l-a cunoscut mai de aproape nici nu poate bănui cît e de nesfîrșită această pierdere, spunea vizirul. Era un om multilateral, desăvîrşit în toate privințele. Îi plăcea tovărăşia oamenilor învățați. El însuşi scria (sub numele de Ilhami-Inspiratul), versuri care erau o desfătare sublimă pentru cei inițiați. Țin minte poezia pe care a compus-o în dimineața suirii sale pe tron. „Grația divină mă-nvrednici să urc pe tronul lui Suleiman cel Mare", așa începea, pare-mi-se. Dar adevărata lui pasiune se-ndrepta spre matematică și arhitectură. A redactat cu mîna lui legiuirile care au dus la reforma administrativă şi îmbunătățirea sistemului fiscal. Îi plăcea să viziteze școlile, să examineze chiar el pe elevi și să le împartă premiile. Urca pe schele cu un arșin de fildeș în mînă și supraveghea calitatea lucrării, interesîndu-se de prețul materialelor. Voia să știe totul, să vadă totul. Iubea munca și Dumnezeu îi hărăzise un trup sănătos, vînjos și o dibăcie fără seamăn în mînuirea suliței și paloșului. L-am văzut cu ochii mei despicînd trei berbeci cu o singură lovitură. Pesemne că a fost atacat pe la spate mișelește, și n-a mai avut cînd pune mîna pe armă, căci cu sabia în mînă nu l-ar fi răzbit nimeni. Ah, prea nobil a fost, prea sincer și prea încrezător !

Doar din folosirea verbului la timpul trecut puteai înțelege că vorbea despre preaiubitul său stăpîn ca de un om care nu mai era în viață. Căci altminteri, temîndu-se parcă de farmece, evita să vorbească pe șleau şi deschis despre moartea năprasnică a sultanului.

Vorbea repede și absent, voind parcă să înăbuşe sub torentul de vorbe un glas lăuntric care vibra în el.

D'Avenat traducea cu vocea-i liniștită, străduindu-se să-i rămînă cît mai neobservat glasul și prezența. Deodată,

în timp ce rostea ultimele cuvinte, vizirul tresări ușor, și ca și cum abia atunci l-ar fi zărit pe dragoman, se întoarse spre el cu tot trunchiul, lent și țeapăn ca o statuie de piatră împinsă de niște mîini nevăzute, și-și aținti privirea sa moartă, înfricoșătoare, asupră-i, iar dragomanul își curmă vorba și-și îndoi și mai mult spinarea.

Așa se sfîrși convorbirea lor din ziua aceea.

Consulul și interpretul său ieșiră la lumina zilei ca dintr-un mormînt. D'Avenat era palid ca un cadavru, cu fruntea brobonită de sudoare rece. Pînă acasă Daville nu scoase o vorbă. Dar printre cele cîteva imagini înfricoșătoare pe care le văzuse în acel an la Travnik i se înfățișară în minte acele mișcări fantomatice de statuie vie.

Pieirea fostului sultan Selim îl apropie și mai mult pe nefericitul vizir de consul, care știa să-l asculte și să ia parte cu măsură și tact la tristele sale istorisiri.

După cîteva zile, consulul fu din nou chemat la vizir. Ibrahim-pașa primise de la Țarigrad noi amănunte, de la un servitor care fusese de față la uciderea lui Selim, și se vede că era nerăbdător să i le împărtășească lui Daville.

După înfățișarea exterioară nu se putea bănui ce se petrecuse în aceste ultime zece zile în sufletul vizirului, dar după felul cum vorbea se vedea că începuse să se împace cu teribila pierdere și să se obișnuiască cu sfîșietoarea durere pe care i-o pricinuise. Acum vorbea despre moartea sultanului ca despre un fapt împlinit.

În următoarele cincisprezece zile Daville avu cinstea să se afle de trei ori în tovărășia vizirului ; de două ori în Divan și o dată cînd vizirul îl luă cu sine să-i arate turnătoria lui, unde se fabricau tunuri. De fiecare dată, consulul întocmi o listă de cereri și de chestiuni curente pe care i le supuse. Toate fură rezolvate repede și în favoarea sa. Și de fiecare dată, cu un fel de mulțumire amară și pătimașă, vizirul nu uita să-i pomenească de tragica ucidere a lui Selim, dîndu-i mereu amănunte și încercînd să-i descopere cauzele. Oricît s-ar fi căznit nu se putea stăpîni să n-aducă vorba despre cumplita întîmplare, mai ales că francezul acesta era singurul om pe care-l socotea demn să-i împărtășească gîndurile. Daville îl completa și-l stimula cu întrebări binevenite, arătîndu-i totodată din plin compasiunea sa. Află astfel, din gura vizirului, cum s-a des-

fășurat ultimul act al uciderii lui Selim, în amănunțime, căci această tragedie era, de fapt, propria lui tragedie și simțea nevoia s-o înfățișeze pe larg, în toată cruzimea ei.

În fruntea mișcării favorabilă sultanului detronat, Selim al III-lea, se aflase Mustafa Bairactam, unul din comandanții militari de seamă, om cinstit, însă incult și nestăpînit. El porni din Valahia cu arnăuții săi spre Țarigrad, cu gîndul să-l răstoarne pe sultanul Mustafa, să spulbere guvernul lui nedemn, să-l elibereze pe Selim din Serai, unde fusese întemnițat, și să-l readucă pe tron. Pretutindeni fu bine primit și cînd sosi la Țarigrad, fu întîmpinat ca un învingător și un mîntuitor. Ajunse nesupărat de nimeni în preajma Seraiului și intră în prima curte, dar acolo Bostangi-pașa izbuti să-i închidă în nas marea poartă interioară. Atunci temerarul Bairactam, nechibzuit și lipsit de pricepere, comise o greșeală care-i fu fatală. Începu să strige cerînd să fie numaidecît lăsat slobod sultanul legitim Selim. Auzind aceasta și văzînd că Mustafa Bairactam e stăpîn pe situație, sultanul Mustafa, om cu mintea slabă însă crud și mîrșav, porunci ca Selim să fie ucis pe loc. O sclavă îl trădă pe nefericitul sultan care tocmai îngenunchease să rostească ruga de după-amiază și Kislar-aga năvăli în odaie, însoțit de patru din ostașii lui. Soldații se opriră o clipă, descumpăniți, dar Kislar-aga se aruncă asupra sultanului care, îngenuncheat, își murmura ruga atingînd covorul cu fruntea. Sclavii veniră în ajutorul agăi, unii apucîndu-l pe Selim de mîini și de picioare, iar alții împrăștiind cu iataganele ceata servitorilor.

Consulul simți cum îl trec fiorii și, ascultînd numai pe jumătate, se gîndi fără să vrea că în fața lui se află un dement și că sufletul vizirului pare să fie monstruos și mai răvășit decît stupefianta lui înfățișare exterioară. D'Avenat traducea cu mare greutate, înghițind cuvinte și chiar propoziții întregi.

„E dement, nu încape îndoială", își spunea consulul în sinea sa. „Nebun !"

Iar vizirul își continuă fără șovăire istorisirea, cu glas de rugăciune, de parcă n-ar fi vorbit unui om aflat alături, ci ar fi rostit un dialog interior, încăpățînîndu-se să stăruie cu o meticulozitate uluitoare asupra celor mai neînsemnate amănunte, cărora încerca să le dea o importanță capitală ;

părea că oficiază un descîntec sperînd să-l învie prin puterea vrăjilor pe sultanul mort şi îngropat. Împins, aşadar de necesitatea aceasta inconştientă, dar irezistibilă, se hotărîse să repete cu glas tare ca pe o litanie tot ceea ce-i spusese martorul ocular şi tot ce zăcea ascuns încă în el. De bună seamă, sminteala de care fusese cuprins vizirul în acele zile era o nebunie trecătoare. Un fel de obsesie, al cărei izvor şi focar îl constituia ireparabila pierdere survenită prin încetarea din viaţă a lui Selim al III-lea. Vizirul îşi alina inexprimabila durere, înfăţişîndu-i unui străin de bună-credinţă un tablou cît mai complet al dramei, aşa cum îi poruncea închipuirea lui.

Şi consulul văzu limpede, cu ochii minţii, măcelul ; fu nevoit în pofida voinţei sale să-l urmărească pas cu pas, în timp ce pielea i se încreţea de oroare.

În lupta care se încinsese, povestea mai departe vizirul, Selim izbuti să se smulgă şi să-l doboare la pămînt pe mătăhălosul Kislar-aga. Stătea în mijlocul camerei apărîndu-se cu mîinile şi cu picioarele. Asupra lui se năpusteau sclavii negri, ferindu-se cu dibăcie de lovituri. Unul din ei tot încerca să-i prindă grumazul în coarda arcului pe care-l ţinea în mînă, şi, o dată prins, să-l sugrume. („N-avea sultanul sabia, că de-ar fi avut-o, altfel s-ar fi petrecut lucrurile", repeta vizirul tînguindu-se.) Apărîndu-se de coarda arcului, Selim nu avu vreme să ia seama că Kislar-aga, care zăcea pe podea, îşi venise în simţiri. Smolit, mătăhălos şi vînjos acesta se săltă neobservat în genunchi şi cu o mişcare furişă îl înşfăcă de scrot pe Selim care stătea cu picioarele răşchirate. Sultanul gemu de durere şi se îndoi ca un arc pînă cînd faţa sa se lovi aproape de faţa asudată şi însîngerată a lui Kislar-aga. Distanţa era prea mică ca să-i îngăduie să ridice pumnul şi să-l izbească pe Kislar-aga, care se tîra pe covor încleştat de victima sa. Sclavul, văzîndu-l încolţit, nu pierdu prilejul şi-şi petrecu arcul peste capul lui Selim. Îl răsuci de cîteva ori, strîngînd coarda din ce în ce mai tare, ca un laţ în jurul grumazului. Sultanul se zbătu încercînd să se smulgă din strînsoare, dar puterile începeau să-l lase şi în curînd, gîtuit, îşi pierdu cunoştinţa. Faţa i se schimonosise şi se-nvineţise, căscase gura şi ochii îi ieşiseră din orbite. Bătu

cu mîinile aerul dînd să smulgă coarda care-i înlănţuise grumazul, într-o zbatere jalnică şi neputincioasă, apoi trupul i se muiă, genunchii i se îndoiră, mijlocul i se frînse, capul i se dădu pe spate şi căzu în sfîrşit, rezemîndu-se de perete, şi rămase aşa cu trupul încovoiat, dar în capul oaselor, fără spasme, ca şi cum niciodată nu s-ar fi zbătut de moarte, apărîndu-se.

Leşul lui fu aşezat pe un covor şi dus, ca pe-o năsălie, în faţa sultanului Mustafa.

Afară, Mustafa Bairactam izbea în poarta ferecată, răcnind ca un apucat :

— Deschideţi, pui de năpîrcă, şi slobozîţi pe adevăratul Sultan, Selim, căci altfel vă zbor capetele !

Arnăuţii lui Bairactam răcneau şi ei din răsputeri, înteţind hărmălaia, dîndu-şi silinţa să spargă poarta masivă.

Atunci se deschise una din ferestruicile înguste şi adînci care se găseau sus, de ambele părţi ale porţii. Capacul ferestrei opunea rezistenţă, căci îl umpluse rugina, iar pe de margini îl năpădise muşchiul şi mîzga. Pe ferestruica întredeschisă se ivi un sul de rogojină din care luneca afară cadavrul pe jumătate îmbrăcat, izbindu-se surd de caldarîmul alb, lucrat din pietricele.

Mustafa Bairactam se repezi să vadă ce-i pe caldarîm. În faţa lui zăcea, neînsufleţit, cu capul gol, cu faţa învineţită şi trupul plin de răni, sultanul Selim. Nu mai era nimic de făcut. Bairactam învinsese, dar izbînda lui nu mai avea preţ, nici înţeles. Mîrşăvia şi nebunia triumfau asupra binelui şi raţiunii. Viciul rămăsese mai departe pe tron, iar dezordinea rămăsese stăpînă în guvern şi în stat.

— Aşa şi-a dat sfîrşitul, domnule, cel mai nobil domnitor al Imperiului Otoman, încheie vizirul, trezindu-se, parcă, uşurat, din coşmarul în care plutise în timpul istorisirii.

Pornind spre casă, înspăimîntat de grozăviile auzite, Daville se gîndea că nimeni nu va şti vreodată cît de scump plătea el pentru micile succese şi concesii pe care le obţinea din partea vizirului. Pînă şi d'Avenat, întotdeauna gata să găsească explicaţii, tăcea întunecat.

XII

Anul 1808 s-a dovedit a fi un an păgubos și aducător de nenorociri. În locul anotimpului umed, „cînd nu e nici toamnă, nici iarnă“, coborî, pe la începutul lui noiembrie o iarnă timpurie și geroasă. În acele neprielnice zile unul din copiii consulului Daville căzu bolnav.

Băiețașul, fiul mijlociu al lui Daville, mergea pe al treilea an și pînă atunci fusese de o sănătate prosperă, spre deosebire de prîslea, care, născut la Split, în timpul călătoriei, rămăsese plăpînd. La începutul bolii, maică-sa încercă să-și doftoricească odrasla cu ceaiuri și leacuri de casă, dar cînd boala se agravă, pînă și curajoasa doamnă Daville își pierdu liniștea și încrederea în sine. Aduseră doctori și chemară și pe cei care-și spuneau medici sau lumea îi socotea ca atare. Atunci și-au putut da mai bine seama ce înseamnă pentru localnici sănătatea și boala, și ce înseamnă să cadă pe tine pacostea bolii într-o țară ca asta. Medicii erau : d'Avenat, care aparținea consulatului, fra-Luka Dafinić de la mănăstirea Guca Gora, Mordo Atijas din Travnik și Giovanni Mario Cologna, medicul titular al consulatului austriac. Prezența acestuia din urmă avea un caracter oficial ; el declară solemn că venise „din ordinul domnului consul general austriac, pentru a-și pune priceperea la dispoziția domnului consul general francez.“ Între el și d'Avenat se iviră numaidecît divergențe și conflicte, atît în privința diagnosticului cît și a tratamentului prescris. Mordo Atijas tăcea, iar fra-Luka zicea că se duce s-aducă din Guca Gora niște ierburi de leac știute numai de el.

La drept vorbind, toți medicii aceștia din Travnik erau descumpăniți și nemulțumiți, căci nu mai fuseseră puși în situația să trateze copii atît de mici. Limita superioară și cea inferioară a vieții omenești cădea dincolo de sfera priceperii lor. În ținuturile acestea, copiii mici trăiesc sau mor după voia soartei, după cum și oamenii bătrîni se sting mai devreme sau mai tîrziu, așa cum le e scris. Aceasta ținea de robustețea copiilor sau a bătrînilor în cauză și de îngrijirea de care se bucurau din partea celor din jurul lor,

iar în ultimă instanță de hotărîrea soartei, împotriva căreia nu puteau face nimic nici doctorii, nici leacurile. De aceea ființele încă prea plăpînde sau cele prea bătrîne, care nu se țineau ferm pe ambele picioare, nu intrau în raza tratamentelor și a îngrijirilor medicale. Și de n-ar fi fost vorba de niște oameni distinși, cu funcții deosebit de înalte, nici unul dintre medici nu s-ar fi ocupat de această micuță ființă. Dar chiar și așa, vizitele lor erau mai mult un semn de atenție față de părinți decît expresia unui real interes pentru copil. Și în această privință nu erau deosebiri prea mari între fra-Luka și Mordo Atijas, pe de o parte și d'Avenat și Cologna, de cealaltă, căci acești doi străini se familiarizaseră cu concepțiile și obiceiurile din ținuturile orientale. De altfel, cunoștințele lor nici nu mergeau mai departe și mai în adînc.

În această situație, Daville luă hotărîrea să-și ducă singur copilul la Sinj, la un medic militar francez, bun și cu renume. „Medicii" din Travnik, consecvenți cu concepțiile lor se împotriviră în unanimitate acestei hotărîri îndrăznețe și ieșită din comun, însă consulul nu-și schimbă gîndul.

Pe un ger aspru și tot mai năprasnic, consulul o porni pe drumul înghețat, însoțit de un cavas și de trei seizi. Ținea el însuși în brațe bine înfășurat copilul bolnav.

Ciudatul cortegiu o porni în zori din fața consulatului. Abia trecură de Muntele Karaula cînd băiatul își dădu duhul în brațele tatălui său. Înnoptară cu copilul mort într-un han, iar a doua zi porniră înapoi, spre Travnik. Către amurg ajunseră în fața consulatului.

Doamna Daville își culcase tocmai mezinul și spunea în șoaptă o rugăciune „pentru cei care sînt pe drum", cînd se auzi de afară tropotul cailor și apoi bătăi în poartă. Sîngele îi înghețǎ în vine și nu se putu urni din loc; acolo o găsi Daville cînd intră în cameră purtînd în brațe, la fel de grijuliu și de duios, copilul mort. Așeză cadavrul pe pat, își smulse de pe umeri mantaua neagră și largă, rece ca un sloi de gheață, și se aplecă să-și îmbrățișeze soția, care, înlemnită și parcă ieșită din minți, rostea în șoaptă ultimele cuvinte ale rugăciunii în care implorase cu o clipă înainte cerul să-i ocrotească fiul ajutîndu-l să se întoarcă sănătos acasă.

Consulul, înțepenit de frig și istovit de cele două zile de drum, abia se mai ținea pe picioare. Mîinile, care ore în șir stătuseră în aceeași poziție îmbrățișînd întîi copilul bolnav, pe urmă leșul lui, îi amorțiseră și-l dureau. Dar acum, uitînd de toate astea, strîngea la piept trupul mărunțel al femeii cu o duioșie mută care ascundea în ea dragostea lui nețărmurită pentru mamă și pruncul ei. Închidea ochii și lăsa o clipă să-l învăluie uitarea : i se părea astfel că, învingîndu-și oboseala și durerea, își ține încă copilul în brațe, alergînd să-i afle vindecarea, și că băiețașul nu va muri atîta vreme cît el îl va purta așa prin lume, sfîșiat de chin și durere. Iar făptura mărunțică din brațele lui plîngea încet și blînd, cum plîng femeile curajoase și nemărginit de bune la suflet.

Desfossés stătea în picioare ceva mai la o parte, năuc și simțindu-se de prisos, dar și surprins că descoperă atîta nebănuită măreție la un om socotit de el destul de mediocru.

A doua zi, pe o vreme însorită și geroasă, micuțul Jules-François-Amyntas Daville fu înmormîntat în cimitirul catolic. Consulul austriac, împreună cu soția și fiica, luă parte la înmormîntare, și după ceremonia funebră veni la consulat să-și exprime condoleanțele. Doamna von Mitterer își oferi serviciile și vorbi într-una cu emoție despre copii, boli și moarte. Daville și soția sa o ascultau răbdători, avînd în ochii uscați de durere privirea oamenilor dornici s-audă un cuvînt de mîngîiere binevenit, dar care nu mai așteaptă ajutor din partea nimănui, căci nimeni nu-i mai poate ajuta. Curînd discuția se preschimbă într-un lung dialog purtat între Anna-Maria și Desfossés și se încheie, în cele din urmă, cu un monolog al doamnei von Mitterer asupra destinului. Era palidă și solemnă. Emoțiile și zbuciumul alcătuiau elementul ei vital. Părul ei castaniu înviase în șuvițe electrizate. Ochii ei mari pe chipul pal aveau o lucire nefirească și lucirea aceasta se răsfrîngea, luminînd obscure profunzimi la care ți-era greu să privești fără clipire. O față albă și plină, un gît de o perfectă netezime, un piept de fată coaptă. În acest cerc trasat de moarte și durere, între soțul gălbejit și îngrijorat și fiica mărunțică și tăcută, ea strălucea mai mult, iar frumusețea ei ciudată și pericu-

loasă ieşea şi mai mult în evidenţă. Desfossés îi privi lung mîinile înguste şi puternice. Pielița lor, de obicei palidă, se acoperea la îndoituri de o lucire mată, argintie, ca reflexul abia perceptibil al unei flăcări invizibile şi orbitoare, atunci cînd le mişca. Ceva din luciul acesta orbitor rămase în ochii lui pînă tîrziu seara. Și cînd la biserica din Dolac, unde se oficia slujba „neagră" pentru odihna sufletului băieţelului răposat, o văzu din nou pe Anna-Maria, el îi privi mai întîi mîinile. Dar acum erau acoperite de mănuşi negre.

După cele cîteva zile de zbucium, viaţa îşi reluă cursul obişnuit. Iarna închise toate uşile şi-i goni pe oameni în odăile lor încălzite. Cele două consulate îşi întrerupseră din nou legăturile. Pînă şi Desfossés îşi rări plimbările. Discuţiile cu Daville înainte de amiază şi în aşteptarea mesei de seară erau acum mai calme şi mai cordiale, gravitînd, cel mai adesea, în jurul unor subiecte în care deosebirea de păreri nu se putea manifesta în voie, aşa cum se întîmplă întotdeauna după o nenorocire. Evitau să vorbească despre moartea şi pierderea copilului, dar cum gîndul nu se lăsa alungat, discutau mult despre boala lui, apoi despre sănătate şi boală în general şi, mai cu seamă, despre nepriceperea medicilor şi neglijenţa tratamentului medical în ţinuturile acestea nefericite.

Nenumărate şi felurite sînt surprizele care-l aşteaptă pe un occidental picat pe neaşteptate în Orient şi silit să trăiască acolo, dar el rămîne cu desăvîrşire uluit şi penibil surprins, cînd, de voie sau de nevoie, îşi dă seama cum sînt privite aici sănătatea şi boala. Atunci viaţa organismului omenesc îi apare deodată într-o lumină nouă. Boala există şi în Occident în forme felurite şi cu toate grozăviile ei, dar poate fi combătută sau alinată, sau dacă nu, cel puţin ascunsă de privirile oamenilor sănătoşi, care-şi văd de treburile lor, printr-o anume organizare a comunităţilor umane, prin anume convenţii sau forme consacrate ale vieţii sociale. Aici însă bolnavul nu constituie de loc o excepţie. Boala apare şi se dezvoltă paralel şi alternînd cu sănătatea, este vizibilă şi poate fi auzită şi simţită la tot pasul. Iar bolnavul înghite doctoriile cum ar fi înghiţit hrana şi boleşte la fel cum trăieşte. Boala este reversul, ceva mai sumbru, al vie-

ții. Epileptici, sifilitici, leproși, isterici, idioți, gheboși, șchiopi, surdo-muți, orbi, schilozi, mișunau pretutindeni, tîrîndu-se, bîjbîind, milogindu-se sau tăcînd cu îndărătnicie parcă, purtîndu-și plini de fală monstruosul beteșug. Noroc că măcar femeile, și în primul rînd turcoaicele, își ascundeau fața și umblau înfofolite, că altfel numărul bolnavilor întîlniți pretutindeni s-ar fi dublat. Așa își spuneau în sinea lor Daville și Desfossés ori de cîte ori zăreau pe drumul de țară, povîrnit, vreun țăran coborînd spre Travnik și ducîndu-și de căpăstru calul pe care se clătina muierea lui, înfășurată în feregea, ca un sac plin de boli și de chinuri nebănuite.

Dar boala nu sălășluia numai în trupul celor nevoiași. Boala în aceste părți de lume era soarta săracului, dar și pedeapsa bogatului. Pe mlădițele belșugului ca și pe cele ale mizeriei se deschide bobocul aceleiași flori : boala. Nici cei din Conacul vizirului, dacă erau priviți mai de aproape și mai bine cunoscuți, nu se deosebeau mult, în această privință de sărăcimea și prostimea care bătea ulițele în zilele de tîrg. Diferit era poate numai modul în care boleau, dar concepția asupra maladiei era aceeași.

Cît fusese bolnav copilul consulului, Desfossés avu prilejul să-i cunoască pe toți cei patru medici din Travnik : d'Avenat, Cologna, Mordo Atijas și fra-Luka Dafinić.

Pe d'Avenat îl cunoscuse încă la început ca interpret și angajat provizoriu al consulatului francez. Nici la Mehmed-pașa, d'Avenat nu prea se-ndeletnicea cu medicina. Numele de medic îi servea, ca și altor străini, doar ca un paravan în dosul căruia se putea pune la cale fel de fel de alte treburi, în care se dovedea mult mai priceput și mai dibaci. Acum era fericit și mulțumit de noua sa funcție, care-l atrăgea și i se potrivea. Se pare că în tinerețe studiase puțin medicina la Montpellier, dar îi lipsea întru totul vocația de medic. Nu iubea oamenii și n-avea încredere în puterile lor. Ca mai toți occidentalii care, printr-un concurs de împrejurări, rămîn în Orient și își acomodează viața după a băștinașilor turci, se molipsise de adîncul lor pesimism și devenise bănuitor din cale-afară. Partea sănătoasă și cea bolnavă a omenirii erau pentru el două lumi fără vreo legătură reală între ele. Însănătoșirile le considera

drept stări vremelnice, și nu drept treceri din zona bolnavă în zona sănătoasă, căci în concepția lui, un asemenea schimb părea imposibil. Omul se naște și apoi se îmbolnăvește îndurîndu-și astfel viața hărăzită lui, iar celelalte necazuri, ca, de pildă, suferințele, pagubele, tratamentele, medicii și alte asemenea lucruri triste, decurgeau în mod firesc de aici. De aceea îi plăcea mai mult să aibă de-a face cu oameni sănătoși decît cu bolnavi. Față de oamenii grav bolnavi avea o repulsie organică, iar boala lungă o socotea oarecum ca pe o jignire personală, fiind de părere că bolnavii aceștia trebuie să se decidă s-o ia sau la stînga sau la dreapta, adică spre tărîmul sănătății sau al morții.

Iar dacă acorda asistență medicală turcilor la care era angajat, această asistență n-avea nici o legătură cu administrarea leacurilor sale, de cele mai multe ori lipsite de efect, ci era rezultatul voinței sale puternice și îndrăznelii sale nesăbuite. Îi măgulea cu dibăcie pe pacienții săi mai de vază, lăudîndu-le vigoarea și rezistența, ațîțînd în ei vanitatea și voința de a se împotrivi bolii, sau bătîndu-și joc de boală, luîndu-i în rîs gravitatea. Făcea lucrul acesta cu atît mai ușor cu cît obișnuia să-i măgulească și pe cei sănătoși, dacă erau domni, tot așa de stăruitor și de consecvent, numai că în alt mod și urmînd alte căi. Înțelesese foarte de timpuriu cîtă forță ascunde lauda și intimidarea, cît de greu cîntărește o vorbă bună sau, dimpotrivă, tăioasă, cînd e spusă la timpul potrivit. Insolent și grosolan ca marea majoritate a oamenilor, el păstra cu zgîrcenie rezerva de laude și vorbe frumoase așteptînd prilejul nimerit să le adreseze celor mari și puternici. În această privință se dovedise abil și tenace ca nimeni altul.

Acesta era medicul César d'Avenat.

Mordo Atijas avea o fire cu totul opusă. Era un evreu mărunțel și taciturn, care ținea o prăvălie în tîrgul de jos, unde vindea nu numai leacuri și rețete doftoricești, ci și multe altele, de la ochelari și ustensile de scris pînă la apă descîntată pentru femeile sterpe, vopsele pentru lînă și sfaturi bune la orice.

Atijas se trăgea din cea mai veche familie de evrei stabilită în Travnik. Străbunii lui sosiseră aici cu mai bine de o sută cincizeci de ani în urmă. Locuiră mai întîi afară din oraș într-o vale strîmtă și umedă prin care curgea unul din

pîraiele fără nume care se vărsau în Lašva. Își clădiseră o cocioabă în găvanul acesta înfundat, unde soarele nu pătrundea aproape niciodată, veșnic umed, năpădit din toate părțile de carpeni și ariniș. Acolo s-au adăpostit îndelungată vreme, născîndu-se, trăind și murind generație după generație. Mai tîrziu izbutiră să iasă din cotlonul acela umed, întunecos și nesănătos și se stabiliră în orașul de sus, dar toți din neamul lor rămaseră pecetluiți pentru totdeauna de viața neprielnică pe care o duseseră în vechiul sălaș, fiind cu toții firavi și spelbi, ca ciupercile crescute-n beci, tăcuți și retrași, strecurîndu-se nebăgați în seamă printre oameni, deși, cu trecerea timpului, prinseseră oarecare cheag și se mai înstăriseră. Și întotdeauna cîte unul din neamul acesta răsărea înclinat spre medicină și făcător de leacuri.

Dintre toți medicii travniceni și cei socotiți ca atare chemați la consulat, cel mai puțin se putea spune despre Mordo Atijas. Căci ce s-ar fi putut spune despre un om care nu vorbea nimic, nu se ducea nicăieri, nu lega cu nimeni prietenie, nu-i cerea nimănui nimic, ci-și vedea de treburi și de casă. Tot Travnikul și toate satele din împrejurimi îl știau pe Mordo și-i cunoșteau dugheana cu doctorii, dar pînă la urmă, asta era cam tot ce se știa despre el.

Mărunt, năpădit tot de barbă, mustăți, favoriți și sprîncene, omul acesta umbla îmbrăcat într-un anteriu vărgat și șalvari vineții. După cîte se știa, cei din neamul lor fuseseră din moși-strămoși medici și spițeri, încă de pe vremea cînd trăiau în Spania. Meșteșugul acesta au continuat să-l practice și ca surghiuniți și refugiați, întîi în Salonic, iar mai pe urmă la Travnik. Bunicul lui Mordo, hecimul Isac, murise aici, în Travnik la începutul marii epidemii de ciumă care bîntuise orașul pe la mijlocul secolului trecut, lăsînd moștenire dugheana fiului său, care, în urmă cu vreo douăzeci de ani, i-o încredință lui Mordo. Se păstrau în familia lor cărți și însemnări aparținînd unor vestiți medici arabi și spanioli, pe care le luaseră cu ei din Andaluzia, cînd porniseră în pribegie, și le moșteniseră, rînd pe rînd, unii de la alții, tăinuindu-le ca pe un lucru de mare preț. Trecuseră mai bine de douăzeci de ani de cînd Mordo ședea pe cepenacul său, zi de zi, în afară de sîmbătă, cu picioarele adunate sub el, gîrbovit, cu capul plecat, veșnic ocupat cu

mușteriii, cu prafurile, buruienile, alifiile și tizanele sale. Dugheana, semănînd cu o ladă de lemn ceva mai mare, plină din tavan pînă-n podele, era atît de strîmtă și de scundă, încît Mordo putea să apuce cu mîna orice lucru fără să se clintească de la locul lui. Acolo-l găseai în dugheana lui, iarna și vara, neschimbat, îmbrăcat la fel, în aceeași dispoziție întotdeauna : un ghem de tăcere care nu bea cafea, nu duhănea, nu lua parte la taifasurile și glumele tîrgului.

Intra un mușteriu, un bolnav sau o rudă a vreunui bolnav, se așeza pe marginea cepenacului subţire şi spunea ce-l doare. Mordo începea a bolborosi abia auzit, cu buzele sale invizibile din pricina bărbii şi a mustăţilor, întindea leacul și încasa banii. Nimeni n-ar fi izbutit să lege cu el vreo discuție. Nici măcar cu bolnavii nu vorbea decît ce i se părea lui strict necesar. Îi asculta cu răbdare în timp ce-i privea, mut, cu ochii săi stinși, din stufărișul de fire, încă nici unul cărunt, și la toată turuiala lor răspundea întotdeauna în același fel, folosind aceleași scheme verbale, devenite pentru el a doua obişnuință, încheind, de fiecare dată, cu vorbele : „De la mine leacul, de la Dumnezeu sănătatea". Astfel punea punct discuției, dîndu-i de înțeles mușteriului că a sosit momentul să-și ia marfa și să plătească, ori „s-o pupe și s-o lase".

— Oi lua-o pînă la urmă, cum să nu o iau ; și otravă aș lua — da să se căineze bolnavul, căruia se vede că oleacă de taifas și de văicăreală i-ar fi făcut cel puţin tot atît de bine ca și doctoria.

Mordo însă rămînea neînduplecat. Înfășura doctoria într-o hîrtiuţă liliachie, o împingea în faţa clientului şi începea să moșmonească la trebșoara de la care fusese întrerupt.

Cînd era zi de tîrg, în fața prăvăliei lui Mordo se strîngeau sumedenie de ţărani și ţărănci. Cîte unul se așeza pe cepenac și șușotea cu Mordo, iar ceilalți rămîneau în uliță să-l aștepte. Unii veneau după doctorii, alții să vîndă buruieni de leac ; vorbea în șoaptă, se tocmeau, cereau lămuriri, plecau și veneau înapoi. Numai Mordo rămînea neclintit la locul lui, tăcut și neutru.

Deosebit de guralive și de năzuroase erau țărăncile mai în vîrstă care veneau să-și tîrguie ochelari. Întîi se apucau să povestească precum că pînă mai de curînd se încumetau să treacă firul de ață și prin urechea celui mai subțire ac, dar din iarna asta, de la vreo răceală sau naiba știe de la ce, li s-a lăsat ca o ceață peste lumina ochilor, încît pînă și ochiurile împletiturii abia le mai pot deosebi. Mordo se uita la femeia trecută de patruzeci de ani, a cărei vedere începuse în mod firesc să slăbească, aprecia dintr-o ochire lățimea feței și grosimea nasului, apoi scotea dintr-o cutie rotundă și neagră niște ochelari cu ramă de metal și-i așeza pe fața țărăncii. Femeia își privea mai întîi mîinile, întorcîndu-și palmele pe o parte și pe alta, apoi lua ghemotocul de lînă pe care i-l întindea Mordo, întrebînd-o : „Vezi ? Nu vezi ?“, cu un mormăit slab, strecurat printre dinți.

— Văd, văd, cum de nu ! Lînișoară, numai că parcă prea de departe, parc-aș fi la capătul celălalt al tîrgului, zicea șovăitor țăranca.

Mordo scotea atunci alți ochelari și o întreba : „Ei, acuma e mai bine ?“, fără a mai adăuga nimic.

— E mai bine și parcă tot nu e bine. Acum mi se lasă pe ochi, așa, ca o ceață, ca un fum, ca nu știu ce...

Mordo scotea calm a treia pereche de ochelari, și cu asta, basta. Țăranca, după ce se chiora iar prin lentile, era invitată să-i cumpere, ori „să-i pupe și să-i lase“. Orice-ar mai fi încercat să-i spună, rămînea surd și mut.

Venea apoi altcineva, să zicem un țăran osos, tras la față și gălbejit, un muntean, din satul Paklarevo. Cu vocea sa abia auzită și cu accent spaniol, Mordo îl întreba ce-l doare.

— Iaca aici am ceva ca un tăciune, Dumnezeu să-ți ajute, și mă arde, mă doare... — zicea țăranul apăsînd cu degetul coșul pieptului și mai da să spună iar că-l arde și că-l doare, însă Mordo i-o tăia sec și categoric.

— Acolo nimic, acolo la el nu poate doare.

Țăranul căuta să-l convingă că ba da, tocmai acolo îl doare, dar totuși muta fără să știe nici el degetul oleacă mai la dreapta.

— Zău că mă doare... Cum să-ți spun matale ? Uite-așa mă doare. O pornește de aici, p-ormă umblă, să mă ierți, tot umblă.

Pînă la urmă, mai lăsa bolnavul ceva, mai lăsa și Mordo ceva, se înțelegeau asupra locului unde stăruia durerea cu mai multă sau mai puțină precizie. Mordo îl întreba atunci, scurt și cuprinzător, dacă are virnanț în grădină și-i poruncea să toace un mănunchi din iarba asta într-o oală, să adauge puțină miere, să presare deasupra praful pe care o să i-l dea el, și din asta să frămînte în palmă trei cocoloașe și să le înghită înainte de răsăritul soarelui.

— Să faci așa în fiecare dimineață, opt zile la rînd, de vineri pînă vineri. Îți trece boala și durerea. Scoate doi groși și să fie cu noroc!

Țăranul, care pînă atunci holbase ochii la el și mișcase într-una din buze, căznindu-se să țină minte prescripția, uita deodată tot, chiar și durerea din pricina căreia venise, și da să scoată, de pe unde o ținea, punga cu bani. O trăgea anevoie afară, oftînd și foindu-se, o dezlega domol, număra gologanii cu aceeași încetineală și în sfîrșit, cu o strîngere de inimă, plătea. Mordo, mărunțel și nemișcat, trecea numaidecît la un alt mușteriu, în timp ce țăranul pășea agale prin tîrg și luînd-o pe lîngă pîrîu, se-ndrepta spre satul său din creierii munților. În partea asta a pieptului, durerea care nu-i da pace, și-n partea cealaltă, în buzunar, praful lui Mordo, învelit în peticul de hîrtie liliachie. Iar în toată făptura, ca o altă durere, de un alt ordin, suferința banilor cheltuiți ; asta din pricina neîncrederii și de teamă că fusese păcălit ; i se părea că azvîrlise banii pe gîrlă. Și se ducea așa, drept spre asfințitul soarelui, absent și îngrijorat, căci nu e pe lume ființă mai amărîtă și mai necăjită ca bietul țăran căzut în zăcare.

Exista totuși un client cu care Mordo stătea de vorbă mai mult și mai cu sîrg, fără să-și drămuiască fiecare minut și fiecare vorbă. Acesta era părintele Luka Dafinić, căruia lumea îi zicea *likar* [1]. Fra-Luka se avusese bine și cu David, tatăl lui Mordo, iar cu acesta era de douăzeci de ani tovarăș de breaslă și prieten nedespărțit. (În tinerețe, pe cînd slujea prin parohii, el venea la Travnik ori de cîte ori găsea prilejul și, cum sosea, se abătea mai întîi pe la dugheana lui Mordo și abia după aceea se ducea la parohul din Dolac.)

[1] Medic — în pronunția dalmatină.

Şi lumea din tîrg se obișnuise demult să-i vadă pe Mordo şi pe fra-Luka şezînd unul lîngă altul, şuşotind şi mocoşind la buruieni și leacuri.

Fra-Luka era de felul lui din Zenica, dar venise de copil la mănăstirea Guca Gora, după ce toţi ai lui se prăpădiseră de ciumă. Aci își făcuse veacul, cu scurte întreruperi, printre leacuri, bucoavne și ustensile medicale. Chilia-i era plină de ulceluțe, ulcioare și cutii, iar pe pereţi și de tavan atîrnau, în pungi sau legate mănunchi, buruieni uscate, crenguțe și rădăcini. Pe prichiciul ferestrei se afla un vas mare cu lipitori înotînd în apă limpede și altul, mai mic, cu scorpii în untdelemn. Lîngă sofaua acoperită cu un lăicer vechi, pîrlit, picurat cu ceară și peticit, sta un mangal din lut pe care fierbea într-una o oală cu ierburi. Prin unghere și rafturi, bucăţi de lemn de esenţă tare, pietre mai mari şi mai mici, piei şi coarne de animale.

Cu toate acestea, chilia era întotdeauna curată, primenită, plăcută şi mirosea cel mai adesea a boabe de ienupăr și a ceai de izmă.

Pe pereţi atîrnau trei tablouri. Chipul lui Hipocrate, al sfîntului Ludovic de Gonzaga și al unui anonim cavaler în zale, cu chivăra împodobită cu un panaş bogat. De unde făcuse fra-Luka rost de tabloul acesta și de ce-l ţinea acolo, nimeni n-a putut afla. O dată, cînd turcii făcură percheziție la mănăstire, și, negăsind nimic suspect, se agăţaseră de tabloul acela, el le spuse că ar fi chipul unui sultan. Începură să se ciorovăiască, turcii susţinînd că un sultan nu putea fi zugrăvit și pus în ramă, dar cum tabloul era cam deteriorat, iar turcii ignoranţi, o lăsară pînă la urmă încurcată. Tablourile atîrnau acolo de mai multe decenii şi cum niciodată nu fuseseră prea clare, cu timpul se spălăciseră cu totul, încît sfîntul Ludovic semăna cu Hipocrate, iar Hipocrate cu „sultanul", în timp ce „sultanul", slab imprimat pe o hîrtie moale și ieftină, nu mai semăna a nimic și doar fra-Luka mai izbutea să-i deosebească sabia, coiful și privirea-i vitează de acum mai bine de cincizeci de ani.

Încă din tinereţe, cînd abia sfîrşise studiile în teologie, fra-Luka arătase o înclinare deosebită și o mare dragoste pentru medicină. Observînd acest lucru şi știind cîtă nevoie

au populaţia şi călugării de un medic bun şi priceput, cîrmuitorii şcolii de pe atunci îl trimiseră să urmeze medicina la Padua. Dar iată că peste un an numai, la prima schimbare, veniră în fruntea şcolii adversarii lor şi, socotind de prisos aceste studii ale lui fra-Luka îl chemară din Bosnia. Cînd în al treilea an ajunseră iarăşi la conducere cei dinainte, tînărul călugăr fu trimis pentru a doua oară la Padua să termine şcoala. În anul următor veni însă din nou la conducere tabăra adversă care anulă tot ce se făcuse înainte, şi, între altele, îl chemă din nou, în mod ostentativ, pe fra-Luka, de la Padua la Guca Gora.

Cu puţinele cunoştinţe pe care le căpătase şi cărţile pe care le agonisise, fra-Luka se stabili atunci în această chilie unde continuă să studieze cu pasiune, să adune leacuri şi să lecuiască oamenii cu dragoste. Pasiunea nu l-a mai părăsit de atunci, iar dragostea pentru oameni nu s-a stins în el niciodată.

Totul respira ordine şi calm în această chilie prin care trecea pasiv, ca o umbră, scheleticul *likar*. Atît de slab şi de sfrijit era fra-Luka, încît devenise proverbial în toată provincia. („Două lucruri nu le ştie nici ulemaua cea mai învăţată : pe ce se sprijină pămîntul şi pe ce se ţin ţoalele lui fra-Luka.") Pe trupul acesta înalt şi uscăţiv se sprijinea, semeţ şi vioi, un cap frumos cu ochi albaştri privind undeva visător şi puţin absent, cu o cunună subţire de păr colilIu pe craniul neted învelit într-o pieliţă fină, roz-albă, prin care se vedeau ca prin sticlă ramificaţiile vinişoarelor sinilii. Vioi şi sprinten a rămas pînă la bătrîneţe. „Ăla nu umblă ca tot omul, ţîşneşte ca o zvîrlugă", spunea despre el unul din egumeni. Şi într-adevăr, omul acesta cu ochii numai zîmbet şi cu mişcări sprintene şi totuşi line nu-şi găsea niciodată astîmpăr. Degetele lui lungi şi uscate cotrobăiau într-una prin tot felul de lucruşoare mărunte, pileau, ciocăneau, lipeau, legau, scriau, cercetau prin lăzi şi prin rafturi. Căci pentru fra-Luka, nimic nu era lipsit de importanţă şi nimic de prisos. Sub degetele lui osoase şi sub ochii lui zîmbitori şi miopi totul se însufleţea, căpăta grai şi-şi căuta locul între doctorii sau cel puţin între lucrurile utile sau mai puţin obişnuite.

Observînd zi de zi, an de an, ierburile, mineralele și ființele din jurul său, mișcările și prefacerile lor, fra-Luka descoperea tot mai limpede că în lume, așa cum o cunoaștem noi, există numai două lucruri : creșterea și decăderea, strîns și inextricabil legate una de alta, pururi și pretutindeni în neostenită mișcare. Toate fenomenele care ne înconjură nu sînt decît faze deosebite ale acestui neconteniț, complicat și veșnic flux și reflux, nu sînt decît ficțiuni, clipe pasagere pe care le separăm în chip arbitrar, botezîndu-le cu diferite nume, cum ar fi : sănătate, boală și moarte. La drept vorbind însă, acestea nu există. Există numai creșterea și decăderea, în stări și sub chipuri felurite. Și tot meșteșugul medicului este să cunoască, să capteze și să folosească „precum navigatorul vînturile", toate acele forțe care sînt îndreptate în sensul creșterii și în același timp să evite și să înlăture puterile care slujesc decăderii. Acolo unde omul izbutește să înhațe forța aceea, sănătatea revine și corabia poate pluti mai departe ; unde nu izbutește, o așteaptă, în mod indubitabil, naufragiul, iar în marea și invizibila contabilitate a creșterii și decăderii, o forță trece din prima coloană în cea de-a doua.

Așa arăta în mare imaginea pe care și-o făcuse el despre lume ; în amănunte, ea era, firește, mult mai greu de-nțeles și mai complicată. Orice ființă vie, orice plantă, orice boală, orice anotimp, orice zi și orice minut își au, fiecare, creșterea și decăderea lor. Și toate se îmbină una cu alta, se leagă prin fire ascunse și fără număr, totul conlucrează și clocotește, freamătă și foiește, zi și noapte, în adîncul pămîntului, pretutindeni pe fața lui și sus în văzduh, pînă la planete, totul după unica și îndoita lege a creșterii și decăderii, atît de greu de pătruns și de urmărit.

Toată viața lui, fra-Luka fusese cuprins de încîntare în fața viziunii sale despre lume și în fața armoniei desăvîrșite și abia deslușite de care omul se poate servi cînd și cînd fără să poată pune vreodată deplină stăpînire asupră-i. Ce putere poate avea un om ca el, care dăduse de rostul tuturor acestor lucruri și căruia i-a fost sortit să se îndeletnicească cu o treabă anevoioasă și fără de margini — aceea de a cerca leacuri și de a vindeca boli, cu îngăduința bunului Dumnezeu ? Ce să apuce și să rețină mai curînd din acest tablou care ba se lumina în fața lui, lim-

pede, desluşit, apropiat, mai să-l atingi cu mîna, ba se întuneca şi se învolbura ca un viscol năprasnic într-o noapte de smoală ? Cum să se descurce în acest joc frenetic, în haosul aparent de influenţe încîlcite, întrerupte şi reciproce, de forţe şi de stihii oarbe ? Cum să apuce măcar cîteva fire, mai solide, şi cum să lege efectele de cauzele lor ?

Aceasta era singura grijă şi gîndul de căpetenie al lui fra-Luka, pe lîngă îndatoririle sale monahale şi preoţeşti. De aceea era atît de transfigurat şi de absent, slab şi subţire, ca o strună întinsă ; de aceea se apleca cu atîta patos spre orice buruiană şi spre orice bolnav, oriunde ar fi fost, oricum ar fi arătat, şi orice nume ar fi purtat.

Fra-Luka împărtăşea ferm credinţa că în natură sînt atîtea forţe curative cîte boli se găsesc printre oameni şi animale şi că ele corespund întocmai una cu alta, bob numărat. Aici sînt la mijloc socoteli mari, fără dezlegare şi măsură, fără nici o îndoială exacte, dar fără rost, dacă ar fi să mergi pînă la capătul firului. Şi aceste forţe curative se găsesc, cum spuneau cei din vechime, *„In herbis, in verbis et in lapidibus*[1]*"*. În sinea sa, fra-Luka avea convingerea îndrăzneaţă, pe care nu şi-o mărturisea nici sieşi, că orice schimbare rea din corpul omenesc poate fi înlăturată, cel puţin teoretic, deoarece boala şi leacul ei apar şi viază paralel, deşi departe una de alta, cîteodată la o depărtare de necuprins. Dacă medicul izbuteşte să le pună în legătură, boala dă înapoi, iar dacă nu, boala precumpăneşte şi ruinează organismul în care s-a cuibărit. Nici un fel de înfrîngeri şi de decepţii n-au putut clinti această credinţă ascunsă. Fra-Luka avea în el această convingere tacită ori de cîte ori se apuca să examineze un leac sau să curarisească un bolnav. Nu-i vorbă că şi el îşi hrănea singur această credinţă definitivă, prin faptul că, asemeni multor medici, dădea uitării repede şi pentru totdeauna pe cei nevindecaţi şi decedaţi, în timp ce ţinea minte pînă la unul pe toţi pe care-i vindecase şi cu cincizeci de ani în urmă.

[1] În ierburi, în cuvinte şi în minereuri (lat.).

Așa era acest *likar,* fra-Luka Dafinić. Prieten pasionat și incorigibil al acelei părți din omenire chinuită de boli ; iar prietena lui era întreaga fire, avînd neînțelegeri doar cu călugării și cu șoarecii.

Cu călugării era o poveste lungă și veche. Se perindaseră prin mănăstire generații după generații, deosebite unele de altele în multe privințe, însă parcă înțelese într-ascuns toate să disprețuiască și să condamne iscusința și meșteșugul doftoricesc al lui fra-Luka. De cînd cu acel du-te-vino la Padua și înapoi, de care avusese parte ca elev, el își pierduse cu totul și pentru totdeauna orice speranță de-a găsi la vreunul din confrații săi înțelegere sau ajutor. Pe vremuri, egumenul fra-Martin Dembić, *vulgo Dembo,* povestea cam așa despre armonia care domnea în relațiile dintre fra-Luka și călugări :

— Îl știi pe *likarul* ăsta al nostru ? Chiar cînd se roagă lui Dumnezeu cu călugării laolaltă, chiar și atunci se gîndește la altceva decît ei. În vreme ce toți ceilalți își murmură umili rugăciunea, fra-Luka se gîndește în sinea lui : dă-le, Doamne, un bob de minte și acestor frați haini și îmblînzește-le un pic inima, să nu-mi pună piedici la tot pasul în strădania mea bună și folositoare. Sau dacă nu poți face asta, căci eu știu bine ce înseamnă o căpățînă tare de călugăr chiar și pentru mîna Domnului, atunci mă înarmează cel puțin pe mine cu sfînta răbdare, să pot să-i îndur fără ură și fără vorbă rea așa cum sînt și să-i ajut la boală cu iscusința mea pe care ei o disprețuiesc, luînd-o în deșert. Iar călugării, în timp ce se roagă, gîndesc așa : luminează. Doamne, mintea lui fra-Luka, tămăduiește-l de boala lui cea grea, de leacurile și doftoriceala lui. Iertate fie toate bolile pe care le trimiți (căci omul, pînă la urmă, trebuie oricum să moară de ceva), numai scapă-ne odată de omul ăsta care ține morțiș să ne vindece de ele.

Pentru Dembo, care era, nimic de zis, spiritual și necruțător la zeflemele, însă tare ca econom și desăvîrșit în ale călugăriei, fra-Luka a fost ani de zile subiectul a nenumărate povești și glume. Dar ca atîția alții, a ajuns și el să-și dea sufletul în brațele lui Fra-Luka. E drept că în clipa aceea, cu fața zbîrcită de durere, zîmbea totuși și, suflînd greu, le spunea călugărilor strînși în jurul său :

— Fraților, toate socotelile mănăstirii sînt în bună regulă, și împrumuturile și banii peșin. Vicarul le știe rostul în toate amănuntele. Iar acum să mă iertați și să mă pomeniți în rugăciuni. Și să știți că două lucruri mi-au venit de hac : năduful meu și *likarul* meu.

Iac-așa a glumit Dembo și s-a ținut de șotii pînă în ceasul morții.

Numai că toate astea s-au întîmplat demult, „pe vremea lui Dembo", cînd fra-Luka era tînăr și în puteri și cînd trăiau încă vîrstenii lui dintre care astăzi abia dacă se mai afla vreunul în viață, căci el împlinise optzeci de ani bătuți în vara trecută, de sfîntul Ion de vară. Pe călugări fra-Luka îi iertase demult că nu l-au ținut cît s-ar fi cuvenit la Padua, că nu i-au dat niciodată cît i-ar fi fost de trebuință pentru cărți și experiență, iar călugării, la rîndul lor, au încetat să-l mai ințepe cu aceeași înverșunare, luîndu-l peste picior pentru felul cum trăia și luîndu-i în derîdere pasiunea pentru medicină și prietenia cu Mordo Atijas. Fra-Luka obișnuia și acum să se ducă la Travnik, să se așeze pe cepenacul lui Mordo și să schimbe cu el date și experiențe, să-i aducă buruieni și rădăcini ca să capete în schimb sulf sau piatra-iadului, căci nimeni n-avea iscusința lui fra-Luka atunci cînd era vorba să usuce și să conserve flori de tei, de sunătoare și de coada-șoricelului. Dar călugării se obișnuiseră demult cu această „prietenie între Vechiul și Noul Testament".

Acum dispăruse în bună parte și o altă pricină, poate cea mai însemnată, a înverșunării călugărilor împotrivă-i, anume asistența medicilor acordată bolnavilor dinafara mănăstirii. Odinioară lucrul acesta fusese un izvor de neîntrerupte neplăceri pentru mănăstire și poate unicul motiv serios al neînțelegerilor dintre fra-Luka și egumenii chinoviei. Nici pe vremea aceea fra-Luka nu umbla să caute pacienți printre mireni și oricum nu printre turci, dar ce putea face dacă turcii umblau după el, chemîndu-l și rugîndu-l uneori, cel mai adesea însă trimițîndu-i poruncă și luîndu-l pe sus cu zapciii de la mănăstire ? Din pricina acestor vizite se abătuseră asupra lui și a sfîntului lăcaș nenumărate necazuri și pagube. Se întîmpla să-l

cheme și să-l implore să vină în grabă la căpătîiul vreunui turc covîrșit de boală sau al vreunei turcoaice, ca pe urmă să-l tîrască în fața judecății și să năpăstuiască mănăstirea dacă bolnavului îi mergea mai rău sau dacă își dădea duhul. Dar chiar atunci cînd bolnavul se-nzdrăvenea și familia recunoscătoare îl răsplătea pe fra-Luka, se găseau de multe ori printre turci oameni, lacomi și haini, care năvăleau să-l tragă la răspundere că, deși creștin, trecuse pragul casei unui consîngean de-al lor. Călugării dovedeau cu martori de fiecare dată că fra-Luka nu venise de capul lui, că fusese chemat să-mplinească o faptă bună și cinstită, dar pînă să iasă adevărul la iveală și pînă să cadă pîra, mănăstirea trecea prin spaime și necazuri, alegîndu-se cu pagube bănești. Iată de ce călugării îl opriră pe fra-Luka să mai intre în vreo casă de turc pînă cînd familia bolnavului nu obținea din partea autorităților o *muraselă* în care să se arate negru pe alb, că-l cheamă cu insistență și că stăpînirea n-are nimic împotrivă.

Dar și cu *murasela* în buzunar nu scăpau întotdeauna fără necazuri și bătaie de cap. Erau cazuri, și destul de numeroase, cînd tratamentul aplicat dădea roade, iar oamenii, însănătoșiți și recunoscători, îl covîrșeau pe fra-Luka cu daruri și mulțumiri, care se răsfrîngeau și asupra mănăstirii.

Un beg nu prea de vază, dar altfel inimos și influent, pe care fra-Luka îl tămăduise de o rană veche și urîtă care-i supura sub genunchi, îi spunea călugărului ori de cîte ori avea prilejul să-l întîlnească :

— Eu cînd mă scol dimineața și pun piciorul pe pămînt, după Dumnezeu, pe dumneata te pomenesc cel dintîi.

Și pînă-n ceasul morții, begul acela a fost un apărător al mănăstirii oblăduindu-i pe călugări, oferindu-se la nevoie să depună în favoarea lor mărturie sau oferindu-le bani pentru plata garanției cerută de autorități.

Un turc înstărit din Turba, căruia fra-Luka îi scăpase nevasta de la moarte, nu spunea nimănui nimic (întrucît, fiind vorba de femei, trebuia păstrată tăcerea), dar în fiecare an, pe la Sîntă Marie, trimitea prin cineva la mănăstire două ocale de miere și o pielicică de oaie, cu rugămintea „de a fi înmînate preotului care-i tămăduiește pe bolnavi".

Dar se iveau și cazuri de neagră ingratitudine și răutate diabolică. Multă vreme rămăsese în amintirea celor de la mănăstire întîmplarea cu nevasta unui anume Mustaibeg Miralem. Dăduse beleaua peste tînăra femeie, de nu-și mai găsea locul prin toată casa, ci se perpelea zi şi noapte, ionind şi scrîșnind din dinți, sau zăcea zile în şir mută și nemişcată, fără să ia în seamă pe cineva sau să pună o îmbucătură în gură. Ai casei încercară s-o lecuiască ba cu una ba cu alta, plecîndu-și urechea la sfaturile vecinilor, dar nici babele, nici hogea, nici descîntecele, nu-i ajutau cu nimic, iar femeia se prăpădea din zi în zi.

În cele din urmă, însuși socrul, bătrînul Miralem, trimise la mănăstire după fratele *likar*.

Cînd sosi fra-Luka, găsi femeia într-o stare totală de sleire, chircită-n așternut, căci de două zile nimeni n-o mai putuse urni din mocneala ei sumbră. Nici n-a vrut să ridice capul. Dar zărind, printre pleoapele întredeschise, sandalele grele ale călugărului, apoi poala sutanei și curmeiul care-i încingea mijlocul, își săltă încet și șovăielnic privirea de-a lungul trupului costeliv și deșirat, pînă-i întîlni capul cărunt şi sclipirea albastră și surîzătoare a ochilor. Atunci, femeia izbucni dintr-o dată în rîs, și hohoti ca o nebună fără oprire. Zadarnic căută călugărul s-o potolească, vorbindu-i și întinzînd spre ea mîinile. Ieșind din casa lui Miralem, mai auzi încă în urma sa răsunînd rîsul ei înfricoșător.

A doua zi seimenii îl puseră pe fra-Luka în fiare și-l trîntiră în beci. Stareţul fu numaidecît înștiințat că bătrînul Miralem îl învinuiește pe *likar* că a aruncat cu bună știință *sihrele* asupra nurorii sale, căci biata muiere rîdea în sughițuri fără oprire și întorsese casa pe dos. Zadarnic încercă să-i lămurească egumenul că învinuirea n-are nici un temei, că sarcina oricărui medic nu e alta decît să-i aducă vindecare bolnavului, dacă-i stă în putință, că ei nu fac niciodată apel la sihrele și vrăjitorii care n-au nici o legătură cu legea lor creștinească și în zadar avu grijă să împartă în dreapta şi-n stînga mahmudele. Fu vestit că de astă dată *likarul* ar putea s-o pățească rău, căci muierea striga în gura mare cum că i-ar fi dat să bea pe furiș „nu-ş ce zeamă groasă ca păcura“ și o lovise de două ori

peste frunte cu o cruce cît toate zilele, dezlănţuindu-i, astfel, hohotele de rîs care o zguduie fără contenire.

Şi cînd toată lumea credea că din năpasta asta nu se mai află ieşirea, iată că fra-Luka fu scos din fiare şi lăsat slobod, de parcă nu se întîmplase nimic. Aflară apoi că în cea de a patra zi femeia se liniştise dintr-o dată, hohotul de rîs i se oprise schimbîndu-se într-un plînset domol, sfîşietor. Chemîndu-şi socrul şi bărbatul la căpătîi, le mărturisi că fără vrere îl ponegrise pe bietul călugăr în clipele ei de nebunie, încredinţîndu-i că nu-i dăduse să soarbă nici un fel de zeamă şi nici n-o pocnise cu crucea în frunte, ci doar întinsese mîinile deasupră-i şi se rugase Domnului în legea lui, să-i vină în ajutor şi s-o uşureze, şi se pare că ruga lui fusese ascultată.

Zarva se potoli. Călugării însă rămaseră încă multă vreme supăraţi foc pe fra-Luka, pentru necazul pe care li-l pricinuise. Fra-Mijo Kovačević, stareţul mănăstirii pe vremea aceea şi care avusese de tras, nu glumă, de pe urma buclucului ăstuia, căci îşi tocise tălpile încălţărilor alergînd în toate părţile şi se zbătuse în fel şi chip să scape cu faţa curată, îl luă la rost în refector, faţă de toţi fraţii lui întru călugărie :

— Uite ce zic eu, fra-Luka : ori ne laşi să ne vedem de treabă, ori te duci după turcoaicele tale ţicnite, ori mă pusnicesc eu în codru şi-ţi încredinţez ţie cheile mănăstirii, să fii de acum înainte şi *likar* şi egumen. Altfel să ştii că nu mai merge.

Şi-i întinse cheile, mînios şi grav.

Pînă la urmă însă lucrurile se potoliră de-a binelea şi fură date uitării. Rămase doar următoarea însemnare făcută de stareţ în catastiful de amenzi şi cheltuieli al mănăstirii :

La 11 ianuarie veni zapciul cu lanţ pe piept şi cu buiurdie cum că fra-Luka Dafinič, hecimul (blestemat fie ceasul în care s-a apucat de ăst meşteşug) îi dădu să-nghită nurorii lui Miralem hapuri vătămătoare... Şi păgubirăm una peste alta, făcînd parte cadiului şi eminului. ca la 148 groşi.

Dar nici anii următori nu se scurseră fără încurcături din pricina rîvnei şi leacurilor lui fra-Luka. Călugării dă-

dură uitării și încurcăturile astea, dar ele rămaseră însemnate în catastiful de amenzi, cheltuieli și peșcheșuri al mănăstirii, unde se putea citi printre altele :

Pentru că fra-Luka a doftoricit :
Un turc . . . . groși 48
Din pricina likarului . . . groși 20

Tot acolo pe undeva se aflau slovenite numărul și data hîrtiei prin care conducerea mănăstirii îl oprea, sub aspră pedeapsă, pe călugărul likar „să se ducă la vreun turc ori la vreo turcoaică pentru a rosti ruga, sau a-i doftorici cu orice soi de leacuri", chiar dacă ar avea la mînă *murasela* slobozită de autoritățile turcești. Dar cîteva rînduri mai jos întîlneai următoarea scriptură :

Că fra-Luka nu s-a dus să vază de bolnav, plătirăm amendă groși 70.

Și tot așa an după an.

Cît trăi fra-Luka, și trăi ani mulți, Travnikul fu bîntuit de două ori de ciumă. Oamenii boleau, mureau, se răzneau în munți. Tîrgul se închidea și multe case rămîneau pe veci pustii. Slăbeau legăturile chiar și cele mai strînse și nimeni nu mai ținea seamă de nimic. În timpul celor două *hastalîkuri* fra-Luka se dovedi om întreg, neînfricat ca medic și călugăr. Toată ziua colinda mahalalele ciumate, dînd îngrijiri bolnavilor, spovedindu-i și împărtășindu-i pe cei care trăgeau să moară, îngropînd leșurile celor care-și dădeau suflarea, sprijinindu-i cu sfatul și cu fapta pe cei scăpați teferi din ghearele bolii. Atît frații lui întru călugărie cît și turcii fură unanimi în a-i recunoaște zelul, iar faima și prestigiul său de lecuitor al bolilor crescu.

Dar cel care are parte de viață lungă ajunge să supraviețuiască și meritelor sale. După ani de boleșnițe și belele se înșirau ani buni și pașnici, cînd totul se schimba, iar întîmplările mai vechi abia se mai țineau minte. Dar peste toate izbînzile și înfrîngerile, laudele și bîrfelile, nădufurile și veninurile, fra-Luka părea neschimbat și rămînea neclintit, cu aceeași privire absentă, același zîmbet pe buzele-i subțiri, aceleași mișcări sprintene, pe deplin încredințat că între leacuri și boli circulă același permanent și

misterios fluid. Întrucît toată viața sa nu făcuse altceva decît să pregătească leacuri și să trudească aflîndu-le, pentru el orice în lume își avea măsură și justificare : boala și paguba, furia stareţului, grijile şi pîra nedreaptă. Ba şi arestului pînă la urmă îi găsea un binecuvîntat temei, nu mai de n-ar fi fost cătușele reci care-i înlănțuiau picioarele, spaima care nu-i da pace la gîndul că, în lipsa lui, la mănăstire, s-ar putea altera leacurile, lipitorile ar putea să se prăpădească, iar călugării să-i încurce sau să-i arunce la gunoi din nebăgare de seamă snopii şi legăturile cu ierburi.

Iar pe „marii săi adversari", călugării, pe care se-nciuda uneori, fie și pentru scurt răstimp, fra-Luka îi oblojea cu aceeași dragoste și dăruire, cînd se întîmpla să se îmbolnăvească vreunul, sfătuindu-i și purtîndu-le de grijă pînă îi vedea sănătoși. Cum auzea pe vreunul tușind, fra-Luka punea pe mangal ulcica cu ierburi și-i ducea cu mîna lui în chilie ceaiul fierbinte cald și aromat, îndemnîndu-l să bea. Erau printre fraţii călugări unii ţîfnoşi, belalii, cusurgii și îndărătnici, „unchiași nărăviţi" care nici nu voiau să audă de leacurile *likarului* și dădeau să-l gonească afară din chilia lor sau îl luau în zeflemea, batjocorindu-i doctoriile lui, însă fra-Luka nu ceda cu una, cu două. Trecea peste glume şi peste jigniri, făcîndu-se că nu le aude, stăruind pe lîngă călugării bolnavi să se îngrijească și să se păzească, îi ruga, îi implora, ba îi și mituia ca să ia leacul pe care îl pregătea cu atîta trudă, cheltuind nu o dată bani din buzunarul lui.

Era, de pildă, unul printre „unchieșii" aceștia bătrîni căruia îi plăcea ţuica și trăgea la măsea mai mult decît îngăduiau superiorii și decît s-ar fi cerut pentru sănătatea trupului și virtutea spiritului. Moșneagul acesta suferea de ficat, dar nu voia să se lase de băut. *Likarul*, care printre maremeturile sale avea și leacul botezat „să i se facă omului lehamite de băutură", depunea stăruințe zadarnice să-l scoată dintr-ale lui. În fiecare zi avea loc între ei aceeași discuție.

— Lasă-mă-n pace, fra-Luka. Mai bine vezi de ăia care vor să-și îngrijească de sănătate și-s nebuni după leacuri, bombănea unchiașul.

— Bagă-ți, omule, mințile-n cap! Nimeni pe lumea asta nu-i lipsit de ajutor. Pentru fiecare din noi pămîntul ascunde un leac.

Și fra-Luka se așeza lîngă unchiașul bolnav și cusurgiu, care niciodată, nici cînd fusese sănătos, nu privise cu ochi buni bucoavnele și cetitul, îi aducea cărți și se apuca să-i înșire cîte-n lună și-n stele despre bogățiile pămîntului și despre marea lui dărnicie față de ființa omenească.

— Știi matale că Pliniu numea pămîntul *„benigna, mitis, indulgens, ususque mortalium semper ancilla“* [1] și că scria : *„Illa medicas fundit herbas, et semper homini parturit“* [2] ? Vezi, astea-s vorbele lui Pliniu ! Iar tu o ții una și bună, că pentru boala ta nu se află leac. Ba se află și trebuie să-l găsim.

Bătrînul strîmba din nas, plictisit, și dădea din mînă a lehamite, dîndu-i de înțeles că puțin îi pasă lui de vorbele lui Pliniu, însă fra-Luka nu se da bătut.

Iar cînd văzu că leacurile și vorbele înțelepte n-au asupra lui nici o putere, începu să-i aducă pe furiș cîte un pic de țuică, înșelînd vigilența gardianului, ca măcar astfel să-i ușureze cît de cît suferințele.

Dar fra-Luka avea grijă nu numai de călugării aflători la mănăstire. Pentru cei risipiți prin parohii el umplea cu scrisul lui mărunt foi galbene de hîrtie pe care le înmănunchea apoi în fascicule subțiri. Caietele acestea, numite *cărți de leac*, erau apoi transcrise și răspîndite prin sate și parohii. Acolo se afla o listă alfabetică a tuturor leacurilor cunoscute-n popor, precum și prescripții de igienă, superstiții și sfaturi gospodărești utile. De pildă, cum se curăță habitul pătat cu ceară de lumînare sau cum se drege vinul acrit. Alături de leacurile pentru gălbinare și pentru „frigurile ce nu vin de la fiere“ se arăta, după surse italiene, „cum meșterii scot minereuri în Indii și în alte locuri“ sau „cum se face vinul, zis vermut, bun pentru dregerea măruntaielor“. Tot noianul de cunoștințe și de date pe care izbuti să le strîngă fra-Luka de-a lungul anilor, de la

[1] Binefăcător, blînd, răbdător și veșnic slujitor al oamenilor (lat.).
[2] Produce ierburi tămăduitoare și veșnic rodește pentru om (lat.).

străvechile *Compositiones medicamentorum*[1] pînă la leacurile băbești sau la cele comunicate lui de Mordo, erau cuprinse toate în aceste caiete. Dar chiar și aici fra-Luka se lovise de ingratitudinea confraților săi și suferi numeroase decepții. Unii transcriau numai crîmpeie, alții din ignoranță sau prea mare grabă deformau ori omiteau cuvinte și propoziții întregi, alții scriau în dreptul unor rețete cuvinte nelalocul lor luînd în bășcălie leacurile și uneori chiar pe *likar*. Fra-Luka nu se putea opri să nu rîdă cînd dădea peste asemenea însemnări, mîngîindu-se cu gîndul că totuși truda lui, înmănuncheată în aceste *cărți de leac*, folosea poporului și călugărilor mai mult decît îl durea pe el jignirea, lipsa de înțelegere și de considerație pe care i le arătau confrații.

Mai erau însă niște lichele, mai mici, care nu se mai săturau să-i pună lui fra-Luka bețe-n roate, anume șoarecii. În vechea hudubaie monastică se găseau într-adevăr sumedenie de șoareci. Călugării susțineau că șoarecii se strîngeau cu nemiluita în mănăstire, din pricina chiliei lui fra-Luka, plină de tot soiul de alifii, balsamuri și leacuri, mai dihai ca spițeria lui Mordo din Travnik. Fra-Luka se plîngea, dimpotrivă, că din cauza clădirii părăginite și a dezordinii care domnea în chilii, se înmulțiseră șoarecii, care-i distrugeau doctoriile și împotriva cărora lupta zadarnic. Lupta cu șoarecii devenise cu timpul mania lui nevinovată. Se plîngea și să văicărea mai mult decît ar fi trebuit pentru paguba pe care i-o pricinuiau. De teama șoarecilor, își încuia lucrurile și atîrna doctoriile de tavan, nemaiștiind ce să născocească împotriva nevăzuților săi vrăjmași. Visa la o mare cutie metalică în care să-și poată ține toate lucrurile mai de preț, încuiate și ferite cu totul de șoareci, însă n-a cutezat să-și exprime niciodată dorința în fața călugărilor sau starețului, fiind sigur că nu le-ar fi surîs o nouă cheltuială. Tuna și fulgera cînd se întîmpla ca șoarecii să-i mănînce osînza de iepure, preparată cu migală și spălată în cîteva ape.

În chilie ținea două curse de șoareci, una mare și una mică. Le meșterea cu grijă în fiecare seară, punînd în ele

[1] Culegere de medicamente (lat.).

o bucățică de carne afumată sau un muc de lumînare de seu din sfeşnic. A doua zi în zori, cînd se scula să se ducă la liturghia de dimineață, găsea de obicei capcanele cum le lăsase de cu seară, fără nici un șoarec în ele, dar și fără seu ori afumătură. Cînd se întîmpla însă ca șoarecele să cadă în cursă, îl trezea pocnetul capacului. Atunci se scula și dînd roată șoarecelui speriat, îl amenința cu degetul și clătina din cap a dojană.

— He-he ! Să te văd acum, prăpăditule. Umbli cu furtișaguri, ai ? Ei, iacă o pățiși !

Apoi, desculț și doar cu habitul aruncat pe umeri, lua cu grijă cursa în care se prinsese şoarecele, o scotea pe coridorul lung, o aşeza în capul scării, deschidea ușița capcanei și striga în șoaptă :

— Hai, afară mehenghiule ! Fuga !

Şoarecele, zăpăcit şi ameţit, cobora în fugă cele cîteva trepte, apoi o lua de-a dreptul peste caldarîm și dispărea în stiva de lemne din curte aflată acolo în orice anotimp.

Călugării aflaseră cum procedează fra-Luka cu șoarecii prinși în capcană și-l înțepau adesea zicînd că *likarul* „de ani de zile tot prinde acelaşi șoarece şi nu se mai satură să-l prindă“. Fra-Luka tăgăduia categoric lucrul acesta și le arăta, negru pe alb, cîți șoareci mai mari, mici și mijlocii izbutea să prindă în cursul unui an.

— Să fie adevărat, fra-Luka, ce-am auzit, îi spunea unul dintre unchieși, că dumneata, cînd slobozești șoarecele, deschizi capacul și strigi : „Hai, ieși și du-te fuga în odaia stareţului. Fuga !“

— Ia te uită, păcătosul ! Ia te uită ce-a mai scornit ! rîdea și se apăra fra-Luka.

— Nu scornesc, zău așa, hecim-efendi. Am aflat de la unii care umblă noaptea în pridvor ca și dumneata şi care te-a auzit rostind vorbele astea.

— Haide, păcătosule, lasă-te de pehlivănii !

Dar numaidecît intrau în vorbă alţii, cercînd să-l ațițe.

— Eu, frate, dacă aș prinde unul, l-aș vîrî oleacă în apă clocotită, cu capcană cu tot, să vezi atunci dacă i-ar da mîna să mai vină în vizită, zicea un călugăr mai tînăr, făcîndu-le cu ochiul celorlalți.

Asta îl tulbura întotdeauna pe fra-Luka din cale-afară.

— Măi omule, bagă-ţi minţile-n cap. Cum adică să-l vîri în apă clocotită ? Şi mai zici că ai suflet de creştin, se oţăra *likarul*.

Şi chiar dacă mai rămîneau la taifas o jumătate de ceas, glumind în fel şi chip, el se uita mereu chiondărîş la tînărul frate şi i se mai adresa de cîteva ori :

— Hm, apă clocotită ? Ia te uită la el ? Să vîri o făptură a lui Dumnezeu în apă fiartă !

Aşa se războia fra-Luka Dafinić cu adversarii săi mari şi mici, aşa-i doftoricea, îi hrănea şi-i ocrotea. Aşa se scurgea viaţa lui lungă şi fericită.

Cel de-al patrulea medic chemat la consult în timpul bolii fiului mai mic al lui Daville se numea Giovanni Mario Cologna, medic titular al consulatului general austriac.

Şi aşa fiind, aici trebuie să recunoaştem că ne-am înşelat afirmînd că dintre cei patru medici travniceni despre Mordo Atijas se poate spune cel mai puţin. Adevărul e că nici despre Cologna nu s-ar putea spune mai mult. Numai că despre Mordo nu puteai spune prea multe pentru că nu vorbea mai de loc, iar despre Cologna pentru că vorbea prea mult şi niciodată în acelaşi fel.

Era un om fără vîrstă, de obîrşie, rasă şi naţionalitate nedefinite, cu credinţe şi concepţii nedefinite şi cu experienţe şi cunoştinţe aşijderea. În general, în toată făptura lui puteai desluşi prea puţine lucruri cît de cît limpezi.

După cele spuse de el părea că se născuse în Insula Cefalonia, unde tatăl său fusese medic vestit. Tatăl era veneţian, însă născut în Epir, iar maică-sa de origine dalmatină. Copilăria şi-o petrecuse la bunicul său din Grecia, iar tinereţea în Italia, unde studiase medicina. Îşi făcuse veacul în Levant, aflîndu-se în slujba Turciei şi Austriei.

Era înalt de stat, însă neobişnuit de slab ; umbla gîrbov şi îndoit din toate încheieturile, încît putea în orice moment să se adune şi să se scurteze sau să se desfacă şi să se lungească, întocmai ca un arc, ceea ce şi făcea de altfel tot timpul cînd stătea cu cineva de vorbă, în mai mare sau mai mică măsură. Pe trupul acela deşirat, se bălăbănea o căpăţînă de formă normală, veşnic fără astîmpăr, pleşuvă aproape, căci nu-i rămăseseră decît cîteva şuviţe de păr cînepiu şi veşted. Faţa proaspăt bărbierită, ochii mari, căprui şi lucind întotdeauna nefiresc, sub sprîncenele că-

runte și neobișnuit de stufoase. Din gura sa mare ieșeau niște dinți rari, galbeni și mari, care se suceau în timp ce vorbea. Nu numai expresia feței, ci întreaga înfățișare a acestui om se schimba neîncetat, total și de necrezut. În cursul unei discuții putea să-și schimbe de cîteva ori în mod radical înfățișarea. De sub masca de moșneag vlăguit se ivea din cînd în cînd — ca o altă mască — un chip de bărbat între două vîrste, puternic și stăpîn pe sine sau — tot o mască ! — figura unui tînăr deșirat, zburatic și plin de neastîmpăr care nu-și mai încăpea în haine și nu știa cum să-și mai miște mîinile și picioarele, nici încotro să-și îndrepte ochii. Fața sa expresivă era întotdeauna în mișcare și trăda un înfrigurat și laborios travaliu cerebral. Mîhnirea, îngîndurarea, revolta, entuziasmul sincer, patosul naiv, bucuria senină, netulburată, se iveau una după alta surprinzător de repede pe fața sa nemaipomenit de mobilă, cu trăsături regulate. Între timp, gura lui mare cu dinți puțini și nesiguri debita cuvinte, un potop de vorbe, grele, mînioase, îndrăznețe, amabile, dulci, îmbătătoare — în italiană, turcă, neogreacă, franceză, latină și „iliră“. Cu aceeași ușurință pe care-o vădea cînd își schimba expresia feței și mișcările, Cologna trecea de la un grai la altul, amestecînd și împrumutînd cuvinte și fraze întregi. În fond, nu cunoștea bine decît limba italiană.

Nici numele nu și-l scria întotdeauna la fel, ci și-l schimba potrivit împrejurărilor și perioadelor vieții sale, în funcție de cei în serviciul cărora se afla și de îndeletnicirea pe care o exercita *Giovanni Mario Cologna, Gian Colonia, Joanes Colonis Epirota, Bartolo cavagliere d'Epiro, dottore illyrico*. Și mai des și adînc se schimba conținutul faptelor și al ideilor pe care le debita sub aceste nume diferite. Prin convingerile sale fundamentale, Cologna era un om cu vederi moderne, un „filozof“, un spirit liber și critic, lipsit de orice prejudecăți. Ceea ce nu-l împiedica însă să studieze viața religioasă, nu doar a ritualurilor creștine, ci și islamismul, precum și credința sectelor din Orient. A studia însemna pentru el a te identifica o bucată de timp cu obiectul studiat, a-l aborda cu pasiune, a ți-l însuși cel puțin la început, ca și cum ar fi fost credința ta unică și exclusivă, lăsînd la o parte tot ce-ai crezut, tot ce te-a înflăcărat pînă atunci. Spiritul

răului e în toate privințele ieșit din comun, capabil de elanuri neobișnuite, dar alcătuit din elemente ce se combină ușor cu ambianța și poartă în ele tendința permanentă de a adera și de a se indentifica cu ceea ce le înconjoară.

Acest filozof și sceptic avea momente de extaz religios și perioade de religiozitate practică. Atunci se ducea la mănăstirea Guca Gora, sîcîindu-i pe călugări, cerînd să fie lăsat să facă împreună cu ei exerciții spirituale, nemulțumit că se arătau prea puțin zeloși, că nu au cunoștințe teologice și că sînt lipsiți de ardoare cucernică. Călugării de la Guca Gora, din fire evlavioși, dar oameni simpli și robuști, ca de altfel toți călugării bosniaci, se scuturau ca dracul de tămîie de cucernicia exagerată și nu puteau suferi pe credincioșii fanatici, pe cei care se agățau de poalele Domnului și lingeau lespezile din fața altarului. Bătrînii unchiași strîmbau din nas și bombăneau, iar unul din ei s-a pus chiar de-a scris cît de suspect și de nesuferit îi era doctorul acesta din lumea albă „care zice a fi al legii catolicești mare slujitor, liturghie în fiștece dimineață ascultînd și felurite *devozione* arătînd“. Totuși, ținînd seama de legăturile lor cu consulatul austriac și în virtutea respectului pe care-l aveau pentru von Mitterer, călugării, vrînd-nevrînd, îl îndurau și pe doctorul lui ilir.

Dar Cologna se ducea și la ieromonahul Pahomije, intra prin casele ortodocșilor din Travnik, să vadă datinele credinței lor, și slujba și liturghia, ca să-și dea seama în ce măsură se deosebeau de cele din Grecia. Iar cu muderisul travnicean Abdusalem-efendi, Cologna purta discuții savante făcîndu-i istoricul credințelor islamice, fiind un bun cunoscător al Coranului, ca și al tuturor curentelor teologice și filozofice de la Abu Hanifa pînă la Al Gozali. Ori de cîte ori stătea de vorbă și cu alte ulemale din Travnik, el nu scăpa prilejul să le turuie neobosit un noian de citate culese din teologii islamici, necunoscute lor, îndeosebi.

Aceeași consecventă nestatornicie domnea și în caracterul acestui om. La prima vedere, el se înfățișa oricui ca un om care se înclină după cum bate vîntul, odios de elastic și de flexibil. Opinia și-o potrivea de regulă după a celui cu care stătea de vorbă, susținîndu-i punctul de ve-

dere, și de multe ori exprimîndu-l cu mai multă vivacitate. Alteori se întîmpla însă ca, din pricini necunoscute, să aibă, brusc, păreri îndrăznețe, opunîndu-se tuturor, vorbindu-le cu îndrăzneală și cerbicie, angajîndu-se tot, în întregime, neținînd seama nici de primejdii și nici de răul pe care și-l putea face procedînd atît de nechibzuit.

Încă din tinerețe, Cologna se afla în slujba Austriei. Poate acesta era singurul lucru consecvent și statornic din viața lui. Fusese un timp și medicul personal al pașii de Skadar și de Ianina, dar nici atunci nu rupsese legăturile cu consulii austrieci. Acum fusese afectat consulatului din Travnik, mai mult din pricina vechilor sale relații și merite decît în calitatea sa de medic și cunoscător al limbii turce. De fapt, nu făcea parte din personalul consulatului, ci trăia de capul lui, fiind doar înregistrat la autorități ca medic aflat sub ocrotirea consulatului austriac.

Von Mitterer, care n-avea simțul fanteziei, nici înțelegere pentru filozofie și care cunoștea limba și obiceiurile țării mai bine decît Cologna, se căznea să-l folosească într-un fel pe colaboratorul lui nedorit. Doamna von Mitterer avea o repulsie fizică față de acest levantin și era atît de înverșunată, încît spunea că mai bine moare decît să ia un medicament din mîna lui. Cînd venea vorba de el îi zicea „Chronos", fiindcă-i amintea de scurgerea timpului, un Chronos însă care n-avea barbă și nu ținea în mîini coasa, nici clepsidra cu nisip.

Așa își ducea viața în Travnik medicul acesta fără pacienți. Locuia în afara consulatului într-o casă dărăpănată, pitită într-un bolovăniș bătut de soare. N-avea familie. Un servitor albanez îi ținea toată gospodăria, sărăcăcioasă și ciudată întru totul, si ca mobilier, și ca hrană, și ca distribuirea timpului. Își risipea timpul făcînd încercări zadarnice de a găsi interlocutori care să-l asculte răbdători și să n-o ia la fugă, ori aplecat peste cărțile și însemnările sale care îmbrățișau toată cunoașterea omenească, de la astronomie și chimie pînă la arta militară și la diplomație.

Omul acesta fără rădăcini, dezechilibrat, dar cu inimă curată și spirit iscoditor, avea o singură pasiune, nesănătoasă, însă generoasă și nobilă : dorința de a pătrunde pînă-n străfundul gîndului omenesc, spre a putea descoperi

destinul gîndirii umane. Se dăruise cu totul pasiunii sale, fără măsură, fără o țintă precisă și netinînd seama de nimica. Toate mișcările religioase și filozofice din istoria omenirii, fără deosebire, îi captivau spiritul și trăiau înlăuntrul lui, agitîndu-se, ciocnindu-se, pătrunzîndu-se ca valurile pe necuprinsul mării. Și fiecare din ele îi era la fel de apropiată și depărtată, cu oricare din ele putea să cadă de acord și să se contopească pentru un anumit timp. Aceste izbînzi lăuntrice, spirituale, alcătuiau adevăratul său univers și el cunoștea inspirații sincere și trăiri profunde. În același timp însă, îl despărțea și-l înstrăina de oameni și de societate, punîndu-l în conflict cu logica și cu bunul-simț al celorlalți. Ceea ce era mai bun în el rămînea invizibil și inaccesibil, iar ceea ce se putea vedea și bănui repugna tuturora. Nici în alt mediu, mai puțin frust și vitreg, un om ca el nu și-ar fi putut găsi locul cuvenit, cîștigîndu-și un oarecare prestigiu veritabil. Aici, în orășelul acesta și între oamenii aceștia, el se simțea, desigur, cu atît mai nefericit, stingher și ridicol, suspect și cu desăvîrșire inutil.

Călugării îl socoteau un maniac și un pierde-vară, iar orășenii, spion ori prostănac erudit. Suleiman-pașa Skopljak spunea în legătură cu el :

— Cel mai prost nu-i ăla care nu știe să citească, ci ăl care ia de bună, tot ce citește.

Din tot Travnikul, Desfossés era singurul care nu-l evita pe Cologna, singurul în stare să-l asculte cu răbdare și să discute uneori cu el, sincer și pe îndetele, ore întregi. Unii însă găseau în asta un pretext de a-l pîrî pe nedrept pe Cologna consulului austriac, scornindu-i că ar fi agent al francezilor.

Ar fi greu de spus în ce consta funcția și îndeletnicirea de medic a lui Cologna, cert e însă că lucrul acesta era ultima lui grijă. În lumina adevărurilor filozofice și a inspirațiilor religioase, care se schimbau și se succedau înlăuntrul lui fără încetare, nevoile oamenilor, durerile și chiar viața lor nu apăreau ca niște lucruri prea importante și pătrunse de un sens mai adînc. Pentru el, bolile și schimbările din corpul omenesc erau doar un prilej în plus pentru gimnastica spiritului său osîndit la veșnică frămîn-

tare. Neavînd cu viaţa relaţii strînse, el nici nu putea să bănuiască ce înseamnă pentru omul obişnuit legăturile de sînge, sănătatea trupului şi durata mai lungă sau mai scurtă a vieţii lui pe pămînt. Şi în chestiunile medicale, pentru Cologna totul începea şi sfîrşea cu vorbe bruşte, pripite, şi atunci cînd îşi da părerea despre vreo boală, şi atunci cînd încerca să-i descopere cauzele sau să indice tratamentul. Se înţelege că pe un asemenea medic nici nu-l căuta şi nu-l solicita nimeni decît la mare nevoie. S-ar putea spune că principala îndeletnicire medicală a acestui doctor volubil erau necontenitele lui certuri şi ura pătimaşă pe care i-o stîrnea César d'Avenat.

Elev al şcolii milaneze, Cologna era adeptul medicinii italiene, în timp ce d'Avenat, subestimîndu-i şi dispreţuindu-i pe medicii italieni, căuta să demonstreze că, de nu ştiu cîte secole, universitatea din Montpellier o luase mult înainte şcolii salernitane, învechită şi inactuală. De fapt, Cologna îşi sorbea erudiţia şi nenumăratele sale precepte din marea culegere *Regimen sanitatis Salernitanum*, pe care o păstra şi o ascundea cu gelozie şi din care scotea şi împărţea generos reguli rimate privind dietetica trupului şi a spiritului. D'Avenat, dimpotrivă, trăia din cîteva caiete şi prelegeri scrise ale unor renumiţi profesori de la Montpellier şi din marele şi străvechiul îndreptar *Lilium medicinae*. Dar rădăcina luptei dintre ei nu o constituiau atît cărţile şi cunoştinţele, de care amîndoi duceau lipsă, cît nevoia dictată de firea lor levantină de a se sfida şi înfrunta, pizma profesională, plictiseala din Travnik, vanitatea şi intoleranţa personală.

Concepţia lui Cologna despre boala şi sănătatea trupului omenesc, dacă se poate vorbi aci de o concepţie unică şi statornică, era pe cît de simplă pe atît de deşartă şi neputincioasă. Credincios profesorilor săi, Cologna considera că viaţa e „o stare de activitate care tinde permanent către moarte şi se apropie de ea încet şi treptat; iar moartea este deznodămîntul acestei boli îndelungate botezată de oameni viaţă". Însă bolnavii aceştia care purtau numele de oameni puteau trăi mult şi bine la adăpost de dureri şi neplăceri, dacă aveau grijă să respecte anumite reguli şi prescripţii medicale verificate, păstrînd în toate

măsură și cumpătare. Durerile, tulburările, ca și moartea prematură nu erau altceva decît urmările firești ale încălcării acestor reguli. Trei medici îi sînt de folos omului, spunea Cologna : *mens hilaris, requies moderata, diaeta*[1].

Potrivit acestor idei își trata Cologna pacienții ; și urmîndu-i tratamentul pacienții lui n-aveau nimic de cîștigat și nimic de pierdut : ori își dădeau suflarea cînd se depărtau prea mult de granița vieții și se apropiau de tărîmul morții, ori se însănătoșeau, adică scăpau de dureri și tulburări, întorcîndu-se între limitele mîntuitoarelor reguli salernitane ; iar Cologna le ușura această întoarcere, administrîndu-le unul din miile de precepte latine ușor de memorat, dar greu de respectat.

Iată, pe scurt, portretul „doctorului ilir", ultimul din cei patru medici care în această vale a Travnikului duceau, fiecare în felul lui, o luptă grea și deznădăjduită împotriva bolii și morții.

XIII

Crăciunul, sărbătoarea tuturor creștinilor, sosi și la Travnik, o dată cu grijile, amintirile și gîndurile festive și triste. Anul acesta, sărbătorile fură un prilej de împrospătare a relațiilor dintre consuli și familiile lor.

Atmosfera era deosebit de vie la consulatul austriac. În aceste zile doamna von Mitterer se nimerea să fie în faza sa de bunătate, cucernicie și devotament față de familie. Alerga în toate părțile pregătind daruri și surprize pentru toată lumea. Se închidea în odaia ei ca să împodobească pomul, exersa la harpă străvechi arii de Crăciun. Se gîndise chiar să aranjeze o slujbă la miezul nopții în biserica din Dolac, amintindu-și deniile din bisericile vieneze, însă fra-Ivo, la care trimisese un funcționar cu această propunere, îi răspunsese atît de răstit și de nepoliticos, încît func-

[1] Spirit senin, odihnă moderată, regim (lat.).

ționarul nici nu îndrăzni să repete in fața doamnei consul ce-i spusese : izbuti totuși s-o convingă că în aceste ținuturi nici nu poate fi vorba de așa ceva. Doamna von Mitterer rămase dezamăgită, dar își văzu mai departe de pregătirile pe care le-ncepuse în casă.

Seara de ajun o petrecură într-o atmosferă sărbătorească. Micuța colonie austriacă se adunase în jurul bradului împodobit. În casă era cald și lumină destulă. Palidă de emoție, Anna-Maria împărți la toată lumea cadouri, învelite în hîrtie fină, legate cu un firicel de aur și-mpodobite cu crenguțe de ienupăr.

Pentru a doua zi fuseseră invitați la masă Daville cu soția, și Desfossés. Se mai aflau de față, în afara lor, parohul fra-Ivo Janković din Dolac și tînărul vicar al mănăstirii Guca Gora, fra-Juligan Pašalić care venise în locul stareţului său bolnav. Acesta nu era altul decît călugărul mătăhălos și țîfnos pe care-l întîlnise Desfossés, cînd pusese piciorul în Bosnia, la hanul de pe Kupres, și pe care-l revăzuse, cu ocazia primei sale vizite la Guca Gora, unde-și sfîrșiră, de altfel, discuția începută în condiții atît de neobișnuite.

În sufrageria încăpătoare și caldă, mirosea a prăjituri și a rășină de brad. Afară licărea alb omătul, mărunt ca o pulbere. Reflexele zăpezii cădeau pe masa îmbelșugată și se răsfrîngeau în argintărie și cristale. Consulii îmbrăcaseră uniforma de gală, Anna-Maria și fiica ei purtau rochii ușoare, moderne din tul, cu talia înaltă și mîneci largi. Doamna Daville, îndoliată încă, părea și mai uscățivă în rochia ei neagră. Cei doi călugări, amîndoi înalți și masivi, în habituri festive, copleșiseră cu totul scaunele de sub ei și păreau, în mijlocul acelui joc de culori, două stoguri de paie sure.

Bucatele fură alese și din belșug. S-a servit rachiu polonez, vinuri unguresti și dulciuri vieneze. Bucatele mai toate sățioase și condimentate. Se ghicea, pînă în cele mai mici amănunte, fantezia gastronomică a doamnei von Mitterer.

Călugării mîncau cu poftă fără să scoată o vorbă, rămînînd descumpăniți în fața mîncărurilor necunoscute și a lingurițelor mititele din argint vienez care dispăreau între

degetele lor, ca niște jucării. Anna-Maria li se adresa într-una, încurajîndu-i și îmbiindu-i să mănînce, fluturîndu-și mînecile, scuturîndu-și părul și fulgerînd cu ochii, în timp ce ei își ștergeau mustățile țărănești, stufoase, și se uitau stingheriți la femeia albă și zglobie și la bucatele de soi puse pe masă. Desfossés nu uită să remarce în sinea sa demnitatea firească a celor doi bărbați simpli, atenția lor, sobrietatea și calmul categoric cu care refuzau să mănînce și să bea ceea ce nu le plăcea sau credeau că nu trebuie. Pînă și stîngăcia cu care mînuiau furculițele și cuțitele și timiditatea cu care gustau din unele feluri de mîncare nu păreau nicidecum caraghioase, sau nepotrivite, ci aduceau mai degrabă o notă de demnitate și de duioșie.

Discutau mult și cu glas tare vorbind în patru limbi. Călugării refuzară cu hotărîre dulciurile și fructele meridionale servite la sfîrșitul mesei. Anna-Maria se arătă dezolată. Numaidecît însă lucrurile se îndreptară cînd veni rîndul cafelei și al țigărilor. Călugării își arătară pe față satisfacția, simțindu-se parcă pe deplin răsplătiți pentru toate cele ce fuseseră nevoiți să îndure pînă atunci.

Bărbații se retraseră să fumeze. Întîmplarea făcea ca nici Daville și nici Desfossés să nu fie fumători, în schimb von Mitterer și fra-Julijan scoteau rotocoale groase de fum, iar fra-Ivo priza tabac, ștergîndu-și cu o batistă mare, violetă mustățile și bărbia stacojie.

În seara aceea, pentru prima oară, von Mitterer își invitase laolaltă adversarul și prietenii, și pentru prima oară cei doi consuli se întîlneau în prezența călugărilor. Părea că sărbătorile de iarnă aduseseră un fel de conciliere festivă și că moartea băiețașului lui Daville îndulcise sau amînase, cel puțin, ostilitatea și rivalitatea dintre ei. Von Mitterer era satisfăcut că fusese în stare să prilejuiască manifestarea unor sentimente atît de nobile.

Dar în același timp masa aceasta festivă oferea fiecăruia dintre cei de față prilejul de-a face să apară atît persoana cît și „politica“ sa într-o lumină cît mai favorabilă. Cu eleganță și tact, von Mitterer sublinia în fața lui Daville marea sa influență asupra călugărilor catolici și a enoriașilor lor, lucru pe care cei doi călugări îl confirmară prin atitudinea și spusele lor. Daville, îndemnat de îndatoririle slujbei, dar și dintr-o încăpățînare a lui per-

sonală, se sili să ia atitudinea de reprezentant al marelui Napoleon și această ținută oficială, care se potrivea atît de puțin cu adevărata lui fire, îi împrumuta o înfățișare rigidă, aruncînd asupra persoanei sale o lumină nefavorabilă. Singurul care se purta și vorbea cu naturalețe și dezinvoltură era Desfossés, dar fiind cel mai tînăr dintre toți, nu prea lua parte la discuțiile lor.

Cînd deschideau și ei gura, călugării se plîngeau de hainia turcilor, de biruri și de prigoană, de cursul istoriei, de vitrega lor soartă, și, într-o oarecare măsură, de blestemățiile întregii lumi, cu acea voluptate ciudată, tipică oricărui bosniac atunci cînd își dă în vileag necazurile și suferința.

Într-o asemenea societate, unde fiecare avea grija să spună numai ceea ce voia să se știe și să fie rostit mai departe și era dornic să audă numai ceea ce îi era lui necesar și ceilalți țineau ascuns, conversația, firește, n-avea cum să se anime luînd un curs degajat și cordial.

Ca o gazdă bună și plină de tact, von Mitterer nu lăsa discuția să lunece spre subiecte care ar fi putut stîrni controverse. Numai fra-Julijan și cu Desfossés stăteau la o parte și discutau mai aprins, ca niște vechi cunoștințe.

Călugărul bosniac și tînărul francez rămăseseră evident încă de la prima lor întîlnire, de pe Kupres, cu sentimente de simpatie și de respect unul față de celălalt. Întîlnirile ulterioare de la Guca Gora îi apropiaseră și mai mult. Fiind amîndoi oameni tineri, senini și plini de sănătate, se avîntau în discuții ajungînd pînă la ciorovăieli amicale, cu satisfacție, fără gînduri preconcepute sau din vanitate.

Stînd în picioare lîngă fereastră și privind prin geamul aburit copacii goi presărați cu pulbere de zăpadă, vorbeau despre Bosnia și bosniaci. Desfossés cerea date și explicații în legătură cu populația catolică și activitatea călugărilor. Iar apoi își rostea, sincer și calm, propriile sale impresii trase din cele ce i se întîmplaseră pînă atunci.

Călugărul își dădu numaidecît seama că „tînărul consul" nu-și pierduse vremea de cînd sosise în Travnik, ci adunase o mulțime de date privind țara și poporul, și că știe destule despre catolici și activitatea călugărilor.

Căzuseră de acord că în Bosnia viața e neobișnuit de grea, iar populația de toate credințele, mizeră și înapoiată peste măsură. Căutînd motivele și explicațiile, călugărul credea că numai stăpînirea turcă poartă vina acelei lamentabile stări, convins fiind că nici o schimbare în bine nu e posibilă atîta timp cît aceste ținuturi nu se vor elibera de sub puterea otomană, iar în locul autorităților turcești nu vor fi înscăunate autoritățile creștine. Desfossés nu se arăta satisfăcut de această interpretare, ci căuta rădăcinile răului în însăși comandamentul creștinilor. Stăpînirea turcă, spunea el, i-a molipsit pe supușii ei creștini împrumutîndu-le anumite însușiri caracteristice otomanilor, cum ar fi prefăcătoria, îndărătnicia, suspiciunea, lenea de-a gîndi și teama în fața oricărui lucru nou, spaima de acțiune și mișcare. Aceste însușiri, rezultat al veacurilor de luptă inegală și de necontenită apărare, prinseseră rădăcini în firea omului de aici, devenind, cu timpul, trăsături durabile ale caracterului său. Apărute din nevoie și sub presiune, ele ajunseseră în prezent, și vor rămîne și pe viitor, o mare piedică în calea progresului, moștenire nefastă a unui trecut greu, o meteahnă gravă care ar trebui smulsă cu rădăcină cu tot.

Desfossés îi mărturisi că rămăsese surprins de înverșunarea cu care aici, în Bosnia, nu numai turcii, ci și oamenii de toate celelalte credințe se apărau de orice influență, fie ea cît de bună, se împotriveau oricărei inovații, oricărui semn de progres, și refuzau să facă un pas înainte, chiar dacă le îngăduiau condițiile aspre în care trăiau și lucrul acesta nu atîrna decît de ei. Căci se înfundaseră în acest imobilism chinezesc, care nu era decît un meterez în fața vieții.

— E posibil oare, întreba Desfossés, ca țara asta să aibă parte de liniște și de ordine și să ajungă măcar la nivelul de civilizație al vecinilor ei, cînd poporul e împărțit și sfîrtecat, ca nicăieri aiurea în Europa ? Atîtea credințe diferite pe un petec de pămînt îngust, muntos și sărac. Fiecare din ele e separată de celelalte și intolerantă. Trăiți cu toții sub același cer și pe același pămînt, dar fiecare din cele patru grupuri își are în altă parte centrul vieții sale spirituale, departe, în străinătăți, la Roma, la Moscova, la Țarigrad, la Mecca, la Ierusalim sau Dumnezeu mai știe pe

unde, dar oamenii nu acolo se nasc și nu acolo mor. Și fiecare din ele consideră că binele și interesul ei pot fi promovate numai în dauna și prin năruirea celorlalte credințe și că propășirea acestora nu-i poate decît dăuna. Fiecare dintre ele și-a făcut din intoleranță virtutea supremă și așteaptă să le vină salvarea de undeva dinafară, fiecăreia din altă parte.

Călugărul îl privea cu zîmbetul omului care socotește că știe el bine cum stau lucrurile și nu mai are nevoie să-și verifice sau să-și lărgească cunoștințele. Hotărît, pesemne, să-l contrazică cu orice preț, el dădu să-i explice că poporul lui, ținînd seama de condițiile în care se află, poate să trăiască și să existe numai în felul acesta, altminteri fiind amenințat să-și piardă individualitatea, datinile și să se destrame.

Desfossés îi dădu răspuns că un popor, ca să poată asimila un mod de viață mai sănătos și mai rațional, nu trebuie neapărat să-și abandoneze credința și datinile. După părerea lui, tocmai călugării ar putea și ar avea datoria să acționeze în această direcție.

— Eh, domnule, spunea fra-Julijan, cu acea cochetărie caracteristică oamenilor care apără teze conservatoare, dumneavoastră vă vine ușor să vorbiți despre necesitatea progresului material, despre influențe sănătoase și despre imobilismul nostru chinezesc, dar trebuie să știți că dacă noi am fi fost mai puțin rigizi și am fi deschis porțile feluritelor „influențe sănătoase“, astăzi pe enoriașii mei Pero și Anto i-ar chema Mujo și Huso.

— Dați-mi voie, nu trebuie să ajungem numaidecît la extreme, la încăpățînare.

— Ce să-i faci ? Așa sîntem noi bosniacii, cu capul tare. Așa ne știe toată lumea și asta ne e faima, spunea fra-Julijan, arătîndu-se mai departe mulțumit de sine.

— Dar, iertați-mi întrebarea, ce vă pasă dumneavoastră cum arătați în ochii altora, ce vă pasă ce cred și vorbesc alții despre dumneavoastră ? Ce importanță are lucrul acesta ? Altceva e mai important și anume ce face omul din viața care i-a fost dată, ce face cu ființa lui, cu mediul înconjurător și ce lasă moștenire urmașilor săi.

— Noi avem firea noastră și nimeni nu s-ar putea lăuda că a izbutit să ne-o schimbe.

— Bine, părinte Julijan, dar nu-i vorba aici de firea omului, ci de viața omului; firea oricărui om e în slujba vieții și spune-mi, te rog, aici unde e viața?

Fra-Julijan tocmai deschidea gura să răspundă, potrivit obiceiului său, sprijinindu-se pe un citat, cînd gazda interveni și le întrerupse discuția. Fra-Ivo se sculă în picioare. Roșu la față în urma mesei copioase, se întorcea cînd spre unul, cînd spre altul, cu un aer episcopal, întinzîndu-le, pe rînd, mîna sa grea și moale ca o perniță.

Respirînd greu pe nas, le spuse că întrucît e frig și viscol, iar pînă la Dolac e cale lungă, sînt nevoiți să pornească numaidecît la drum, căci altfel îi apucă noaptea pe cîmp.

Desfossés și călugărul se despărțiră cu părere de rău.

Încă în timpul mesei, Desfossés privea mereu mîinile doamnei von Mitterer, albe și pline de neastîmpăr, și ori de cîte ori zărea luciul sidefiu al carnației răsărind, fără greș, mereu în aceleași locuri la fiecare mișcare a brațelor, închidea ochii o clipă, avînd senzația că între el și această femeie dăinuie o legătură, neștiută și nevăzută de nimeni. Iar auzul i-l umplea tot timpul vocea ei inegală, cu timbru aspru. Pînă și pronunția ei, întrucîtva dură cînd vorbea franțuzește i se părea nu o lipsă, ci plină de un farmec potrivit numai ei. Cu o voce ca a ei, își spunea în sinea sa, orice limbă de pe pămînt ți-ar părea scumpă și apropiată ca limba maternă.

Înainte de a se despărți, veni vorba despre muzică și Anna-Maria îi arătă, lui Desfossés, Musikzimmer-ul său, o încăpere mică și luminoasă, cu cîteva stampe atîrnate de pereți și cu o harpă mare aurită la mijloc. Anna-Maria se plîngea că fusese nevoită să-și lase la Viena clavecinul, și nu-și luase decît harpa care astăzi îi aducea multă mîngîiere în pustiul acesta. În timp ce vorbea, își întinse mîna, care i se dezgoli pînă la cot, și-și trecu leneș degetele peste strune. Cele cîteva sunete aruncate la întîmplare îi dădură tînărului senzația că ascultă o muzică cerească ce sfîșia

tăcerea de plumb a Travnikului, făgăduindu-i zile de feerie și încîntare în mijlocul deșertului în care-și ducea viața.

Stătea de cealaltă parte a harpei și-i spunea cu voce încească cît de mult i-ar fi plăcut să o audă cîntînd. Cu o mișcare mută a feței, ea îi aminti doliul doamnei Daville și-i făgădui să-i împlinească altă dată dorința.

— Trebuie neapărat să-mi făgăduiți că vom ieși la plimbare călare de îndată ce se mai îndreaptă vremea. Vă sperie frigul ?

— De ce să mă sperie ? răspunse tot atît de încet femeia aflată de cealaltă parte a harpei și vocea ei, prefirîndu-se printre strune, i se păru iar tînărului ca o muzică plină de promisiuni.

Îi privea ochii, cenușii și adînci, care licăreau undeva în adînc, și i se părea că ghicește și în ei promisiuni nedeslușite.

În acest timp, în odaia de alături, von Mitterer izbuti să-i spună lui Daville pe un ton confidențial, însă cu multă naturalețe și ca într-o doară, că relațiile Austriei cu Turcia devin din zi în zi mai încordate și că cei de la Viena se văzuseră nevoiți să adopte unele măsuri mai drastice de ordin militar și nu doar la frontieră, ci și în interior, socotind că posibilitatea unui atac al turcilor chiar în vara următoare n-ar fi exclusă.

Daville, care aflase de pregătirile Austriei și, ca toată lumea, de altfel, era convins că nu sînt de loc îndreptate împotriva Turciei, ci împotriva Franței, Turcia servind numai de pretext, găsi în spusele lui von Mitterer o nouă confirmare a bănuielilor lui. Se prefăcu totuși că-l crede pe colonel și socoti în același timp în sinea sa cînd va avea ocazia să transmită prin curier această indiscreție intenționat plasată, ca pe-o dovadă în plus a manevrelor ostile întreprinse de guvernul de la Viena.

La despărțire, Anna-Maria și Desfossés își făgăduiră în fața tuturor că nu se vor lăsa intimidați de frig și vor ieși împreună să se plimbe călare chiar în primele zile uscate și însorite.

În seara acestei prime zile de Crăciun, cei de la consulatul francez n-au mai întîrziat după cină, cum făceau

de obicei. Fiecare dorea, în secret, să se retragă cît mai grabnic în odaia sa.

Doamna Daville era deprimată și încă în timpul mesei abia își putu stăpîni lacrimile. De cînd îi murise copilul ieșea pentru prima oară din casă și acest prim contact cu lumea dinafară o zguduise aducîndu-i în suflet toată durerea încercată în urma grelei pierderi suferite ; rana care începuse să se cicatrizeze, zgîndărită, sîngera din nou. În ceasurile cele mai grele își jurase în sinea sa să-și stăpînească lacrimile și să-și biruie durerea, iar pierderea copilului său și marea durere pricinuită de dispariția lui să le aducă prinos celui Atotputernic. Acum însă lacrimile-i curgeau șiroaie și suferința o sfîșia ca în prima zi, cînd jurămîntul acesta nu fusese făcut. Plîngea și se ruga în același timp lui Dumnezeu s-o ierte că nu poate împlini ceea ce făgăduise într-o clipă de rătăcire, crezînd că va avea destulă putere să-și țină făgăduiala. Și lăsă ca șuvoiul de lacrimi să rupă toate zăgazurile zvîrcolindu-se din pricina durerii care-i rupea măruntaiele mai rău decît în clipele facerii.

În odaia sa de lucru, Daville întocmi raportul relatînd discuția pe care o avusese cu consulul austriac, mulțumit că previziunile lui, „în acest modest sector al politicii mondiale, din acest punct de observație dificil", încep să se adeverească.

Desfossés nici n-a mai aprins lumînările din sfeșnic. Măsura pe întuneric dormitorul cu pașii săi mari, oprindu-se din cînd în cînd în fața ferestrei și scrutînd geamurile luminate ale consulatului austriac de cealaltă parte a rîului. Afară era întuneric beznă. Nu se auzea nici cel mai mic zgomot de nicăieri. Tînărul, în schimb, era plin de sunete și de lumină. Ori de cîte ori se oprea și închidea pleoapele, în liniște, pe întuneric, îi apărea Anna-Maria, înfiorare de sunet și lumină. Cuvintele ei răspîndeau lumină, iar licărirea din adîncul ochilor ei spunea, cum făcuse și astăzi, calm și insinuant parcă : „De ce să-mi fie teamă ?"

O harpă uriașă i se păru că acoperă întreaga lume și adormi legănat de jocul puternic și amețitor al simțurilor răscolite.

XIV

Zilele uscate și însorite, cînd te puteai plimba călare, în pofida frigului, sosiră inexorabil ca toate fenomenele naturii. Tot atît de inexorabil, potrivit înțelegerii din seara de Crăciun, pe poarta celor două consulate ieșiră doi călăreți, pornind pe drumul înghețat care ducea peste Kupila.

Drumul acesta părea anume făcut pentru plimbare și echitație. Neted și drept, lung de mai bine de-o milă scobit în roca afînată a pripoarelor abrupte de sub Karauldźik și Kajabaša, mergea paralel cu Lašva, ridicat nu prea mult deasupra rîului şi a oraşului care se întindea jos în vale. Către marginea oraşului, drumul începea a fi mai lat și mai puţin neted, bifurcîndu-se în drumeaguri pline de hîrtoape care suiau mai departe, spre satele Janković și Orasje.

La Travnik, soarele răsare tîrziu. Desfossés şi cavasul urcaseră călare pe drumul scăldat în lumină, în timp ce orașul de sub ei era încă în umbră, învelit în ceaţă şi fum. Din gura călăreților și din nările cailor ieșeau rotogoale de aburi, iar crupele aburinde ale cailor ridicau în văzduh nourași de brumă. Pămîntul îngheţat răsuna surd sub copite. Soarele se ascundea în nori, iar valea se umplea încet de o lumină roșietică. Desfossés își ţinea calul, cînd în pas domol, cînd oprindu-l pe loc gata parcă să descalece, cînd îndemnîndu-l s-o ia la trap, lăsîndu-l la o bătaie de puşcă în urma sa pe cavas cu şarga lui înceată. Așa își amăgea timpul în așteptarea clipei cînd trebuia să răsară pe drum Anna-Maria cu însoţitorul ei. Pentru cei purtaţi de tinereţe și mînaţi de dorință, lungimea aşteptării și amarul incertitudinii sînt părțile componente ale marii desfătări pe care o făgăduieşte dragostea. Tînărul aștepta cu înfrigurare, dar și cu siguranța că, pînă la urmă, toate temerile — să nu se fi îmbolnăvit ? să nu fi fost reţinută la consulat ? să nu i se fi întîmplat ceva pe drum ? — se vor dovedi neîntemeiate, căci orice dragoste începe bine și merge bine, deși nu întotdeauna sfîrșeşte bine.

Și într-adevăr, în fiecare dimineață, după ce soarele trecea dincolo de culmea de piatră a muntelui, iar îndoie-

lile şi întrebările sporeau şi deveneau tot mai ciudate, se ivea, „inexorabil, ca fenomenele naturii", Anna-Maria, îmbrăcată în costum negru, cu o fustă lungă de amazoană, turnată parcă în şeaua uşoară din spinarea murgului ei înalt. Atunci amîndoi îşi struneau caii şi se apropiau unul de altul, tot atît de firesc precum suia soarele deasupra lor şi ziua creştea în vale. Tînărului i se părea că de la o depărtare de o sută de paşi vede clar pălăria ei *à la* Valois, cum nu se întîmpla la nici o altă femeie, făcînd una şi contopindu-se cu valul părului castaniu, cu faţa ei palidă împrospătată de aerul dimineţii, cu ochii cercănaţi („Aveţi ochii somnoroşi" îi spunea el de fiecare dată, de cum se întîlneau, rostind „somnoroşi" într-un fel tainic şi plin de îndrăzneală şi atunci ea cobora privirea lăsînd să se vadă pleoapele lucii pe care juca o umbră violetă).

După ce se salutau şi schimbau primele cuvinte, rămîneau cîtva timp pe loc, apoi se despărţeau şi se întîlneau din nou după o frîntură de drum, ca din întîmplare, călăreau puţin unul lîngă altul şi discutau repede şi avid, ca să se despartă iar şi iar să-şi întretaie calea continuînd discuţia. Această manevră era impusă de poziţia lui în societate şi de convenienţele sociale, căci, la drept vorbind, ei nu se despărţeau nici o secundă, ci continuau în gînd discuţia întreruptă cu aceeaşi voluptate. Însoţitorilor şi oricui i-ar fi observat de la distanţă, li se părea că şi unul şi altul acordă cea mai mare atenţie cailor şi echitaţiei, că întîlnirile lor sînt întîmplătoare şi conversaţia anodină — vorbind pesemne de starea drumului, mersul vremii şi agerimea cailor. Nimeni n-ar fi ştiut să spună ce ascundea şuviţa aceea de abur alb care flutura ca un steguleţ zglobiu ţîşnind cînd din gura ei, cînd dintr-a lui, rărindu-se şi risipindu-se ca să fîlfîie din nou, mai lung, mai vioi, în aerul rece.

Iar cînd soarele răzbătea pînă în cotlonul cel mai adînc al văii, rumenind, pentru o clipă, tot văzduhul, cînd Lašva pe jumătate îngheţată începea să fumege, ca şi cum pretutindeni în oraş s-ar fi aprins focuri nevăzute, tînărul şi femeia se despărţeau privindu-se lung, o dată şi încă o dată (la despărţire îndrăgostiţii se dau de gol întotdeauna) şi coborau, fiecare la capătul drumului său, în oraşul năpădit de zăpadă şi promoroacă.

Cel dintîi care începu a bănui că între tînărul secretar Desfossés și frumoasa doamnă von Mitterer, mai în vîrstă decît el cu vreo zece ani, se petrec lucruri necurate, fu chiar domnul von Mitterer. Își cunoștea bine soția, acest „copil bolnav“, cum zicea el. Cunoștea capriciile „evadările“ ei, cum iarăși obișnuia să le numească, și nu-i era greu să le prevadă evoluția și finalul. Colonelul își dădu seama deci, fără a fi nevoit să stea la pîndă, ce se petrece cu soția lui și-i fu lesne să-și închipuie în ce fel se va desfășura boala : extazul, patosul revelației spirituale înălțătoare, decepția cauzată de dorința brutală, senzuală a bărbatului, fuga, criza, deznădejdea : „toți mă doresc, dar nimeni nu mă iubește“ și, în sfîrșit, vălul uitării, descoperirea unor noi obiective și apoi un nou val de entuziasm și de desperare. Nu-i trebuia prea multă perspicacitate ca să priceapă intențiile acestui tînăr zvelt zvîrlit din Paris în Travnik și trezindu-se dintr-o dată în fața frumoasei doamne von Mitterer, singura femeie civilizată din părțile acestea pe o rază de sute de mile. Dar acum mai mult ca altădată colonelul se gîndea la necazurile care s-ar putea ivi în urma recentei aventuri a neveste-si, avînd în vedere purtarea sa actuală și relațiile sale cu consulatul francez.

Relațiile cu consulatul rival și cu personalul acestuia fuseseră dinainte statornicite de colonel pentru sine, pentru soția sa și pentru colaboratorii săi și din timp în timp le verifica, modificîndu-le și punîndu-le la punct, așa cum întorci și potrivești un ceasornic, în funcție de situația generală și de instrucțiunile ministerului. Lucrul acesta i se părea greu și extrem de important, dat fiind că simțul punctualității militare și al scrupulozității funcționărești căpătaseră în ființa lui o dezvoltare maximă, lăsînd în urmă toate celelalte preocupări. Prin purtarea ei Anna-Maria putea schimba și perturba relațiile, hotărnicite în dauna funcției și a prestigiului de care se bucura colonelul în calitatea sa oficială. Așa ceva nu se întîmplase niciodată de-a lungul „rătăcirilor“ ei anterioare, și colonelul se aștepta să-i pice pe cap cine știe ce pacoste din pricina ciudatei firi a soției sale.

Deși nu era decît un șurub neînsemnat în mașinăria marelui Imperiu Austriac, colonelul, în virtutea poziției

sale de consul general la Travnik, știa că guvernul lui făcea pregătiri militare, bizuindu-se pe o nouă coaliție, împotriva lui Napoleon și că, în măsura în care nu le putea ascunde, încerca să salveze aparențele, dîndu-le tuturor a înțelege că aceste pregătiri erau destinate unei eventuale campanii împotriva Turciei. Colonelul avea însă instrucțiuni precise să liniștească autoritățile turcești și să le încredințeze că, dimpotrivă, aceste pregătiri nu au în vedere în nici un caz un război cu Turcia. În același timp el primea dispoziții tot mai frecvente și insistente să urmărească îndeaproape activitatea consulului francez și a agenților săi și să comunice ministerului tot ce află, pînă și cele mai mici amănunte.

Așa stînd lucrurile, colonelului nu-i fu greu să tragă concluzia că în curînd relațiile cu Franța se vor înrăutăți pînă la desființare și că va începe o nouă perioadă de coaliții și războaie.

Se înțelege că, în astfel de împrejurări, noua pasiune a soției sale și plimbările acestea amoroase în mijlocul iernii, în văzul lumii și al servitorilor, îl puneau pe colonel într-o situație extrem de delicată. El însă știa tot atît de bine că o discuție cu Anna-Maria ar fi fost inutilă, deoarece argumentele raționale acționau în cazul ei în sens contrar. Își dădu seama că n-are altceva de făcut decît să aștepte clipa cînd tînărul va încerca să se facă stăpîn pe trupul Annei-Maria, și cînd ea, așa cum se-ntîmplase cu o precizie matematică pînă atunci, va da înapoi dezamăgită și deznădăjduită și toată povestea se va sfîrși de la sine o dată pentru totdeauna. Și colonelul dorea din tot sufletul ca această clipă să-și facă apariția cît mai repede.

Pe de altă parte, nici pentru Daville, care nu se prea acomoda cu „talentatul, dar dezichilibratul" său colaborator, plimbările și întîlnirile acestuia cu doamna von Mitterer nu trecuseră neobservate. Cum și el fixase o anumită atitudine pentru sine și pentru întregul consulat, aceste întîlniri nu-i erau nici lui pe plac. (De altfel, cum se întîmpla adesea, Daville dorea în cazul de față același lucru ca și adversarul său von Mitterer.) Nu prea știa însă, deocamdată, cum ar putea să le pună capăt.

În raporturile cu femeile, Daville încă din tinerețe își impusese o severă disciplină a trupului și a sufletului. Disciplina aceasta izvora din educația sănătoasă și lipsită de echivoc, dar totodată îi era impusă de firea sa rece și imaginația nu tocmai bogată. Ca toți oamenii asemănători lui, Daville avea un sentiment de teamă superstițioasă față de orice intervenție neașteptată a hazardului în relațiile amoroase. Atît în tinerețea sa, pe vremea cînd se găsea la Paris cît și în armată, deși cast și retras, tăcea întotdeauna ca un vinovat cînd auzea rostindu-se cuvinte deocheate despre femei, cum făceau de obicei camarazii săi. Iată de ce acum i-ar fi fost mai ușor să-și exprime nemulțumirea și să-l admonesteze pe tînărul acesta în legătură cu orice chestiune decît a relațiilor cu o femeie.

Pe lîngă toate acestea lui Daville îi era teamă — da, acesta-i cuvîntul : teamă — de tînărul său colaborator. Se temea de inteligența lui vioaie și nepotolită, de cunoștințele variate și haotice, dar atît de vaste, de ușurința și dezinvoltura lui, de curiozitatea lui spirituală, de forța lui fizică și îndeosebi de capacitatea lui de a nu se speria de nimeni și de nimic. De aceea stătea și Daville în expectativă, căutînd prilejul potrivit de a-l avertiza pe tînăr cît se poate mai pe ocolite.

Așa trecu luna ianuarie, și o dată cu februarie veniră iar zilele umede și cețoase, cu zloată și lunecuș, care împiedicară ceea ce nici Daville, nici von Mitterer nu se pricepuseră și nu cutezară să împiedice. Nu mai era chip să ieși la plimbare călare. Desfossés ieșea însă pe vreme rea, umblînd pe jos cu cizmele lui înalte, învelit în șuba lui sură cu guler din blană de jder, pînă-l pătrundea oboseala și frigul. Anna-Maria însă nu îndrăznea, nici măcar mînată de logica ei ciudată, să iasă din casă pe o asemenea vreme, ci rămînea între patru pereți ca un înger închis în colivie, vaporoasă și tristă, privind visătoare vremuiala de-afară cu ochii ei „somnoroși" și trecînd absentă pe lîngă cei din casă ca pe lîngă niște umbre moarte sau năluci inofensive. Mai toată ziua și-o petrecea mîngîind strunele harpei, epuizînd fără cruțare resursele bogatului său repertoriu care cuprindea o sumedenie de cîntece germane și italiene sau pierzîndu-se în nesfîrșite

variațiuni și fantezii. Vocea ei puternică și caldă, dar mai gravă, gata în orice clipă să fie invadată de șuvoiul lacrimilor, umplea mica odaie strecurîndu-se în toată casa. Din camera lui de lucru, colonelul o asculta cum cînta, acompaniindu-se singură la harpă :

Tutta raccolta ancor
Nel palpitante cor
Fremante ho l'alma. [1]

Ascultînd graiul pasiunii și al sentimentelor îndrăznețe, îl răscolea o ură neputincioasă față de această lume de neînțeles, izvorul rușinii lui nemăsurate și al nefericirii lui conjugale. Lăsa pana de scris și-și astupa urechile cu palmele, dar continua să audă icnind de dedesubt, ca din adîncuri tainice, glasul femeii, clipocitul și curgerea tonurilor smulse din corzile harpei. Acestea țîșneau din lumea aceea care constituie reversul a tot ceea ce, în închipuirea lui, era important, sacru și grav. I se părea acum că muzica aceasta îl urmărește din totdeauna, că nu va muți niciodată, că-i va supraviețui cu murmurul ei slab, fiind mai tare ca orice în lume, mai tare ca armatele, ca imperiile, ca ordinea și dreptatea, ca datoria și convenientele, că va continua să picure și să susure peste ruinele lor fără-ncetare, nesecată șuviță de apă.

Și colonelul lua din nou pana și continua raportul început, scriind repede, înfrigurat, în sunetele melodiei care venea de jos, muncit mereu de același gînd : că starea aceasta de lucruri a devenit de nesuportat, dar că totuși trebuie s-o suporte.

Fiica lui, Aghatha, asculta și ea cîntecul întovărășit de zvonul harpei. Fetița ședea pe un scăunel scund pe covorul roșu, din veranda luminoasă și încălzită — „grădina de iarnă“ a doamnei von Mitterer. Nu apucase să deschidă ultimul *Musenalmanach*, pe care-l ținea pe genunchi. În paginile lui se aflau mulțime de lucruri noi și minunate, versuri și proză, dar ea întîrzia să-l deschidă ; o putere

[1] Vrăjită încă, port
Sufletul plin de freamăt
În inima-mi zbuciumată (ital.).

misterioasă și irezistibilă o îndemna să asculte glasul mamei sale, venind din camera de muzică.

Făptura aceasta măruntă, cu ochi inteligenți și căutătura fixă, tăcută și sperioasă din fragedă copilărie, bănuia că multe lucruri pe care nu prea le înțelegea ascundeau în ele o gravitate fatidică. De ani de zile se căznea să priceapă ce se petrece între părinții ei și-i observa în tăcere, se uita în ochii maică-si, ai servitorilor, ai cunoscuților, mereu mai convinsă, pe măsură ce creștea, că se petrec lucruri grave, urîte și triste. Rușinată, ea se-nchidea în sine, dar cu cît se-nchidea mai mult, cu atît găsea motive mai numeroase să se rușineze și să se retragă. La Zemun avusese cîteva prietene, fete de ofițer, apoi viața i-o umplură îndeletnicirile școlărești, pasiunea pentru învățătoarea ei, călugărița, și puzderia de griji și bucurii mărunte. Acum însă rămăsese în afară și se lăsase în voia solitudinii sale, în prada neliniștilor vîrstei, împărțindu-și viața între tatăl ei, om bun, dar neputincios și mama ei, femeie nerăbdătoare și apucată.

Ascultîndu-i acum glasul, fetița își ascundea capul în paginile *Musenalmanach*-ului, simțind că o mistuie o rușine neînțeleasă și o teamă ciudată. Se prefăcea că citește, urmărind cu ochii închiși cîntecul acesta pe care-l știa pe dinafară din copilărie, pe care-l ura și de care se temea ca de ceva care avea înțeles doar pentru oamenii mari, ceva spăimîntător, de ne-ndurat, o groaznică minciună pîngărind cele mai frumoase cărți și cele mai pure gînduri.

Începutul lui martie, neobișnuit de cald și de uscat, semăna cu un sfîrșit de aprilie și fu ca o adevărată mană cerească pentru nerăbdătorii călăreți din cele două consulate. Pe drumul înalt și neted fură reluate așadar întîlnirile, așteptările, galopurile vesele pe pămîntul reavăn acoperit de iarbă veștedă, prin aerul blînd, dar proaspăt al primăverii timpurii. Și din nou cei doi consuli începură să se frămînte, fiecare în sinea sa, dornici să pună capăt cît mai grabnic acestei idile ecvestre, fără a da naștere vreunui conflict care s-ar fi putut transforma în scandal.

Potrivit informațiunilor primite atît de unul cît și de celălalt, conflictul între guvernul de la Viena și Napoleon devenise iminent. „Relațiile dintre cele două țări evoluează

într-o direcție opusă relațiilor cordiale care se înfiripă în văzul lumii, între anume călăreți, pe drumul de pe costișele Travnikului", îi spunea Daville soției sale, îngăduindu-și una din acele glume de familie care cam lasă de dorit, pe care bărbații le rostesc adesea în fața nevestelor, și totodată pipăind terenul în vederea discuției pe care trebuia să o aibă neapărat cu tînărul Desfossés în această delicată chestiune. În orice caz trebuia făcut ceva și cît mai grabnic cu putință.

Iată însă că demonul zis „nevoia de-a avea un cavaler" o împingea pe Anna-Maria spre oameni tineri, talentați și puternici, dar tot el, tot atît de înverșunat o alunga îndărăt, atunci cînd cavalerul, ca toți oamenii din carne și sînge, își dădea pe față fireștile dorințe și intenții trupești. Demonul acesta se amestecă și aici ușurînd sarcina lui Daville și a lui von Mitterer, dacă mai putea fi vorba la von Mitterer de vreo ușurare. Se-ntîmplă ceea ce trebuia să se-ntîmple : veni clipa în care Anna-Maria, dezamăgită și înspăimîntată, lăsă totul baltă, fugind să se ascundă între patru pereți, năucită și scîrbită de sine însăși și de lume, persecutată de gîndul sinuciderii și totodată de nevoia răzbunării, nerăbdătoare să-și maltrateze bărbatul sau pe oricine altcineva.

Sfîrșitul acesta de martie neobișnuit de cald grăbi mersul lucrurilor și precipită criza.

Într-o dimineață însorită răsună din nou tropot de cai pe drumul neted, printre tufe de mărăcini desfrunzite. Anna-Maria și Desfossés erau îmbătați de prospețimea și splendoarea dimineții. Galopau întîi fiecare singur, apoi se întîlneau undeva pe drum, gîfîind, nerăbdători și fericiți, schimbînd între ei crîmpeie de fraze al căror sens și tîlc numai ei doi îl știau și la rostirea cărora sîngele stîrnit de goana cailor și limpezirea zilei le curgea nebunește prin vine. În timp ce vorbea, Anna-Maria își lovea dintr-o dată calul cu cravașa, năpustindu-se în galop pînă la capătul drumului și lăsîndu-l pe tînăr cu vorba pe jumătate rostită, întorcîndu-se pe urmă la pas pentru a relua firul discuției. Jocul acesta îi obosea. Descălecau din goana cailor, ca niște călăreți iscusiți și agili, se întîlneau și iar se despărțeau, ca două bile care se atrag necontenit și rico-

șează brusc cînd se izbesc una de alta. Însoțitorii lor rămăseseră în urmă. Feciorii și cavasii lui Desfossés și ai Annei-Maria călăreau agale pe caii lor mărunței, fără să ia parte la distracția stăpînilor și fără să se amestece în treburile lor, așteptînd să-i vadă în sfîrșit osteniți și sătui de joacă, pentru a lua drumul spre casă.

Zburînd astfel fiecare singur, tînărul și femeia se întîlniră o dată la capătul drumului neted, acolo unde o cotea brusc, și începea să fie găurit de hîrtoape. În acest loc se înălța o pădurice de pini. Ziua, copacii păreau ca o masă neagră, compactă, iar pămîntul de sub ei era roșietic și uscat din pricina cetinei căzute. Desfossés descălecă și o rugă pe Anna-Maria să descalece și ea, ca să privească, împreună, mai de aproape această pădurice care, după cîte spunea, îi amintea de Italia. Cînd auzi *Italia* femeia rămase ca fermecată. Trecîndu-și hățurile peste braț și călcînd cu picioarele amorțite pe covorul neted de ace ruginii, făcură cîțiva pași spre interiorul pădurii care se-ndesi închizîndu-se în urma lor. Femeia încălțată cu cizme de călărie și săltîndu-și cu o mînă poala lungă a rochiei negre, se poticnea într-una. Deodată, se opri, nehotărîtă. Tînărul vorbea, ca și cum ar fi vrut să spargă tăcerea pădurii, să-și dea curaj și s-o liniștească. Compara pădurea cu un templu sau așa ceva. Iar între cuvintele lui erau goluri și pauze umplute de răsuflarea-i scurtă, fierbinte și de bătăile accelerate ale inimii. Tînărul îi luă hățurile din mînă și, înnodîndu-le cu hățurile calului său, le agăță de o creangă. Caii așteptau cuminți, cu spinările tremurînde. Văzînd că femeia ezită, el o trase cîțiva pași mai departe pînă dădu de o vîlcea ascunsă ca de o perdea de crengile și tulpinile pinilor. Ea încercă să-i scape din mînă și lunecă, speriată și stîngace, pe stratul gros de cetină. Dar înainte de a izbuti să-i scape sau să-i spună ceva, ea zări fața îmbujorată a tînărului foarte aproape de obrazul ei, și își dădu seama că nu mai era vorba nici de Italia, nici de pilaștrii vreunui templu. Gura lui mare și fierbinte se apropia mută, de astă dată, de gura ei. Femeia păli, căscă ochii ca trezită din somn și încercă să-l împingă la o parte și să fugă, însă genunchii i se muiară. Brațul lui îi cuprinse mijlocul. Ea scînci ca un om fără apărare, în pri-

mejdie de-a fi ucis mișelește : „Nu ! Nu !" I se vedea albul ochilor. Scăpă din mînă poala lungă a rochiei, de care se-agățase pînă atunci ca de un colac de salvare și se lăsă moale la pămînt.

Și totul se cufundă în ceață : oameni, cuvinte, plimbări, consuli și consulate. Dispărură și ei doi în ghemotocul acesta care se tot strîngea și se răsucea pe stratul gros de cetină pîrîind sub greutatea trupurilor. El o înconjurase cu brațele și părea că o îmbrățișează cu mîini nevăzute, cu sute de mîini. Saliva li se amesteca cu lacrimile, pentru că ea plîngea, și cu sînge, căci unuia dintre ei îi sîngerau buzele. Dar nu se dezlipeau. De fapt nici nu mai erau două guri. Îmbrățișarea dintre tînărul răscolit de dorință și femeia leșinată aproape nu ținu nici măcar un minut. Anna-Maria tresări deodată, holbă ochii, ca și cum ar fi zărit adîncul fără fund al unei prăpastii ; își reveni în simțire și, prinzînd puteri, îl împinse cu furie pe tînărul dezlănțuit în pornirea lui, izbindu-l apoi cu pumnii în piept, repede, mînios ca un copil supărat, și strigînd de fiecare dată :

— Nu, nu, nu !

Marea vrajă care învăluise totul se destrămă. Așa cum nu știuseră cînd se prăbușiseră la pămînt, se pomeniră deodată în picioare. Ea plîngea cu sughițuri, potrivindu-și părul și pălăria, în timp ce el, năucit și stîngaci, scutura în neștire acele de pin uscate de pe rochia ei neagră și-i întindea cravașa ca s-o ajute să iasă din vîlcea. Caii așteptau mai departe cuminți, scuturînd din cap.

Ieșiră la drum și încălecară înainte ca însoțitorii rămași în urmă să-și dea seama că descălecaseră. La despărțire se mai uitară o dată lung unul la celălalt. Tînărul avea fața mai rumenă ca de obicei și-și mijea ochii din pricina luminii. Anna-Maria era de nerecunoscut. Buzele îi erau acum atît de livide, încît dispăreau pe fața-i palidă, iar ochii „somnoroși", spălați de soare și încercănați, nu mai lăsau să se vadă în adîncul lor licărirea jucăușă, plină de făgăduințe. Pe chipul ei buhăit și schimonosit de mînie se citea o nemărginită repulsie față de sine și de tot ce-o-nconjura, ca și cum un pîrjol îl îmbătrînise și-l degradase.

Desfossés, care își pierdea greu cumpătul și încrederea-n sine, părea că nici nu mai știe cum îl cheamă, dîndu-și seama, pesemne, că aici nu fusese vorba doar de hachițele unei femei de lume și nici măcar de teama ei de a provoca scandal. Se simți dintr-o dată un becisnic și mult mai prejos decît această ființă bolnavă care-și construise, ajutată de firea ei stranie, traversată acum de o sfîntă mînie, o lume a ei, inalienabilă.

Și parcă totul în jurul lui și în el însuși, suferise o schimbare.

Așa s-au despărțit cei doi tandri îndrăgostiți de pe Kupilo, și așa luă sfîrșit, o dată pentru totdeauna, hibernalele lor plimbări călare.

Von Mitterer observă numaidecît că în relațiile soției sale cu noul „cavaler" survenise, ca de atîtea ori în trecut, întorsătura critică și că trebuia să izbucnească furtuna domestică. Și într-adevăr, după două zile de izolare impusă, în care nevastă-sa nu luă nimic în gură și nu rosti un cuvînt, începură scenele violente, reproșurile și blestemele („Ioseph, pentru numele lui Dumnezeu...") pe care colonelul le suportă pînă la capăt, calm și îndurerat, cum mai făcuse de atîtea ori pînă atunci.

Curînd băgă de seamă și Daville că Desfossés nu mai iese călare s-o întîmpine pe doamna von Mitterer. Și i se luă o piatră de pe inimă, căci penibila obligație de a discuta cu tînărul lui secretar, spre a-i pune în vedere să rupă orice contact cu Consulatul austriac, nu-și mai avea rostul. Binecuvîntă soarta cu atît mai mult cu cît din veștile primite reieșea că, în ultima vreme, relațiile dintre curtea imperială vieneză și Napoleon se încordaseră. Daville parcurgea acum speriat aceste rapoarte, ascultînd cum șuieră afară vîntul puternic de martie.

În timpul acesta, „consulul cel tînăr" ședea umilit în odaia sa încălzită, rumegîndu-și mînia. Era furios împotriva Annei-Maria, dar și împotriva lui însuși. Zadarnic se căznea să-și explice purtarea acestei femei. Oricare ar fi fost însă explicațiile pe care le ticluia, toate îi lăsau un sentiment de dezamăgire, de rușine și de orgoliu călcat în picioare, și pe deasupra durerea sîcîitoare a dorințelor răscolite și nesatisfăcute.

Își amintea — abia acum, cînd era prea tîrziu — de unchiul său de la Paris și de sfatul pe care i-l dăduse acesta în ziua cînd îl văzuse la *Palais Royal* luînd masa cu o actriță renumită prin firea ei excentrică. „Bagă de seamă să nu intri în vreun bucluc“, îi spuse bătrînul domn. Ai început să te ții și tu de parascovenii, ca ceilalți. Mă rog! Asta ne-o fi soarta. Ascultă însă sfatul meu: ferește-te de femeia nebună.“

Omul acesta de treabă şi înțelept îi apărea deseori în vis.

Acum cînd totul eșuase într-un mod atît de lamentabil și de ridicul, putea să-și dea seama, ca trezit din beție, cît era de periculoasă și din punct de vedere moral „încurcătura“ sa cu soţia consulului austriac, această doamnă excentrică și trecută de prima tinerețe, „încurcătură“ în care îl împinsese neputința sa de a-și stăpîni pornirile și urîtul care-l înăbușea în orașul acesta.

Îi revenea în amintire „scena“ din vara trecută, atunci cînd Jelka, fata din Dolac, pe care o uitase, îi căzuse în genunchi. Și i se întîmpla nu o dată în cursul nopții să sară deodată de la masă sau din pat, cu ochii împînziți și sîngele năvălindu-i în cap, covîrșit de rușine şi înfuriat pe sine însuși, sentiment atît de viu și de violent la oamenii tineri. Și, stînd în mijlocul camerei, se mustra și se căia amar că se purtase așa de stupid și fără noimă, fără a înceta totuși să caute o explicație neizbînzilor sale.

— Ce fel de țară o mai fi și asta? Ce fel de aer nesănătos respir aici? se întreba atunci. Și ce fel de femei sînt acestea? Se uită la tine galeș și îmbietor ca florile cîmpului sau pătimaș (printre corzile harpei), de te seacă la inimă. Și cînd te hotărăști să dai ascultare acestei priviri rugătoare, unele îți cad în genunchi întorcînd totul cu o sută optzeci de grade, te imploră cu voce muribundă şi te privesc ca un animal jertfit, de ţi se face lehamite să mai trăiești și să mai iubești, iar altele se apără de tine ca de un tîlhar și te izbesc în piept cu pumnii ca un veritabil boxer englez.

Iată cum la catul de sus al casei în care locuia Daville și familia sa, în timp ce toată lumea dormea, „consulul cel tînăr“ se răfuia cu sine și cu tainica lui suferință, pînă cînd izbuti să-și învingă chinul și încet, încet să-l dea uitării, așa cum se întîmplă cu toate chinurile tinereții.

XV

Știrile și instrucțiunile pe care le primise Daville în ultimele zile de la Paris, cu destulă întîrziere, dovedeau că uriașa mașină de război a Imperiului se pusese din nou în mișcare, și anume împotriva Austriei. Daville își simțea situația periclitată, considerîndu-se o victimă a evenimentelor. I se părea că soarta vitregă îndreptase avalanșa tocmai spre ținuturile acestea unde-și avea sectorul său de muncă, mic, dar plin de răspundere. Nevoia bolnăvicioasă de a întreprinde ceva și gîndul chinuitor că dacă s-ar pune în mișcare ar putea comite o greșeală de neiertat, nu-l părăseau acum nici în timpul somnului. Iar sîngele rece și calmul tînărului Desfossés îl iritau mai mult ca oricînd. Că armata imperială era necontenit pe picior de război și că trebuia să lupte ba într-un loc, ba în altul, lui i se părea un lucru cît se poate de firesc și nu-i deranja de loc felul de a gîndi sau felul de trai. Daville se-ncrîncena adesea ascultînd expresiile ușuratice și vorbele de duh, la modă printre tinerii parizieni, pe care le folosea Desfossés, vorbind despre iminenta izbucnire a acestui război, lipsit de respect și entuziasm, dar vădind o totală încredere în izbîndă. Îl cuprindea ciuda și mîhnirea cînd își da seama că n-avea cu cine să schimbe o vorbă („împărtășindu-și temerile și speranțele“) în legătură cu acest război și urmările lui, întemeindu-se pe concepțiile și modul de a gîndi propriu generației sale. Lumea era pentru el acum, mai mult ca oricînd, plină de capcane și de primejdii, împînzită de temerile și gîndurile negre pe care războiul le propagă pe pămînt și le sădește în oameni,

mai ales în sufletele celor obosiţi şi slăbiţi de trecerea anilor.

Lui Daville i se părea uneori că-şi pierde răsuflетul, că-l încovoaie oboseala, că umblă în neştire de ani de zile în cadenţa impusă de coloana sinistră şi nemiloasă, că abia mai poate ţine pasul, că e ameninţat să cadă, să fie călcat în picioare şi strivit de cei care veneau în urma lui. Şi cînd rămînea singur, şoptea suspinînd :

— Ah, Doamne, Dumnezeule !

Rostea vorbele astea fără să-şi dea seama şi fără nici o legătură cu ceea ce se petrecea în clipa aceea în jurul lui şi suspinul i se contopea cu răsuflarea.

Cum să nu te simţi sfîrşit de oboseală şi de goana fără oprire care dura de ani de zile, şi cu toate astea cum să abdici de la munca şi îndatoririle tale lăsînd totul baltă ? Cum să-ţi faci timp să pricepi ce se petrece în haosul şi iureşul acesta general continuînd să mergi şi să tot mergi alături de cei din coloană, istovit, mînat de incertitudini, să înaintezi fără oprire, prin negură şi fără a zări la orizont măcar o geană de lumină ?

Parcă ieri, primise, tulburat, vestea izbînzii de la Austerlitz, parcă ieri nădăjduise fierbinte că o dată cu ea va începe epoca fericită a păcii ; parcă scrisese chiar în dimineaţa acelei zile versurile despre bătălia de la Jena ; parcă mai adineauri citise buletinele referitoare la victoria din Spania, la cucerirea Madridului şi alungarea trupelor engleze din Peninsula Iberică. Încă nu se stinsese bine zarva unei victorii şi iată că alte evenimente sînt pe cale să se dezlănţuie cu frenetic vacarm. Oare vor fi schimbate astfel în mod silnic legile firii sau totul se va nărui izbindu-se de statornicia lor inexorabilă ? Aflai că se întîmplă ba una, ba alta, dar nu ştiai sigur ce se petrece. Spiritul înmărmurea şi creierul refuza să mai funcţioneze. Şi el era nevoit, în halul în care se afla, să meargă mai departe, cu alte milioane de oameni, să se zbată, să discute, dar să nu încetinească pasul, să-şi dea toată măsura, neavînd în juru-i pe nimeni căruia să-i poată împărtăşi cît era de chinuit, cît se simţea de împovărat şi derutat sufleteşte.

Şi acum, iată, situaţia se va repeta întocmai, pînă în cele mai mici amănunte. *Moniteur* şi *Journal de l'Empire*

publicau articole care explicau și argumentau necesitatea unei noi campanii, susținînd că izbînda nu poate fi pusă la îndoială. (Cînd le citea Daville credea și el că lucrurile stau într-adevăr așa și că altfel nici nu poate fi.) Veneau apoi zile și săptămîni de meditație, de așteptare și nesiguranță. (La ce bun un nou război ? Și cîte vor mai veni după el ? Ce-o să se-ntîmple cu lumea asta, cu Napoleon, cu Franța, cu el, Daville, și cu toți ai lui ? Nu cumva de astă dată norocul le va întoarce spatele și nu cumva după prima înfrîngere va urma dezastrul final ?) Apoi va apărea buletinul înșirînd izbînzile de pe front, orașele cucerite, ținuturile cotropite. Și, în sfîrșit, victoria totală și pacea impusă de învingători, noi anexări de teritorii cu noi făgăduieli de conciliere, care nu vor apuca niciodată să devină faptă.

Atunci și Daville, împreună cu ceilalți, ba chiar mai zgomotos decît ceilalți, va ridica în slăvi victoria, vorbind despre ea ca de un lucru de la sine înțeles, la care lucru contribuise și el într-o oarecare măsură. Și toate aceste gînduri chinuitoare, tot zbuciumul acesta pe care bucuria victoriei îl va spulbera, iar el însuși se va fi străduit să-l uite, nu va fi de nimeni cunoscut și de nimeni aflat. O vreme, un scurt răstimp numai, va fi și el luat de valul entuziasmului general, se va lăsa și el amăgit, dar curînd mașinăria de război a Imperiului va fi pusă iar în mișcare stîrnind în sufletul lui același zbucium, aceleași îndoieli ca și pînă acum. Frămîntarea îl sleia de puteri și-l măcina, iar viața lui în aparență pașnică și bine orînduită era în fond o neîntreruptă zbatere lăuntrică și o dureroasă contradicție rezultată din ciocnirea întregii sale făpturi cu realitatea înconjurătoare.

Cea de-a cincea coaliție împotriva lui Napoleon fu înjghebată în cursul acelei ierni și izbucni o dată cu ivirea primăverii. Cum se-ntîmplase cu patru ani în urmă, dar de astă dată cu mai multă îndrăzneală, Napoleon dădu răspuns atacului mișelesc năpustindu-se ca fulgerul asupra Vienei. Chiar și cei care pînă atunci habar n-aveau, înțeleseră acum de ce anume și în ce scop fuseseră create consulatele din Bosnia.

Între francezii și austriecii din Travnik punțile fură rupte. Personalul celor două consulate nu se mai saluta, consulii se prefăceau că nu se observă cînd se întîlneau din întîmplare. Duminicile, în timpul liturghiei, la biserica din Dolac, doamna von Mitterer cu fiică-sa se așezau cît mai departe de doamna Daville. Consulii, și unul și altul, căutau prin toate mijloacele să capteze bunăvoința vizirului și a suitei lui, a călugărilor și preoților precum și-a orășenilor mai de vază. Von Mitterer difuza proclamația împăratului Austriei, iar Daville buletinul francez în care se ridica în slăvi prima victorie de la Eckmühl. Curierii alergau fără odihnă între Split și Travnik. Generalul Marmont ținea cu orice preț să facă joncțiunea între trupele sale din Dalmația și armata lui Napoleon înainte de a se da bătălia decisivă. În acel scop îi cerea lui Daville date asupra ținuturilor prin care urma să treacă și-i trimitea dispoziții peste dispoziții. Daville avea acum de lucru de trei ori mai mult ca înainte și abia putea răzbi, munca devenea mai complicată și cerea mai mulți bani. Cu atît mai mult cu cît von Mitterer sta cu ochii-n patru și-i urmărea fiecare pas. Militar iscusit, obișnuit cu acțiunile și stratagemele de la graniță, arunca fel de fel de piedici în calea lui Marmont, care înainta prin Lika și Croația. Dar o dată cu volumul și greutatea sarcinilor, creștea și forța lui Daville, dibăcia și voința sa de luptă. Cu ajutorul lui d'Avenat, izbuti să-i identifice și să intre în legătură cu toți cei care, dintr-un motiv sau altul, nu priveau cu ochi buni manevrele Austriei și se arătau dornici să facă ceva pentru a le da peste cap. Atrăsese de partea sa pe căpitanii de orașe din Krajina, printre care căpitanul din Novi, frate bun cu nefericitul Ahmet-beg Ceric pe care nu izbutise să-l scape de la moarte, îndemnîndu-i să provoace tulburări pe teritoriul austriac și oferindu-le mijloacele necesare în vederea unor eventuale incursiuni.

Von Mitterer, prin mijlocirea călugărilor catolici din Livno, expedia ziare și trimitea proclamații în Dalmația, aflată sub ocupația franceză, întreținea legături cu clerul catolic din nordul Dalmației și sprijinea organizarea rezistenței împotriva francezilor.

Toţi agenţii plătiţi şi colaboratorii voluntari ai celor doi consuli mişunau în toate părţile şi activitatea lor începu să se facă simţită după frămîntarea care cuprinsese lumea întreagă înteţită de conflictele tot mai dese din ultima vreme.

Călugării rupseseră relaţiile cu toţi cei aflaţi în slujba consulatului francez. Prin mănăstiri se oficiau slujbe şi Cel-de-sus era implorat să ocrotească biruinţa armiei austriece împotriva oştilor iacobine şi-a împăratului lor ateu, Napoleon.

Consulii făceau vizite şi primeau la ei acasă oameni pe care altminteri niciodată nu i-ar fi primit, împărţeau daruri şi „ungeau" în dreapta şi-n stînga. Lucrau zi şi noapte, fără să-şi cruţe puterile sau să-şi aleagă mijloacele. În această privinţă colonelul se afla într-o situaţie mult mai avantajoasă. E drept că era un om obosit, apăsat de necazurile lui familiale şi cu sănătatea zdruncinată, dar pentru el, felul acesta de viaţă şi înfruntarea aceasta nu era ceva nou, ci convenea experienţei şi educaţiei sale. Cum primea dispoziţiunile de sus, colonelul uita îndată de sine însuşi şi de ai săi şi se lansa pe făgaşul bătătorit al îndatoririlor sale oficiale, înaintînd ca un automat, fără bucurie şi fără entuziasm, dar şi fără crize de conştiinţă sau rezerve. Apoi, el cunoştea limba, ţara, oamenii şi obiceiurile pămîntului şi găsea lesne la orice pas ajutoare devotate şi pline de rîvnă. Daville era lipsit de toate aceste avantaje şi nevoit să lucreze în condiţii mult mai dificile. Cu toate acestea, vioiciunea spiritului său, simţul datoriei şi ambiţia sa galică înnăscută îl susţineau şi-i dădeau ghes imboldindu-l să nu rămînă în urmă şi să nu piardă întrecerea ; şi izbutea să pareze loviturile şi să riposteze la nevoie.

Dar cu toată înrăutăţirea situaţiei, dacă cei doi consuli ar fi fost lăsaţi să decidă singuri, relaţiile dintre ei n-ar fi suferit prea mult. Se amestecau însă funcţionarii mărunţi, agenţii şi servitorii, care se-nmulţiseră, devenind o adevărată pacoste cînd era vorba să lovească sau să insulte. Rîvna funcţionărească şi măranta lor vanitate îşi dădeau mîna îndemnîndu-i să-şi facă vînt şi orbindu-i în aşa hal, încît, în dorinţa nestăvilită de a se înjosi unii pe alţii nu

scăpau nici cel mai mic prilej să-şi pună beţe-n roate şi să se umilească reciproc ajungînd de rîsul raialei şi de batjocura turcilor.

Şi Daville şi von Mitterer îşi dădeau limpede seama cît le era de dăunătoare hărţuiala aceasta deşănţată şi necruţătoare şi cît de mult scade din pricina ei prestigiul creştinilor şi al europenilor, cît era de nedemn ca ei, singurii reprezentanţi ai lumii civilizate în aceste ţinuturi sălbatice, să se răfuiască în văzul băştinaşilor care-i urau cu aceeaşi înverşunare pe amîndoi, arătîndu-le acelaşi dispreţ lipsit de înţelegere, ba mai mult încă, să-şi aleagă din pleava asta omenească martorii şi arbitrii. Această povară apăsa mai ales asupra lui Daville, a cărui poziţie era mai şubredă. Hotărî deci să-i atragă lui von Mitterer atenţia asupra situaţiei create, prin intermediul lui Cologna, considerat persoană neoficială, şi să-i propună ca amîndoi să-şi strunească un pic colaboratorii zeloşi din cale-afară. Cu Cologna urma să discute Desfossés, deoarece d'Avenat era cu el, ca de obicei, la cuţite. În acelaşi timp se gîndi ca şi prin intermediul soţiei sale, cunoscută prin cucernicia ei, şi pe orice cale s-ar mai fi ivit, să-şi sporească influenţa printre călugării catolici şi să-i facă să priceapă că, în calitate de reprezentanţi ai Bisericii, greşesc sprijinind în mod deliberat şi exclusiv numai una din părţile beligerante.

Spre a le dovedi călugărilor cît de neîntemeiate sînt argumentele celor care învinuiau regimul francez de ateism şi spre a-i atrage de partea sa, Daville se gîndi să angajeze un capelan permanent, cu leafă bună, la consulatul francez. Trimise, aşadar, prin mijlocirea parohului din Dolac, o scrisoare adresată episcopului din Fojnica. Cum însă răspunsul întîrzia să sosească, hotărî ca doamna Daville să discute această chestiune cu fra-Ivo şi să-l convingă arătîndu-i cît de înţelept şi de binevenit ar fi să-şi schimbe atitudinea faţă de consulatul francez, acceptînd ca unul dintre călugării mănăstirii să îndeplinească, bineînţeles contra salariu, funcţiunea de capelan.

Doamna Daville plecă într-o sîmbătă după-amiază la Dolac, însoţită de interpretul ilir şi un cavas. Alesese

anume această zi și această oră, cînd se oficia slujba de seară la biserică, făcîndu-și socoteala că duminica e prea multă lume și parohul prea ocupat cu ceremonialul.

Fra-Ivo o întîmpină, ca de obicei, cu bucurie. Îi spuse că „în dimineața asta“ primise răspunsul scris al episcopului și că tocmai se pregătea să-i dea de veste domnului consul general. Episcopul răspunsese negativ, căci, din păcate, în aceste grele vremuri, prigoniți, săraci și puțini la număr, cum se aflau, nu erau în stare să facă față nici măcar nevoilor stringente ale turmei credincioșilor. Apoi, negreșit, capelanul acesta ar fi socotit de turci un agent și un spion, fapt în urma căruia ar avea de suferit întregul lor Ordin. Într-un cuvînt, episcopului îi părea rău că nu poate satisface dorința consulului francez, și îl ruga să nu-l înțeleagă greșit, asigurîndu-l etc. etc.

Așa suna răspunsul episcopului, dar fra-Ivo nu ascundea că dacă i s-ar fi îngăduit chiar și ar fi avut de unde, el tot n-ar fi consimțit ca un călugăr din mănăstire să oficieze, în calitate de capelan, într-un consulat de-al lui Napoleon. Doamna Daville încercă discret să corecteze această părere a lui fra-Ivo, care însă, apărat de carcasa lui de osînză, rămase neclintit. Își exprimă toată stima pentru doamna Daville, îi lăudă sincera și neîndoielnica ei cucernicie (mai toți călugării aveau mult mai mult respect pentru doamna Daville decît pentru doamna von Mitterer), însă rămase ferm la părerea sa. Cuvintele sale erau însoțite de un gest energic, oarecum agresiv, al uriașei sale mîini albe și doamna Daville avu fără voie o tresărire de teamă. Era evident că instrucțiunile primite de paroh erau limpezi, și că-i îngăduiau să aibă o atitudine precisă asupra căreia n-avea poftă să discute cu nimeni și cu atît mai puțin cu o femeie.

După ce o asigură încă o dată pe doamna Daville că-i stă la dispoziție oricînd ca slujitor al Domnului, dar că rugămintea ei îl depășește, fra-Ivo porni spre biserică, spre a lua parte la slujbă. În ziua aceea se nimeriră să fie la Dolac un număr mare de călugări, oaspeți ai mănăstirii și slujba luă un caracter mai solemn ca de obicei.

După discuția pe care o avusese cu parohul, doamna Daville ar fi preferat să se întoarcă numaidecît acasă, însă

convenienţele şi prudenţa o siliră să rămînă la slujbă, căci nu voia să creadă nimeni că venise anume pentru a sta de vorbă cu fra-Ivo. Această femeie, îndeobşte lucidă şi stăpînă pe ea, se simţea tulburată şi descumpănită de atitudinea parohului. Discuţia aceasta o sîcîia cu atît mai mult cu cît prin educaţia şi prin firea sa fusese întotdeauna departe de orice chestiuni de interes comun şi treburi publice.

Acum stătea în biserică, ascunsă de un stîlp de lemn ascultînd isonul pe voci, încă şovăielnic, al călugărilor îngenuncheaţi, de o parte şi de alta, în jurul treptelor altarului. Oficia fra-Ivo. Masiv şi greoi, el izbutea totuşi, ori de cîte ori se simţea nevoia, să se lase uşor şi agil pe un genunchi şi să se ridice fără greutate. Femeia vedea tot timpul în faţa ochilor săi mîna lui uriaşă descriind prin aer gestul de refuz şi privirea lui neînduplecată, scăpărînd de orgoliu, pe care i-o adresase în timpul recentei lor discuţii. În Franţa nimeni n-o privise niciodată aşa, nici laici, nici feţe bisericeşti.

Călugării ţineau isonul, în cor, cu glasurile lor ţărăneşti, îngînînd litaniile Maicii Domnului. Cineva rosti cu glas adînc :

— *Sancta Maria...*

Corul răspunse murmurînd :

— *Ora pro nobis.*

Şi din nou glasul :

— *Sancta virgo virginum...*

— *Ora pro nobis,* răspunse murmurul vocilor.

Glasul cîntăreţului continuă să slăvească tărăgănat făptura divină a Mariei :

— *Imperatrix Reginarum...*

— *Laus sanctarum animarum...*

— *Vera salutrix earum...*

Iar după fiecare rostire, corul murmura ca un ecou :

— *Ora pro nobis.*

Femeia ar fi vrut să se roage şi ea, să se alăture familialelor litanii pe care le asculta odinioară în tinda răcoroasă a bisericii din Avranches-ul său natal. Dar nu putea să alunge din minte convorbirea pe care-o avusese puţin mai

înainte și să pună stavilă gîndurilor care se amestecau cu murmurul rugii.

„Toți ne rugăm la fel, toți sîntem creștini și de aceeași credință, dar între oameni se cască abisuri fără fund“, se gîndea femeia iar în fața ochilor îi stăruia într-una privirea aprigă, îndărătnică și mișcarea violentă a brațului lui fra-Ivo care acum cînta litanii :

Glasul rosti mai departe :

— *Sancta Mater Domini...*

— *Sancta Dei genitrix.*

Da, fiecare om e conștient de existența acestor abisuri, a acestor contraste între oameni, dar abia cînd o pornește în lume și cînd o simte pe pielea sa, își dă seama cît sînt de adînci, împovărătoare și greu de învins. Ce rugă ar fi în stare să umple aceste prăpăstii și să le netezească ? Își spunea cu sufletul greu, că nu se află, nicăieri, astfel de rugi. Şi femeia şopti încet, alăturîndu-și glasul ei firav la murmurul monoton al călugărilor, care creștea mereu ca un val repetînd :

— *Ora pro nobis !*

Cînd slujba luă sfîrșit, femeia se apropie sfioasă ca să primească binecuvîntarea aceleiași mîini a lui fra-Ivo.

Afară, în fața bisericii, îi găsi stînd de vorbă cu însoțitorii săi pe Desfossés, întovărășit de un servitor al consulului. Se nimerise să treacă prin Dolac și aflînd că doamna Daville se află la biserică, rămăsese s-o aștepte ca s-o conducă pînă la Travnik. Femeia se bucură cînd văzu chipul familiar și senin al tînărului și-l auzi vorbindu-i limba maternă.

Porniră spre oraș pe drumul larg și uscat. Soarele asfințise. Peste toată priveliștea cădeau razele galbene ale apusului. Drumul argilos părea roșu și încins de foc, iar frunzele tinere și mugurii plăsmuiți parcă din lumină păreau neverosimili, pe crengile negre ale copacilor.

Tînărul cu fața îmbujorată mergea alături de ea vorbindu-i cu vioiciune. În spatele lor auzeau pașii servitorilor și tropotul cailor pe care aceștia îi duceau de căpăstru. În urechile femeii stăruia încă ecoul litaniilor. Drumul începu să coboare. Apoi se iviră acoperișurile Travnikului, învelite-n fuioare de fum vinete și subțiri și o dată cu ele

își arătă chipul viața de toate zilele cu nevoile și îndatoririle ei, departe de orice meditații, de sterpe îndoieli și rugăciuni.

Cam în același timp Desfossés fu însărcinat să stea de vorbă cu Cologna.

Într-o seară, pe la ora opt, însoțit de un cavas și de un fecior care ducea felinarul, Desfossés porni spre casa doctorului.

Casa se afla undeva mai la o parte, clădită pe un dîmb înalt împresurat de întuneric și pîclă umedă. Se auzea vuind în noapte izvorul Šumećului. Întunericul schimba și estompa murmurul apei, iar liniștea îl amplifica. Drumul era jilav și alunecos, iar acum, sub lumina sărăcăcioasă și jucăușă a fanarului turcesc, părea cu totul altul, necunoscut ca o potecă pe care treci pentru întîia oară prin pădure. Poarta casei răsări în fața lor la fel de stranie și de misterioasă. Lumina smulgea din întuneric numai pragul și belciugele porții, restul se cufunda în beznă ; nu puteai bănui conturul și dimensiunile lucrurilor, nici adevărata lor destinație. Bătu în poartă. Loviturile răsunau dur și surd. Desfossés le simți în tot trupul, brutale și parcă venite fără veste, ca pe-o suferință aproape și zelul cavasului care izbea necontenit poarta i se păru sinistru și nelalocul lui.

— Cine-i acolo ?

Glasul venea de undeva de sus, mai mult ca un ecou al bătăilor în poartă decît ca o întrebare deslușită.

— Consulul cel tînăr ! Deschide ! strigă cavasul cu glasul neplăcut și prea strident pe care-l împrumută slugile cînd se află de față stăpînul.

Vocile bărbătești și vuietul apei venind de departe se amestecau asemeni unor strigăte întîmplătoare și neprevăzute, într-un desiș de pădure, care nu știi de ce-au izbucnit și nici de unde. După un timp se auzi zăngănitul lanțului, scrîșnetul broaștei și pocnetul zăvorului. Poarta se deschise încet și în pragul ei se ivi cu felinarul în mînă un om cu fața palidă, buhăită și o zeghe ciobănească aruncată pe umeri. Două dîre inegale de lumină creșteau de-a lungul curții povîrnite suind pînă la ferestrele joase, întu-

necate. Cele două felinare se întreceau care mai de care să lumineze mai bine drumul tînărului. Năucit de învălmășirea glasurilor și-a luminii, Desfossés se pomeni deodată în fața ușii larg deschise a unei odăi încăpătoare de la catul de jos, plină de fum și iz puternic de tutun în aerul stătut.

În mijlocul încăperii, lîngă un sfeșnic înalt, stătea Cologna, lung și cocîrjat ; pusese pe el, una peste alta, veșminte turcești și occidentale ; purta pe cap o scufă neagră de sub care se iveau șuvițe lungi și rare de păr coliliu. Din urechi îi ieșeau două smocuri mici de fire cărunte ; cînd mișca din cap, cele două smoculețe licăreau, cînd unul, cînd altul, ca două flăcărui albe.

Bătrînul făcu o plecăciune adîncă și rosti salutul de bun venit într-o limbă sonoră care semăna cu italiana vorbită stricat sau cu o franceză aproximativă, însă tînărul i se păru că toate sînt făcute în silă și de mîntuială, forme goale lipsite de căldură și stimă, dar și de prezența efectivă a celui care le executa. Și în clipa aceea încăperea joasă și plină de fum — duhoarea rece de tutun și înfățișarea camerei, chipul și vorbele omului din fața sa — se concentrau într-un singur cuvînt care îi veni în minte atît de limpede și necruțător, încît fu pe punctul de a-l rosti cu glas tare : bătrînețea. Bătrînețe de holtei, jalnică, știrbă, căzută în uitare, bătrînețe grea, însingurată care schimbă, descompune și învenineaza totul : gîndurile, perspectivele, mișcările, sunetele ; totul pînă și lumina și mirosurile.

Cu un gest ceremonios, bătrînul medic îl pofti pe tînăr să ia loc, iar el rămase în picioare, lămurindu-l că așa cerea o veche și demnă de urmat regulă salernitană : *Post prandium sta*[1].

Tînărul se așeză pe scaunul tare fără spetează, cu un sentiment de superioritate trupească și sufletească, și dintr-o dată misiunea i se păru simplă și ușor de realizat, aproape agreabilă. Începu să vorbească cu siguranța oarbă pe care și-o iau atît de des oamenii tineri atunci cînd discută cu bătrînii, demodați și ramoliți în ochii lor, ui-

[1] După ce-ai mîncat, rămîi în picioare (lat.).

tînd că încetineala spiritului și neputința trupului sînt compensate deseori de experiență solidă și iscusință în treburile acestei lumi. Îi arăta ce anume îl ruga Daville să-i transmită lui von Mitterer, străduindu-se să-i dea a înțelege că propunerea consulului nu era altceva decît o sugestie făcută cu bună intenție în interesul ambelor părți, și nicidecum un semn de slăbiciune sau de frică. Cînd isprăvi de vorbit, se simți foarte mulțumit de sine.

Abia rostise tînărul ultimul cuvînt și Cologna se grăbi să-l încredințeze că se simte onorat de a fi fost ales tocmai el mesager, că va transmite propunerea consulului dîndu-și silința să nu omită nimic, că înțelege cum nu se poate mai bine intențiile domnului Daville și-i împărtășește întru totul părerea, și în sfîrșit că prin originea, funcția și convingerile sale i se pare că el este într-adevăr cel mai potrivit pentru a i se încredința un asemenea rol.

Era, desigur, rîndul lui Cologna să se simtă foarte mulțumit de sine.

Tînărul îl asculta cum ai asculta murmurul unui rîu, uitîndu-se distrat la fața lui prelungă, cu trăsături regulate, ochii rotunzi și jucăuși, buze livide și dinții care se clătinau în timp ce vorbea. Bătrînețe, se gîndea tînărul. Lucrul cel mai rău pentru om nu e suferința, nici moartea, ci bătrînețea, căci bătrînețea e o suferință fără leac și nădejde și o moarte prelungită. Numai că tînărul se gîndea la această îmbătrînire nu ca la un implacabil destin al omenirii, deci și al său, ci ca un ghinion personal al medicului.

Iar Cologna continua să vorbească :

— Nu-i nevoie să-mi dați prea multe explicații ; înțeleg situația în care se găsesc domnii consuli, cum ar înțelege orice alt om luminat din Occident pe care soarta vitregă îl aduce în aceste ținuturi. Pentru un asemenea om, a trăi în Turcia înseamnă a te mișca pe muchie de cuțit și a te perpeli la văpaia focului. Eu știu asta, fiindcă noi pe această muchie ne naștem, pe ea trăim și murim și la văpaia acestui foc creștem și ne mistuim.

Lăsînd la o parte reflecțiile sale asupra bătrîneții și îmbătrînirii, tînărul începu să asculte mai atent și să înregistreze cuvintele medicului.

— Nimeni nu știe ce înseamnă să te naști și să trăiești pe muchia ce desparte două lumi, să le cunoști și să le înțelegi pe amîndouă și totuși să nu poți face nimic ca ele să se explice și să se apropie, să le iubești și să le urăști pe amîndouă deopotrivă, să șovăi și să oscilezi, toată viața, din două patrii să nu poți alege nici una, pretutindeni să fii la tine acasă și să rămîi totuși veșnic străin ; într-un cuvînt, să trăiești răstignit, dar ca victimă și călău în același timp.

Tînărul asculta, surprins. Părea că vorbește acum un al treilea personaj care se amestecase, pe neașteptate, în discuție, nu mai rămăsese nici urmă din vorbele goale și laudele de adineauri. În fața sa se afla un om cu ochii luminoși și care, întinzîndu-și brațele lungi și uscățive, încerca să-i arate în ce poziție stai cînd ești răstignit între două lumi vrăjmașe.

Cum se întîmplă uneori la oamenii tineri, Desfossés era aproape sigur că această discuție nu e cu totul întîmplătoare, ci că are o legătură strînsă și secretă cu propriile lui reflecții și cartea pe care se pregătea s-o scrie. Nu prea avea prilej să lege asemenea discuții în Travnik ; se simțea plăcut emoționat și, cuprins de această emoție, începu să pună întrebări, apoi să facă el însuși observații, dîndu-și în vileag impresiile.

Tînărul vorbea mînat de o necesitate lăuntrică, dar și din dorința de a prelungi discuția. Bătrînul însă n-avea nevoie de nici un imbold ca să vorbească. De fapt, el nici nu-și întrerupea firul gîndurilor. Vorbea ca un inspirat, ca din carte, căutînd uneori expresii franțuzești și ajutîndu-se cu italiana.

— Da, acestea sînt chinurile care-i muncesc pe creștinii din Levant și pe care dumneavoastră, cei din Occidentul creștin, nu le puteți înțelege niciodată cum trebuie, iar turcii mai de loc. Asta-i soarta omului din Levant, căci el e *la poussière humaine*, pulbere umană vînturată între Orient și Occident, care nu aparține nici unuia, nici altuia, dar e călcată în picioare și de unul și de celălalt. Sînt oameni care știu o sumedenie de limbi, dar nici una nu-i a lor, care se închină la două altare, dar în fața nici unuia nu îngenunche cu toată ființa. Sînt victimele fatalei

risipiri a oamenilor despărțiți în creștini și păgîni ; veșnici tălmăcitori și veșnici mijlocitori care poartă însă în ei o imensă cantitate de echivoc și dubiu ; buni cunoscători ai Orientului și Occidentului, ai obiceiurilor și datinilor ; dar disprețuiți și suspectați deopotrivă și aici și dincolo. Lor li s-ar potrivi cuvintele pe care le-a scris acum șase veacuri marele Djalal al-Din, Djalal al-Din Rumi : „Căci pe mine însumi nu pot a mă cunoaște. Nici creștin nu sînt, nici evreu, nici part, nici musulman. Nici din Răsărit nu sînt, nici din Asfințit, nici de pe uscat, nici de pe mare." Întocmai așa. O mică omenire osebită, icnind sugrumată de îndoitul păcat al Orientului, care ar mai trebui o dată mîntuită și răscumpărată, dar nimeni nu știe cum și nimeni nu se-ncumetă. Un pumn de oameni aflați la hotarul fizic și spiritual, în preajma liniei negre și însîngerate marcată în virtutea unei grave și absurde neînțelegeri între oameni care sînt deopotrivă creaturile lui Dumnezeu și între care orice graniță e de prisos și ar trebui eliminată. Da, e fîșia nesigură dintre mare și uscat, osîndită la zbucium și veșnică mișcare. O *a treia lume* în care s-a grămădit tot blestemul din pricina despărțirii pămîntului în două lumi... Aceasta este...

Uluit, Desfossés se uita cu ochi învăpăiați la bătrînul transfigurat care, cu mîinile desfăcute în lături ca brațele unei cruci, căuta zadarnic cuvîntul potrivit. Încheie deodată cu glasul frînt :

— E o vitejie fără glorie, un martiriu fără răsplată. Și măcar voi, oamenii din Occident, semenii și frații noștri întru credință, creștini deopotrivă ca noi, ar trebui să ne înțelegeți, să ne acceptați și să ne ușurați destinul vitreg.

Bătrînul lăsă să-i cadă mîinile în jos, cu o expresie de adîncă deznădejde întipărită pe obraz, mînios aproape. Nici urmă nu mai rămăsese din lingavul „doctor ilir". În fața lui sta un om cu o gîndire originală și expresie viguroasă. Iar Desfossés ardea de dorința să mai asculte și să mai afle, uitînd cu totul nu numai de sentimentul de superioritate pe care-l avusese puțin mai înainte, ci și unde se găsea și pentru ce anume venise. Simțea că zăbovește mult mai mult decît se cuvine și decît prevăzuse, dar nu se îndura să plece.

Bătrînul îl privea acuma cu o căutătură plină de o durere mută, cum ai privi după cineva care se depărtează și de care te desparți cu tristețe.

— Da, domnule, dumneavoastră puteți înțelege viața asta a noastră, dar ea vi se pare numai un vis urît și-atîta tot. Știți bine că vă aflați în locurile acestea vremelnic, știți că mai curînd ori mai tîrziu veți călca iar pămîntul țării și veți începe o viață mai bună, mai demnă. Știți că acest coșmar are un sfîrșit, că-l veți părăsi, veți scăpa, pe cînd noi vom rămîne pînă la moarte prizonieri, căci coșmarul acesta e viața noastră.

Moșneagul începu a vorbi cu glas scăzut și purtarea lui devenea tot mai ciudată. Se așeză și el în sfîrșit pe un scaun, se trase cît mai aproape de consulul cel tînăr, plecîndu-se spre el ca și cum ar fi vrut să-i împărtășească o taină și făcîndu-i semn cu ambele mîini să rămînă nemișcat, ca nu cumva să sperie cu vorba sau gestul acea vietate minusculă, sperioasă și rară, asemenea unei păsăruici ghemuită jos, pe podea, la picioarele lor. Uitîndu-se fix la imaginara apariție ghemuită pe covor, el vorbi aproape în șoaptă, dar cu un glas pătruns de căldură, care trăda o duioșie lăuntrică.

— Pînă la sfîrșit și la urma urmei, totul va fi bine și va domni pretutindeni armonia. Deși acum și mai ales aici, totul pare într-adevăr strîmb, fără noimă și cumplit de încîlcit. *Un jour tout sera bien, voilà notre espérance,*[1] cum spune unul din filozofii dumneavoastră. Altfel nici că s-ar putea concepe viața. E cu putință ca gîndul meu, bun și drept, ivit aici, să aibă mai puțin preț decît același gînd născut la Roma sau la Paris ? Și numai pentru că a luat naștere în văgăuna asta numită Travnik ? Și oare să fie cu putință ca gîndul acesta să se spulbere fără urmă, nefiind însemnat și păstrat în nici un fel ? Eu nu cred. În pofida aparentei fragmentări și dezordini, totul se leagă în chip armonios. Nici un gînd omenesc nu poate pieri și nici o strădanie a spiritului. Toți umblăm pe drumul drept, și mare ne va fi într-o zi mirarea cînd ne vom întîlni. Nu încape îndoială că ne vom întîlni și înțelege cu

[1] Într-o zi totul va fi bine, iată speranța noastră (franc.).

toții, oricît am fi de risipiți acum și oricît de mult am rătăci. Și întîlnirea aceea va fi plină de bucurie, triumfătoare surpriză a salvării.

Tînărul urmărea cu greu gîndurile moșneagului, dar își dădea toată silința să nu piardă nimic. Fără o legătură vizibilă, dar cu același glas șoptit al confidențelor, și pătruns de o mișcătoare bucurie, Cologna continua să vorbească. Iar tînărul îl aproba, tremurînd de emoție și, din cînd în cînd, ascultînd de un impuls irezistibil, adăuga și el cîte ceva. Îi povesti astfel ce descoperise în surpătura drumului de lîngă Turbe, acolo unde vestigiile atîtor epoci din istoria omenirii se depuseseră în felii și straturi. Spunea același lucru pe care, mai demult, i-l povestise, fără prea mult succes, lui Daville.

— Am băgat de seamă că priviți cu atenție tot ce vă-nconjoară. Vă preocupă trecutul şi prezentul. Și sînt încredinţat că aveţi ochi buni, zise medicul.

Se pregătea parcă să-i dezvăluie taina unei comori ascunse, dar neavînd destulă încredere în forța cuvîntului său glasul îi deveni mai șoptit în timp ce-n ochi i se aprinse licărul unui surîs.

— Cînd mai treceți prin tîrg, zise el, faceți popas la Ieni-geamlî. E înconjurat de un zid înalt, iar dincolo de zid, pe sub copacii uriași, se-nșiruie morminte care nu se mai știe ale cui sînt. În locul geamiei, după cîte spun oamenii, a fost, înainte de venirea turcilor, biserica sfintei Ecaterina. Poporul crede că şi acum se află într-un colţ o sacristie pe care nici o putere din lume nu e-n stare s-o desferece. Dacă cercetați cu luare-aminte pietrele acestui zid străvechi, veţi băga de seamă că provin din ruine romane, și monumente funerare. Pe unul din aceste pietroaie o să puteți desluși, săpat în slove romane regulate, frînturi dintr-un text : *„Marco Flavio... Optimo...“* iar sub pămînt, în temeliile ascunse privirii zac blocuri mari de granit roșu, vestigiile unui cult mult mai vechi, rămășițe dintr-un templu al zeului Mithra. Pe unul din blocuri se poate vedea un basorelief șters de vreme și care-l reprezintă pe tînărul zeu al luminii urmărind și răpunînd din fugă un mistreț. Cine știe cîte lucruri de preț se ascund în adînc, sub temelii. Cine ştie truda cărui om înzestrat e

îngropată acolo și cîte comori de artă au dispărut pentru totdeauna. Și toate acestea aici, pe fărîma asta de pămînt dintr-un orășel uitat de lume. Dar ce n-ai putea afla în ruinele falnicelor așezări de altădată risipite pe întinsul lumii !

Tînărul îl asculta avid, așteptînd noi deslușiri, dar medicul ridică dintr-o dată glasul, ca și cum confidența luase sfîrșit și de acum încolo n-aveau decît să-l audă și alții.

— Înțelegeți, toate acestea se contopesc, se-amestecă și se îngemănează. Doar în aparență ni se înfățișează disparate, date uitării, risipite la voia întîmplării. Căci toate, fără ca noi să bănuim, se-ndreaptă spre aceeași țintă, ca niște raze convergente spre un focar depărtat și necunoscut nouă. Se ne-amintim ce stă scris în Coran : Veni-va ziua fericită cînd Alah potoli-va dușmăniile și va face să rodească buna-nvoire între voi. Căci El este atotputernic și bun, iar mila lui n-are margini." Iată așadar, că speranța nu moare și cînd speranța nu moare... Înțelegeți ?

Ochii lui surîdeau semnificativ, triumfător, vrînd parcă să-i dea curaj tînărului și să-l liniștească, totodată își rotea palmele prin aer, închipuind o sferă care ar fi vrut să însemne cercul închis al universului.

— Înțelegeți ! repetă moșneagul nerăbdător și cu subînțeles, socotind parcă de prisos și nepotrivit să mai caute cuvinte pentru a întări ceea ce în sinea sa socotea indubitabil și aproape-mplinit, limpede și deslușit ca lumina zilei.

Spre sfîrșit însă, discuția își schimbă iar cursul. Cologna se ridică în picioare, deșirat și costeliv, și, făcînd adînci temenele, începu a vorbi cu glas tare cunoscutele banalități, asigurîndu-l pe tînărul din fața sa că se simte onorat că-l vizitase și-i încredințase un mesaj atît de important.

Se despărțiră.

În drum spre consulat, Desfossés urmărea dus pe gînduri dîra de lumină pe care felinarul din mîna cavasului o zvîrlea sub pașii săi. La drept vorbind, habar n-avea pe unde pășește căci gîndul lui rămăsese în urmă. Il mai

vedea încă cu ochii minții pe moșneagul deșirat și straniu, îi asculta încă vorbele, făcînd sforțări să se dezmeticească și să pună în ordine propriile lui gînduri care se-nvîrtejeau ca frunzele răscolite de vînt.

XVI

Știrile care soseau de la Țarigrad la Travnik erau tot mai îngrijorătoare și mai încîlcite. Nici după acțiunea neizbutită a lui Bairactam și moartea tragică a lui Selim al III-lea, spiritele nu se liniștiră. Spre sfîrșitul aceluiași an se iscă o nouă răscoală de palat în cursul căreia fu ucis Mustafa Bairactam.

Aceste tulburări și schimbări petrecute în depărtata capitală a Imperiului Otoman se făceau simțite și în această provincie mărginașă, deși cu întîrziere, deformate și caricaturale, ca imaginea deformată a unui chip răsfrînt într-o oglindă strîmbă. Teama, nemulțumirea, sărăcia și furia bîntuiau în orașele turcești, fierbînd înăbușit și gata să țîșnească afară. Cu simțul lor înnăscut ca al păsărilor care prevestesc primejdia, turcii de la orașe, aflați în această provincie mărginașă, bănuiră numaidecît că fuseseră trădați înlăuntru și că pericolul venit dinafară creștea. Instinctul de conservare și autoapărare îi îndemna să treacă la acțiune, dar condițiile vitrege le răpeau toate mijloacele și le închideau toate căile. Forțele de care dispuneau se spulberau ca într-un vîrtej irosindu-se-n vînt. În orașele lor mărunte și înghesuite în văiugi, unde viețuiau, în mahalale cu credințe diferite și interese vrăjmașe, văzduhul se umplea cu nori grei. În această atmosferă încărcată și apăsătoare în care se ciocneau forțe oarbe și furibunde și unde vrăjmășiile abia așteptau să fie slobozite din lanț, totul era posibil.

În vremea asta, pe-ntinsul Europei se purtau bătălii nemaivăzute ca amploare și cruzime, ale căror cumplite urmări nimeni nu le putea bănui. La Țarigrad loviturile

de stat se ţineau lanţ, sultanii cădeau unul după altul, vizirii erau omorîţi fără milă.

Travnikul clocotea. Ca în fiecare primăvară, potrivit dispoziţiunilor venite din Ţarigrad, începură pregătirile pentru înjghebarea unei oştiri destinate să lupte împotriva Serbiei ; zarvă mare, dar cu rezultate slabe. Suleiman-paşa o şi luase din loc, în fruntea detaşamentului său nu prea numeros, dar bine instruit. Peste cîteva zile urma să pornească la drum şi vizirul. La drept vorbind, Ibrahim-paşa habar n-avea cum stau lucrurile şi cîtă oştire trebuie să ia cu el. De plecat, trebuia să plece, i se înmînase firmanul şi nădăjduia că prezenţa lui va fi o pildă pentru alţii, îndemnîndu-i să-şi facă datoria. Dar nu izbutea în nici un chip să-i adune şi să-i pună în mişcare pe ieniceri, care se eschivau pe cît le sta în putinţă. Nici n-apuca bine să orînduiască un pîlc, că altul îşi lua tălpăşiţa. Sau dacă nu stîrneau încăierări şi bătăi profitînd de învălmăşeală, o ştergeau pe la casele lor, în timp ce pe liste figurau printre ostaşii care plecaseră în Serbia

Cei doi consuli nu-şi precupeţeau eforturile încercînd a se informa cît mai exact asupra intenţiilor vizirului, cantităţii şi valorii combative a trupelor care-i stăteau la dispoziţie, dornici să afle care era adevărata situaţie din Serbia răzvrătită. Şi ei şi colaboratorii lor îşi pierdeau zile întregi cu asemenea treburi, uneori deosebit de importante şi greu de rezolvat, dar adesea neînsemnate şi inutile.

Abia plecară Suleiman-paşa şi vizirul la Drina, lăsîndu-i mînă liberă în orînduirea treburilor caimacamului slab şi sperios, şi în Travnik tîrgul se închise din nou fără veste.

Nu era altceva decît continuarea răzmeriţei pornită cu un an în urmă, care nici nu se potolise vreodată de-a binelea, ci mocnea sub spuză, aşteptînd prilejul să răbufnească din nou. Gloata îşi îndreptase de astă dată furia împotriva sîrbilor prinşi cine ştie pe unde prin Bosnia şi aduşi la Travnik, bănuiţi fiind că avuseseră legături cu răsculaţii din Serbia şi că puseseră la cale o răscoală asemănătoare în Bosnia. Dar mînia gloatei se îndrepta şi împotriva autorităţilor otomane, învinuite de slăbiciune, corupţie şi trădare.

Simțind, așadar, că răscoala din Serbia le primejduiește tot ce au mai scump și mai sfînt, că actualul vibir, ca toți osmanlîii, nu se-ncumetă să-i apere, și dîndu-și seama că ei nu au nici destulă putere, nici destulă voință spre a-și fi singuri apărători, turcii mai înstăriți din Travnik, cuprinși de neliniștea maladivă a claselor aflate în pericol, se dădeau la samavolnicii și cruzimi gratuite. După ei se lua de multe ori sărăcimea din oraș și anume cei mai sărmani dintre sărmani, care n-aveau nimic a pierde.

De la Drina și din Kraina soseau zilnic ostateci sîrbi, legați în funii și schingiuiți, sub învinuiri grave, dar niciodată precise, întîi cîte unul sau cîte doi, apoi în grupuri tot mai mari. Se aflau printre ei orășeni și preoți, dar cei mai mulți erau țărani.

Nimeni nu se mai apucă să cerceteze presupusa lor vină și să-i judece. Erau zvîrliți pur și simplu în tîrgul înfierbîntat al Travnikului, ca în craterul unui vulcan în erupție, și sfîrtecați fără anchetă și fără judecată.

În pofida rugăminților și avertismentelor lui Daville, Desfossés ieși să vadă cum călăii țigani se pregăteau să-i tortureze și să-i ucidă pe doi dintre acești ostateci în mijlocul tîrgului de vite. Stînd pe un dîmb în spatele mulțimii cu totul absorbite de scena care începuse a se desfășura în fața ei, el putu să privească nestingherit și neobservat, întipărindu-și în minte chipurile victimelor și ale călăilor.

În obor era o zarvă și o îmbulzeală de nedescris. Seimenii îi aduseră pe cei doi osîndiți, desculți și cu creștetele goale, îmbrăcați în nădragi de postav și cămăși zdrențuite, desfăcute la piept.

Erau doi bărbați înalți și negricioși, semănînd unul cu altul, de parcă-ar fi fost frați. Judecînd după resturile veșmintelor, sfîșiate pe drum și în timpul schingiuirilor la care fuseseră supuși, păreau a fi niște orășeni fără stare. Umbla vorba că fuseseră prinși în timp ce încercau să treacă frontiera în Serbia cu niște scrisori de-ale vlădicii din Sarajevo, făcute sul și ascunse în două bastoane găurite.

Seimenii se luptau ca oamenii să facă loc de trebuință pentru spînzurătoare. Țiganii călăi nu izbuteau să des-

curce ştreangurile. Gloata adunată în jur se înferbîntase şi arunca blesteme împotriva celor doi năpăstuiţi, dar şi împotriva seimenilor şi ţiganilor, învălmăşindu-se ca o apă, ameninţînd să doboare şi să calce în picioare victimele şi călăii.

Cei doi oameni legaţi în frînghii, cu grumazul firav şi dezgolit, stăteau drepţi şi nemişcaţi, cu o expresie de stinghereală şi de mirare mută întipărită pe faţă. Chipurile lor nu exprimau nici spaimă nici curaj, nici însufleţire, nici indiferenţă. S-ar fi putut spune că păreau oarecum *îngrijoraţi* şi duşi cu gîndul la necazurile lor, nedorind altceva decît să fie lăsaţi în pace spre a-şi rezolva cît mai grabnic treburile. Parcă nici nu luau seama la ceea ce se petrecea în jurul lor. Clipeau doar din ochi din cînd în cînd, îşi lăsau încet capul în jos, parcă ferindu-se astfel de zarva şi huietul din jur, stînjenitoare stavilă în calea gîndurilor lor îngrijorate. Vinele li se umflaseră pe frunte şi tîmple şi-i năpădise sudoarea. Întrucît aveau mîinile legate, sudoarea li se scurgea în şiroaie lucind pe grumazul vînos, plin de păr.

În sfîrşit, ţiganii izbutiră să-şi descurce funiile şi se apropiară de unul dintre cei doi osîndiţi. Acesta tresări uşor, nespus de uşor, şi nu se împotrivi de loc, lăsîndu-se în seama lor. Celălalt tresărise şi el, ca şi cum ar fi fost legat de tovarăşul său cu fire invizibile.

În clipa aceea Desfossés, care pînă atunci urmărise calm ce se petrecea, se întoarse brusc şi porni pe altă uliţă. Aşa că n-apucă să vadă ce s-a mai întîmplat.

Cei doi ţigani petrecură ştreangul după gîtul osînditului, dar nu-l suiră în spînzurătoare, ci făcînd fiecare cîţiva paşi înapoi, începură să tragă din răsputeri de capetele frînghiei. Omul începu să horcăie, să-şi rostogolească ochii şi să dea din picioare, zvîrcolindu-se în laţul frînghiei ca o păpuşă.

Gloata se mişcă, vînzolindu-se. Toţi se-ndesau şi se îmbulzeau vrînd să vadă cu ochii lor chinurile osînditului. Cînd acesta zvîcni prima dată, gloata începu să chiuie, aţîţată şi cuprinsă de veselie. Cînd îl apucară însă spasmele morţii şi zbaterea lui deveni spăimîntătoare şi fantastică, oamenii care se găseau prin apropiere îşi întoarseră privirile şi dădură înapoi. Fără îndoială că ei doriseră să

vadă ceva ieșit din comun, nici ei nu știau bine ce anume, și să-și găsească astfel o ușurare, să-și deșerte într-un fel sentimentul de nemulțumire vagă, dar adîncă și mereu prezentă. Visau de mult să-și vadă vrăjmașul înfrînt și pedepsit, și să se bucure privindu-i chinurile. Dar ce vedeau acum însemna pentru ei un chin și o tortură. De aceea oamenii din apropiere surprinși și înfricoșați, își întoarseră privirile și dădură în lături. Ceilalți inși care nu putuseră să vadă scena dădeau buzna împingîndu-i din ce în ce mai aproape de victimă. Înfricoșați și înnebuniți de grozăvia care se petrecea la un pas de ei, îi întorseseră spatele, opintindu-se și făcînd sforțări desperate să se strecoare prin mulțime, izbind deznădăjduiți cu pumnii în jurul lor, cuprinși parcă de vîlvătăile focului. Cei care împingeau din spate, nepricepînd ce spaimă și sminteală îi apucase, îi izbeau și ei cu pumnii, aruncîndu-i îndărăt și tăindu-le calea. Și în timp ce osîndiții, gîtuiți de frînghie, se zvîrcoleau de moarte, privitorii porniră să se-ncaiere între ei, să-și sfîșie hainele și să-și smulgă părul. Înghesuiți din toate părțile, și în neputința de-a ridica mîna ca să se lovească, își înfigeau unghiile unul în obrazul celuilalt, se scuipau și se înjurau, privindu-și fețele schimonosite de ură, aceeași ură pe care se pregătiseră s-o reverse asupra osîndiților. Cei care, îngroziți, se căzneau să fugă cît mai departe de la locul execuției, se opinteau și loveau cu desperare, dar în tăcere, pe cînd ceilalți care se îmbulzeau din spate să-i vadă pe osîndiți răcneau cît îi ținea gura. Unii aflați prea departe pentru a-și da seama din ce pricină se-ncinsese bătaia, rîdeau, aruncați și ei ba încoace, ba încolo, și nebănuind grozăvia care se petrecea în preajma lor, făceau glume și trăgeau chiote așa cum se-ntîmplă de obicei în învălmășeală. Se amestecau și se ciocneau, încrucișîndu-se, glasuri și chiote de surpriză, de furie, de consternare, de scîrbă, zeflemele, hohote de rîs, de-a valma ocările, icnetele, vaietele, care izbucnesc din sînul unei gloate de oameni înghesuiți, striviți, pocniți în burtă și izbiți în piept.

— Hoo, hoo ! strigau într-una niște flăcăiandri deșucheați, împingînd mulțimea și opintindu-se ca la parîme.

— Pin-geee ! răspundeau alții, ținînd contra.

— De ce dai, mă ? Ce, ai căpiat ?

— E nebun, mă ! E nebun ! țipa cineva, răcnind el însuși ca un nebun.

— Arde-l, mă ! De ce-l mîngîi ? Doar nu ți-o fi frate ! striga cineva mai de departe, vesel și pus pe glume.

Hîrșîit de pași, tropăieli, pocnete, plesnete. Și din nou :

— Na, na ! A, mai vrei ? Na ! Las' că te satur !

— Măi ăla cu chiulafu-n cap !

— Ce-mpingi mă ! Un' te trezești ? Ia vino-ncoa să-ți văd mutra !

— Ce-l alinți, mă ? Arde-l la scăfîrlie.

— Staaai, stai așa !

În timpul acesta doar cei care se găseau în preajmă sau priveau mai dintr-o parte, suiți pe vreo ridicătură, puteau să vadă ce se petrece la locul execuției. Cei doi sugrumați căzuseră în nesimțire, rînd pe rînd. Acum zăceau la pămînt. Țiganii se apropiaseră de ei și încercau să-i trezească turnîndu-le apă-n cap, lovindu-i cu pumnii și hărtănindu-i cu unghiile. Și cînd oamenii își reveniră în sfîrșit în simțiri și se ridicară cu chiu, cu vai, călăii o luară de la capăt. Începură să tragă iar de capetele frînghiei și cei doi nenorociți icniră și horcăiră iar, zvîrcolindu-se în țărînă, dar mai puțin de data aceasta, fiind sleiți de puteri. Privitorii din apropiere dădură iar s-o ia la fugă, cei din spate le tăiară iar calea, împingîndu-i înapoi cu pumnii și ocărîndu-i de mama focului, silindu-i astfel să asiste la teribilul spectacol de care voiau să scape.

Un softa scund, cu fața de faun, se prăbuși într-un acces de isterie și leșină, dar nu putu să cadă, ci rămase în picioare, impresurat și dus pe sus de masa unduitoare de trupuri, deși își pierduse cunoștința și capul i se bălăbănea pe spate cu găvanele ochilor albe și bale la gură.

De trei ori osîndiții fură treziți din leșin și de fiecare dată ei se sculau încet de jos și își treceau cu luare-aminte lațul frînghiei pe după gît așteptînd să fie sugrumați, ca niște oameni care își dădeau toată silința să facă tot ce depindea de ei ca treaba să iasă bine ; amîn-

doi cumpăniţi în mişcări şi calmi, mai calmi decît ţiganii şi decît oricare dintre privitori, îngînduraţi şi îngrijoraţi, atît de îngrijoraţi încît nici atunci cînd frînghia se strîngea în jurul grumazului şi-i apuca spasmele, de pe faţa lor nu se ştergea cu totul umbra acestei statornice îngrijorări.

După ce-i sugrumară a patra oară, ţiganii nu mai izbutiră să-i readucă în simţiri ; ei se apropiară de cei doi nefericiţi care zăceau la pămînt cu faţa în sus şi-i izbiră de cîteva ori cu cizma în abdomen, grăbindu-le sfîrşitul.

Ţiganii îşi strînseră frînghiile făcîndu-le colac şi aşteptau acum să se tragă gloata mai înapoi ca să-şi poată vedea de treabă. Aruncînd priviri furişe ca sălbăticiunile, trăgeau cu lăcomie din ţigările dăruite de cineva din mulţime. Păreau deopotrivă de mînioşi pe gloata de bezmetici care foia în jurul lor ca şi pe cei cărora le făcuseră de petrecanie, întinşi la pămînt, înţepeniţi şi nesimţitori, printre picioarele mulţimii de gură-cască.

După puţin timp, leşurile celor doi martiri necunoscuţi fură agăţate de nişte spînzurători anume înălţate pe zidul cimitirului, aşa încît să poată fi zăriţi de oriunde. Acum, traşi la chip, îşi recăpătară înfăţişarea de mai-nainte, înalţi, zvelţi şi semănînd unul cu altul, de parcă-ar fi fost fraţi. Păreau uşori, ca făcuţi din hîrtie. Capetele le descrescuseră, căci streangul se înfipsese adînc în bărbie. Nicidecum învineţite şi schimonosite ca la oamenii spînzuraţi de vii, feţele lor erau liniştite şi palide, iar picioarele alăturate cu tălpile ieşite uşor înainte, ca într-o săritură.

Aşa i-a văzut Desfossés cînd se întorcea la consulat, pe la amiază. Cămaşa unuia dintre ei, tăvălită prin ţărînă, se sfîşiase la umăr şi petecelul de pînză flutura încet sub atingerea lină a vîntului.

Strîngînd din fălci şi hotărît să-i vadă cu ochii lui, tînărul cerceta zguduit cele două chipuri atîrnate pe zid, păstrînd în suflet un fel de pace solemnă, care dăinui multă vreme într-însul. În starea asta se-napoie la consulat. Daville i se păru un pigmeu speriat şi înnebunit de fleacuri, iar d'Avenat mai grosolan şi mai ignorant ca oricînd. Temerile lui Daville i se păreau acum puerile şi închipuite, iar observaţiile lui sau anemice şi livreşti, sau

pur și simplu manii de funcționar lipsit de demnitate. N-ar fi avut nici un rost să le povestească ce văzuse și ce simțise cu atîta răscolitoare putere. Iar după cină, în ceeași dispoziție sufletească, însemnă în cartea sa despre Bosnia, cu exactitate și fidelitate, un pasaj despre felul „cum se execută pedeapsa capitală asupra raialei și a răzvrătiților".

Lumea începu să se familiarizeze cu asemenea spectacole sîngeroase și înfricoșătoare într-atît, încît dîndu-le repede uitării, căuta mereu noi prilejuri, mai crîncene, de a-și satisface curiozitatea.

Pe o băteliște aflată între han și consulatul general austriac se instală un nou loc de execuții. Acim Ekrem, gîdele vizirului, reteza aici, la repezeală, capetele osîndiților, înfipte apoi în pari.

În casa lui von Mitterer se porni panica și plînsul. Anna-Maria se năpustea deznădăjduită asupra soțului ei, strigînd : „Joseph, pentru numele lui Dumnezeu", pe toate tonurile și în toate chipurile și numindu-l Robespierre, se apuca să împacheteze lucrurile, pregătindu-se de fugă. Apoi, ostenită și dezarmată, i se arunca în brațe, hohotind ca o regină nefericită, osîndită la ghilotină și pe care călăul o aștepta după ușă.

Micuța Agatha, înfricoșată într-adevăr și nefericită, ședea pe scăunelul din verandă și plîngea înăbușit cu șiroaie de lacrimi, fapt care pe von Mitterer îl durea mai tare decît toate scenele neveste-si.

Palidul și cocoșatul dragoman Rotta alerga toată ziua de la Conac la muteselim, amenința, mituia, zbiera și implora, cerînd ca locul de execuție din fața consulatului să fie desființat.

Dar chiar în aceeași seară fură aduși pe tăpșanul acela vreo duzină de plăieși sîrbi și uciși la lumina felinarelor și a faclelor, în mijlocul chiuiturilor și huiduielilor, al forfotei și dănțuielii turcilor înverșunați și dezlănțuiți. Capetele celor uciși fură înfipte în pari. Totodată noaptea răsună în odăile consulatului mîrîitul lighioanelor hămesite pe care le adunase de prin toate ungherele orașului mirosul de sînge. La lumina lunii se zăreau foind în jurul parilor, sărind în sus și smulgînd bucăți de carne din capetele retezate.

Numai a doua zi, după ce consulul avu o întrevedere cu caimacamul, parii fură scoşi din pămînt şi execuţiile încetară pe locul acela.

Daville nu ieşea mai de loc din casă, aşa că zarva şi chiotele gloatei ajungeau pînă la ei, din cînd în cînd, stinse şi îndepărtate, însă d'Avenat îi furniza informaţii precise asupra mersului răzmeriţei ţinînd seama şi de mulţimea celor executaţi în ultima vreme. Cînd află ce se întîmplă în faţa consulatului austriac, el lăsă îndată deoparte toate temerile şi convenienţele şi fără a se mai sfătui cu cineva, fără să-i pese măcar că ceea ce îşi puse-n gînd să facă ar putea leza uzanţele internaţionale şi interesele de serviciu, se aşeză la masă şi-i scrise lui von Mitterer o scrisoare amicală.

Aşa cum rareori i se întîmplase în viaţă, Daville trecu imediat la fapte fără obişnuitele sale ezitări, de-a dreptul şi asumîndu-şi toată răspunderea.

În scrisoare, fireşte, vorbi şi de zeiţa războiului Belona şi de „zăngănitul de arme“ care mai durează şi de devotamentul absolut pe care-l datorează fiecare dintre ei suveranului său.

„Dar“, scria Daville, „am socotit că nu voi afecta cu nimic susceptibilitatea dumneavoastră, nici îndatoririle mele, scriindu-vă, în mod excepţional şi în condiţii cu totul neobişnuite, aceste cîteva cuvinte. Cu oroare şi mîhnire, noi înşine, zi de zi, victime ale barbariei, aflînd cele ce se întîmplă în faţa casei dumneavoastră, soţia mea şi cu mine vă rugăm să credeţi că sîntem necontenit şi din tot sufletul alături de dumneavoastră şi de familia dumneavoastră. În calitate de creştini şi de europeni, în pofida a tot ce ne separă pentru moment, am ţinut ca în aceste triste zile să vă adresăm un cuvînt de mîngîiere şi sinceră afecţiune.“

Abia după ce trimise scrisoarea, printr-un om de încredere, la consulatul de pe celălalt mal al Lašvei fu cuprins iar de îndoieli şi începu să se întrebe dacă nu cumva procedase greşit.

Von Mitterer primi scrisoarea lui Daville în iulie, 1809, ziua 5, adică în ziua în care începu bătălia de la Wagram.

Timp de vreo zece zile, cele mai frumoase zile de iulie, în Travnik domni anarhia totală. O nebunie colectivă,

molipsitoare, îi scotea pe oameni din casele lor, împingîndu-i să facă lucruri monstruoase și de necrezut la care pînă atunci nu se gîndiseră niciodată. Evenimentele se nășteau unele din altele, urmînd logica sîngelui și-a instinctelor stîrnite. Situațiile se zămisleau întîmplător, dintr-o încurcătură sau dintr-o poznă pusă la cale de niște tineri, urmau un fir neprevăzut și sfîrșeau în chip neașteptat sau se curmau dintr-o dată, cînd nici n-apucaseră bine să-și ia vînt. Pîlcuri de băietani o porneau spre un anumit loc, urmărind un anumit scop, dar pe drum dădeau de un alt spectacol, mai palpitant, și, lăsînd totul baltă, intrau în joc, participînd cu atîta patimă ca și cum ei l-ar fi pregătit săptămîni în șir. Fură cuprinși cu toții de o rîvnă ciudată. Fiecare ardea de dorința să contribuie la apărarea credinței și a bunelor rînduieli și dorea, cu cea mai nobilă convingere și cea mai sfîntă revoltă, să ia parte nu numai cu ochii, ci și cu mîinile, la uciderea și schingiuirea trădătorilor și a oamenilor răi, vinovați pentru nelegiuirile petrecute în țară, ca și cum și-ar fi răzbunat propriile nenorociri și suferințe. Oamenii se duceau la locurile de execuție, ca și cum s-ar fi dus la un sfînt lăcaș spre a dobîndi tămăduire și ușurare sigură pentru orice chin. Fiecare dorea să prindă el, cu mîna lui, vreun răsculat sau vreo iscoadă, să hotărască el locul și modul în care va fi aplicată pedeapsa, și tot el s-o ducă la îndeplinire. Din această pricină se iscau certuri și bătăi în care-și vărsau furia și-și consumau ardoarea. Deseori se strîngeau în jurul cîte unui osîndit o grămadă de sărăntoci musulmani, dînd din mîini, cîrîindu-se și îmbulzindu-se ca în jurul unei junci scoasă la mezat. Țingăi de-o șchioapă se strigau unii pe alții și alergau cu sufletul la gură, fîțîindu-și turul lunguieț, ca să-și moaie cuțitașele în sîngele celor uciși și să facă vîlvă prin mahalale, speriindu-i pe alții mai mici ca ei.

Zilele erau însorite, cerul fără nori, orașul plin de verdeață, de apă, de flori și poame timpurii, iar nopțile scăldate în lumina lunii, limpede, sticloasă și fragilă. Și între acestea, zi și noapte ținea sîngerosul carnaval în care toți doreau un singur lucru, dar nimeni nu-l putea înțelege pe celălalt, căci nimeni nu știa bine ce se petrece cu sine.

Frămîntarea aceasta unanimă se întindea ca o molimă. Răbufneau dihonii de mult îngropate, înviau zavistii vechi. Oameni nevinovați cădeau, se întîmplau neînțelegeri și confuzii funeste.

Personalul străin al consulatelor nu mai ieșea pe uliță. Cavașii le aduceau vești despre tot ce se întîmpla. Excepție făcea Cologna, căruia i se cerea să stea singur în casa lui umedă și răzleață. Bătrînul medic nu mai avea somn, dar nici chef de lucru. Cobora pînă la consulat, cu toate că era nevoit să străbată ulița plină de gloatele dezlănțuite și să treacă pe lîngă locurile de execuție presărate de-o parte și de alta a drumului. Luaseră cu toții seama că-l roade neliniștea, că-n ochi îi joacă o sticlire bolnavă, că tremură într-una și se împleticește la vorbă. Vîrtejul nebun care bîntuia în această văgăună îl trăgea la fund, ca pe-un fir de pai picat într-o bulboană.

Într-o zi la nămiază, pe cînd se întorcea de la consulat, Cologna întîlni în mijlocul tîrgului o liotă de turci, toți niște coate-goale, ducînd între ei un om legat cu sfori și plin de vînătăi. Apucă s-o cotească pe-o uliță lăturalnică, dar nu fu în stare să-și stăpînească curiozitatea. Atras în mod silnic dar irezistibil se înapoie și în clipa cînd fu la cîțiva pași de ei, auzi pe cineva strigînd cu glas răgușit :

— Doctore, doctore, nu mă lăsa ! Mor nevinovat !

Ca prins de-o vrajă, Cologna veni mai aproape și cu ochii săi miopi recunoscu în cel năpăstuit pe un orășean din Fojnica, catolic, pe nume Kulier. Omul striga, azvîrlind alandala cuvintele, neștiind ce să spună mai întîi, rugîndu-se să i se dea drumul, că n-are nici o vină.

Cologna stătu să vadă cu cine din gloată ar putea sta de vorbă. Dar întîlni numai priviri tulburi și-nverșunate. Se pregătea totuși să facă ceva, cînd din cîrd ieși un bărbat înalt, cu obrajii palizi și se proțăpi în fața doctorului.

— Tu să-ți vezi de drum.

Glasul îi tremura încărcat de furie, vibrînd ca o coardă întinsă.

De n-ar fi fost omul acesta și glasul lui, poate că bătrînul și-ar fi văzut de drum, lăsîndu-l în voia soartei pe catolicul din Fojnica, pentru care nu mai exista scăpare. Dar glasul acesta îl atrăgea ca adîncul unui abis. Ar fi

vrut să spună că-l cunoaște pe acest Kulier ca pe-un supus cinstit, să-i întrebe cu ce se făcuse vinovat și încotro îl duc, dar lunganul nu-i îngădui să vorbească.

— Vezi-ți de drumul tău, n-auzi ? ridică turcul glasul.

— Nu, nu se poate așa. Unde-l duceți pe omul ăsta ?

— E, dacă vrei să știi, îl duc pe cîinele ăsta să-l spînzur, cum spînzurăm cîinii.

— Cum așa ? De ce ? Nu se poate să spînzurați oameni nevinovați. Am să-i dau de știre caimacamului.

Acum țipa și Cologna, fără să ia seama că se înfierbîntă sărindu-și din fire.

Ceilalți începură să murmure. Din două minarete, unul în vecinătate, celălalt mai departe, hogii strigau ezanul și glasurile li se amestecau învolburate și încordate. În jurul liotei de coate-goale începu să se strîngă lume.

— E, dacă te-ai găsit tu să-l aperi, striga lunganul, uite că ți-l spînzur chiar aici de dudul ăsta.

— Nu se poate ! N-ai voie. Am să chem zapciii, mă duc la caimacam. Cine ești tu ? strigă bătrînul, rástit, abia trăgîndu-și răsuflarea.

— Eu sînt ăla de nu-i e frică de tine ; și cară-te odată de aici pînă nu-ți pun pielea pe băț.

Din grămada de zurbagii se auziră strigăte și înjurături. În jurul lor se strîngeau din ce în ce mai mulți oameni din tîrg. Lunganul se întorcea spre soții lui, după fiecare împunsătură, ca să vadă dacă răspunsul lui le e pe plac. Iar ei îl priveau nemișcați, dar cu vădită satisfacție.

Flăcăul zdravăn o porni spre dudul bătrîn din marginea drumului și toată liota se luă după el. Cologna îi urmă. Acum răcneau toți deodată, zvînturîndu-și brațele. Cologna țipa și el, dar nimeni nu voia să-l audă.

— Tîlharule, obrăznicie, silnicie ! Voi pătați obrazul sultanului. Tîlharilor ! Turciților ! țipa bătrînul doctor.

— Tacă-ți fleoanca ! Vezi că acuși te atîrn și pe tine lîngă ăsta.

— Pe mine ? Pas de mă atinge numai, scîrnăvie turcită !

Cologna își dăduse drumul : zbiera, dădea din mîini, tropăia din picioare. El și cu lunganul erau acum în centrul zurbalei. Omul din Fojnica fusese dat uitării și stătea năucit mai la o parte.

Lunganul își sumeți capul și strigă întorcîndu-se provocator spre ceată :

— Ați auzit ? Ne-a spurcat credința și prorocul ! Ați auzit, mă ?

Ceilalți îi făcură semn că auziseră.

— Spînzurați-i pe amîndoi ! Acum ! Pe loc !

Zurbagiii se năpustiră la Cologna să-l înhațe.

— Ce credință ? Care proroc ? Știu eu ce-i în Islam mai bine ca tine, lepădătură bosniacă. Eu sînt... eu sînt... striga Cologna, tremurînd din toate încheieturile și spumegînd ca ieșit din minți.

— Spînzurați-l ! Cîinele de ghiaur !

În hărmălaia care se iscă se auzeau doar cuvintele nedeslușite răcnite de Cologna, ca un horcăit de muribund :

— ...Turc ...da, sînt turc, sînt un turc mai bun decît tine.

Atunci interveniră oamenii aceia din tîrg, smulgîndu-l pe medic din mîinile golanilor. Fuseseră doar martori că bătrînul rostise limpede și răspicat, de trei ori în șir, că este adeptul neprihănitei credințe și prin această afirmație devenise inviolabil. Îl duceau acum spre casă, grijulii și solemni, ca pe o mireasă. Și bine făceau, căci bătrînul scos din fire tremura ca piftia, îngăimînd cuvinte fără șir.

Descumpăniți și dezamăgiți, zurbagiii care-l tîrîseră cu ei pe numitul Kulier și aducîndu-i acuzații pe nimic întemeiate voiseră să-l spînzure, îi dădură și lui drumul lăsîndu-l să se ducă acasă.

Numaidecît se răspîndi zvonul că medicul consulatului austriac se turcise. Pînă și pentru orașul acesta descreierat, unde sminteala sporea cu fiecare zi și unde se petreceau lucruri imposibil de povestit, căci nu puteau fi de nimeni crezute, vestea că medicul se turcise făcu mare vîlvă.

Cum nimeni dintre creștini nu cuteza să iasă în stradă, n-avu cine verifica dacă zvonul era adevărat sau scornit. Consulul trimise un fecior la Dolac, să-l anunțe pe fra-Ivo Janković, dar parohul primi vestea cu neîncredere și făgădui să treacă pe la consulat de îndată ce se va domoli puțin zarva, poate chiar a doua zi.

Către seară, din ordinul consulului, Rotta ieși în oraș și porni spre dîmbul povîrnit unde se găsea casa lui Cologna. Nu trecu nici o jumătate de ceas și dragomanul se înapoie, palid și tăcut, contrar obiceiului său. Îl înspăimîntaseră niște oameni necunoscuți, cu înfățișare fioroasă, înarmați pînă-n dinți, care-i strigaseră în față : „Turcește-te, vlahule, cît nu-i prea tîrziu !“ Se purtaseră ca niște bețivani smintiți. Dar și mai mult îl zguduise ceea ce văzuse în casa doctorului.

După ce cu chiu, cu vai a fost lăsat să intre în casa de unde tocmai ieșea o ceată de turci neînarmați și cît se poate de pașnici, dădu piept în piept cu slujitorul medicului. Arnăutul părea cu totul năucit. În pridvor domnea o dezordine de nedescris, iar podeaua și pereții erau leoarcă de apă. Din odaie răzbea glasul medicului.

Bătrînul umbla de colo colo prin cameră cuprins de neastîmpăr ; fața lui palidă de obicei și pămîntie se-mbujorase un pic, iar bărbia îi juca într-una. Printre genele strînse, ca și cum ar fi privit în depărtare căznindu-se să deslușească ce întrezărise, se uită la dragoman lung, aprig, cu vrăjmășie. Iar cînd Rotta dădu să spună că vine din partea consulului general care-l trimisese să vadă ce i s-a întîmplat, Cologna îl întrerupse tulburat.

— Nimic, nimic. Nu mi s-a întîmplat nimic și n-o să mi se întîmple nimic. Să nu-mi poarte nimeni de grijă. Mă apăr eu și singur. Mă ferec aici și lupt pînă la ultima suflare.

Bătrînul se opri, își înălță capul, își umflă pieptul și șopti cu răsuflarea tăiată :

— Da, mă ferec aici. Aici, aici.

— Stați... stați acolo..., dom' doctor, se bîlbîi superstițiosul și speriosul Rotta, pe care-l părăsi dintr-o dată siguranța lui insolentă. Se dădu cu un pas înapoi și fără să-și ia ochii de la medic, căută în spatele său, cu mîna tremurîndă, clanța ușii, repetînd într-una :

— Stați acolo, stați...

Părăsindu-și atitudinea semeață și rigidă, bătrînul se plecă spre înfricoșatul Rotta, devenind deodată confidențial și blînd. Pe fața lui îmbătrînită, sau mai degrabă numai în ochii lui, scăpăra un zîmbet triumfal, semnificativ.

Şi dînd parcă în vileag o taină de mare preţ, rosti încet, ameninţîndu-l cu degetul :

— Aleihiselam zice : „Diavolul aidoma sîngelui răscolește trupul omului“. Dar Aleihiselam mai zice : „Voi îl veţi vedea ghiojgorea pre Domnul vostru, precum vedeţi luna cînd se-mplinește“.

Şi se întoarse deodată, luînd o înfățișare gravă, de om jignit. Iar dragomanul, căruia îi înghețase sîngele în vine, nu pierdu prilejul să deschidă binişor ușa, să se strecoare ca o umbră în tindă și s-o tulească fără salut și rămas bun.

Luna răsărise. Rotta o porni grăbit pe ulițe lăturalnice, tresărind la orice zgomot și simțind că-l ia cu frig cînd zărea vreo umbră de om. Ajuns acasă, se înfățișă consulului, dar multă vreme rămase ca prostit, nefiind în stare să-i înșire cum se petrecuseră lucrurile și dacă zvonul cu turcirea lui Cologna era sau nu adevărat. O ținea într-una că medicul înnebunise, iar la insistențele consulului, care voia să știe cum de înnebunise așa dintr-o dată, nu spunea decît :

— E nebun, nebun de legat. Cînd se apucă cineva să-ți vorbească de Dumnezeu și diavol, e nebun de-a binelea. Făcea să-l vedeți, zău așa, făcea să-l vedeți, repeta dragomanul.

Pînă la căderea nopții se răspîndi prin tot orașul zvonul că medicul consulatului austriac își exprimase fățiș dorința de-a îmbrățișa Islamul și că a doua zi chiar urma să fie primit în mod solemn, în noua credință. Dar această ceremonie n-avu loc niciodată și nimănui nu-i fu dat să afle dacă medicul se „turcise“ într-adevăr.

Căci a doua zi alt zvon se răspîndi ca fulgerul, întrecîndu-l pe celălalt și anume că în zori Cologna fusese găsit mort pe drumeagul de lîngă pîrîu, în rîpa de sub dîmbul povîrnit unde-și avea casa. Fusese găsit cu țeasta sfărîmată. Servitorul arnăut nu știa să spună dacă medicul ieșise din casă în timpul nopții și habar n-avea cum de nimerise în prăpastie.

Aflînd de moartea medicului, parohul din Dolac coborî în Travnik să se îngrijească de înmormîntare. Înfruntînd mulțimea cuprinsă de freamăt, fra-Ivo răzbi pînă la casa medicului, dar nu rămase multă vreme acolo. Deși trupeș, coborî cu ușurință și repede drumul prăpastiei străjuit de

ciomegile şi baltagele turcilor înverşunaţi, care-l opriră să pătrundă în casă. Hogea se și afla la căpătîiul mortului și rînduise cele de cuviință, dat fiind că cei trei orășeni confirmară că medicul spusese de trei ori, răspicat și de bunăvoie, că e dornic să primească credinţa turcească, socotindu-se un mumin mai cucernic decît mulţi alţi turciţi din tîrgul Travnikului.

Rotta care aflînd de moartea medicului, sosise la fața locului întovărășit de cavasul Ahmet, zări doar cîţiva turci dînd ocol casei lui Cologna și se înapoie la consulat. Singur însă, căci cavasul rămase să ia parte la înmormîntare.

Dacă vremurile ar fi fost cît de cît mai pașnice, dacă la Conac s-ar fi aflat careva dintre dregători și ar fi intervenit la autorităţile bisericeşti și laice, consulatul austriac ar fi procedat cu mai multă dîrzenie, fra-Ivo ar fi făcut unele demersuri la oblăduire, ar fi stat de vorbă cu turcii mai influenţi, și s-ar fi văzut atunci cîtă minciună și cît adevăr cuprindea zvonul care pecetluise soarta nefericitului Cologna. Dar în mijlocul nebuniei dezlănțuite și al dezmățului aflat în toi, ar fi încercat zadarnic, căci nimeni nu i-ar fi dat ascultare. Răzmerița, care în ultimele zile parcă se mai domolise, își găsise din nou hrană : se repezise ca un lup flămînd să înșface corpul acestui biet năpăstuit și nu l-ar fi lăsat din ghiare fără vărsare de sînge şi capete retezate.

Către amiază, medicul fu înmormîntat pe colnicul înverzit din cimitirul turcesc așezat pe-o costișă. Deși tîrgul nu se deschisese, o mulţime de turci ieșiră din case dornici să ia parte la prohodul medicului care se turcise în chip atît de ciudat. Cei mai mulți erau de soiul zurbagiilor înarmaţi cu ciomege, care fuseseră cît p-aci să-l spînzure în ajun. Solemni şi posaci, făceau cu rîndul, îndesîndu-se care mai de care să poarte pe umeri năsălia, așa încît tabutul cu trupul neînsufleţit şi înfășurat în poclit al medicului luneca într-una prin aer smucit de brațele lor vînjoase.

Aşa sfîrși zurbaua tulbure aducătoare de întîmplări neașteptate. Schingiuirea ostatecilor sîrbi încetă. Oamenii parcă rușinați și mahmuri se înfundară în treburile obișnuite căutînd fiecare să dea cît mai repede uitării cele întîmplate, iar cetele de haimanale, zamparagiii și bătăușii se mistuiră în mahalalele mărginașe, cum se retrag apele

revărsate în matca lor, lăsînd locul vechii rînduiri care, pentru o bucată de timp, li se păruse tuturor mai bună şi în orice caz mai lesne de suportat. Peste Travnik pogorî liniştea, grea şi monotonă, împlinindu-se la loc, ca şi cum nicicînd n-ar fi fost tulburată.

Pacea se-nstăpîni repede şi din pricină că Suleiman-paşa Skopljak se înapoiase la Travnik. Iscusinţa şi îndemînarea sa se făcură numaidecît simţite.

Cum sosi în oraş, Suleiman-Paşa îi chemă la sine pe oamenii mai de vază pentru a-i întreba cum înţeleseseră să ocrotească, în lipsa sa, liniştea şi bunul mers al treburilor. Li se înfăţişase aşa cum venise din campanie, îmbrăcat fără nici o pretenţie, tras la faţă, înalt, cu mijlocul suplu, ca un ogar de rasă, cu ochii lui mari, albaştri, cercetîndu-i şi admonestîndu-i ca pe nişte copii nătîngi. Omul acesta, care petrecuse şase săptămîni pe moşiile sale de pe Kupres, nu-i slăbea din ochi, ţintindu-i aprig pînă dădeau semne că s-au dezmeticit din zăpăceală, şi-apoi îi lua la refec, întrebîndu-i tăios cînd se mai pomenise ca tîrgul să judece de capul lui şi să împartă pedepse, de unde-şi luaseră ei dreptul ăsta şi unde le fusese mintea în cele zece zile din urmă.

— Aud pe unii zicînd că prostimea şi-a luat-o-n cap, şi că, pornită pe ticăloşii, nu mai vrea să dea nimănui ascultare. Fie şi-aşa. Se ştie însă că prostimea nu răsuflă cu răsufletul ei, ci că pîndeşte să prindă suflarea stăpînului. O ştiţi prea bine şi domniile voastre. Cei care se strică primii sînt întotdeauna stăpînii, căci peştele de la cap se-mpute, iar prostimea se dă după ei. Şi cînd a scăpat o dată din mînă şi s-a pornit pe dezmăţ, apoi s-a zis ! Du-te, vere, de-ţi caută alta, că asta te-a-ncălecat.

Suleiman-paşa vorbea ca un om care pînă mai ieri alaltăieri asistase la întîmplări grave şi zguduitoare, pe care ei, în strîmtul lor orizont de travniceni nici nu şi le pot închipui, simţindu-se deci dator să le explice pe larg.

— Slăvit şi cinstit fie Alah, că ne-a oblăduit hărăzindu-ne pămînt şi putinţa de-a împărţi dreptatea. Şi iacă-tă : matale stai cu mîna-n sîn şi laşi liotele de puşlamale şi de turciţi să-şi facă dreptate după capul lor. Apoi dacă-i

pe-aşa fii pe pace, că vor avea grijă clăcaşii tăi să le urmeze pilda. Clăcaşu-i dator să muncească, iar aga să nu-l scape din ochi, că doar şi iarba cere şi rouă şi coasă.. Nu merge una fără cealaltă. Uită-te la mine (se adresă, nu fără trufie agăi care stătea chiar lîngă el) am cincizeci şi cinci de ani bătuţi pe muchie, dar şi acum, pînă a nu coborî amiaza, nu scap prilejul să dau o raită călare prin toate ciflicurile de pe la Bugojno. Şi-ascultă ce-ţi spun : poţi să cauţi cu lumînarea. Clăcaş răuvoitor şi nesupus n-ai să afli pe olatul meu.

Într-adevăr grumazul şi braţele lui vînoase erau pîrlite de soare şi asprite de vînt ca la un argat de cîmpie.

Nimeni nu se pricepu să-i răspundă şi fiecare dădu să dispară cît mai curînd din ochii lui, să uite ce-a fost şi să se facă uitaţi ei înşişi.

De îndată ce se mai potoli învolburarea, von Mitterer se apucă să cerceteze ciudata chestiune a turcirii lui Cologna şi dedesubturile misterioasei sale morţi. Nu făcea asta de dragul lui Cologna, pe care şi înainte îl socotise iresponsabil şi indezirabil, de loc potrivit pentru slujba pe care o îndeplinea. Întrucît îl cunoştea bine, von Mitterer admitea că în timpul gîlcevii medicul ar fi putut declara că e un bun musulman, fără a se simţi însă angajat cu nimic, după cum n-ar fi fost exclus să se fi sinucis sau să-şi fi pierdut cunoştinţa într-un moment de prea mare tulburare, prăbuşindu-se în fundul rîpei. Acum, cînd răzmeriţa se potolise şi lucrurile îşi schimbaseră înfăţişarea, iar oamenii îşi schimbaseră gîndurile şi purtarea, nu era de loc uşor să cercetezi o întîmplare care se petrecuse în cu totul alte împrejurări, cînd sminteala, dezmăţul şi crima bîntuiseră cu furie.

Von Mitterer însă era îndrituit să întreprindă aceste demersuri pentru a pune la adăpost prestigiul Imperiului şi pentru a împiedica să se repete asemenea atacuri împotriva altor supuşi ai Imperiului sau funcţionari ai consulatului. Îl îndemna de asemeni şi fra-Ivo rugîndu-l în numele catolicilor să caute a lămuri, ce legătură putea fi între turcirea şi pogribania lui Cologna.

Suleiman-pașa, care de la bun început îl privise cu simpatie pe von Mitterer și avusese cu el raporturi mai strînse și mai cordiale decît cu Daville, atît pentru că era nevoit să discute cu acesta în prezența dragomanului cît și pentru faptul că înfățișarea lui nu-i prea plăcea, se strădui să-i satisfacă dorința. În același timp însă îl sfătui prietenește să nu dea amploare chestiunii și să nu împingă lucrurile prea departe.

— Știu, este de datoria dumneavoastră, să vegheați asupra supușilor Imperiului, îi spuse el consulului în felul său distant, lucid și precis, pe care toată lumea, inclusiv el, îl socotea infailibil, știu și înțeleg că nu poate fi altfel. Vezi însă că prestigiul Imperiului nu trebuie legat de soarta fiecărui supus de-al său. Căci oameni sînt de tot soiul, iar prestigiul Imperiului e unul.

Și Suleiman-pașa îi făcu o expunere seacă și rece arătîndu-i cum anume crede el că ar trebui să procedeze ca toată lumea să fie mulțumită.

După părerea lui nu se cădea să insiste prea mult cercetînd dacă doctorul se turcise ori nu. Această latură a chestiunii trebuia tratată cu multă luare-aminte, căci zvonul se răspîndise în plină răzmeriță, atunci cînd nu puteai deosebi ziua de noapte, darmite o credință de alta și pe turciți de turci. Și-apoi, cinstit vorbind, în cazul de față, nimeni nu pierdea și nu cîștiga nimic dacă se dovedea că omul ăsta se turcise sau nu, nici turcii, nici creștinii.

Apoi nici moartea lui năprasnică, petrecută îndată după enigmatica lui turcire, nu merita să fie iscodită atîta. Căci o dată acoperită cu țărînă, gura rămîne încleștată pe vecie, iar un om care umblă cu capul în nori și nu se uită unde calcă, poate oricînd să nimerească în prăpastie. Aceasta e cea mai bună rezolvare care nu va jigni pe nimeni. La ce bun să te apuci acum să cauți nod în papură, răscolind lucrurile, cînd știi prea bine că niciodată nu se va face lumină deplină în afacerea asta și niciodată Consulatul nu va căpăta satisfacția pe care ar dori-o ?

— Nici eu n-aș fi în stare să pun mîna pe haimanalele și pe zevzecii ăia care s-au apucat să turcească lumea și să

facă dreptate după bunul lor plac în Travnik — încheie Suleiman-pașa — nici dumneavoastră nu sînteți în stare să-l înviați pe biet răposatul care-și doarme somnul de veci în cimitirul turcesc ca să-l întrebați cum s-au petrecut într-adevăr lucrurile. Cine să îndrepte toate astea? Eu zic să lăsăm afacerea asta în seama vremii, să pună ea rînduială cum se pricepe, iar noi să ne vedem de treburi mai însemnate. Vă-mpărtășesc necazul din inimă, de parc-ar fi al meu. Voi porunci deci pe loc să se înceapă cercetările spre a fi lămurită cum trebuie moartea doctorului și după ce se va stabili că nimeni nu-i de vină să încheiem actul de deces cum se cuvine. Îl veți înainta superiorilor ca nici o bănuială să nu mai poată fi la mijloc, iar dumneavoastră și noi să ieșim cu fața curată.

Von Mitterer își dădu și el seama că soluția asta, bună sau rea, era totuși singura posibilă. Cu toate acestea, mai ceru și obținu de la chehaia alte cîteva dispozițiuni și înscrisuri care puteau să pară, privite de la distanță, că dau satisfacție consulatului său, slujindu-i drept justificare.

Aceste hîrtii la care se adaugă și raportul lui Rotta asupra ultimei sale întrevederi cu Cologna, aveau toate șansele să-i mulțumească oarecum pe cei din Viena, prezentînd cazul lui Cologna ca pe-o ciudată pățanie a unui alienat mintal și să salveze prestigiul consulului. În sinea sa însă, von Mitterer era nemulțumit de întorsătura pe care o luaseră lucrurile și de sine însuși.

Palid, închis în cabinetul său obscur, von Mitterer se gîndea la toate acestea, dezarmat și neputincios în fața complicatului concurs de împrejurări cărora el încerca, iată, să le țină piept făcîndu-și datoria cu rîvnă și nespus devotament, dăruindu-și toate puterile, deși își da limpede seama că încearcă zadarnic și fără nădejde.

Soarele fierbinte al lunii iulie umpluse văzduhul de dogoare, dar colonelul tremura pătruns de frig și clătinîndu-se ca pe buza unei prăpăstii, simțea că s-ar putea oricînd prăbuși în adînc.

XVII

Ultima răzmeriţă, mai violentă şi mai sîngeroasă decît prima, ocoli consulatul francez. Dimpotrivă, centrul ei deveni, în sfîrşit, consulatul austriac şi slujitorul său, medicul Cologna. Cu toate acestea întregul personal al consulatului francez trecu prin zile grele şi nopţi fără somn. În afară de consulul cel tînăr, Desfossés, care şi el nu ieşise decît de două ori în oraş, nimeni nu cutezase în aceste cîteva zile nici măcar să scoată capul pe fereastră. Şi Daville suportă această răzmeriţă mai greu decît pe prima, dat fiind că nici un om nu se poate obişnui cu asemenea lovituri, ba, dimpotrivă, de fiecare dată se simte tot mai slab în faţa lor.

Ca şi în timpul primei răzmeriţe, Daville se gîndise că ar trebui să fugă din Travnik, şi să se pună la adăpost, el şi familia. Silit să rămînă închis în camera sa, se lăsa asaltat de gînduri negre şi cele mai sumbre perspective, dar în faţa servitorilor şi funcţionarilor şi chiar în faţa soţiei, nu-şi trăda cu nimic deznădejdea care-l cuprinsese.

Dar nici năpasta pe care-o înduraseră împreună nu-l apropie mai mult pe consul de colaboratorul său principal. Încerca în fiecare zi să lege o discuţie cu Desfossés. (Siliţi să stea în casă, se întîlneau mai des ca înainte.) Chiar dacă izbutea, niciodată discuţia nu sfîrşea bine, punîndu-l într-o stare de enervare. Pe lîngă celelalte necazuri, îndoieli şi decepţii, Daville era nevoit să-şi aducă mereu aminte că lîngă el se află un străin, un om cu deprinderi şi concepţii diametral opuse. Nici calităţile tînărului, atît de evidente mai ales în asemenea ocazii : curajul, generozitatea, prezenţa de spirit, nu-l puteau atrage pe Daville. Căci ne-am deprins să acceptăm şi să preţuim aşa cum se cuvine pe cineva numai atunci cînd ni se înfăţişează sub un chip corespunzător concepţiilor şi înclinaţiilor noastre.

Ca de obicei, Daville privea şi acum cu amărăciune şi dispreţ la toate cîte se petreceau în jur, socotind mai departe că vina tuturor relelor se datoreşte răutăţii înnăscute a oamenilor acestora, precum şi modului barbar de

viață pe care-l duseseră, preocupat fiind numai să salveze și să ocrotească, în condițiile date, prin orice mijloace interesele Franței. Desfossés, dimpotrivă, cu o liniște care-l scotea din sărite pe Daville, analiza în mod obiectiv fenomenele din jurul său, căutînd cauzele și efectele, explicîndu-le prin ele însele şi făcînd apel la condițiile care le dăduseră naştere, fără a ține seama de foloasele sau pagubele, de plăcerile sau neplăcerile care se abăteau din pricina lor asupra capului său și asupra consulatului. Această obiectivitate rece și dezinteresată îl punea mereu în încurcătură și-i era profund antipatică; cu atît mai mult cu cît oricît își dădea silința, nu putea descoperi nici un semn de evidentă superioritate. Iar în starea în care se afla, această rece obiectivitate îl îmbolnăvea de-a binelea.

Orice discuție, oficială, semioficială sau neoficială, prilejuia tînărului său colaborator o mulțime de asociații, de reflecţii libere şi de concluzii neutre, pe care consulul, iritat, le asculta în tăcere jignită, abia stăpînindu-şi mînia neluată niciodată în seamă de celălalt.

Băiatul acesta, copil de oameni înstăriți, multilateral înzestrat, făcea risipă cu ideile sale asemeni unui milionar, arătîndu-se pe cît de îndrăzneț, pe atît de capricios. În treburile propriu-zise ale consulatului, la drept vorbind lui Daville nu-i era de prea mare folos. Deși intra în obligațiile tînărului să transcrie rapoartele consulului de pe ciornă pe curat, Daville evita să apeleze la el. În timp ce scria, îl obseda ideea că tînărul acesta, al cărui spirit părea să aibă o sută de ochi, i-ar purica raportul în timpul transcrierii, strîmbînd din nas. Se înfuria că-i pot trece asemenea gînduri prin minte, și totuși nu se putea opri să nu se gîndească, la fiecare frază pusă pe hîrtie, cu ce ochi ar privi-o secretarul său. Și de fiecare dată se hotăra să-și transcrie singur pe curat rapoartele mai importante.

Pe scurt, în treburile curente și mai ales acum cînd evenimentele legate de noua campanie a lui Napoleon asupra Vienei îi sporiseră temerile și zbuciumul, Desfossés nu-i era consulului de nici un ajutor, ci mai degrabă o povară în plus. Deosebirea dintre ei se vădea a fi atît de profundă, încît nici măcar bucuria nu și-o puteau împărtăși. Cînd, pe la jumătatea lui iulie, o dată cu domolirea

răzmeriței, sosi vestea că Napoleon învinsese la Wagram și numaidecît după asta că încheiase armistițiul cu Austria, Daville se-nsenină și uită de necazuri. I se părea că greul fusese biruit, că totul se sfîrșise cu bine. Singurul lucru care-i umbrea bucuria era indiferența tînărului care nu trăia entuziasmul succesului, precum străin fusese de îndoielile și temerile care-l precedaseră.

Ajunsese un chin pentru Daville să-i vadă veșnic zîmbetul inteligent și impasibil. „Parcă ar fi abonat la victorii", îi spunea Daville soției sale, neavînd pe altcineva cui să i se plîngă și nemaiputînd să se stăpînească.

Veniră din nou zilele calde și bogate ale sfîrșitului de vară, admirabilă pentru cei care o duceau întotdeauna bine și mai ușor de îndurat pentru cei care o duceau greu și iarna și vara.

În octombrie 1809 se încheie, la Viena, pacea între Napoleon și curtea vieneză. Luară ființă Provinciile Ilire, în care intrau Dalmația și Lika, deci și teritoriul unde lucra Daville. La Liubliana, capitala acestei noi Ilirii, sosiră guvernatorul general și intendentul general cu o listă lungă de funcționari ai poliției, funcționari vamali și fiscali pentru a pune regulă în treburile administrative în vederea întăririi legăturilor comerciale cu Levantul. Generalul Marmont, guvernatorul Dalmației, care izbutise să ajungă la timp pentru a lua parte la bătălia de la Wagram, fusese numit mareșal. Acum Daville privea toate acestea cu nostalgia omului împăcat și mulțumit în sine că a contribuit într-o măsură la izbînzile și gloria altora, el rămînînd în umbră, neștiut și nerăsplătit. Sentimentul acesta îi făcea bine. Suporta mai ușor parcă povara grijilor, pe care, aici, în Travnik, nici un fel de izbîndă, oricît de răsunătoare, n-ar fi fost în stare s-o reteze prea mult.

Ca și în trecut, întrebarea esențială care-l frămînta pe Daville zi și noapte și pe care nu se încumeta s-o adreseze nimănui din jurul său, era următoarea : această izbîndă putea fi considerată, în sfîrșit, definitivă și acest armistițiu o pace de lungă durată ?

Iată întrebarea, de care depindea liniștea lui lăuntrică și soarta copiilor lui, întrebare căreia nu-i putea găsi nicăieri un răspuns, nici în sinea sa, nici în jurul său.

În cursul unei recepții deosebit de festive, Daville îi dădu vizirului amănunte în legătură cu izbînzile lui Napoleon și stipulațiile păcii de la Viena, cu atît mai mult cu cît aceste stipulații vizau teritoriile din imediata vecinătate a Bosniei. Vizirul îl felicită pentru victoriile obținute de împărat și-și exprimă satisfacția că relațiile lor de bună vecinătate nu vor suferi nici o schimbare în viitor, fiind pe deplin convins că sub administrația franceză, în ținuturile din jurul Bosniei, va domni pacea și buna rînduială.

Dar aceste cuvinte, „război", „pace", „victorie" păreau, în gura vizirului, lucruri moarte și îndepărtate, căci le rostea cu un glas rece și dur, cu fața împietrită, ca și cum s-ar fi petrecut demult, în trecutul îndepărtat.

Tahir-beg, teftedarul vizirului, pe care Daville îl văzu în aceeași zi, se arătă mai vioi și mai volubil. Se interesă de situația Spaniei, îi ceru amănunte în privința sistemului administrativ preconizat pentru noile Provincii Ilire. Dorința lui de a cunoaște cît mai bine cum stau lucrurile era evidentă ca și faptul că în sinea sa face comparații, dar locvacitatea lui afabilă și via lui curiozitate nu spuneau mai mult ca impasibilitatea mută și lipsită de viață a vizirului : se putea desprinde din spusele lui că nu gîndea ca Napoleon să fie dispus a pune capăt războaielor și cuceririlor. Iar cînd Daville încercă să afle mai deslușit ce gîndește, teftedarul ocoli răspunsul.

— Împăratul dumneavoastră a învins, și ca orice învingător, lumea îl încunună cu nimbul victoriei, precum spune un poet persan : „chipul învingătorului e asemenea trandafirului", încheie teftedarul cu un zîmbet viclean.

În prezența acestui zîmbet ciudat care nu cobora de pe fața teftedarului, ci se statornicea în ochii lui oblici, vicleni și puțin sașii, Daville simțea întotdeauna o inexplicabilă stînjeneală, iar după fiecare discuție cu el, era descumpănit și parcă jefuit. Convorbirile acestea, departe de a sugera o soluție sau un răspuns, stîrneau în mintea lui noi întrebări, noi necunoscute care-l speriau. Și totuși omul ăsta era singurul om de la Conac priceput în chestiuni politice și dispus să le discute.

Imediat după încheierea păcii, relațiile dintre cele două consulate fură restabilite. Consulii începură a-și face vizite, arătîndu-și printr-un potop de cuvinte bucuria ne-

sigură pentru pacea înfăptuită şi ascunzîndu-şi sub acest exagerat entuziasm jena pricinuită de tot ce întreprinseseră unul împotriva celuilalt în ultimele luni. Daville se străduia să nu-l jignească pe von Mitterer cu ţinuta sa marţială de învingător, dar în acelaşi timp să păstreze toate avantajele pe care i le conferea victoria. Colonelul se ţinea în rezervă prudent, ca un om dornic să recunoască cît mai puţin prezentul supărător, îndreptîndu-şi în schimb speranţele spre viitor. Amîndoi îşi ascundeau adevăratele gînduri şi temeri sub vălul unei melancolii confecţionată ad-hoc la care recurg adesea oamenii mai vîrstnici care n-au renunţat să mai aştepte ceva de la viaţă, deşi îşi dau seama de propria lor neputinţă.

Doamna von Mitterer nu reluase încă vizitele, n-o văzuse încă pe doamna Daville şi izbutise să evite orice întîlnire cu Desfossés care, fireşte, era „mort" pentru ea încă din primăvară şi odihnea în marea necropolă a deziluziilor ei. Cît ţinu asaltul împotriva Vienei, ea fu în mod îndărătnic şi sîcîitor „cu sufletul de partea marelui şi neasemuitului Corsican", otrăvindu-i zilele şi nopţile bărbatului său, care, chiar între cei patru pereţi ai dormitorului lor nu putea suporta discuţiile imprudente şi căruia orice cuvînt nelalocul lui îi pricinuia o adevărată durere fizică.

În vara aceasta, Anna-Maria îşi aminti o pasiune a ei demult uitată şi anume : dragostea ei pentru animale. La tot pasul răbufnea compătimirea dumisale exagerată şi maladivă pentru animalele de povară, pentru cîini, pisici şi alte asemenea lighioane. Priveliştea boulenilor năpîrliţi şi chinuiţi care-şi tîrau osteniţi picioarele şubrede în timp ce în jurul ochilor blajini roiau muştele, înlăcrămîndu-i, o rănea pînă-n adîncul sufletului, pricinuindu-i crize nervoase. Mînată de firea ei nestăpînită, lua apărarea animalelor de tot soiul, pretutindeni şi în orice împrejurare, fără chibzuinţă şi fără măsură, îndreptîndu-se, cu paşi siguri spre noi dezamăgiri. Aduna de pe stradă cîini ologi şi pisici rîioase, le oblojea rănile şi-i îngrijea. Hrănea păsările şi aşa vesele şi sătule. Se răstea la ţărăncile care duceau pe umăr pui de găină spînzuraţi de picioare cu capul în jos.

Oprea pe stradă care prea pline și cai împovărați peste puteri și-i obliga pe țărani să-i despovăreze, să le ungă jupuiturile, să le îndrepte hamul prea larg sau chinga prea strînsă.

În țara asta asemenea cerințe păreau de-a dreptul imposibile şi întrucît nimeni nu le putea înțelege dădeau naştere la scene comice și gîlcevi neplăcute.

Într-o bună zi, doamna von Mitterer întîlni pe o uliță strîmtă și povîrnită un coşcogeamitea car plin vîrf cu saci de grîu. Boii se opinteau zadarnic în jug să tîrîie carul pînă sus în capătul străzii. Găsiră pe undeva un cal slăbănog pe care-l înhămară în fața boilor și, chiuind, începură să-i dea bice mînîndu-l la deal. Țăranul care mergea pe lîngă boi îi plesnea cînd peste coapsele slabe, cînd peste botul moale, iar asupra căluțului se năpustise cu pleasna un haidamac turc cu pieptul dezgolit și cu pielea pîrlită de soare, pe nume Ibro Žvalo, pleava orașului, surugiu și bețivan, folosit din cînd în cînd ca gîde, în detrimentul țiganilor.

Boii se smunceau cînd hăis, cînd cea, căluțul se zbătea și el ca peștele pe uscat și toată cazna lor se risipea în vînt. Carul, în loc s-o ia înainte, dădea înapoi și țăranul nu mai pridídea îndesînd pietroaie sub roate. Dobitoacele gîfîiau și tremurau ca varga. Surugiul răcnea cu glas răgușit și-l suduia pe boul din stînga zicînd că pune zăpor. Se mai opintiră o dată, apoi boul din stînga se-mpletici și căzu în genunchi. Căluțul și celălalt boulean rămas în picioare abia-și mai trăgeau suflarea. Anna-Maria dădu un țipăt deznădăjduit, alergă lîngă car, și cu lacrimi în ochi începu să strige la surugiu și la țăran. Țăranul îndesă încă un pietroi sub roată și se uită năuc la femeia asta străină. Žvalo însă, năclăit de sudoare și furios pe boul care-i trăsese chiulul, se întoarse încruntat spre ea, își șterse mînios sudoarea care-i brobonea fruntea cu arătătorul îndoit, o scutură la pămînt, și, blestemînd sărăcia și pe ăl de-o adusese pe lume, apucă biciul în mîna stîngă și se îndreptă spre Anna-Maria.

— Cară-te de-aici, muiere, și nu mă scoate din pepeni, că să fiu al dracului dacă nu te...

Rostind acestea, surugiul ridică amenințător gîrbaciul. Anna-Maria zări, aplecat asupră-i, obrazul lui Žvalo,

stacojiu și schimonosit, brăzdat de cute, cicatrice, năclăit de sudoare și praf, chipul lui crud și plin de mînie, dar mai ales obosit, atît de obosit, încît părea crispat de plîns, ai fi zis chipul unui alergător sosit primul într-o întrecere înverșunată. Cavasul, speriat, sări între ei, îl dădu la o parte pe omul fioros și scos din fire și sprijinind-o pe doamna von Mitterer care plîngea zguduită de o furie neputincioasă, o duse acasă.

Două zile Anna-Maria nu-și mai veni în fire. Tremura toată la amintirea acestei scene și-l implora cu lacrimi pe consul să facă imediat demersuri cerînd autorităților ca oamenii aceștia să fie aspru pedepsiți atît pentru cruzimea lor cît și pentru jignirea pe care i-o aduseseră. Noaptea se trezea brusc din somn și sărea din așternut, țipînd deznădăjduită cînd i se năzărea că vede, plecat asupră-i, chipul lui Žvalo.

Colonelul încercă s-o liniștească vorbindu-i blînd, deși știa prea bine că încercările lui n-au sorți de izbîndă. Carul cu pricina transporta zaherele pentru hambarul vizirului. Și pe urmă, Žvalo ăsta era un om fără căpătîi căruia n-avea ce-i face. N-avea nici un rost să-ți pui mintea cu el. Vina o purta în primul rînd Anna-Maria care, cum mai făcuse de atîtea ori înainte, se amestecase în niște treburi care n-o priveau cîtuși de puțin și, pornită ca totdeauna, n-avusese răbdare să asculte explicațiile oamenilor și nici dorința să le-nțeleagă. Își dădea silința s-o mîngîie cum se pricepea mai bine, făgăduindu-i totul, ca unui copil, îndurînd cu stoicism ocările și jignirile ei, așteptînd ca noua ei sminteală să se potolească de la sine.

În vremea asta în consulatul francez se produse un fapt deosebit. Doamna Daville era gravidă în luna a patra. Aproape neschimbată, mărunțică și ușoară, călca sprintenă și abia auzită prin casa încăpătoare și prin grădina consulatului, mereu ocupată, procurînd cele de trebuință, făcînd cumpărături, împărțind ordine. Acest al patrulea copil îi atîrna greu în pîntec. Dar mulțimea treburilor și chiar neplăcerile fizice ale sarcinii o ajutau să îndure mai ușor suferința nestinsă după băiețelul pe care soarta i-l smulsese cu atîta cruzime, durere pururi vie, păstrată în taină.

Tînărul Desfossés era pe punctul de a părăsi Travnikul. Număra zilele așteptînd sosirea primului curier de la Țarigrad sau Split spre a porni împreună cu el spre Paris. Fusese transferat la minister, dar i se adusese la cunoștință că pînă la sfîrșitul anului în curs va funcționa la ambasada din Țarigrad. Materialul pentru cartea sa despre Bosnia fusese pus la punct. Tînărul era mulțumit că avusese prilejul să cunoască această țară și fericit că are prilejul s-o părăsească. Se înfruntase cu liniștea ei aspră, trecuse peste atîtea greutăți și iată-l acum părăsind-o neînvins și senin.

În preajma plecării, de Sfînta Maria, vizită împreună cu doamna Daville mănăstirea din Guca Gora. Daville refuză să-i însoțească dat fiind că între consulat și călugării catolici relațiile se mențineau încordate. Poate chiar mai mult decît atît. Căci în acel moment conflictul dintre guvernul imperial francez și Vatican atinsese punctul culminant. Papa se afla în captivitate, Napoleon fusese excomunicat. De luni de zile călugării nu mai călcaseră pragul consulatului. Cu toate acestea, mulțumită doamnei Daville, frații catolici de la Guca Gora le făcură o primire frumoasă. Desfossés nu se putu opri să nu admire în sinea sa felul în care călugării se pricepeau să deosebească ceea ce datorau oaspeților de ceea ce ținea de cerințele chemării lor și de datoria lor. Rezervați, ei păstrau în ținută doar atîta gravitate jignită cîtă le cerea demnitatea lor, și erau cordiali în limita străvechilor reguli ale ospitalității și omeniei așezate mai presus de orice conflicte momentane și stări efemere. Din toate cîte puțin, din fiecare atît cît trebuia, înmănuncheate într-un tot desăvîrșit, ceremonios și date-n vileag într-un chip nicidecum silnic, cu mișcări firești și-n vorbe potrivite. Nu s-ar fi așteptat niciodată la atîta tact și delicatețe înnăscută din partea acestor oameni trupeși, budulaci și năzuroși, cu mustățile pleoștite și căpățînile rotunde, tunse chilug.

Acolo văzu încă o dată evlavia lumii catolice rurale, cunoscu mai îndeaproape viața călugărilor din ordinul sfîntului Francis, „de factură bosniacă", discută încă o dată în contradictoriu cu veșnicul său „oponent" fra-Julijan.

Era o zi de sărbătoare caldă și luminoasă, în cea mai dulce perioadă a anului, cînd poamele sînt date-n pîrg, iar

frunzele sînt verzi încă. Masiva biserică a mănăstirii, văruită în alb, se umplea repede de țărani în straie curate de sărbătoare, în portul cărora precumpănea culoarea albă. Doamna Daville intră în biserică puțin înainte de a începe „liturghia mare". Desfossés rămăsese în livada de pruni împreună cu fra-Julijan, slobod în acea zi. Se plimbau printre pomi și vorbeau.

Ca întotdeauna cînd se nimereau împreună, vorbeau și acum de relațiile lui Napoleon cu Biserica, apoi despre Bosnia, despre chemarea și misiunea călugărilor, despre destinele acestui popor împărțit între atîtea credințe.

Cum ferestrele bisericii erau deschise, ajungea pînă la ei cînd și cînd zuruitul clopoțelului sau vocea groasă de bas a bătrînului egumen care oficia liturghia.

Cei doi tineri bărbați discutau, desfătîndu-se asemeni unor copii vioi în timpul jocului. Iar discuția lor, purtată într-o italiană aproximativă, era plină de naivități, de sentințe îndrăznețe și de cerbicie inutilă rotindu-se-n cerc și revenind mereu la punctul de plecare.

— Degeaba. Dumneavoastră nu ne puteți înțelege, îi spunea călugărul tînărului.

— Ba eu cred că de cînd sînt aici am avut prilejul să cunosc destul de bine starea de lucruri din țara dumneavoastră și că, spre deosebire de mulți alți străini, pot aprecia cum trebuie ce e bun și ce e rău, mi-am dat seama și de comorile pe care le ascunde această țară precum și de lipsurile, de înapoierea atît de săritoare în ochi pentru străinul care le condamnă adesea, cu prea multă ușurință. Dar îngăduiți-mi să vă spun că uneori nu pot înțelege nici eu atitudinea pe care o adoptați dumneavoastră, călugării.

— Păi nu ziceam eu, adineaori, că nu ne puteți înțelege.

— Ah, ba da, eu înțeleg, frate Julijan, numai că nu sînt de acord cu ce văd și înțeleg. Țara aceasta ar avea nevoie de școli, de drumuri, de medici, de legături multiple cu lumea largă, de hărnicie, de mobilitate. Știu că atîta timp cît va dura stăpînirea turcă, iar legăturile dintre Bosnia și Europa vor rămîne literă moartă, nu veți putea obține și realiza nimic. Totuși dumneavoastră, ca singurii oameni învățați din țară, ar trebui să pregătiți poporul în vederea acestui lucru și să-l îndrumați în această direcție.

Dumneavoastră însă, dimpotrivă, aderați la politica feudală, conservatoare, a puterilor europene reacționare și vreți să vă legați soarta de acea zonă a Europei osîndită la pieire. Iată ce nu înțeleg eu. Poporul dumneavoastră e slobod de povara tradițiilor și prejudecăților de castă, așa că, după buna logică, locul său ar trebui să fie alături de statele și puterile libere și luminate ale Europei...

— La ce ne-ar servi o cultură fără credință în Dumnezeu? interveni călugărul. — Chiar și în Europa cultura aceasta nu va dăinui mult, și cît va dăinui va fi aducătoare de tulburări și nenorociri.

— Vă înșelați, iubite frate Julijan, faceți o gravă eroare. Nu v-ar strica să aveți și dumneavoastră parte de asemenea tulburări. Vedeți bine că poporul în Bosnia e divizat în trei sau chiar patru credințe, impermeabile și ostile una alteia, iar pe toți laolaltă un zid de netrecut vă separă de Europa, adică de lume și de viață. Luați aminte să nu cadă în spinarea dumneavoastră, a călugărilor, păcatul istoric de neiertat de a nu fi înțeles lucrul la timp, de a fi călăuzit poporul pe o cale greșită, lăsîndu-l nepregătit pentru ceea ce se va întîmpla în mod inevitabil. Tot mai multe glasuri se ridică printre creștinii din Imperiul otoman în sprijinul libertății și al neatîrnării. Și într-o bună zi libertatea își va arăta luminosul chip și pe aceste meleaguri. Se știe însă și s-a spus de atîtea ori că nu e deajuns să-ți cucerești libertatea. E mult mai important să-ți cucerești demnitatea de a deveni om liber. Fără o educație mai modernă, dezbărată de vechile concepții dăunătoare nu veți cîștiga nimic în ziua cînd veți sfărîma jugul puterii otomane. În decursul secolelor, poporul dumneavoastră s-a asimilat în multe privințe cu impilatorii săi în așa măsură, încît în ziua cînd turcii vor fi nevoiți să-și facă bagajele, el nu va cîștiga prea mult, căci vor rămîne să viețuiască nestingherite metehnele raialei și toate păcatele ei: lenea, intoleranța, vendeta, domnia forței brutale. Ce fel de libertate ar mai fi și asta și ce fel de liber arbitru, căci nefiind demni să primiți domnia libertății, veți fi incapabili să vă bucurați de ea și veți continua să fiți robi sau să înrobiți pe alții așa cum v-au învățat de veacuri turcii.

Țara dumneavoastră va intra într-o bună zi fără îndoială în marele ansamblu european, dar s-ar putea să intre divizată, strivită sub povara concepțiilor ereditare, a datinilor și a instinctelor care nu-și au nicăieri perechea și care, asemeni unor demoni răi, îi vor stînjeni dezvoltarea normală și vor face din ea un monstru îngrădit în pornirile lui, ușor de prins în capcană, așa cum e azi pentru turci. Crezi oare că poporul acesta nu merită o soartă mai bună ? E limpede, cred, pentru oricine că azi nici un popor, nici o țară din Europa nu-și durează progresul pe temelia unei credințe religioase...

— Tocmai în asta stă nenorocirea.

— Ba, nenorocirea e să-ți duci viața ca aici.

— Nenorocirea e să trăiești fără Dumnezeu și să te lepezi de credința străbunilor. Noi însă, cu toate greșelile și cusururile noastre, n-am lepădat-o din sufletul nostru. S-ar putea spune pe drept cuvînt : *Multum peccavit, sed fidem non negavit* [1], rosti fra-Julijan, mulțumit că putea folosi un citat.

Și așa, ciondănindu-se, cei doi tineri se întorceau mereu la punctul de plecare. Amîndoi erau convinși că exprimă adevărul, și în rîvna lor de a dovedi acest lucru își luau mereu vorba din gură.

Desfossés se oprise lîngă un prun bătrîn, cu trunchiul înclinat și scoarța năpădită de mușchi verde.

— V-ați gîndit oare dumneavoastră că aceste popoare aflate sub stăpînirea turcă, purtînd felurite nume și închinîndu-se atîtor dumnezei, vor fi nevoite, în ziua cînd Imperiul turc se va prăbuși și turcii vor părăsi aceste ținuturi, să găsească neapărat o bază comună pentru existența lor, o formulă mai cuprinzătoare, mai rezonabilă, mai umană ?

— Noi catolicii am descoperit de mult această formulă. Formula noastră e Crezul Bisericii catolice. Alta mai bună nu ne trebuie.

— Dar știți bine că nu întregul dumneavoastră neam din Bosnia și din Balcani aparține acestei Biserici și că nu-i va aparține în întregime niciodată. Vedeți de asemeni

[1] Mult a păcătuit, dar credința nu și-a lepădat-o (lat.).

că nimeni în Europa nu se mai asociază pe această bază. Trebuie aflat, așadar, un alt numitor comun.

Din biserică pătrunse afară cîntecul poporenilor adunați și le curmă discuția. Întîi șovăielnic și dezacordat, apoi din ce în ce mai viguros și mai închegat, se amestecau laolaltă glasuri de femei și bărbați, cîntînd țărănește, tărăgănat, isonul :

— Truuupul lui Iisus !...

Isonul urca tot mai puternic. Biserica scundă și masivă, fără clopotniță, cu acoperișul negru de șindrilă, ușor înclinată, dinspre absidă spre frontispiciu, răsuna și vuia ca o corabie în plină mișcare, cu pînzele desfășurate în vînt, plină de cîntăreți invizibili.

Cei doi ascultau cu atenție. Desfossés se căznea să deslușească textul acestui cîntec pe care poporul îl cîntă cu atîta patos și smerenie. Călugărul îi traducea cuvînt cu cuvînt. Litania îi amintea un vechi imn bisericesc :

Ave verrum corpus natum
De Maria virgine...

În timp ce monahul se străduia să-i tălmăcească a doua strofă, tînărul îl urmărea distrat, dornic să memorizeze melopeea gravă, simplă, tristă și totuși crudă semănînd, cînd cu behăitul solitar al unei turme de oi, cînd cu vuietul vîntului într-o pădure neagră. Și se întreba, nedumerit, dacă hăulitul acesta ciobănesc și behăiala care umpleau biserica scundă exprima, nemijlocit, același gînd și aceeași credință ca și murmurul smerit al canonicilor obezi și erudiți sau al seminariștilor gălbejiți de prin catedralele Franței. *„Urjammer !“*, își spuse în sinea sa, amintindu-și părerea lui Daville și von Mitterer despre cîntecul lui Musa și fără să vrea se afundă în livada de pruni, fugind de melodie, întocmai cum îți întorci capul să nu mai vezi un peisaj întristător.

Ajunși în inima livezii, Desfossés și călugărul înnodară discuția, fandînd și schimbînd mai departe lovituri, dar rămînînd fiecare neclintit pe locul său.

— De cînd am pus piciorul în Bosnia mă tot întreb cum se face că dumneavoastră călugării, oameni umblați prin lume și pe la școli, oameni destoinici și dorind din

suflet binele aproapelui, rămîneţi totuşi într-un orizont strîmt, îngrădit, nu înţelegeţi imperativele vremii şi nu simţiţi nevoia să înlesniţi apropierea dintre oameni, nevoia de a-i ajuta să caute împreună calea unei vieţi mai demne, mai sănătoase...

— Cu cluburi iacobine ?

— Pentru Dumnezeu, părinte Julijan, cluburile iacobine nu mai există de mult în Franţa.

— Nu există, pentru că s-au mutat în ministere şi-n şcoli.

— Dar dumneavoastră n-aveţi şcoli, n-aveţi nimic de acest fel, şi în ziua cînd civilizaţia va descăleca aici, nici nu veţi fi în stare să o primiţi cum se cuvine şi veţi rămîne mai departe îmbucătăţiţi, derutaţi, o masă informă, rătăcind fără ţintă, fără o legătură organică cu omenirea şi conaţionalii dumneavoastră, ba nici măcar cu cei mai apropiaţi concetăţeni.

— Însă cu credinţa în Dumnezeu, domnule.

— Cu credinţa, cu credinţa ! Nu sînteţi dumneavoastră deţinătorii credinţei în Dumnezeu. Cred în el milioane şi milioane de oameni. Fiecare în felul său. Dar din pricina asta nimeni n-are dreptul să se izoleze, să se închidă într-o mîndrie morbidă, întorcînd spatele celorlalţi oameni şi de multe ori chiar şi celor mai apropiaţi.

Mulţimea începu să iasă din biserică, deşi cîntecul ţărănesc mai dăinuia încă asemeni vaietului prelung al unui clopot cînd se opreşte, treptat, din legănare. Doamna Daville se apropie de ei şi interminabila dispută luă sfîrşit.

Prînziră la mănăstire, iar după-masă porniră spre Travnik. În timpul mesei fra-Julijan şi Desfossés nu pierdură ocazia să-şi mai arunce cîteva săgeţi. Apoi se despărţiră pentru totdeauna, luîndu-şi rămas bun ca cei mai buni prieteni.

Daville se înfăţişă cu Desfossés vizirului într-o vizită de adio. Ibrahim-paşa, mai sumbru şi mai greoi ca niciodată, vorbea cu un glas adînc, răguşit, molfăind şi tărăgănînd cuvintele, mişcîndu-şi anevoie maxilarul inferior, de parcă ar fi rumegat pleavă. Se uita încruntat, supărat parcă, la tînărul din faţa lui, cu ochii săi roşii şi obosiţi. Se vedea că e cu gîndul în altă parte, că-i vine greu să

înțeleagă tinerețea asta care își ia rămas bun și se pregătește de drum, că nici nu-și dă osteneala s-o înțeleagă, că nu vrea altceva decît să fie lăsat în pace cît mai grabnic.

Vizita oficială la consulatul austriac ținu de asemeni puțin și se desfășură în bune condițiuni. Consulul îl primi cu un fel de demnitate tristă, însă amabil, exprimîndu-și regretul că nu poate fi de față și doamna von Mitterer, nevoită să stea în pat din pricina unei migrene îndărătnice.

Daville se dovedi mai încăpățînat și mai sîcîitor ca niciodată. Pe lîngă rapoartele scrise, tînărul trebuia să transmită la Paris o mulțime de mesaje verbale, extrem de încîlcite și pline de subînțelesuri. Pe măsură ce se apropia ziua plecării mesajele se modificau devenind tot mai nebuloase și mai greu de-nțeles. Pînă la urmă, tînărul se zăpăci de-a binelea : nu mai știa ce trebuie să spună și ce nu în legătură cu existența și activitatea consulatului din Travnik, într-atît se îngrămădiseră plîngerile, cererile, comentariile, observațiile pe care i le înșira consulul. Unele erau destinate ministrului personal ; altele ministrului, dar și ministerului ; altele numai tînărului Desfossés și, în sfîrșit, cele din ultima categorie, bune pentru toată lumea. Precauțiile, subtilitatea și pedanteria care însoțeau aceste interminabile mesaje îl năuciseră pe sărmanul băiat, care asculta toată pologhia căscînd plictisit, cu gîndul aiurea.

Desfossés porni la drum în ultima zi a lunii octombrie, zi geroasă, cu ninsoare și chiciură ca și atunci cînd venise.

Plecînd, nu puteai urmări cu ochii Travnikul pierzîndu-se, treptat, în depărtare, căci el dispărea brusc, înghițit de rîpa în care-și aflase așezarea. Așa dispărea și acum din ochii tînărului călător. Îi stăruia în priviri doar fortăreața, scundă. boltită, asemeni unui coif, și alături de ea geamia cu minaretul zvelt ca un panaș. Pe costișa bolovănoasă din dreapta fortăreței se zărea clădirea mare și părăginită care fusese cîndva locuința lui Cologna.

La el se gîndea tînărul în timp ce se depărta pe drumul neted care ducea spre Turbe, la soarta acestui om și la bizara convorbire nocturnă pe care o avuseseră împreună.

„...Dumneavoastră trăiți aici, dar știți că mai devreme sau mai tîrziu vă veți întoarce în țară, unde v-așteaptă

condiții mai bune și o viață mai demnă. Dumneavoastră, într-o bună zi, veți ieși din acest coşmar și veţi scăpa, noi însă niciodată, căci coșmarul acesta este viața noastră.“

Ca și atunci, în noaptea aceea cînd stătuse lîngă el, în odaia care duhnea a tutun rece, simți ciudata atmosferă care planase în jurul medicului, condensată de emoție — și auzi șoapta lui caldă, tainică :

— În sfîrșit și la urma urmei, totul se va sfîrși cu bine, îmbinîndu-se armonios.

Așa părăsi Desfossés Travnikul, păstrînd pînă în ultima clipă amintirea nefericitului „doctor ilir“ și năzărindu-i-se, o clipă, că-i aude glasul.

O clipă numai, căci tinerețea nu zăbovește în amintiri și lasă gîndul să zboare în voie.

XVIII

Plecarea tînărului din consulatul francez nu tulbură de loc atmosfera vieții de familie, în centrul căreia se afla acum doamna Daville, dovedind că nici un fel de schimbări, oricît de violente, nu pot clinti sentimentul acesta familial atît de viu, acest neîntrecut lanț de nașteri, decese, necazuri și bucurii, spectacol rămas necunoscut pentru lumea dinafară.

Această viață intimă radia însă și dincolo de zidurile consulatului, arătîndu-se capabilă să obțină ceea ce nici cu forța, nici cu bani, nici cu promisiuni nu s-ar fi putut obține, adică o îmbunătățire a raporturilor dintre personalul străin al consulatului și populația din oraș, în pofida urii care, după cum am văzut, dăinuia fără încetare.

Cînd, în urmă cu doi ani, moartea nemiloasă îndolie familia Daville, smulgîndu-i cu atîta brutalitate fiul nevîrstnic, oamenii, care aflaseră în amănunțime cum se petrecuseră lucrurile, se arătară nespus de mîhniți de nenorocirea care-i lovise. Și multă vreme după aceea, cînd se-ntîmpla ca doamna Daville să iasă în oraș trecătorii priveau în urma ei cu simpatie și înțelegere. Pe lîngă asta, servi-

torii, femeile din Dolac ori Travnik (mai ales evreicele) povesteau pretutindeni că în familia consulului domnește buna înțelegere, că doamna Daville are „mîini de aur", că e o gospodină neîntrecută, curată și îndemînatică, nicidecum o zgîrcită, și plină de omenie. Și în casele turcești, unde de obicei, cînd venea vorba de slujitorii consulatelor, toți își scuipau în sîn, blestemîndu-i care mai de care, se știa în amănunt cum își îmbăiază şi își adoarme doamna Daville copiii, ce hăinuțe poartă fiecare din ei, cum sînt pieptănați, pînă și culoarea fundițelor prinse în păr.

Așa stînd lucrurile, era firesc ca lehuzia doamnei Daville să fie urmărită cu grijă și luare-aminte de femeile tîrgului, cărora li se părea că e vorba de-o vecină binecunoscută lor. Își dădeau cu presupusul „în a cîta lună" e soția consulului, se interesau și-și transmiteau din gură-n gură cum suportă sarcina, cum o duce cu sănătatea, ce face şi ce drege în vederea nașterii. S-a putut vedea atunci cît sînt de însemnate nașterea și maternitatea în viața altminteri atît de săracă în schimbări şi bucurii a oamenilor acestora.

Iar cînd sosi momentul facerii, la consulat se găsea bătrîna Matišić, văduva unui negustor de vază, dar acum scăpătat, socotită a fi cea mai pricepută moașă din Dolac. Bătrîna asta, nelipsită la nici o naștere în casele mai înstărite, spori apoi în oraș faima doamnei Daville ca mamă și gospodină. Povesti amănunțit despre ordinea și bunul-gust care domneau în această casă, plină de bunătăţi de tot soiul, „curată asemeni raiului", înmiresmată, încălzită și luminoasă pînă și-n ungherele cele mai dosnice, și mai cu seamă despre soţia consulului, care deşi apucată de durerile facerii, de-acolo din așternut, nu înceta să aibă grijă de toate, rînduia totul și poruncea „numai din ochi" ; povestea despre evlavia ei, despre nemaipomenita tărie cu care înfruntase durerile, şi, în sfîrşit, cît se arătase consulul de demn, de înţelegător și drăgăstos cu soția sa, lucru rar întîlnit la bărbaţii lor. Încă mulți ani după aceea, cînd dădea peste vreo tînără lehuză care se speria de moarte la gîndul nașterii, închipuindu-și că n-o să poată îndura durerea, bătrîna Matišić îi dădea drept pildă pe soţia consulului francez, izbutind astfel s-o facă să-și alunge spaima.

Copilul care văzu lumina zilei pe la sfîrşitul lunii februarie fu de data aceasta o fetiță.

Multe familii din Travnik şi Dolac le trimiseră daruri. (S-a putut observa cu acest prilej, că oamenii, dacă nu se împăcaseră cu existența consulatului, în orice caz familia consulului nu-i mai deranja.) Soseau gospodine din Dolac, rumene şi ghilosite, cu scurteici de atlaz îmblănite, clătinîndu-se-n mers agale şi solemn, ca răţuştele pe gheţuş. În urma fiecăreia păşea, umblînd ca pe ouă, vreun ucenic rebegit, căruia îi ardeau urechile de frig şi-i înghețau „țurțurii" de sub nas, dar de șters nu şi-i putea șterge, căci ţinea pe mîinile întinse ca pe-o tavă darurile învelite în pînză. Multe neveste de begi trimiseră daruri prin cîte-o slujnică ţigancă o dată cu urări de sănătate pentru doamna Daville. Darurile fură aşezate în odaia lehuzei. Tipsii cu baclavale ; bastonaşe din cocă dulce, așezate de-a curmezişul, ca lemnele în stivă ; broderii şi suluri de pînză de mătase ; ploşti și sticle cu rachiu sau malvasie, avînd în loc de dop frunze de flori de cameră.

Așa cum atunci cînd doamnei Daville îi murise feciorul nevîrstnic, doamna von Mitterer luase parte la durerea ei, acum împărtăşi din tot sufletul fericitul eveniment. Îi dărui fetiței un medalion de aur italian, giuvaer de preț, gravat cu flori din email negru stropit cu diamante. Le povesti, cu acest prilej, încurcata şi emoţionanta istorie a medalionului. Apoi Anna-Maria mai veni de cîteva ori în vizită, dar rămase oarecum dezamăgită cînd văzu că totul decurge simplu, lin, uşor, fără accidente neprevăzute şi fără prea mari emoții. Se aşeza lîngă lehuză şi începea să turuie verzi şi uscate, vrute și nevrute, despre greutăţile de care se va izbi în viaţă fetiţa nou-născută, despre poziţia femeii în societate şi mai ales despre soarta ei vitregă. Doamna Daville, trasă la faţă şi palidă, în aşternutul ei alb, o privea și o asculta fără să zică nimic.

Vizirul îi făcu cel mai frumos dar. Îi trimise o gigantică tipsie-dimirlie plină cu baclava, învelită în pînză de mătase şi acoperită cu brocart stacojiu de Brusa. Trei feciori de la curte purtau pe palme tipsia, iar în faţa lor păşea unul din icioglani. Aşa străbătură tot tîrgul, puţin înainte de ceasul amiezii.

D'Avenat, care știa întotdeauna tot ce se-ntîmplă, află și acum cîte greutăți trebuiseră să fie învinse ca uriașa tipsie să poată ieși pe poarta Conacului. Capul răutăților fusese haznadarul. Ca de obicei, Baki făcu tot ce-i stătu în putință să reducă din cheltuieli și să transforme darul vizirului într-o bagatelă.

Începu tocmeala cu alegerea tipsiei și a țesăturii poruncite pentru cadoriseală. Vizirul ar fi dorit ca baclavaua să fie așezată pe cea mai mare dimirlie aflată la Conac. De la bun început Baki se împotrivi, zicînd că n-ar trebui să i se trimită nimic, știut fiind că franțujii nu cunosc datina asta, iar cînd văzu că nu e luat în seamă, piti dimirlia cea mare înlocuind-o cu alta mai mică. Însă feciorii lui Tahir-beg o dibuiră în cotlonul unde-o ascunsese. Haznadarul țipa cu un glas subțire, sugrumat de mînie :

— N-aveți decît ! Dați-le una și mai mare, să le-ajungă. Sau mai bine cărați-le toată curtea ! Împărțiți și risipiți tot ce vă iese-n cale, că pe noi ne scot banii afară din casă.

Cînd băgă de seamă că vor să acopere tipsia cu o țesătură atît de fină, slobozi un zbieret deznădăjduit, smulse fîșia de brocart, se aruncă la podea cocoloșind-o sub el și nu mai vru să-i dea drumul.

— Lipsiți din ochii mei ! Tîlharilor ! Pleșcarilor ! De ce nu dați din buzunarul vostru ?

Cu chiu, cu vai îl despărțiră de prețioasa țesătură și acoperiră cu ea tipsia. Iar Baki rămase întins pe podea gemînd, ca și cum ar fi fost înjunghiat de moarte, afurisind toți consulii și toate consulatele din lume, facerile și lehuzele, obiceiurile neroade și cumetriile, ba chiar și pe biet vizirul care în loc să apere cu ghearele și cu dinții puținul ce-l mai avea, își pleca urechea la vorbele teftedarului mînă-spartă, împărțind daruri nebunește în dreapta și-n stînga, la turci și la ghiauri.

Fetița fu botezată abia peste o lună, cînd se mai muie gerul care se lăsase mai abitir în acel an tocmai către sfîrșitul iernii. Primi numele de Eugénie-Stephanie-Annunziata și fu înscrisă în registrul de botezuri al parohiei Dolac pe data de 25 martie, anul 1810, în ziua de Bunavestire.

Anul acela, paşnic şi plin de bune simţăminte, aducea fiecăruia cîte ceva din ce-şi dorise şi aşteptase cu înfrigurare.

Von Mitterer primi, în fine, instrucţiuni precise în privinţa atitudinii pe care se cuvenea s-o aibă faţă de consulul francez. („În relaţiile personale afabil, mergînd eventual pînă la cordialitate, însă în public, în faţa turcilor, sau în faţa creştinilor, nici un semn de amiciţie, ci mai curînd o anumită demnitate rece şi distantă etc.") Înarmat cu aceste instrucţiuni, von Mitterer se mişca mai uşor, şi cît de cît, mai liber. Rămînea doar necazul cu Anna-Maria care dispreţuia orice fel de instrucţiuni de oriunde ar fi venit ele şi nici nu voia să recunoască vreo măsură sau limită.

Logodna şi-apoi cununia prinţesei Maria-Luiza de Austria cu Napoleon fură pentru Anna-Maria prilej de intense emoţii. Urmărea în ziarele vieneze toate amănuntele ceremonialului, cunoştea numele tuturor persoanelor prezente şi ţinea minte fiecare vorbă care, potrivit relatărilor din ziare, fusese rostită cu această ocazie. Iar cînd citi undeva că Napoleon, nemaiavînd răbdare să aştepte sosirea augustei sale logodnice în locul convenit, dăduse fuga, neştiut de nimeni, să-i iasă întru întîmpinare, într-o trăsură obişnuită şi în mijlocul drumului urcase în cupeul logodnicei, Anna-Maria plînse de emoţie şi năvăli ca o furtună în cabinetul de lucru al soţului ei să-i spună că pe bună dreptate văzuse mereu în Corsican un om fără seamăn, pildă unică de măreţie şi sensibilitate.

Deşi începuse săptămîna patimilor, Anna-Maria îi făcu o vizită doamnei Daville, nerăbdătoare să-i povestească tot ce aflase şi citise în presă şi să-i împărtăşească admiraţia şi entuziasmul.

În aceste zile de aprilie neobişnuit de frumoase, doamna Daville se apucase cu rîvnă să rînduiască straturile şi brazdele din grădină.

De cînd venise în Travnik, dăduse florile în grija grădinarului surdomut Munib, poreclit Mundjara. Doamna Daville se obişnuise într-atît cu el, încît atunci cînd era vorba de grădinărit, se înţelegeau de minune cu ajutorul semnelor şi al mimicii. Dar puteau tot atît de bine să dis-

cute prin semne despre orice : întîmplările din oraș, starea grădinilor de la Conac, consulatul austriac, și mai cu seamă despre copii.

Mundjara trăia cu tînăra lui nevastă într-una din căsuțele sărăcăcioase îngrămădite sub Osoje. Casa lor era curată și dichisită, nevastă-sa fiind femeie sănătoasă, chipeșă și harnică, dar care însă nu-i născuse nici un copil. Asta era marea lor durere. Mundjara nu mai putea de bucurie cînd copiii doamnei Daville umblau pe lîngă el și-l priveau cum lucrează în grădină. Întotdeauna curat îmbrăcat, sprinten și îndemînatic, lucra săpînd pămîntul ca o cîrtiță și-n timp ce săpa își întorcea spre ei fața brăzdată și pîrlită de soare și le zîmbea, așa cum numai cei lipsiți de darul vorbirii știu să zîmbească.

Pe cap cu o pălărie de pai cu boruri mari, doamna Daville dădea ocol săpătorilor, supraveghea gunoitul și fărîma chiar ea între degete bulgărașii de pămînt din straturile pregătite pentru un anume soi de zambile pe care izbutise să și le procure în primăvara aceea. Cînd fu anunțată că doamna von Mitterer venise s-o vadă, nu i se păru nimic nefiresc, ci, întrerupînd grădinăritul, alergă să se schimbe.

Cele două neveste de consuli se așezară într-un ungher cald și luminos, între ferestrele cu perdele albe și pereții drapați tot în alb. Discuția se înnodă repede și fu plină de cuvinte și simțăminte alese. Neputîndu-și, ca de obicei, stăvili tulburarea, Anna-Maria vorbea pentru amîndouă, paralizînd-o pe doamna Daville cu volubilitatea ei debordantă. Discuția se învîrti în jurul recentei căsătorii a împăratului, a cărei desfășurare, cum e lesne de înțeles, ea o cunoștea pînă în cele mai mici amănunte. Știa cîte persoane fuseseră prezente în biserică atunci cînd se celebrase cununia, înșirîndu-le după nume și rang, știa că trena rochiei de mireasă a împărătesei Marie-Louise, lucrată din velur greu, fusese purtată pe brațe de cinci regine adevărate, măsurînd patru coți și jumătate, presărată fiind cu albine de aur aidoma cu cele de pe blazonul ilustrei familii Barberini care, după cum bine se știe, dăduse omenirii nenumărați papi și oameni de stat, care la rîndul lor, după cum bine se știe...

Istorisirea doamnei von Mitterer sfîrșea undeva în trecutul îndepărtat, covîrșită de exclamații incoerente, dovada sincerei sale exaltări.

— Ah, ce fericire c-am ajuns să trăim asemenea zile mărețe! Nu știu zău dacă sîntem capabili să le prețuim așa cum merită, spunea Anna-Maria, îmbrățișînd-o mereu pe doamna Daville care în imposibilitate de a se pune la adăpost și de a se apăra, o lăsa să-și facă mendrele, fiind ca întotdeauna fericită că trăiește dincolo de nuntașii imperiali și datele istorice, dacă îi erau copiii sănătoși și casa în bună rînduială.

Apoi urma episodul călătoriei marelui împărat, îmbrăcat în uniformă simplă, gonind peste cîmpie într-o caleașcă obișnuită și pătrunzînd pe neașteptate în cupeul augustei sale logodnice, nerăbdător să scurteze timpul pînă la clipa întrevederii protocolare.

— Nu-i așa că-i superb? Nu-i așa că-i superb? exclama în extaz Anna-Maria.

— Da, într-adevăr, răspundea doamna Daville, cu toate că nu prea înțelegea ce mare scofală făcuse și în ce consta măreția, căci, potrivit firii sale, ar fi preferat ca împăratul să-și fi așteptat logodnica în locul fixat și la momentul convenit și nu să răstoarne ordinea stabilită.

— Ah, magnific, pur și simplu magnific, rostea extaziată Anna-Maria, smucindu-și de pe umeri vaporosul șal de cașmir.

Din pricina însuflețirii nestăvilite, o lua cu cald, deși era îmbrăcată într-o rochie subțire, *belle assemblée* trandafirie, poate chiar prea lejeră pentru acest sezon.

Din politețe, dacă nu altminteri, doamna Daville simțea nevoia să nu rămînă prea mult în urma doamnei von Mitterer. Ar fi dorit să spună și ea ceva frumos, ceva deosebit. Isprăvile și obiceiurile suveranilor și ale personalităților ilustre n-o încălzeau și nu știa prea bine cum să le înțeleagă și cum anume să le înterpreteze, nu se pricepea nicidecum să le exalte, chiar dacă și-ar fi pus în gînd să mintă rostind vorbe de clacă. Dorind să spună totuși ceva, îi vorbi Annei-Maria de noul soi de zambile pe care-l agonisise, un soi excepțional, cu petale bogate și luîndu-și avînt, îi arătă cum apar în închipuirea ei cele patru stra-

turi de flori, variat colorate, străbătînd de-a curmezişul centrul întinsei grădini. Apoi îi arătă lădiţele în care sortase, ţinînd seama de culoarea florilor, bulbii cafenii, zgrunţuroşi şi nu prea plăcuţi la vedere din care trebuia să răsară admirabilele corole. Îi spunea, fără să-şi ascundă mîndria şi bucuria că într-una din lădiţe, răsădise bulbii unei rarisime specii de zambilă, zambila albă, pe care i-o adusese curierul din Franţa. Plănuise ca cele patru straturi care vor traversa centrul grădinii să fie străpunse de o fîşie albă, fîlfîind în bătaia vîntului ca un voal imaculat. Soiul acesta nobil, cu flori mari, de-o albeaţă orbitoare şi răspîndind o dulce mireasmă s-ar fi prăsit pentru întîia oară prin locurile acelea. Îi povesti prin cîte greutăţi trecuse pînă să şi-l procure, adăugînd că, dacă ar sta să facă socoteala, nici nu o costase cine ştie ce.

— Ah, ah, exclama Anna-Maria tulburată încă şi cu gîndul la nemaipomenita cununie împărătească, ah, da, e magnific. Vor fi primele zambile imperiale în ţara asta sălbatică. Ah, doamnă dragă, ce-ar fi să botezăm soiul acesta de zambile „Bucuria nunţii“, sau „Augustul mire“, sau...

Anna-Maria, sedusă de propriile-i cuvinte, căuta mereu alte nume, iar doamna Daville îşi dădea anticipat consimţămîntul, ca şi cum ar fi stat de vorbă cu un copil pe care n-avea nici un rost să-l contrazică.

Dar discuţia lor mergea spre declin şi trebui să sucombe, căci nu era o discuţie adevărată în care cuvintele se ciocnesc unul de altul, scapără şi se învăpăiază, ci o simplă alăturare de vorbe care treceau unele pe lîngă altele, fără a izbuti să se atingă. Nici nu putea fi altfel. Căci Anna-Maria vorbea cu patimă despre un lucru depărtat, străin şi situat în afara ei, iar doamna Daville despre ceva din preajma ei, în strînsă legătură cu ea şi ai săi.

În sfîrşit, aşa cum se întîmpla de obicei spre sfîrşitul fiecărei conversaţii, copiii doamnei Daville deschiseră uşa şi veniră să spună „bună ziua“. Veniseră, bineînţeles, cei doi băieţi, căci fetiţa, care abia împlinise două luni, dormea, sătulă, înfăşurată în scutece, în leagănul ei de tul alb.

Firavul și palidul Pierre, acum în vîrstă de șapte ani, îmbrăcat într-un costumaș de velur bleumarin cu guler alb de horbotă, se ivi frumos și blînd ca un îngeraș.

Îl ducea de mînă pe fratele său mai mic, Jean-Paul, un copil voinic și plin de sănătate cu părul bălai, cîrlionțat și obrajii rumeni.

Anna-Maria nu ținea la copii, în timp ce doamna Daville nici nu s-ar fi putut gîndi că pot exista pe lume oameni cărora să le fie indiferenți copiii. Timpul petrecut în tovărășia copiilor, Anna-Maria îl socotea pierdut, risipit. În prezența copiilor, o chinuia un sentiment de nesfîrșită deșertăciune și plictiseală. Nu putea suferi aceste trupuri de copii fragede, în plină creștere, i se păreau serbede, neîmplinite și nășteau în ea o indispoziție fizică și o teamă de neînțeles. Nu știa nici ea de ce, dar îi era rușine de sila asta și căuta să și-o ascundă împărțind dezmierdări și exclamații voioase. Dar în sinea sa, în adîncul său, avea și aversiune și teamă de copii, de omuleții aceștia care ne privesc cu ochii lor mari și proaspeți, iscodindu-ne fără milă, reci și severi ca niște juzi. (Sau cel puțin așa i se părea ei.) Cobora întotdeauna privirea cînd se uita mai lung la ea un copil, lucru care nu i se întîmpla niciodată cînd se-nfrunta cu adulții, pesemne pentru că aceștia din urmă sînt foarte adesea niște judecători corupți, împărtășind cu bună știință slăbiciunile și păcatele noastre.

Anna-Maria încerca și acum același sentiment de plictiseală și de stinghereală în prezența copiilor, dar silindu-se să și-l ascundă, îi îmbrățișă pe cei doi puști și-i sărută de mai multe ori cu foc, făcînd apel la nesecatele rezerve ale entuziasmului pe care i-l turnase în suflet recenta nuntă imperială din Paris.

După ce își luă, în sfîrșit, rămas bun, Anna-Maria trecu în pas de marș nupțial printre straturile proaspăt greblate, urmărită din pragul casei, cu ochi mari, de doamna Daville și cei doi copii, uluiți. Din poarta grădinii se mai întoarse o dată și, făcîndu-le semn cu mîna, îi avertiză că acum va trebui să-i calce mai des spre a se împărtăși împreună din marile întîmplări, atît de minunate, care se petrec pe suprafața pămîntului.

Entuziasmul acesta debordant al doamnei von Mitterer i se părea colonelului cu totul deplasat ținînd seama de instrucțiunile pe care le primise, dar se simțea totuși fericit că Anna-Maria își deplasase pasiunea la mii de kilometri, aflîndu-și acolo subiectul inocent și se pare trainic, al nevoii sale de exaltare. Într-adevăr, căci în tot anul acela, pentru Anna-Maria, Travnikul cu neînsemnata și chinuitoarea lui viață consulară, a fost înghițit de cețurile uitării. Uitase cu desăvîrșire și de transfer, trăind exclusiv în atmosfera fericirii conjugale imperiale, a concilierii generale și misticei armonizări a tuturor protivnicilor din lume. Nu mai vorbea de nimic altceva, lucrul acesta făcînd parte integrantă din viața ei. Cunoștea numele tuturor doamnelor de la curtea proaspetei împărătese a Franței, valoarea, forma și calitatea cadourilor de nuntă, cum își ducea viața și cum își împărțea timpul Marie-Louise. Urmărea cu multă înțelegere soarta fostei împărătese Joséphine, pe care Napoleon o părăsise. Iată, așadar, că și nevoia ei de-a vărsa lacrimi își găsise un idol îndepărtat și venerabil, scutindu-l pe colonel de repetarea scenelor chinuitoare.

În incinta consulatului francez, viața se desfășura de asemeni anul acesta fără prea mari schimbări și fără zbucium. Către sfîrșitul verii, Daville își trimise fiul mai mare în Franța, la liceu. Fiul lui d'Avenat fu admis ca bursier de stat la recomandarea lui Daville și plecă de asemeni la Paris.

D'Avenat fu covîrșit de fericire și mîndrie. Mohorît și negricios ca un tăciune, el nu știa să se bucure zgomotos și în văzul tuturor, ca alți oameni, ci tremura doar din tot corpul, în timp ce-i mulțumea lui Daville, încredințîndu-l că e gata în orice clipă să-și dea viața pentru consulat. Atît de mare îi era dragostea pentru fiul său și dorința de a-i asigura o viață mai frumoasă, mai bună și mai demnă decît a sa.

Anul se scurgea uniform, pașnic și pe neobservate. Se putea spune, într-adevăr, că e un an fericit.

În Dalmația domnea pacea, la granițe nu se semnalau conflicte. La Conac nu se întîmpla nimic deosebit. Consulii se întîlneau de sărbători, fără a da semne de prea mare

cordialitate, ca și pînă atunci, iar în zilele de lucru continuau să se pîndească unul pe altul, dar mai puțin înverșunați și nefăcînd exces de zel. Populația băștinașă de toate confesiunile se obișnuia încetul cu încetul cu existența consulatelor și luînd seama că întîmplările neprielnice nu izbutiseră să le alunge din Travnik, începu să le privească cu alți ochi, să se apropie de ele și să le aibă în vedere, ori de cîte ori se punea ceva la cale.

Așa se scurgea viața orășenilor și a membrilor consulatelor, din primăvară pînă-n toamnă și din iarnă pînă în primăvară, fără alte evenimente și schimbări decît cele aduse de traiul zilnic și caruselul anotimpurilor.

Dar cronica anilor fericiți și pașnici e scurtă.

XIX

Același curier care în anul 1811, luna aprilie, adusese la Travnik ziarele cu știrea că Napoleon devenise tată și că băiețașul nou-născut fusese investit rege al Romei, îi înmînă lui von Mitterer decretul de transferare din Travnik, care-l vestea, totodată, că rămîne la dispoziția ministerului de război. Iată, dar, salvarea pe care colonelul și familia lui o așteptau de ani de zile. Acum cînd era fapt împlinit, părea un lucru nemaipomenit de simplu și de la sine înțeles. Sosise, asemeni tuturor mîntuirilor, prea tîrziu și în același timp prea devreme. Prea tîrziu pentru că nu mai putea să schimbe și să atenueze pătimirile îndurate în așteptarea izbăvirii ; prea devreme, pentru că, așa cum se-ntîmplă de obicei, schimbarea aducea cu sine o mulțime de noi probleme (mutarea, banii, cariera viitoare), la care nu se gîndiseră niciodată pînă atunci.

Anna-Maria, care în ultimele luni, în chip ciudat, se liniștise și se închisese în sine, izbucni în lacrimi, căci ea, ca toți oamenii de soiul acesta, plîngea și la boală și la înzdrăvenire, și de focul dorinței și de bucuria împlinirii ei. Numai după ce-i administră bărbatului ei o scenă furtunoasă în timpul căreia îi zvîrli în față tot ceea ce ar fi

trebuit să-i reproșeze ei colonelul, dacă ar fi vrut și ar fi putut, dobîndi destulă putere și imbold ca să înceapă împachetatul.

Cîteva zile mai tîrziu sosi noul consul general, locotenent-colonelul von Paulich, care comandase pînă atunci un regiment de grăniceri la Kostajnica. Ținuse să preia personal consulatul de la von Mitterer.

Intrarea în oraş a noului consul austriac, într-o zi însorită de aprilie, fu deosebit de solemnă şi marţială, cu toate că vizirul nu trimisese mult omenet să-l întîmpine. Tînărul şi chipeşul von Paulich, pe calul său falnic, atrăgea toate privirile, stîrnind curiozitate şi admiraţie chiar și în sufletul celor care n-ar fi mărturisit acest lucru în ruptul capului. El şi însoţitorii săi erau puși la punct, ţanţoși, fercheși, lustruiţi, ca la paradă. Cei care avuseseră norocul să-l vadă, porniră prin tîrg să povestească tuturor cît de cilibiu și de arătos e noul consul austriac („Bașca legea şi halal să-i fie !“).

Și cînd peste două zile, cu alai sărbătoresc, noul consul însoţit de von Mitterer porni să se înfățișeze pentru întîia oară vizirului, se întîmplă un lucru nemaivăzut. Oamenii priviră ca fermecaţi alaiul, căutîndu-l mereu cu ochii pe noul consul şi rămaseră aşa petrecîndu-l mult timp, în tăcere. Turcoaicele îl urmăreau prin crăpăturile obloanelor, plozii se cățărau pe garduri și pe ziduri, dar nu se mai auzi nici un glas aţîţat, nici o vorbă injurioasă. Ce-i drept, turcii de prin dughene rămăseseră la fel de nemişcaţi şi de încruntaţi.

Așa trecu spre Conac alaiul noului consul și tot așa se înapoie de la Conac.

Von Mitterer, care-i povestise înainte de asta lui von Paulich cum fuseseră întîmpinaţi el și colegul lui, consulul francez, cu cîţiva ani în urmă, cînd trecuseră prima oară prin Travnik, fu dezamăgit de această schimbare şi, intrigat, într-un acces de melancolie vecină cu invidia, îi istorisi cu lux de amănunte noului consul jignirile de care avusese el parte. Îi povesti toate astea cu durere și cu o undă de reproș în glas, ca și cum el, von Mitterer, netezise succesorului său cu pătimirile lui un drum plăcut şi ușor de străbătut.

Noul consul general era însă un om care-ți lăsa impresia că toate drumurile sînt pentru el netede și ușor de străbătut.

Paulich era de loc din Zagreb, și se trăgea dintr-o familie bogată de croați germanizați. Mama lui, nemțoaică din Stiria, se-nrudea cu vestitul neam von Niedermayer. Să tot fi avut treizeci și cinci de ani. Un bărbat de o neobișnuită frumusețe virilă. Zvelt, cu tenul delicat, cu mustața castanie, tăiată scurt, care-i contura gura, cu ochi mari întunecați, din a căror umbră adîncă lumina irisul de un albastru-închis, cu părul des, ondulat de la natură, tuns și pieptănat milităreşte. Întreaga-i făptură emana puritate monahală, rece, închisă în sine, însă fără acele vestigii de scrupule și zbuciumări lăuntrice, care, atît de des, pun o pecete apăsătoare pe înfățișarea și-n ținuta atîtor călugări. Omul acesta neobişnuit de frumos trecea prin viață, ca și cum ar fi fost strîns într-o armură rece în dosul căreia orice urmă de manifestare a personalității, de slăbiciuni și dorinți omenești dispărea. La fel îi era și vorba: la obiect, amabilă şi impersonală, la fel şi glasul profund și zîmbetul care se desprindea de pe şiragul de dinți albi și regulați, luminîndu-i, din cînd în cînd, fața nemişcată, asemeni luminii înghețate a lunii.

Omul acesta imperturbabil fusese odinioară un copil de bogătași neobişnuit de înzestrat, precoce, cu o memorie fenomenală, iar mai tîrziu unul din acei elevi excepționali care apar la zece ani o dată, pentru care școala e o joacă și care promovează cu ușurință cîte două clase deodată. Preoții iezuiți, dascălii acestui copil remarcabil, se și gîndiseră că Ordinul lor va căpăta prin el una din acele strălucite personalități care susțin, asemeni pietrelor unghiulare, edificiul Congregației. Băiatul însă, cînd împlini vîrsta de paisprezece ani, întoarse spatele Ordinului și, înșelînd crunt speranțele preoților iezuiți, îmbrățișă cariera militară. Îl îndemnaseră să facă acest pas și părinții lui, mai ales maică-sa, în familia căreia tradiția militară era vie. Și așa băiatul care își uimea profesorii de limbi clasice cu vioiciunea minții și cu vastitatea cunoștințelor sale, deveni un cadet iscusit și chipeş, căruia toată lumea îi prezicea un viitor de aur, apoi un tînăr ofițer care nici nu bea, nici

nu fuma, nu se ținea de fuste, se-avea bine cu superiorii, nu practica duelul și fugea de datorii. Compania sa ieșea întotdeauna în frunte fiind cea mai disciplinată și mai bine pregătită, el îi întrecea pe toți la examene și exerciții, dar fără caznă și fără a da dovadă de zel deosebit, supărătorul zel care-i însoțește ca o umbră pe oamenii ambițioși, dornici să salte-n grad.

După ce termină în mod strălucit toate cursurile și examenele, von Paulich, de data asta spre uimirea superiorilor săi, se dedică serviciului de frontieră, acolo unde cereau să fie trimiși, de obicei, ofițerii mai slab pregătiți militărește și mai proști la carte. Învăță limba turcă, se deprinse repede cu serviciul pe teren și cu metodele de lucru, avu prilejul să cunoască oameni și situații de tot felul. Și cînd frecventele cereri ale lui von Mitterer reținură, în cele din urmă, atenția superiorilor, alegerea se opri asupra lui von Paulich, care îndeplinea, în mod fericit, condițiile acelui *„familienloses Individuum“* și care primi sarcina să ia locul colonelului la Travnik.

Obosit și speriat de toate cîte le-ndurase, von Mitterer îl privea uimit pe omul acesta tînăr și stilul său neobișnuit de-a lucra. Sub ochii lui și în mîinile lui toate treburile deveneau limpezi ca un cristal, se înlănțuiau firesc în timp și în spațiu, fără opinteli sau încurcături, fără grabă sau zăbavă. Și toate se sfîrșeau firesc, nicidecum forțat, ca o socoteală exactă, ca o împărțire fără rest. El rămînea undeva în afară, planînd peste toate, inaccesibil și intangibil, participînd la rezolvarea treburilor doar în calitate de conștiință, de forță distribuitoare, de spirit clarvăzător care orientează și decide. Îi erau absolut străine echivocurile și slăbiciunile de tot felul, simpatiile și antipatiile, sentimentalismul care-i însoțește pe oameni în acțiunile lor, generînd frămîntări, nedumeriri și ezitări și imprimînd atît de des muncii lor o direcție contrară celei dorite. El habar n-avea de toate aceste complexe. Cel puțin așa credea canonitul von Mitterer căruia i se părea că omul acesta lucrează ca un spirit superior sau ca o forță implacabilă a naturii.

Cînd un om își schimbă domiciliul, viața i se dă în vileag pînă în detaliile cele mai intime. Von Mitterer avu

prilejul să observe şi să compare mutarea sa (la care ar fi preferat să nu se mai gîndească, dacă doamna von Mitterer i-ar fi îngăduit) cu mutarea acestui om ieșit din comun. Ca și în treburile de serviciu, și aici toate-i mergeau în plin, fără poticneli și zbucium. Nici încurcătură cu bagajele, nici zăpăceală printre servitori. Parcă lucrurile se așezau singure la locul lor, urmînd o cale simplă, liniară, cu destinaţie precisă. Servitorii se înţelegeau din priviri, fără o vorbă, fără răţoieli și zbierete. Nimic nu stătea sub semnul îndoielii, nici o umbră de iritare, de incertitudine sau dezordine.

Pretutindeni, și în toate, o socoteală exactă fără greșeală și fără rest.

La fel se petrecură lucrurile şi atunci cînd locotenent-colonelul preluă inventarul și cînd discutară chestiunile curente de serviciu sau folosirea angajaților consulatului general.

În timp ce-i vorbea despre Rotta, colaboratorul lui principal, von Mitterer își lăsă fără voie ochii în jos, iar vocea îi deveni şovăielnică. Lungind cuvintele, începu a spune că translatorul principal se poartă oarecum... așa... după capul lui, că nu-i chiar o floare de soi, totuşi e foarte util şi plin de devotament. Von Paulich îl asculta privindu-l dintr-o parte, cu o căutătură piezișă. Ochii lui mari se îngustaseră, căpătînd o scînteiere rece și rea. Explicaţiile lui von Mitterer el le primi fără să scoată o vorbă, fără un semn de aprobare sau de nemulţumire, rezervîndu-și, evident, dreptul să decidă ulterior, după cum va găsi de cuviinţă și potrivit calculelor sale exacte, atît în privința inventarului cît și a celorlalte chestiuni.

Picat din senin în Travnik, în fața ochilor uluiţi ai Annei-Maria, von Paulich trebui negreșit să-i atragă atenția și să provoace inevitabilul și veşnic neîmplinitul ei acces de admiraţie amoroasă, dorul ei tulbure după îngemănata armonie a sufletelor omenești. Îl boteză numaidecît „Antinou în uniformă“, ceea ce locotenent-colonelul primi fără un cuvînt și fără umbra unui zîmbet, ca pe un lucru care n-avea şi nici nu putea să aibă vreo legătură cu el și cu lumea înconjurătoare. Anna-Maria îi vorbi de pasiunea ei pentru muzică. Locotenent-colonelul n-avea iarăși nici

o legătură cu muzica, lucru pe care nu-l ascundea și nici n-ar fi putut să-l ascundă, chiar să fi vrut, dar nici nu-i trecea prin cap să abordeze acea prefăcută amabilitate pe care se căznesc de obicei s-o întreţină cei nepricepuţi atunci cînd vine vorba de muzică, încercînd parcă să-și răscumpere vina. Cînd vorbeau de mitologie și de scrierile poeţilor romani discuţia se anima, dar Anna-Maria era mai slabă în acest domeniu și la fiecare distih al ei, ofiţerul acesta ieșit din comun îi răspundea cu o cascadă de versuri. Îndeobște putea să-i recite pe de rost un întreg poem, din care ea abia dacă știa un vers, făcînd cuvenita corectare la greșelile ei de pronunţie. Însă și aici von Paulich vorbea cu răceală, grav, ca și cum cele ce spunea n-aveau nici o legătură cu persoana lui, cu ambianţa și oamenii din jur. Iar aluziile lirice se izbeau de el ca de un zid și ricoșau ca niște note false.

Anna-Maria nu mai știa ce să creadă. Deşi nenumăratele ei întîlniri de pînă atunci sfîrșiseră toate cu dezamăgiri și fugă, izbutise totuși, de fiecare dată, în timpul acestor „rătăciri" să-și împingă partenerul la atac sau la retragere. uneori chiar și la una si la alta, dar nu i se întîmplase niciodată să stea pironit locului ca necruţătorul Antinou în faţa căruia evolua acum, desfășurîndu-si zadarnic jocul. Era o modalitate nouă și nespus de crudă de-a se chinui singură. Și represiunile nu întîrziară să se facă simţite în viaţa de toate zilele. (Încă în prima zi, Rotta spusese în cancelarie, exprimîndu-se în jargonul scîrnav folosit de funcţionarii meschini și înrăiţi atunci cînd vorbesc de superiorii lor, că „doamna se dă peste cap în vederea unui nou angajament".) În timp ce von Mitterer îl iniţia pe noul consul în detaliile funcţiei sale, Anna-Maria răsturna casa cu josu-n sus, tuna și fulgera, făcea harcea-parcea hotărîrile soţului ei, după care, prăbușindu-se pe lăzile pline, plîngea în hohote ; ba tărăgăna plecarea, ba-i dădea zor, nerăbdătoare să plece mai repede ; noaptea își trezea soţul din somn, ca să-i toarne în cap găleţile de jigniri și reproșuri strînse cu hărnicie, în timp ce el dormea.

Cînd în sfîrșit isprăviră cu împachetatul bagajelor, își dădură seama că nici un lucru nu-i la locul lui, că nimeni nu știe ce se găsește în cutare balot sau pachet și nici cum

fuseseră așezate. Apoi cînd s-o pornească la drum fură nevoiți să aștepte caii făgăduiți de muteselimul din Travnik și așteptară mult și bine. Anna-Maria trecea de la scenele de furie la cel mai sumbru mutism. Rotta alerga de colo-colo, răcnea, amenința. După o așteptare de trei zile, cînd, în sfîrșit, fură adunați caii necesari, luară seama că multe lăzi erau prea mari și că deci bagajele trebuiau altfel orînduite. Lucrurile ar fi mers cum ar fi mers dacă Anna-Maria n-ar fi ținut morțiș să-și vîre nasul în toate, să împartă porunci și să ajute chiar ea la împachetat. Înainte de-a porni la drum, o mulțime din lucruri ajunseseră într-un hal fără hal. Iar în jurul consulatului tăbărîse o caravană întreagă de cai și cărăuși.

Cu chiu, cu vai, umplură căruțele și se urniră din loc. Familia von Mitterer plecă în zorii zilei următoare. Cu buzele strînse, cu ochii uscați și abrași, Anna-Maria se despărți de locotenent-colonel, după un jignitor bun rămas în fața consulatului pustiu, în curtea plină de paie, de scînduri fărîmate și răscolită de copitele cailor. Ea și cu fiică-sa porniră înainte, în trăsură. După un răstimp porniră călare, în urma lor, von Mitterer și von Paulich.

Din poarta consulatului francez, pînă la prima răspîntie, von Mitterer fu petrecut de Daville și d'Avenat însoțiți de un cavas. Aici cei doi bărbați se despărțiră, mai curînd rezervat și artificial, decît rece și fals, cam la fel cum se salutaseră prima dată în acea zi de toamnă, cu mai bine de trei ani în urmă, și cum se purtaseră unul cu altul cît timp trăiseră în acest oraș.

La răspîntie, se strînsese un cîrd de femei și copii catolici și Daville îi văzu apropiindu-se de von Mitterer, profund mișcat, și sărutîndu-i mîna sau punîndu-i cu gingășie palma pe scara șeii, în timp ce alții așteptau pe marginea drumului să le vină rîndul.

Cu imaginea ultimului triumf al lui von Mitterer în minte, Daville se întoarse acasă, mișcat și el oarecum, dar nu din pricina plecării lui von Mitterer. Își simțea sufletul răscolit, cugetînd la propriul său destin. Judecînd bine, plecarea acestui om însemna pentru el o ușurare. Nu pentru că ar fi scăpat de un adversar redutabil — se părea că noul consul e un adversar mai puternic și mai iscusit decît von Mitterer — ci pentru că acest nefericit colonel cu fața găl-

bejită, cu ochii încercănați, triști, devenise, cu timpul, un fel de întruchipare a pătimirii lor comune, în ținutul acesta barbar, nerecunoscută de nimeni. Nu știa ce-o să-i aducă vremea, dar oricum, Daville era mai mulțumit că se despărțise și-și luase rămas bun de la omul acesta decît dacă ar fi trebuit să-i iasă întru întîmpinare și să-i ureze bun sosit.

Cam pe la amiază, poposiră pe malul Lašvei și von Paulich își luă rămas bun de la înaintașul său. Anna-Maria, drept pedeapsă, nu-i dădu prilejul s-o mai salute. Lăsînd trăsura goală să urce la deal, pornise pe jos pe cărăruia înverzită de pe marginea drumului, refuzînd să-și întoarcă privirea acolo unde, în vale, pe malul apei, cei doi bărbați își strîngeau mîinile. Acea nostalgie mistuitoare care se cuibărește și în sufletul femeilor mai sănătoase la trup și la minte cînd pleacă din locul, bun sau rău, unde și-au petrecut cîțiva ani din viață, își făcuse culcuș și în bietul ei suflet. Plînsul pe care abia și-l stăpînea o sugruma și-i strîmba gura. Dar și mai mult o chinuia gîndul la chipeșul și distantul locotenent-colonel căruia acum nu-i mai spunea Antinou, ci „*aisberg*“, convinsă fiind că e mai rece chiar decît statuia de marmură a falnicului tînăr din antichitate. Îl botezase așa încă din noaptea trecută, potolindu-și astfel nevoia de a găsi pentru fiecare o poreclă, legată întotdeauna de starea ei sufletească de moment. Solemn și țeapăn pășea Anna-Maria pe drumul de munte, înălțîndu-se parcă spre culmi sacre și tragice.

Paralel cu ea, pe marginea cealaltă, interioară, a drumului, mergea, mută și speriată, fiica ei Agatha. Spre deosebire de exaltata sa mamă, fetița nu avea sentimentul că urcă înălțimi mărețe, ci, dimpotrivă, că merge la vale, coborînd în silă. O podideau și pe ea lacrimi, dar din cu totul alte motive. Căci ea regreta într-adevăr că pleacă din Travnik, regreta că se desparte de liniștea și tihna grădinii, de orele solitare petrecute pe verandă, regreta că se îndreaptă spre tumultuoasa și nedorita Vienă, fără pic de liniște, fără cer și zare adîncă, unde chiar din pragul casei te izbește un miros greu din pricina căruia ți se strînge inima și unde, de-acum încolo, va fi nevoită s-o aibă necontenit în fața ochilor pe femeia asta, pe maică-sa, de care se rușina și-n somn.

Anna-Maria însă nu băga de seamă că și fiica ei are lacrimi în ochi. Uitase de prezența ei, șoptind vorbe fără șir, sugrumate, furioase, mîniată pe soțul ei că zăbovește atîta și „că-i face mendrele aisbergului și neomului ăluia", în loc să-i întoarcă spatele, așa cum procedase ea. Și în timp ce-ndruga vorbele astea, simțea cum vîntul îi saltă vălul ușor și lung, de culoare verde, prins de creasta pălăriei ei de voiaj, cum îl întinde și-l face să fîlfîie în aer. Lucrul acesta i se păru frumos și emoționant, și starea ei sufletească se schimbă brusc, înălțînd-o în proprii ei ochi, tristele amănunte ale vieții ei de pînă atunci se spulberară-ntr-o clipă și se văzu luînd chipul unei jertfe sublime, care, sub privirile pline de admirație ale lumii întregi, pornește pe calea renunțării.

Atît, și nimic mai mult va primi din parte-i omul acesta insensibil, aisbergul acesta ! Atît numai : silueta ei pierzîndu-se în zare și mesajul ultim, orgolios, al vălului ei fluturînd în vînt și mistuindu-se, necruțător, în depărtarea fără sfîrșit !

Cu aceste gînduri în minte urca ea pe muchea dealului, pășind ca pe-o scenă adîncă, vizibilă de oriunde.

Iar de jos din vale, doar soțul ei zări vălul verde fluturînd pe deal și-i trimise priviri îngrijorate, în timp ce „aisbergul", parcă neluînd în seamă nimic din cele ce se petreceau în lume, își lua rămas bun de la el, silindu-se a fi cît mai prietenos și amabil.

Dar nu singură Anna-Maria, sensibilă și emotivă din fire, fusese fermecată și-apoi dezamăgită de prezența noului consul.

Chiar de la prima vizită pe care i-o făcuse von Paulich, în compania lui von Mitterer, Daville își dădu seama că are de-a face cu un om de cu totul altă factură decît fostul consul. Cu privire la chestiunile consulare, von Paulich se exprima mai clar și mai liber. Cu el se putea discuta oricare alt subiect, inclusiv literatură clasică.

Cu prilejul vizitelor ulterioare pe care și le făcură, Davile se convinse că în domeniul textelor și al comentariilor, locotenent-colonelul deținea cunoștințe ample și profunde. Von Paulich cercetase textele din Virgiliu traduse de Delille în franceză (pe care Daville i le trimisese) și nu pregetă să-i comunice limpede părerea lui, ținînd

să-i demonstreze că numai traducerea în metrul originalului poate fi socotită valabilă și, condamnînd, în concluzie, folosirea abuzivă (și cu orice preț) a rimei, așa cum proceda Delille. Daville se strădui să-l apere pe idolul său, Delille, fericit că are cu cine să poarte o asemenea conversație.

Dar primele satisfacții, prilejuite lui Daville de sosirea acestui om cult și inițiat în literatură, se irosiră curînd. În scurt timp văzu că în urma conversației cu eruditul locotenent-colonel nu-i rămîne nimic din plăcerea pe care ți-o procură de obicei schimbul de idei cu un interlocutor distins asupra subiectului preferat. Conversația lor se mărginea, de fapt, la un schimb de date, întotdeauna exacte, interesante și numeroase, despre orice voiai. Nu era un schimb viu de idei sau de impresii. Orice-ar fi vorbit, discuția devenea impersonală, rece, generală. Apoi, chipeșul locotenent-colonel îl părăsea, transportînd la domiciliu bogata și prețioasa lui colecție de date, la fel de frumos, de solemn și de rece precum venise, iar Daville rămînea mereu singur și mereu dornic să stea de vorbă cu cineva care să-l înțeleagă. Discuțiile cu noul consul austriac se risipeau în vînt : nu-i rămînea nimic nici în minte, nici în suflet ; și nu-și putea aminti măcar timbrul vocii lui. Locotenent-colonelul vorbea în așa fel, încît interlocutorul său nu putea afla nimic în legătură cu el, dar nici n-avea cum rosti ceva despre sine. Tot ce ținea de intimitatea omului, de zbuciumul său mai mult sau mai puțin secret, se lovea de el ca de-o stîncă. Daville renunță să mai hrănească speranța că ar putea discuta vreodată cu acest auster și rece iubitor de literatură chestiuni legate de propriile sale îndeletniciri poetice.

Cu prilejul fericitului eveniment care avu loc la curtea franceză, Daville compuse pentru botezul regelui Romei o poezie ocazională pe care o trimise ministerului său cu rugămintea de a o remite mai sus. Poezia începea cu vorbele : *„Salut, fils du printemps et du dieu de la guerre !“* [1] În ea era exprimată speranța păcii și bunăstării pentru toate popoarele Europei și menționați, prin-

[1] Salut, fiu al primăverii și al zeului războiului ! (Fr.)

tre altele, modeştii truditori ai acestei cauze, aruncaţi pe „meleaguri sălbatice și triste".

Daville îi citi și lui von Paulich poezia, dar nu obţinu nici un rezultat. Noul consul nu vru să ia în seamă aluzia la pașnica lor colaborare în Bosnia. Mai mult încă : nu rosti o vorbuliță nici despre poezie nici despre subiectul pe care-l trata. Și culmea culmilor, rămînea, cu toate acestea, același om politicos și amabil. Astfel, Daville, dezamăgit și iritat în sinea sa, n-avu nici un motiv să-i arate jignirea.

XX

Anii ce urmară după pacea de la Viena (1810 și 1811) și pe care i-am numit ani de tihnă, pentru Daville fură, totuși, un răstimp de intensă activitate.

Conteniseră războaiele, nu se mai semnalau crize manifeste și ciocniri fățișe, dar personalul consulatului n-avea odihnă fiind absorbit de chestiuni comerciale, strîngerea datelor, întocmirea rapoartelor, eliberarea certificatelor cu privire la proveniența mărfurilor și a recomandărilor către autoritățile franceze din Split sau vama Kostajnica. „Negoţul se abătuse asupra Bosniei", cum se zicea în popor, sau cum Napoleon însuși spusese undeva : „Vremea diplomaților a trecut, acum începe vremea consulilor".

Daville făcuse propuneri pentru dezvoltarea comerțului între Turcia, Franța și țările aflate sub stăpînirea ei, cu trei ani în urmă. Arătase cu insistență în mai multe rînduri că Franța ar trebui să-și organizeze un serviciu de poștă permanent prin țările turcești, pentru a nu mai fi la bunul plac al poștei austriace și pentru a evita dezordinea și samavolnicia turcă. Toate aceste propuneri rămăseseră îngropate undeva, în arhivele de la Paris. Acum, în urma păcii de la Viena, însuși Napoleon ar fi dorit, desigur, ca toate aceste deziderate să se înfăptuiască cît mai repede,

pe scară largă, căpătînd o amploare la care consulul din Travnik nu s-ar fi încumetat să viseze vreodată.

Sistemul continental preconizat de Napoleon reclama importante schimbări în rețeaua căilor de comunicații și a liniilor de trafic pe care se desfășura comerțul pe continentul european. Înființarea Provinciilor Ilire, cu Ljubljana drept capitală, trebuia, în intenția lui Napoleon, să servească exclusiv acestui scop. Din pricina blocadei engleze, vechile căi prin Mediterană, pe unde soseau în Franța, din Levant, materiile prime și în special bumbacul, deveniseră dificile și primejdioase. Comerțul trebuia mutat pe uscat, iar Iliria, provincia de curînd creată, trebuia să devină o punte de legătură între ținuturile turcești și Franța. Aceste căi existaseră din totdeauna — drumul de la Țarigrad la Viena pe Dunăre și drumul de la Salonic, prin Bosnia, pînă la Triest, pe uscat, Austria le folosea în negoțul cu Levantul de multă vreme. Acum capacitatea lor se cerea mărită și adaptată la nevoile Franței lui Napoleon.

Cînd din primele circulare și articole de gazetă se văzu încotro își îndreaptă Napoleon gîndul, autoritățile și instituțiile franceze se angajară într-o competiție generală, întrecîndu-se, care mai de care, să-mplinească dorința împăratului. O amplă corespondență și o vie colaborare se porni între autoritățile din Paris, guvernatorul general și intendentul general din Ljubljana, între Ambasada din Țarigrad, mareșalul Marmont din Dalmația și consulatele franceze din Levant. Daville lucra cu ardoare, referindu-se cu mîndrie la rapoartele sale expediate cu trei ani în urmă, din care se putea lesne vedea cît de bine înțelesese el, încă de pe atunci, gîndul împăratului, punctul său de vedere și concepția sa pe tărîmul relațiilor comerciale.

Acum, în vara anului 1811, aceste treburi urnite de mult din loc se apropiau de punctul final. În ultimul an Daville își dădu toată silința să găsească oameni de încredere în localitățile de tranzit pe unde se scurgeau mărfurile franceze, să-și asigure o rezervă de cai buni pe care să-i poată folosi la nevoie și să pună oarecare rînduială în sistemul de achiziționare al cărăușilor și carelor. Treaba nu prea mergea, se iveau necontenit piedici și necazuri, ca de obicei în țara aceasta, dar el nu pierduse nădejdea că lucrurile se vor întoarce în bine, așa încît lucra cu avînt și

tragere de inimă, „cu toate pînzele sus, sub impulsul geniului lui Napoleon“.

Și într-adevăr, Daville apucă să vadă ziua cînd una din cele mai mari case de comerț din Marsilia, *Frații Fressinet*, care se îndeletnicise înainte cu transportul mărfurilor din Levant pe calea apei, înființă o agenție la Sarajevo. Guvernul francez acordase înlesniri agenției, recomandîndu-i să colaboreze cu consulul. Unul din frații Fressinet, bărbat încă tînăr, se afla de o lună de zile la Sarajevo pentru a pune la punct afacerile firmei. Venise în Travnik pentru o zi-două, dorind să ia legătura cu consulul general și să dezbată împreună planul viitoarei activități.

Vara, frumoasă, dar scurtă, era în toi.

Peste valea Travnikului o zi strălucitoare își tremura lumina transparentă, toată numai soare și celest azur. Pe spațioasa terasă umbrită de clădirea consulatului fusese așezată o masă și în jurul ei scaune albe din răchită împletită. Deși arșița și zăduful care înveleau casele înghesuite jos în tîrg răzbiseră pînă aici, pe terasa umbrită era totuși răcoare. Buruienile verzi și florile cîmpenești din zănoaga strîmtă emanau o dogoare uscată și respirau parcă, mișcîndu-se ritmic, asemeni unui gușter întins la soare.

Pe terasă, zambilele doamnei Daville înfloriseră de mult albe și colorate, învolte și simple, iar pe muchiile straturilor dăduseră flori mușcatele roșcate și ciclamele mici de culoare violetă.

Daville și tînărul Fressinet stăteau la masă unul lîngă altul. În fața lor, pe masă, copii de rapoarte, numere din *Moniteur* cu regulamente și dispoziții, ustensile de scris.

Jacques Fressinet, un tînăr vînjos, bine hrănit, avea în gesturi și-n glas siguranța calmă a vlăstarilor de oameni bogați. Se vedea cît de colo că avea negoțul în sînge. Nimeni din familia lui nu se îndeletnicise și nu dorise vreodată să se îndeletnicească cu altceva, nici nu rîvnise să aparțină altei stări sociale. Iar el era fidela oglindă a înaintașilor. Ca și ei, se îmbrăca îngrijit, era politicos, lucid, precaut, inflexibil atunci cînd trebuia să-și apere interesele, dar nu întrecea niciodată măsura luptînd orbește și fără judecată.

Fressinet străbătuse în ambele sensuri drumul de la Sarajevo la Kostajnica, închiriase la Sarajevo un han în-

treg, se pusese în legătură cu autoritățile și începuse a se descurca în lumea negutătorilor și a cărăușilor. Venise să discute cu Daville să facă schimb de date, să-i comunice observațiile și propunerile sale. Consulul era mulțumit că dobîndise în meridionalul energic, dar plin de tact, un colaborator de nădejde în truda aceasta care deseori i se părea că-l covîrșește.

— Deci încă o dată, rosti Fressinet cu îndrăzneală și siguranța negutătorilor care găsesc mereu argumente în favoarea lor, deci încă o dată, să ținem seama că drumul de la Sarajevo la Kostajnica nu poate fi parcurs în mai puțin de șapte zile, cu următoarele popasuri în timpul nopții : Kiseljak, Busovača, Karaula, Jajce, Zmijanje, Novi Han, Prijedor și, în sfîrșit, Kostajnica. Asta pe vreme bună, căci o dată cu venirea iernii trebuie să mai adăugăm șapte zile, în total paisprezece. E nevoie să ridicăm pe drumul acesta cel puțin încă două caravanseraiuri, dacă vrem să punem marfa la adăpost de vremea rea și de tîlhari. Prețul cărăușitului a crescut și are tendința de-a crește încă. Se pare că și-a băgat coada concurența austriacă și o sumă de negutători din Sarajevo, sîrbi și evrei, care lucrează potrivit instrucțiunilor date de englezi. În linii generale ne putem bizui pe următoarele prețuri : de la Salonic la Sarajevo — 155 piaștri chervanul ; de la Sarajevo la Kostajnica — 55 piaștri. Acum doi ani prețurile erau exact pe jumătate față de cele de azi. Trebuie să luăm neîntîrziat măsuri pentru a preîntîmpina o nouă urcare a prețurilor, căci asta ar putea pune sub semnul întrebării rostul întregului transport. Mai adăugați samavolnicia și lăcomia funcționarilor turci, furtul și jaful care fac parte din obiceiurile populației băștinașe, prejudiciile aduse de răscoala din Serbia în plină desfășurare și de tîlharii la drumul mare din ținuturile arnăuțești și, în sfîrșit, primejdia molimelor.

Daville, care vedea pretutindeni mîna serviciului de informații englez, fu curios să afle pe ce se-ntemeiase Fressinet afirmînd că negustorii din Sarajevo lucrează potrivit instrucțiunilor primite din Anglia, însă tînărul nu-i dădu satisfacție, ci rămase neabătut pe drumul său. Răsfoind însemnările aflate în fața sa, el continuă :

— Rezum deci și închei. Avem a ne teme de următoarele pericole care ar putea compromite transportul : răscoala din Serbia, tîlharii la drumul mare, arnăuții, hoția și jaful care bîntuie în Bosnia, urcarea prețurilor la cărăușit, taxe și dări neprevăzute, concurența și, în fine, ciuma și alte boli molipsitoare. Măsuri preventive necesare : întîi, două caravanseraiuri între Sarajevo și Kostajnica ; al doilea, înlăturarea fluctuației permanente a monezii turcești și stabilirea printr-un firman special a valorii de 5,50 piaștri pentru un taler de 6 franci, ca și pentru talerul Mariei-Tereza ; pentru țechinul venețian 11,50 piaștri etc. ; al treilea, lazaretul din Kostajnica să fie lărgit ; în locul bacului să fie construit un pod, iar magazia să fie renovată obținîndu-se capacitatea de cel puțin opt mii de baloturi bumbac, iar pentru călătorii în trecere să se asigure paturi etc. ; al patrulea, în legătură cu satisfacerea cît mai grabnică a doleanțelor noastre, vizirul Suleiman-pașa și alți cîțiva turci mai de vază, vor primi daruri substanțiale, de la caz la caz ; în acest scop va fi alocată o sumă care nu va trece de treisprezece mii de franci. Iată cum cred eu că s-ar putea înlătura principalele impedimente și transportul ar putea funcționa în condițiuni normale.

Daville își notă toate acestea cu gînd să le introducă în raportul său următor, pregătindu-se în același timp, nu fără ascunsă satisfacție, să-i citească tînărului raportul întocmit de el încă din 1807, în care prevăzuse atît de bine intențiile lui Napoleon și mare parte din chestiunile dezbătute de ei în ziua aceea.

— Ah, domnule dragă, aș putea să-ți povestesc multe despre pericolele care pîndesc în aceste ținuturi orice cauză bună, orice inițiativă utilă și rezonabilă. Multe aș putea să-ți povestesc, dar vei vedea cu ochii dumitale ce fel de țară e asta, cu ce fel de oameni ai de-a face aici, te vei izbi singur de încăpățînarea autorităților și vei înfrunta o sumedenie de greutăți de tot soiul.

Tînărul nu mai adăugă nimic fiind convins că stabilise cu precizie atît pericolele și greutățile cît și mijloacele cele mai adecvate pentru înlăturarea lor. Pentru el lamentările cu caracter general și „fenomenele psihologice“ n-aveau nici un sens. Primi cu politețe să asculte raportul lui Daville întocmit în 1807, și consulul porni să-i dea citire.

Umbra care-i proteja se lungea tot mai mult. În toiul discuției paharele înalte de cristal din fața lor fuseseră date uitării și limonada acidulată între timp se trezise.

În aceeași zi străvezie de vară, în care Daville și Fressinet dezbăteau chestiuni atît de importante, cu două mahalale mai sus de clădirea consulatului francez, ceva mai la stînga și mai aproape de malul apei care, subțiratică și nevăzută, se prăvălea în adîncuri, ședeau la taifas în grădină, Cîrjali și Musa cu prietenii lui.

Grădina povîrnită și părăginită fusese năpădită de năvala buruienișului. Pe-un neteziș, sub părul mare și bătrîn, fusese așternut un lăicer pe care se vedeau resturi de merinde, filigene și un ulcior plin cu rachiu rece. Amurgul acoperise cu umbra lui malul, dar dincolo, pe celălalt mal al Lašvei, soarele strălucea încă. Musa-Cîntărețul si Hamza-telalul se tolăniseră în iarbă. Cu spatele rezemat de mal și picioarele proptite de trunchiul pomului, stătea, culcat pe-o rînă, Murat Hodžić, poreclit Ljulj-hogea. Își sprijinise de pom mica lui tambură cu păhărelul de rachiu în vîrf.

Un omuleț tuciuriu, mărunt și sprinten ca un cocoș. Pe fața lui mică și gălbejită, doi ochi mari, întunecați, cu uitătura fixă și luciri fanatice. Se trăgea dintr-o familie mai înstărită din oraș și umblase odinioară pe la școli, însă rachiul nu-i îngădui să-și ia înscrisul și nici să se angajeze imam la Travnik, ca atîția alții din neamul lui. Se povestea că la ultimul examen se prezentase în fața muderisului și a comisiei beat turtă, abia ținîndu-se pe picioare și poticnindu-se la fiecare pas. Muderisul îl dăduse pe ușă afară, poreclindu-l Ljulj-hogea [1]. Si porecla se preschimbase în renume. Mîndru și iute din fire, tînărul, jignit, începu să bea mai vîrtos. Și cu cît bea mai mult, cu atît creștea în el amărăciunea că-i fusese rănit amorul propriu. Azvîrlit dintru început din rîndurile vîrstenilor săi, visa să-i întreacă într-o bună zi prin cine știe ce faptă neasemuită, răzbunîndu-și amarul care-i otrăvea sufletul. Ca pe mai toți inșii vitregiți de fire, mici de stat, dar

[1] Ljulj — de la verbul *ljuljati*, care în limba sîrbo-croată înseamnă a (se) legăna, a (se) clătina.

aprigi la mînie, îl rodea și pe el ambiția tainică și smintită de a nu lăsa să-i treacă veacul așa mărunțel, prizărit și necunoscut, ci de-a ieși cîndva ca păduchele-n frunte, uimind lumea și umplînd-o de admirație, nici el nu știa cum și în ce fel. Cu timpul, gîndul acesta, nărăvit pînă la nebunie de băuturile ațîțătoare, îl luă cu totul în stăpînire. Cu cît se prăbușea mai în adînc cu atît se hrănea mai mult cu minciuni și se amăgea cu vorbe mari, cu isprăvi temerare și visări deșarte. Între tovarășii săi, ca și el puși pe țuicăreală, era deseori, din această pricină, ținta glumelor și a batjocurii.

Vara, cînd coborau zilele frumoase, cei trei tovarăși își dădeau întîlnire în grădina lui Musa și, după ce deșertau ulciorul cu rachiu, coborau în oraș să-și împlinească beția în vreo cîrciumă. Așteptînd, așadar, să se lase deasupra Travnikului fîșia viorie a amurgului, spuzită cu stele mari și totodată lăsînd spirtul să lucreze înlăuntrul lor, îngînau vreo frîntură de cîntec sau tăifăsuiau pe apucatelea, toropiți, îndrugînd adesea vorbe fără șir, fără măcar să ia aminte ce-și spun unul altuia. Mormăitul și taifasul incoerent al oamenilor înfrînți de băutură, înlocuind mișcarea și rîvna muncii, de care de mult se dezobișnuiseră. Sporovăind așa, ei își închipuiau că fac nemaipomenite călătorii, că săvîrșesc fapte de vitejie, că-și împlinesc dorinți pe care altfel nu și le-ar fi putut împlini niciodată, că trec prin ținuturi de vis și dau de lucruri nemaivăzute, că-și ies din piele și devin uriași, și, purtați de aripile acestei găunoase măreții, se tot înalță despicînd văzduhul și ajung sus, pe culme, acolo unde nici prin vis n-ar fi visat, stăpîni peste comori fenomenale și unice, pe care numai rachiul le poate oferi din cînd în cînd celor care-i sînt robi fără scăpare.

Dintre toți Musa era cel mai zgîrcit la vorbă. Sta tolănit, cufundat în iarba deasă, cu mîinile împreunate sub ceafă, piciorul stîng îndoit din genunchi, iar dreptul trîntit peste el, ca într-un fotoliu adînc și lăsa privirea să-i lunece pe bolta cerului. Prin cheagul de ierburi atingea cu degetele pămîntul călduț și i se părea că-i simte respirația regulată. Prin mîneci și prin cracii descheiați ai ceocșirilor simțea cum suie încetișor un abur cald. O boare abia simțită, adierea dulce a zefirului din Travnik, care se

iscă vara pe la asfințit „șerpuind“ agale prin grădini, printre ierburi și tufe. Musa, aflat mereu pe la jumătatea drumului între mahmureala de dimineață și noul zaiafet care se-ntrupa, se lăsă învelit de căldura pămîntului și de ușoara și necontenita mișcare a aerului avînd impresia că se înalță și se ridică în văzduh, că zboară, purtat de nevăzute aripi, dar nicidecum de tăria lor, ci pentru că el însuși se preschimbase într-o suflare, o undă de căldură mișcătoare, atît de ușor și mlădiu, încît plutea de-a valma cu ele, ținîndu-le tovărășie.

În timp ce se avînta astfel în zbor, rămînînd totuși tolănit în iarbă, i se părea că aude ca prin vis sporovăiala celor doi tovarăși ai săi. Glasul lui Hamza, răgușit și greu de deslușit, și al lui Ljulj-hogea, profund și răspicat : el vorbea domol și solemn, cu privirea ațintită într-un punct fix, ca și cum ar fi citit în carte.

Făcîndu-și socotelile cu vreo trei zile în urmă, fură nevoiți să constate că le cam secase punga și că toropeala lor îndoită cu rachiu se află în primejdie. Era rîndul lui Ljulj-hogea să facă rost de bani, dar ca întotdeauna, el nu prea știa cum să se descurce, venindu-i mai ușor să bea pe socoteala altora.

Începură să ia în discuție împrumutul pe care Ljulj-hogea urma să-l capete de la un unchi de-al său din Podlugovo, care se-mbogățise în ultima vreme.

— Cum de s-a umplut ăsta de gologani ? întreabă Hamza, neîncrezător și supărat, ca unul care știa ce hram poartă unchiul ăsta și-și dădea seama că nu scapă banii din mînă cu una, cu două.

— Păi a cîștigat astă-vară cu bumbacul.

— S-a tocmit cărăuș la franțuji ?

— Nu, umblă și cumpără bumbacul care „se nimerește“ prin sate și p-urmă îl vinde la alții.

— Și merge treaba ? întreabă leneș Hamza.

— Merge, mă, merge de minune. Că englezii au tăiat drumul pe mare și l-au lăsat pe *Bunaparta* fără bumbac. Și ăstuia îi trebuie țoale, nu glumă, pentru cîtă armată are. Așa că i-a dat drumul bumbacului prin Bosnia. De la Novi Pazar pînă la Kostajnica geme drumul de cai și de chervane, balot lîngă balot, unde te uiți numai bumbac. Pline drumurile și hanurile ticsite de lume. Greu să

faci rost de un cărăuș ; pe toți i-a năimit franțuzul și plătește cu bani peșin. Cine are cai în ziua de azi, să știi că ăla s-a procopsit, iar în marafeturile cu bumbacul, mare minune de nu faci avere într-o lună de zile.

— Bine, dar cum fac ăștia rost de bumbac ?

— Auzi vorbă, cum ? Păi uite-așa ! Nu ți-ar vinde franțuzul bumbac, să-i dai și ochii din cap. Să-i dai toată casa pe ocaua de bumbac și nu vrea. Dar vezi că lumea s-a învățat să fure. Fură prin hanurile pe unde se opresc cărăușii și descarcă marfa ca să înnopteze. Cînd descarcă, baloturile ies la număr, însă a doua zi, cînd să le-ncarce, iaca lipsește un balot. Fuga-ncoace, fuga-ncolo, cine l-a luat, pe unde o fi ? Da nici că poate să aștepte ditamai caravana pentru un balot de bumbac. Se mai sucesc ce se mai sucesc și-și văd de drum. Prin sate se fură mai abitir. Ies dracii de copii pînă hăt, dincolo de sat, și se pitesc prin tufișurile de pe marginea drumului, și cînd le vine bine, harșt, bagă briceagul în sacii cu bumbac. Și cum drumul e strîmt și năpădit de tufe, bumbacul începe să cadă din sacul spintecat și se prinde de crengi de-o parte și de alta a șoselei. După ce-a trecut caravana, copiii țust din tufișuri, adună bumbacul în coșuri și după aia se pun iar de pîndesc pînă vine altă caravană. Franțujii cică s-au apucat să facă plîngeri împotriva cărușilor, și chiar să le taie din cîștig. Pe ici pe colo zapciii aleargă după copii să-i înhațe. Dar cum să ieși la liman cînd nu vrea natul ? Ciugulește lumea bumbacul lui *Bunaparta* și-l culege din crengi, de te crezi la Misir, iar din tîrg vin apoi oameni de-l cumpără. Așa s-au procopsit mulți și și-au încropit țoale.

— Și cum de se nimeri treaba asta tocmai prin Bosnia ? zise somnoros Hamza.

— De ce numai prin Bosnia ? Zi mai bine prin toată împărăția. A scos *Bunaparta* buiurdii la Stambul și a trimis prin țară consuli și negutători cu bani, așa că vezi și tu. Știi tu, fîrtate, că pe bumbacul lui *Bunaparta* unchiumeu ăsta...

— Fă tu rost de gologani, interveni încet și disprețuitor Musa, și lasă că n-o să te întrebăm dacă ți i-a dat unchiu-tău sau dracul și nici n-o să-ți punem unghia-n

gît ca să ne spui unde creşte bumbacul şi unde oţelul. Gologani să fie...

Musa nu prea îndrăgea poveştile astea îndrugate de Ljulj-hogea, mai întotdeauna umflate și lălăite, rostite cu vădita dorinţă de-a se vedea cît de învăţat şi plin de cutezanţă e hogea şi cît de bine cunoaşte el toate cîte se petrec în lumea asta. Hamza, mai potolit de felul lui, îl asculta cu răbdare, luîndu-l peste picior, căci băşcălia nu-l părăsea nici la cea mai neagră ananghie.

— Zău că nu mai merge, zise şi Hamza, ca un ecou dogit — ne crapă măseaua după gologani.

— Las că acu fac eu rost, mă jur pe Dumnezeu, chiar dac-ar fi să-mi aflu mormîntul, rosti Ljulj-hogea, solemn.

Dar nu primi răspuns la jurămintele și făgăduielile lui.

Liniște. Trei trupuri lingave de trîndăvie, veșnic mistuite de alcool, ori chinuite de nevoia băuturii, tolănite în iarbă la umbra caldă a înserării răsuflă alene, împăcate parcă.

— Strașnic om și *Bunaparta* ăsta, zise într-un tîrziu Ljulj-hogea, tărăgănat, parcă gîndind cu voce tare — strașnic om ; pe toţi i-a bătut şi i-a supus. Şi cică-ar fi scund şi mărunţel, nici n-ai ce vedea la el.

— Mărunţel cam aşa ca tine, dar vezi că-i om cu inimă mare — zise Hamza căscînd.

— Și cică, îşi urmă vorba Ljulj-hogea, nu duce cu el nici spangă nici pușcă. Își ridică numai poalele tunicii, iar boneta și-o îndeasă peste ochi şi s-azvîrle-orbiș înainte cu oastea după el ; bîntuie ca vijelia : ochii îi scapără fulgere ; nici sabia nu-i poate căşuna vreun rău, şi nici glonţul nu-l nimerește.

Ljulj-hogea desprinse paharul din vîrful tamburei, cu mîna stîngă, își turnă tot cu stînga și-l dădu pe gît tot cu stînga, ţinînd mereu dreapta pe piept, sub anteriul descheiat şi capul plecat, nedezlipindu-și privirea aburită de pe coaja aspră a copacului.

Rachiul strîns în el prinse numaidecît glas.

Abia mișcîndu-și buzele, şi fără a-și clinti trupul, nici privirea, îşi slobozi vocea grea de bariton :

Greu bolește mîndra Naza,
Puişorul mamei

Desprinse din nou paharul, îl umplu, bău şi-l puse la loc în vîrful tamburei.

— Ah, de-aş putea să dau ochi cu el...

— Cu cine ? întrebă Hamza, deşi asculta acum pentru a suta oară bazaconii d-astea.

— Cu el, cu *Bunaparta !* Să ne luăm noi doi de piept, mînca-i-aş sufletul lui de ghiaur, şi p-ormă să hotărască norocul.

Vorbele astea neghioabe se stinseră într-o linişte desăvîrşită. Ljulj-hogea luă din nou paharul din vîrful tamburei, îl umplu, îl dădu de duşcă, se zbîrli scuturîndu-se din tot corpul şi continuă, glăsuind adînc :

— Dacă mă biruie el pe mine, să-mi ia capul, şi gata. Nu-mi pasă nici atîtica. Dar de l-aş doborî eu, l-aş lega fedeleş şi nu i-aş face nimic altceva decît că l-aş tîrî legat prin ordie şi l-aş pune să plătească haraci sultanului aidoma celui din urmă cioban de sub Karaula.

— Departe-i *Bunaparta,* frate Murat, departe foarte, zise îngăduitor Hamza, şi mare îi e puterea. Apoi mai pune la socoteală împărăţiile ghiaure pe care ai avea să le străbaţi ?

— Las' că m-aş descurca eu cu ăilalţi, dădu din mînă Ljulj-hogea, călare pe situaţie. Cît despre el, e adevărat că-i departe cînd stă în ţara lui, dar după cum văzurăţi, vîntură lumea şi nicăieri n-are astîmpăr. Anul trecut poposi oleacă la Viena ca să-şi ia nevastă ; halal nevastă : codana împăratului neamţ.

— Ei, apăi acolo, la Viena, poate-ai fi pus treaba pe roate, zise Hamza hîtru, vezi că trebuia să-ţi vină în minte atunci gîndul ăsta.

— Păi nu zic eu într-una că trebuie s-o ia omul din loc într-o bună zi şi să cutreiere lumea, în loc să lîncezească şi să putrezească în bezna ăstui tîrg nenorocit, să cutreiere lumea, ori să dobîndească falã şi strălucire, ori, dacă nu, să-şi afle mormînt. De cînd tot zic şi spun, da voi doi o ţineţi una şi bună : că lasă, că mai stai, că mîine, că poimîine. Şi uite-aşa...

Şi cum vorbea aşa, Ljulj-hogea smulse iar cu un gest hotărît paharul de pe tambură, îl umplu şi-l dădu pe gît, mîniat.

Nici Hamza, nici Musa nu mai răspundeau la aiurelile lui. Cu mișcări scurte, discrete, beau și ei rachiu din filigenele lor ascunse în iarbă. Lăsat în voia visării sale, Ljulj-hogea se cufundă în tăcerea mîndră și disprețuitoare care urmează bătăliilor crîncene și înfăptuirilor mărețe atunci cînd sînt lipsite de încununarea și răsplata meritată. Sumbru, cu mîna dreaptă vîrîtă în deschizătura anteriului descheiat, cu bărbia-n piept, căta în fața sa cu privirea-i aburită, pierită.

De trei ani boleşte-ntr-uuuna...

Răsună din nou baritonul lui tînguios, ca și cum altcineva cînta din pieptul lui.

Hamza se învioră dintr-o dată și tuși scurt.

— Hai noroc, Murate, deliu bătrîn și viteaz ! Las c-ai să pleci tu într-o bună zi, cînd o da Dumnezeu, și-ai să te tot duci, ca să se vadă și să se afle cîtu-i lumea cine-i Murat și ce-i poate pielea, din ce neam și spiță scoboară.

— Sănătate ! zise Ljulj-hogea cu semeție și durere, ridicîndu-și ostenit paharul, ca un om care se încovoaie sub povara gloriei.

Așa își omorau vremea, în timp ce Musa zăcea mut și nemișcat, plutind și zburînd cu vîntul și pămîntul fierbinte, scăpat, cel puțin pentru o clipă, de legea gravitației și de chinga timpului.

Peste valea Travnikului o zi strălucitoare își tremura lumina transparentă, toată numai soare şi celest azur.

XXI

Cînd pe la începutul anului 1812 începură să se ivească semne și să umble zvonul că un alt război e pe cale să izbucnească, Daville simți din nou acea ușoară amețeală abia perceptibilă a omului care așteaptă să fie supus în curînd la cazne şi chinuri, încercate de atîtea ori și vii încă în amintirea lui.

— Doamne sfinte ! Doamne sfinte !

Rostea aceste vorbe cu un icnet nearticulat, mai mult în sinea sa, într-un suspin prelungit, stînd întins în fotoliu și acoperindu-și pleoapele cu mîna dreaptă.

Începea totul din nou, ca și cu doi ani în urmă, cam tot pe vremea asta, ca și mai demult, în 1805 și 1806. Ca și atunci va avea parte, iar, de zbucium și griji, de îndoieli, va fi cuprins de rușine și de repulsie, nutrind totuși perfida speranță că pînă la urmă totul se va sfîrși cu bine ca de atîtea ori și poate acum — pentru ultima dată — și că viața risipită (jalnica, dulcea, neasemuita viață !), viața Imperiului și a societății, a lui și a familiei sale, se va dovedi statornică, plină de trăinicie, că va trece prin ultima încercare și că, biruind-o, va pune capăt vieții de pînă acum, vieții ăsteia care tot urcă și coboară ca un scrînciob nebun, lăsîndu-i omului doar atîta suflare cît să se poată spune că n-a murit. Și acest război se va sfîrși, probabil, cu buletine victorioase, cu tratate de pace avantajoase, dar cine să mai suporte viața asta care devine moralmente tot mai grea și mai hapsînă, cine să găsească înlăuntrul său atîtea resurse, încît să-i poată plăti prețul inestimabil pe care îl cere ? Ce poate să mai dea un om care s-a dăruit bucată cu bucată, pînă la ultima fărîmiță și ce putere mai are sufletul lui vlăguit ? Oricum însă, fiecare trebuie să facă tot ce-i stă în putință numai să se isprăvească odată cu aceste războaie nesfîrșite, să poată răsufla ușurat, să mai apuce cîțiva ani de viață tihnită și statornică.

„Pace ! Da, pace ! Pace, pace !“ rostea el în șoaptă și parcă numai vorba asta arunca asupră-i un văl de tihnă și liniște.

Dar în fața ochilor închiși, apăsați de palma lui rece, se ivi, fără veste, chipul uitat al lui von Mitterer, gălbejit și chinuit, cu brazde adînci pline de-o umbră verde, cu mustățile bățoase, bîrligate și ochii negri cu luciri maladive. Cu oboseala lui veche pe chip, colonelul îi vorbise, chiar aici, în odaia aceasta, amabil și echivoc, spunîndu-i, în treacăt, că în primăvară „o să fie mare tămbălău“ (da, exact, în limbajul acesta cazon i se adresase). Și iată-l acum sosind, nemilos, implacabil, ca un spectru pedant și sîcîitor, iată-l sosind să-și ia revanșa, să-i spună că văzuse el bine că nu există pace și nu va exista nicicînd. Chipul spec-

trai al lui von Mitterer i se adresa ca și anul trecut, la despărțire, cu amară maliție :

— *Il y aura beaucoup de tapage* [1].

Cuvinte urîte, rostite urît, cu glas perfid.

— *...beaucoup de tapage... de tapage... de tapage.*

Și o dată cu vorbele astea chipul lui von Mitterer se-nvălura, devenind tot mai palid, cadaveric. Nici nu mai era, de fapt, chipul lui von Mitterer. Era un cap retezat, palid și sîngerat, înfipt într-o lance de sanchilot, căpățîna pe care o zărise într-o dimineață, acum douăzeci de ani, de la fereastra casei lui din Paris.

Daville sări în picioare, își smulse mîna de pe ochi și-și alungă somnolența, izgonind o dată cu ea și spectrul care venise să-l sperie, tocmai cînd se afla mai obosit și mai neajutorat. Orologiul mare de lemn țăcănea uniform în odaia supraîncălzită.

Primăvara aceasta se anunța grea pentru Daville.

Judecînd după circularele primite, după alergătura întețită a curierilor și după ceea ce scriau gazetele putea să-și dea seama că se pregătesc lucruri mari, noi campanii, și că mașinăria de război a Imperiului se pune iar în mișcare. Dar nu avea pe nimeni cu care să poată schimba o vorbă, pe care să-l întrebe ce părere are și ce crede el despre toate astea, să cumpănească împreună șansele victoriei și ale înfrîngerii, să-și verifice bănuielile și temerile, să întrevadă, la lumina unei discuții raționale, cît adevăr conțin temerile lui, ce-i real și ce-i rodul fanteziei, al spaimei, al oboselii. Ca toți oamenii slabi și istoviți, care simt în clipe de singurătate cum li se clatină încrederea în forțele proprii, și Daville căuta cu tot dinadinsul să descopere în vorbele și în căutătura altor oameni o confirmare și un imbold pentru acțiunile și gîndurile sale, în loc să le caute în sine însuși. Vorbe bune și sfaturi afli întotdeauna, dar din nefericire ele lipsesc cu desăvîrșire tocmai atunci cînd ai mai multă nevoie. Căci nimeni nu vrea să stea de vorbă cu noi deschis și sincer, cînd ne aflăm la impas, zdruncinați sufletește.

Von Paulich își vedea de treburi, politicos și distant, frumos și neîndurător, ca un automat chesaro-austriac,

[1] O să fie mare tămbălău (fr.).

funcţionînd fără greş şi fără să şovăie. Cînd se întîlneau uneori, vorbeau de Virgiliu sau de intenţiile curţilor europene, dar în aceste discuţii Daville nu reuşea să verifice nici una din presimţirile şi temerile sale, căci von Paulich se mărginea la fraze vagi despre „legăturile de alianţă şi de rudenie care există între curtea austriacă şi cea franceză", despre „înţelepciunea şi perspicacitatea celor care conduc astăzi, de comun acord, destinele statelor europene" şi evita, cu regularitate, să se pronunţe mai concret asupra viitorului. Iar Daville nu îndrăznea să-i pună întrebări directe, temîndu-se să nu se dea de gol, ci se uita ca hipnotizat în ochii lui ciudaţi, albaştri şi maţi, în care găsea întotdeauna aceeaşi reticenţă nemiloasă şi exasperantă.

Cu d'Avenat nu merita să discute. Ar fi stricat orzul pe gîşte. Pentru el existau numai lucruri palpabile şi chestiuni absolut concrete. Tot ce nu ajunsese să îmbrace această formă n-avea în ochii lui nici o valoare.

Ar fi putut să stea de vorbă cu Ibrahim-paşa şi cu oamenii de la Conac.

Dar vizirul i-ar fi spus acelaşi lucru pe care-l auzea de ani de zile, vorbe-mpietrite asemeni lui.

Era pe la începutul lunii aprilie. Adică tocmai răstimpul din an în care vizirul devenea mai zbuciumat şi mai irascibil ca niciodată, căci se apropia ceasul cînd trebuia să trimită oşti în Serbia şi cînd cei din Ţarigrad îi cereau lucruri peste puterile lui.

— Ăia de acolo habar n-au ce fac, i se plîngea vizirul lui Daville care ar fi dorit să afle în discuţia asta o alinare, nu-şi dau seama ce fac, habar n-au, asta-i tot ce pot să-ţi spun. Cică, zor-nevoie, să ne repezim asupra răsculaţilor, totodată şi eu şi paşa din Niš şi să-i lovim din flancuri. Nici nu se-ntreabă şi puţin le pasă cum stau eu aici. Păi cum ar putea ţine boii mei pasul cu telegarii lui ? Unde să găsesc eu zece mii de oameni, cu ce să-i hrănesc şi să-i înveşmînt? Doar ştii că nu poţi strînge laolaltă trei bosniaci fără să se ia la harţă dorind fiecare să fie-n frunte (că, pe locul din urmă nu se află nici unul, asta-i ştiut). Hai să zicem că m-aş da peste cap şi-aş izbuti să strîng ce-oi strînge. Tot degeaba ar fi, că vitejii ăştia de bosniaci nu vor în ruptul capului să lupte dincolo de Drina şi de Sava. Cînd trec de

hotarele Bosniei praful s-alege din cutezanța și vitejia lor proverbială.

Vedea și-un chior că vizirul nu era în stare să se gîndească la altceva și cu atît mai puțin să discute. Dar cînd venea vorba de el, se schimba și devenea aproape vioi, dacă se poate folosi acest cuvînt, și începea să-și agite mîna încercînd parcă să alunge o muscă sîcîitoare.

— La urma urmei, de ce s-o fi vorbind atît de Serbia asta ? Nu face ! Ah, de-ar fi în viață sultanul Selim, cum s-ar mai schimba lucrurile !

Și o dată cu evocarea nefericitului Selim al III-lea, discuția își fixa definitiv cursul pentru ziua aceea. Nimeni și nimic n-ar fi fost în stare să i-l strămute.

Daville se gîndi că n-ar fi rău să-i facă un dar teftedarului Tahir-beg, sperînd să afle, cu acest prilej, părerea lui.

Tahir-beg, care zăcuse mai toată iarna întins în pat, o dată cu venirea primăverii prinsese puteri, se înviorase ca prin minune, se mișca sprinten de colo-colo, arătîndu-se nefiresc de comunicativ. Soarele de aprilie îi rumenise puțin fața, iar ochii îi luceau ca într-o beție ușoară.

Teftedarul vorbea iute și una peste alta de Travnik și iernile lui aspre (el ajunsese la a patra, Daville la a cincea), de lunga conviețuire în același oraș, de sincera prietenie a vizirului și a colaboratorilor săi față de Daville și ai săi, apoi de feciorii și fetița consulului, de venirea primăverii, în sfîrșit de o mie și unu del ucruri, dispa-
primăverii, în sfîrșit de o mie și unu de lucruri, dispa-
raport cu starea sufletească în care se afla Tahir-beg. Cu glas scăzut, surîzător, și tulburat, ca și cum i-ar fi comunicat niște gînduri tainice care abia în clipa aceea prindeau contur și de-a căror indubitabilă existență voia să se convingă mai întîi el însuși și apoi să-l convingă și pe Daville, teftedarul îi vorbea ca din carte :

— Primăvara netezește și îndreaptă totul. Atîta timp cît pămîntul înflorește, iar și iarăși, atît timp cît oamenii observă acest fenomen și se desfată în prezența lui, nu se poate întîmpla nimic rău.

Și mîna sa pămîntie, pîrlită de soare, cu unghiile învinețite și traversate, de-a lungul, de nervuri ciudate, se mișca lin prin aer, netezindu-l parcă.

— Iar oamenii vor avea putința să-l observe, căci ei vor exista întotdeauna. Cei care nu mai sînt în stare și nu mai știu să vadă soarele și florile pier, dar în urma lor vin alții cu ochii proaspeți. Vorba poetului : „Copiii împrospătează și purifică fluviul omenirii“.

Daville dădea din cap afirmativ și zîmbea privind fața zîmbitoare a teftedarului, dar în sinea lui gîndea : „Și ăsta își varsă necazul. Vorbește așa împins de nevoie. Cine știe ce-o fi avînd pe suflet“. Și cînd celălalt începu să laude iar primăvara și copilăria, încercă să aducă vorba de războaiele dintre imperii. Tahir-beg accepta bucuros orice subiect, vorbind cu aceeași calmă încîntare, surîzător, ca și cum, aflînd în carte o nouă filă, se grăbea să-i dea citire.

— Da, auzirăm și noi că s-ar pune la cale noi războaie. Rămîne de văzut cine cu cine se va înfrunta, dar pare-mi-se că n-o să scăpăm vara asta fără război.

— Sînteți sigur ? întreba Daville precipitat.

— Sînt sigur în măsura în care aflu asemenea lucruri din gazetele dumneavoastră, răspundea zîmbitor teftedarul — și n-am nici un motiv să nu le dau crezare.

Tahir-beg își înclinase capul într-o parte și se uita la Daville cu o privire scînteietoare, puțin sașie, ca privirea jderilor și-a nevăstuicilor, lighioane sprintene care spintecă prada și-i beau sîngele, dar nu se-ating de carnea animalelor ucise.

— Sînt sigur, continua teftedarul, în măsura în care știu că între statele creștine durează de secole un război neîntrerupt.

— Războaie poartă între ele și statele necreștine, din Orient, îl întrerupse Daville.

— Da, este adevărat. Există însă o deosebire, căci statele islamice se războiesc fără ipocrizie și fără să se contrazică. Ele au socotit din totdeauna războiul ca o parte importantă a misiunii lor în lume. Islamul a pășit în Europa ca forță beligerantă, menținîndu-și pînă în prezent puterea fie cu ajutorul războaielor proprii, fie mulțumită războaielor pe care le poartă între ele statele creștine. Pe cînd statele creștine, din cîte mi-e cunoscut, condamnă războiul, dar aruncă întotdeauna unul asupra altuia răspunderea fiecărui nou război și, condamnîndu-l, nu încetează să-l poarte.

— Fără doar și poate că în ceea ce spuneți e un sîmbure de adevăr, îl încuraja Daville pe teftedar, cu intenția de a îndrepta discuția spre conflictul dintre Rusia și Franța și de a-i afla părerea. Dar credeți oare dumneavoastră că țarul e dispus să-și atragă mînia celui mai mare domnitor creștin și a celei mai puternice armate din lumea creștină ?

Ochii teftedarului scînteiară, privindu-l pieziș.

— Nu cunosc intențiile țarului, domnule, nu știu ce și-o fi pus în gînd, însă aș îndrăzni să vă atrag atenția asupra unui fapt pe care l-am observat de mult, și anume că războiul și-a fixat aria în Europa creștină — deplasîndu-se de la un cap la altul, cum ar rostogoli cineva jeraticul pe care-l duce în palmă, ca să îndure mai ușor arsura. În clipa de față el se găsește undeva la hotarul european al Rusiei.

Daville își dădu seama că nici aici nu va putea să afle nimic din ceea ce îl preocupa și-l frămînta, căci Tahir-beg, ca și vizirul, vorbea de parcă ar fi fost împins de o necesitate lăuntrică, de moment. Făcu totuși o ultimă încercare, de astă dată direct și brutal.

— Se știe că acum țelul principal al politicii pe care o duce Rusia este eliberarea coreligionarilor ei, prin urmare, și-a ținuturilor acestora de sub stăpînirea otomană. În consecință, mulți socotesc că mai degrabă planurile ei militare vizează Turcia și nu țările din vestul Europei.

Teftedarul nu se arătă încurcat.

— Ce să-i faci ? Se știe doar că uneori planurile militare vizează una și se-ntîmplă alta. Iar de-o fi așa cum „socotesc mulți“, apoi nu-i greu să ghicești dedesubtul lucrurilor. Nu-i o taină, doar, că toate aceste țări au fost dobîndite prin război, că prin război sînt păstrate și prin război se pierd, dacă ar fi să se piardă. Dar asta nu schimbă cu nimic ceea ce am spus mai nainte.

Și Tahir-beg revenea cu încăpățînare la tema sa.

— Luați aminte și veți observa cu siguranță și dumneavoastră că oriunde își întinde stăpînirea Europa creștină cu obiceiurile și rînduielile ei, acolo și războiul își arată chipul, războiul dus de creștini, între creștini. Așa e în Africa, așijderi în America, tot astfel în ținuturile europene ale Imperiului otoman acaparate de unele state creștine. Și dacă soarta va voi vreodată ca noi să pierdem aceste ținu-

turi și să le ia în stăpînire vreo țară creștină, cum spuneați adineauri, același lucru se va întîmpla și cu ele. S-ar putea, bunăoară, ca peste o sută sau două de ani, în locul acesta, chiar aici unde azi discutăm acum despre eventualitatea unui război turco-creștin, creștinii eliberați de sub dominația otomană, să se sfîșie și să se măcelărească între ei.

Tahir-beg rîdea acum tare, amuzat de cele ce spunea. Rîdea și Daville din politețe și din dorința de a păstra o atmosferă agreabilă și inofensivă, dar în sinea sa era dezamăgit și nemulțumit de întorsătura pe care o luase conversația.

Spre sfîrșit Tahir-beg își reluă reflecțiile despre primăvară, tinerețea veșnică mereu împrospătată de cei care vin după noi, despre prietenie și bună vecinătate, atît de necesare spre a înfrunta ținuturile acestea vitrege.

Daville zîmbi din nou amabil, ascunzîndu-și cu greu nemulțumirea.

Părăsind Conacul, Daville schimbă ca de obicei pe drum cîteva cuvinte cu d'Avenat.

— Cum ți se pare Tahir-beg ? îl întrebă Daville într-o doară, mai mult ca să zică ceva.

— E un om bolnav, zise sec d'Avenat și amuți.

Caii li se alăturară.

— Îmi face impresia că de data asta s-a pus bine pe picioare.

— Tocmai aici e buba. De cîte ori se pune pe picioare, e semn rău. Tot întremîndu-se și căzînd iar la pat, o să-l vedeți într-o bună zi...

— Crezi ? tresări Daville surprins.

— Nu mai încape vorbă. I-ați privit mîinile ? I-ați văzut ochii ? Omul ăsta îndeasă în el moartea ca să-și susțină viața. Trăiește numai cu droguri, încheie d'Avenat netulburat, sever și dur.

Daville nu zise nimic. Acum cînd i se atrăsese atenția, recapitulă în gînd crîmpeie din vorbirea lui Tahir-beg, despărțite de zîmbetul lui bizar, își aminti purtarea lui și-și zise că, într-adevăr, incoerența era rodul bolii și al dezaxării.

Dar felul lui D'Avenat, de-a vorbi despre lucrul acesta dur și necruțător, îl afectă pe Daville, nici el nu știa de ce, ca o jignire brutală adusă chiar lui. Se depărtă de d'Ave-

nat cu o lungime de cal, semn că discuţia luase sfîrşit. „Curios lucru“, se gîndea Daville privind la spatele lat al subofiţerului care călărea în faţa lor şi le deschidea drumul, „curios lucru că aici nimănui nu-i e milă și nimeni n-arată compasiunea firească pe care o resimţim cînd aflăm suferinţele altuia. Aici, ca să stîrneşti compătimire, trebuie să fii cerșetor, bătut de soartă sau schilod aruncat pe uliţă. Altminteri, compasiunea nu-şi are locul, între egali sau semeni. O sută de ani de-ar trăi omul aici, nu s-ar putea obișnui niciodată cu această uscăciune sufletească, nici cu acest soi de goliciune morală și de francheţe brutală, nepăsătoare şi niciodată nu s-ar putea căli într-atît, încît să nu se simtă ofensat şi îndurerat.“

Deasupra lor izbucni deodată, brusc şi violent ca o explozie, glasul muezinului din minaretul geamiei pestriţe. În ruga lui aprigă tremura și se revărsa o evlavie dură, virulentă și mînioasă care umplea, pare-se, toracele muezinului. Era ceasul amiezii. Dintr-un alt minaret nevăzut, ţîşni glasul altui muezin. Tulburat şi profund, glasul acesta însoţea ca o umbră plină de evlavie şi ardoare glasul muezinului din tîrg. Și glasurile lor îl întovărășiră pînă la poarta consulatului, interferîndu-se şi pierzîndu-se în văzduh, undeva, departe.

Era în preajma Buneivestiri și se împlinea un an de la botezul fiicei lui Daville. Consulul se folosi de prilej ca să-i invite la masă pe von Paulich şi pe parohul fra-Ivo Janković din Dolac, împreună cu capelanul. Călugării primiră invitaţia, dar se văzu numaidecît că nu-şi schimbaseră întru nimic atitudinea. Amîndoi, deși exagerat de politicoși, nu se uitau în ochii lui Daville, ci undeva peste umerii lui, pieziş. Daville cunoştea uitătura asta a bosniacilor (o întîlnise doar în anii aceştia ori de cîte ori avusese de-a face cu ei pentru rezolvarea numeroaselor treburi) şi știa bine că împotriva gîndurilor care se ascundeau îndărătul ei nu era nimic de făcut nici cu mila, nici cu sila. Cunoștea complexitatea lăuntrică morbidă şi misterioasă a acestor bosniaci, atît de sensibili cînd e vorba de ei înşişi, atît de aspri și de nepăsători cînd e vorba de altcineva. Și se pregătea pentru prînz, cum s-ar fi pregătit pentru un joc dificil pe care ştia dinainte că nu-l poate cîştiga, dar în care trebuia totuși să se angajeze.

Înainte de masă și în timpul mesei se vorbi despre toate și despre nimic, nevinovat, cu o blîndețe prefăcută. Fra-Ivo mîncă și bău atît de mult, încît fața sa, de obicei roșie, se făcu trandafirie, iar limba i se dezlegă. Tînărul capelan dimpotrivă : mîncînd și el peste măsură, deveni mai palid și mai tăcut.

După ce slobozi primul fum din lulea, fra-Ivo își propti de tăblia mesei pumnul masiv al mîinii drepte, tivit la încheietura palmei cu fire de păr groase și roșii, și, fără nici un fel de introducere aduse vorba de relațiile dintre Sfîntul Scaun și Napoleon.

Daville fu surprins, luînd seama cît de bine cunoștea călugărul diferitele faze ale luptei care se purta între papă și împărat. Știa de conciliul național pe care-l convocase cu un an în urmă Napoleon la Paris, de împotrivirea episcopilor francezi, și număra pe degete localitățile în care stătuse închis papa, cunoștea în amănunte peripețiile în urma cărora presiunea asupra lui crescuse.

Consulul, cum era firesc, sări în apărarea francezilor, justificîndu-le atitudinea. (Deși simțea că argumentele lui n-au nici o putere de convingere.) Se strădui totodată să dea alt curs discuției îndrumînd-o spre actuala situație internațională, nădăjduind să afle ce gîndește și la ce anume se așteaptă în viitorul apropiat acest călugăr și o dată cu el tot cinul lui și turma credincioșilor. Călugărul însă n-avea de gînd cîtuși de puțin să se lanseze în generalități. El știa doar ceea ce îl învățau firea lui pătimașă și credința lui fanatică. Toate celelalte le lăsa în seama lui von Paulich care stătea ceva mai de o parte de vorbă cu doamna Daville și pe care-l privea din cînd în cînd. Era evident că monahului îi păsa prea puțin de ruși ca și de francezi. Cu vocea sa tăioasă, care părea neobișnuit de subțire și de șuierătoare pentru un om atît de voinic, se mulțumea să repete aceleași sumbre prorociri pentru nația care nu dă Bisericii și șefului ei cinstea cuvenită.

— Eu, domnule consul, nu știu dacă armata dumneavoastră va porni împotriva Rusiei sau în altă direcție — răspundea fra-Ivo la încercările lui Daville de a-i afla părerea și a-și da seama de partea cui ar fi simpatiile sale în acest caz — știu însă sigur și asta v-o spun deschis, că

binecuvîntare n-o să afle nicăieri, oriunde ar fi să se ducă, căci cine se poartă față de Biserică așa cum...

Urma un potop de acuzații, cu citate din ultima bulă papală emisă împotriva lui Napoleon în care era vorba de „noile răni, tot mai adînci, pricinuite în fiece zi puterii apostolice, drepturilor Bisericii, sanctității credinței și persoanei Noastre".

În timp ce se uita la monahul trupeș, încruntat și inflexibil, Daville nu-și putea alunga gîndul ce-i încolțise în minte nu de azi, de ieri, anume că omul acesta e plin pînă-n gît de o furie și o sfidare care țîșneau din el cu fiece cuvînt, o dată cu șuierul strident care-l însoțea, că tot ce gîndea și spunea, chiar și despre papă, nu era altceva decît un prilej binevenit pentru a-și vărsa furia și sfidarea, dîndu-le în sfîrșit glas.

Alături de masivul paroh ședea nemișcat capelanul, ca o miniatură a celui dintîi, exact în aceeași atitudine și cu aceeași expresie pe figură. Și el își ținea mîna dreaptă pe masă, cu pumnul strîns; numai că pumnul acesta era mărunțel și alb, cu firicele de păr roșii abia vizibile.

La celălalt capăt al mesei doamna Daville și von Paulich păreau să ducă o conversație animată. Încă de la sosirea locotenent-colonelului în Travnik, ea fusese uimită și fermecată de interesul lui sincer pentru buna rînduială a trebilor gospodărești și mai ales de cunoștințele surprinzătoare pe care le deținea în domeniul domestic. (Cam la fel cum îl uimiseră și-l fermecaseră pe Daville erudiția lui și cunoașterea lui Virgiliu și Ovidiu. Sau cum fusese uimit și speriat von Mitterer de temeinicia cunoștințelor lui în chestiunile militare.) Ori de cîte ori se întîlneau, găseau cu ușurință subiecte de discuție agreabile și care se puteau prelungi la nesfîrșit. Acum vorbeau de mobilier, cum s-ar putea păstra în bună stare diversele soiuri de mobilă în condițiile particulare de aici.

Cunoștințele lui von Paulich păreau în adevăr inepuizabile și nemărginite. Vorbea despre orice, ca și cum nimic altceva nu l-ar fi interesat mai mult în clipa aceea, întotdeauna cu aceeași detașare și rece obiectivitate, ca și cum părerile pe care le da în vileag ar fi aparținut altcuiva. Acum, de-o pildă, făcea un fel de expunere științifică, arătînd în ce măsură umezeala putea dăuna lemnului de dife-

rite soiuri, ierbii de mare și părului de cal din fotolii, dovedind cunoștințe precise și experiență sigură, dar menținîndu-se în limitele celei mai stricte obiectivități, dînd impresia că vorbește de la înălțimea catedrei și nicidecum pentru că l-ar îngrijora soarta propriilor sale lucruri.

Vorbea în franceza lui tărăgănată și oarecum livrescă, dar aleasă, mult mai plăcută la auz decît vorbirea neglijentă cu pronunție levantină, repezită a lui von Mitterer, care-ți dădea dureri de cap. Doamna Daville se grăbea să-i vină în ajutor, sugerîndu-i cuvîntul pe care uneori întîrzia să-l găsească.

Ei îi părea bine că are prilejul să stea de vorbă cu omul acesta politicos și pedant despre lucruri care alcătuiau viața ei reală și constituiau principala ei preocupare. Ca și atunci cînd muncea sau se ruga, și cînd discuta, era blîndă și nicidecum crispată, lipsită de gînduri ascunse și șovăieli impure, lineară și plină de încredere în toate cîte se aflau în cer și pe pămînt, în spațiu și-n timp, în inepuizabila splendoare a forței umane.

Daville își rotea ochii și-și ciulea urechile, gîndind în sinea lui : toți sînt liniștiți, și-și văd de treabă, toți știu ce-și doresc, măcar în clipa de față, numai eu sînt descumpănit, speriat, cu gîndul la ziua de mîine, extenuat, nefericit și, pe deasupra, osîndit să-mi ascund suferința, să-ngrop în mine secretul ăsta și să nu-l trădez orice s-ar întîmpla.

Îl trezi din gînduri fra-Ivo, care, ca întotdeauna, se ridicase brusc din scaun, adresîndu-se răstit tînărului capelan, ca și cum el ar fi fost de vină că întîrziaseră prea mult, că drumul era lung pînă la schit și că acolo îi aștepta o sumedenie de treburi.

Ieșirea lui fu ca o găleată cu apă rece turnată în capul celor prezenți.

În primăvara aceea sosi la Travnik mitropolitul Calimic, însoțit de vlădica Ioanichie, spre-a rîndui niște treburi de-ale bisericii ortodoxe. Daville îi invită la masă, dornic să afle și părerea lor în legătură cu evenimentele care se vesteau.

Mitropolitul, lăbărțat la trup, limfatic și bolnăvicios, purta ochelari cu lentile groase (dar de grosimi diferite), îndărătul cărora ochii lui se vedeau schimonosiți, aproape informi, gata parcă să plesnească dintr-o clipă în alta și să se scurgă pe obraz. Din gura lui curgea numai miere și lapte, căci, asemeni fanarioților, nu contenea să laude, de-a valma, toate marile puteri într-o desăvîrșită armonie. Se mărginea la cîteva expresii bune și aprobate oriunde și cu orice prilej, elogioase cu precădere, pe care le rostea fără să stea prea mult pe gînduri sau să ia aminte despre ce anume se vorbea, otova și alandala. Această politețe, exagerată din pricina unei congenitale neatenții și care pare, adesea, disprețuitoare, ascunde, fără succes, totala indiferență față de părerile și gîndurile semenilor, fiind des întîlnită la clericii bătrîni de toate riturile și credințele.

Altfel de om era însă vlădica Ioanichie, călugăr voinic și zdravăn, cu barba neagră, mereu cu o umbră de mînie pe față și cu ceva aspru, milităresc în toată înfățișarea, încît ai fi zis că sub rasa neagră poartă za de oțel și buzdugan. Turcii îl bănuiau că ar avea legături cu răscoala din Serbia, dar nu putuseră dovedi nimic niciodată.

La întrebările lui Daville, vlădica răspundea scurt și fără fasoane.

— Dumneavoastră ați dori să știți dacă țin cu rușii, iar eu vă spun că noi ținem cu acela care ne vine-ntr-ajutor și ne sprijină să rămînem în viață și, cu timpul, să ieșim la liman. Căci măcar dumneavoastră, cei care viețuiți aici, știți ce e pe capul nostru și cîte îndurăm. De aceea nu trebuie să ne mire...

Mitropolitul se întoarse spre vlădică și-l țintui cu ochii săi inexpresivi, schingiuiți de lentilele groase, dar vlădica îi dădu înainte :

— Țările creștine se războiesc între ele, în loc să ajungă la bună înțelegere și să pună umăr la umăr ca să se termine odată cu năpasta asta. Și iacă trecură secole de cînd nu fac nimic altceva, iar dumneavoastră ați vrea să știți acum cu cine ținem...

Mitropolitul se întoarse din nou și, văzînd că privirea n-ajută, rosti repede, lungind totuși cuvintele ca-n strană :

— Dumnezeu să aibă-n pază puterile creştine, ajutîndu-le, căci Tatăl ceresc trimisu-le-a şi sub ocrotirea lui stară. Iară noi nu vom prididi a nălţa rugi...

Dar vlădica îi taie vorba zicînd mai departe :

— ...D-apoi cu Rusia ţinem noi, domnule, dorind slobozirea creştinilor pravoslavnici de sub puterea lui Antihrist. Asta vrem şi noi şi dacă ţi-o spune careva altfel, să ştii că minţeşte.

Mitropolitul se amestecă iar, de data asta amabil, dînd drumul la un şir de dulci epitete, pe care d'Avenat le traducea anevoie, trunchiat, imprecis, pe sărite.

Daville nu-l scăpa din ochi pe sumbrul vlădică. Iar el sufla greu, sufocat parcă şi glasul său nu mai curgea lin şi neîntrerupt, ci se schimbase într-un şuier sacadat, poticnit, învălmăşit, ca explozia unei mînii adunată-n el îndelungă vreme care-l umpluse pînă la gît şi ţîşnea acum afară, cu fiecare cuvînt, cu fiece mişcare.

Daville se căznea să-i explice mitropolitului şi vlădicii intenţiile guvernului său, înfăţişîndu-le într-o lumină cît mai favorabilă, dar nu credea nici el că va izbîndi, întrucît nimic nu putea să alunge de pe faţa vlădicii umbra de mînie, iar mitropolitul habar n-avea, lui fiindu-i perfect egal ce vorbea consulul, căci orice alocuţie, oricît de-nflăcărată, nu-nsemna pentru el altceva decît un şuvoi de cuvinte fără însemnătate, a căror rostogolire o asculta cu aceeaşi amabilă indiferenţă şi cu desăvîrşire absent, aprobînd din obicei, octuos şi nesincer.

O dată cu arhiereii venise la consulat şi uscăţivul ieromonah Pahomje, slujitor al bisericii din Travnik. Omul acesta suferind, adus de spate, cu faţa veşnic acră şi schimonosită ca la bolnavii de stomac, venea foarte rar la consulat ; refuza de obicei invitaţiile, zicînd că se teme de turci sau că nu-i îngăduie sănătatea. Cînd Daville se întîmpla să-l întîlnească şi, salutîndu-l cordial, încerca să intre în vorbă cu el, ieromonahul se încovoia mai tare, îşi sluţea şi mai rău faţa, iar privirea (acea privire bosniacă, pe care Daville n-o putea uita), îi juca neliniştită, ocolindu-i ochii şi trecînd pieziş, peste umerii lui. Numai cu d'Avenat intra uneori în vorbă.

Şi acum, cînd fusese nevoit să-şi însoţească superiorii, sta chircit şi mut, ca un oaspe primit din milă, pe colţul scaunului, gata parcă în orice clipă să o ia la fugă, cu privirea aţintită în duşumea, fără să scoată un cuvînt. Cînd însă, la vreo două-trei zile de la plecarea mitropolitului, d'Avenat îl întîlni pe stradă şi intră cu el în vorbă luîndu-l „în felul său", gălbejitul ieromonah se învioră deodată şi prinse glas, iar privirea îi deveni dreaptă şi aprigă. Din vorbă-n vorbă, discuţia prinse viaţă. D'Avenat îl provoca, susţinînd că orice popor şi orice credinţă, într-un cuvînt toţi cei care mai au ceva de aşteptat, trebuie să-şi îndrepte privirile spre atotputernicul monarh al Franţei şi nu spre Rusia, pe care francezii o vor supune încă în cursul acestei veri, ca pe ultimul stat european care nu le căzuse încă la picioare.

Gura lată a ieromonahului, cu buzele de obicei strînse şi crispate, se deschise pînă la urechi şi pe faţa-i sfrijită de boală răsăriră dinţii albi, regulaţi şi puternici ca nişte colţi de lup ; de ambele părţi ale gurii apăru un păienjeniş de cute subţiri, trădînd o bucurie de ştrengar pus pe glume ; ieromonahul îşi dădu capul pe spate şi rîse, slobozind un hohot neaşteptat de sonor şi de vesel, încît pînă şi d'Avenat rămase uimit. Totul nu ţinu decît o clipă. Apoi faţa lui Pahomje îşi reluă vechea înfăţişare, se acoperi repede de zbîrcituri şi se scurtă parcă, scofîlcindu-se ca o pungă trasă de baiere. Se răsuci în loc, aruncă o privire iute în jurul său să vadă dacă nu cumva se apropie careva, se plecă peste urechea dreaptă a lui d'Avenat şi-i spuse cu o voce plină, vioaie, potrivită cu expresia radioasă pe care o avusese cu puţin înainte şi atît de contrară înfăţişării lui de fiecare zi :

— Ascultă vecine, ce-ţi spun eu : scoate-ţi chestia asta din cap !

Aplecat aşa, în chip confidenţial, ieromonahul rostise aceste cuvinte cu binevoitoare prietenie, ca şi cum i-ar fi făcut un dar de preţ. Şi, salutîndu-l scurt, îşi văzu numaidecît de drum, zbughind-o pe-o uliţă mărginaşă, căci ocolea întotdeauna tîrgul şi străzile umblate.

XXII

Destinul tuturor acestor străini, aduși de șuvoiul evenimentelor și înghesuiți în valea asta strîmtă și jilavă, osîndiți să trăiască laolaltă cîtva timp în condiții neobișnuite, își precipita desfășurarea. Mediul aspru în care nimeriseră accelera în fiecare din ei procesele lăuntrice pe care le aduseseră cu ei la sosire și le da ghes, mînîndu-i necruțător într-acolo unde se-ndrepta fiecare, potrivit pornirilor și firii sale. Însă aceste porniri evoluau și se exteriorizau aici într-o măsură și sub o formă care, în alte împrejurări, le-ar fi fost cu desăvîrșire străine.

Chiar în primele luni care se scurseseră de la sosirea lui von Paulich, se văzu destul de limpede că raporturile dintre noul consul general și interpretul Rotta nu vor fi de loc amicale și că, mai devreme sau mai tîrziu, se va produce inevitabil o ciocnire, care va duce poate la ruptură. Într-adevăr, ți-ar fi fost greu să afli în lumea asta doi oameni mai deosebiți, ursiți să-și stea unul altuia împotrivă.

Locotenent-colonelul, cu firea sa rece, calculată și meticuloasă, care avea darul să închege pretutindeni în jurul său o atmosferă de sobrietate glacială și de cristalină limpezime, îl contraria și-l scotea din sărite pe vanitosul și irascibilul dragoman, numai prin simpla sa prezență, stîrnind în mintea lui învălmășite și crîncene gînduri de răzbunare care zăcuseră pînă atunci, ascunse, ca niște fiare adormite. Ar fi greșit să spunem că acești doi oameni se respingeau reciproc, căci numai Rotta ricoșa izbindu-se de consul ca de un sloi de gheață uriaș și neclintit dar, și asta era nenorocirea, făcînd *cale-ntoarsă* de fiecare dată, și izbindu-se din nou de el în virtutea unei legi inexorabile.

Pare greu de crezut că și oameni atît de chibzuiți, drepți și niciodată luați de valul înflăcărării, pot deveni funești, acționînd nimicitor unul în detrimentul altuia. Dar cazul de față poate sta oricînd mărturie că tocmai așa s-a întîmplat. În halul de disoluție și destrămare lăuntrică în care se afla Rotta, un șef ca von Paulich nu putea decît să dezlănțuie o neîntîrziată prăbușire. Prin calmul său și obi-

ectivitatea sa aproape inumană, locotenent-colonelul era, pentru dragomanul plin de venin, picătura de otravă care umple paharul. Dacă noul său şef ar fi fost un om blînd și îngăduitor cum fusese von Mitterer, sau un coleric inegal, zbuciumat de patimi omenești, oricît de violente, Rotta s-ar mai fi putut menţine într-un fel. În prima alternativă s-ar fi hrănit din această îngăduință, iar în cea de-a doua, pornirile lui obscure și nelămurite ar fi găsit puncte de rezistență și de sprijin în pornirile similare de care s-ar fi lovit, și, în această perpetuă ciocnire și măcinare, el s-ar fi menținut într-un fel de straniu echilibru. Dar vrînd a se împotrivi unui om cum era noul său şef, el se năpustea ca un bezmetic spre un zid de gheață sau spre o himerică jerbă de lumină.

Prin însăși concepţiile sale, prin felul său de a fi şi de-a se comporta, von Paulich însemna pentru Rotta o grea și evidentă schimbare în rău. În primul rînd, noul consul avea mult mai puțină nevoie de el decît avusese von Mitterer, căruia Rotta îi devenise foarte repede indispensabil. Pentru von Mitterer el fusese un fel de pavăză, ocrotindu-l de cele mai violente și dure ciocniri pe care le impunea natura serviciului, un fel de mănușă trasă pe mînă pentru treburi dezagreabile. Apoi, dragomanul fusese în multe privințe, şi într-o măsură tot mai mare în anii din urmă, un fel de „eminență cenușie". Ori de cîte ori în timpul crizelor conjugale sau al conflictelor de serviciu, își făceau apariţia acele trecătoare paralizii de voință, alimentate și de surmenajul și boala lui de ficat, Rotta era pentru von Mitterer un sprijin nelipsit, căci el lua numaidecît „chestiunea" în mîinile sale, aflîndu-i astfel celui prea istovit uşurarea și dîndu-i satisfacţie prin atașamentul său plin de recunoștință. Iar „chestiunea" ca atare o rezolva ușor, căci, îndeobşte, nu era de loc dificilă, ci doar lui von Mitterer, în starea de spirit în care se găsea, i se părea insolubilă și fără ieșire.

Acum însă se sfîrșise cu toate astea. Pentru von Paulich, cîmpul său de activitate se prezenta neted și ordonat ca o tablă de șah. El începea partida jucînd calculat, cu stăpînirea de sine a jucătorului care chizbuiește îndelung înainte de-a muta piesa, dar nu cunoaște nici tulburarea

dinaintea mutării, nici regretele ulterioare, neavînd nevoie de sfatul, de ocrotirea sau sprijinul nimănui.

Apoi, felul de a lucra al lui von Paulich îi răpea dragomanului și ultimele satisfacții ce-i mai rămăseseră în viața lui ratată și veștedă. Purtarea samavolnică și insolentă cu străinii și cu inferiorii, cu toți cei care nu-i puteau cășuna vreun rău sau depindeau de el, era pentru Rotta o bucurie, derizorie fără-ndoială, însă ultima și singura bucurie în haosul și destrămarea lui lăuntrică, o jalnică iluzie a puterii și un semn vizibil al boieriei pentru care își irosise zadarnic sufletul, vlaga și tinerețea.

După asemenea isprăvi, cînd, zbîrlit, crăcănat, stacojiu la față, își descărca năduful cu răcnete și ocări în capul vreunuia care nu putea, nu îndrăznea sau nu se pricepea să-i răspundă, dragomanul simțea, ce-i drept, numai pentru o clipă, dar ce clipă divină, profunda voluptate și nemărginita fericire de a fi sfărîmat ceva, de a fi doborît și răpus pe cineva și de a se înfige în fața vrăjmașului înfrînt care intra în pămînt, în timp ce el se simțea purtat de aripile meschinei lui izbînzi deasupra făpturilor pămîntești, îndeajuns de sus, dar și destul de jos, ca toți să-l poată vedea și fiecare să poată aprecia la ce înălțime plutește. Și iată că acest locotenent-colonel îi smulsese pînă și biata lui clipă de fericire iluzorie.

O dată cu sosirea lui nu-și mai putea îngădui astfel de scene. Sub privirea ochilor săi reci, de un albastru-întunecat, nu se putea menține nici o iluzie și orice amăgire se destrăma și recădea în deșertăciunea din care se născuse.

Încă în primele săptămîni, cu prima ocazie, von Paulich îi atrăsese atenția lui Rotta că există și modalitatea de a te adresa frumos oamenilor și de a obține, cu vorbă bună, ceea ce dorești de la ei. În orice caz, el n-avea de gînd să îngăduie ca funcționarii consulatului să discute, indiferent cu cine, în clădirea consulatului sau în oraș așa cum văzuse că face Rotta. Dragomanul încercă atunci, pentru prima și ultima dată, să-l ia pe departe și să-și impună punctul de vedere. Încercare zadarnică. Rotta, pentru care ingeniozitatea și insolența deveniseră o a doua natură, se simțea ca paralizat în prezența acestui om.

Doar buzele îi tremurară scurt și, dîndu-și apoi capul pe spate, lăsă să-i cadă pleoapele grele peste ochi, își împreună călcîiele, zise cu năduf „Voi face întocmai cum ați poruncit, domnule locotenent-colonel", și ieși din odaie.

Dar fie că se hotărîse să dea uitării această făgăduială, fie că-și pusese în gînd să încerce energia și tenacitatea noului său șef, Rotta mai călcă în două rînduri dispoziția lui expresă, răstindu-se la subordonați și brutalizîndu-i. Cînd află, consulul îl chemă pe dragoman și-i spuse că : dacă abaterea se va mai repeta măcar o singură dată, chiar într-o formă atenuată, i se va aplica, fără tocmeală, paragraful din Regulament prevăzut pentru rezolvarea cazurilor grave de indisciplină. Rotta luă seama, în timp ce consulul îi vorbea, cum ochii lui albaștri se îngustaseră deodată și cum două scîntei luciră, scăpărînd ucigător, schimbîndu-i cu totul și privirea și expresia feței. Din clipa aceea, dragomanul, speriat, se cuibări în sine și începu să dospească acolo veninul ucigaș destinat șefului său, în taină și în deplină tăcere, dar înarmat cu furia și înverșunarea pe care-o dezlănțuia cînd se năpustea înainte asupra victimelor sale.

Von Paulich, care nu făcuse din Rotta un caz aparte, ci-l lua în considerare în felul său calm și fără complicații, cum făcea cu toate lucrurile din lume, căuta să se folosească de el cît mai puțin ; îl trimitea în calitate de curier la Brod și la Kostajnica și aștepta ca von Mitterer să fie numit undeva ca să i-l poată trimite să-l folosească așa cum va dori. Nici prin gînd nu-i trecea însă să-l îndepărteze din Travnik. Și, curios lucru, nici Rotta nu se gîndea să scape de situația în care, cum singur își dădea seama, nu-l aștepta nici un bine, căci gravita ca hipnotizat în jurul șefului său sclipitor și rece, ciocnindu-se cu el necontenit și tot mai violent, deși mai mult în sinea sa decît în realitate.

D'Avenat, care știa sau cel puțin bănuia tot ce se întîmpla în Travnik, își dete repede seama în ce situație se găsește Rotta la consulat și se gîndi că din chestia asta s-ar putea trage, cu timpul, un oarecare folos în interesul statului francez. O dată, cu prilejul uneia din acele discuții pe care cei doi dragomani le duceau în felul lor cînd

se întîmpla să se întîlnească undeva, în tîrg sau în drum spre Conac, d'Avenat îi spuse în glumă lui Rotta că la consulatul francez poate găsi oricînd ocrotire în caz de nevoie. O glumă, la care Rotta răspunse tot printr-o glumă.

După primele conflicte, între von Paulich și dragomanul lui se stabili o atmosferă de acalmie care ținu un an întreg. Dacă consulul l-ar fi sîcîit pe dragoman cu treburi și i-ar fi cerut să facă cine știe ce, dacă i-ar fi arătat că-l urăște sau că îi este răuvoitor, poate că Rotta ar fi îndurat mai lesne calvarul, ar fi găsit destulă răbdare să-l suporte și să-i reziste pînă la capăt. Dar purtarea glacială a lui von Paulich și felul său de a trece pur și simplu peste persoana lui Rotta trebuiau să ducă, mai devreme sau mai tîrziu, la ruptură.

Ruptura s-a produs în primăvara anului 1812. Mărunțelul dragoman cocoșat nu mai putea îndura să trăiască neobservat, mărginindu-se să execute doar obligațiile regulamentare, înăbușindu-și pornirile pînă la sufocare și părăsindu-și obiceiurile înrădăcinate. Ieșindu-și din fire, el se năpustea asupra servitorilor și subalternilor de la consulat și în timp ce-i făcea cu ou și cu oțet, strecura amenințări și vorbe cu dublu înțeles la adresa șefului său, vărsîndu-și astfel, cît de cît, năduful. În cele din urmă von Paulich luă foc. Își chemă dragomanul și, fără să-și piardă calmul, îl avertiză că va aplica Regulamentul și-l va expedia la Brod pe cale disciplinară. Arțăgosul dragoman Rotta găsi totuși puterea să-l înfrunte, pentru prima dată, răspunzîndu-i insolent și răspicat consulului că asta nu-i de competența lui, și că el, Rotta, s-ar putea să-l expedieze pe consul ceva mai departe de Travnik. Von Paulich porunci atunci ca lucrurile lui Rotta să fie scoase pe uliță și să nu i se mai permită accesul în consulat. În același timp îl încunoștință pe caimacam că Nicola Rotta nu se mai află în serviciul consulatului general austriac, că nu se mai bucură de protecția acestui consulat și că prezența lui în Travnik e indezirabilă.

Văzîndu-se dat afară, Rotta îl căută numaidecît pe d'Avenat și solicită prin el protecția consulatului francez.

De cînd sosiseră consulii și se deschiseseră cele două consulate, nu se pomenise în Travnik un tărăboi și un

scandal de asemenea dimensiuni. Nici misterioasa turcire și dubioasa moarte a lui Mario Cologna nu stîrniseră atîta agitație și forfotă și nu răscolise orașul ca acum. Căci moartea lui Cologna se întîmplase în timpul unei tulburări care luase proporții și putea fi socotită o parte componentă a ei, pe cînd acum vremurile erau pașnice. Și-apoi, „medicul ilir“ murise și amuțise pentru totdeauna, în timp ce Rotta era mai viu și mai gălăgios ca niciodată.

Renegarea de către Rotta a consulului și a statului său, fu îndeobște socotită ca un mare succes al lui d'Avenat. D'Avenat nega acest lucru, comportîndu-se ca un biruitor ponderat și chibzuit. Căuta, desigur, să profite cît mai mult de situația în care se afla Rotta, dar cu prudență și fără să forțeze lucrurile.

Daville, ca în atîtea alte cazuri, simțea în sine o dedublare și nu privea cu ochi buni întîmplarea. El nu putea și n-avea voie să arunce peste bord avantajele pe care interesele Franței le-ar fi putut dobîndi de pe urma gestului necugetat al lui Rotta. Căci ghebosul dragoman, mînat de împrejurări și purtat de propria sa fire, luneca tot mai mult spre o trădare fățișă, dînd în vileag puțin cîte puțin tot ceea ce știa în legătură cu activitatea și intențiile șefilor săi. Pe de altă parte însă, îl durea și-l supăra că e pus să acopere cu prestigiul său complotul celor doi dragomani, levantini josnici și lipsiți de scrupule, împotriva unui om onest, inteligent și distins cum era von Paulich. În sinea sa ar fi dorit ca toată afacerea, după ce d'Avenat va fi tras cît mai multe foloase, să fie repede uitată și îngropată. Dar asta n-o doreau de loc cei doi dragomani și mai cu seamă Rotta. El își croise acum din răfuiala cu von Paulich o țintă demnă de tristele sale porniri și meschinele sale aspirații, atîta timp ascunse și înăbușite. Trimitea lungi epistole nu numai consulului, ci și comandantului de la Brod, ministrului de la Viena, informîndu-i despre cazul său, dar trecînd, firește, sub tăcere faptul că intrase în legătură cu consulatul francez. Se ducea, însoțit de un cavas al consulatului francez, în fața consulatului austriac, și, pretinzînd că i se oprise din lucruri, provoca scene publice și certuri ca la ușa cortului, născocea mereu cîte ceva, alerga cu sufletul la gură prin oraș.

se ducea la Conac să i se plîngă caimacamului. Într-un cuvînt, își savura toată gîlceava asta ca o femeie isterică și nerușinată.

Von Paulich, care-și păstra calmul, făptui totuși o greșeală, cerîndu-i în mod oficial caimacamului să-l aresteze pe Rotta, sub acuzația că furase acte oficiale. Această cerință îl obligă pe Daville să trimită caimacamului o scrisoare în care-l informa că Rotta se afla sub protecția franceză și că, prin urmare, nu poate fi arestat sau pus sub poprire. Îi trimise lui von Paulich o copie după această scrisoare, comunicîndu-i că regretă cele întîmplate, dar că nu poate proceda într-altfel, deoarece Rotta, fire poate dificilă și nestăpînită, dar altminteri om corect, ceruse protecția consulatului francez pe care, în mod firesc, o și primise.

Von Paulich îi răspunse tăios, arătîndu-și dezaprobarea pentru gestul făcut de consulatul francez care acordă protecția sa unor spioni plătiți, delapidatori și trădători. Îl ruga pe Daville ca de acum încolo să menționeze pe orice scrisoare pe care i-ar mai trimite-o că nu se referă la Rotta. Altfel, scrisorile îi vor fi înapoiate fără a fi deschise, atîta timp cît va dura acest penibil incident.

Răspunsul acesta îl jigni și-l întristă pe Daville, căruia afacerea asta începea să-i miroasă din ce în ce mai urît.

Bătrînul și morocănosul caimacam, găsindu-se în acest conflict între ciocan și nicovală, căci unul din consulate cerea cu hotărîre arestarea lui Rotta, pe cînd celălalt se împotrivea categoric, se simțea descumpănit, supărat foc pe ambii consuli și mai cu seamă pe Rotta. De cîteva ori pe zi îl auzeai mormăind și pufnind pe nas :

— S-au găsit să se ia cîinii la harță tocmai în ograda mea.

Printr-un om de-al său îi înștiință pe ambii consuli că mai degrabă își va da demisia decît să le permită să se războiască aici în Travnik, atîta timp cît împărații lor trăiesc în bună pace, și asta pe spinarea lui și așa împovărată peste măsură. El nu voia să le reproșeze nimic în nici o privință și cu atît mai puțin în chestiunea acestui om mărunt și înfumurat care nu era altceva decît un lingău și un trepăduș, un caraghios care nu merita atîta atenție din

partea unor înalți funcționari și oameni de rasă. Iar lui Rotta îi trimise vorbă să se astîmpere, că altfel o să dea de dracul, că din pricina lui fruntașii acestui oraș, în care domnea pînă acum liniștea ca într-un templu, nu-și mai află tihna de cîteva săptămîni, că nu se cădea să se facă în jurul lui atîta vîlvă nici dară ar avea căpățînă de aur și minte de vizir. Dacă vrea să trăiască la Travnik ca un om pașnic și cinstit, n-are decît ; dacă însă va mai ațîța lumea, alergînd ca bezmeticul prin oraș între cele două consulate, stîrnind certuri, punînd paie pe foc și ațîțîndu-i între ei pe turci și pe creștini, atunci din cele două drumuri care pleacă din Travnik să-și aleagă unul pregătindu-se de cale lungă.

Într-adevăr, Rotta, pus pe răzbunare, umpluse orașul, încercînd în toate chipurile să lățească scandalul. Închiriase catul de sus al casei unui anume Pera Kalajdžić, un holtei cu faimă proastă în tîrg. Adusese fierari și țigani de-i puseseră obloane de fier la ferestre și broaște greu de spart la toate ușile. Pe lîngă cele două pistoale englezești pe care le ținea în permanență sub pernă, făcuse rost de-o șișanea, de plumbi și praf de pușcă. Își gătea singur bucatele, de teamă să nu fie otrăvit și singur deretica prin casă, ca nu cumva să fie tras pe sfoară sau prădat. Locuința lui Rotta era tot mai mult invadată de acel pustiu rece și dezolant care domnește în casele burlacilor și ale solitarilor excentrici. Pretutindeni grămezi de zdrențe, ciurucuri, cîrmoji, peste care se depunea praful și funinginea. Casa asta, care nici altfel nu era prea arătoasă, se jupuia mereu și pe dinafară, căzînd în paragină.

Iar Rotta, la rîndu-i, se destrăma și el și se părăginea, decăzînd din ce în ce. Nu mai ținea la curățenie ca altădată și umbla neglijent îmbrăcat. De prea multă purtare cămășile i se boțeau și gulerul se muia, cravata neagră se pătase cu sos de mîncare, pantofii i se scîlciaseră și-i încălța plini de glod. Părul lui alb ca neaua se-ngălbenise și se-nverzise pe ici, pe colo, unghiile i se îndoliaseră, nu se mai rădea în fiecare zi ca înainte și începuse să duhnească a prăjalniță și a băutură. Îi scăzuse și fala. Nu mai pășea ca altădată țanțoș, cu mers apăsat și nu se mai uita de sus, ci alerga prin oraș cu pași măruntei, grăbit, șușotea la

urechea celor care mai erau dispuși să-l asculte sau, rîvnind să-și aline focul, dădea pe gît tot mai mult rachiu. Intra în crîșmă, și, făcînd cinste la toată lumea, se-apuca să urle strivindu-l sub ocări pe consulul austriac. Pojghița subţire a demnităţii, a falsei puteri şi distincţii de altădată se topea văzînd cu ochii.

Aşa hălăduia prin părţile Travnikului Nicola Rotta, închipuindu-și că duce o luptă măreață împotriva crîncenilor și feluriților săi duşmani. Orbit cu totul de ura lui bolnavă, nici nu băga de seamă cît de repede se ruinează și că e gata să se năruie, nu observa că, prăbușindu-se, străbate fulgerător înapoi anevoioasa cale a bietei lui ascensiuni, drum lung și presărat cu jertfe. Nu vedea, cu ochii lui tulburi, cum toate faptele mărunte converg și se strîng într-un torent imperceptibil, dar viguros, tîrîndu-l înapoi la starea pe care-o părăsise, copil fiind, atunci cînd lăsase în urmă sordida mahala San Giusto din Triest, întorcîndu-l în lumea mizeriei hidoase și a viciului, de care fugise timp de treizeci de ani mîncînd pămîntul, încredinţat că scăpase din ghearele ei o dată pentru totdeauna.

XXIII

În sinea sa Daville respingea superstiţiile, i se păreau meschine și nu le putea suferi, dar se surprindea mereu cu gîndu la ele. Se spunea, printre altele, că în Travnik lunile de vară sînt luni funeste, aducătoare de nenorociri și belele. Iar lui i se părea această credință cît se poate de întemeiată, căci vara începeau toate războaiele și răscoalele. Apoi, zilele de vară fiind mai lungi, oamenii au mai multă vreme de pierdut și deci prilejuri mai multe de-a se deda la blestemăţii și neghiobii, atît de înrădăcinate în firea noastră omenească. Dar, după ce găsea toate aceste temeiuri, peste cîteva minute se surprindea din nou cugetînd înfrigurat că lunile de vară sînt aducătoare de nenorociri şi necazuri și că cele în care nu figurează litera „r“ s-au dovedit a fi întotdeauna mai funeste ca celelalte.

Vara aceea nu începuse sub bune auspicii.

Într-o zi de la începutul lunii mai, Daville, după ce lucrase cu spor dimineaţa ciocănind vreo două ceasuri la versurile „Alexandriadei“ sale, stătea de vorbă cu tînărul Fressinet care venise să-i spună, chiar el, că „hanul francez din Sarajevo se găsea la grea cumpănă şi că deci comerţul francez de tranzit prin Bosnia era primejduit“.

Şedeau la masă pe terasa umbrită, înconjurată de flori, iar tînărul om de afaceri vorbea, potrivit temperamentului său meridional, repezit şi agitat.

Trecuseră doi ani de cînd se stabilise la Sarajevo. În aceşti doi ani mai fusese la Travnik o singură dată, dar îi scrisese regulat consulului general. Şi aproape că nu era scrisoare în care să nu se vaite în legătură cu oamenii şi cu împrejurările din Sarajevo. Tînărul comersant se arăta cu totul dezamăgit şi descurajat. Slăbise, părul i se rărise în creştetul capului, iar faţa căpătase o culoare nesănătoasă. Daville băgă de seamă că-i tremură mîinile şi în glas îi răzbate amărăciunea. Clarviziunea calmă şi exactitatea cu care pusese totul la cale cu ocazia primei vizite din vara trecută, la aceeaşi masă, pe aceeaşi terasă, dispăruseră. (Orientul, îşi spunea Daville — nu fără trista satisfacţie care ne bucură inconştient atunci cînd descoperim pe chipul altora vestigiile neiertătoarei maladii căreia şi noi i-am căzut pradă. Da, Orientul i-a pătruns şi lui în sînge şi i-l minează, i-l răscoleşte, i-l întunecă.)

Tînărul era într-adevăr amărît şi descurajat. Exasperarea, nemulţumirea faţă de toţi şi de toate prin care trece orice occidental venit cu treburi în aceste părţi de lume, îi luaseră în stăpînire întreaga făptură şi era evident că tînărul n-avea putere nici să le-nvingă, nici să le zăvorască înlăuntrul lui.

Venise cu propuneri radicale : întrucît aici nu se putea face nimic, trebuia lichidat totul cît mai repede şi cît mai avantajos şi aflate alte căi de tranzit, pe undeva unde era chip de trăit şi de lucrat cu oamenii.

Daville nu se mai îndoia că tînărul sorbise din „otrava Orientului“ şi că se afla în acel stadiu al bolii, în care omul, bîntuit de febră, nu mai e în stare să vadă reali-

tătea, nici să o judece cum trebuie, ci e angajat cu toți nervii și cu fiecare gînd într-o necontenită dispută și harță cu lumea înconjurătoare. Cunoștea atît de bine această stare de spirit, încît nu-i venea greu să joace în fața acestui tînăr om de afaceri rolul omului mai vîrstnic, mai viguros, capabil să-l consoleze și să-l liniștească. Tînărul însă brava orice încercare de consolare și o respingea ca pe o jignire personală.

— Degeaba, zicea el înciudat, cei din Paris nu-și pot închipui ce viață duc oamenii aici și în ce condiții sînt nevoiți să lucreze. Sînt prea departe și au alte preocupări. Numai lucrînd cu oamenii ăștia și trăind printre ei, îți poți da seama cît de nestatornici, de orgolioși, de primitivi și de perfizi sînt bosniacii. Și eu mi-am dat seama.

Daville parcă-și asculta propriile cuvinte rostite sau puse pe hîrtie de atîtea ori. Le asculta cu luare-aminte, fără să-și ia ochii de pe chipul tînărului care tremura de mînie înăbușită, și repulsie. „Iată, așadar, cum arătam eu în ochii lui Desfossés, cînd îi vorbeam de lucrurile astea, iată cu ce ton îi vorbeam și ce cuvinte foloseam", se gîndea Daville în sinea sa. Și încerca mai departe să-l consoleze și să-l încurajeze pe tînărul acesta ajuns la deznădejde.

— Da, spunea el, condițiile sînt într-adevăr nespus de grele, o știm cu toții din proprie experiență, dar trebuie să avem răbdare. Puterea de rațiune a gîndirii franceze nu trebuie să cedeze ca să înfrîngă nesăbuirea și îngîmfarea băștinașilor. Trebuie deci...

— Trebuie să fugim de-aici, domnule consul general, și asta cît mai repede cu putință, căci altfel ne pierdem puterea de rațiune, ne tocim nervii și ne irosim vigoarea, fără a cîștiga nimic în schimb. Cel puțin în legătură cu treaba pe care am venit s-o îndeplinesc aici, nu mai încape îndoială.

„Aceeași boală, aceleași simptome", se gîndea Daville, căutînd mai departe să-l liniștească și să-l convingă și sfătuindu-l să nu-și piardă răbdarea, întrucît lucrul e abia la început, că nu poate fi lăsat baltă, că în marele plan imperial, privind sistemul continental și organizarea ansamblului economic european, Sarajevo reprezintă un punct important, ingrat poate, dar important, iar aban-

donarea lui ar putea duce la dezmembrarea întregii rețele de tranzit.

— Ce vrei ? E de datoria noastră, oricît ne-ar fi de greu și oricît ne-am chinui, să ducem la bun sfîrșit lucrul început. Chiar dacă nu înțelegem prea bine sensul și obiectivele planului la care colaborăm, știm cu toții că el dă roade bune și că deci fiecare din noi trebuie să reziste la postul său, nefiindu-i îngăduit să dea înapoi. Și să nu uităm nici o clipă că providența ne-a dăruit pe cel mai mare domnitor al tuturor timpurilor, că el călăuzește destinele supușilor săi, deci și destinele noastre, și că putem avea o încredere oarbă în clarviziunea și forța de pătrundere a minții sale. Nu întîmplător destinele lumii se află în mîinile lui. Geniul lui și steaua lui fericită îndreaptă cumpăna lumii spre un sfîrșit bun. Bizuindu-ne pe atîtea temeinice dovezi, putem, așadar, să ne vedem liniștiți de treburile noastre și să trudim cu încredere, în pofida greutăților, oricît de mari ar fi.

Urmărind cursul larg al frazelor sale și ascultîndu-și spusele, Daville se mira în sinea lui de logica argumentelor aduse în discuție, argumente pe care zadarnic încercase să le găsească în timpul propriilor sale ezitări și îndoieli. Și pe măsură ce vorbea devenea tot mai elocvent și mai convingător. Semăna cu o dădacă bătrînă care, legănînd pruncul, îi îndrugă la povești una după alta, cu gîndul să-l adoarmă, dar începe să moțăie lîngă leagănul copilului treaz. Căci ascultîndu-și cuvintele, el se simțea spre sfîrșitul discuției pe deplin convins de tăria argumentelor sale, în timp ce tînărul om de afaceri, căruia negutătorii și harabagiii din Sarajevo îi mîncau zilele, dădea doar neîncrezător din cap și se uita la el pungindu-și mîhnit buzele, în timp ce un tremur nervos îi crispa fața pe care se citeau urmele bolii de ficat.

În clipa aceea sosi d'Avenat, și, cerîndu-și iertare că le întrerupe convorbirea îi șopti consulului că lipcanul de la Țarigrad, care sosise de cu seară, adusese vestea cum că molima pătrunsese și în haremul lui Ibrahim-pașa. Ciuma care bîntuia în ultimele săptămîni la Țarigrad cuprinsese și casa vizirului de pe țărmul Bosforului. Boala făcuse în scurt timp cincisprezece victime, mai mult printre slu-

jitori, dar fiica cea mai mare a vizirului și fiul său în vîrstă de doisprezece ani îi căzuseră de asemeni jertfe. Cei rămași în viață fugiseră cu toții în munții dinlăuntrul țării.

În timp ce-l asculta îngrozit pe d'Avenat, Daville vedea parcă limpede în fața sa chipul mare al vizirului, dichisit și caraghios, întotdeauna puțin înclinat spre dreapta sau spre stînga, îl vedea cutremurîndu-se sub noile lovituri ale soartei.

Potrivit cu sfatul lui d'Avenat și cu bunul obicei oriental, hotărîră să nu ceară imediat audiență la vizir, ci să aștepte să treacă cîteva zile și o dată cu ele, măcar într-o oarecare măsură, suferința și tulburarea pe care i-o pricinuiseră cumplitele vești.

Continuînd apoi discuția cu Fressinet, Daville se simți și mai înțelept și mai răbdător, ca și cum aceste întîmplări l-ar fi oțelit. Curajos și fără să șovăie, îi făgădui tînărului că va veni neapărat în luna următoare la Sarajevo spre a vedea cu ochii lui cum stau lucrurile și că va sili autoritățile să ia măsuri pentru îmbunătățirea tranzitului francez.

Peste trei zile, vizirul îl primi pe Daville la catul de sus, în Divanul de vară. Din dogoarea zilei consulul trecu dintr-o dată în umbra rece și grea a încăperilor aflate la catul de jos al Conacului. Se cutremură ca la intrarea într-o catacombă. La catul de sus era ceva mai multă lumină, dar și acolo, în comparație cu văpaia și arșița de afară, trona o umbră plină de răcoare. Fusese deschisă o fereastră și prin ea intra în odaie frunzișul bogat al viței de vie.

Vizirul stătea pe locul său obișnuit, fără nici o schimbare vizibilă, cu tot dichisul lui, înclinat într-o parte ca o statuie veche. Văzîndu-l, Daville se strădui să pară și el neschimbat și să-și păstreze înfățișarea din totdeauna, în timp ce-și alegea febril în minte vorbele pe care trebuia să le rostească în legătură cu nenorocirea care-l lovise ; ar fi vrut să spună vorbe calde și delicate, să nu-i amintească de cei răposați și mai ales de femei, dar să-i arate din plin înțelegerea și compasiunea.

Înțepeneala morală a vizirului, întru totul corespunzătoare încremenirii lui fizice, îi venea în ajutor lui Daville, ușurîndu-i sarcina. Vizirul ascultă nemișcat, cu chipul împietrit, cuvintele lui Daville tălmăcite de dragomanul d'Avenat și fără a rosti măcar un cuvînt întru pomenirea celor răposați, se referi numaidecît la vitrega soartă a celor care rămăseseră să-nfrunte flagelul.

— Iată, s-a abătut și ciuma asupra Stambulului, prin locurile pe unde nu-i călcase pînă acum piciorul, vorbi vizirul cu o voce gravă și rece, pornită parcă dintr-o gură de piatră, iată că nici ciuma nu ne-a ocolit. Trebuia să vină, din pricina păcatelor noastre. Se vede că am păcătuit și eu, dacă nu s-a sfiit să-mi intre în casă.

Aici vizirul tăcu, iar Daville se grăbi să-i facă semn lui d'Avenat, spunîndu-i să-i comunice că, în calitate de medic, el cunoștea nenumărate case de oameni curați și neprihăniți la suflet nimicite de boala asta înfricoșătoare, căci germenii ei se răspîndesc pretutindeni și la întîmplare, fără a ține seama de nimic.

Vizirul își răsuci încet capul și-l privi pe d'Avenat ca și cum atunci abia l-ar fi observat, fixîndu-l cu oarba căutătură a ochilor care privesc fără să vadă, ca și cum pînă și văzul lor ar fi fost de piatră, apoi repede se întoarse iar spre consul.

— Nu. Pățim numai pentru păcatele noastre. Cei din capitală și-au pierdut mințile și rușinea. Cuprinși de nebunie s-au închinat dezmățului și destrăbălării. Iar cei de sus îi lasă să-și facă de cap. Nici nu putea fi altfel, căci toate s-au întors în rău de cînd s-a săvîrșit din viață sultanul Selim. Cîtă vreme a ținut în mîinile sale sceptrul puterii, beția, trîndăvia, dezmățul au fost zăgăzuite la Stambul, prigonite și stîrpite, pe cît cu putință. Acum însă...

Vizirul se opri din nou, brusc, ca un mecanism căruia i s-a frînt arcul, iar Daville încercă din nou să strecoare o vorbă de alinare și de mîngîiere, dînd să-i explice că între păcat și pedeapsă trebuie să existe totuși un echilibru și că, o dată aflat, se va pune capăt, poate, ispășirilor nedrepte.

— Alah e unul. El singur știe măsura, spuse vizirul, respingînd orice mîngîiere.

Prin fereastra deschisă pătrundea în odaie ciripitul păsărilor care se zbenguiau ascunse în frunziș. Pe versantul care închidea zarea se desenau holde de grîu copt, despărțite prin haturi verzi sau prin garduri vii. Deodată, în liniștea care se lăsase după cuvintele pașii se auzi dinspre povîrnișul acela nechezatul strident și plin de neastîmpăr al unui mînz.

Întrevederea luă sfîrșit, încheindu-se ca de obicei cu pomenirea sultanului Selim, care murise ca un sfînt și ca un martir. Vizirul părea tulburat, deși nici fața și nici glasul nu-l trădau în vreun fel.

— Deie Domnul să vă trăiască și să vă bucure copiii, îi spuse vizirul lui Daville la despărțire.

Iar Daville se grăbi să-i răspundă, încredințîndu-l că după nedreapta suferință, bucuria va lumina viața vizirului.

— Am fost atît de vitregit și atît de lovit în viață, încît nu mai am altă dorință decît să fiu lăsat să-mi sap grădina, îmbrăcat în pînză aspră din in, departe de lume și de toate cîte se întîmplă ! Alah e unul în ceruri !

Vizirul rostise aceste vorbe, ca și cum le-ar fi pregătit de mult, dîndu-le un înțeles tainic și scump inimii lui, deslușit doar de el și inaccesibil altora.

Vara anului 1812, al cărei început nu fu de loc prielnic, nu încetă s-aducă și alte necazuri.

În toamna lui 1810, cît ținuse ultimul război împotriva celei de-a cincea coaliții, Daville se descurcase în multe privințe. Mai întîi lupta cu von Mitterer, apoi colaborarea cu Marmont și căpitanii de orașe de la frontiera austriacă, deși cum am văzut, au fost sarcini nicidecum ușor de îndeplinit, ele izbutiseră cel puțin să-i umple timpul și să-i îndrepte atenția spre griji reale și scopuri palpabile. În al doilea rînd, toată campania mersese bine, din victorie în victorie, și, lucru esențial, nu ținuse mult. Chiar primele săptămîni ale toamnei aduseseră cu ele pacea de la Viena și oarecare liniște pentru cîtva timp. Acum însă evenimentele se petreceau la prea mare depărtare și înțelesul lor îi scăpa, înspăimîntîndu-l prin caracterul lor confuz și prin proporțiile lor gigantice.

Să stai agățat — cu gîndurile și cu viața ta — de manevrele unei armate care se mișcă undeva, pe nesfîrșitele întinderi ale Rusiei, fără măcar să știi ce țel o mînă, care-i sînt căile, mijloacele și sorții ei de izbîndă și să aștepți cu teama-n suflet, umblînd bezmetic prin grădina consulatului și închipuindu-ți tot ce poate fi mai rău. Asta fu viața lui Daville în lunile acelea de vară și de toamnă ! Și de nicăieri nici un semn care să-i facă așteptarea mai ușoară, nimeni, nicăieri, să-i vină în ajutor !

Curierii treceau acum mai des, dar nu aduceau prea multe știri despre mersul războiului. Buletinele în care apăreau numele bizare ale unor orașe necunoscute — Kovno, Vilno, Vitebsk, Smolensk — nu puteau împrăștia incertitudinea și nici înlătura temerile. Pînă și curierii, altminteri gata să-ți îndruge povești și dornici să-și deșarte sacul cu știri, erau acum osteniți, morocănoși, tăcuți. Nici măcar minciunile lor gogonate nu te mai înviorau, smulgîndu-te, măcar pentru o clipă, din noianul gîndurilor negre și-al temerilor.

Dificultățile, privind transportul bumbacului francez prin Bosnia, fuseseră în parte înlăturate și treaba mergea destul de bine, sau, cel puțin, așa părea în comparație cu nesiguranța pricinuită de marile evenimente care se desfășurau acum undeva, departe, în nord. Ce-i drept, cărăușii ridicaseră prețurile și continuau să fure bumbacul pe drum, iar ghiumurlucii turci erau tot atît de indolenți și avizi de bacșișuri. Fressinet scria scrisori deznădăjduite, atins de boala care atacă străinii din pricina hranei, a populației și a împrejurărilor din această țară. Daville urmărea toate simptomele binecunoscute de el ale bolii și-i trimitea răspunsuri înțelepte, ponderate, de om devotat statului, sfătuindu-l să dea dovadă de răbdare în slujba Imperiului.

Dar în același timp își arunca privirile deznădăjduite în jur, căutînd cu înfrigurare un semn omenesc care l-ar putea liniști și îmbărbăta, alungîndu-i îndoielile și ascunsa, dar permanenta lui teamă, în legătură cu tot ce se întîmpla. Nicăieri însă nu se zărea nimic de care s-ar fi putut agăța sau rezema. Ca întotdeauna în astfel de situații, ca altădată în cazul cu tînărul căpitan din Novi, Daville simțea împresurîndu-l un zid viu de chipuri și de

ochi, reci și muți ca într-o conspirație tacită, sau enigmatici, goi ori mincinoși. Cui să se adreseze, pe cine să întrebe, cine cunoștea adevărul şi cine, cunoscîndu-l, ar fi vrut să i-l spună ?

Vizirul îl întîmpina cu aceeași întrebare laconică :

— Unde se află acum împăratul dumneavoastră ?

Daville îi răspundea, rostind numele localității amintite în cel mai recent buletin, iar vizirul dădea doar ușor din mînă, șoptind :

— Deie Domnul să intre cît mai curînd în Petrograd !

Și îndrepta spre Daville o privire care-i îngheța măruntaiele și-i apăsa sufletul ca un pietroi.

Și comportarea consulului austriac îl îngrijora pe Daville din ce în ce mai mult.

Cînd s-a aflat că armata franceză pornește împotriva rușilor și cînd sosi știrea că de astă dată Austria — aliat al lui Napoleon — trimisese și ea peste 30.000 de oameni sub comanda principelui Schwarzenberg, Daville se grăbi să-l viziteze pe von Paulich, dornic să-i audă părerea și să afle ce crede el despre această crîncenă încleștare, în care, din fericire, francezii și austriecii luptau laolaltă. Fu primit cu mută și glacială politețe. Locotenent-colonelul era mai distant și mai rezervat ca oricînd, se purta de parcă n-avea habar de vreun război sau de vreo alianță, lăsîndu-l pe Daville să trăncănească, să spuie ce-l taie capul, să se bucure la gîndul izbînzii, s-o vîre pe mînecă la gîndul unui eventual eșec. Iar cînd Daville încerca să-i smulgă cu cleștele fie și un cuvînt de aprobare sau de nemulțumire, consulul austriac își lăsa în pămînt frumoșii lui ochi albaștri și ochii aceștia deveneau dintr-o dată răi și primejdioși.

După fiecare vizită la von Paulich, Daville se întorcea acasă mai derutat, mai abătut. De altfel, consulul austriac se străduia în mod evident să lase vizirului și populației impresia că nu participă nicicum la acest război și că toată afacerea îi privește exclusiv pe francezi. Același lucru îl observase și d'Avenat.

De cîte ori se întorcea acasă cu sufletul astfel împovărat, Daville își găsea nevasta pregătind, cu rîvnă, provizii de iarnă. Învățînd din experiența celorlalți ani, ea

știa acum, cu precizie, ce soiuri de legume se păstrează mai bine și mai mult timp, ce soiuri de fructe sînt bune de conservat, care sînt efectele umezelii, ale frigului și ale variațiilor de temperatură. În felul acesta murăturile și conservele pregătite de ea erau cu fiecare an mai gustoase, bucatele servite la masă mai bogate și mai variate, iar pagubele și risipa tot mai neînsemnate. Femeile lucrau sub îndrumarea și supravegherea ei, dar nici ea nu se dădea în lături, punînd mîna, ori de cîte ori se simțea nevoia.

Daville știa bine — își avea și el experiența lui — că n-are rost s-o întrerupă de la lucru, că orice discuție cu ea nu i-ar folosi la nimic, căci se arătase întotdeauna refractară dezbaterilor abstracte pline de temerile și neliniștile care-și făcuseră culcuș în sufletul lui. Grijile mărunte ale vieții de fiecare zi legate de creșterea copiilor sau dereticatul casei, erau pentru ea mai importante și mai demne de a fi luate în discuție decît cele mai complicate „stări lăuntrice“ la care el se gîndea tot timpul, dornic să afle pe cineva să i le împărtășească. El știa bine că femeia asta (altminteri singurul lui tovarăș de nădejde) e absorbită și acum, ca întotdeauna, de clipa prezentă și de treaba pe care-o făcea, ca și cum nimic altceva n-ar fi existat în lume, ca și cum toată omenirea, începînd cu Napoleon și sfîrșind cu ea, soția consulului francez din Travnik, trebăluiau de zor, fiecare cum se pricepea la pregătirea proviziilor de iarnă. Pentru ea era limpede că voia Domnului se împlinește în fiece clipă, pretutindeni, în tot ce se-ntîmplă. Și atunci la ce bun atîta vorbărie ?

Daville se așeza pe scaunul său înalt, își acoperea ochii cu palma și, suspinînd abia auzit („Ah, Doamne sfinte, Doamne sfinte !“) lua volumul lui Delille și-l deschidea la întîmplare, în mijlocul unui cînt oarecare. La drept vorbind, căuta ceva greu de aflat în viață sau în cărți, căuta un prieten inimos și sensibil, dispus să-l asculte și capabil să înțeleagă totul, un prieten cu care să stea de vorbă ca de la om la om și care să-i răspundă pe șleau, limpede, la toate întrebările lui. Atunci ar putea să-și vadă ca într-o oglindă, prima oară, adevăratul său chip, să afle adevăratul preț al muncii sale și să stabilească, fără

teamă, poziția sa în lume. În cristalul aceleiași oglinzi ar putea deosebi, în fine, ce anume este întemeiat și real în toate aceste scrupule, presupuneri, temeri care-i muncesc sufletul, și ce anume vană închipuire. În această vale a plîngerii unde cel de-al șaselea an al singurătății lui se apropia de sfîrșit, un asemenea prieten i-ar fi adus mîntuirea.

Dar de unde să-l ia? Nu se arătase și nu se va arăta niciodată. În locul lui soseau oaspeți ciudați și nepoftiți.

De cînd venise el în Travnik se abăteau pe-aici mereu călători francezi sau străini cu pașaport francez și i se înfățișau solicitîndu-i ceva sau oferindu-și serviciile. În ultima vreme numărul lor sporise.

Picau într-una călători, negutători dubioși, aventurieri, sau pușlamale care se trăseseră singuri pe sfoară abătîndu-se din drum în ținutul acesta sărac și muntos. Toți erau în trecere ori în pribegie, în drum spre Țarigrad, Malta, Palermo și toți socoteau popasul la Travnik o pacoste și o caznă. Pentru Daville, fiecare din oaspeții aceștia neașteptați și nepoftiți nu însemna decît noi încurcături, griji și emoții. Se dezobișnuise de contactul cu compatrioții și în general cu occidentalii și apoi, ca toți oamenii șovăielnici și lesne impresionabili, deosebea cu greu adevărul de minciună și oscila necontenit între suspiciunea neîntemeiată și încrederea totală. Înspăimîntat de circularele ministerului, care avertizau într-una consulatele să ia aminte la agenții englezi care sînt extrem de vicleni și camuflați cu dibăcie, Daville vedea în fiecare din acești drumeți un spion englez și lua de fiecare dată măsuri deplasate și inutile menite să-i demaște sau să-l pună pe el la adăpost. În realitate, drumeții aceștia erau cel mai adesea oameni zvîrliți afară din făgașul vieții lor, prăpădiți și fără căpătîi, destine dislocate, pribegii și naufragiații unei Europe învolburate, pe care Napoleon cu războaiele și cu politica sa o scurmase pînă-n măruntaie și-o răscolise în lung și în lat. Privindu-i, Daville își putea face uneori o idee despre tot ce făcuse „Generalul“ în ultimii patru-cinci ani, jucîndu-se cu soarta omenirii.

Mai era un motiv pentru care Daville nu-i putea suferi pe drumeții aceștia. Uitîndu-se la ei, la panica în

care-i aruncă popasul în Bosnia, la dorința lor nestăpînită de a pleca cît mai curînd din acest ţinut, la exasperarea în care-i aducea indolenţa, nepriceperea, incorectitudinea localnicilor, la deznădejdea şi neputinţa lor de a lupta cu ţara aceasta, cu oamenii şi cu împrejurările de aici, își dădea mai bine seama unde nimerise şi în ce blestemate ţinuturi i se scurg anii cei mai frumoși din viaţă.

Fiecare din oaspeţii aceştia nedoriţi îi pricinuiau supărări şi bătaie de cap; avea impresia că fiecare i se urcă-n cap şi-l face de rușine în faţa întregului oraş; și căuta, în fel şi chip, cu bani, cu binișorul sau cu de-a sila, să scape cît mai repede de ei, să plece din Bosnia, să nu-i mai aibă mereu în faţa ochilor, întruchiparea tristului său destin şi martori ai necazurilor sale.

Se perindaseră şi înainte astfel de călători şi vîntură-lume, dar niciodată ca în ultimul an, mai ales de cînd începuse campania împotriva Rusiei și niciodată atît de suspecţi, de zănatici sau de bicisnici. Noroc că pe d'Avenat nu-l părăsea niciodată, nici în împrejurări ca acestea, simţul realității, sîngele rece, felul său expeditiv şi brutal faţă de toţi și toate, grație căruia rezolva cazurile cele mai dificile.

Într-o după-amiază ploioasă de mai, sosiră tot așa niște drumeţi şi poposiră lîngă hanul mare. În jurul lor se strînse numaidecît o droaie de copii şi de haimanale din tîrg. Dintre pături și dintre șaluri se iviră trei fiinţe umane în haine europene. Un bărbat scund și pirpiriu, o femeie înaltă, voinică, pudrată și sulemenită, cu părul vopsit ca actriţele şi o copilă de vreo doisprezece ani. Toţi trei păreau istoviți, frînţi de drumul greu și lung străbătut călare, flămînzi şi supăraţi unul pe altul, și toți trei, pe întreaga lume. Se luau mereu la harță cu cărăușii și cu hangiul. Bărbatul scund, cu pielea galbenă şi părul negru, se mişca cu agerime de meridional, striga, poruncea, se răstea la femeie şi la copil. În cele din urmă lăzile lor fură date jos de pe cai şi trîntite, una peste alta, în fața hanului. Bărbatul plin de nădădăi ridică de subţiori fetiţa durdulie, și-o săltă pe lada cea mai de sus, poruncindu-i să nu cumva să se mişte de-acolo. După ce o fixă acolo ca pe un reper viu, porni spre consulatul francez.

Se înapoie întovărășit de d'Avenat, care-l privea chiorîș și de sus, în timp ce bărbatul mic de stat nu mai tăcea din gură, spunîndu-i că-l cheamă Lorenzo Gambini, că e, de fel, din Palermo, că trăise pînă atunci în Valahia ocupîndu-se cu negustoria și că s-a decis să se întoarcă în Italia pentru că nu mai poate suporta viața din Levant. Fusese tras pe sfoară, jecmănit, își pierduse sănătatea. Ca să se întoarcă la Milano avea nevoie de viză și aflase că o poate căpăta, aici, la Travnik. Avea un pașaport vechi, eliberat de Republica Cisalpină. Ar fi vrut s-o ia din loc neîntîrziat, cît mai repede cu putință, căci îi era teamă să nu înnebunească de va fi nevoit să-și mai petreacă fie chiar cîteva zile numai printre oamenii ăștia, să nu înnebunească de-a binelea și în starea aceea de iresponsabilitate să se dedea la fapte nesăbuite. D'Avenat nici n-auzea flecăreala străinului. Vorbi cu hangiul să le facă rost de odăi și să le dea ceva de mîncare.

Femeia se băgă și ea în vorbă, cu glas plîngăreț de actriță bătrînă și ostenită care își dă seama și nu poate uita că îmbătrînește și căreia gîndul ăsta nu-i dă pace. Ghemuită sus pe lăzi, fetița țipa că-i e foame. Vorbeau toți trei în același timp. Voiau să obțină camere, să mănînce, să se odihnească, să li se dea viza, să plece cît mai repede din Travnik și să iasă din Bosnia. Se părea totuși că mai mult le arde de flecăreală și de gîlceavă. Nimeni nu asculta și nu pricepea ce spunea celălalt.

Uitînd de hangiu și întorcîndu-se cu spatele la d'Avenat, italianul cel ogîrjit se rățoia la nevastă-sa de două ori mai înaltă ca el :

— Tu nu te băga ! Ține-ți clanța ! Blestemat fie ceasul cînd ai deschis prima dată gura și cînd ți-am auzit glasul. Tu ești de vină c-am ajuns în halul ăsta.

— Eu ? Eu sînt de vină ? Eu, ai ? țipa femeia, luînd martor cerul și pămîntul cu toți cei de față, ah, tinerețea mea, talentul meu, i-am dat tot, tot ce-am avut mai scump pe lume. Și acum auzi-l ce spune : cică eu sînt de vină !

— Da, frumoaso, tu ești de vină, trăsni-te-ar Dumnezeu să te trăsnească !... Tu ești de vină că mi-am irosit viața, tu ești de vină c-am ajuns unde-am ajuns și-o să-mi fac seama în locul ăsta blestemat.

Și cu o mișcare mecanică, omulețul scoase din mantaua lui de voiaj, prea largă, un coșcogea pistol pe care-l duse la tîmplă. Femeia scoase un țipăt, se repezi spre omul mic de stat, căruia nici prin minte nu-i trecuse să-și zboare creierii și începu să-l giugiulească și să-l strîngă în brațe.

Sus, pe lăzi, fetița dolofană mesteca liniștită mușcînd dintr-o bucată de cozonac pe care i-o dăduse cineva. D'Avenat se scărpină după ureche. Omulețul uită numaidecît și de nevastă-sa și de gîndul funest al sinuciderii. Fluturînd în mînă un pașaport boțit și peticit, se apucă să-i explice cu ardoare lui d'Avenat că pînă a doua zi dimineață trebuie neapărat să capete viza, și, în același timp, își ocăra fetița că stă cocoțată pe lăzi ca o nesimțită, în loc să coboare s-o ajute pe maică-sa.

După ce aranjă cu hangiul și le făgădui c-o să le dea răspunsul a doua zi în zori, d'Avenat o porni spre consulat fără să se uite la ciudata familie și fără să mai răspundă la pătimașele rugăminți rostite cu patos de mărunțelul italian.

În fața hanului mulțimea de gură-cască holba ochii la cei trei străini, cercetîndu-le straiele, uluiți de manierele lor ciudate, asemănătoare cu ale caraghioșilor de prin bîlciuri. Turcii de pe cepenacuri și oamenii care treceau pe-acolo ducîndu-se după treburi se uitau chiorîș, îi măsurau posomorîți, sau întorceau repede capul, făcîndu-se că privesc în altă parte.

Abia sosise d'Avenat și apucase să-i spună consulului ce minune de oaspeți le hărăzise Domnul și să-i arate pașaportul de fantastică obîrșie a lui Gambini, tot una de vize și de ștampile, cusut și răscusut, cînd se auzi de afară larmă și-apoi bătăi în poartă. Era Lorenzo Gambini în persoană și cerea să fie lăsat înăuntru, avînd a discuta cu consulul între patru ochi. Cavasul îi ațînea calea. Băitănimea de prin tîrg îi dădea tîrcoale, simțind că peste tot pe unde trece omul ăsta trebuie să iasă cu scandal, cu țipete și scălămbăieli ca la panoramă. D'Avenat ieși mînios în poartă și se uită la omulețul înfierbîntat care o ținea ca gaia mața precum că luptase pentru cauza Franței, că avea merite cîștigate și avea oricînd un cuvînt de spus la Milano ori la Paris. Pînă la urmă se dădu bătut și se în-

toarse la han, după ce jurase, cu mîna pe inimă, că-și va zbura creierii în pragul consulatului dacă nu i se dă pașaportul vizat pînă a doua zi.

Daville, speriat, scîrbit și mîhnit îl rugă pe d'Avenat să termine cît mai repede cu afacerea asta, să nu-l lase pe zăpăcitul ăsta de italian să-i facă de rîsul tîrgului, dîndu-se în spectacol ca la circ. D'Avenat, care era imun la asemenea considerente, căci pentru el gîlceava, cearta și harța intrau în firea lucrurilor, fiind nelipsite cînd era vorba să-nchei o afacere, aici, în Orient, îi răspunse consulului, sec :

— Fiți fără grijă, nu se omoară ăsta chiar dacă i-am cădea în genunchi. Cînd o vedea că nu-i dăm viza, o să plece așa cum a venit.

Ceea ce s-a și întîmplat. A doua zi, italienii părăsiră Travnikul, după o ceartă violentă între d'Avenat și Lorenzo, în care acesta din urmă îl amenința ba că-și trage un glonte-n cap fără întîrziere, ba că o să-i înmîneze personal lui Napoleon plîngerea sa împotriva consulatului din Travnik, în timp ce monumentala lui nevastă încerca să-l dea gata pe d'Avenat aruncîndu-i ocheade de irezistibilă ex-cuceritoare.

Daville, veșnic preocupat de prestigiul țării și al consulatului, răsuflă ușurat. Dar peste trei săptămîni pică în Travnik alt musafir nedorit.

La hanul mare poposi un turc deosebit de bine îmbrăcat, care venea din Țarigrad, și-l căută numaidecît pe d'Avenat. Se numea Ismail Raif și nu era altul decît domnul Mendelsheim din Alsacia, evreu turcit. Voia și el să discute cu consulul între patru ochi, susținînd că are de comunicat lucruri importante în interesul guvernului francez. Se lăuda că are o mulțime de prieteni în Turcia, Franța, Germania, că e membru al primei loji masonice din Franța și că deține informații în legătură cu uneltirile vrăjmașilor lui Napoleon. Era înalt și bine făcut, cu trup de atlet, cu părul roșcat și fața rumenă. Vorbea mult și cu îndrăzneală. Ochii îi luceau ca la bețivi. D'Avenat izbuti să scape de el, recurgînd la o stratagemă de care se folosea deseori. Îl sfătui, luînd un ton grav, să nu mai piardă nici o clipă, să pornească la drum întins și să-i

comunice tot ce ştie comandantului militar din Split, singurul în măsură să rezolve asemenea chestiuni. Evreul îşi arătă regretul, chipurile, că întotdeauna consulii francezi sînt lipsiţi de înţelegere pentru astfel de lucruri, pe care un consul austriac sau englez s-ar face luntre şi punte ca să le obţină, şi ar fi în stare să plătească o avere, dar n-avu încotro şi peste cîteva zile o luă din loc.

Chiar a doua zi, d'Avenat află că înainte de a pleca, străinul fusese la von Paulich să-i ofere serviciile sale împotriva lui Napoleon. Daville comunică neîntîrziat lucrul acesta comandantului de la Split.

Nu trecură nici zece zile şi Daville primi din Bugojno o scrisoare lungă. Ismail Raif îl informa că poposise la Bugojno şi intrase în slujba lui Mustafa-paşa, fiul lui Suleiman-paşa. Îi scria din ordinul lui Mustafa, rugîndu-l în numele lui să i se trimeată cel puţin două sticle de coniac, calvados sau orice altă băutură franceză, „numai tare să fie".

Mustafa-paşa era fiul cel mai mare al lui Suleiman-paşa Skopljak, un domnişor răsfăţat şi nesocotit, vizitat de multe vicii, dar dedat mai ales băuturii, întru nimic asemănător tatălui său care era om viclean şi abraş, însă cutezător, curat şi harnic. Tînărul paşă ducea o viaţă de trîndăvie şi risipă, ţinîndu-se după fuste, chefuind cu fel de fel de neisprăviţi şi alergîndu-şi caii pe cîmpia Kupresului. Iar bătrînul Suleiman-paşa, altminteri sever şi abil în purtările sale cu oamenii, se arăta slab şi îngăduitor faţă de neisprăvitul lui de fecior, găsindu-i întotdeauna scuze pentru trîndăvia şi boroboaţele pe care le făcea cu nemiluita.

D'Avenat pricepu îndată ce-i legase pe cei doi oameni. Cu consimţămîntul consulului îi scrise de-a dreptul tînărului paşă vestindu-l că-i va trimite băutura cu primul prilej, dar că-l sfătuieşte să nu aibă încredere în acest Ismail care e un vîntură-lume sau poate spion austriac.

Ismail Raif răspunse printr-o scrisoare lungă în care se apăra şi se dezvinovăţea, zicînd că el nu e spionul nimănui, ci, dimpotrivă, un bun francez şi cetăţean al lumii, dar un om nefericit, un sărman pribeag. Scrisoarea scrisă

pesemne sub impulsul rachiului de Kupres, se încheia cu nişte versuri tulburi, în care-şi deplîngea trista soartă :

„O, ma vie ! O, vain songe ! O, rapide existence !
Qu'amusent les desirs, qu'abuse l'esperance.
Tel est donc des humains l'inevitable sort !
Des projets, des erreurs, la douleur et la mort !" [1]

Ismail mai trimise cîteva epistole asemănătoare, dezvinovăţindu-se şi pledîndu-şi cauza într-o proză alcoolizată, presărată cu versuri, şi semnînd cu vechiul său nume însoţit de pretinsul grad francmasonic Cerf Mendelsheim, Chev ** d'or *** pînă cînd beţia, hoinăreala şi evenimentele îl zvîrliră dincolo de hotarele Bosniei.

Ca şi cum ar fi fost înţeleşi, cum conteniră să sosească scrisorile evreului, îşi făcu apariţia în oraş un călător francez, pe nume Pépin, un om mărunţel îmbrăcat fistichiu, pudrat şi parfumat, cu glas subţire şi mişcări mlădioase. Îi explică lui d'Avenat că vine din Varşovia, unde ţinuse o şcoală de dans şi că fusese silit să poposească aici pentru că îl jefuiseră pe drum tîlharii, că se întoarce la Ţarigrad, unde trăise pe vremuri şi unde are destui prieteni care nu-l vor lăsa la ananghie. (Cum de nimerise la Travnik, care nu figura pe ruta Varşovia-Ţarigrad, asta n-a mai catadicsit să explice.)

Insul acesta mărunţel avea tupeul unei prostituate. Îl opri pe Daville în timp ce trecea prin tîrg, proţăpindu-se în faţa calului său şi începu să-l roage ceremonios să-l primească în audienţă. Ca să nu işte scandal în faţa lumii, Daville făgădui că-i va împlini dorinţa. Dar cînd ajunse acasă, tremurînd de emoţie şi de mînie, îl căută numaidecît pe d'Avenat şi-l implora să-l scape de neruşinatul ăsta.

Consulul, care şi în somn vedea agenţi englezi, susţinea că omul avea accentul şi pronunţia unui englez. D'Avenat, netulburat ca întotdeauna, lipsit de fantezie, incapabil să

[1] O, viaţa mea ! O, visuri deşarte ! O, viaţa ce trece în zbor !
Dorinţele îi însufleţesc, speranţele îi înşală,
Aceasta este soarta necruţătoare a oamenilor !
Planuri. greşeli, suferinţe şi moartea ! (Fr.)

vadă lucruri care nu se văd sau să împodobească pe cele vizibile, apucase să afle merchezul străinului.

— Vezi, te rog, ce-i cu omul ăsta, îi zicea Daville tulburat. Ia-l de pe capul meu că ăsta-i cu siguranță un agent trimis să compromită consulatul sau să facă vreo altă dandana. E un provocator...

— Nu e, răspunse sec d'Avenat.

— Cum adică, nu e ?

— E pederast.

— Ce-ai zis ?

— E pederast, domnule consul general.

Daville se luă cu mîinile de cap.

— O-o-o ! Ce i-a fost dat să pățească bietului nostru consulat. Care va să zică așa ! O-o-o !

D'Avenat căuta să-și liniștească șeful și chiar a doua zi îl expedie pe domnul Pépin din Travnik. Fără să spună nimănui nimic, îl înghesui pe pederast într-un colț al odăii lui, își înfipse pumnul în jaboul lui impecabil, îl zgîlții zdravăn și-i spuse amenințător că dacă nu-și vede imediat de drum, va fi bătut cu vergeaua a doua zi în mijlocul tîrgului și va fi azvîrlit în cetate de către autoritățile turcești. Și profesorul de dans își luă tălpășița.

Daville se felicita că scăpase de haimanaua asta, dar în sinea sa se întreba speriat ce alte scursori sociale și ce alți naufragiați ai vieții vor mai sosi, aduși de jocul tulbure și stupid al întîmplării, în valea asta unde și fără ei o scotea atît de greu la capăt.

Iar toamna asta, cea de-a șasea toamnă a lui Daville în Travnik, se pîrguia și urca, asemeni unei tragedii antice, spre punctul culminant și fatalul deznodămînt.

Spre sfîrșitul lunii septembrie sosi vestea că Moscova fusese cucerită și incendiată. Nimeni nu veni să-l felicite. Von Paulich răspundea mai departe cu calmul lui imperturbabil că n-are nici un fel de informații în legătură cu desfășurarea războiului și evita orice discuție pe această temă. D'Avenat constată că oamenii lui von Paulich au aceeași atitudine cînd stau de vorbă cu localnicii, dorind parcă să-i convingă că nu știu într-adevăr nimic în ceea ce privește participarea Austriei la războiul purtat împotriva Rusiei.

Daville își spori dinadins vizitele la Conac și căuta să iasă cît mai des în oraș. Luă seama că oamenii parcă se înțeleseră între ei să nu aducă vorba de campania din Rusia și să nu rostească decît fraze vagi și evazive, atunci cînd n-aveau încotro, fraze amabile, neutre care nu-i angajau cu nimic. Lui Daville i se părea uneori că toți îl privesc cu teamă și mirare, ca pe un lunatic care umblă, fără să-și dea seama, pe marginea acoperișului și că se străduiesc cu toții să nu rostească vreo vorbă imprudentă, de teamă să nu-l trezească și să cadă de-acolo, de sus, frîngîndu-și gîtul.

Cu toate acestea, adevărul începu să iasă încetul cu încetul la iveală. În ziua aceea ploioasă, primindu-l, vizirul, ca de obicei, îl întrebă, prin d'Avenat, ce vești mai are din Rusia și Daville îl înștiință că Moscova fusese cucerită. Vizirul se arătă surprins și bucuros, deși aflase dinainte cum stau lucrurile, îl felicită și îi ură ca Napoleon să aibă parte de noi izbînzi, precum odinioară Cirus, cuceritorul însuflețit de dreapta judecată.

— Dar de ce împăratul dumneavoastră a luat-o spre miazănoapte tocmai acum în prag de iarnă ? E primejdios. Mi-ar place să-l știu ceva mai la sud, spuse Ibrahim-pașa uitîndu-se îngrijorat pe fereastră, în depărtare, de parcă ar fi văzut în zare nesfîrșitele întinderi înzăpezite ale Rusiei.

Vizirul rostise aceste vorbe cu același glas ca și urările sale de bine, ca și referirea la Cirus, și d'Avenat tradusese la fel cum traducea tot ce i se spunea, sec și scurt, însă Daville simți o zvîcnire în măruntaie. „Iată, ăsta-i lucrul de care mă temeam, la care toți se gîndesc, toți îl știu, însă nimeni nu vrea să-l spună“, se gîndea el, așteptînd cu încordare ca vizirul să continue. Dar Ibrahim-pașa tăcu. („Nici el nu vrea să spună“, se gîndi Daville, îndurerat.) Numai după o lungă tăcere, vizirul glăsui iar, dar cu totul despre altceva. Povestea cum, pe vremuri, hanul Ghisari Čelebi se ridicase cu oaste împotriva Rusiei, biruise de cîteva ori oștirea dușmană care se retrăgea necontenit și tot mai adînc spre miazănoapte. Iarna sosi pe neașteptate. Oastea lui pînă atunci biruitoare fu cuprinsă de panică, iar băștinașii sălbatici și lățoși, obișnuiți cu

frigul, se năpustiră asupra ei din toate părţile. Cu acest prilej Ghisari Čelebi rostise faimoasele cuvinte :

„Cînd străbunul soare-al ţării e-ntuneric pentru tine,
Calea-ntoarcerii spre casă cine oare să-ţi lumine ?"

(Daville nu putea suferi obiceiul acesta turcesc de a cita, în cursul povestirii, versuri, ca pe ceva deosebit de important şi plin de tîlc, şi niciodată nu şi-a putut da seama în ce constă, de fapt, adevăratul înţeles al versurilor citate şi ce legătură aveau cu subiectul discuţiei, deşi simţea într-una că turcii le atribuie o importanţă şi o semnificaţie pe care el nu le putea intui şi descifra.)

Tînărul han se mînie cumplit pe astrologii săi pe care-i luase anume cu el şi care-i preziseseră o iarnă tîrzie. Porunci de aceea ca înţelepţii aceştia, care se vădiseră a fi nişte nepricepuţi, să fie legaţi, puşi să meargă desculţi şi îmbrăcaţi numai în cămaşă, prin faţa oştirii, ca să simtă pe pielea lor urmările netrebnicei fapte. Dar se văzu atunci că aceşti cărturari costelivi, stafidiţi şi sfrijiţi ca nişte ploşniţe flămînde, suportau gerul mai bine decît ostaşii. Ei trăiau şi-şi vedeau de treabă în timp ce războinicilor, rumeni şi plini de vlagă, le plesneau inimile în piept ca lemnul verde cînd dă frigul. Cică pe sabie nu puteai pune mîna că frigea ca scoasă din foc şi pielea palmei rămînea lipită de mîner. Aşa o păţise hanul Ghisari Čelebi, pierzîndu-şi măreaţa sa oştire şi abia scăpînd cu viaţă.

Vizirul îşi încheie istorisirea cu binecuvîntări şi cele mai bune urări pentru izbînda lui Napoleon şi înfrîngerea muscalilor, cunoscuţi ca nişte megieşi neiubitori de pace şi care-şi calcă cuvîntul dat.

Se vedea cît de colo că pildele cu Cirus şi cu hanul Ghisari Čelebi nu purcedeau din capul vizirului, ci din capul lui Tahir-beg. I le povestise, pesemne, la Conac, cînd auziseră de cucerirea Moscovei, luînd în cercetare perspectivele pe care le avea, de-aici încolo, campania lui Napoleon în Rusia. D'Avenat, care izbutea să afle totul, aflase de altfel ce părere aveau cei de la Conac în legătură cu situaţia armatei franceze din Rusia.

Tahir-beg îi lămuri vizirului şi celorlalţi, că, după umila lui părere, francezii şi-o luaseră-n cap şi o zbughi-

seră prea departe, atît de departe că nici măcar nu mai puteau da înapoi decît cu pierderi incalculabile.

— Iar dacă soldații lui Napoleon mai rămîn o săptămînă-două acolo unde se găsesc acum, spusese teftedarul, vor rămîne pe vecie să zacă sub zăpezile Rusiei.

Un om de încredere de la Conac îi comunicase lui d'Avenat vorbă cu vorbă spusele lui Tahir-beg, iar dragomanul i le comunică lui Daville, cu glas stăpînit.

„Pînă la urmă, toate temerile se împlinesc", își spuse Daville, calm, cu glas tare, într-o dimineață de iarnă cînd se trezi din somn.

Era o dimineață de decembrie teribil de geroasă. Consulul se trezise brusc din somn simțind parcă pe creștetul capului apăsarea unei mîini reci, străine. Deschizînd ochii, rostise tare aceste cuvinte ca pe un mesaj primit de nu știu unde.

Aceleași cuvinte le rosti cu cîteva zile mai tîrziu, cînd veni d'Avenat să-l anunțe că la Conac umblă zvonul precum că Napoleon fusese înfrînt în Rusia și că armata franceză, destrămată, se căznește să scape cu fuga. De altfel, prin oraș circula ultimul buletin rus, unde înfrîngerea francezilor era descrisă în amănunțime. Se pare că buletinele rusești erau procurate și difuzate în oraș de consulatul austriac, pe ascuns, desigur, și prin mijlocirea altor persoane. În orice caz, Tahir-beg pusese mîna pe foaia asta și i-o arătase vizirului.

„Toate se împlinesc..." repetă în sinea sa Daville pe cînd asculta vorbele lui d'Avenat. Își reveni însă și-l rugă pe d'Avenat să găsească un pretext ca să-l poată vedea pe Tahir-beg și, în timpul discuției, să-i ceară hîrtia cu pricina. Totodată, îl chemă și pe celălalt dragoman, Rafo Atijas, poruncindu-i să încerce a risipi zvonurile nefavorabile care circulă prin oraș combătîndu-le și încredințîndu-i pe oameni că armata lui Napoleon va ieși biruitoare, în pofida greutăților de moment cauzate de iarna aspră și marea depărtare, greutăți care n-au nici o legătură cu pretinsele izbînzi ale rușilor.

D'Avenat izbuti să-l vadă pe Tahir-beg și-l rugă chiar să-i dea buletinul, însă teftedarul îl refuză.

— Dacă ți-l dau, se cuvine să-l arăți domnului Daville, și asta nu vreau. Prea sînt neprielnice aceste știri pentru dumneasa și țara dumisale, iar eu îl respect prea mult și nu vreau să afle de la mine asemenea știri. Spune-i că gîndurile mele bune îl vor însoți totdeauna.

D'Avenat îi reproduse lui Daville aceste vorbe cu fidelitatea lui necruțătoare și plecă numaidecît, lăsîndu-l singur cu gîndurile lui. Consulul se gîndea la amabilitatea orientală a lui Tahir-beg și simțea cum i se încrețește carnea pe trup.

„Cel căruia osmanlîii îi arată atîta amabilă delicatețe se poate socoti un om mort, sau, dacă nu, cel mai fericit dintre muritori." Iată ce-și spunea Daville, contemplînd, rezemat de fereastră, amurgul de iarnă.

Dincolo de Vilenica, pe-o fîșie de cer de un albastru-pal, răsărise fără veste luna nouă, subțire și rece ca o literă de metal.

Nu, de data asta altul va fi sfîrșitul. S-a isprăvit cu buletinele victorioase și tratatele de pace convenabile !

În noaptea rece, sub cerul străin și luna nouă sclipind cu răutate, presimțirea, care stăruia de multă vreme în sufletul lui Daville, se preschimbă în certitudine, forțîndu-l să cugete la soarta lui și a familiei sale în cazul unei înfrîngeri totale și prăbușirii definitive. Căuta să-și adune gîndurile, dar simțea că în seara aceea n-are destulă putere, nici destul curaj.

Da, e limpede că de astă dată povestea n-o să se mai repete și nu se va încheia, ca pînă acum, cu un buletin victorios și cu un tratat de pace care să aducă Franței noi teritorii și lauri proaspeți armatei imperiale, ci cu retragerea și deruta. O tăcere adîncă plana deasupra lumii, ca liniștea dinaintea furtunii, în așteptarea prăbușirii sigure și îngrozitoare. Sau, cel puțin, așa i se părea lui Daville.

În lunile care urmară, Daville nu mai primi de nicăieri vești și nu mai avu aproape nici un contact cu lumea dinafară spre care se îndreptau toate gîndurile și temerile lui și care trebuia să decidă asupra destinului său.

Peste ținutul Travnikului coborîse o iarnă rea, lungă și neobișnuit de aspră, cea mai aprigă dintre iernile pe care Daville le petrecuse aici.

Oamenii povesteau că mai fusese o iarnă ca asta în urmă cu vreo douăzeci și unu de ani, dar parcă cea de-acum era mult mai cîinoasă și mai aprigă. Din noiembrie încă, sub suflul ei rece, fața pămîntului începu să se schimbe și totodată viața și obiceiurile oamenilor. Peste puțin timp iarna își instală de-a binelea în valea asta monotonia înfricoșătoare ca un pustiu apocaliptic, fără gînd de plecare. Iarna golise hambarele și ferecase drumurile. Păsările cădeau moarte din văzduh, ca niște fructe sinistre de pe crengi invizibile. Din văgăunile munților prăpăstioși coborau sălbăticiunile dînd buzna în oraș — căci împinse de iarnă și foame nu se mai temeau de oameni. În ochii oamenilor nevoiași și lipsiți de adăpost pîlpîia teama morții, de nimeni alungată. Mulți degerau pe drumuri alergînd după o bucățică de pîine sau un adăpost cald. Cei șubrezi mureau cu droaia, căci gerul nemilos n-avea leac. În noaptea geroasă, se auzea cum trosnesc și crapă căpriorii care susțineau acoperișul clădirii consulatului sau cum urlă lupii în rîpa Vilenicei.

În sobele de lut focul ardea și noaptea, căci doamna Daville, nemîngîiată încă de moartea băiețașului pe care-l pierduse în urmă cu patru ani, păzea ca ochii din cap sănătatea copiilor.

În nopțile lungi și înghețate, Daville rămînea după cină cu nevastă-sa, ea luptînd cu somnul și cu oboseala, căci trebăluise, ca de obicei, toată ziua, iar el cu nesomnul și gîndurile negre. Femeia ar fi vrut să doarmă, însă Daville era dornic să stea de vorbă. Sporovăiala și lamentările lui, în legătură cu iarna și mizeria, îi intrau pe-o ureche și-i ieșeau pe alta, căci ea cunoștea prea bine rigorile iernii, dar deși plăpîndă din fire, înfrigurată și înfofolită pînă peste cap, le înfrunta în fiecare zi, fără să se vaiete, sprintenă și întotdeauna la post. El, dimpotrivă, își afla în lamentări singura ușurare. Ea îl asculta, cu toate că picotea de somn, îl asculta ca dintr-un fel de datorie, așa cum toată ziua își făcea datoria față de toți cei din jur.

Daville îi vorbea de neajunsurile pe care iarna asta cumplită le aducea cu sine și de temerile lui ascunse, povestindu-i tot ce-i trecea prin minte.

Da, zicea el, trecuse prin multe și văzuse multe în viața lui, știa că omul e nevoit să lupte cu stihiile naturii

şi cu propriile lui stihii sau cu cele pe care le zămislesc conflictele dintre oameni. Cunoscuse foamea şi lipsurile de tot soiul în timpul terorii, la Paris, cu douăzeci de ani în urmă. Pe-atunci violenţa şi dezordinea păreau să fie singura perspectivă de viitor şi se confundau cu viitorul naţiunii. Asignaţiile soioase şi zdrenţuite, miile şi miile de franci, nu făceau o ceapă degerată, şi ca să capeţi o bucăţică de slănină sau un pumn de făină trebuia să umbli noaptea prin cartiere mărginaşe, să te tocmeşti şi să te tîrguieşti cu fel de fel de indivizi dubioşi prin beciurile întunecoase. Zi şi noapte lumea forfotea şi-şi bătea capul cum să-şi ţină zilele şi viaţa care, şi aşa, nu mai avea mare preţ, căci puteai s-o pierzi în orice clipă, în urma unui denunţ, dintr-o greşeală a poliţiei ori, pur şi simplu, dintr-un capriciu al întîmplării.

Îşi amintea apoi de timpul pe care-l petrecuse ca ostaş în Spania. N-avea decît o cămaşă pe care o purta săptămîni şi luni în şir pînă mucegăia pe el îmbibată de sudoare şi colb, dar nu cuteza s-o dezbrace şi s-o spele, căci la cea mai mică atingere s-ar fi prefăcut în zdrenţe şi crîmpeie, asemenea lemnului putrezit. Singurul lui bun în afară de armă, baionetă, un pumn de pulbere şi plumbi, era o raniţă din piele neargăsită ; o smulsese din spinarea unui ţăran aragonez care pornise în numele Domnului să-i ucidă pe năvălitori, iacobinii francezi, şi care căzuse pe cîmpul de luptă. Raniţa era întotdeauna goală. Rar, cînd norocul se-ndura şi-l ajuta să poată pune în ea un dărăb de pîine de orz, tare ca piatra, furată de prin casele părăsite. Erau şi pe atunci zăpezi şi geruri năprasnice împotriva cărora nu puteai lupta nici cu veşminte groase, nici cu cuşme căptuşite, geruri năprasnice care îţi luau minţile, împingîndu-te să umbli bezmetic ca animalele, să-ţi afli pe undeva un oploş.

Trecuse prin multe în viaţa lui, îndurase multe, dar niciodată nu-şi dăduse seama, ca acum, de puterea şi grozăvia gerului, de forţa lui mută şi nimicitoare. Nu bănuise că poată să existe în Orient atîta mizerie şi sărăcie, atîta neputinţă în faţa unei ierni lungi şi crîncene, trimisă ca o pedeapsă a cerului, în ţinutul acesta muntos, sărac, năpăstuit de soartă. Doar aici, în Travnik, şi abia în iarna asta, îi fu lui dat să vadă asemenea grozăvii.

Doamnei Daville nu-i plăceau amintirile şi, ca tuturor oamenilor activi şi cu adevărat cuvioşi, o impresionau neplăcut reflecţiile cu glas tare care nu duc la nimic altceva decît la o searbădă înduioşare faţă de noi înşine, slăbindu-ne voinţa, făcîndu-ne mai vulnerabili. În seara aceea îşi dăduse toată silinţa să-l asculte, dar biruită de oboseală, se ridică de pe scaun şi-l rugă să-i îngăduie să meargă la culcare.

Daville rămase în odaia mare şi din ce în ce mai rece. Rămase așa încă mult timp, singur, „ascultînd" cum gerul se strecoară pretutindeni, sfîrtecînd fibrele lucrurilor. Și oriunde poposea cu gîndul, aici, în Orient, cugetînd la viaţa turcilor lipsită de ordine şi statornicie, fără înţeles şi fără valoare, sau departe în Franţa, încercînd să-și închipuie ce se întîmpla cu Napoleon şi armata lui prăbușită care abia scăpase cu fuga din Rusia, pretutindeni nu întîlnea decît suferință, mizerie, vrăjmășie și nesiguranţă.

Așa treceau zilele şi nopţile acestei ierni fără sfîrşit şi fără îndurare.

Cînd se întîmpla ca vremea să se înmoaie puţin, o zi-două, se pornea să ningă și peste mormanele de zăpadă stătută care prinseseră o crustă tare de gheaţă, vînătă ca pămîntul, se aşternea un strat proaspăt de nea. Apoi se lăsa din nou gerul, mai aprig, mai crîncen. Îţi îngheţa răsuflarea, apa îngheţase și ea bocnă, iar soarele parcă pierise de pe cer. Oamenii, cu minţile înțepenite, nu se gîndeau la altceva decît cum să scape de frig. Și-ţi trebuia multă cazna pînă să-ţi aduci aminte că undeva, în adîncuri se află pămîntul, viu, bun şi dătător de hrană, din care îşi trag viaţa florile şi roadele. Între roadele pămîntului şi omul înnebunit de frig se coborîse stihia glacială, nemiloasă şi de nestrăbătut, a iernii.

Preţurile merindelor urcaseră din primele luni de iarnă, iar grîul se scumpise din cale-afară. Acum, nici aşa, scump, nu se mai găsea pe nicăieri. Ţăranii mureau de foame, iar orăşenii abia se mai ţineau cu viaţă. Cîrduri de ţărani lihniţi de foame, cu privirile fixe și sălbatice, rătăceau pe uliţe cu cîte un sac gol pe braţ, căutînd grăunţe. La fiecare colţ de stradă milogii înfofoliţi în

zdrenţe întindeau mîinile vinete de ger. Vecinii îşi numărau unul altuia dumicatele.

Consulatele, şi unul şi altul, se străduiau să ajute populaţia îndulcindu-i suferinţele pricinuite de foame şi frig. Doamna Daville şi von Paulich se întreceau împărţind ajutoare în alimente şi bani. La porţile consulatelor se strîngea lumea flămîndă, mai ales copii. La început veneau numai puradei şi rar vreun copil creştin, dar cum iarna se înăsprea şi o dată cu ea lipsurile, începură să se ivească pe la porţi turcaleţi orfani de prin împrejurimile oraşului. La început copiii turci din casele mai înstărite îi întîmpinau la marginea tîrgului luîndu-i în batjocură că cerşesc şi se-nfruptă din bucatele ghiaurilor, aruncau în ei cu bulgări de zăpadă şi strigau :

— Măi, coate-goale ! Ghiaurule ! Ţi-a priit, mă, carnea de porc ? Nemîncatule !

Dar gerul se lăsă atît de năprasnic, încît copiii de tîrgoveţi nu mai avură cum să iasă din case. Iar în faţa consulatelor clănţăneau din dinţi, tropăind în zăpadă, grămezi de copii şi de milogi, rebegiţi de frig, îngheţaţi ca vai de ei şi înfofoliţi în tot felul de zdrenţe, încît nu se mai putea deosebi nici de ce neam sînt, nici la ce Dumnezeu se închină.

Consulii, şi unul şi altul, se arătară nespus de generoşi dar cum proviziile scădeau văzînd cu ochii, începură să se simtă şi ei strîmtorati. Cînd însă vremea se mai muie şi cărăuşii din Brod izbutiră să ajungă în oraş, von Paulich organiză neîntîrziat, cu pricepere şi hotărîre, un transport neîntrerupt de făină şi alimente pentru el şi Daville.

O dată cu venirea iernii expedierea bumbacului francez prin Bosnia încetase. Fressinet continua să trimită scrisori deznădăjduite, decis să lase totul baltă şi să plece. Cu toate acestea, printre băştinaşi se înrădăcinase părerea că francezii contribuiseră în mare măsură la scumpirea vieţii, plătind simbrii mereu mai mari cărăuşilor, căci, smulgîndu-l astfel pe ţăran de la munca cîmpului, ogoarele rămăseseră nearate şi nesemănate. De altfel, vina tuturor lipsurilor şi nenorocirilor o purta „războiul lui *Bunaparta*“. Ca de atîtea ori în cursul istoriei, lumea făcea

din călău țapul ispășitor care trebuia să ducă în spinare păcatele și crimele tuturor. Și creștea necontenit numărul celor care, fără să știe nici ei de ce, începeau să socotească înfrîngerea și prăbușirea lui *Bunaparta* drept o ușurare și o mîntuire, încredințați din ce în ce mai mult că „nu-l mai rabdă pămîntul“, și că nu-i bun de altceva decît s-aducă pretutindeni în lume încrîncenare, tulburare, scumpete, boală și lipsuri.

Dincolo, în ținuturile austriece, unde lumea gemea sub povara impozitelor și a crizelor financiare, a obligațiilor militare și a sîngeroaselor pierderi de pe cîmpurile de luptă, Bunaparta intrase în cîntece și povești fiind arătat ca pricina tuturor acestor necazuri și ca o piedică în calea fericirii fiecăruia. Prin Slavonia, fetele de măritat care nu-și găsiseră miri cîntau cît le ținea gura :

Alelei, franțuzule-mpărate !
Ia sloboade-i pe flăcăi acasă
Că stau fetele nemăritate.
Poamele au putrezit pe masă
Și în ladă rochia de mireasă.

Cîntecul acesta trecuse dincolo, pe malul Savei, se cînta prin Bosnia și ajunsese în Travnik. Daville cunoștea impresionanta viteză cu care se propagau astfel de păreri în aceste ținuturi, cît de adînc se înrădăcinau în conștiința maselor, știa că e zadarnic să lupți împotriva lor. Cu toate acestea, el continua să lupte ca și mai înainte, dar cu voința ostenită și puterile înjumătățite. Scria aceleași rapoarte, dădea aceleași instrucțiuni personalului de la consulat și oamenilor de încredere dinafară, își da silința să strîngă informații, cît mai multe informații, să cîștige o influență cît mai mare asupra vizirului și a fiecărui funcționar de la Conac. Toate erau la fel ca înainte, numai el, Daville, nu mai era același.

Consulul se ținea drept, acționa calm și sigur. În aparență nu se schimbase nimic. Și totuși cîte schimbări în afara și înlăuntrul lui !

Dacă ar fi fost cu putință să se măsoare puterea voinței noastre, mersul gîndirii, vigoarea elanurilor lăuntrice și a mișcărilor exterioare, s-ar fi constatat că activitatea lui Daville, în toate domeniile existenței lui, era acum mult

mai aproape de ritmul în care respira, trăia și trudea orașul acesta bosniac, decît de ritmul pe care-l avusese cu mai bine de șase ani în urmă, cînd sosise în Travnik.

Toate aceste schimbări se petreceau lent și treceau aproape nebăgate în seamă, dar ele erau vii și permanente. Pe Daville începură să-l sperie cuvîntul scris, deciziile prompte și clare; orice noutate îi producea teamă, se temea de oaspeți, se speria de cele mai mici schimbări și chiar la gîndul unor schimbări. În locul viitorului neguros și nesigur ar fi dorit un minut, un singur minut de liniște și de tihnă.

Nici schimbările exterioare nu puteau rămîne ascunse. Oamenii care trăiesc înghesuiți laolaltă unii sub ochii altora, observă mai greu că se schimbă și că îmbătrînesc. Totuși, oricine ar fi putut vedea că, în ultimele cîteva luni, consulul slăbise și îmbătrînise.

Șuvița neastîmpărată de păr de deasupra frunții se pleoștise, scăzuse parcă și căpătase acea culoare sură pe care o are părul bărbaților blonzi cînd încep brusc să încărunțească. Fața îi era încă rumenă, dar pielea i se uscase, începuse să atîrne sub bărbie și să-și piardă frăgezimea. Din cauza durerilor de gingii care-l chinuiseră în iarna aceea, dinții începură să-i cadă.

Erau urmele vizibile pe care le lăsaseră la Daville, de-a lungul anilor, gerurile, ploile și vînturile umede din Travnik, grijile familiale mari și mici, nenumăratele treburi ale consulatului, dar mai ales zbuciumul lăuntric iscat de ultimele evenimente petrecute în Franța și în întreaga lume.

Așa arăta Daville la sfîrșitul celui de-al șaselea an al șederii sale neîntrerupte în Travnik, în ajunul evenimentelor ce au urmat după întoarcerea lui Napoleon din Rusia.

XXIV

Cînd pe la jumătatea lunii martie gerul se domoli și gheața care părea veșnică începu să se topească, orașul parcă pustiit de o molimă, surd și speriat, își arătă uli-

țele desfundate, casele ponosite, copacii goi și oamenii istoviți și întunecați la față, care, dacă răzbiseră greul iernii, nu sfîrșiseră cu chinurile, n-aveau de unde să facă rost de hrană, de semințe și erau plini de datorii, băgați pînă-n gît în împrumuturi.

Spre sfîrșitul lui martie, într-o dimineață, cu aceeași voce seacă și amară pe care o folosea de ani de zile, comunicîndu-i neînduplecat și monoton lucruri plăcute ori neplăcute, importante ori indiferente, d'Avenat îi aduse consulului la cunoștință că Ibrahim-pașa fusese mazilit fără a fi numit în alt post. Primise ordinul să plece din Travnik și să se oprească la Gallipoli, așteptînd noi dispozițiuni.

Cu cinci ani în urmă, cînd i se comunicase mazilirea lui Mehmet-pașa, Daville, tulburat sufletește, simțise nevoia să dea din mîini, să se agite, să facă în sfîrșit ceva împotriva acelei hotărîri. Același lucru i se întîmplă și acum, deoarece plecarea vizirului în vremurile grele prin care trecea însemna pentru el o pierdere incalculabilă. Știa însă că azi ca și ieri ar fi încercat în zadar să protesteze. De cînd Napoleon se prăbușise în Rusia, la începutul iernii, i se cuibărise în suflet spaima la gîndul că totul se năruie și se destramă și orice pagubă, de oriunde ar fi venit, își găsea acum în spaima aceasta sens și justificare.

Totul se năruie, împărați, oștiri, instituții, averi și elanuri înalte pîn-la cer ! Atunci de ce nu s-ar nărui într-o bună zi și vizirul acesta, nefericit și țeapăn, care stă de ani de zile puțin înclinat ba într-o parte, ba în alta ! Știa el ce înseamnă „să se oprească la Gallipoli, așteptînd noi dispozițiuni". Nimic altceva decît surghiun, viață amărîtă la un pas de sărăcie, pe care trebuie s-o înduri fără murmur, fără putința de a explica sau îndrepta ceva.

Spre cinstea lui, abia în al doilea rînd Daville se gîndi că pierde un vechi prieten și un sprijin de nădejde și asta tocmai în clipa cînd s-ar putea să aibă nevoie de el, mai mult ca niciodată. Dar, deși tulburat, nu mai afla în ființa lui zelul și dorința fierbinte de-a se împotrivi, de-a da din mîini și de-ai veni, într-un fel, în ajutor, ca odinioară cînd plecase Mehmet-pașa. Totul se năruie și piere, pier și prietenii și sprijinul lor. Iar cine se frămîntă și

încearcă să se salveze sau să salveze pe alţii, nu izbuteşte nimic. Se prăbuşeşte deci şi veşnic înclinatul vizir, aşa cum se năruie toate. Şi-n urma tuturor nu rămîne decît părerea de rău.

Tocmai cînd se afla în prada acestor gînduri, incapabil să ia o hotărîre, primi înştiinţarea că este aşteptat de vizir.

La Conac lumea era neliniştită şi forfotea de colo, colo, însă vizirul părea neschimbat. Considera destituirea sa ca pe un lucru cît se poate de firesc în şiragul acesta de nenorociri care se adăugau cu fiecare an. Ca şi cum ar fi dorit ca acest lanţ să se împlinească şi să se încheie cît mai curînd, vizirul se hotărîse să nu tărăgăneze plecarea, ci să pornească la drum în cel mult zece zile, deci pe la începutul lui aprilie. Aflase că succesorul lui pornise spre Travnik şi nu voia, în ruptul capului, să dea ochii cu el.

Ca şi Mehmet-paşa odinioară, vizirul îl încredinţa că e o victimă şi că fusese destituit pentru simpatia pe care-c arătase Franţei. (Daville ştia bine că asta e una din acele minciuni orientale sau semiadevăruri care se strecoară în relaţiile sincere şi serviciile reale, ca banii falşi printre cei buni.)

— Da, da. Cît timp a avut parte Franţa de propăşire şi de izbînzi, m-au ţinut şi pe mine, n-au cutezat să mă înlăture. Acum, cînd a părăsit-o norocul, mă schimbă pentru că nu le mai convine prietenia mea cu francezii.

(Dintr-o dată moneda calpă deveni bună şi Daville, uitînd de premisa falsă a vizirului, simţi cît de dureroasă era în realitate înfrîngerea Franţei. Apăsarea chinuitoare, cînd mai slabă, cînd mai puternică, pe care-o simţise în măruntaie, de atîtea ori, cînd intrase în Conac, o simţi şi acum în timp ce asculta calm vorbele vizirului, pendulînd între falsa amabilitate şi crudul adevăr.)

„Minciuna şi adevărul merg mînă-n mînă, se gîndea Daville, lăsîndu-l pe dragoman să traducă cuvintele pe care le înţelesese şi singur, totul e atît de învălmăşit, încît nimic nu se mai poate deosebi ca lumea. Un lucru e limpede : totul se năruie."

Vizirul lăsase în urmă simpatiile pentru Franța. Vorbea acum de atitudinea sa față de bosniaci și față de Daville.

— Poporul acesta, după părerea mea, ar fi trebuit să aibă parte de un vizir mai aspru și mai crud. Ce-i drept, se spune că sărăcimea din toată țara mă binecuvîntează. Vă rog să mă credeți că nici nu mi-am dorit altceva. Cei bogați și puternici n-au decît să mă urască. Și despre dumneavoastră m-au informat la început greșit, dar eu am izbutit să vă cunosc și mi-am dat seama curînd că sînteți singurul meu prieten. Slăvit fie Domnul ! Și vă rog să mă credeți, chiar eu singur i-am cerut sultanului în cîteva rînduri să fiu rechemat. Nu-mi trebuie nimic. Atît mi-aș dori : să fiu lăsat să lucrez în grădinița mea ca simplu grădinar și să-mi petrec în tihnă și pace puținele zile pe care le mai am de trăit.

Daville încercă să-i arate cît de rău îi pare și să-și exprime bunele sale urări pentru viitor, dar vizirul refuză orice mîngîiere.

— Nu, nu ! Văd eu ce mă așteaptă. Știu. Ca și altădată, vor căuta să mă ponegrească și să mă piardă ca să pună mîna pe avutul meu. Parcă-i și văd cum mă sapă și mă defăimează acolo sus, dar ce pot face. Alah e unul. Iar de cînd mi-am pierdut copiii cei mai dragi și atîtea ființe scumpe mie, orice rău s-ar abate asupra mea îl primesc cu dragă inimă. Dacă trăia sultanul Selim, totul ar fi fost altfel...

Daville știa ce-o să urmeze. Chiar și d'Avenat traducea vorbele ca pe un text bine memorizat.

În timp ce părăsea Conacul, Daville observă că forfota și agitația erau în creștere. Pestrița și complicata gospodărie a vizirului, care în acești cinci ani își lărgise aria, prinsese rădăcini și devenise una cu clădirea și cu tot ce se găsea în jur, scîrțîia din toate încheieturile gata să se prăbușească.

Din toate ungherele și despărțiturile răsunau voci, zgomot de pași, lovituri de ciocan și trosnet de lăzi și de coșuri trîntite. Fiecare căuta să se asigure și să se salveze. Această imensă familie, strînsă la un loc și lipsită de unitate, pornea spre interiorul Imperiului Otoman, spre meleagul totalei incertitudini și, prinsă în forfota pregă-

tirilor, se zguduia din temelii. Singur vizirul rămăsese calm și țeapăn în mijlocul acestei zarve și vînzoleli; ședea, ca de obicei, pe locul lui, ușor înclinat într-o parte și nemișcat ca un idol de piatră împodobit, purtat de gloata unduitoare a slujitorilor grăbiți și speriați.

Chiar a doua zi, slugile aduseră la consulat un cortegiu întreg de animale domestice și domesticite, pisici de Angora, ogari, vulpi și iepuri albi. Daville îi întîmpină solemn și îi pofti în curte. Icioglanul care însoțea cortegiul se opri în mijlocul curții și anunță cu voce gravă că vizirul îi trimite aceste viețăți, amici ai casei sale, ca unui bun prieten, cu rugămintea de-a le păstra în casa sa.

— Le-a iubit și nu le poate lăsa decît unui om pe care-l iubește.

Icioglanul și feciorii primiră daruri, iar animalele fură duse în curtea din spatele casei, sub privirile nemulțumite ale doamnei Daville și spre marea bucurie a copiilor.

Peste cîteva zile, vizirul îl invită pe Daville ca să-și ia rămas bun între patru ochi, prietenește.

De astă dată vizirul era într-adevăr tulburat. Dispăruseră cu totul banii falși, semiadevărurile și amabilitățile care erau sau nu erau amabilități.

— De toate se desparte omul și iată că ne-a venit și nouă timpul. Noi ne-am întîlnit ca doi surghiuniți, întemnițați și troieniți în mijlocul acestui popor îngrozitor. Aici am devenit de mult prieteni și așa vom fi întotdeauna, de-ar fi să ne reîntîlnim vreodată în împrejurări mai prielnice.

Și atunci se întîmplă un lucru nemaipomenit și nemaivăzut în acești cinci ani în ceremonialul Conacului. Icioglanii se apropiară în fugă de vizir și-l ajutară să se ridice. (El se sculă smucindu-se brusc și abia atunci se văzu cît e de înalt și de puternic. Apoi traversă încăperea încet și greoi, lunecînd parcă pe picioarele-i invizibile ca pe niște roți montate sub giubeaua lungă și grea.) Ieșiră cu toții în curte. Acolo aștepta curată, lucind ca oglinda, trăsura neagră, cadoul de odinioară al lui von Mitterer, iar ceva mai departe un roib pursînge de-o rară frumusețe, cu nările roz-albe, înșeuat și prevăzut cu tot harnașamentul.

Vizirul se opri lîngă trăsură și rosti în șoaptă ceva ca o rugăciune, apoi se întoarse către Daville :

— Părăsind această tristă țară, vă las acest vehicul în dorința ca și dumneavoastră s-o părăsiți cît mai curînd.

Calul fu adus mai aproape, și vizirul se întoarse iar spre Daville :

— ...și acest nobil animal, spre a ieși cu el întru întîmpinarea binelui...

Emoționat, Daville dădu să spună ceva, dar vizirul continuă, îndeplinind cu gravitate, scrupulos, ceremonialul :

— Trăsura e semnul păcii, iar calul simbolul fericirii. Acestea sînt urările mele pentru dumneavoastră și familia dumneavoastră.

Abia acum izbuti Daville să-și exprime gratitudinea și să transmită vizirului urări de bine pentru călătoria ce-l aștepta și pentru viitorul apropiat.

Încă pe cînd se aflau la Conac, d'Avenat află de la cineva că vizirul nu-i dăruise nimic lui von Paulich de care se despărțise laconic și rece.

În fața Conacului poposeau caravane de cai și cărăuși, slugile încărcau și descărcau într-una, zbierînd și ciorovăindu-se. Prin casa pustie răsunau pași, porunci și vorbe răstite. Cel mai tare răsuna vocea stridentă, șuierătoare a lui Baki.

Era zdrobit și bolnav numai la gîndul că o luau din loc pe vremea asta rea (în munți nu se topise încă zăpada), pe drumuri desfundate. Călătoria cerea cheltuială, pagubele se puteau ivi la tot pasul și gîndul acesta îl arunca în cea mai neagră desperare. Alerga dintr-o odaie într-alta să controleze dacă nu rămăsese ceva, se ținea de capul tuturor să nu trîntească, să nu strice lucrurile, îi amenința și îi implora. Behdžet, care privea cu veșnicul lui zîmbet toată vînzoleala asta, îl scotea din fire. („Un capsoman ca ăsta ce alta știe decît să rînjească !".) Îl jigneau nepăsarea și ușurința lui Tahir-beg. („Ăsta vede că s-a dus de rîpă și puțin îi pasă ce se mai întîmplă cu alelalte !".) Aflînd de darurile pe care vizirul i le destinase lui Daville, fu cuprins de panică și se zăpăci într-atît, încît uită de lăzi și cărăuși. Alerga de la unul la altul, se ducea la vizir și-l implora, deznădăjduit, să-și păstreze măcar calul. Cînd

văzu că partida e pierdută, se prăvăli pe o laviță și începu să povestească la toată lumea, printre sughițuri de plîns, că Rotta îi spusese odinioară în mod confidențial și jurîndu-se pe ce avea mai sfînt, cum că von Mitterer, cînd fusese mutat din Travnik, luase cu el cincizeci de mii de taleri economisiți în mai puțin de patru ani.

— Cincizeci de mii de taleri! Cinci-zeci de mii! Auzi, porcul de nemțoi! În mai puțin de patru ani! țipa Baki. Se întreba cu glas tare cît o să economisească franțuzul ăsta și, cuprins de furie neputincioasă, se plesnea cu palmele peste minteanul de mătase, cam pe-acolo pe unde ar fi trebuit să fie pulpele.

Iar pe la sfîrșitul săptămînii, pe o ploaie rece care în munți se făcea lapoviță, Ibrahim-pașa cu suita porniră la drum.

Îl petrecură amîndoi consulii, însoțiți de cavașii lor. Ieșiseră și ca la vreo cincisprezece begi din Travnik, călări și ceva gloată pe jos, căci Ibrahim-pașa nu pleca pe ascuns și urît de toată lumea, cum plecase pe vremuri Mehmet-pașa.

În primul și-n al doilea an se iscaseră și împotriva lui, ca și împotriva celor mai mulți dintre înaintașii săi, războiri și uneltiri printre aiani, dar mai tîrziu se potoliră de-a binelea. Înțepeneala de piatră a vizirului, corectitudinea lui în chestiunile bănești, apoi cumpătarea și generozitatea lui Tahir-beg și priceperea lui în cîrmuirea țării, creaseră cu timpul o situație suportabilă, iar între ceata begilor și Conac relații reci, dar pașnice. Vizirului i se adusese învinuirea că nu face nimic în țară și nu întreprinde nimic împotriva Serbiei. Dar și învinuirea aceasta begii i-o aduceau mai mult ca să-și împace cugetul și să-și arate zelul, decît din dorința sinceră de a pune capăt „liniștii" sterile, dar plăcute ce se instalase în timpul lungului vizirat al lui Ibrahim-pașa. (Căci și vizirul, la rîndul lui, se plîngea, și pe drept cuvînt, că dacă nu poate ridica oaste împotriva Serbiei, de vină sînt numai inerția, dezordinea și dezbinările dintre localnici.) Și cu cît vizirul semăna, din an în an, tot mai mult cu un cadavru, cu atît oamenii îl priveau mai îngăduitor și-i prețuiau mai mult guvernarea.

Cortegiul celor care ieșiseră să-l petreacă pe vizir se împuțina încet-încet. Întîi se întoarseră cei care mergeau pe jos, apoi și călăreții unul cîte unul. Pînă la urmă rămăseseră doar ulemalele, cîțiva aiani și cei doi consuli cu însoțitorii lor. Consulii își luară rămas bun de la vizir lîngă același han unde-și luase altădată Mehmet-pașa rămas bun de la Daville.

Alături mai dăinuia încă foișorul șontit, înecat într-o băltoacă și înverzit de ploaie. Acolo vizirul își opri suita și-și luă rămas bun de la consuli rostind cîteva vorbe nedeslușite, pe care nimeni nu le tălmăci. D'Avenat repetă cu glas tare urările și salutările stăpînului său, în timp ce von Paulich și le rosti singur în limba turcă.

Cernea o ploaie măruntă și rece. Vizirul stătea călare pe calul său puternic, blînd și lat în spate, pe care cei de la Conac îl porecliseră „vacă". Purta o manta lungă, îmblănită, din postav stacojiu care contrasta bizar, prin culoarea sa vie, cu piesajul trist și umed. În spatele vizirului se zărea fața gălbejită cu ochi strălucitori a lui Tahir-beg, chipul prelung, de vînător împătimit, al lui Eșref-efendi, medicul, și mormanul de straie umflat din care mijeau ochii albaștri ai lui Baki, mînioși și puși pe plîns.

Toți erau nerăbdători să părăsească văgăuna asta umedă, ca atunci cînd asiști la niște funeralii oficiale.

Daville porni înapoi în tovărășia lui von Paulich. Trecuse de amiază. Ploaia se oprise și de undeva soarele strecura o lumină oblică, zgîrcită, înghețată. Conversația rece și fără conținut, lăsa să scape, totuși, gînduri și amintiri. Cu cît se apropiau de oraș, văgăuna se făcea tot mai strîmtă. Pe coastele abrupte peste care se întinseseră umbre viorii și jilave iarba începuse a da colț. Într-un loc Daville zări cîteva flori, abia plesnite, de ciuboțica-cucului și simți deodată întreaga tristețe a celei de-a șaptea primăveri ce-l găsea acolo, în Travnik; o simți atît de violent, încît abia izbuti să îndruge cîteva vorbe drept răspuns la frazele lui von Paulich.

Daville fu surprins cînd la mai puțin de două săptămîni de la plecare vizirul îi trimise vești. La Novi Pazar, Ibrahim-pașa îl întîlnise pe Siliktar Ali-pașa, urmașul său

la postul de vizir al Bosniei și amîndoi rămăseseră acolo cîteva zile. Din întîmplare, tocmai atunci trecu prin Novi Pazar curierul francez de la Țarigrad, așa încît Ibrahim-pașa trimise prin el prietenului său primele salutări de pe drum. Scrisoarea era plină de simțăminte prietenești și de bune urări. În treacăt, Ibrahim-pașa adăugase cîteva cuvinte și despre noul vizir. „Aș fi vrut, stimate prietene, să vi-l descriu pe succesorul meu, dar mi-e absolut cu neputință. Pot să vă spun doar atît : Dumnezeu să aibă milă de sărăcime și de toți cei fără ocrotire. Acum au să vadă ei, bosniacii..."

Cele aflate de Daville de la curier și mai apoi din scrisorile lui Fressinet, adevereau întru totul constatările lui Ibrahim-pașa.

Noul vizir venea fără personal funcționăresc, fără icioglani și harem, „singur și gol-goluț ca un haiduc în pădure", dar cu o mie două sute de arnăuți bine înarmați, „cumpliți la înfățișare" și cu două tunuri mari de cîmp, trimițîndu-și înainte faima de fiară crudă și de cel mai sălbatic vizir din întregul Imperiu.

Pe drum, undeva, între Plevljvo și Priboj, unul din tunurile vizirului se împotmoli în noroi, căci drumurile erau întotdeauna, dar îndeosebi în anotimpul acesta, desfundate și gloduroase. Cînd sosi la Priboj vizirul porunci ca drept pedeapsă să fie decapitați toți funcționarii statului (noroc că nu erau decît trei) și doi dintre tîrgoveții cei mai de vază. Fu trimis înainte un lipcan cu porunca severă ca drumurile să fie drese și bine bătătorite. Dar porunca era de prisos. Pilda dată la Priboj își făcuse cumplitul efect. Pe tot drumul de la Priboj la Sarajevo prinseră a mișuna argați și maiștri, umplînd cu pămînt hîrtoapele și bălтoacele, reparînd podurile de lemn stricate de puhoaie. Frica netezea vizirului drumul.

Ali-pașa înainta încet, poposea un număr de zile în fiecare oraș și introducea numaidecît ordinea sa : fixa dări, tăia pe turcii nesupuși, aresta oameni de vază și pe evrei fără osebire.

La Sarajevo, potrivit raportului amănunțit și pitoresc trimis de Fressinet, frica fu atît de mare, încît cei mai de vază begi și tîrgoveți ieșiră pînă dincolo de Podul Caprei ca să-i ureze vizirului bun sosit și să-i facă daruri. Ali-

pașa, care știa că begii din Sarajevo erau renumiți prin felul reținut, sfidător chiar, cu care întîmpinaseră întotdeauna vizirii în drumul lor de la Țarigrad spre Travnik, refuză, cu dinadins, să primească solia, răcnind din cort că n-are nevoie de darurile lor, că-i sfătuiește să-și ia grabnic picioarele la spinare și că de-o avea trebuință de vreunul din ei o să știe el unde să-l găsească.

Iar a doua zi, la Sarajevo, fură arestați toți evreii mai înstăriți și cîțiva begi dintre cei mai de vază. Unul dintre ei, care cuteză doar să întrebe cu ce se făcuse vinovat, fu legat și plesnit cu vergile sub ochii vizirului.

Despre toate astea se dusese vestea și la Travnik și chipul noului vizir luă repede dimensiuni și proporții monstruoase. Dar sosirea lui în Travnik și apoi purtarea pe care-o avu cu aianii în timpul primului Divan, lăsară în urmă faima și zvonurile care-l precedaseră.

În acea zi de primăvară își făcu întîi intrarea în Travnik un detașament de trei sute de arnăuți ai vizirului. Pășeau în rînduri largi, perfect aliniate, toți de aceeași statură, aleși pe sprînceană și chipeși ca niște fete mari. Purtau puști scurte și călcau în pas mărunt, privind drept în față. Venea apoi vizirul înconjurat de o mică suită, păzit de un detașament de călăreți. Și aceștia călăreau ținîndu-și caii în pas scurt, ca la prohod, fără zgomot și fără comenzi. În fața vizirului mergea călare ca vîrf al suitei un deliu ciclopic ținînd pe ambele mîini, întinse înainte, o sabie imensă cu tăișul gol. Nici cel mai deșănțat bașbuzuc, nici hoardele de cerchezi bezmetici chiuind și trăgînd din pistoale, n-ar fi înspăimîntat lumea mai rău decît cortegiul acesta lent și tăcut.

Chiar în aceeași seară fură ridicați evreii și cîțiva tîrgoveți fruntași, după principiul că „altfel stai de vorbă cu omul care a petrecut o noapte la pușcărie". Dacă vreo rudă sau prieten cuteza să verse o lacrimă, să se plîngă, să încerce să adauge ceva sau să sară în apărarea cuiva, era bătut la tălpi cu vergile. Din toate casele evreiești fură ridicați capii de familie, căci Ali-pașa avea o listă exactă și era de părere că nimeni nu plătește atît de bine ca evreii ca să-și scape viața și nimeni nu împrăștie apoi mai grozav ca ei spaima prin oraș. Iar travnicenii, care

văzuseră atîtea blestemăţii şi tărăşenii în oraşul lor, apucară să vadă acum sminteala smintelilor, adică pe toţi cei şapte Atijaşi legaţi cu un lanţ unul de altul şi mînaţi prin tîrg de zapcii.

În aceeaşi noapte fură celtuiţi, luaţi de acasă şi azvîrliţi în temniţa din cetate, parohul fra-Ivo Ianković din Dolac, stareţul mănăstirii din Guca Gora şi ieromonahul Pahomije.

A doua zi în zori fură scoşi afară din cetate toţi cei care fuseseră întemniţaţi înainte pentru omoruri sau furturi mai însemnate şi zăcuseră acolo în aşteptarea sentinţei lui Ibrahim-paşa, care proceda încet şi cu multă socoteală. Pînă la răsăritul soarelui fură spînzuraţi pînă la unul pe la răspîntiile oraşului. Iar la amiază se adunară aianii la Conac în primul Divan.

Divanul acesta apucase multe şedinţe furtunoase şi cumplite, auzise multe cuvinte grele, hotărîri însemnate şi osîndiri la moarte, dar nu pomenise niciodată o linişte ca aceasta care-ţi tăia răsuflarea şi-ţi îngheţa sîngele-n vine. Într-asta şi stătea iscusinţa lui Ali-paşa : el ştia să închege, să întreţină şi să răspîndească o atmosferă de spaimă care-i biruia şi-i covîrşea pînă şi pe oamenii de nimic temători, nici măcar de moarte.

După ce fu citit firmanul vizirului, el le dădu de ştire aianilor că Resim-beg, caimacamul din Travnik, fusese osîndit la moarte. Loviturile lui Ali-paşa erau cumplite mai ales pentru că veneau pe neaşteptate şi păreau de necrezut.

Cînd cu trei săptămîni în urmă Ibrahim-paşa părăsise Travnikul, Suleiman-paşa Skopljak, care se găsea iar cu oastea undeva pe Drina, refuzase, sub un pretext plauzibil, să se întoarcă şi să ţină locul vizirului mătrăşit pînă la sosirea noului vizir. Încît la Travnik rămăsese cu depline puteri bătrînul caimacam Resim-beg. Omul a şi fost întemniţat, le spuse vizirul, şi vinerea viitoare va fi executat, căci în răstimpul cît ţinuse locul vizirului se arătase moale şi netrebnic, din care pricină se petrecură atîtea dezordini, încît nici de-ar fi murit de două ori nu le putea plăti. Acesta-i numai începutul, căci vor păţi asemeni lui toţi cei care, fiind puşi să ducă la bun sfîrşit niscaiva tre-

buri de-ale statului, se vor arăta nepricepuţi şi şovăielnici încurcînd pe faţă sau pe ascuns, bunul mers al lucrurilor.

În timp ce vizirul vorbea, cei de faţă fură serviţi cu cafea, tutun şi şerbet.

După cafea, Hamdi-beg Teskeredžic, cel mai în vîrstă dintre begi, rosti cîteva cuvinte întru apărarea nefericitului caimacam. Unul dintre feciori, după ce-l servise pe vizir, se retrăgea tocmai de-a-ndăratelea spre uşa din dreapta. Acolo se lovi uşor de unul din ciubuccii, care scăpă din mînă luleaua. Vizirul îl fulgeră cu ochii şi, nici una, nici două, se răsuci, îşi lungi trupul şi apucînd un cuţitoi pe care-l ţinea lîngă el, îl repezi spre feciorul înmărmurit. Nefericitul, plin de sînge, fu scos pe braţe afară de ceilalţi servitori, iar aianii şi begii încremeniră mai rău ca nişte stane de piatră, cu ochii pironiţi la filigean, uitînd de ciubucele care fumegau alături de ei.

Doar Hamdi-beg îşi păstră cumpătul şi încheie pledoaria sa întru apărarea bătrînului caimacam, rugîndu-l pe vizir să aibă în vedere vîrsta lui înaintată şi meritele lui din trecut, nu doar greşeala pe care o făptuise în ultimul timp.

Cu glas puternic şi limpede, vizirul răspunse aspru, răspicat, că sub ocîrmuirea lui fiecare va căpăta ceea ce i se cuvine, cei merituoşi şi ascultători recompense şi laude, iar cei răi şi nesupuşi, moarte sau vergi.

— Eu n-am venit aici ca să vă-ndemn să spuneţi minciuni şi să ne pupăm pe sub imamea sau ca să dorm dus pe salteaua asta, încheie vizirul, ci ca să pun bună ordine în ţara asta căreia i s-a dus buhul pînă la Stambul că se află într-un hal fără hal. Se va afla hanger şi pentru capul cel mai îndărătnic. Capetele sînt pe umerii domniilor voastre, hangerul în mîna mea, iar firmanul ici, sub pernă. La asta să ia aminte şi după asta să se călăuzească oricine vrea să mai mănînce pîine şi să mai vadă dulcea lumină a soarelui. Băgaţi la cap ce vă spun şi lămuriţi poporul ca împreună să punem umărul şi să ducem la îndeplinire porunca sultanului.

Begii şi aianii se sculară şi-i făcură temenele în tăcere, fericiţi că scăpaseră cu viaţă şi năuciţi, de parcă ar fi luat parte la o reprezentaţie de iluzionism.

A doua zi vizirul îl primi pe Daville în audiență festivă.

Veniseră ca să-l însoțească arnăuții vizirului în uniforme de gală, călare pe cai de soi. Cortegiul trecu pe ulițele pustii străbătînd tîrgul amorțit. Nicăieri nu se clinti o ușă, nu se dădu în lături o fereastră și nicăieri nu se ivi un chip omenesc.

Recepția se desfășură conform ceremonialului. Vizirul le dărui, lui Daville și lui d'Avenat, blănuri scumpe. Oaspeții luară seama numaidecît că odăile și coridoarele sînt goale, nemobilate. Apoi numărul demnitarilor și al servitorilor li se păru neobișnuit de mic. După atîta gloată de oameni care umpluseră Conacul pe vremea lui Ibrahim-pașa, acum totul părea gol și pustiu.

Emoționat și abia ascunzîndu-și curiozitatea, Daville fu surprins cînd noul vizir răsări în fața sa. Era înalt și voinic, însă cilibiu, pășea iute și apăsat, dar fără demnitatea greoaie care face parte din arsenalul înalților demnitari turci. Avea fața oacheșă, pielea măslinie, ochii mari și verzi, barba și mustățile albe și rotunjite într-un fel ciudat.

Vorbea ușor, degajat, rîdea des și mult prea zgomotos pentru un demnitar turc.

Daville se întreba dacă omul din fața sa este una și aceeași persoană cu fiorosul vizir, autorul atîtor înfricoșătoare isprăvi și care, nu mai departe decît ieri, îl osîndise la moarte pe bătrînul caimacam și împlîntase cuțitul într-unul din feciorii lui chiar aici, în încăperea aceasta.

Vizirul rîdea, își da în vileag planurile, zicea că venise să facă ordine în țară și să întocmească o armată îmbrăcată și instruită ca lumea, pentru a-i lovi pe răsculații din Serbia. Îl încurajă pe consul, sfătuindu-l să-și continue activitatea ca și pînă acum și-l încredință că e oricînd gata să-i vie în ajutor și să-l apere.

Nici Daville nu se arătă zgîrcit cu amabilitățile, dar luă seama numaidecît că panoplia de cuvinte frumoase și de grimase plăcute a vizirului e foarte săracă. Dacă se oprea fie și pentru o clipă din rîs și din vorbire, fața i se întuneca și i se împietrea, iar ochii începeau să-i joace-n cap iscoditori, căutînd parcă locul unde trebuie să lo-

vească. Licărirea rece a ochilor săi era insuportabilă și într-un ciudat contrast cu rîsul lui zgomotos.

— Begii aceştia bosniaci v-au povestit, de bună seamă, ce-i cu mine și cum înțeleg eu să guvernez. Dinspre partea asta să nu vă faceți griji. Știu că nu le sînt pe plac. Dar n-am venit aici ca să fiu pe placul oricui. Ei sînt niște nerozi care ar vrea să trăiască din boierie trîndavă, din vorbe mari și late. Dar asta nu se poate. E timpul să le vină și lor mintea la cap. Numai că mintea nu intră-n om prin devlă, ci prin partea opusă, adică prin tălpi. Eu n-am văzut încă un om bătut zdravăn la tălpi care să uite lucrul ăsta, dar văzui sumedenie, dînd uitării, oricît le-ai fi bătut capul, cele mai înțelepte sfaturi și povețe.

Vizirul rîdea în hohote, iar în jurul gurii, mustății și bărbii îi juca o expresie tinerească, năzdrăvană.

— N-au decît să spună ce-or vrea, continua vizirul, dar credeți-mă că ăstora de-aici am să le bag în oase ordinea și cumințenia. Iar dumneavoastră nu vă sfiiți, ci ori de cîte ori duceți lipsă de ceva, veniți de-a dreptul la mine. Dorința mea e să aveți parte de liniște și de mulțumire.

Pentru prima oară Daville avea în fața sa pe unul din dregătorii aceia osmanlîi cu totul primitivi, budulaci și sîngeroși, despre care aflase pînă atunci numai din cărți și spusele oamenilor.

Și iacă așa începu domnia vizirului în Travnik, zile în care tot omul se făcea mic-mititel pentru a fi cît mai puțin luat în seamă, cînd fiecare căuta o pavăză și un adăpost, încît se spunea prin tîrg că „pînă și gaura de șarpe face o mie de ducați". Teama coborî peste oraș ca o pîclă deasă, apăsînd toată suflarea gînditoare.

O teamă cumplită, nevăzută și nepipăită, dar atotputernică, cumplita teamă care bîntuie din vreme în vreme obștile omenești, înmuind cerbicea și smulgînd capetele. Atunci mulți oameni, orbiți și năuciți, uită că mai gîndesc și că mai au vlagă în ei, uită că în viață totul e trecător, dar că viața omului își are prețul ei, ca orice lucru de pe pămînt, numai că acest preț are o limită. Și așa, înșelați de magia trecătoare a spaimei, plătesc pentru viața lor un preț prea mare, înfăptuiesc josnicii și mîrșăvii, se umilesc și se fac de rușine, iar cînd trece clipa de teamă, ajung

să-şi dea seama că şi-au răscumpărat viaţa plătind mai mult decît se cuvenea sau că de fapt nici n-au fost în primejdie, ci s-au lăsat doar biruiţi de cumplitul spectru al spaimei.

La cafeneaua lui Lutva laviţa stătea goală, deşi venise primăvara şi bătrînul tei începuse să înverzească. Begii din Travnik cutezară să-l roage umil pe vizir să-i ierte caimacamului greşeala (deşi nimeni nu ştia cu ce greşise) şi, ţinînd seama de bătrîneţile şi de meritele lui din trecut, să-i cruţe viaţa.

Toţi ceilalţi întemniţaţi din cetate, cartofori, beţivi, hoţi de cai şi incendiatori, fură judecaţi după o procedură sumară şi decapitaţi, iar capetele lor fură înfipte în pari.

Consulul austriac interveni fără întîrziere în favoarea călugărilor arestaţi. Daville nu se lăsă mai prejos. Sări în ajutorul călugărilor, dar nu uită de evrei. Întîi fură sloboziţi călugării. Apoi, unul cîte unul, ieşiră din temniţă evreii. Numaidecît făcură rost de bani pentru a împlini preţul de răscumpărare şi strînseră atîta bănet, pe care-l vărsară la Conac, încît toate cecmegelele evreieşti fură golite pînă la ultimul groş, mai bine zis pînă la ultimul groş din suma destinată bacşişurilor. Ieromonahul Pahomije rămase să zacă în cetate, căci nimeni nu interveni pentru el. Mai tîrziu fu şi el răscumpărat de puţinii şi lipsiţii lui enoriaşi, cu suma de trei mii de groşi. Fraţii călugări Fufić, Petar şi Jovan, îşi dădură din plin obolul, venind cu partea lor de peste două mii. Begii din Travnik şi de prin alte tîrguri făceau cu rîndul : cînd unii erau lăsaţi slobozi alţii le luau locul, încît în temniţa cetăţii se găseau în permanenţă nu mai puţin de zece-cincisprezece inşi.

Aşa începu stăpînirea lui Ali-paşa în Travnik. Vizirul purcese să pregătească în grabă oastea pe care avea s-o trimită împotriva sîrbilor.

XXV

Nenorocirile care se abătuseră asupra Travnikului o dată cu înscăunarea noului vizir, grele pentru întregul oraş, dar mari cît universul cînd cădeau pe capul fie-

cărui ins, luat în parte, rămîneau, firește, închise în brîul muntos care dădea ocol orașului și în rapoartele celor doi consuli, abia frunzărite, în acele zile tulburi, la Viena sau Paris. Dramaticele întîmplări prin care trecuse Napoleon răscoliseră lumea, iar zvonurile și veștile în legătură cu înfrîngerea sa umpluseră mapamondul.

Între Crăciun și Anul nou Daville nu-și mai află astîmpăr, așteptînd încordat să sosească din clipă în clipă vestea năruirii totale. Apoi, cînd află că Napoleon se înapoiase în țară, încordata lui așteptare slăbi și situația se mai îmblînzi întrucîtva. Începură să sosească din Paris comentarii liniștitoare, ordine și circulări, pe urmă vestea că o nouă armată e pe cale să se închege și că, fără să-și piardă cumpătul, guvernul luase măsuri energice în toate domeniile vieții de stat.

Daville se rușină încă o dată de lașitatea sa. Și totuși aceeași blestemată lașitate îl mîna acum să hrănească iar o speranță vagă. Căci omul slab din fire simte mereu nevoia de a se amăgi și se lasă mereu momit de aparențe.

Scrînciobul dement în care Daville suia și cobora de ani de zile, chinuindu-se în sinea lui, începu din nou să lunece pendulînd între speranța cutezătoare și neagra deznădejde. Numai că, cu fiecare oscilație, speranța se irosea și pierea.

Spre sfîrșitul lunii mai sosiră buletinele anunțînd victoriile lui Napoleon în Germania, lîngă Lützen și Bautzen. Și vechiul joc fu luat de la capăt.

În Travnik însă domnea în acele zile o asemenea strîmtoare, timorare și spaimă din pricina noului vizir și a arnăuților săi, încît n-aveai cui împărtăși bucuria acestor proaspete victorii.

Și tocmai atunci, după ce izbuti „să le bage în oase ordinea și cumințenia", tuturor cum nu se poate mai bine, se nimeri să pornească și Ali-pașa cu oaste împotriva Serbiei. El însă proceda altfel decît înaintașii săi. Altădată „a porni cu oaste împotriva Serbiei" însemna o sărbătoare pentru toată obștea. Zile și săptămîni în șir soseau într-una căpitanii de orașe de pe întinsul Bosniei, tăbărînd pe Maidanul Travnikului. Veneau mai de voie mai de nevoie, fiecare de capul lui, aducînd oștire cît socoteau ei de cuviință sau cîtă găseau. Iar o dată sosiți la Travnik, tăbărau acolo pe Maidan și începea tocmeala cu vizirul și cu autoritățile,

ridicau pretenţii, cereau hrană, echipament, bani. Iar tocmeala şi harţa asta erau adăpostite de paravanul manifestărilor însufleţite şi al festivităţilor războinice.

Pe uliţele tîrgului se vînturau zile în şir nişte oameni necunoscuţi, echipaţi şi înarmaţi, dubioşi şi puşi pe harţă. Pe Maidanul Travnikului săptămîni de-a rîndul ţinea bîlciul ăsta pestriţ şi zurliu. Aţîţau focuri şi înălţau corturi. În mijlocul roatei se afla înfiptă în pămînt o lance de care se-nnodau trei cozi de cal, stropite cu sîngele berbecilor jertfiţi drept prinos pentru izbînda în bătălie. Bubuiau tobele şi ţiuiau trompetele. Plutea în văzduh murmur de rugi. Ca să nu mai lungim vorba, toată lumea îşi dădea silinţa să amîne cît mai mult plecarea. Şi cel mai adesea centrul de greutate se strămuta în dandanaua prelungită a zăbovirii, în caraghioslîcurile sărbătorii, aşa încît o bună parte din războinici care bătuseră drumul pînă-n tîrgul Travnikului nici nu mai apucau să dea ochii cu cîmpul de luptă.

Acum însă, sub privirile crunte ale vizirului, strîngerea oastei se executa într-o ordine desăvîrşită, fără larmă, fără zăbavă şi fără urmă de tocmeală. Şi cum era mare lipsă de merinde, soldaţii se mulţumeau cu tainul sărăcăcios oferit de hambarele vizirului. Nu-i ardea nimănui de zbînţuială şi de cîntec. Vizirul se arătă pe Maidan, în ziua cînd călăul îi zbură căpăţîna, la Varoşluk, nefericitului căpitan din Cazin învinuit că adusese cu nouă oameni mai puţin decît făgăduise. Din rîndurile oştenilor din Cazin, năuciţi de asemenea faptă, vizirul alese, pe loc, alt căpitan de oaste.

Fără zăbavă deci porni asupra Serbiei, unde Suleiman-paşa aştepta cu detaşamentul său.

Mare şi tare în Travnik rămase tot bătrînul Resim-beg, caimacamul, pe care, la sosire, Ali-paşa îl sortise morţii, iar begii izbutiseră apoi, cu chiu, cu vai, să-l scape. Vizirul nu se îndoia că spaima prin care trecuse caimacamul îi slujise pentru toată viaţa şi că de astă dată va fi cu ochii în patru, silindu-se să conducă treburile după dorinţa şi intenţiile sale.

„La ce bun, se gîndea Daville, să-i arăt acestui nefericit moşneag buletinele cu victoriile lui Napoleon ? Şi în afară de el cu cine altul aş mai putea sta de vorbă ?“

Vizirul plecase cu oastea şi cu arnăuţii săi, dar spaima surdă, rece, crîncenă şi durabilă, rămăsese în urma lui asemeni unui zid întunecat şi gîndul că la întoarcere i-ar putea trage la răspundere li se părea tuturor mai cumplit decît orice altă pedeapsă.

Oraşul parcă amuţise şi-ncremenise ; pustiit, sărăcit şi înfometat ca niciodată în ultimii douăzeci de ani. Începuseră zilele însorite şi lungi ale solstiţiului de primăvară cînd oamenii dorm mai puţin şi au nevoie de hrană mai multă decît în zilele scurte de iarnă. Pîlcuri de copii ogîrjiţi şi pelagroşi cutreierau străzile, căutînd ceea ce nu era de găsit : merinde. Oamenii se duceau pînă în Posavina după grîu, să aibă măcar de sămînţă.

Zilele de tîrg semănau cu zilele obişnuite. Negustorii şedeau pe cepenacuri, abătuţi şi cătrăniţi. Cafea şi coloniale nu se mai găseau din toamnă. Iar alte alimente nici atît. Nu se găseau decît muşterii dornici să cumpere tot ce lipsea. Noul vizir sporise dările în aşa măsură, încît mulţi neguţători fuseseră nevoiţi să se împrumute ca să le poată plăti. De frică, nimeni nu cuteza să crîcnească nici măcar acasă, între patru pereţi.

Prin case şi prin dugheni se povestea că şase împăraţi creştini se uniseră într-olaltă să-i ţină piept lui Napoleon, că ar fi chemat la oaste toată partea bărbătească, drept care ogoarele vor rămîne părăgină, nemaiavînd cine să le are, să le semene ori să le boronească, pînă cînd Bunaparta nu va fi biruit şi răpus.

Acum pînă şi evreii ocoleau consulatul francez. Fressinet, care desfăcea încetul cu-ncetul agenţia franceză de la Sarajevo, scria că evreii năvăliseră toţi deodată să protesteze poliţele şi să-şi ceară drepturile, aşa încît el rămăsese descoperit şi în neputinţă să facă faţă tuturor obligaţiilor. Cei din Paris în ultimul timp, nu mai dădeau nici un semn de viaţă. De trei luni nu mai primise salariul, nici banii necesari pentru acoperirea cheltuielilor consulatului.

În Travnik vizirul fusese schimbat, în Europa aveau loc evenimente capitale, dar în micul univers al consulatului lucrurile îşi urmau cursul firesc : veneau pe lume noi făpturi, iar altele îmbătrîneau, se uzau, decădeau.

Doamna Daville, din nou gravidă, își suporta sarcina, acum în preajma nașterii, tot atît de firesc și tot atît de discret ca și în urmă cu doi ani. Își petrecea toată ziua trebăluind în grădină alături de muncitori. Prin bunăvoința lui von Paulich, își procurase și în acest an semințele trebuitoare din Austria și abia aștepta să-și vadă împodobite straturile, oarecum necăjită că nașterea pica într-un moment nepotrivit, cînd prezența ei în grădină ar fi fost mai necesară ca oricînd.

Spre sfîrșitul lunii mai văzu lumina zilei cel de-al cincilea copil al lui Daville, băiat de astă dată. Copilul veni pe lume firav. Fu botezat fără întîrziere și înscris în registrul de nașteri al parohiei din Dolac sub numele de Auguste-François-Gérard.

Evenimentul nașterii trezi aceleași reacții ca și în urmă cu doi ani : calda simpatie din partea tuturor femeilor, de pretutindeni urări de bine și daruri, în pofida scumpetei și a lipsurilor. De la Conac însă nu mai primi nimic, dat fiind că vizirul plecase și ajunsese cu oastea pe malul Drinei.

În acești doi ani multe se schimbaseră : raporturile din lume și situația din țară, numai concepția generală asupra vieții de familie rămăsese pe loc, iar tot ce ținea de ea cimenta omenirea ca un lucru sfînt investit cu o valoare universală, trainică și independentă de marile prefaceri în curs de desfășurare. Căci în condițiile în care erau nevoiți să trăiască, viața fiecăruia se închidea și se concentra în sînul familiei, ca într-un ultim refugiu. Dar aceste celule, deși riguros separate, aveau totuși o axă comună invizibilă, o pîrghie și un reazem în ceasurile de cumpănă. Nimănui nu-i era indiferent ce se petrecea în casa vecină și toți participau, din tot sufletul, la evenimentele de familie : nașteri, nunți, decese, dintr-un imbold firesc, nesiliți de nimeni.

Cam în aceeași vreme, fostul dragoman al consulatului austriac, Nicola Rotta, își înfruntă destinul pentru ultima oară într-o pornire bezmetică și deznădăjduită.

În familia lui von Mitterer slujea de ani de zile o bucătăreasă, unguroaică de fel, imobilă aproape din cauza obezității și a reumatismului care-i betegise picioarele. Era meșteră la gătit cum nu se mai află, devotată pînă

la sacrificiu, dar în același timp un satrap pentru toți ai casei. Anna-Maria se împăca și se sfădea cu ea de cincisprezece ani în șir. Cum în ultimul timp din pricina grăsimii și a vîrstei înaintate abia se mai mișca, tocmiră o femeie mai tînără din Dolac să o ajute la treburi. Femeia asta voinică, harnică și dezghețată, se numea Lucia. Se pricepea atît de bine să-i facă hatîrurile bătrînei bucătărese, încît deprinse alături de ea să gătească și să gospodărească. Iar cînd familia von Mitterer părăsi Travnikul, luînd, desigur, și pe zmeul casei, cum o poreclise Anna-Maria pe bătrîna bucătăreasă, Lucia rămase pe loc, fiind tocmită bucătăreasă la von Paulich.

Lucia avea o soră, Andja, pacostea familiei și rușinea întregii comunități din Dolac. Încă de tînără și-o luase-n cap și ajunsese pînă acolo cu dezmățul, încît fusese anatemizată de ieromonah și alungată din Dolac. Acum ținea o cafenea la Kalibunar, în marginea drumului. Lucia, ca și toate rubedeniile ei, suferise mult din pricina acestei surori pe care o iubea nespus și de care, deși plină de păcate, nu se lepădase niciodată. Se întîlnea din cînd în cînd cu ea pe furiș, cu toate că întîlnirile astea o făceau să sufere mai mult decît dorul de a-și revedea sora, căci Andja nu se abătea cu un pas de pe drumul ei, iar Lucia, care o implora în zadar, se întorcea de fiecare dată acasă plîngînd ca după mort. Continuau să se întîlnească, deși din ce în ce mai rar.

Hoinărind prin Travnik și prin împrejurimi, ca un om fără rost și căpătîi, dar dîndu-și aere de mare domn, Rotta se abătea deseori și pe la cafeneaua Andjei din Kalibunar. Azi așa, mîine așa, pînă cînd se încurcă cu femeia asta desfrînată care fusese excomunicată pe nedrept, cum zicea ea, care îmbătrînise înainte de vreme și căzuse în patima beției.

Într-una din zile, în preajma Paștelui, Andja făcu ce făcu și izbuti s-o întîlnească pe soră-sa, Lucia. Și cum vorbeau așa, de una, de alta, îi propuse, dintr-o dată, să-l otrăvească pe consulul austriac. Zicea că are otrava la ea.

Planul fusese pesemne urzit într-o noapte de beție, în cafeneaua deocheată, de cele două creaturi bolnave și nefericite, sub impulsul rachiului, al ignoranței, al urii și al smintelii. Dresată de Rotta, Andja o asigura pe soră-sa că

otrava pregătită va acţiona lent şi consulul, şubrezit încetul cu încetul se va prăpădi, ca şi cum ar muri de moarte bună. Îi făgăduia o recompensă uriaşă şi o viaţă de lux în casa ei, alături de Rotta care-i jurase c-o s-o ia de nevastă, fiind sigur că, după moartea consulului, i se va deschide iar calea înaltelor demnităţi. De altfel, posedau în ducaţi bani peşin. Într-un cuvînt, rămîneau asiguraţi, şi-i aştepta, pe toţi trei, o viaţă fericită.

Lucia înmărmuri de spaimă şi de ruşine. Luă repede cele două sticluţe, le vîrî în buzunarul şalvarilor şi înşfăcînd-o de umeri pe biata femeie, o zgîlţîi, deznădăjduită vrînd parcă s-o trezească dintr-un vis urît. Apoi o imploră, invocînd mormîntul mamei lor şi tot ce aveau ele mai sfînt, să-şi vină în fire şi să-şi scoată din minte asemenea gînduri criminale. Încercă s-o convingă şi s-o ruşineze, vorbindu-i de bunătatea consulului, de spaima care o apuca numai la gîndul c-ar putea făptui un asemenea păcat, răsplătindu-l cu moartea pentru binele pe care i-l făcuse. O sfătui să pună capăt legăturii ei cu Rotta o dată pentru totdeauna şi să nu mai dea ochii cu el.

Andja, uluită de înverşunata împotrivire a soră-si, se prefăcu că renunţă la gîndul său şi-o rugă pe Lucia să-i înapoieze sticluţele. Lucia însă nici nu vru să audă. În aceşti termeni se despărţiră. Lucia, zdrobită, cu ochii plini de lacrimi, iar Andja tăcută, cu o expresie vicleană şi suspectă pe faţa-i cărămizie. Lucia nu închise ochii toată noaptea frămîntîndu-se şi căznindu-se să afle o ieşire. Iar cînd se lumină de ziuă, plecă tiptil la Dolac şi-i spuse lui fra-Ivo Janković tot ce se întîmplase, înmînîndu-i sticluţele cu otravă şi rugîndu-l să facă ce-o crede cu cale numai să înlăture primejdia şi nenorocirea.

În aceeaşi dimineaţă, fără să zăbovească o clipă, fra-Ivo îl vizită pe von Paulich, îi arătă cum stau lucrurile şi-i dădu cele două sticluţe. Consulul îi trimise îndată lui Daville o scrisoare prin care-l informă că protejatul său Rotta încercase să-l otrăvească şi că în sprijinul afirmaţiei sale îi poate oricînd furniza probe şi martori. Acest nefericit, îi scria el, nu a izbutit şi nu va izbuti să-şi realizeze planul, dar el, von Paulich, îl roagă pe Daville să judece el singur dacă mai are rost să-i acorde şi pe viitor unei asemenea lepădături protecţia consulatului francez. Îi tri-

mise și caimacamului o scrisoare în care-i spunea cam același lucru. După ce expedie scrisorile, consulul își văzu mai departe, netulburat, de treburi, continuă să mănînce la fel ca înainte, slujit de aceiași servitori și de aceeași bucătăreasă. În schimb toți ceilalți : caimacamul, călugării și mai ales Daville, fură cuprinși de-o tulburare fără seamăn. D'Avenat primi însărcinarea să-l caute pe Rotta fără întîrziere și să-l pună să aleagă din două una : ori să părăsească imediat Travnikul, ori, pierzînd protecția consulatului francez, să fie predat autorităților turcești pe baza tentativei dovedite de otrăvire.

Rotta dispăru în aceeași noapte din Travnik împreună cu Andja, patroana cafenelei din Kalibunar. D'Avenat îl ajută să fugă la Split. Daville expedie o scrisoare informativă autorităților franceze din Split arătîndu-le ce ispravă pusese la cale Rotta și insistînd să nu fie angajat în nici o slujbă, individul fiind, după părerea lui, primejdios și iresponsabil, ci să i se facă vînt și să fie lăsat să rătăcească prin Levant în voia soartei.

XXVI

Sosiră lunile de vară. Încordarea mai slăbi, și oamenii răsuflară mai ușurați. Poamele și grînele albe se pîrguiră și o dată foamea astîmpărată, lumea se învioră. Totuși zvonurile că războiul nu va conteni, cică, dimpotrivă, încleștarea va spori pînă la inevitabila înfrîngere a lui Napoleon, care, după toate socotelile trebuia să aibă loc înainte de începutul toamnei, nu încetau de loc. Mai ales călugării catolici, umblau cu vorba și lățeau zvonul. Îl răspîndeau în popor cu atîta perfidie, încît Daville, oricît se străduia nu izbutea să-i surprindă asupra faptului și nici să-i potolească în vreun fel.

Într-una din primele zile din septembrie, von Paulich îi făcu o vizită colegului său francez, întovărășit, ca de obicei, de o numeroasă suită.

În tot cursul verii, cînd circulau zvonuri de necrezut, scorneli și născociri, ostile Franței, von Paulich rămăsese netulburat, păstrînd relații de-o egală corectitudine cu toată lumea. În fiecare duminică îi trimitea doamnei Daville cîteva exemplare din soiurile sale de flori sau legume obținute din semințele pe care îl rugase să i le procure. Iar cînd se întîlnea, destul de rar, cu Daville ținea să-i spună că el nu crede într-un război general și că, după toate probabilitățile, Austria va continua să-și păstreze starea de neutralitate. Rostea mereu versuri din Ovidiu și din Virgiliu. Venea cu argumente încercînd să descopere cauzele obiective ale foametei și lipsurilor care domneau în Travnik, pentru a sugera, apoi, modalitățile și căile prin care s-ar putea ieși din acest impas. Și, ca întotdeauna, discuta despre toate astea, ca și cum războiul s-ar fi petrecut pe-o altă planetă, iar foametea ar fi bîntuit, la celălalt capăt al pămîntului.

Așadar, în ziua aceea de septembrie, pe la amiază, în cabinetul de lucru al lui Daville aflat la parter, și chiar în fața lui, ședea von Paulich arborînd un aer mai festiv ca de obicei, dar tot atît de calm, tot atît de rece.

Zicea că venise să-l vadă în legătură cu zvonul care circula tot mai insistent prin oraș, că Austria ar fi pe cale să declare război Franței. Din cîte știa el, zvonul era cu totul neîntemeiat și ar fi dorit ca și Daville să se convingă de lucrul acesta. Voia totuși, să nu piardă prilejul de-a-i spune cum crede el că s-ar desfășura relațiile dintre ei doi, dacă războiul acesta n-ar putea fi evitat.

Și locotenent-colonelul își expuse punctul de vedere, calm, în timp ce-și contempla mîinile albe sprijinite de tăblia mesei.

— În eventualitatea unui război, începu el, cred că, din punct de vedere politic, relațiile dintre noi ar trebui să rămînă ca și pînă acum. Ca oameni de onoare și cetățeni ai Europei care, siliți de obligațiile serviciului, am ajuns în această țară, fiind totodată nevoiți să trăim laolaltă în împrejurări ieșite din comun, eu cred că în nici un caz n-ar trebui să ne facem șicane și să ne defăimăm unul pe altul în fața acestor barbari, cum poate, spre regretul meu, s-a întîmplat în trecut. Am socotit de datoria

mea să mă înfățișez pentru a vă comunica acest lucru acum cînd circulă zvonuri alarmante, pe care eu le socot cu totul neîntemeiate și să aflu totodată și părerea dumneavoastră.

Daville simți că-l gîdilă ceva în gîtlej.

După agitația care cuprinsese autoritățile franceze din Dalmația în ultimul timp, bănuia că se pune ceva la cale, dar nu știa nimic mai mult. Nu voia să-i arate însă lui von Paulich că era lipsit de informații.

Îi mulțumi lui von Paulich cu glas sugrumat de emoție și adăugă, numaidecît, că e întru totul de acord cu felul său de-a vedea și-a înțelege lucrurile, că acesta a fost din totdeauna și punctul lui de vedere și că nu e vina lui dacă altădată, pe vremea cînd von Paulich nu sosise încă, fusese pus în situații dificile. Apoi, strîngîndu-și puterile, cuteză să facă un pas mai departe.

— Nădăjduiesc, iubite domn, că războiul va fi evitat, dar dacă totuși lucrul acesta nu va fi posibil, sper că va fi purtat fără ură și că se va sfîrși cît mai repede. Am convingerea că gingașele și sublimele legături de rudenie stabilite între cele două curți ale noastre vor netezi, și în acest caz, asperitățile și vor grăbi concilierea.

Aici von Paulich, care pînă atunci privise drept în fața sa, își lăsă deodată ochii în jos și chipul său, acoperit de umbră, deveni sever și distant.

Așa se și despărțiră.

Peste o săptămînă sosiră curierii speciali, întîi curierul austriac de la Brod, apoi cel francez de la Split, așa că amîndoi consulii fură vestiți, cam în același timp, că războiul izbucnise. Chiar a doua zi Daville primi de la von Paulich o scrisoare prin care îl înștiința că țările lor se află în stare de război și-i repeta tot ce stabiliseră verbal cu privire la relațiile reciproce tot timpul cît va dura războiul. La sfîrșit o încredința pe doamna Daville de stima și respectul său neabătut și-i declara că-i stă la dispoziție, gata oricînd să-i facă orice serviciu cu caracter privat.

Daville răspunse pe loc, întărind și el ceea ce spusese și încredințîndu-l că, atît el cît și personalul în subordine, vor respecta cu strictețe cele convenite, deoarece „toți su-

pușii statelor occidentale, fără deosebire, reprezintă aici, în Orient, o singură familie, oricare ar fi divergențele ce există între statele lor de pe continentul european". Adăugă că doamna Daville îi mulțumește pentru amabilitate și regretă că va fi lipsită un timp de plăcuta lui tovărășie.

Astfel intrară în război consulatele, în toamna anului 1813, ultimul din „anii consulilor".

Cărările abrupte ale vastei grădini din jurul consulatului francez erau podite cu frunze galbene care se scurgeau spre terasă în șuvoaie uscate și foșnitoare. Pe aceste poteci povîrnite, pe sub pomii plecați spre pămînt și despuiați de roade, era cald și liniște, cum se întîmplă numai în zilele cînd în toată natura plutește o clipă de acalmie, acest ciudat răgaz între vară și toamnă.

Aici, ascuns privirilor, cu zarea închisă de cocoașa dealului din față, Daville își ținea contabilitatea vieții sale, trecînd în revistă elanurile, planurile și convingerile.

Aici aflase de la d'Avenat în ultimele zile ale lui octombrie bilanțul bătăliei de la Leipzig. Tot aici, un curier, aflat în trecere spre răsărit, îl vestise de înfrîngerile pe care francezii le suferiseră în Spania. Căci aici în grădina asta își petrecea el zilele, de dimineață pînă seara, atîta timp cît vremea nu se înăsprea și ploile reci nu prefăceau frunzișul galben și foșnitor într-o masă slinoasă amestecată cu glod.

Într-o duminică, înainte de amiază, 1 noiembrie 1813, răsună o bubuitură de tun țîșnind de pe zidurile cetății și sfîșiind liniștea de mormînt care trona în văzduhul jilav dintre munții pleșuvi și prăpăstioși. Tîrgoveții își săltară capetele, înnumărînd bubuiturile și aruncîndu-și priviri mute, întrebătoare. Înnumărară, cu totul, douăzeci și una de salve. Nori albi, giganți se destrămau deasupra cetății și liniștea cobora, ca peste puțin timp să sară iar în țăndări.

În mijlocul tîrgului striga telalul, gușatul și răgușitul Hamza, al cărui glas vestit și zîmbet mucalit ajunseseră în ultimul hal. Se căznea totuși să strige din răsputeri, suplinind cu zvîcnetul mîinilor ceea ce glasul lăsa de dorit.

Sufocat de astmă, striga suflînd din greu, că Dumnezeu binecuvîntase armele islamice împodobindu-le cu dreapta

izbîndă asupra răsculaţilor necredincioşi, că Belgradul căzuse în mîinile turcilor şi că răscoala din Serbia fusese înăbuşită în sînge şi stîrpită pentru totdeauna.

Vestea făcu repede înconjurul oraşului. Încă în aceeaşi zi după-amiază, d'Avenat ieşi în oraş să vadă ce impresie făcuse vestea asupra populaţiei.

Begii şi negustorii din tîrg n-ar fi fost însă ceea ce erau — ighemoniconul Travnikului — dacă s-ar fi bucurat sincer şi pe faţă de ceva, fie şi de izbînda armiilor turceşti. Abia dacă molfăi fiecare, cu fălcile încleştate, o vorbă-două, ferindu-se ca dracul de tămîie să le rostească cu glas tare. Adevărul e că nici nu se simţeau tocmai în largul lor. Căci dacă le părea bine că Serbia fusese pusă cu botul pe labe, în schimb nu le venea de loc la îndemînă că Ali-paşa se întoarce în Travnik acoperit de laurii izbînzii, temîndu-se că va fi mai plin de ţîfnă, mai abraş şi mai belaliu decît fusese înainte. Şi-apoi, mai auziseră ei în viaţa lor multe strigări de-ale telalului, slăvind felurite izbînzi, dar nimeni nu ţinea minte ca după asemenea fericite întîmplări anul care purcedea să fi fost mai bun ca ăl dinainte.

Cam asta „dibui" d'Avenat, cu toate că nimeni nu catadicsi să-i satisfacă sîcîietoarea curiozitate, răspunzîndu-i măcar cu o privire.

Se duse şi la Dolac să vadă ce zic călugării. Fra-Ivo însă se scuză că are treabă la biserică, lungi slujba de seară ca niciodată şi nu se despărţi de altar pînă cînd d'Avenat, pierzîndu-şi răbdarea, n-o luă din loc.

Se abătu pe la casa ieromonahului Pahomije. Îl găsi zăcînd ca un buştean în odaia rece şi pustie, cu toate straiele pe el, livid la faţă. D'Avenat îi oferi serviciile sale de medic ferindu-se s-aducă vorba de vestea care dăduse ocol tîrgului, dar nici aşa ieromonahul nu-i primi leacul, spunîndu-i că-i sănătos tun şi că n-are nevoie de nimic.

A doua zi Daville şi von Paulich îi făcură o vizită oficială chehaialei şi-i prezentară felicitări pentru victoria dobîndită, dar potriviră lucrurile în aşa fel, încît să nu se întîlnească nici la Conac nici pe drum.

O dată cu prima ninsoare adevărată sosi în Travnik şi Ali-paşa. În timp ce intra în oraş, tunul bubuia pe cetate,

sunau trompetele și pîlcuri de copii alergau de colo-colo. Begilor începu să li se dezlege limba. Cei mai mulți slăveau izbînda și-l lăudau pe învingător cu vorbe cumpănite și demne, însă rostite cu glas tare și anume acolo unde se afla strînsă mai multă lume.

Încă în prima zi, Daville îl trimise pe d'Avenat la Conac să-i prezinte urările sale de bun sosit și să-i înmîneze un dar învingătorului.

Cu vreo zece ani în urmă, pe cînd se afla la Neapole ca însărcinat cu afaceri pe lîngă Ordinul de Malta, Daville cumpărase un inel bărbătesc din aur masiv, frumos cizelat, fără piatră, cu o cununiță de lauri gravată cu meșteșug acolo unde, de obicei, se fixează piatra. Inelul aparținuse unui cavaler al Ordinului de Malta, care-și dăduse duhul lăsînd o mulțime de datorii și nici un moștenitor. Din cîte se spunea, inelul servise altădată ca premiu oferit învingătorului la turnirele cavalerești ale membrilor Ordinului.

(În vremea din urmă, de cînd norocul îi întorsese spatele, și un necaz se grămădea peste altul, cînd orizontul vieții lui se strîmtase, și nu mai știa ce-o să se-ntîmple cu țara lui, cu el și cu familia sa, Daville oferea daruri cu multă ușurință și mai des ca înainte, ca și cum ar fi descoperit o plăcere nebănuită în a împărți altora podoabe și giuvaeruri scumpe lui și păstrate cu gelozie. Dar dăruind altora aceste odoare care crezuse pînă atunci că fac parte integrantă din viața lui, cel puțin în calitate de suveniruri, el mituia inconștient norocul potrivnic lui și alor săi și, totodată, încerca o bucurie adevărată, întru totul asemănătoare bucuriei pe care o avusese atunci cînd și le procurase.)

D'Avenat nu avu acces la vizir. Lăsă deci darul în seama teftedarului, rugîndu-l să-i arate stăpînului său că prețiosul inel fusese dăruit timp de secole celui care izbutea să învingă în turnire, drept care consulul ținuse să i-l cadorisească fericitului biruitor o dată cu felicitările și urările sale de bine.

Teftedar la Ali-pașa era un anume Asim-efendi, poreclit Peltek. Slab, gălbejit, o umbră de om, peltic și ceacîr.

Părea întotdeauna grozav de speriat, și sperietura lui băga frica în toți cei care veneau să-l vadă pe vizir.

Consulii fură primiți în audiență peste două zile. Întîi cel austriac, apoi cel francez. Se schimbaseră timpurile : francezul nu mai avea prioritatea.

Ali-pașa părea istovit, dar se arătă voios. La lumina crudă a zilei de iarnă albită de ninsoare, Daville luă seama pentru prima oară că pupilele vizirului se zbat, din cînd în cînd, săltînd în orbite de jos în sus. Cînd ochii rămîneau în repaus și privirea li se fixa într-un anume punct, începea acel straniu pîlpîit al pupilelor. Pesemne că vizirul cunoștea zvîcnetul acesta supărător, căci încerca să-l evite, plimbîndu-și necontenit privirea și mutînd-o de colo, colo, ceea ce iarăși împrumuta întregii lui figuri o expresie chinuită, împrăștiată.

Ali-pașa purta pe inelarul dreptei sale giuvaerul primit în dar. Îi mulțumi consulului și pentru darul pe care-l găsea minunat, și pentru felicitări. Vorbi puțin de luptele din Serbia și strălucitele sale izbînzi, cu falsa modestie a oamenilor din cale-afară de vanitoși, zgîrciți la vorbă nu pentru că n-ar avea ce spune, ci pentru că sînt încredințați că vorbele sînt neîndestulătoare și neputincioase și că pot sublinia mai bine cu tăcerea înfăptuirile lor extraordinare, greu de înțeles pentru oamenii de rînd. Asemenea oameni ies mereu învingători, chiar peste ani și ani, cînd vine vorba despre marile lor izbînzi.

Discuția nu se prea lega, mereu pîndită de suspiciune. În timpul pauzelor destul de dese, Daville căuta termeni mai adecvați pentru a-l elogia pe Ali-pașa : vizirul îl lăsa să-și vînture vocabularul, rotindu-și plictisit privirea prin odaie, pe deplin încredințat că oricît s-ar chinui interlocutorul său nu va găsi niciodată cuvîntul potrivit și demn pentru asemenea faptă.

Și, cum se întîmplă de obicei atunci cînd cineva se silește să-și arate admirația și să dea impresia că laudele lui căznite vin din adîncul sufletului, Daville răni, fără vreme, susceptibilitatea vizirului, atît de mîndru de isprăvile lui de arme.

— Pe unde şi-o fi făcînd veacul căpetenia răsculaţilor. Karagheorghiević ? întrebă Daville, care auzise că numitul Karagheorghiević ar fi fugit în Austria.

— Cine poate şti, şi cui îi pasă pe unde-o fi umblînd bezmeticul ăsta, răspunse vizirul, dispreţuitor.

— Nu credeţi că s-ar putea ca vreun stat, din cine ştie ce motiv, să-i acorde ospitalitate şi să-l ajute să se întoarcă din nou în Serbia, primejduind victoria ?

Chipul vizirului se crispă deodată și buzele îi tresăriră, după care se destinseră închipuind un fel de zîmbet.

— Nu se mai întoarce el în vecii vecilor. De altfel, chiar de-ar putea, n-ar mai avea unde. Căci Serbia a fost pustiită în așa măsură, încît mulţi ani de-acum încolo, nici lui, nici altcuiva n-o să-i mai treacă prin minte să aţîţe lumea la răscoală.

Și mai puţin fericită fu tentativa lui Daville de-a deplasa discuţia asupra situaţiei Franţei, amintind de planurile militare ale aliaţilor care făceau pregătiri în vederea trecerii Rinului.

În drum spre Travnik, vizirul se-ncrucișase cu un curier special la Busovaca pe care von Paulich îl trimisese să-l întîmpine. O dată cu felicitările consulului curierul îi predase o scrisoare în care situaţia de pe frontul european era expusă în amănunţime. Von Paulich îi scria vizirului că „Dumnezeu se-ndurase și pedepsise nesăbuita falä a francezilor, că în ceasul al unsprezecelea eforturile îmbinate ale popoarelor Europei dăduseră cuvenitele roade". Descria, punct cu punct, bătălia de la Leipzig, înfrîngerea lui Napoleon şi retragerea sa dincolo de Rin, înaintarea impetuoasă a aliaţilor și perspectivele în curs, adică trecerea Rinului și definitivarea victoriei. Dădea cifra exactă a pierderilor armatei franceze în morţi şi răniţi, captura de armament și enumera toate armatele popoarelor aservite care-l părăsiseră pe Napoleon.

Sosind la Travnik, Ali-pașa primi alte vești care adevereau și întăreau informaţiile trimise lui de von Paulich. Iată de ce discuta cu Daville, cum discuta, fără să rostească măcar o dată numele suveranului și al ţării lui, ca şi cum ar fi vorbit cu reprezentantul unei ţări anonime și ipotetice, lipsite de o configuraţie reală și de un loc în spaţiu, atent

și grijuliu, din superstiție, să elimine pînă și din gînd pe cei vitregiți de soartă și trecuți de mult în tabăra celor învinși.

Daville mai aruncă o privire spre inelul de pe mîna vizirului, apoi se ridică să-și ia rămas bun cu veselia întipărită pe față, așa cum proceda, de cînd situația devenise grea și incertă.

Părăsiră Conacul, străbătînd curtea pe jumătate acoperită în care întunericul coborîse și, cînd ieșiră pe poartă, Daville fu orbit de sclipirea albă a zăpezii moi și umede care acoperise casele și umpluse ulițele. Să tot fi fost patru după-amiază. Pe albul zăpezii se alungau umbre viorii. Ca în toate zilele scurte de iarnă, amurgul se lăsa devreme, întristînd peisajul muntos. Sub stratul gros de zăpadă se auzea clipocitul apei și totul în jur mustea de umezeală. Podul de lemn suna dogit sub copitele cailor.

Ca întotdeauna cînd părăsea Conacul, Daville răsuflă ușurat. Uitase cine învinsese și cine fusese învins, preocupat deocamdată să străbată orașul cu calm și demnitate.

Din pricina emoției, a zăpușelii din Divanul vizirului și a umezelii care plutea în văzduh, simți un fior în spate. Își încordă trupul, silindu-se să alunge tremurul. Și dintr-o dată îi veni în minte ziua rece de februarie, cînd străbătuse întîia oară tîrgul acesta, petrecut de înjurături și de huiduieli sau de tăcerea disprețuitoare a tîrgoveților fanatici, îndreptîndu-se spre Conac unde îl aștepta Husref Mehmet-pașa. Și i se păru că de cînd lumea nu făcuse altceva decît să străbată călare drumul ăsta, mereu același, întovărășit de aceeași suită și de aceleași gînduri.

Vrînd-nevrînd se deprinsese în acești șapte ani să-ndure multe lucruri grele și neplăcute, dar la Conac se ducea mereu cu aceeași senzație de frică și stinghereală. Chiar și în vremurile bune cînd împrejurările îi erau favorabile, făcea tot posibilul să treacă cît mai rar pe la Conac, preferînd să-l trimită în locul lui pe d'Avenat. Iar cînd în anumite chestiuni trebuia neapărat să dea ochi cu vizirul, pentru că altă cale nu exista, se pregătea dinainte ca pentru o înfruntare grea și în ajunul audienței stabilite își pierdea somnul și pofta de mîncare. Făcea exerciții de me-

morizare, învățînd, pe de rost, ce trebuia să spună și, în ce fel, să rostească vorbele, cum să anticipeze răspunsurile și să dejoace stratagemele celuilalt, istovindu-și memoria. Pentru a-și liniști nervii și a scăpa de coșmar își zicea stînd cu ochii deschiși noaptea în pat :

— Ei, nu-i nimic. Mîine pe vremea asta o să fiu în pat și cele două ceasuri de chin vor fi date uitării.

Forfota pregătirii începea încă din zori. Prin ogradă și prin fața consulatului tropăiau caii și feciorii se vînzoleau de colo, colo. Apoi, sosea d'Avenat cu fața lui măslinie și sumbră care ar fi aruncat în deznădejde și pe îngerii din cer, darmite pe un biet muritor frămîntat de griji. Era semnalul că tortura începe.

După cum se ițeau pe ulițe pîlcurile de copii și de gură-cască, se simțea în oraș că unul din consuli pornise spre Conac. Atunci se ivea de după colț și intra pe strada mare a tîrgului suita lui Daville, orînduită mereu în același chip : călărețul vizirului care avea sarcina să-l conducă pe consul la venire și la întoarcere, deschidea calea. Îl urma consulul, calm și plin de demnitate, călare pe calul său murg, iar la doi pași îndărăt și puțin înspre stînga, d'Avenat, pe iapa lui pagă și nărăvașă, pe care turcii din Travnik o urau, de altfel ca și pe stăpînul ei, și în sfîrșit, cei doi cavași ai consulului înarmați cu pistoale și pumnale, cocoțați pe doi cai bosniaci bine hrăniți.

De fiecare dată trebuia să treacă prin tîrg, ținîndu-se drept în șa, silindu-se să nu privească nici la dreapta nici la stînga, nici prea sus, dar nici între urechile calului, nici distrat, nici îngrijorat, nici zîmbitor, nici ursuz, ci grav, atent și calm totodată, cu acea uitătură puțin nefirească a conducătorilor de oști din portrete care privesc, undeva departe, dincolo de încleștarea luptei, între drum și linia orizontului de unde urmează să apară în clipa decisivă ajutorul sigur și bine calculat.

Nici el nu știa de cîte sute de ori străbătuse drumul acesta de-a lungul celor șapte ani, dar știa că întotdeauna, în toți anii și sub toți vizirii, fusese pentru el un supliciu. Drumul acesta i se arăta adesea în vis, îngrozindu-l, și atunci se făcea că trecea călare și o luase pe un drum nesfîrșit cu o suită de năluci după el, între două rînduri de vrăjmași vechi și neîmpăcați, gata oricînd să-l sfîșie.

Și iată-l din nou străbătînd aievea tîrgul sumbru plin de zăpadă, în minte cu toate aceste vedenii.

Mai toate dughenile trăseseră obloanele. Pe uliţe mai nimeni. Cei cîţiva trecători păşeau încet, încovoiaţi, trăgînd parcă un lanţ greu prin zăpada afînată și adîncă, cu mîinile vîrîte-n brîu şi o basma înnodată peste urechi.

Cînd ajunseră la consulat, d'Avenat îl rugă pe Daville să-l primească pentru cîteva minute și îi comunică noutăţile pe care le aflase de la oamenii vizirului.

Un călător din Țarigrad le povestise ce se-ntîmplase cu Ibrahim Halim-pașa.

După două luni de şedere la Gallipoli, fostul vizir fusese surghiunit într-un orășel din Asia Mică. I s-a confiscat tot avutul din Țarigrad și împrejurimi. Suita lui se destrăma încet-încet, fiecare pornind să caute o bucată de pîine încotro îl mîna soarta. Rămas aproape singur, Ibrahim-pașa luă drumul surghiunului. Și îndreptîndu-se spre depărtatul orășel din Asia Mică, sterp, muntos și pîrjolit de soare, clădit pe piatră seacă, fără un fir de iarbă şi o picătură de apă curgătoare, se gîndea cum se gîndise totdeauna, să-și vadă de mica lui grădină în liniște și simplitate, retras de lume, înveşmîntat în cămașă aspră de cînepă.

Cu cîteva zile înainte de-a pleca el în surghiun, murise subit, lovit, zice-se, de dambla, Tahir-beg, fostul teftedar al vizirului. Fu pentru Ibrahim-pașa o lovitură grea, pe care i-o alina doar gîndul că-și trăiește şi el ultimele zile, exilat în pustietățile de piatră şi dogoare.

După plecarea lui d'Avenat, Daville rămase singur. Amurgise de-a binelea și începuse iar să ningă. Din vale suiau mari trîmbe de umezeală. Zăpada moale și groasă înăbușea orice zgomot. În adîncul zării se profila turbea lui Abdullah-pașa, troienită de zăpadă. Prin fereastră se zărea flăcăruia slabă a lumînării aprinsă pe piatra mormîntului.

Consulul tremura din tot trupul. Se simţea slăbit şi chinuit de febră. În minte i se învălmăşeau veștile și impresiile.

Și cum se întîmplă adesea la oamenii frămîntaţi și istoviţi de griji, uită și el pentru o clipă tot ce auzise în ziua aceea, uită greutățile și necazurile care băteau la ușă. Privea în neştire luminiţa ştearsă din faţa sa și cugeta la

turbea din piatră, clădită în opt colțuri, pe lîngă care trecuse de atîtea ori de-a lungul anilor, la flăcăruia feștilei, care abia să zărește prin ceață, căreia-i zisese o dată, gînd la gînd cu Desfossés, „lumină veșnică", la obîrșia acestui monument, la povestea lui Abdullah-pașa ale cărui oseminte zăceau vraf înăuntru.

Sarcofagul scund de piatră acoperit cu postav verde și inscripția : „Atotputernicul să-i lumineze mormîntul", sfeșnicul înalt lucrat în lemn, cu lumînarea groasă care arde zi și noapte deasupra mormîntului cufundat în beznă, în aspirația neputincioasă de-a împlini ceea ce inscripția îi cerea lui Dumnezeu și ceea ce Dumnezeu, pare-se, nu prea vrea să înfăptuiască. Pașa suise de tînăr culmi înalte și venise să moară pe meleagul natal. Da, de toate-și amintea, ca și cum toate alcătuiau propriul său destin. Își amintea că Desfossés, înainte de a pleca, izbutise totuși să vadă și să citească testamentul lui Abdullah-pașa și că-i povestise pe larg ce scria acolo.

Știind cît de puțină lumină sălășluia în valea asta, pașa donase comunității musulmane casele și iobagii, lăsînd încă și bani peșin, cu singura dorință ca deasupra mormîntului său să ardă mereu, în vecii vecilor, măcar o singură lumînare de ceară. Și rînduise totul încă din timpul vieții, în scris, la cadiu, cu martori : și soiul cerii și greutatea lumînării și omul care va avea grijă s-o schimbe și s-o aprindă, încît nici dintre urmași, nici dintre străini, nimeni să nu poată niciodată tăgădui sau sminti ceva. Da, acest pașă știuse cît de întunecoase sînt serile și cît de cețoase zilele în strunga asta, îi cunoscuse bine pe oameni și-și dăduse seamă cît de repede uită de vii și de morți, călcîndu-și făgăduielile și jurămintele. Și în timp ce zăcea pe cerdac, doborît de boală, neîngăduindu-și să mai spere că ochii care văzuseră atîta lume vor mai apuca vreodată să străbată dincolo de orizont, în nemărginita lui durere pentru viața irosită și moartea prematură, se mîngîia cu gîndul la ceara curată din fagurii albinelor, care-i va lumina mormîntul cu flacăra ei lină și tăcută, neprihănită și pură. De aceea, tot ce agonisise cu mare trudă, cu vitejie și înțelepciune în scurta sa viață, închinase flăcăruii acesteia care ardea deasupra rămășițelor lui neputincioase. În zbuciumul vieții, cunoscînd țări și oameni, văzuse că focul e temelia

zămislirii ; el animă viața și tot el o surpă, vizibil sau invizibil, luînd chipuri nenumărate, domolindu-și sau întețindu-și puterile. De aceea ultimele sale gînduri fură închinate focului. De bună seamă această flăcăruie nu însemna cine știe ce, și nu se putea pune nimeni chezaș că va dura în vecii vecilor, dar ea își făcea datoria : semăna un sîmbure de lumină în cuprinsul acesta rece și întunecos, luminîndu-i măcar cu o rază cît de slabă pe toți cei care treceau prin preajma ei.

Da, ciudate legate și ciudați oameni ! Dar cel care și-a petrecut aici cel puțin cîțiva ani din viață și-a privegheat ca el, de la fereastră, sîmburele acesta de foc împlîntat în beznă, acela înțelege prea bine.

Cu greu își desprinse privirea de firava luminiță cotropită de beznă și ceață. Și cînd și-o desprinse îi năvăliră de-a valma în minte întîmplările zilei care abia se sfîrșea, penibila discuție cu vizirul, apoi chipurile lui Ibrahim Halim-pașa și Tahir-beg, teftedarul, care se prăpădise de curînd, lovit, zice-se, de dambla.

Teftedarul răsări acum în fața sa mai viu decît fusese pe cînd trăia la Travnik. Adus de spate, cu ochii scăpărători, ușor alungiți din pricina lucirii intense, teftedarul îi spusese o dată, într-o seară rece și umedă ca și asta :

— Da, domnule, pe învingător toată lumea îl vede plin de strălucire sau, cum zice poetul persan : „Fața învingătorului e ca un trandafir“.

— Da, fața învingătorului e ca un trandafir, dar fața învinsului e ca țărîna din mormînt, de la care oricine își întoarce privirea.

Daville rosti cu glas tare aceste vorbe, ca și cum ar fi vrut să i le comunice, în sfîrșit, teftedarului.

Și dintr-o dată își dădu seama că vorbește cu un mort. Îl trecu iar fiorul rece și începu să tremure din tot trupul. Sună și porunci să se aprindă lumina.

Din seara aceea, Daville se apropia deseori de fereastră, privea licărirea lumînării din turbea lui Abdullah-pașa și luminițele mici și tulburi de prin casele oamenilor, cugetînd mai departe la puterea focului în lume, la soarta învingătorilor și a celor învinși, amintindu-și chipuri vii sau altele de mult dispărute, pînă cînd ferestrele se întunecau, una cîte una, și clădirea consulatului austriac era înghițită

de întuneric. (Învingătorii se culcă devreme şi dorm zdravăn.) Rămînea doar trista lumînare din turbe şi, la capătul opus al oraşului, o altă lumină mai mare şi luminînd în alt chip. Ardea un foc pe undeva la vreo povarnă unde, ca în fiecare an pe vremea asta, se făcea ţuica.

Într-adevăr, la celălalt capăt al văii strîmte, plină de zăpadă umedă, în povarna lui Petar Fufić, aburea, pus la foc, primul cazan cu prune. Povarna se afla în afara oraşului, chiar deasupra Lašvei, mai jos de drumul către Kalibunar.

Valea era plină de răbufneli îngheţate şi de zăpadă umedă. În povarna zidită deasupra apei, toată noaptea şuiera şi gemea „vrăjitoarea" pe sub acoperiş şi întorcea fumul din bageacă.

Sub cazan ţiuiau lemnele jilave, iar în jurul lui trebăluiau nişte oameni rebegiţi de frig, înfofoliţi, mînjiţi cu funingine, cu gîtul înfăşurat în fulare roşii, războindu-se cu fumul şi cu scînteile, cu bufnetul vîntului şi cu tutunul iute care, pe lîngă toate celelalte, le frigea buzele şi le pişca ochii.

Era de faţă şi Tanasije, meşter vestit şi priceput la pritocirea ţuicii. Pe timpul verii lucra şi nu prea. Dar cum pica prima prună din pom, o pornea din casă-n casă, prin oraşele nahiei travnicene iar apoi şi mai departe. Nimeni nu se pricepea mai bine ca el să pună prunele la scopt, să măsoare cînd e terciul bine dospit şi să scoată ţuică mai de soi. Era un om mohorît care îşi petrecuse veacul prin poverne reci şi pline de fum, veşnic palid şi bărbos, somnoros şi ursuz. Ca toţi meşterii buni, întotdeauna era nemulţumit şi de el şi de ortaci. Nu deschidea gura decît ca să bombăne supărat şi cînd poruncea spunea într-una „nu".

— Nu aşa... Nu lăsa să dea în foc... Nu mai turna... Nu mai pune mîna... Nu mai adăuga nimic... Nu sta cu mîinile-n sîn. Nu-mi sta în cale...

Şi după bombănelile astea ursuze şi molfăite, al căror rost ortacii lui îl înţelegeau ca nimeni alţii, din mîinile mînjite şi aspre ca scoarţa de copac ale meşterului Tanasije, din noroi, mîzgă, fum şi aparentă dezordine, ieşea o treabă pe cinste şi lucru desăvîrşit : ţuică bună, curată, fiind botezată după împărţeală : „fruntea, iute, moale şi vurt", licoare sclipitoare şi vîrtoasă, limpede şi tămăduitoare, fără

un fir de murdărie sau funingine, prunc neprihănit, zămislit din opinteală și tină, fără iz de fum sau de putregai, cu miros proaspăt de prună și de livadă, zeamă cerească pritocită în vase, nestemată și străvezie ca lacrima. Tanasije veghea lîngă ea ca la căpătîiul unui nou-născut, plin de gingășie ; și cînd o vedea prinzînd chip uita de bombăneli și cicăleli și rămînea țintuit locului, încordat, mișcîndu-și numai buzele, de parcă ar fi șoptit și boscorodit niscaiva farmece, privind cu ochi vajnici șuvița de lichid și hărăzindu-i pe loc tăria, prețul și folosința, fără să pună un strop pe limbă.

În jurul focului care ardea sub cazan se găseau întotdeauna și alți musafiri, tîrgoveți de prin oraș, și între ei mai totdeauna și un străin picat acolo ca din întîmplare, un pierde-vară, un guzlar ori vorbă-lungă, fiindcă-i dulce să mănînci, să bei și să stai la taifas lîngă cazan chiar dacă fumul îți înțeapă ochii și răbufneala vîntului îți îngheață spinarea. Pentru Tanasije oamenii aceștia nu existau. El își vedea înainte de treabă, bombănea și poruncea, spunînd mereu că nu trebuie să faci aia și aia, umbla de colo-colo, trecînd peste trupurile celor tolăniți în preajma focului, ca și cum nici n-ar fi fost. Se părea că după concepția lui oamenii aceștia fără nici o treabă erau o prelungire a cazanului făcînd una cu el. Nu-i chema, dar nici nu-i alunga, nu-i desființa, dar nici nu-i lua în seamă.

Iac-așa făcea Tanasije țuică de vreo patruzeci și mai bine de ani, prin tîrguri și orașe, pe la mănăstiri și chinovii. Nu se schimbase. Doar că mai îmbătrînise și trupul i se cam vlăguise de puteri. Bombănea mai slab ca altădată și bombăneala se schimba deseori în tuse și hîrîială de moșneag. Sprîncenele îi încărunțiseră, dar erau la fel de stufoase și zbîrlite, iar chipul la fel de mînjit, totuna de funingine și lut cleios pe care-l frămînta căptușind cu el pereții cazanului. Iar de sub sprîncenele răvășite scăpărau aceiași ochi, cu licăriri sticloase și inegale, ba înviorîndu-se, ba stingîndu-se cu desăvîrșire.

În seara aceea în jurul cazanului se strînsese multă lume. Chiar jupîn Pero Fufić era de față și încă doi sîrbi din Travnik, negustori amîndoi, un guzlar, apoi Marko din Džimrije, om al lui Dumnezeu și prezicător, rătăcitor pe drumurile Bosniei și poposind din an în paște prin tîrgul

ăsta, dar oprindu-se întotdeauna în marginea lui la povarna asta.

Acest Marko era de felul lui plugar din răsăritul Bosniei, curat și cărunțit la tîmple, mărunțel, vioi și sprinten ca argintul viu.

I se dusese vestea că are darul ghicitului și-al prorocirii. În cătunul său depărtat avea feciori, oameni în toată firea, și fete măritate, pămînt și gospodărie. Dar de cînd rămăsese văduv își închinase viața Domnului Dumnezeu, împărțind oamenilor sfaturi și citindu-le viitorul în zodii. Lacom de bani nu era și nici nu se-ndesa să prorocească oricui și oricînd. Cu cei plini de păcate se arăta aspru și necruțător. Îl știau și turcii, dar nu i se puneau împotrivă, tulburîndu-i îndeletnicirea.

Iar cînd poposea pe undeva, Marko se ferea de casele oamenilor cu stare și se ducea să se ghemuiască în vreo povarnă sau în vreo căsuță țărănească, lîngă foc. Intra în vorbă cu bărbații și femeile. Apoi, într-un tîrziu, se ridica și pășea în noaptea de afară ; rămînea acolo un ceas, ori două, și, cînd se întorcea, ud de rouă sau de ploaie, se așeza lîngă foc și în timp ce oamenii făceau în juru-i roată, potrivea un salz dintr-o stinghioară de tisă, îl ducea la buze și începea să zică. Dar vezi că nu întotdeauna voia să zică pentru toți din juru-i, căci uneori, înainte de-a slobozi șoapta cîntului, se întorcea și-l dojenea aspru pe cîte unul pentru păcatele lui, poruncindu-i să se ridice și să plece. Și cel mai adesea mustra muierile.

Numai ce-l vedeai țintuind-o pe cîte una cu străşnicie și rostind potolit, dar hotărît :

— Alde matale, cumătră, îți ard mîinile pînă la coate. Du-te de stinge focul și spală-te de păcat. Păcatul care te-apasă nu ți-l mai spun, că-l știi mai bine ca mine.

Femeia, rușinată, se făcea nevăzută, și abia atunci Marko începea să zică și să prorocească, dezlegînd ursita unuia și altuia.

Și în seara asta Marko se-nsingurase un timp, deși bătea un vînt rece, amestecat cu lapoviță. Acum își privea stinghioara și lovind ușor în ea, cu arătătorul mîinii stîngi, își lăsă privirea să-i plutească peste cei din jur și începu domol și tărăgănat :

— Apoi ca şi-n alte locuri pe unde fusei, şi-n tîrgul ăsta mocneşte un foc. Un foc acoperit de spuză pe care oamenii îl poartă în ei, dar într-o bună zi va ţîşni vîlvătaia în care se vor mistui, de-a valma, vinovaţi şi nevinovaţi. În ziua aceea, cei fără prihană nu se vor afla în tîrg, ci fi-vor departe. Da, fi-vor departe. Roagă-se fieştecare Domnului să fie el acela.

Îşi întoarse domol privirea şi-o lăsă să poposească pe chipul lui Petar Fufić.

— Jupîn Pero, parcă şi la tine-n casă se-aude murmur de plînset. Murmurarea lui va spori, dar schimba-se-va-n bine. În bine se va schimba. Dar cată pentru aceasta a ţine calea bisericii şi nu da uitării pe cel sărman şi împovărat. Ţine candela zi şi noapte aprinsă sub icoana sfîntului Dumitru.

În timp ce bătrînul vorbea, Pero, altminteri om aprig şi fălos, înclină capul în piept şi-şi coborî privirea asupra tarabulusului său. Oamenii tăceau, oarecum buimăciţi, în timp ce Marko, cercetînd gînditor aşchia de tisă, începu a ciocăni în ea cu unghia. Şi glasul lui se-mpleti cu sunetul sec al lemnului, întîi stins şi blînd, apoi tot mai ferm şi mai limpede.

— Eh, creştini năpăstuiţi, bieţi creştini năpăstuiţi !

Era una din viziunile lui cuprinzătoare care, o dată rostite de Marko, se răspîndeau repede din gură-n gură printre sîrbi.

— Uite-i cu mădularele înnămolite-n sînge. Pînă la glezne calcă-n sînge şi sîngele urcă, urcă mereu. Uite, sînge, acum şi pînă-ntr-o sută de ani ; şi încă o jumătate din altă sută. Atîta văd. Şase rînduri de vîrsteni ţin palmele căuş trecîndu-şi sîngele unul altuia. Sînge creştinesc. Veni-va ceasul cînd tot pruncul învăţa-va carte şi desluşi-va slova ; de la un capăt la altul al lumii oamenii vor glăsui şi cuvîntul lor auzit va fi, dar nu se va putea înţelege. Căci unii dobîndi-vor putere, strîngînd avere şi bogăţie, cum nu s-a mai pomenit, dar comorile lor pieri-vor înecate în sînge şi nici iuţeala, nici dibăcia nu le va fi de vreun ajutor. Iar alţii vor sărăci şi într-atît vor fi ei de lipsiţi, încît de dorul hranei îşi vor înghiţi limba şi chema-vor moartea să-i mîntuiască, dar moartea surdă va fi şi zăbavnică. Dară şi rodirea pămîntului în sînge se va muia şi merindele se vor

sărbezi. Crucea va păli, negrindu-se. Și veni-va atunci omul, gol și desculț, fără toiag și desagă, uimind ochii tuturora cu înțelepciunea, virtutea și frumusețea lui, izbăvind omenirea de sînge și de silnicie, vărsînd pace în sufletul fiecăruia. Și va domni peste lume cel de-al treilea slăvit nume al Sfintei Treimi.

Către sfîrșit, cuvintele moșneagului se-nvălmășeau și se-ncălecau, pînă cînd se pierdeau cu totul într-o îngînare nedeslușită, amestecate cu ciocănitul monoton al unghiei sale în stinghioara subțire și uscată de tisă.

Ascultînd aceste stranii vorbe pe care nu le înțelegeau, dar a căror nelămurită tălmăcire îi covîrșea și-i umplea de adîncă tulburare, căci oamenii simpli sînt mereu cutremurați de asemenea sumbre vedenii, toți își plecaseră ochii, urmărind pîlpîirile focului.

Tanasije se ridică să cerceteze licoarea din cazan, iar unul din cei doi neguțători aflați de față îl întrebă pe Marko dacă nu crede că rușii își vor trimite și ei un consul în Travnik.

Întrebarea neguțătorului li se păru tuturor cam nelalocul ei. Tăceau stingheriți. Bătrînul îi răspunse aspru și răstit :

— Nici el n-o să calce aici, nici altul. Curînd curînd și cei aflători aici vor pleca, căci nu va trece prea mult pînă cînd drumul mare va ocoli tîrgul acesta ; dornici veți fi să vi se-nfățișeze vreun călător sau neguțător, dar ei se vor duce aiurea, iar voi veți rămîne însingurați, cumpărînd și vînzînd între voi. Același ban va alerga din mînă-n mînă, dar nicăieri n-o să se lipească și n-o să facă pui.

Cei doi neguțători se uitară unul la altul năuciți. Și iarăși se lăsă tăcere, dar pentru scurt răstimp, căci fu întreruptă de Tanasije care se luase, ca de obicei, la harță cu flăcăii. Prinseră glas și neguțătorii. Și moșneagul își luă înfățișarea obișnuită, zîmbind cu modestie. Își desfăcu traista uzată de piele și dădu la iveală o felie de mălai și cîteva cepe. Flăcăii frigeau pe jeratic bucăți de carne de vită care sfîrîiau și împrăștiau un miros puternic. Pe bătrîn nu-l poftiră să-nfulece știind că nu mînca de la nimeni și că trăia numai cu hrana agonisită în tolba lui veche. Mîncă încet și cu poftă, apoi se trase în capătul celălalt al povernei, unde nici fumul, nici izul de carne friptă nu răz-

beau și, ghemuindu-se acolo, cuminte ca un școlar, adormi cu tîmpla dreaptă sprijinită în palmă.

Negutătorii mai dădură pe gît cîteva pahare cu țuică și tăifăsuiala se înviora. Din cînd în cînd însă privirea lor luneca spre ungherul unde-și făcuse culcușul bătrînul și atunci coborau vocea. Prezența lui îi stingherea, dar le insufla totodată un fel de seriozitate solemnă care nu le displăcea.

Iar Tanasije ințeţea focul zvîrlind în el despicături de fag, somnoros şi posac ca totdeauna, răbdător şi tenace ca însăși natura, fără să-i treacă prin minte că din celălalt capăt al Travnikului consulul francez privește reflexele roșietice ale focului ințețit de el și fără să bănuiască, în simplitatea lui, că se află prin lumea asta consuli și oameni de care somnul nu se prinde.

XXVII

Primele luni ale anului 1814 și ultimele în Travnik pentru el, Daville și le petrecu într-o totală singurătate, „gata de orice“, fără instrucțiuni, fără nici un fel de vești din Paris sau Țarigrad. Lefurile cavașilor și servitorilor le plătea din buzunarul lui. Autoritățile franceze din Dalmația fuseseră cuprinse de derută. Nu mai treceau călători și curierii francezi dispăruseră. Știrile din surse austrieoe, sosite la Travnik cu întîrziere și la mari distanțe, erau din ce în ce mai proaste. La Conac încetase să se mai ducă. Vizirul aproape că nici nu se mai uita la el sau, dacă se uita, îl privea cu o bonomie distrată și jignitoare care-l durea mai rău decît orice grosolănie. De altminteri, vizirul era din zi în zi mai urît și devenise o pacoste pentru toată lumea. Detașamentele sale arnăuțești hălăduiau în Bosnia ca într-o țară supusă, luînd cu japca și de la turci și de la creștini. În sînul populației musulmane începea să se coacă nemulțumirea. Nu zgomotoasă și nu scăpărînd o clipă ca un foc de paie, nu irosindu-se în tulburări și zurbe fără rost, ci o nemulțumire surdă, înăbușită, care mocnește îndelung, dar cînd izbucnește la suprafață, aduce prăpăd și

sînge. Victoria din Serbia îl îmbătase de-a binelea pe vizir. Deşi, din relatările martorilor şi ale oamenilor mai bine informaţi, victoria asta se dovedea a fi îndoielnică, iar participarea vizirului neînsemnată, în ochii lui Ali-paşa ea lua necontenit proporţii, crescînd în importanţă. Socotindu-se făuritorul ei unic şi fără pereche, el creştea cu fiecare zi în proprii săi ochi. Şi în aceeaşi măsură sporeau fărădelegile lui, nesăbuitele măsuri luate împotriva begilor şi turcilor mai de vază. Dar tocmai excesele acestea îi şubrezeau poziţia. Oricine foloseşte violenţa poate surprinde şi descumpăni vremelnic pe cei din jur, poate chiar să tragă un timp foloase, dar nu poate guverna temeinic. Teroarea ca mijloc de guvernare îşi toceşte repede ascuţişul. Lucrul acesta nu e o taină decît pentru cei care sînt forţaţi de împrejurări sau împinşi de firea lor nestăpînită să utilizeze teroarea. Iar vizirul n-avea la îndemînă alt mijloc. El nici nu băga de seamă că în sufletele begilor şi aianilor „frica murise", că cruzimea lui de satrap, care la început producea într-adevăr panică, acum nu mai speria pe nimeni, căci resursele ei scădeau necontenit. Înainte toţi tremurau de frică. Acum, „amorţiseră şi se răciseră" în timp ce el, dimpotrivă, se aprindea la faţă şi începea să tremure de mînie la cel mai mic semn de nesupunere şi de rezistenţă, ba chiar şi numai cînd oamenii îi primeau în tăcere hotărîrile. Căpitanii de oraşe schimbau între ei scrisori, begii şuşoteau între ei şi în toate oraşele tîrgul păstra o tăcere care nu prevestea nimic bun. Se părea că o dată cu venirea verii, guvernarea lui Ali-paşa trebuia să-ntîmpine o împotrivire făţişă. D'Avenat nu mai avea nici o îndoială.

Călugării catolici evitau să mai treacă pe la consulatul francez, dar o întîmpinau la fel de amabili pe doamna Daville duminica şi în zile de sărbătoare cînd venea la biserica din Dolac să ia parte la slujbă.

Cavaşii îl întrebară pe d'Avenat cît timp mai credea el că pot încă funcţiona ca angajaţi ai consulatului. Rafo Atijas îşi căuta pe undeva un loc ca dragoman sau om de încredere, căci nu-i surîdea să se întoarcă la argăsitul pieilor în prăvălia lui unchiu-său. Datorită acţiunii furişe şi neîntrerupte a consulatului austriac, în popor pînă şi ultimul om aflase de izbînzile aliaţilor şi că definitiva prăbuşire a lui Bonaparte nu era decît o chestiune de zile. Şi

credinţa că vremea francezilor trecuse, şi că zilele consulatului din Travnik sînt numărate, prindea rădăcini.

Von Paulich nu se arăta pe nicăieri și nu vorbea cu nimeni nimic. Daville nu-l văzuse de şase luni, de cînd intrase Austria în război, dar îi simţea necontenit prezenţa ; se gîndea la el cu un sentiment aparte, nici teamă, nici invidie, și totuşi cîte ceva din amîndouă ; i se părea că-l vede în vasta clădire de pe malul celălalt al Lašvei cum conduce treburile liniştit, rece, lucid și calculat, lipsit de îndoieli şi nedumeriri, corect, dar viclean, cinstit dar inuman. Era opusul smintitului și istericului învingător de la Conac, la drept vorbind, singurul învingător în partida care se juca de ani de zile în valea Travnikului. Aștepta, neîndurător și calm, clipa cînd victima, strînsă în cleşte, trebuia să cadă și prin căderea ei să anunţe victoria.

Şi clipa căderii sosi. Von Paulich se comportă ca un om angajat de mult într-un joc solemn ale cărui reguli sînt nemiloase și vitrege, dar logice, echitabile și onorabile atît pentru învins cît și pentru învingător.

Într-o zi de aprilie sosi la consulatul francez un cavas austriac, pentru prima oară după șapte luni, și-i înmînă consulului o scrisoare.

Daville cunoștea scrisul acesta, cu trăsături sigure și regulate, ca niște săgeţi de oţel, toate deopotrivă de ascuţite și îndreptate toate în aceeași direcţie. Cunoștea caligrafia și bănuia sensul scrisorii, dar rămase totuși surprins cînd o citi.

Von Paulich îl înştiinţa că tocmai primise vestea fericită a încetării războiului dintre aliaţi și Franţa. Napoleon abdicase. Suveranul legitim fusese chemat să ocupe tronul Franţei. Senatul votase o nouă constituţie și un nou guvern fusese alcătuit în frunte cu Talleyrand, principele de Benevent. Presupunînd că aceste vești care se refereau la soarta patriei lui îl vor interesa, i le comunica lui Daville, simţindu-se nespus de bucuros că războiul luase sfîrșit și că deci relaţiile cordiale dintre ei vor putea fi reluate, rugîndu-l să-i transmită doamnei Daville stima sa veche și nestrămutată etc., etc.

Surpriza fu atît de mare, încît consulul nu mai fu capabil să desprindă adevăratul înţeles şi deplina gravitate

a faptelor, de care lua cunoştinţă ca prin vis. Lăsă scrisoarea pe masă şi se ridică în picioare, ca şi cum ar fi primit în sfîrşit mesajul pe care-l aştepta de atîta vreme de la von Paulich.

Da. De atîta amar de vreme, dar mai cu seamă din decembrie, de la dezastrul din Rusia, Daville se aşteptase nu o dată să se-ntîmple ce se-ntîmplase în ziua aceea şi mereu încercase să-şi închipuie ce-ar face şi ce atitudine ar trebui să ia în acest caz.

Astfel, încetul cu încetul, el se împăcă cu gîndul că Imperiul nu mai are mult de trăit şi că într-o bună zi se va nărui din temelii. Cu fiecare nou eveniment, gîndul acesta se-ntărea şi apoi, statornicindu-se de-a binelea, se strecura pe nesimţite în realitatea înconjurătoare, invadînd-o şi luîndu-i locul. Iar în spatele Împăratului şi al Imperiului se-ntrupa, luînd chip, viaţa, viaţa veşnică, atotputernică, nesfîrşită, plină de infinite posibilităţi.

Nici el nu ştia cum şi cînd începuse să se deprindă a cugeta la evenimentele şi fenomenele acestei lumi fără să-l mai ia pe Napoleon ca unitate de măsură. Ştia doar că la început îi venise nespus de greu. Îl apuca un fel de vertigiu lăuntric ; şi se poticnea ca omul care simte cum pămîntul i se clatină sub picioare stînd gata să crape. Apoi simţi un gol imens în suflet, absenţa oricărui punct de sprijin, şi părăsit de irealele fantasme care dau totuşi paşilor noştri tărie şi demnitate, înnobilîndu-ne existenţa, viaţa i se păru uscată, stearpă şi searbădă. În cele din urmă, se lăsase covîrşit de sentimentul acesta al delăsării într-atît, încît el îşi întinse umbra asupra întregii sale gîndiri. Altfel vedea acum lumea, altfel destinul Franţei, al său şi al familiei sale.

În tot acest răstimp, Daville îşi îndeplinea, ca şi pînă atunci conştiincios obligaţiile, citea circularele şi articolele din *Moniteur*, asculta relatările curierilor şi călătorilor în legătură cu planurile elaborate de Napoleon pentru apărarea teritoriului francez propriu-zis sau şansele pe care le mai avea pentru a încheia o pace cu aliaţii. Dar numaidecît după aceea se întorcea la gîndurile sale, căutînd să-şi închipuie cum va arăta lumea atunci cînd Împăratul şi Imperiul nu vor mai fi zăbovind tot mai mult asupra lor.

Într-un cuvînt, se petrecea cu el ceea ce se petrecea în zilele acelea cu mii și mii de francezi, ajunși la vlăguială în slujba unui regim la drept vorbind de mult înfrînt de vreme ce se vedea nevoit să le ceară oamenilor mai mult decît puteau ei să-i dea.

Și cum se-ntîmplă de obicei cînd omul se-mpacă în gînd cu o stare de lucruri și începe să-i devie familiară mai devreme sau mai tîrziu, el găsește și în realitatea imediată argumente care să o susţie. Cu atît mai uşor, atunci cînd realitatea se grăbeşte să i le furnizeze și în graba ei deseori i-o ia înainte.

Daville observă, uimit, că în ultimul timp străbătuse în direcţia asta o imensă bucată de drum. Uitînd de lungile și nenumăratele lupte lăuntrice de care avusese parte în cursul ultimului an de zile, i se părea că ajunsese numai din cîteva salturi pe locul unde se găsea acum. În orice caz își închipuia că trecuse multă vreme de cînd el era pe deplin avertizat şi „gata de orice", ceea ce însemna, de fapt, că nu mai avea nimic comun cu orînduirea care-și trăia în Franța ultimele zile și era dispus să se împace cu următoarea, fără să-i pese dacă-i va fi sau nu pe plac.

Și totuși, acum, cînd, în urma lecturii acestei scrisori, cruda realitate îi răsări în faţă, Daville se clătină, ca și cum ar fi primit, pe neașteptate, o năprasnică lovitură. Se plimba prin odaie, în timp ce rîndurile scrisorii lui von Paulich creşteau şi se-nvălmăşeau în mintea lui stîrnind sentimente amestecate : mirare, teamă, regret, apoi un fel de satisfacţie lamentabilă că el și ai lui fuseseră cruţaţi şi scăpaseră cu viaţă din vălmăşagul atîtor prăbușiri şi prefaceri, apoi iar incertitudini și iar temeri. Și memoria lui descoperi undeva sub pragul uitării acele cuvinte din Vechiul Testament, care slăvesc Creația și pe Creator, mare în toate înfăptuirile sale și se agăţă de vorbele astea, repetîndu-le într-una ca pe o melodie obsedantă, deși n-ar fi putut să spună la care anume făptuiri se gîndea și în ce consta măreţia lor și nici dacă aveau sau nu vreo legătură cu versetul din Biblie.

Măsură așa multă vreme odaia rece de la un cap la altul fără să-și poată aduna gîndurile, pentru a cuprinde

pe de-a-ntregul cu mintea cele aflate. Simțea că are nevoie de mult, mult timp.

Și mai simțea că toate reflecțiile liniștitoare și împăcările facile care se petrec în gînd nu au nici o valoare și că nu ajută la nimic atunci cînd te-ajunge lovitura. Căci una e să-ți proiectezi în imaginație temerile, anticipînd răul capital, să-ți construiești în imaginație un sistem de apărare încercînd să te convingi că deocamdată totul e încă în ordine și la locul său, și alta să-ți răsară în față cruda realitate a prăbușirii care te obligă să iei decizii, prompte și imediate. Una e să-l asculți pe un camarad cherchelit și impulsiv din ministerul marinei, răcnind cu ochii injectați : „Împăratul e nebun ! Iar noi toți ne precipităm alături de el spre catastrofa care ne așteaptă la capătul acestor victorii", și alta să pricepi și să primești ca pe un fapt real, controlat și indubitabil vestea că Imperiul s-a năruit din temelii și că Împăratul nu mai există, Napoleon fiind doar un monarh uzurpator alungat de pe tron, mai lipsit de o mie de ori de glorie după atîtea izbînzi răsunătoare, decît dacă ar fi pierit în luptă. Una e să te îndoiești de valoarea victoriilor și de trăinicia succeselor militare, cum se îndoia el tot mai des în anii din urmă, gîndindu-se îngrijorat ce se va întîmpla cu el și cu ai săi — „în cazul cînd...", și alta să afli dintr-o dată că nu doar Revoluția cu tot ce adusese ea, dar și „Generalul", cu irezistibila magie a geniului său atoatebiruitor și o dată cu el orînduirea care se sprijinea pe umerii lui, pieriseră peste noapte, ca și cum nici n-ar fi fost vreodată, și că iată acum se va înstăpîni din nou, fără îndoială, starea de lucruri pe care Daville o apucase în copilărie, atunci cînd ieșea pe stradă să-l aclame pe Ludovic al XVI-lea în tîrgul lui natal, pe deplin convins și fascinat de „marea bunătate regală".

Cine ar fi putut visa visul ăsta urît ?

Nefiind în stare să se reculeagă și să-și adune gîndurile pentru a putea pătrunde sensul celor petrecute proiectîndu-l în viitor, Daville se agăța ca înecatul de pai de faptul că vechiul său protector, Talleyrand, se afla în fruntea noului guvern. Și își zicea că, în haosul și vălmă-

șagul acesta imens, destinul se arată binevoitor cu el, de vreme ce îi aruncă acest colac de salvare.

Daville avusese prilejul să-l vadă pe Talleyrand și să stea de vorbă cu el (ca și cu „Generalul" de altfel) o singură dată în viață, în urmă cu mai bine de optsprezece ani, cînd încă nu-l copleșise gloria și nu se numea principe de Benevent. Se întîlnise cu el în vechea clădire a ministerului afacerilor externe, unde pe vremea aceea domnea o dezordine cumplită atît în ce privește munca și personalul cît și așezarea mobilierului, căci toate lucrurile erau vraiște. Fusese primit, pentru cîteva minute, într-un salon improvizat. Talleyrand, remarcîndu-i articolele din *Moniteur,* ținuse să-l cunoască. Scurta lor convorbire fu o imagine aproape perfectă a neorînduielii care domnea în jur.

Bărbatul voinic care îl întîmpinase în picioare, și nu se mai așezase tot timpul discuției, avea o privire cuprinzătoare, calmă și arogantă, care trecea parcă dincolo de făptura tînărului, căutînd undeva în spatele lui un obiect asupra căruia să-și fixeze atenția. Îi vorbi la fel de distrat și de superficial, ca și cum i-ar fi părut rău că se grăbise să remarce aceste articole și-și exprimase dorința să-l cunoască pe tînărul din fața sa. Îi spuse că „trebuie să continue" și-i dăduse a înțelege că-l va sprijini în truda sa. Cam la asta se reducea întrevederea lui Daville cu marele său protector. Și cu toate astea, în toți acești optsprezece ani, funcționarii ministerului nu se îndoiseră o clipă că Daville este protejatul lui Talleyrand, iar el, pe deplin încredințat de acest lucru, își legase întreaga carieră de steaua strălucitoare a protectorului său. Într-adevăr : Talleyrand îl sprijinise de cîte ori îi stătuse în putință atunci cînd se aflase la putere. Se întîmplă adesea ca oamenii care dețin puterea să ducă după ei cu perseverență, pînă la capăt, o grămadă de protejați, nu de dragul acestor oameni (uneori nici nu-i cunosc, și nici nu-i prețuiesc), ci trăgînd foloase de pe urma lor, căci sprijinul și oblăduirea pe care le-o acordă apar în ochii celorlalți oameni ca o dovadă evidentă a forței pe care o dețin și a trecerii de care se bucură.

Mă voi adresa prințului, își spunea Daville, fără să știe deocamdată cum și în ce fel. Mă voi adresa prințului, repetă în sinea sa toată noaptea, în neputință de-a se gîndi la altceva, simțindu-se nenorocit că n-are cu cine se sfătui. Se trezi în zori, buimac și nedormit, la fel de nehotărît ca și în ajun.

Privindu-și soția care, fără să bănuiască nimic, își vedea cu rîvnă de treburile casei, preocupată să-mpodobească grădina, ca și cum ar fi avut de gînd să-și petreacă în Travnik toată viața, se simțea o ființă blestemată, un monstru sacrat capabil să ghicească destinele muritorilor și, descifrîndu-le soarta sumbră, să se-ntristeze suferind, în locul lor.

Sosirea curierului de la Țarigrad îl smulse din nehotărîre. Curierul fusese însărcinat să transmită noului guvern felicitarea scrisă din partea ambasadorului și a personalului ambasadei și totodată expresia profundului lor devotament suveranului legitim, Ludovic al XVIII-lea, și dinastiei Burbonilor. Curierul îi înmînă lui Daville ordinul prin care i se încredința sarcina de-a aduce, neîntîrziat, la cunoștința vizirului și autorităților locale schimbările survenite în Franța, arătîndu-le că, în urma acestor schimbări, se afla în Travnik în calitate de reprezentant al lui Ludovic al XVIII-lea, rege al Franței și al Navarrei.

Ca și cum și-ar fi întocmit de mult un plan de lucru și indicațiile acestea i-ar fi fost transmise dinainte pe calea undelor nevăzute, Daville așternu pe hîrtie în cursul zilei, fără zăbavă și ezitare, raportul care trebuia trimis la Paris.

„Am aflat, scria el, fiind înștiințat de consulul austriac din localitate, de fericita schimbare datorită căreia pe tronul Franței se află iar strănepotul lui Henric cel Mare, dornic a pacifica țara și a-i lumina viitorul. Am să regret cît voi trăi că nu mă aflu și eu la Paris pentru a-mi uni glasul cu ovațiile entuziaste ale poporului."

Așa începea scrisoarea lui Daville, în care își punea serviciile la dispoziția noului guvern, cerînd îngăduința „să depună la picioarele tronului expresia devotamentului și fidelității" lui, subliniind cu modestie că el e „un cetă-

țean de rînd, unul dintre cei douăzeci de mii de parizieni care și-au pus semnătura pe vestitul protest redactat întru apărarea regelui-martir Ludovic al XVI-lea și a casei sale".

Își încheie raportul cu speranța că „după epoca fierului va urma epoca de aur".

Totodată, îi trimise lui Talleyrand o felicitare în versuri, cum făcuse deseori și cu alte prilejuri, cînd acesta se afla la putere. Felicitarea începea așa :

„Des peuples et des Rois heureux modérateur,
Talleyrand, tu deviens notre libérateur !"

Cum însă curierul se grăbea să plece la drum și nu mai avu timp să-i scrie sfîrșitul, adăugă, în paranteză, sub cele două duzini de lamentabile versuri : „fragment".

Totodată Daville propunea să fie desființat consulatul din Travnik, dat fiind că în noua situație, fundamental deosebită, existența lui nu-și mai avea rostul. Ruga deci să i se permită ca încă în cursul acestei luni să părăsească împreună cu familia Travnikul, urmînd ca d'Avenat, a cărui fidelitate fusese verificată și în atîtea rînduri dovedită, să conducă consulatul pînă la desființarea lui. Nu se sfii să adauge că, ținînd seama de împrejurările excepționale, dacă pînă la sfîrșitul lunii nu va primi instrucțiuni contrarii, va porni, împreună cu familia sa, spre Paris.

Daville scîrții toată noaptea din peniță scriind felicitări, cereri și scrisori. Dormi cu totul două ore, dar se sculă proaspăt și întremat și ieși să-l petreacă pe curier.

De pe terasa pe care lalelele abia îmbobocite se încovoiau sub roua abundentă, Daville privi în urma curierului și a însoțitorului său pînă cînd coborîră poteca povîrnită spre drumul din vale. Caii lor înotau pînă la genunchi, ca într-o apă, în pîcla deasă, împurpurată de soarele nevăzut și, afundîndu-se-n ea, se mistuiră în zare.

Se întoarse în camera sa de la parter. Cum nimeni nu deretica se prin cameră, urmele nopții trecute rămăseseră intacte : lumînări îndoite și arse pe jumătate, hîrtii răvășite, bucăți de ceară topită risipite pe podea. Daville lăsă

totul așa cum era și luă loc la masă între ciorne și petice de hîrtie. Se simțea răpus de oboseală, dar mulțumit și ușurat că sfîrșise treaba, că scrisese ce trebuia și cui trebuia, că luase o hotărîre irevocabilă, punînd capăt incertitudinii care îl hărțuia. (Se așeză la masă și-și rezemă în mîini capul greu de nesomn.)

Dar zbuciumul prin care trecuse nu era ușor de domolit și mintea lui, care înregistrase atîtea sumbre gînduri, refuză să le alunge. Douăzeci și cinci de ani i se scurseseră în căutarea căii de mijloc, acea *aurea mediocritas*, care ne aduce împăcarea și ne învestește cu demnitatea absolut necesară vieții omenești. Douăzeci și cinci de ani umblase, căutînd și aflînd, pierzînd și iar recîștigînd, trecînd de la un „patos“ la altul, iar acum, ostenit, sfîșiat pe dinlăuntru, consumat, ajunsese exact în punctul de unde plecase cînd avea optsprezece ani. Iată, așadar, că numai în aparență drumurile mergeau înainte, în realitate răsucindu-se ca niște cercuri în jurul unui punct central sau ca amăgitoarele labirinturi din basmele orientale, și iată că îl aduseseră în locul acesta, aici, printre peticele de hîrtie și ciornele învălmășite, îl aduseseră obosit și descurajat într-un punct de unde drumul putea iarăși începe, ca din oricare altul din puzderia de puncte care alcătuiesc circomferința. Cu alte cuvinte, *calea de mijloc* nu există, nu există o cale adevărată care să ducă înainte, spre statornicie, pace și demnitate, ci toți, de la mic la mare, ne învîrtim în cerc, parcurgînd necontenit același drum amăgitor, pe care pășesc generații după generații, veșnic călătoare și etern amăgite. Putem trage concluzia, își zicea omul cu mintea ostenită și veșnic rătăcitor, că în linii generale nu există nici un fel de drum și că traseul pe care i-l va fixa, poate, protectorul său, puternicul prinț de Benevent, sub călăuzirea căruia va păși șontîc, șontîc, traseul acesta nu e nici el decît o porțiune a drumului circular care nu duce nicăieri. Ai doar impresia că mergi. Iar sensul și ținta drumului nu pot fi aflate în altă parte decît în noi înșine. Căci în afară de noi nu există nici drum, nici țintă. Ai doar impresia că mergi și sub imperiul acestei impresii îți irosești puterile pînă la istovire.

Da, iată că și acum i se pare că merge, că merge fără încetare, fără popas. Capul îi cade, ochii i se închid de la sine, prin fața lor plutește o trîmbă roșie de ceață și prin ea înoată niște cai, poticnindu-se și afundîndu-se-n ea ca-ntr-o apă, pier, tîrîndu-și călăreții-n adînc. Mereu alți cai, mereu alți călăreți, fără număr, răsar și se cufundă în ceața nesfîrșită, răpuși de oboseală și de nesomn.

Rezemîndu-și capul în mîini, vlăguit de lupta dusă cu gîndurile lui încîlcite, Daville adormi în sfîrșit, acolo, la masa sa de lucru, printre petice de hîrtie și mucuri de lumînări, vestigiile nopții trecute.

Ah, de l-ar lăsa să doarmă, să doarmă așa cu capul prăbușit pe masă și ochii închiși, să doarmă fie și înconjurat de ceața asta umedă și roșie, printre pîlcuri unduitoare de călăreți sosind de pretutindeni, dar nu, nu se poate. Iată că unul din călăreți, aflat chiar în spatele lui, îi pune pe ceafă mîna lui rece, șoptindu-i vorbe nedeslușite. El încearcă să se ferească, înclinîndu-și tot mai mult capul, dar mîna călărețului nu-i dă pace.

Își înălță capul și deschise ochii și văzu atunci fața zîmbitoare a soției sale care-l privea dojenitor. Doamna Daville îl dojeni că-și pierduse noaptea și-l rugă să se dezbrace și să se culce. Acum după ce se trezise, se înfiora numai la gîndul că ar putea rămîne singur în pat pradă zbuciumării sale. În timp ce vorbea cu nevastă-sa, începu să așeze hîrtiile pe masă. Pînă atunci se ferise să-i spună ce anume se petrecuse în lume, ce schimbare survenise în Franța și ce însemnătate aveau toate acestea pentru ei. Acum, se hotărî să-i spună și-i spuse fără a întîmpina nici o greutate.

Doamna Daville, aflînd din gura soțului ei că în țară se schimbase totul din temelii, și că în curînd șederea lor la Travnik va lua sfîrșit, se arătă o clipă uimită și descumpănită. O clipă numai, pînă izbuti să înțeleagă ce însemna exact pentru ea și ai ei schimbarea asta și ce măsuri ar trebui să ia în vederea plecării. Lămurindu-se, se liniști numaidecît. Începură să vorbească de călătorie, de împachetatul și transportul bagajelor și să pună la cale ce vor face și ce vor drege o dată ajunși acasă, în Franța.

XXVIII

Doamna Daville se puse pe lucru.

Tot atît de meticulos cum mobilase altădată casa și o făcuse cît mai confortabilă de locuit, acum se pregătea de plecare ; cu socoteală și calm, mereu neobosită, dar fără să se plîngă și fără să ceară sfatul nimănui. Demontă pe rînd, bucată cu bucată, gospodăria pe care o înjghebase în acești ultimi șapte ani. Inventarie fiecare lucru împachetîndu-l cu grijă, pentru drum lung și anevoios. Un singur lucru o îndurera : i se rupea inima că trebuia să se despartă de frumoasa terasă încărcată cu flori și grădina cu straturi de legume.

Zambilele albe botezate de doamna von Mitterer odinioară „Bucuria nunții" și „Mirele imperial" își deschideau încă în lumină corolele învoalte, iar în centru terasei se răsfățau lalelele olandeze pe care doamna Daville izbutise să și le procure în anii din urmă, le îmbinase între ele și sporise gama culorilor. Cu un an în urmă unele soiuri rămăseseră firave, dar în acest an crescuseră frumos și acum tocmai înfloriseră, toate la fel de mîndre, plecîndu-și sfioase căpșoarele, ca niște școlari într-o procesiune religioasă.

În grădina de legume mazărea dulce, semănată cu cîteva săptămîni înainte de izbucnirea războiului (semințele i le procurase tot von Paulich), dăduse flori. Mundjara cel lipsit de grai și de auz o săpa și-o-ngrijea.

El trudea în grădină cu aceeași rîvnă ca-n toate primăverile. Habar n-avea de marile schimbări petrecute în lume, decisive și pentru destinul acestor oameni. Pentru el, anul acesta nu se deosebea întru nimic de toți ceilalți. Aplecat peste brazdă, fărîma pămîntul în palmă, bulgăraș cu bulgăraș, presăra gunoiul, răsădea și uda, zîmbindu-i lui Jean-Paul sau fetiței, micuța Eugénie, cînd slujnica o scotea pe terasă. Mișcîndu-și repede degetele subțiri și agile, pline de pămînt, ajutat de bîlbîieli și grimase, el îi explica doamnei Daville că în grădina lui von Paulich soiul ăsta de mazăre dulce crescuse mai înalt și înflorise mai bogat, dar că abia după ce vor lega și vor da rod lu-

jerele se va vedea dacă lucrul ăsta are vreo importanţă. Cînd păstăile vor fi pline de boabe se va şti cine se pricepe mai bine s-o îngrijească.

Doamna Daville se uită la el, îi arătă, mişcînd și ea degetele, că înţelege şi că e întru totul de acord, apoi intră în casă să continue împachetatul. Și abia cînd se apucă de împachetat își aduse aminte că peste cîteva zile va trebui să plece din casa asta, că florile și grădina vor rămîne pe loc și că nici ea, nici copiii ei n-au să mai vadă păstăile pline de boabe. Și ochii i se umplură de lacrimi.

Pregătirile de plecare se desfăşurau ordonat şi fără grabă în vasta clădire a consulatului francez. Daville însă era îngrijorat. Făcîndu-și socoteala, își dădu seama că nu-i ajung banii. Făcuseră într-adevăr ceva economii, dar banii îi expediase demult în Franţa. Nici el, nici ceilalţi nu mai primiseră salariu de luni de zile. Evreii din Sarajevo care lucraseră cu Fressinet şi deseori împrumutaseră cu bani consulatul, se arătau acum bănuitori. D'Avenat avea nişte bani puși deoparte, dar el rămînea la Travnik într-o situaţie de loc de invidiat: nedefinită și incertă. În asemenea condiţiuni numai un necugetat i-ar fi putut cere un împrumut, lăsîndu-l în voia soartei.

Și d'Avenat şi Rafa Atijas, celălalt dragoman, cunoşteau bine situaţia dificilă în care se găsea Daville. Și în timp ce el se zbătea întrebîndu-se de unde să facă rost de bani, într-o bună zi i se înfăţişă bătrînul Solomon Atijas, unchiul lui Rafo, cel mai răsărit dintre fraţii lui și căpetenia unui numeros trib de Atijași travniceni.

Scund, gras, cu picioarele cobiliţă, îmbrăcat într-un anteriu unsuros, cu grumazul atît de scurt, încît căpăţîna părea înfiptă de-a dreptul între umerii înguști, își rostogolea în orbite ochii bulbucaţi ca ai oamenilor bolnavi de inimă. Era năduşit tot și sufla greu din pricina zilei calde de mai și a urcușului. Închise sfios ușa în urma sa și se lăsă gîfîind pe scaun. Duhnea a usturoi și a blană neargăsită. Își sprijinise de genunchi, făcute pumn, mîinile negricioase, păroase și pe fiecare fir de păr negru strălucea o bobiţă de sudoare.

Își dădură bineţe o dată și încă o dată, mărginindu-se amîndoi să repete banale formule de politeţe. Daville nu

voia să-i spună că în curînd va părăsi pentru totdeauna Travnikul, cu toţi ai lui, iar greoiul şi nădușitul meşter Solomon nu ştia de unde să-nceapă spre a-i mărturisi pentru ce anume venise. În cele din urmă, evreul, cu vocea lui aspră şi guturală care lui Daville îi amintea Spania, îşi luă inima-n dinţi și aduse vorba de schimbările neașteptate și uluitoare petrecute în lume, de impasul în care se găseau atîtea ţări și totodată căpeteniile lor, că vremurile sînt nespus de grele pentru toată lumea, lucru pe care-l simte şi neguţătorul care-şi vede de treburile lui şi că, la urma urmei — mă rog — dacă domnul consul s-ar întîmpla să nu primească la timp drepturile ce i se cuvin și va avea poate nevoie de bani de drum, întrucît drumu-i drum și slujba-i slujbă, el, Solomon Atijas, întotdeauna devotat slujitor al consulatului imperial... adică regal francez, s-ar simţi onorat să-i stea domnului consul la dispoziție cu puţinul ce-l are.

Daville, care crezuse că Atijas venise la el să-i ceară cine ştie ce serviciu, fu surprins și mișcat. Atît de mișcat, încît glasul începu să-i tremure cînd îi vorbi, iar mușchii feţei, între gură și bărbie, acolo unde pielița rumenă se cam veştejise și se zbîrcise, tresăriră imperceptibil.

Se priviră un răstimp stingheriţi, evreul stăruind, iar consulul refuzîndu-l din politețe și întrecîndu-se-n mulţumiri. Pînă la urmă se înțeleseră ca Atijas să împrumute consulatului, cu poliță în regulă, suma de 25 galbeni imperiali.

Ochii lui Solomon, mari și bulbucaţi, se umeziră și căpătară o lucire aparte, înconjurată de albul lor plin de pete gălbui și traversat de vinișoare roșii. Și lui Daville îi veniseră lacrimi în ochi, căci era și el tulburat, cum fusese de altfel mereu în ultimul timp. Vorbeau acum ca doi buni prieteni.

Daville își dădea silința să-i mulţumească în cuvinte cît mai alese. Îi vorbi apoi de simpatia și înțelegerea pe care o avusese întotdeauna pentru evrei, de omenie, de necesitatea unei înţelegeri şi într-ajutorare între oameni dincolo de sfera unor interese naţionale. Folosea termeni generali, vagi, ferindu-se să rostească numele lui Napoleon, nume plin de atracţie pentru evrei, sau să pomenească de noul

său suveran, și de guvernul de curînd venit la cîrma țării. Solomon, leoarcă de sudoare și gîfîind într-una, îl privea cu ochii săi mari, ieșiți din orbite, dîndu-i a înțelege că și lui îi venea tare greu, poate chiar mai greu decît lui Daville să se lămurească ce se petrece cu toți acești împărați, regi, miniștri și viziri care vin și pleacă fără să-ntrebe pe nimeni, dar că își da bine seama cît sînt de dăunătoare schimbările acestea fortuite pentru fiecare om, luat în parte, primejduind uneori viața lui și a familiei sale. Nu se arăta prea bucuros că fusese nevoit să-și părăsească dugheana întunecoasă și mormanele de piei și să urce povîrnișul pînă aici, să se așeze pe scaunul moale în încăperea frumos mobilată pentru a pune țara la cale cu un domn atît de distins.

Daville însă, bucuros că își procurase bani de drum mai lesne decît și-ar fi închipuit și recunoscător într-un fel, își dădu silința să însenineze conversația și rosti, mai în glumă, mai în serios :

— Vă rămîn profund îndatorat și n-am să uit niciodată că în pofida necazurilor v-ați gîndit la vitrega soartă a reprezentantului Franței. Și vă admir, da, vă admir că după toate cîte vi s-au întîmplat aici, după birurile grele pe care ați fost nevoit să le plătiți stăpînirii, mai aveți încă putința de-a ne oferi cu împrumut această sumă de bani. Vizirul se laudă doar că v-a golit sipetele pînă la ultimul sfanț.

Cînd îl auzi vorbind de amenzile sîngeroase pe care Ali-pașa le impusese evreilor, amintindu-și de spaima prin care trecuse, ochii lui Solomon căpătară o expresie fixă, îngrijorată și tristă ca ochii animalelor bolnave.

— Mult ne-a costat și mult ne-a *luat*. Ne-a *secat*, într-adevăr, cecmegelele noastre, dar dumneavoastră pot să vă spun, dumneavoastră aveți dreptul să știți...

Solomon privi nehotărît la mîinile sale asudate sprijinite de genunchi și după o scurtă pauză continuă cu glas schimbat, subțire, ca și cum vocea lui s-ar fi întors la copilărie.

— Da, ne-a speriat și ne-a costat mult. Așa e. Căci vizirul e într-adevăr un om aprig, hapsîn și belaliu. Dar el dă ochii cu noi pentru întîia oară, pe cînd noi am văzut

venind și plecînd de aci zeci și zeci de viziri. Vizirii se schimbă și pleacă. (Nu-i vorbă, nici unul nu pleacă cu mîna goală.) Vizirii își văd de drum și dau uitării faptele făptuite, iar în locul lor vin alții care o iau de la capăt. Noi stăm locului, ținem socoteală și ne însemnăm în minte toate cîte-au fost și tot ce-am îndurat, cum am izbutit să scăpăm cu fața curată din cutare sau cutare belea și lăsăm moștenire din tată-n fiu această zestre scump plătită. De aceea cecmegelele noastre au două funduri. Unul pînă la care ajunge mîna vizirului și înhață tot ce-apucă și altul, cel de dedesubt, unde rămîne întotdeauna cîte ceva pentru noi și pentru copiii noștri, cît să ne mîntuim sufletul și să ne ajutăm prietenul la nevoie.

Solomon se uită țintă la Daville, dar de astă dată, privirea ochilor lui nu mai era comică, sperioasă și tristă, ci dreaptă și cutezătoare.

Daville rîse înveselit.

— Ah, asta-i bine. Asta-mi place. Vizirul își închipuie că e neobișnuit de șiret și de iscusit.

Solomon rosti repede scoborînd glasul, ca și cum ar fi voit să-i atragă atenția.

— Eu nu spun că nu e. Ei sînt stăpînitorii, iar stăpînitorii sînt întotdeauna pricepuți și înțelepți. Numai că, după cum bine știți, deși pricepuți, înțelepți și puternici ca zmeii, se iau la harță, se-nfruntă și-și irosesc puterile. Vorba aceea : domnia e ca vijelia — bîntuie, smulge și risipește. Iar noi stăm locului, trudim și agonisim. Iată de ce din agoniseala noastră putem ajuta pe cel aflat la nevoie.

— Ah, asta-i bine, asta-i bine, dădu din cap Daville, rîzînd și făcîndu-i semn lui Solomon să continue.

Dar auzindu-i rîsul, evreul se opri dintr-o dată și ochii lui căpătară iarăși privirea aceea îngrijorată și sperioasă. Se temea că întrecuse măsura și spusese ceva nelalocul lui. Își dădea singur seama că nu izbutise să spună ce voia. La drept vorbind, nici el nu prea știa ce voia să spună. Se simțea îndemnat să vorbească, să se plîngă, să se laude și să dea explicații, ca un om căruia i se oferă o singură dată acest prilej, doar cîteva minute, inestimabile pentru un mesaj urgent și extrem de important. Dacă tot își lăsase prăvălia și urcase panta asta pe care altfel nu s-ar fi în-

cumetat s-o urce, dacă tot se așezase să stea în odaia asta luminoasă, ticluită și sclipind de curățenie, și dacă străinul acesta care peste cîteva zile părăsea orașul se arăta gata să-i asculte cuvintele cu cea mai mare bunăvoință, de ce oare n-ar rosti cuvinte pe care poate niciodată nu va avea prilejul, nici curajul să le mai rostească.

Uitîndu-și sfiiciunea și stinghereala de care fusese cuprins la început, el se simțea tot mai mult îmboldit să-i dezvăluie, ca pe o taină, acestui om viața lui, întru totul asemănătoare cu a celor din tagma lui, petrecută în văgăuna Travnikului, în prăvălia igrasioasă, unde trudea din greu, neștiut de nimeni, ocolit de bucurii, nedreptățit de oameni și lipsit de onoruri, ca pe o taină și un mesaj, adresat nici el nu știa cui, poate unei lumi mai bune, mai curate și mai luminoase, lumii în care se întorcea consulul. Să lase deoparte teama, prudența, șiretenia, să uite de chiverniseala și agoniseala trudnică, de tîrguielile și tocmelile zilnice, și să dea la iveală dărnicia și generozitatea sub impulsul unei sincerități în care durerea se îmbina cu mîndria.

Dar tocmai nestăvilita dorință de-a comunica și transmite mai departe un lucru esențial și extrem de important, de a da în vileag adevărata existență și pătimirile neamului său, al Atijașilor, statornicit aici, în Travnik, îl împiedica să găsească modalitatea potrivită și cuvintele necesare capabile să exprime cît mai concis și demn năduful strîns atîta amar de vreme, care-l sugruma și-i urca sîngele în cap. Oricît își da silința nu izbutea să toarne în grai fervoarea care-i umplea întreaga făptură, să zugrăvească în vorbe eroismul îndelungii și acerbei lupte pentru menținerea unei demnități poate greu de văzut cu ochii liberi, ci spunea ce-i venea pe limbă, îngăimînd vorbe de prisos.

— Iată... așa ne ținem zilele și totuși mai avem cîte ceva și nu precupețim... cînd e vorba de prieteni, de dreptate, sau cînd cineva ni se arată binevoitor. Căci noi... noi...

Ochii i se umeziră deodată și glasul i se frînse. Descumpănit, se sculă de pe scaun. Se sculă și Daville, și-i strînse mîna cu duioșie, cu căldură. Solomon îi cuprinse bucuros mîna, stîngaci și nedeprins și-l rugă, bîiguind, să nu-i uite și dacă se ivește prilejul să spună acolo unde trebuie, că viața lor aici nu-nseamnă decît pătimire și că ei

pătimind se răscumpără. O înşiruire incoerentă de vorbe care se amestecau cu mulţumirile lui Daville.

Nimeni n-ar şti să spună de ce Solomon se simţea în clipa aceea sugrumat de emoţie, de ce lacrimile îi umpleau ochii şi de ce fremăta din tot trupul. Dacă el însă ar fi fost în stare să-şi exprime tulburarea, ar fi spus, mai mult sau mai puţin, următoarele :

„Mult stimate domn, se împlinesc şapte ani de cînd aţi venit aici şi în răstimpul acesta ne-aţi acordat, nouă, evreilor, o atenţie pe care nici turcii, nici alţi străini pripăşiţi pe aceste meleaguri nu ne-au acordat-o vreodată. Ne-aţi primit în casa dumneavoastră ca pe nişte oameni şi n-aţi făcut între noi şi ceilalţi nici o deosebire. Poate că nici nu vă daţi seama cît bine ne-aţi făcut. Acum ne părăsiţi. Împăratul dumneavoastră a fost nevoit să dea înapoi în faţa duşmanului mai puternic. Ţara dumneavoastră e în suferinţă, se petrec acolo schimbări mari. Dar nobleţea şi fala ţării dumneavoastră n-a pierit şi vremea va lucra spre binele ei. Ajuns în ţară, nu se poate să nu vă faceţi un rost. Demni de plîns sîntem noi, cei care rămînem aici, mănunchiul de evrei sefardini din Travnik, din care două treimi îl constituie neamul Atijaşilor, căci dumneavoastră aţi fost pentru noi ca un crîmpei de azur. Aţi văzut cum o ducem şi, înţelegîndu-ne, v-aţi întors faţa spre noi, dăruindu-ne tot binele pe care cineva îl poate dărui aproapelui său. Cel care e dornic a făptui binele nu se opreşte la jumătatea drumului. De aceea ne încumetăm a vă ruga să duceţi mărturie în Apus, arătînd unde trebuie cum am ajuns aici şi pătimirile prin care trecem. Căci, dacă am fi încredinţaţi că acolo unde trebuie s-ar şti şi s-ar recunoaşte că nu sîntem ceea ce părem a fi, că viaţa noastră e alta decît trista noastră existenţă, atunci am îndura mai uşor vicisitudinile soartei.

Acum mai bine de trei sute de ani, ne-a spulberat din patria noastră, neasemuita Andaluzie, un vifor cumplit, bezmetic, fratricid, pe care nici astăzi nu-l putem înţelege şi care nici pînă astăzi nu s-a înţeles pe sine, ne-a risipit prin toate ungherele lumii şi am ajuns apoi bieţi cerşetori cărora nici aurul nu le poate fi de folos... Pe noi, iată, ne-a aruncat în Orient, iar viaţa în Orient nu e pentru noi

ușoară, nici binecuvîntată. Cu cît te apropii mai mult de soare-răsare cu atît e mai rău, căci pămîntul e tot mai tînăr și mai crud, iar oamenii sînt zămisliți din pămîntul acesta. Și nenorocul nostru e că nici n-am putut prinde drag de țara asta care ne-a primit și ne-a oferit azil, dar nici n-am fost în stare să urîm țara care ne-a alungat și ne-a surghiunit pe nedrept ca pe niste oameni nedemni. Nu știu ce ne chinuie mai mult : trista bucurie că sîntem aici sau amarul regret că nu sîntem acolo. Oriunde am fi în afara Spaniei, am suferi, căci întotdeauna am avea două patrii, știu asta, dar aici viața ne-a strivit și ne-a înjosit peste măsură. Știu că ne-am schimbat, nici nu mai știm cum am fost altădată, dar ținem minte că am fost altfel. Demult am plecat, anevoios ne-a fost drumul și vitrega soartă ne-a mînat să poposim în locul acesta, iar acum nu mai sîntem nici măcar amintirea celor ce-am fost. Cum se ia pospaiul de pe poama care merge din mînă-n mînă, așa și de pe om se scutură mărunta pulbere fină de aur. Am ajuns cum ați avut prilejul să ne vedeți. Dar dumneavoastră ne-ați cercetat cu ochii limpezi viața, dacă traiul nostru se poate numi viață. Trăim între turci și raia, între oropsita raia și sîngeroșii turci. Despărțiți de cei apropiați nouă, ne străduim și ne păstrăm datinile de altădată, cîntecele, bucatele și obiceiurile, dar simțim cum totul se năruie în noi, se strică și cade în uitare. Mai ținem minte limba țării noastre, graiul ei deprins acum trei secole, uitat acum pe acele meleaguri, dar trebuie să ne canonim vorbind din vîrful limbii graiul raialei, căci pătimim laolaltă și laolaltă îndurăm stăpînirea turcilor. Și poate nu-i prea departe ziua cînd numai rugăciunea va fi curatul grai al gîndurilor noastre, dar în rugă vorbele sînt de prisos. În singurați și puțini la număr, ne împerechem între noi și vedem singuri cum sîngele ni se subțiază și se ofilește. Ne aplecăm grumazul în fața tuturor și ne ferim de toată lumea, pătimim și ne canonim în fel și chip, ne facem luntre și punte, muncim, strîngem fărîmiță cu fărîmiță, trudim și agonisim pentru noi și copiii noștri, dar mai ales pentru toți puternicii zilei, pentru toți stăpînitorii haini care atentează la viața, la onoarea și la punga noastră. Așa ne-am păstrat credința după ce-am fost nevoiți să părăsim fru-

moasa noastră țară, dar ne-am păstrat-o pierzînd aproape tot. Spre norocul şi spre nenorocul nostru, înfăţişarea acelui scump pămînt nu ne-a pierit din minte, ci amintirea noastră îl păstrează aşa cum a fost odinioară, înainte de a ne fi izgonit asemeni unei mume vitrege ; tot așa cum nu se va stinge în noi niciodată dorința după o lume mai bună, după o lume a ordinii şi a omeniei în care omul păşeşte cu fruntea sus, priveşte fără teamă și spune ce are pe suflet. Dorinţa aceasta ne însoţeşte pretutindeni, precum şi simţămîntul că sîntem hărăziţi lumii acesteia, deși, surghiuniţi şi nefericiţi, trăim într-o lume potrivnică.

Iată ce am vrea să se afle *acolo*. Ca numele nostru să-și afle un loc în lumea aceea mai luminoasă şi mai înaltă care se întunecă şi se năruie într-una, învălmășindu-se și schimbîndu-se neîncetat, dar care într-una renaște, care există într-una undeva și pentru cineva, am vrea să se ştie că păstrăm în sufletele noastre această lume, că o slujim şi aici cum ne pricepem mai bine, că sîntem o fărîmă din ea, deși pentru totdeauna rupţi din trupul ei.

Ruga mea nu porneşte din vanitate sau dorinţă deșartă, ci din adîncul sufletului meu îndurerat."

Cam asta ar fi vrut Solomon Atijas să-i spună consulului francez, acum cînd se pregătea să părăsească pentru totdeauna Travnikul și îi punea la dispoziţie cei 25 de galbeni strînși cu trudă, ca să aibă cu ce pleca. Cam așa ar fi vrut să-i vorbească. Dar toate acestea pluteau nedefinite în conștiința lui și nu-și puteau afla straiul vorbelor, risipindu-se ca un abur viu și inefabil. Dar cine oare izbutește să afle vorbe potrivite pentru a da glas simţămintelor și năzuinţelor sale ? Nimeni ; sau aproape nimeni. Cu atît mai puţin acest neguţător de piei din Travnik, acest evreu spaniol, care nu cunoștea cum trebuie nici unul din graiurile de pe pămînt și chiar dacă le-ar fi cunoscut pe toate, cu de-amănuntul, n-ar fi putut trage din asta nici un folos, căci nu fusese lăsat să plîngă cu glas tare, nici înfășat în scutece. Cum ar fi putut el să cuteze a vorbi în viaţă slobod și răspicat ? Iată de ce se bîlbîia, se îneca și tremura, acum cînd își lua bun rămas de la consulul francez.

Dacă făurirea sau înjghebarea unei instituții sau a unui cămin e grea și anevoioasă ca un urcuș, cînd e vorba să se destrame, se destramă ușor și repede ca un drum care lunecă la vale.

Răspunsul de la Paris sosi mai grabnic decît spera Daville. I se aproba un concediu de trei luni de zile, cu permisiunea de-a pleca imediat, luîndu-și familia și lăsîndu-l pe d'Avenat să gireze afacerile consulatului. I se aducea la cunoștință că problema lichidării consulatului general din Travnik se va rezolva după sosirea lui la Paris.

Daville ceru să fie primit de vizir ca să-l înștiințeze de plecarea sa.

Ali-pașa avea acum înfățișarea unui om bolnav. Față de Daville se arătă neobișnuit de amabil. Fusese informat pesemne că în curînd consulatul va fi desființat. Daville îi dărui vizirului o armă de vînătoare, iar vizirul îi dărui o manta îmblănită, semn că el socotea plecarea lui Daville ca definitivă. Își luară rămas bun ca doi oameni care n-aveau să-și spună prea multe unul altuia, hărțuit fiecare de propriile-i griji și împovărați pînă peste cap.

În aceeași zi, Daville îi trimise lui von Paulich în dar o carabină scumpă, fabricată în Germania, și cîteva sticle de lichior Martinique. Într-o scrisoare destul de lungă îi aducea la cunoștință că în trei-patru zile urmează să plece din Travnik împreună cu familia „într-un concediu mai lung care, cu ajutorul lui Dumnezeu, va deveni poate durabil". Îl ruga să i se dea vizele și recomandările necesare către autoritățile de frontieră austriece și către comandantul carantinei din Kostajnica.

„Dorința mea e", scria mai departe Daville, „ca tratatele care se încheie acum la Paris să aducă lumii o pace trainică și înțeleaptă asemeni celei westfalice, să consolideze și să asigure un repaus binemeritat generației actuale. Nădăjduiesc că marea noastră familie europeană, conciliată și unificată, nu va mai oferi de acum încolo lumii dureroșul spectacol al discordiei și dezbinării. Nădăjduiesc și doresc din inimă. Dumneavoastră știți că acestea au fost principiile mele și înainte de ultimul război, apoi în timpul lui și că nici acum nu mă dezic de la ele".

„Oriunde aș fi", scria Daville, „și oriunde ar fi să mă arunce soarta, nu voi uita niciodată că în țara barbară în

care am fost osîndit să trăiesc am găsit pe cel mai luminat şi mai amabil om din Europa".

În timp ce-şi încheia în aceşti termeni scrisoarea, luă hotărîrea să plece fără să-şi ia în alt chip rămas bun de la von Paulich. Simţea că n-ar putea îndura să mai vadă o dată chipul calm şi sigur, de învingător, al locotenent-colonelului.

Informînd Cancelaria palatului despre iminenta desfiinţare a consulatului general francez din Travnik, von Paulich propuse imediat şi desfiinţarea consulatului general austriac. Consulatul acesta devenea inutil nu numai prin faptul că diplomaţia franceză se retrăgea din aceste ţinuturi, dar şi pentru că, după toate probabilităţile, în Bosnia zdruncinată de tulburări intestine trebuia să izbucnească un război făţiş între vizir şi begi. Într-un viitor foarte apropiat acest război, fiind în centrul atenţiei, nu erau de aşteptat atacuri de nici un fel la frontiera austriacă. Cît despre treburile interne ale Bosniei, Viena putea oricînd căpăta informaţiile necesare prin mijlocirea călugărilor catolici sau prin agenţi speciali.

O dată cu această propunere a sa, von Paulich trimise şi copia scrisorii lui Daville. La sfîrşit, unde Daville îi aducea elogii personale, adăugă cu mîna sa : „Am avut şi altă dată prilejul să vă atrag atenţia asupra imaginaţiei prodigioase a d-lui Daville şi asupra înclinaţiei d-sale spre exagerări".

Toată după-amiaza aceea de vară Daville o petrecu stînd cu d'Avenat, punînd ordine în hîrtii şi dîndu-i instrucţiuni.

D'Avenat era mohorît ca totdeauna, şi muşchii feţei îi zvîcneau încordaţi. Cu gîndul să-şi ajute fiul, ar fi dorit să fie repartizat la ambasada franceză din Ţarigrad. Daville îi făgădui că va stărui la minister să-i fie îndeplinită această cerere care rămăsese în suspensie din pricina formidabilelor schimbări survenite în Franţa. Cu gîndul numai la fiul său, un tînăr de douăzeci şi doi de ani, frumos şi inteligent, d'Avenat îl tot asigura pe Daville că, urmînd instrucţiunile pe care le va primi ulterior, va face în aşa fel, încît lichidarea consulatului să se petreacă în cele mai bune condiţiuni şi că va justifica totul, pînă la ultima

peniță, pînă la ultimul petic de hîrtie, chiar de-ar fi să-l taie în bucăți.

Continuară să lucreze și după cină. Abia în jurul orei zece, d'Avenat plecă.

Rămas singur, Daville își plimbă privirea prin odaia pe jumătate goală care zăcea în penumbră, căci fusese aprinsă doar o singură lumînare. Ferestrele rămăseseră fără storuri. Pe pereții albi ieșeau în evidență locurile mai albicioase unde pînă ieri atîrnaseră tablourile. Prin fereastra deschisă se auzea susurul rîului. Apoi răsunară bătăile orologiilor montate pe cele două turnuri turcești. Se auzi întîi bătaia orologiului din vecinătate, apoi bătu cel aflat mai departe, în Tîrgul de jos, îngînîndu-l parcă pe cel dintîi.

Consulul se simțea ostenit, dar emoția îi alungă somnul. Se apucă să-și adune și să aranjeze hîrtiile personale.

Manuscrisul epopeii sale al cărei erou era Alexandru cel Mare odihnea între copertele de carton legate cu șnur verde. Din cele douăzeci și patru de cînturi proiectate, scrisese șaptesprezece, dar nu se putea spune că sfîrșise vreunul. Înainte, cînd scria despre celebrele bătălii ale lui Alexandru, „Generalul“ îi stătea mereu înainte. De mai bine de trei ani, de cînd asista la prăbușirea cuceritorului și de cînd această prăbușire se împletea cu propriul său destin, nu mai avea nici un model viu pentru a descrie ascensiunea și căderea eroului epopeii sale, demult săvîrșit din viață. Această operă începută pe vremuri i se părea acum ilogică și atemporală, căci Napoleon străbătuse marele arc al ascensiunii și prăbușirii sale și atinsese din nou pămîntul, în timp ce Alexandru își continua pe undeva zborul, cucerind „defileele siriene“ de lîngă Isos fără să-i treacă prin gînd că îl așteaptă căderea.

Se chinuise de multe ori să urnească lucrul din loc, dar de fiecare dată își dăduse limpede seama că poezia amuțește în el la glasul crudei realități.

Era acolo și începutul tragediei asupra lui Selim al III-lea, pe care începuse s-o scrie anul trecut, după plecarea lui Ibrahim-pașa, amintindu-și de istorisirile și cugetările vizirului în legătură cu acest luminat și nefericit sultan.

Erau acolo felicitările și epistolele în versuri, scrise cu ocazia diferitelor evenimente festive, a celebrării diferiților oameni și feluritelor stăpîniri. Jalnice versuri, închinate unor lucruri pierdute sau unor oameni care astăzi nu mai prețuiau nici cît morții din groapă.

Dădu apoi de teancurile de socoteli și de scrisori personale, legate cu sfoară, îngălbenite și roase pe de margini. Cum rupea sfoara, hîrtiile se risipeau ca niște cioburi. Unele erau vechi de douăzeci de ani. Și erau scrisori pe care Daville le recunoștea dintr-o singură privire. Iată scrisul regulat și ferm al unuia dintre cei mai buni camarazi de-ai săi, Jean Villeneuve, care murise subit anul trecut, pe un vas, în apropiere de Neapole. Scrisoarea fusese redactată în 1808, ca răspuns la o depeșă a lui Daville, plină de îngrijorare.

„...Crede-mă, dragul meu, grijile și gîndurile dumitale negre n-au nici un temei. Astăzi mai mult ca oricînd. Marele și excepționalul bărbat care conduce acum destinele lumii durează temeliile unei orînduiri mai bune și mai trainice pentru timpurile care vin. De aceea ne putem încrede în el fără rezerve. El e cea mai strălucită chezășie a unui viitor fericit nu numai pentru fiecare din noi, ci și pentru copiii noștri și pentru copiii copiilor noștri. Așadar, fii liniștit, dragă prietene, așa cum sînt și eu, care-mi simt împăcată conștiința, fiind pe deplin încrezător în cele expuse mai sus..."

Daville își ridică privirea de pe filă și cătă spre fereastra deschisă prin care pătrundeau fluturii de noapte atrași de lumina palidă din odaie. Atunci, de undeva din mahalaua vecină, cineva începu să îngîne un cîntec. La început cu glas slab apoi din ce în ce mai puternic. Musa Cîntărețul se întorcea acasă. Glasul îi era dogit și slăbit, iar cîntatul dezlînat, dar băutura nu-i venise încă de hac, mai trăia încă în el ceea ce von Mitterer numea o dată *Urjammer*. Musa se înfundă în mahala și glasul i se auzi din ce în ce mai slab și la mari intervale, ca al unui înecat care cade mereu la fund și iese la suprafață, strigînd de fiecare dată după ajutor și cufundîndu-se tot mai adînc.

Musa-Cîntărețul ajunsese pesemne acasă. Glasul nu i se mai auzea. Tăcerea se împlini la loc, imensa tăcere pe

care susurul apei în noapte n-o tulbura, ci o făcea, dimpotrivă, mai monotonă și mai deplină.

Așa piere totul în adînc. Așa s-a cufundat și „Generalul“ și, înaintea lui, atîția oameni puternici și atîtea mișcări grandioase !

Acoperit de tăcerea netulburată a nopții, ca troienit sub omăt, Daville își împreună mîinile și rămase un timp așa, privind în gol. Era tulburat și îngrijorat, dar nicidecum speriat și nu se simțea singur. Deși situația care-l aștepta nu era nici limpede, nici lesnicioasă, i se părea totuși, aici, că se întrevede o geană de lumină și că drumul se limpezește în fața sa.

Din ziua aceea de februarie, cu mai bine de șapte ani în urmă, cînd, după primul Divan la Husref Mehmet-pașa, intrase tulburat și umilit în odaia de la parter a lui Baruch și se prăbușise pe lavița tare, tot ce făcuse aici, în țara asta turcită, cu toate împotrivirile sale, îl trăsese spre pămînt, îl paralizase și îl slăbise. Cu fiecare an „otrava Orientului“ care tulbură privirea și macerează voința, otravă pe care țara asta nu contenise s-o verse în el, începînd din prima zi, se răspîndise în organismul său, subminîndu-l. Nici faptul că aici aproape, în Dalmația, se afla armata franceză, nici strălucirea marilor izbînzi, nimic nu fu în stare să-i pună stavilă. Iar acum, cînd după înfrîngere și cădere, se pregătea să părăsească totul și să pornească spre necunoscut, descoperea în el o rîvnă și o voință de care în acești șapte ani n-avusese parte. Grijile și nevoile erau mai mari ca oricînd, dar, curios lucru, ele nu-l copleșeau ca pînă acum, ci-i ascuțeau gîndul și-i lărgeau orizontul, și nu năvăleau asupră-i, ca un blestem și o nenorocire ci se împleteau și curgeau laolaltă cu șuvoiul vieții.

În odaia vecină se auzea lîngă perete un foșnet și un rîcîit ușor, ca de șoarece. Era soția lui care, neobosită și grijulie ca întotdeauna, strîngea și împacheta ultimele lucruri. În casa asta dormeau copiii lui. Într-o bună zi vor crește mari (el va lupta din răsputeri să-i crească bine și să-i facă fericiți) și vor porni să caute drumul pe care el nu izbutise să-l afle. Chiar de nu-l vor găsi, îl vor căuta, poate, cu mai multă putere și demnitate decît el. Acum se odihneau și creșteau. Da, în casa asta oamenii trăiau și se

mișcau la fel ca și afară, în lumea largă, acolo unde se deschid perspective și se conturează noi posibilități. Ca și cum ar fi părăsit demult Travnikul, el nu se mai gîndea la Bosnia, la cîte îi dăduse și cîte îi luase. Simțea numai cum sorbea de undeva, dintr-un izvor secret, putere și răbdare și se simțea întărit în hotărîrea sa de a se salva și de a-i salva pe ai săi. Și continuă să pună ordine în hîrtiile galbene, rupînd ceea ce i se părea perimat și inutil, alegînd și păstrînd doar ceea ce credea că i-ar putea folosi în viitor, atunci cînd va ajunge în Franța.

Și munca asta mecanică era acompaniată, ca de-o melodie stăruitoare, de gîndul vag, dar statornic, că undeva totuși trebuie să existe și acest „drum adevărat" pe care el îl căutase zadarnic toată viața; undeva totuși trebuie să existe și că cineva îl va descoperi dîndu-l spre folosință întregii omeniri. Nu știa unde anume s-ar putea afla, dar nu se îndoia că odată și odată va fi aflat, poate de copiii lui, de copiii copiilor lui sau de alții dintr-o generație și mai îndepărtată.

Gîndul acesta, ca o melodie lăuntrică neauzită, îi făcea munca mai ușoară.

EPILOG

De vreo trei săptămîni vremea se îndreptase. Ca în fiecare an, begii începură să iasă la taifas pe Sofa, la cafeneaua lui Lutva. Dar vorba lor era reţinută şi sumbră. În toată ţara se punea la cale acea tainică înţelegere pentru răscoală şi rezistenţă împotriva nesăbuitei guvernări de neîndurat exercitată de Ali-paşa. Sufleteşte, lupta fuse hotărîtă şi acum se pîrguia de la sine. Prin fărădelegile sale, Ali-paşa îi grăbea deznodămîntul.

Era ultima vineri din luna mai 1814. Begii se strînseseră-n păr şi taifasul nu lîncezea o clipă. Aflaseră cu toţii de înfrîngerile armatelor lui Napoleon şi de abdicarea împăratului ; acum îşi împărtăşeau doar veştile dibăcite, confruntîndu-le şi întregindu-le.

Unul din begi, care în zorii zilei stătuse de vorbă cu nişte oameni de la Conac, aduse vestea că totul fusese pregătit pentru plecarea consulului francez şi a familiei sale şi că, la scurt timp după plecarea lui, se va urni din loc şi consulul austriac, care nu fusese în Travnik decît o iscoadă îndreptată împotriva francezilor. Aşadar, chiar înainte de sosirea toamnei, era mai mult ca sigur că vor dispărea din Travnik consulii şi consulatele, cu toate moşmondelile şi dedesubturile lor.

Begii primiră vestea socotind-o ca o izbîndă. Căci deşi se obişnuiseră în cursul anilor cu prezenţa consulilor străini, totuşi erau bucuroşi că străinii aceştia, cu felul lor de viaţă neobişnuit, şi care-şi băgau nasul în treburile şi rînduielile Bosniei, vor pleca în sfîrşit. Vorbiră şi de „Hanul dubrovnicean" în care se oploşise consulatul francez, dîndu-şi cu presupusul ce-o să se-ntîmple acum cu el şi încercînd să ghicească ce-o să facă Hafizadić cu hărăbaia lui de casă după ce consulul austriac va părăsi Travnikul. Toţi îşi

potriveau glasul, întărindu-l, ca să-i poată auzi ce spune Hamdi-beg Teskeredžić, care se așezase pe locul lui. Gîrbov de bătrîneți, uriașul lui trup secat de vlagă sta gata să se surpe ca o casă părăginită. Îl lăsase și auzul. Nu mai putea să-și ridice pleoapele, prăvălite peste ochi, așa încît trebuia să-și dea capul pe spate cînd voia să se uite la cineva. Buzele i se-nvinețiseră și se lipeau una de alta în timp ce vorbea. Moșneagul își ridică fruntea și-l întrebă pe cel care sfîrșise de vorbit :

— Cît să fi trecut de cînd s-au ivit aici... consulii ăștia ?

Begii schimbară între ei priviri întrebătoare și căzură pe gînduri. Unii ziceau că vreo șase ani, alții că mai mult. După ce se tocmiră și socotiră, căzură la-nțelegere și stabiliră că primul consul sosise de mai bine de șapte ani, cu trei zile înainte de bairamul Ramazanului.

— Șapte ani, zise gînditor și tărăgănat Hamdi-beg, șapte ani ! Dar țineți minte cîtă zarvă și tulburare s-a iscat atunci din pricina consulilor ăstora și din pricina ăluia... *Bunaparta ? Bunaparta*-n sus, *Bunaparta*-n jos. Ba că face aia, ba că face aialaltă. Făcea și dregea de nu-l mai încăpea lumea ; puterea lui n-avea pereche, nici seamăn sub soare. Iar ghiaurii ăștia de pe la noi își ridicaseră capul ca spicul fără boabă. Unii se agățaseră de poala franțuzului, alții de-a austriacului, alții îl așteptau pe muscal. Își ieșise din minți raiaua, nu alta. Își luase nasul la purtare. Dar iacătă, fu și trecu. S-au ridicat împărații și l-au zdrobit pe *Bunaparta*. Consulii o să-și ia tălpășița din Travnik. Lumea o să-i mai pomenească un an-doi. Copiii o să se joace pe maidan de-a consulii și cavașii, călărind pe nuiele de alun, și-apoi or să-i uite și ei, ca și cum nici n-ar fi fost. Și iar o să se-așeze lumea după vrerea Domnului așa cum a fost și va fi pînă la sfîrșitul pămîntului.

Hamdi-beg se opri, căci i se tăia răsuflarea, iar ceilalți tăceau, dornici să-l audă iar glăsuind, și pufăiau tihniți din lulea, înconjurați de dulcea tihnă a izbînzii.

Belgrad, aprilie 1942.

Redactor responsabil : NATALIA STĂNESCU
Tehnoredactor : AURA IONESCU

Dat la cules 06.05.1967. Bun de tipar 24.07.1967. Apărut 1967. Tiraj 20 140 ex. broşate. Hîrtie scris II A 54×84/16 de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 28,15. Coli tipar 30. A. nr. 4.916. C.Z. pentru bibliotecile mari 89. C.Z. pentru bibliotecile mici 89—31=R.

Tiparul executat sub comanda nr. 70 311 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti, Republica Socialistă România

Lei 13,50